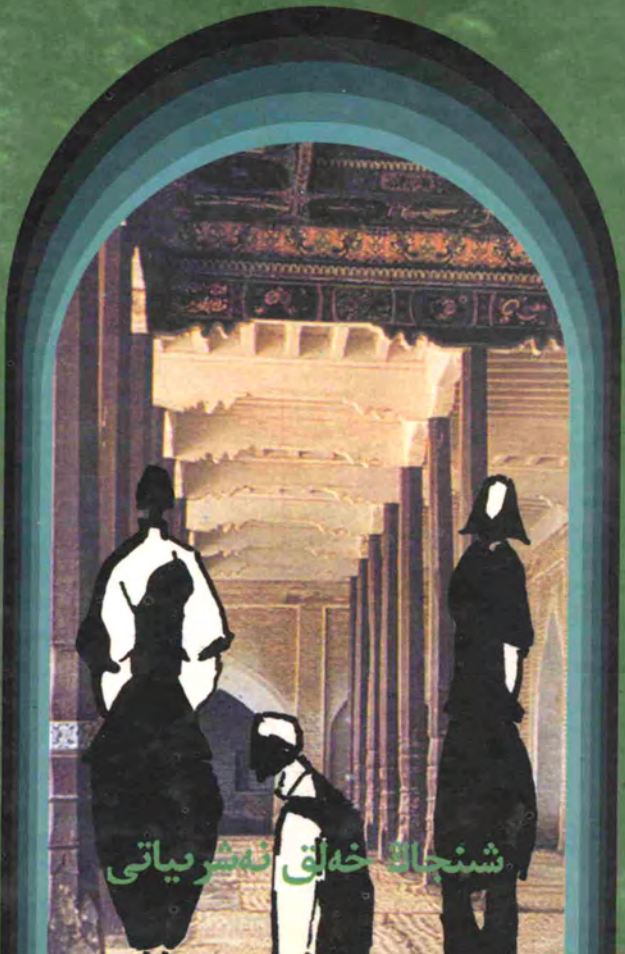
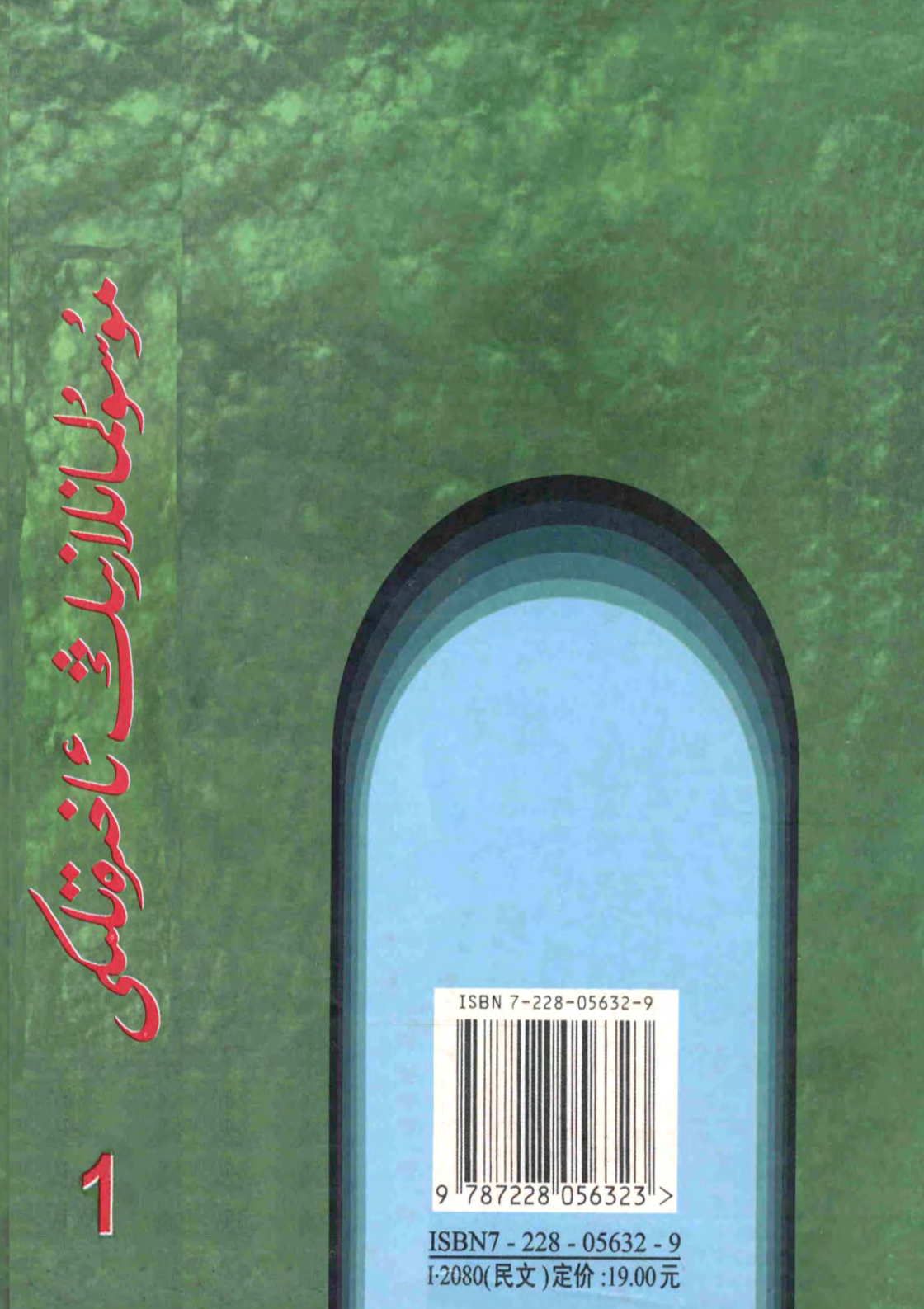
مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىكى

1

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 7-228-05632-9
9 787228 056323 >
ISBN7 - 228 - 05632 - 9
I·2080(民文)定价:19.00元

خو دا

مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىكى

تەرجىمە قىلغۇچى : ياسىن سېيىت

1

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目（CIP）数据

穆斯林的葬礼. 1：维吾尔文 / 霍达著；亚森·斯伊提译. —乌鲁木齐：新疆人民出版社，2000.5

本书据北京出版社，北京十月文艺出版社 1998 年 1 月汉文版译出

ISBN 7—228—05632—9

Ⅰ.穆… Ⅱ.①霍… ②亚… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I247.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2000)第 01387 号

穆斯林的葬礼（维吾尔文）

1

霍 达 著

亚森·斯伊提 译

新疆人民出版社出版

（乌鲁木齐市解放南路 348 号 邮政编码 830001）

新疆新华书店发行

乌鲁木齐市十四中印刷厂印刷

850×1168 毫米 32 开本 16.375 印张 2 插页

2000 年 3 月第 1 版 2000 年 3 月第 1 次印刷

印数：1——3000

ISBN7—228—05632—9/I·2080 定价：19.00 元

قىسقىچە مەزمۇنى

بۇ، بىر مۇسۇلمان جەمەتىنىڭ ئاتمىش يىل جەريانىدىكى گۇللىنىش ۋە خارابلىشىش تارىخى، ئۇچ ئەۋلادنىڭ كۆڭۈللۈك ۋە كۆڭۈلسىز قىسمىتى، ئوخشاش بولمىغان ئىككى دەۋرده يۈز بەرگەن، مەزمۇنى ئوخشاش بولمىغان، ئەمما بىر - بىرى بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن مۇھەببەت تراگېدىيىسى.

بەش يۈز مىڭ خەت ئەتراپىدا يېزىلغان بۇ رومانىدا جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ بېسىپ ئۆتكەن جاپالىق ھەم ئۇزۇن مۇساپىسى ئۆزىگە خاس قاراش، چىن ھېسسىيات، مول مەزمۇن ۋە پىشقان قەلەم ئارقىلىق ئومۇمىي جەھەتتىن ئەسلەپ ئۆتۈلگەن؛ جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ جۇڭخۇا مەدەنىيىتى ۋە ئىسلام مەدەنىيىتى بىلەن ئۇچرىشىش ۋە قوشۇلۇش داۋامىدا شەكىللەنگەن ئۆزگىچە روھىي قۇرۇلمىسى، سىياسىي ۋە دىنىي كەيپىيات بىلەن بۇغۇرۇلغان كىشىلىك ھاياتقا بولغان تېڭىرقاش ۋە ئىنتىلىشلىرى بايان قىلىنغان؛ لياڭ يىچىڭ، خەن زىچى، لياڭ جۇنبى، لياڭ بىگىيۇ، خەن شىنيۇ ۋە چۇ يەنچاۋ قاتارلىق ۋۇجۇدىدىن قاياناق ھېسسىيات تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان جانلىق ئوبرازلار ئارقىلىق قەدىمىي مىللىي ئۇرپ - ئادەت ۋە زىددىيەتكە تولغان رېئال تۇرمۇش ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئەسەرنىڭ تىلى جانلىق ھەم راۋان، ئاددىي، پېرسونا‌ژلارنىڭ ئىچكى دۇنياسى چوڭقۇر قېزىلغان، ئوقۇغان كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ.

بۇ ئەسەر «رومان» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن كۆچلۈك تەسىر قوزغىغان. نۇرغۇن يازغۇچى، ئوبزورچى، مۇسۇلمان ئالىملىرى ۋە ئوقۇرمەنلەر ئەسەرنى تولۇق مۇئەييەنلەشتۈ

تۇرگەن ئاساستا ئەسەرگە يۇقىرى باھا بېرىپ، بۇ، يېڭى دەۋر ئەدەبىياتى ۋە دۆلىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىدا خۇيزۇ خەلقىنىڭ تارىخىي ۋە رېئال تۇرمۇشىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئەكس ئەتتۈرگەن، ئەدەبىياتتا ئالاھىدە ئورۇن تۇتقان ۋە ئېستېتىك قىممىتى بار تۇنجى رومان، دەپ ھېسابلىغان. مۇئەللىپ بۇ ئەسەرنى بەدئىي ياقتىن تېخىمۇ يۇكسەكلىككە كۆتۈرۈش ئۈچۈن ھەرقايسى تەرەپلەرنىڭ پىكرىگە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىپ، نەشر قىلىنىشتىن ئاۋۋال ئەسەرنى جىددىي پوزىتسىيە بىلەن ئۆزگەرتىپ، پىششىقلاپ چىققان.

بۇ ئەسەر نەشر قىلىنغاندىن كېيىن مەركىزىي خەلق رادىئو ئىستانسىسىنىڭ «رومان ئاڭلىتىش» پروگراممىسىدا تولۇق ئاڭلىتىلغان، چەت ئەل نەشرىياتى، جۈملىگو ئەدەبىياتى نەشرىياتى تەرىپىدىن ئىنگلىز، فرانسۇز، ئەرەب، بېنگال ۋە ئوردۇ تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنغان، تەيۋەن «دۇنيا مۇنبىرى گېزىتى» تولۇق باسقان.

بۇ ئەسەر 1990 - يىلى دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن بېيجىڭ شەھىرى بويىچە مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئەسەر مۇكاپاتىغا، 3 - نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىي ئەسەر مۇكاپاتىغا، 1991 - يىلى 3 - نۆۋەتلىك ماۋدۇن مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. 1 - نۆۋەتلىك بېيجىڭ كىتاب بايرىمىدا شەرەپ بىلەن «بازارلىق كىتابلار» قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن. جۈملىگو كىتاب - ژۇرنال تارقىتىش جەمئىيىتىنىڭ يېغىندا مەملىكەتلىك ئەدەبىيات - سەنئەت ۋە مەدەنىيەت - ماۋارىپ تۇرى بويىچە مۇنەۋۋەر بازارلىق كىتاب بولۇپ باھالانغان.

يازغۇچىنىڭ تەرجىمھالى

خو دا، ئايال، خۇيزۇ، بېيجىڭلىق، 1945 ـ يىلى 11 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى تۇغۇلغان. بېيجىڭ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسى سەنئەت مەركىزىدە ئالىي سېنارىست. بېيجىڭ يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى، جۇڭخۇا ئەدەبىياتى فوند جەمئىيىتىنىڭ دائىمىي ئەزاسى، جۇڭگو خەلق سىياسىي كېڭەش مەملىكەتلىك كومىتېتىنىڭ ئەزاسى.

ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ ئەدەبىياتنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. تارىخچى ما فېيبەي ئەپەندىنى ئۇستاز تۇتۇپ تارىخ تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللانغان. ياش ۋاقتىدىن تارتىپ ئەسەر ئېلان قىلىشقا باشلىغان. 1976 ـ يىلىدىن باشلاپ ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ھېكايە، ئەدەبىي ئاخبارات، دراما، نەسىر قاتارلىق تۈرلۈك ژانىردىكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغان. ئېلان قىلغان ئەسەرلىرىنىڭ خەت سانى ئۈچ مىليونغا بارىدۇ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ قۇرۇلمىسى پۇختا، تىلى ئىخچام ۋە نەپىس، ئەر ـ ئايال پېرسوناژلارنىڭ خاراكتېرى يارقىن.

ئۇنىڭ تۆۋەندىكى توپلاملىرى نەشر قىلىنغان: «قىزىل توزان» (پوۋېستلار توپلىمى، خۇاچېڭ نەشرىياتى ۋە تەيۋەن جىنكوۋ نەشرىياتى ئايرىم ـ ئايرىم نەشر قىلغان)، «روھ نەگە بارىدۇ؟» (پوۋېستلار توپلىمى، بېيجىڭ ئۆكتەبىر ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى نەشر قىلغان)، «پۇقرالارنىڭ قايغۇ ۋە شادلىقى» (ئەدەبىي ئاخبارات توپلىمى، خەلق ئەدەبىياتى نەشرىياتى نەشر قىلغان)، «خو دا كىنو سېنارىيىلىرىدىن تاللانما» (خۇاپېڭ نەشرىياتى نەشر قىلغان)، «مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىگى

كى» (رومان، بېيجىڭ ئۆكتەبىر ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى نەشر قىلغان).

تۆۋەندىكى ئەسەرلىرى مۇكاپاتلانغان: «قىزىل توزان» 4 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك مۇنەۋۋەر پوۋېست مۇكاپاتىغا، خۇا چېڭ ئەدەبىياتى مۇكاپاتىغا، «پۇقرالارنىڭ قايغۇ ۋە شادلىقى» 4 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئاخبارات مۇكاپاتىغا، «ۋەتەن ئۈچۈن قۇربان بولغانلار» تۇنجى نۆۋەتلىك جۇڭگو ئېقىمى ئەدەبىي ئاخبارات مۇكاپاتىغا، مەملىكەتلىك سەھىيە تېما مىسىدا يېزىلغان مۇنەۋۋەر ئەدەبىيات مۇكاپاتىغا، «تار كوچىدىكى ئادەم» قېقىنوس ئەدەبىي ئاخبارات مۇكاپاتىغا، «سېغىز خان» 1980 ـ يىلى مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر تېلېۋىزىيە تىياتىرى مۇكاپاتىغا، «بالا باققۇچى» بىخ ئىجادىيەت مۇكاپاتىغا، «مەن ئۈچى ئەمەس» مەملىكەت بويىچە 2 ـ نۆۋەتلىك مۇنەۋۋەر بالىلار ئوقۇشلۇقى مۇكاپاتىغا، «دۆلدۈل» دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن مەملىكەت بويىچە مۇنەۋۋەر كىنو سېنارىيىسى مۇكاپاتىغا، «مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىكى» 3 ـ نۆۋەتلىك ماۋدۇن مۇكاپاتىغا، 3 ـ نۆۋەتلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىي ئىجادىيەت مۇنەۋۋەر رومان مۇكاپاتىغا ۋە دۆلەت قۇرۇلغانلىقىنىڭ 40 يىللىقى مۇناسىۋىتى بىلەن بېجىڭ شەھىرى بويىچە مۇنەۋۋەر ئەدەبىي ئەسەر مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن.

خو دا 1990 ـ يىلى تەكلىپ بىلەن خەلقئارا قەلەمكەشلەرنىڭ پىلان ئالماشتۇرۇش پائالىيىتىگە قاتنىشىش ئۈچۈن ئامېرىكىنىڭ ئىئوۋا شتاتىغا بارغان. 1991 ـ يىلى ئەنگلىيە دۇنياۋى مەشھۇر كىشىلەر تەرجىمھالى تەتقىقات مەركىزىي نەشر قىلغان «دۇنياۋى مەشھۇر كىشىلەر قامۇسى» (ئاۋسترالىيە ۋە يىراق شەرق تومى) غا ئۇنىڭ تەرجىمھالى بېرىلگەن.

كىرىش سۆز

بىلگە شىن

مەن خو دا بىلەن ئۇنىڭ «ۋەتەن ئۈچۈن قۇربان بولغانلار» ۋە «ئادەم ئۈچۈن قورساق ھەممىدىن مۇھىم» دېگەن ئەسەرلىرىنى ئوقۇش ئارقىلىق تونۇشقان. مەن ئەسەرلىرىدىن ئۇنىڭ ۋەتەن ۋە خەلقنى قىزغىن سۆيىدىغان يازغۇچى ئىكەنلىكىنى بىلدىم، ئەمما مول ھوسۇللۇق يازغۇچى ئىكەنلىكىنى بىلمەيدىكەنمەن. كېنو سېنارىيىلىرىنى ۋە سەھنە ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ باقمىدىم. ئۇ ماڭا ئۆزىنىڭ «مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىكى» دېگەن كىتابىدىن بىرنى سوۋغا قىلدى، ئۇنىڭ خۇيزۇ ئىكەنلىكىنى شۇ چاغدا بىلدىم. ئۇنىڭ يېزىقچىلىق ماھارىتى كىشىنى ھەيران قالدۇرىدۇ.

مېنىڭ خۇيزۇلار توغرۇلۇق بىلىدىغانلىرىم تولىمۇ ئاز، چۈنكى مېنىڭ ئۇرۇق - تۇغقان ۋە دوست - يارەنلىرىمنىڭ ئارىسىدا خۇيزۇلار يوق. مەن خۇيزۇلارنى، پاكىزلىققا ئەھمىيەت بېرىدۇ، چوشقا گۆشى يېمەيدۇ، دوختۇرلارغا ئوخشاش ئاق دوپپا كىيىدۇ، دەپ بىلىمەن. بېيجىڭدا نيوجېي دەپ بىر كوچا بار، مۇشۇ كوچىدا ساپلا خۇيزۇلار ئولتۇرىدۇ، بىر مەسچىتمۇ بار. مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم مۇشۇنچىلىكلا.

«مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىكى» دېگەن بۇ كىتابنى ئوقۇپ يېپىيېڭى بىر دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك بولدۇم. ئەسەردىكى كىچىك پېرسوناژ شىنيۆنىڭ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى بىر مەزگىللىك تۇرمۇشىدىن باشقا تەپسىلاتلار ماڭا بەكمۇ «ناتونۇش» تۇيۇلمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆزى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بىر ئىسلام ئالىمى بولغاچقا، ئۇنىڭ ئەسىرىدىكى ئىسلام دىنى ھەققىدىكى بايانلار ماڭا ئىنتايىن يېقىن تۇيۇلدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ئۆزى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان بىر ئىسلام ئالىمى بولغاچقا، ئۇنىڭ ئەسىرىدىكى ئىسلام دىنى ھەققىدىكى بايانلار ماڭا ئىنتايىن يېقىن تۇيۇلدى.

نۇش» . بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەكتەپ قورۇسى بۇرۇنقى يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئورنى ئىدى. يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەكتەپ قورۇسىدىكى سايىسى كۆلگە چۈشۈپ تۇرىدىغان مۇنارىنى ئۇ-
دان بىلمەن، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ مۇنارغا مۇھەببىتىم چوڭقۇر.

ئەسەر توغرىسىدىكى گەپكە كېلەي، بۇ ئەسەر بارچە گۇللەر تەكشى ئېچىلىۋاتقان ھازىرقى زامان جۇڭگو ئەدەبىياتى مۇنبىرى-
دىكى پۈرىقى ئۆزگىچە بىر تال يېگانە گۈل. بۇ ئەسەر ئۆزىگە خاس ۋەقەلىك ۋە ئۇسلۇب بىلەن «زىلزىلە» پەيدا قىلدى. بۇنىڭ تەسىرىنىڭ كەڭلىكى ۋە چوڭقۇرلۇقىنى كۆپچىلىك مېنىڭدىن كۆپ بىلىدۇ، بۇ ھەقتە تەپسىلىي توختالمايمەن.

بۇ ئەسەرنىڭ نۇرغۇن چەت ئەل تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنى-
ۋاتقانلىقىدىن خەۋىرىم بار. پۈتۈن دۇنيادىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى ئەللىك ئالتە مىللەتنىڭ ئارى-
سىدىكى ئون مىللەتنىڭ مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى، بىر مىليارد جۇڭگو ئاھالىسى ئىچىدە بىر خۇيزۇ ئايال يازغۇچىنىڭ بارلىقى-
نى، بۇ يازغۇچىنىڭ خۇيزۇ خەلقىنىڭ جۇڭگو خاراكتېرىگە ئىنتايىن باي تۇرمۇشىغا دائىر ۋەقەلىكنى خەنزۇ يېزىقىدا يېزىپ چىققانلىقىنى بىلىسەن دەيمەن. بۇ ئەسەر توغرۇلۇق جۇڭگودا گەپ سۆزلەر ۋە باھا ھەقىقەتەن ناھايىتى كۆپ، ياخشى گەپ ـ سۆزلەر دەيىلىپ، ئوبدان باھالار بېرىلىۋاتىدۇ. بىز جۇڭگولۇقلاردا: «مىڭ ئاڭلىغاندىن بىر كۆرگەن ئەلا» دەيدىغان گەپ بار، شۇڭا جۇڭگولۇق بىر خۇيزۇ ئايال يازغۇچى يازغان بۇ ئاجايىپ كىتابنى چەت ئەللىك دوستلارنىڭ ئوقۇپ چىقىشىنى تەۋسىيە قىلىمەن.

(بۇ، بىك شىننىڭ «مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىكى» دېگەن كىتابنىڭ چەت ئەل تىلى نەشرىگە يازغان كىرىش سۆزى)

ئی ئاللا! بىزنىڭ تىرىكلىرى-
مىزنى، ئۆلگەنلىرىمىزنى، مەيىت
نامىزىغا ھازىر بولغانلىرىمىزنى،
ھازىر بولمىغانلىرىمىزنى، كىچىك-
لىرىمىزنى، چوڭلىرىمىزنى، ئەر-
لىرىمىزنى، ئاياللىرىمىزنى كەچۈر-
گەيسەن.

ئی ئاللا! تىرىك قالغانلارنى
ئىسلام ئاساسىدا تىرىكچىلىك قىل-
دۇرغىن، سەن قەبزە روھ قىلغان-
لارنى ئىمان بىلەن قەبزە روھ قىل-
غىن.

ئی ئاللا! ئەگەر بۇ مەيىت ياخ-
شى بەندە بولسا، ئۇنىڭ ياخشىلىق-
لىرىنى تېخىمۇ زىيادە قىل، ئەگەر
گۇناھكار بەندە بولسا، ئۇنى مەغ-
پىرەت قىلغىن.

— مەيىت نامىزىدا ئو-
قۇلىدىغان ئايەت

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە يۇرتىغا قايتىش 1

1 ـ باب كۆتۈلمىگەن مېھمان 7

2 ـ باب سودىلىشىش..... 49

3 ـ باب قاشتاش كېمە 89

4 ـ باب ئەمەلگە ئاشقان ئارزۇ 139

5 ـ باب تاۋلىنىش 188

6 ـ باب تۇزاق 246

7 ـ باب قاشتاش پادىشاھى 337

8 ـ باب تۈيۈقسىز كەلگەن بالا ـ قازا 382

9 ـ باب چەت ئەلگە سەپەر 451

مۇقەددىمە يۇرتىغا قايتىش

تاڭ سەھەر. ئۇ قايتىپ كەلدى.

ئۇستىدىكى چىرىغىغا «تاكسى» دېگەن خەت يېزىلغان ئاق پىكاپ كوچا ئاغزىدا توختىدى. ئۇ پىكاپتىن چۈشۈپ، بىر دەم تۇرۇپ ئەتراپىغا نەزەر سېلىپ، ئاندىن ئۆزىگە تونۇش بولغان چوڭ - كىچىك كوچىلارنى كېسىپ ئۆتۈپ يۇرۇپ كەتتى.

ئۇ پۈتىغا يۇمشاق يېپىس تاپانلىق ئاق خۇرۇم ئاياغ، ئۇچىسىغا قارامتۇل كۇل رەڭ ئايالچە كاستۇم، مېغىزرەڭ كالتە يەڭ كۆڭلەك كىيگەنىدى. زىلۋا قامىتى ئۇنىڭ بويىنى ئېگىز كۆرىستىپ تۇراتتى. تېرىسى ئاق ۋە يۇمران، يۇزىنىڭ كىپتى ياپىلاق، كۆزلىرى تىنىق، بۇرنى سەل ئېگىز ھەم تۈز ئىدى. لەۋ سۇرۇخ سۈرۈلمىگەن لېۋى ھىم يۇمۇلغان، ئاغزىنىڭ چۆرىسىگە ئىككى تال ئىنچىكە، ئاي شەكىللىك ئەگىم قورۇق چۈشكەن. سەل - پەل بۇدۇر كەلگەن ئۇزۇن چاچلىرى قۇلاقلىرىنى يېپىپ، يەلكىسىدە يېيىلىپ تۇرىدۇ. قۇلىقىغا ۋە بوينىغا ھېچقانداق زىبۇزىننەت تاقىمىغان. چېكىسىگە ئاق ئارىلىغان بولسىمۇ، لېكىن قېرىپ كەتكەندەك كۆرۈنمەيدۇ. ئۇنى تونۇمايدىغانلار ياكى ئۇنتۇپ كەتكەنلەر ئۇنىڭ ياش ۋاقتىدا قانچىلىك چىرايلىق ئىكەنلىكىنى قىياس قىلالمايدۇ.

ئۇ ئالدىراش كېتىۋاتاتتى. يۈك - تاقىسى ئېغىر ئەمەس، قولىدا يۇمىلاق ئاق قەغەز كوروپكىلا بار ئىدى.

ئۇ بۇ يەرگە كېلىپ گويا ئۇزۇن چۈشتىن ئويغانغاندەك بولۇپ قالدى.

سۇبھىدەم. تار كوچىلار جىمجىت ئىدى. بالدۇر تۇرغانلار

ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئۇنىڭ يېنىدىن سۈركىلىپ ئۆتۈپ كېتەتتى، ئۇنىڭغا ۋېلىسىپىتلىكلەر، پىيادىلەر، بالا يېتىلىۋالغانلار، ناش-تىلىق كۆتۈرۈۋالغانلار... ئۇچرايتتى. ئۇ تونۇش بىر ھىدنىڭ دىمىغىغا ئۇرۇلغانلىقىنى ھېس قىلدى. كىشىلەر ئۇنى تونۇمايتى، ئۇنىڭغا ھېچكىم زەن سېلىپ قارىمىدى.

ئۇ ئالدى تەرەپكە قارىدى، كۆل بىلەن زېمىن كۆل رەڭ ئىدى، خىش بىلەن كاھىشمۇ كۆل رەڭ ئىدى. سۇۋاقلىرى نەچچە قېتىم چۈشۈپ، نەچچە قېتىم سۇۋۇلۇپ، ھاكتا ئاقارتىلىپ، قىزىل سىردا سىرلىنىپ، ئوخشاش بولمىغان مەزمۇندىكى شوئارلار چاپلىنىپ، ئەسلى سىياقىنى يوقاتقان كوچا ياقىسىدىكى تام يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يامغۇردا يۇيۇلۇپ كۆل رەڭ تۈسكە كىرىپ قالغانىدى. يول بويىدىكى دەل ـ دەرەخلەر قارا، كاھىشلارنىڭ ئارىلىقىدىكى ئوت ـ چۆپلەر ياپيېشىل كۆكىرىپ تۇراتتى.

يىراق ـ يىراقلاردىكى، تۇرخۇنلاردىن چىقىۋاتقان ئىس تولغىنىپ كۆككە كۆتۈرۈلەتتى، غۇۋا تاڭ نۇرىدا مۇشۇ ئەتراپتا بىردىنبىر قەد كۆتۈرۈپ تۇرغان، ئۆگزىسى مۇنارەڭ ئۇچلۇق بىر قۇرۇلۇشنىڭ سېرىق سىرلانغان كاھىشلىرى يالتىراپ تۇراتتى. ئۇ مەسچىت ئىدى. بۇ يەردە ھەر كۈنى بەش قېتىم ئاگاھلاندۇرۇش تۇسىنى ئالغان چاقىرىق ئاۋازلىرى تۇراتتى. «ئاللاھۇ ئەكبەر! ئاللاھۇ ئەكبەر! ئەشھەدۇ ئەللا ئىلاھە ئىللاللاھ، ئەشھەدۇ ئەننە مۇھەممەدەن روسۇلىللاھ، ھەييە ئەلەسسەلاھ!»

بۇ يەر «دار ئىسلام» ـــ مۇسۇلمانلارنىڭ ئولتۇراق رايونى، ئاللانىڭ بىر توپ موخلىسلىرى توپلانغان، بارلىق جانلىق مەۋجۇداتلار ئارىسىدىكى باشقا بىر دۇنيا ئىدى.

بۇ دۇنيا ناھايىتى چوڭ. ئىسلام دىنى بەرپا بولغان بىرمىڭ ئۈچ يۈز يىلدىن بېرى مېھىر ـ شەپقەت، ئادالەت، راستچىللىق

ۋە سەۋرچانلىقنى ئىنسانلار ئارىسىغا چېچىپ كەلدى. پۈتكۈل دۇنيادىكى سەككىز يۈزمىليون ئادەم مۇشۇ كاتتا ئائىلىنىڭ ئەزاسى.

بۇ دۇنيا يەنە ناھايىتى كىچىك. سەككىز مىليون ئاھالىسى بار قەدىمىي پايتەخت بېيجىڭدا بىرىيۈزسەكسەن مىڭ مۇسۇلمان بار. ئۇلار بېيجىڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقىلىپ كەتكەن. بىر قىسمى مۇشۇ مەسچىت ئەتراپىدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ ئەتراپ بۇرۇن بۇۋاك - باراقسان ئانار-لىق باغ ئىكەنمىش...

تەخمىنەن مىلادى 7 - ئەسىرلەردە، بېشىغا ئاق رەخت ئورىغان بىر قىسىم ئەرەب سودىگەرلىرى شەرقتىكى بۇيۇك تاڭ دۆلىتىگە كەلگەن، بۇ يەرنىڭ ھاۋاسىغا كۆنۈپ قالغان، ئۆيلىنىپ، بالا - چاقىلىق بولۇپ مۇشۇ يەردە قېپقالغان. 1219 - يىلى، چىڭ-گىزخان لەشكەر باشلاپ غەربكە يۈرۈش قىلدى. 1258 - يىلى ھىلاكۇ باغدادنى ئىشغال قىلدى. كۆكئارتىنىڭ غەربىي، قارا دېڭىزنىڭ شەرقىدىكى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ھەرقاي-سى مىللەتلەرنىڭ زېمىنلىرىنى موڭغۇللار ئىلگىرى - كېيىن بېسۇبلىپ، بويسۇندۇرۇلغۇچىلارنى شەرققە تۇركۈملەپ مەجبۇ-رىي كۆچۈردى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بەزىلىرى ئەسىرگە چۈشكەن ھۈنەرۋەنلەر، بەزىلىرى مەجبۇرىي كۆچۈرۈلگەن پۇقرالار، بەزى-لىرى بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە ماڭغان ئەرەب يۇقىرى قاتلام زاتلىرى ئىدى. دەرۋەقە، شەرق بىلەن غەرب قاتناش يولىنىڭ ئېچىلىش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ ئۆزلۈكىدىن كەلگەن سودا-گەرلەرمۇ بار ئىدى. بۇ «كۆچمەنلەر» نىڭ تەڭدىن تولىسى جۇڭگودا ياساۋۇل، دېھقان ۋە كاسىپ بولدى، ئاز ساندىكىلىرى سودىگەرچىلىك، دىن تارقىتىش بىلەن شۇغۇللاندى. ئەمەل تۇتۇ-قانلىرى ساناقلىق، قايتىپ كەتكەنلىرى ئىنتايىن ئاز ئىدى، قالغانلىرى بۇ يەرگە يىلتىز تارتىپ قالدى. يۇەن سۇلالىسىنىڭ

هۆكۈمەت هۆججەتلىرىدە ئۇلار «خۇيخۇي» دەپ ئاتالدى، ئۇلار-
مۇ ئۆزلىرىنى «خۇيخۇي» دەپ ئاتايتتى. شۇنىڭ بىلەن يېڭى
بىر مىللەت شەرقتە دۇنياغا كەلدى. بۇ مىللەت تارىختا باشقا
مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشىدىن خالىي بولالمىدى، بىر قىسىم
خەنزۇلار، موڭغۇللار، ئۇيغۇرلار ۋە يەھۇدىيلارنىڭ تەركىبلىرى
سىڭىپ كىردى. لېكىن خۇيزۇلار باشتىن - ئاياغ ئۆزلىرىنىڭ
مۇستەقىللىقىنى ساقلاپ كەلدى، خەنزۇ ۋە باشقا مىللەتلەرگە
قوشۇلۇپ كەتمىدى. زېمىنى كەڭ جۇڭگو خەنزۇ خەلقى ئۇزۇن-
دىن بۇيان ياشاپ، ئاۋۇپ كەلگەن جاي. خۇيزۇلار بۇ زېمىندا
يەرلىكلەرگە ئوخشاش تۇتاش كەتكەن پۈتۈن زېمىنغا ئىگە بولال-
مىدى. ئۇلار توختىماستىن باشقا جايلارغا ئەۋەتىلدى، كۆچۈ-
رۈلدى، ھەتتا جازالىنىشقا ئۇچرىدى، قەتلىئام قىلىندى. ئۇلار
تىرىكچىلىك قىلىش ئۈچۈن تەرەپ - تەرەپكە چېچىلىپ كەتتى...
ئۇلار باشتىن - ئاياغ ئاز سانلىق بولۇپ كەلدى. ئاز ساندىكى بۇ
كىشىلەر جەبر - جاپانى يېڭىپ، ئاللاغا تېۋىنىپ ئېھتىيات بىلەن
ياشاپ كەلمەكتە. ئۇلار ئاللانىڭ يېگانە ئىكەنلىكىگە، ئاللانىڭ
زېمىنىنى، ئاسمانىنى، بارچە ئىقلىمنى، ئىنسانىنى، پەرىشتىلەرنى
ۋە «شەيتان» نى ياراتقانلىقىغا ھەم ھەممىگە ھۆكۈمرانلىق قىلە-
دىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. ئاللانىڭ ئوبرازى يوق، لېكىن قۇلىقى
سەگەك، كۆزى ئۆتكۈر، ھەممىنى بىلىپ تۇرغۇچى ھەم قابىل،
دۇنيادا ئۇ زاتى مۇبارەك يوق يەر يوق. ئۇچ ئادەم مەخپىي
پاراڭلاشقان بولسا، ئۇ زاتى مۇبارەك تۆتىنچى ئادەم بولۇپ شۇ
سۆھبەتكە داخىل بولىدۇ، تۆت ئادەم مەخپىي پاراڭلاشقان بول-
سا، بەشىنچى ئادەم سۆپىتىدە شۇ سۆھبەتكە داخىل بولىدۇ... ئاللا
مۇسۇلمانلار بىلەن مەڭگۈ بىللە. مۇسۇلمانلار ئاللاغا ئىتائەت
قىلىدۇ، ئاللانىڭ مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئارقىلىق چۈشۈرگەن
ۋەھىيلىرىنى قوبۇل قىلىدۇ. ئۇلار ئىخلاس بىلەن دۇئا -
تىلاۋەت قىلىدۇ، راستچىل، كۆڭلى - كۆكسى كەڭ، رەھىم-

دىل، ئاددىي ـ ساددا ياشايدۇ، تەكەببۇرلۇق قىلمايدۇ، باشقىلارغا قارا چاپلىمايدۇ، ئېتىقادىنى قوغدايدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئەمەل قىلىدۇ، مۇھەممەدئەلەيھىسسالامنىڭ يولىنى تۇتىدۇ. «باقىي دۇنيا» نىڭ ۋە «مەھشەر كۈن» نىڭ بارلىقىغا، ھەربىر مۇسۇلمان بەندىسىنىڭ ئۆلگەندىن كېيىن جەننەتكە ياكى دوزاخقا كىرىدىغانلىقىغا، بارلىق ئىشلارنىڭ ئاللانىڭ ھۆكۈمى بىلەن بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. ئۇلار ياخشىلىق قىلسا ياخشىلىق، يامانلىق قىلسا يامانلىق يانىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ...

ئۇ ئۆزىگە كېلىپ، ئۆزى سېغىنىپ كەلگەن بۇ دۇنياغا يۈزلەندى. بۇ دۇنيا ئۇنىڭغا شۇ قەدەر تونۇش ئىدى. گويا يىللار كەينىگە يېنىپ كەتكەندەك، كۆڭۈلسىز تۇيۇلىدىغان ئاشۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى يۈز بەرمىگەندەك قىلاتتى. ياق، يىللار كەينىگە يانمايدۇ. ئۇ قېرىپ قالدى، بۇ دۇنياغا يېڭىۋاشتىن قايتىپ كەلدى. بۇ يەر تونۇغۇسىز ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. يىللار باشقىلارنىمۇ قېرىتىۋېتىدۇ. ئۇ قىلغان ياخشىلىقلىرىنىڭ بەدىلىگە ياخشىلىققا ئېرىشتىمۇ يوق، قىلغان گۇناھلىرى ئۈچۈن جازالاندىمۇ يوق؟ بۇلارنى بىلمەيتتى، بىلىشنىمۇ زۆرۈرىيىتى يوق ئىدى. ئۇ بۇرۇنقى شاپائەت ۋە ئاداۋەتلەر ئۈچۈن ياخشىلىققا ئېرىشىشنى ياكى جازالىنىشنى كۆڭلىگە پۈككەن ئەمەس. يادىدا تۇتۇشقا تېگىشلىك ئىشلارنى يادىدا تۇتۇشنى، ئۇنتۇپ كېتىشكە تېگىشلىكلىرىنى ئۇنتۇپ كېتىشنى ئويلايتتى.

ئۇ بىر دوقمۇشتىن ئەگىلىپ، چۈشىدىكى ھېلىقى تار كوچىغا كىردى.

ئۇ ئاشۇ تۇخۇمەك دەرىخىنى كۆردى. تالاي ئىسىق ـ سوغۇقلارنى بېشىدىن كەچۈرگەن، نۇرغۇن ۋەقەلەرنىڭ شاھىتى بولغان بۇ تۇخۇمەك دەرىخىنىڭ غولى قاغجىراپ كەتكەن بولسىمۇ، لېكىن شاخلىرىدا يوپۇرماقلار كۆكىرىپ تۇراتتى. ئىلگىرى، ھەر قېتىم باھار كەلگەندە، ئاپئاق گۈللەر پورەكلەپ

ئېچىلىپ، خۇشبۇي پۇراقلار پۈتكۈل تار كوچىنى بىر ئالاتتى، مەيىن شامال چىققاندا بولسا، تۆكۈلگەن قارەك گۈل بەرگىلىرى ئۇنىڭ بېشىغا، مۇرىسىگە چۈشۈپ، ئۇنى گۈل بەرگىلىرىگە كۆمۈپ تاشلايتتى. مانا ئەمدى دەرەختە گۈل يوق، گۈللەش مەزگىلى ئۆتۈپ كەتكەنىدى. بۇ تۈخۈمەك دەرىخى ئۇنىڭ يولىغا قاراپ نەچچە ئون قېتىم گۈللىگەن، نەچچە ئون قېتىم چېچەك تاشلىغانىدى، لېكىن ئۇ كەلمىدى.

ئۇ ئاخىر كەلدى، تۈخۈمەك دەرىخىنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈپ، ھېلىقى دەرۋازا راۋىقى ئالدىدا توختىدى.

ئۇ بۇ دەرۋازا راۋىقىنى، بۇ ھويلىنى، ھويلىنىڭ ئاسمىنىدىكى ئاينى، ئۇنتۇپ كەتكىلى بولمايدىغان ئاشۇ بىر جۈپ كۆزنى، يۈرەكنى چېكىدىغان ئاشۇ ئىلتىجالارنى ھەر كۈنى كەچتە چۈشەپ كەلگەنىدى. . .

ئاسماندا تولۇن ئاي، دىلدا ھىجران، پىراق.

ئۇ ھەر كۈنى كېچىسى چۈشكە غەرق بولاتتى. چۈش بوشلۇقىنى قىسقارتقان، ۋاقىتنى تۇرغۇنلاشتۇرغان، دۇنيانى پاكىزلىگەنىدى. چۈشتە پاسكىنىچىلىق، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ، بەتنىيەت يوق ئىدى؛ چۈشتە ئايرىلىش، دىل يارىسى، ئازاب يوق ئىدى، چۈشتە يېقىملىق ئاي نۇرى، ئىللىق مۇھەببەتلا بار ئىدى؛ چۈش ئۇنى مەڭگۈ ياش پېتى تۇرۇشقا، ئويغانماسلىققا ئۇندەيتتى.

ئۇ يەنىلا كۆزىنى ئاچتى. . .

ئۇ ھاياجىنىنى باسالماي، كۆك تاش ياتقۇزۇلغان بەش پايلىق سۇپىغا چىقىپ قارامتۇل قىزىل دەرۋازىنىڭ ئىشىكىنى سىيلىدى.

دەرۋازا تاقاق ئىدى. ئۇ بىردىنلا قولىنى تارتتى. ئۇ كۆرگۈسى يوق ئادەمنى كۆرۈپ قېلىشتىن قورقمايتتى، ھەر كۈنى كېچىسى چۈشىگەن ئادەمنى كۆرۈشكە ئالدىرايتتى. بۇنىڭغا كەلگەندە گەپ يوشۇرۇشنىڭ ھەم قورقۇپ ئولتۇرۇشنىڭمۇ ھاجىتى يوق. ئۇ دەرۋازىنىڭ يان تەرىپىدىكى كۆك خىش بىلەن قوپۇ-

رۇلغان قەدىمىي تامغا ئورنىتىلغان ئاق قاشتاشقا كۆزى چۈشۈپ قالدى. قاشتاشنىڭ ئۈستىگە سۈلالىسى دەۋرىدىكى خەت شەكلى بىلەن مۇنداق خەتلەر يېزىپ قويۇلغانىدى:

بېيجىڭ شەھىرى بويىچە نۇقتىلىق
قوغدىلىدىغان چاسا قورۇ

بېيجىڭ شەھەرلىك ئاساسىي ئىدارىسى
1979

ئۇ تېڭىرقاپ قالدى. يېڭىلا ئورنىتىلغان يىپيېڭى قاشتاش بەلگىنىڭ نېمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىقىنى ئۇ بىلمەيتتى. بۇ يەردىكى ھەممە نەرسە ئۆزگىرىپ كەتكەنمىدۇ؟

ئۇنىڭ يۇرىكى دۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتتى، كۆكسىگە قويغان قوللىرى يېنىك تىترەيتتى. ئۇ دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشىغا ئىنتىزار ئىدى، ئەمما نېمىشقىدۇ، قورقۇپ تۇراتتى. دەرۋازىغا قارايتتى، دەرۋازا ئۇنىڭغا تەقدىر دەرۋازىسىدەك، ئۇنىڭ بۇرۇنقى تەقدىرىنى بەلگىلىگەن دەرۋازا مۇشۇدەك، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمرىنىڭ پاناھگاھىنمۇ مۇشۇ دەرۋازا بەلگىلەپ، ئۇنى جەننەتكە ياكى دوزاخقا يولغا سالىدىغاندەك تۇيۇلۇپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ دەرۋازىدىكى مىس ھالقىنى شاراقلىتىشتىن ئاۋۋال ئۆزىگە ئازراق نەپەس ئېلىۋېلىش پۈرسىتى بېرىشكە مەجبۇر بولدى.

بىر دەرۋازا دۇنيانى ئىككىگە ئايرىپ تۇراتتى.

مۇناسىۋەتنىڭ ئۇزۇلۇپ قالغانلىقىغا ناھايىتى ئۇزۇن بولۇپ كەتكەن، ئۇ بىلىدىغان ۋە بىلمەيدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ھويلىنىڭ ئىچىدە ساقلىنىۋاتاتتى. . .

1 ـ باب كۈتۈلمىگەن مېھمان

بۇ بىر مۇكەممەل چاسا ھويلا ئىدى.

كۈل رەڭ خىش چۆرىدەپ قويۇرۇلغان تام، ئوتتۇرىسىغا راۋاق ئېلىنغان، راۋاق ئۆگزىسىنىڭ تۆت بۇرجىكى مۇڭگۈز شەكلىدە چىقىرىلغان. گىرۋەكلىرىگە يامغۇر سۈيى ئاقىدىغان ئۇچ بۇلۇڭلۇق نوكەش قويۇلغان. دەرۋازىنىڭ ھەر ئىككىلا قانىتىغا ھالقىلىق يۇمىلاق تۆمۈر ئورنىتىلغان، قاق ئوتتۇرىسىغا ئالتۇن ھەل بېرىلگەن «ئۇنچە بىلەن زۇمرەت، تولۇن ئاي بىلەن مەيىن شامال» دېگەن مەسنەۋى يېزىلغان. دەرۋازىنىڭ ئالتە بۇرجەك چىقىرىلغان ئىككى تال ماڭلاي ياغىچىنىڭ ھەر بىرىگە «بىلىمدان» دېگەن خەت ئويۇلغان. بۇ خەت ئادەتتە كۆپ ئۇچرايدىغان «ئۆمرى ئۇزۇن، دۆلىتى زىيادە بولغاي»، «ئوقۇمۇشلۇقلارغا بەخت، ساۋاب ئىزدىگۈچىلەرگە ياخشىلىق يار بولغاي» دېگەنگە ئوخشاش مەسنەۋىلەرگە ئوخشىمايدۇ. بۇ خەتتىن ھويلا ئىگىسىنىڭ قىزغىنلىقى ۋە ئىنتىلىشلىرىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. دەرۋازىنىڭ ئىككى يېنىغا بىر جۈپ تاش دۆمباق قويۇلغان، كۆك تاش ياتقۇزۇلغان بەش پايلىق پەلەمپەي ئېگىز بوسۇغا بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن.

بۇ دەرۋازا ئادەتتە ھەم يېپىقلىق تۇراتتى، خوجايىن ياكى كەلگەن مېھمانلار دەرۋازىنىڭ ھالقىسىنى شاراقلىتاتتى. جەنۇبي ھۇجرىدىكى خىزمەتكار ئايال ئاۋازنى ئاڭلاپ ئىشىكنى ئېچىپ، خوجايىننىڭ ياكى كەلگەن مېھمانلارنىڭ ئالدىغا چىقاتتى.

دەرۋازىدىن ھويلىغا كىرگەندە توغرىسىغا سېلىنغان بىر دالدا تام بار ئىدى، تامنىڭ ئۈستىدىكى كاھىشلارغا، ئىككى يان

گىرۇەك بىلەن ئاستىنقى گىرۇەكلەردىكى خىشلارغا نەقىش چىقىرىلغانىدى. ئوتتۇرىسى ئاپئاق ئاقارتىلغان بولۇپ، نە خەت، نە خىش يوق ئىدى. بىر نەچچە تۈپ بامبۇك دەرىخىگە يىلانىدەك يامىشىپ، يۇقىرىغا پېلەك تارتقان تام تۆۋىدىكى ھەشقىپىچەك بامبۇك دەرەخلىرىنىڭ شاخلىرىغا يۆگىلىشىپ كەتكەن، قويۇق بەرگىلىرى يەرنى بىر ئالغانىدى. ھەر يىلى باھار ۋە يازدا «ھۆپپىدە» ئېچىلىپ كېتىدىغان ھەشقىپىچەكلەردىن سان - ساناقسىز مۇنچاقلار چۈشەتتى.

دالدا تام بىلەن دەرۋازىنىڭ ئارىلىقى تار ئالدىنقى ھويلا ئىدى. قاتار سېلىنغان جەنۇب تەرەپتىكى بەش ئېغىز ھۇجرىدا خىزمەتكارلار ئولتۇراتتى. بۇ ھۇجرىلار راۋاقنىڭ شىمال تەرىپى بىلەن تۇتاش ئىدى. راۋاق شەرقىي جەنۇب تەرەپكە توغرا كېلەتتى. بۇنداق چاسا ھويلىلارنىڭ دەرۋازىلىرى ئادەتتە شەرقىي جەنۇب تەرەپكە ئېلىناتتى. بۇ، ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى دەپ قارىلاتتى.

دەرۋازىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى لەمپىلىك دەرۋازا پۈتكۈل قۇرۇلۇشنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا تايىن تاپقانىدى. ئالدى ۋە كەينى ھويلىلارنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان بۇ لەمپىلىك دەرۋازىنىڭ بۇنىڭدىن بۆلەك رولى بولمىسىمۇ، لېكىن تۇتقان ئورنى مۇھىم ئىدى، كۆركەم ئۇسلۇبتا ناھايىتى چىرايلىق بېزەلگەن بولۇپ، ھويلىنىڭ ئاددىي دەرۋازىسىدىن پەرقلىنەتتى. ئىشىكنىڭ يان ياغاچلىرى قارامتۇل قىزىل سىردا ئەمەس، توق قىزىل سىردا سىرلانغان، گىرۇەكلىرىدىكى كۇنلۇكسىمان چىقىرىلغان ياغاچ ئويمىلارغا ئالتۇن ھەل بېرىلگەن. مەپىنىڭكىگە ئوخشاش سىرتقا چىقىپ تۇرغان تۆت تەرىپىگە كۆڭۈل قويۇپ نەقىش ئىشلەنگەنىدى. رەڭدار نەقىشلەر قەدىمىي قۇرۇلۇش ئۇستىلىرىنىڭ ماھارىتىنى تولۇق نامايان قىلىپ تۇراتتى.

لەمپىلىك دەرۋازىنىڭ ئېچىدە يەنە بىر دالدا تام بار ئىدى،

ئالدىنقى ھويلىدىكى دالدا تامغا ئوخشمايتتى. گۈلى ئۆزىدىن چىقىرىلغان تۆت پارچە بوكسنوس دەرىخىنىڭ تاختىيىنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ ياسالغان بۇ دالدا تام چىملىدىققا بەكمۇ ئوخشايتتى. ئۇستىگە تۆت خىل مەنزىرە — ئېھىي تېغىنى نۇرغا پۈركىگەن ئاي، سۇجۇنىڭ تۇن ئاسمىنىدا كۆتۈرۈلگەن ئاي، سۇبھى پەيتىدە لوگۇچياۋ كۆۋرۈكى ئۇستىدە ئاقىرىپ تۇرغان ئاي، دولقۇنلۇق دېڭىزدىن بالقىپ چىققان ئاي ئويۇلغان. دى. بۇ مەنزىرىلەردىن كىشى ئىختىيارسىز ئاجايىپ ھېسسىياتلارغا چۆمۈلەتتى.

دالدا تامدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ كەينى ھويلىغا كىرسىڭىز، كەينى ھويلىنىڭ شەرق تەرىپىدە ئۈچ ئېغىز ھۇجرا، غەرب تەرىپىدە ئۈچ ئېغىز ھۇجرا، تۆر تەرىپىدە بەش ئېغىز ھۇجرا بار. بۇ ھۇجرىلارنى دەھلىز بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرۇپ، چاسا شەكىلنى شەكىللەندۈرگەن. ئىچكەركى ھويلىدىكى «+» شەكىللىك خىش يېيىتىلغان يول بىلەن ھەر بىر ھۇجرىنىڭ ئالدىغا بارغىلى بولىدۇ. تۆردىكى ئۆيلەرنىڭ ئىككى تەرىپىگە گىلاس بىلەن ئانار تىكىلگەن. شاخ ۋە يوپۇرماقلىرى باراقسان ئۆسكەن بۇ دەرەخلەرنىڭ پەيزىدىن باھاردىن تاكى كۈزگىچە بەھرىمەن بولغىلى بولىدۇ.

بۇ ھويلا بېيجىڭدىكى چاسا ھويلىلارنىڭ ئىچىدە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ھويلىلاردىن ھېسابلىناتتى. بۇنىڭدىن چوڭ، مەسىلەن، ئۈچ دەرۋازىلىق، بەش دەرۋازىلىق، ھويلىنىڭ ئىچىدە ھويلىسى، گۈللۈكلىرى بار ھويلىلار بار ئىدى. لېكىن قۇرۇلۇش سەنئىتى يېقىدىن قارىغاندا، بۇ ھويلىنىڭ قۇرۇلمىسى يۇقىرى سەۋىيىگە يەتكەنىدى. ھويلا ئىگىسى ھويلىنىڭ لايىھىسىگە بىۋاستە قاتنىشىپ، ئۆزىنىڭ نەپسىلىك ۋە جىمجىتلىققا بولغان خاھىشىنى ئىپادىلىگەنىدى. ھويلىنىڭ جايلاشقان ئورنى ياخشى، بازارغا يىراق، چوڭ كوچىغا يېقىن ئىدى. ئۆيدە دۇنيا-

دىن بىخەۋەر ئولتۇرغىلى، ئۆيدىن چىقىپ ھەممە يەرگە بارغىلى بولاتتى، شۇنداق قۇلايلىق ئىدى. بۇ ھويلا، بولۇپمۇ ئۇيان - بۇيان مېڭىشى تولا، جىمجىتلىقنى خالايدىغان كىشىلەرگە تازا مۇۋاپىق ئىدى. دەرۋازىدىكى مەسئەۋى بىكاردىن - بىكار يېزىلغان، چىمىلدىقتىكى مەنزىرىلەر بىكاردىن - بىكار سىزىلغان، ھويلىدىكى گۈل - گىياھلار بىكاردىن - بىكار ئۆستۈرۈلگەن ئەمەس ئىدى.

ئەمما، بۇ ھويلىدا بىر ساقچى باشلىقى تۇراتتى. ئۇ «مېھرىبان» ياكى «بىلىملىك» ئادەم ئەمەس، ئۇچىسىغا قاپقارا ساقچى فورمىسى كىيىپ، بېلىگە «ئوقەت» قىستۇرۇپ يۈرىدىغان، كىشەن - كويزا بىلەن ھەپىلىشىدىغان ئادەم ئىدى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، بۇ ھويلا ئۇنىڭ قولىغا ئۆتۈشتىن ئىلگىرى مەنچىكنىڭ ئەمەلدارلار سورۇنىدىن ئىخلاسى قايتقان بىر ھەزرەتنىڭ ئىكەن. ئۇ ئەمەلدارلار سورۇنىنى تاشلاپ، جاھان ئىشلىرىدىن قول ئۈزۈپ، كىتاب ئوقۇش ۋە رەسىم سىزىشقا بېرىلىپ كەتكەن، چىن، خەن دەۋرىدىكى خىش - كاھىش ۋە ئاسارئەتىقىلەر بىلەن ھەپىلىشىدىغان، بولۇپمۇ ھەرقايسى سۇلالىلىرىدە ياسالغان قاشتاش بۇيۇملىرىغا ئامراق، «ئالىيجانابلار ئۆزىنى قاشتېشىدەك پاك تۇتىدۇ» دەپ ماختىنىپ يۈرىدىغان كىشى ئىكەن. ئادەتتە مېھمان قوبۇل قىلمايدىكەن، ئۇنىڭ بىر-نەچچە قاشتاش دۇكىنى ۋە ھۈنەرۋەنچىلىك دۇكىنى بار ئىكەن. سىرتلارغا ناگان - ناگاندا چىقىدىكەن، قىممەتلىك بۇيۇملارنى بايقاپ قالسا، بىر ئامال قىلىپ سېتىۋېلىپ، كۆڭلىنى خوش قىلىدىكەن، باھاسى تولىمۇ قىممەت بولۇپ، سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمىسە، قايتا - قايتا تاماشا قىلىپ كۆزىنىڭ خۇمارىنى چىقىرىدىكەن. بىرەرسىنىڭكىدە ئېسىل قاشتاش بارلىقىنى ئاڭلاپ قالسا، خىجىل بولماي بېرىپ، كۆڭلىنى خوش قىلىش ئۈچۈن بىر كۆرۈۋالاي دەپ ئىلتىماس قىلىدىكەن. شۇنچە ياشقا كىرىپ

تۇرۇقلۇق پات - پاتلا مۇشۇنداق ئالجىغاندەك قىلىقلارنى قىلىپ يۈرگەچكە، باشقىلار ئۇنى «قاشتاش مەستانىسى» دەپ مازاق قىلىدىغان بوپتۇ. بۇ ھەزرەت بۇنى ئاڭلاپ خاپا بولۇش بۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە شەرەپ ھېس قىپتۇ. ئۇ سەكسەن ياشتىن ئېشىپ بېشى ياستۇقتا يەتكەندە بالىلىرى ۋاپاسىز چىقىپ قېلىپ، ئەسلى - ۋەسلىدىن ئايرىلىپ، بۇ ھويلا ئاشۇ ساقچى باشلىقىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ قالغانىكەن. بىراق، ئۇ ھەزرەتنىڭ روھى بۇ ھويلىدا يەنىلا ئايلىنىپ يۈرىدىكەن.

ساقچى باشلىقى مىنگونىڭ 24 - يىلى ئەتىيازدا بىردىنلا بۇ ھويلىنى سېتىۋېتىپ باشقا يەرگە كۆچۈپ كەتمەكچى بولۇپ قالدى، سەۋەبىنى باشقىلار بىلمەيتتى، پەقەت ئۇنىڭ پۇلى كۆپ، ھوقۇقى چوڭ بولغاچقا، بۇ ھويلا ئۇنىڭغا كىچىكلىك قىلغان بولسا، چوڭراق ھويلىدا ئولتۇراي دېگەندۇ ياكى ئەمەلدارلىق سورۇنىدىكى پۇت تېپىشىشتا پۇل لازىم بولۇپ قېلىپ، خىجالەت تارتىپ قالغاندۇ... دەپلا قىياس قىلىشاتتى. ئۇنىڭ بۇ ھويلىدىن كۆچۈپ كېتىشىدىكى سەۋەب بۇ ئەمەس، بەلكى باشقا بىر سەۋەبتىن ئىدى. بۇ ھويلا گەرچە ياخشى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا خاتىرجەملىك نېسىپ بولمىدى. ئۇ بىر كۈنى كېچىسى قاتتىق ئۇخلاۋېتىپ: «تاشلىدىم، تاشلىدىم ئەمىسە!» دېگەن غەلىتە بىر ئاۋازدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى.

ئۇ كەسپىي سەزگۈرلۈكىنىڭ تۇرتكىسىدە ئورنىدىن تۇرۇپ، چاپىنىنى يېپىنچاقلاپ ھويلىغا چىقتى، ئەتراپقا قۇلاق سېلىپ بىرەدەم تۇردى. ئەتراپتا ھېچقانداق تەۋرەش يوق ئىدى. تالا سۈپسۈزۈك ئايدىڭ، مەيىن شامال چىقىۋاتقان، ئاي نۇرىدا ھويلا كۈندۈزدەك يورۇق، گۈمانلىق ھېچقانداق شەپىنى بايقىغىلى بولمايتتى. ئۇ بۇنىڭ چۈش ئىكەنلىكىدىن شۈبھىلەندى، قايتىپ كىرىپ يېتىپ قالدى. ئەمدى يېتىشىغا «تاشلىدىم، تاشلىدىم ئەمىسە!» دېگەن ھېلىقى ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى.

ئۇ ئالمان ـ تالمان خوتۇنىنى ئويغىتىپ، ئۇنىڭغا:
ـــ ئاڭلىغىنا، تالادىكى نېمە ئاۋاز؟ ـــ دېدى.
«تاشلىدىم، تاشلىدىم ئەمىسە!» دېگەن ئاۋاز يەنە ئاڭلاندى.
خوتۇنى ئويقۇلۇق كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ:
ـــ يېرىم كېچىدە ئۇنداقپ، مېنى نېمىنى ئاڭلا دەيسىز؟ ـــ دېدى.
قىزىق ئىش، شۇنچىلىك قاتتىق ئاۋازنى ئۇنىڭ ئاڭلىمىغانىنى. ئۇ دەككە ـ دۈككىدە يېتىپ قالدى، لېكىن كېچىچە كىرپىك قاقمىدى.
ئۇ بۇ غەلىتە ۋارقىرىغان ئاۋازنى ئۇدا نەچچە كېچە ئاڭلىدى. بۇ ئاۋاز ئۇنىڭغا گويا ئۆلۈپ كەتكەن «قاشتاش مەستانىسى» نىڭ ئاۋازىدەك تۇيۇلاتتى. تىرىك ئادەمنىڭ جېنىنى ئېلىشقا پېتىنالايدىغان ساقچى باشلىقى ئەسلىدە ئاللىقاچان چىرىپ قۇرۇق جەسەتكە ئايلانغان ھەزرەتنىڭ تۇن قوينىدا تەمتىرەپ يۈرگەن ئەرۋاھىدىن قورقمىسا بولاتتى. ئەمما ئۇ بۇ ھويلىنى قاقتى ـ سوقتى قىلىپ سېتىۋالغانلىقىنى ئويلىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خوتۇنى ئۇنى «كىشىگە ياماڭلىق قىلساڭ كۆڭلۈڭ ھەرگىز ئارام تاپمايدۇ» دەپ مازاق قىلاتتى. ئۇ كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى ھېلىقى «ئاۋاز» بىلەن تەڭ راستتىنلا بىر بومبا تاشلىنىپ ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىدىغاندەك شۇركىنىپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ نېرۋىسىدىن چاتاق چىققانلىقىغا ئىشەنمەيتتى ھەم بۇ غەلىتە ئىشنى چۈشەندۈرۈپ بېرەلمەيتتى، بىرەرىگە دېگەن بىلەنمۇ ئىشەنمەيتتى. دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بولۇپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئاخىر «مەرۋايىت بىلەن زۇمرەت، تولۇن ئاي بىلەن مەيىن شامال» لىق بۇ ھويلىدىن كۆچۈپ كېتىشكە ئالدىرىدى.
«بىلىمدان» قەسرى سېتىلىدىكەن دېگەن خەۋەر سىرتقا

يېيىلىپ، چوڭ - كىچىك كوچىلار ۋە ئاشپۇزۇل ۋە چايخانىلاردا مۇشۇ ھەقتىكى پاراڭلار ئاۋۇپ كەتتى. بەزىلەر نەرخىنى سۇ-رۇشتۇرۇپ ئۆزىنىڭ ماغدۇرىنى دەڭسەپ باقتى، بەزىلەر بۇ ھويلىنى كىم سېتىۋالالايدىكىن دەپ تاماشا كۆرۈشكە ئالدىرا-دى، بۇنداقلار كۆپ سانىنى تەشكىل قىلاتتى. بىر قىسىم دەللال-لار ئوتتۇرىدىن پايدا ئۇندۇرۇۋېلىش قەستىدە يۇرەكلىرىنى قاپ-تەك قىلىپ ساقچى باشلىقىنىڭ ئۆيىگە باردى. ئۇ بۇنداق ئادەم-لەرگە ئۆچ ئىدى. دەسمايە سالماي تىجارەت قىلىپ كەلگەن بۇ ئادەمنىڭ باشقىلارنىڭ كېلىشتۇرۇپ قويۇشىغا ھاجىتى چۈشەر-مىدى؟ ئۇ : «ئالارمەن بولسا، ئۆزى كېلىپ مەن بىلەن كۆ-رۈشسۇن! كېلىشتۇرگۈچىلەر بوسۇغامغا يېقىن يولىمىسۇن» دەپ جاكارلىدى.

ئۇ بىكار تەلەپلەرنىڭ ھەممىسىنى ھەيدەۋېتىپ، ھەقىقىي ئالارمەننى كۈتۈپ ئۆيدە ئولتۇردى، ئۆي - مۈلۈك سودا ئورنىغا بېرىپ ئاغزىنى ئۆپرىتىپ يۇرمىدى، ئۆزىنىڭ بۇ ھويلىنى ھامان سېتىۋېتەلەيدىغانلىقىغا، مال تونۇيدىغان بىرىنىڭ پۇلنى كۆتۈ-رۈپ ئالدىغا كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

بىر كۈنى، بىرەيلەن كېلىپ دەرۋازىنىڭ ھالقىسىنى شا-راقلاتتى. مېھمانىنىڭ ئالدىغا خىزمەتكار چىقىپ، مېھمانىنى مې-مانخانىغا باشلاپ قويۇپ، ئاندىن خوجايىنىنى چاقىردى. ساقچى باشلىقى بۇ كىشىگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويدى. ئۇ ئوتتۇز ياشلارغا بېرىپ قالغان، ئۈچىسىغا كۈل رەڭ يەكتەك، پۇتىغا لاتا خەي، بېشىغا شىلەپە كىيگەن، گەرچە ئېگىز بولمە-سىمۇ، لېكىن ناھايىتى ئورۇق، چىرايى قارا، پېشانىسى كەڭ، چېچىنى ئوتتۇرىدىن ئايرىغان، قاشلىرى ئېگىزرەك، نۇرلۇق كۆزلىرى ئىچكىرى كەلگەن، تەقى - تۇرقىدىن زېرەك ۋە قابە-لىيەتلىكلىكى چىقىپ تۇرىدىغان كىشى ئىدى. ساقچى باشلىقى كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپلا، ئۆزىنىڭ ھەر خىل كىشىلەر بىلەن

مۇئامىله قىلىشقان ئۇزۇن يىللىق تەجرىبىسىگە ئاساسەن، كەل-
گەنلەرنىڭ قانداق كىشىلەر ئىكەنلىكىنى ئاساسەن بىلىۋالاتتى.
شۇڭا ئۇ بۇ كىشى كىچىك خىزمەتچى ياكى ئوقۇتقۇچى ياكى
بوغالتىر بولۇشى مۇمكىن، بۇ ئۆيىنى ئالغىلى كەلگەن ئەمەس،
دەۋا - دەستۇر ئىشى بىلەن كەلگەن دەپ ئويلاپ، چىرايىنى
پۇرۇشتۇرۇپ توڭلۇق بىلەن:

— مەندە بىرەر ئىشنىڭ بارمىدى؟ — دەپ سورىدى ئۇ كە-
شىدىن.

— ئاڭلىسام، بۇ هويلا سىلىگە كىچىكلىك قىلىپ قاپتۇ،
ئالماشتۇرماقچىكەنلا، — دېدى كەلگەن مېهمان. مېهماننىڭ
«ئالماشتۇرۇش» دېگىنى «هويلىنى ساتىدىكەنلا» دېگىنى ئە-
دى، مېهماننىڭ بۇ گېپىدىن ئۇنىڭ ساتارمەننى ھۆرمەتلەۋاتقا-
لىقى چىقىپ تۇراتتى.

— هەئە، — دېدى ساقچى باشلىقى جاۋابەن. بۇ ئۇنىڭغا
كۆتۈلمىگەن ئىش بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ خىزمەتكار ئايالغا چاي
كەلتۈرۈشنى بۇيرۇدى.

— ئاۋارە بولمىسۇن، — دېدى مېهمان، — بىز ئاۋۋال
ئۆيلەر توغرۇلۇق پاراڭلىشايلى . . .

ساقچى باشلىقى، بۇ گېپى ئوچۇق ئادەمكەن، ئۆينى سېتە-
ۋېلىشقا شۇنچىلىك ئالدىرايدىكەن، دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆت-
كۈزدى. ئەمەلىيەتتە، ئۆزىمۇ ئالدىرايتتى. ئۇ خىزمەتكار ئايال-
نى چىقىرىۋېتىپ، مېهمانغا:

— خوش، قۇرۇق گەپنى قويۇپ نەق گەپنىڭ ئۆزىگە كې-
لەيلى. سىلى كىمنىڭ ئورنىدا بۇ ئۆيلەرنى كۆرگىلى كەلدىلە؟
نېمىشقا شۇ ئادەم ئۆزى كەلمەيدۇ؟ — دەپ گەپنىڭ پوسكاللا-
سىنى دېدى.

مېهمان مىيىقىدا كۈلۈپ:

— ئۆزۈم سېتىۋالماقچى! — دېدى.

«هه؟ بايا نېمىشقا بىلمىگەندىمەن، بۇ كىشى نەدىمۇ مېنىڭ هويلامنى سېتىۋالغۇدەك سالاهىيەتكە ئىگە كىشىگە ئوخشىسۇن؟» ساقچى باشلىقى تېڭىرقاپ قالدى. خەق ئالدىمەن دېگەندەكىن، ئۇمۇ مۇئامىلىسىنى يۇمشىتىشقا مەجبۇر بولۇپ: «سېنىڭ . . . سىزنىڭ فامىلىڭىز؟» دېدى. مېهمانىنىڭ ئات ـ جۇنىنى سوراش ئەدى ئۇنىڭ يادىغا كەلگەندى. هۆرمەتسىزلىك بولۇپ تۇيۇلدىغان «سەن» نى «سىزگە» ئۆزگەرتتى.

ـــ پېقىرنىڭ فامىلىسى خەن، ـــ دېدى مېهمان سەل ئېگىلىپ.

ـــ خەن ئەپەندى، ـــ دېدى ساقچى باشلىقى ئۇنى هۆرمەت قىلىپ. بىراق ئۇ ئاتتىن چۈشكەن بولسىمۇ ئۇزەڭگىدىن چۈشمەيتتى، ـــ ئۆيلەرنى كۆرۈپ باقسىلا، ئاندىن نەرخى توغرۇلۇق سۆزلىشەيلى.

ـــ كۆرمىسەممۇ بولىدۇ، ـــ دېدى مېهمان، ـــ تۆردىكى ئەيلەرگە سىلى بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلمەستىن بۇرۇن نەچچە كىرگەنمەن. سىلى كۆچىدىغان بولۇپ قاپلا، شۇڭا ئالاي دېدىم. ئۆزلىرى باها قويسىلا. . .

ساقچى باشلىقى هەيران بولدى. بۇ كىشىنىڭ بۇ جايغا بۇرۇنلا كۆزى چۈشكەن ئوخشايدۇ، كۆرمەيلا ئالمەن دەيدۇ، نېمىدېگەن ياخشى. بۇ هال مەيلى ئالارمەنىڭ ياكى ساتارمەنىڭ بولسۇن، هەر ئىككىسىنىڭ ئورنىنى كۆتۈرۈۋەتتى. ساقچى باشلىقى ئىچىدە خۇشال بولۇپ بۇ هويلا هەقىقەتەن ياخشىكەن دېگەن نەرسىنى ئويلىدى. ناۋادا هېلىقى «ئاۋاز» ئارامىنى بۇزمىغان بولسا، بۇ جاينى سېتىشقا ئۇنىڭ كۆزى قىيمىغان بولاتتى. بىراق، ساتمىسا بولمايتتى، مەيلى نېمە بولسۇن، بۇ لەنىتى جايدىن كېتىشى، بۇ جاينى چىن كۆڭلىدىن سېتىۋالغۇسى كەلگەن بۇنداق ئالارمەننى قولدىن بېرىپ قويماسلىقى كېرەك ئىدى. ئۇ كۆڭلىدە دىتلاپ قويغان باهانى ئىككى هەسسە قاتلاپ:

ـــ گەپنى ئوچۇق كىشىلەر بىلەن مۇئامىلە قىلىشقاندا، مەنمۇ نەق گەپنىڭ ئۆزىنى قىلاي، ماڭا بىر تۇمەن تەڭگە بەر - سىلە! ـــ دېدى.

ئۇ قارشى تەرەپ بۇ باھانى قوبۇل قىلامدۇ - يوق، تومۇرى- نى تۇتۇپ بېقىپ باھا تالاشماقچى بولغانىدى، قارشى تەرەپنىڭ باشقا گەپ قىلماستىن «ماقۇل» دەيدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى.

ساقچى باشلىقى تېڭىرقاپ قېلىپ باھانى يەنە ئۆستۈرمەكچى بولدى، بۇ ئەمدى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. شۇنداقتىمۇ ئەقلىنى ئىشلىتىپ:

ـــ يەنە بىر گەپ، خەن ئەپەندى، مەن ئۆيلەرنى ساتمەن، بۇنىڭ ئىچىدە ھېلىقى دالدا تام يوق، ئۇنى سۆكۈپ ئەكېتىمەن، ـــ دېدى.

ـــ بۇ. . . دالدا تامنۇ ھويلىنىڭ بىر قىسمى ـــ دېدى ئالارمەن ئىككىلىنىپ، ـــ مەن بۇ ھويلىنى ئالىمەن، دالدا تامنۇ بۇنىڭ ئىچىدە بولىدۇ، باھاسىنى سۆزلىشەيلى

ـــ ئەمىسە ئىككى مىڭ تەڭگە بەرسىلە! ـــ دېدى ساقچى باشلىقى قارشى تەرەپنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىپ تۇزۇت قىلماي- لا.

ـــ ماقۇل، ـــ دېدى ئالارمەن لەۋزىدە تۇرۇپ، ـــ ئەمىسە كۆچۈش تەييارلىقىنى قىلسىلا، سودا پۈتتى، ـــ ساقچى باشلى- قى بۇنى كۈتمىگەنىدى.

ـــ مەن كۆچۈپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن كۆچۈپ كىر - سىلە، ـــ دېدى ئۇ ئالارمەننىڭ ئۇنىڭ مەخپىيەتلىكىنى بىلىپ قېلىپ يېنىۋېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ـــ سىلىمۇ پۇلنىڭ ئېپىنى قىلارلا

ـــ بىرنەچچە كۈن ساقلىسام ساقلاي، خاتىرجەم بولسىلا، ـــ دېدى ئالارمەن، ـــ پۇلنىڭ ئىشىغا كەلسەك، سىلى ئادەم ئەۋە- تىپ بىر تۇمەن پۇلنى دۈكاندىن ئېلىۋالسىلا، بۇ ئالدىن بەرگەن

زاكالەت بولۇپ قالسۇن، قالغان ئىككى مىڭنى سىلى كۆچۈپ كەتكەندىن كېيىن بېرەي، قانداق دەيلا؟

ساقچى باشلىقى ھەيران قالدى. بۇنداق ئالارمەننى كىم كۆرگەن؟ ئۇ باھانى دېۋىدى، ئالارمەن باھا تالاشماي بىر تۇمەننى شۇ كۈنىلا بەرمەكچى بولدى، ئالدى ـ ساتتىدا نەدىمۇ بۇنداق ئىش بولسۇن؟ زاكالەت پۇلىنىڭ ئۇچ ئۇلۇشىنى ئالدىن بەرگىنى چوڭ ئىش ئىدى، بۇ كىشى. . . ئۇنىڭ نەچچىلىك پۇلى باردۇ؟ ئۇ كىم. . .

ـــ سىلىنىڭ فامىلىلىرى؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ. بۇنى ئۇ بايامۇ سورىغانىدى.

ـــ پېقىرنىڭ فامىلىسى خەن.

ـــ ئىسمىلىرى؟

ـــ خەن زىچى.

ـــ ۋاي ـ ۋۇي! ـــ ساقچى باشلىقى گويا قۇلاق تۇۋىدە چاقماق چاققاندەك ئىختىيارسىز توۋلىۋەتتى ھەيران بولۇپ، ـــ ھېلىقى قاشتاش ئويمىكەش خەن خوجايىن سىلى بولاملا؟ دىدار غەنىيمەت، دىدار غەنىيمەت! شۇڭلاشقا. . . ـــ ئۇ ئارتۇق گەپ قىلمىدى، چۈنكى ئەھۋال ھەر ئىككىسىنىڭ كۆڭلىگە ئايان ئىدى، قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى. ئۇ يەنە:

ـــ بۇ ھويلا سىلىگە ئۆتتى ئەمىسە. كۆزلىرى مال تونۇي ـ دىكەن! ـــ دېدى.

مالنىڭ مال تونۇيدىغان ئادەمگە سېتىلىشى ساتارمەن ۋە ئالارمەن ئۈچۈنمۇ شەرەپ ئىدى. ئۇلار سوۋىدا پۈتۈشكەندىن كېيىن خۇشال بولۇشتى.

ساقچى باشلىقى «قاشتاش مەستانىسى»نىڭ ئەرۋاھىدىن قۇتۇلغانلىقىغا ئىچىدە خۇشال بولدى. خەن خوجايىننىڭ بۇنىڭ-دىن چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىشىدىن قانداق تەييارلىقى بار، بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ كارى يوق ئىدى.

خەن زىچى بۇ مەرەز ساقچى باشلىقىنى كۆچۈرۈۋەتكەنلەر. كىگە ئىچىدە خۇش بولدى. ئۇزۇندىن بۇيان كۆزى چۈشكەن بۇ هويلا ئاخىر ئۇنىڭ قولىغا ئۆتتى.

خەن زىچىنىڭ قاشتاش دۇكىنىنىڭ ئەينى يىللاردا پايتەختە خېلىلا نامى بار ئىدى، «چىجېنجەي» دېسە «تۇڭرېنتاڭ»، «نېيلەنشى»، «رۇيفۇشياڭ»... دېگەن دۇكانلار بىلەن تەڭ تىلغا ئېلىناتتى، ئۇنى بىلمەيدىغانلار ئۆزلىرىنىڭ هېچنېمىدىن خەۋىرى يوقلۇقىدىن ئاغرىناتتى. ئوخشىمايدىغان يېرى شۇكى، چىجېنجەيدە دورا، گەزمال، ئاياغ ۋە باش كىيىم، يېمەك - ئىچمەك سېتىلمايتتى، يېمەك - ئىچمەك بىلەن مۇناسىۋەتسىز، ئەمما كۆزىنىڭ يېغىنى يەيدىغان قەدىمىي قاشتاش بۇيۇملىرى، مەرۋا-يىت ۋە زۇمرەت سېتىلاتتى. بۇ دۇكان جىڭياڭمېنىنىڭ سىرتىدىكى چوڭ كوچىنىڭ غەرب تەرىپىگە، چېتەن تامنىڭ شىمالىدىكى كوچىغا جايلاشقانىدى. بۇ ئەتراپ يۇەن سۇلالىسى ۋاقتىدا قاينات بازار ئەمەس، پەقەت گۈرۈچ، ئۇن، توخۇ، غاز، تاۋار - دۇردۇن، باش كىيىم، تۇمۇر ئەسۋابلار سېتىلىدىغانلا بازار ئىدى. ئالتۇن - كۈمۈش ۋە ئېسىل تاش دۇكانلىرى پايتەختىنىڭ شىمال تەرىپىگە مەركەزلەشكەنىدى. مىڭ سۇلالىسىدىن كېيىن سودا مەركىزى جەنۇبتىن جىڭياڭمېنىنىڭ ئىچىدىكى چىپەن كوچىسى ئەتراپىغا يۆتكەلدى. يوڭلېنىنىڭ دەسلەپكى يىللىرى هۆكۈمەت سېمېنتا دۇكانلارنى سېلىپ، ئۇچ دەرىجىگە ئايرىپ سودىگەرلەرگە ئىجارىگە بەردى. ئورنى ياخشى دۇكانلارنى دۆلەتمەن سودىگەرلەر ئالدى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە چىەنمېنىنىڭ سىرتى مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكىدىنمۇ بەك ئاۋاتلىشىپ كەتتى. «ئاسمانىنىڭ كۆزى بولۇپ ئاتالدى بۇ يەر، يوقتۇر بۇنداق ئاۋات رەسته ئىقلىمدىمۇ». بۇ كوچىنىڭ ئىككى يېقىدا دوكانلار قەد كۆتۈرگەن، يايمىلار كوچىنى بىر ئالغانىدى، هەر ياقتىن كەل-

گەن سودىگەرلەر مۇشۇ يەرگە يىغىلاتتى. كوچىدا كېچە - كۈن-دۈز ئادەم ئۇزۇلمەيتتى. «شەرق بىلەن غەرب ماكانىدۇر دۆلەت-مەنلەرنىڭ، جەنۇب بولسا ماكانى توخۇ - بېلىق، ئۇچار - قۇش، گۈل - گىياھلارنىڭ، قاتىق ئوتتۇرىسى شەھەرنىڭ ماكانى-دۇر لەئەل - جاۋاھىراتلارنىڭ». «لەئەل - جاۋاھىراتلارنىڭ» ماكانى بولغان «شەھەر ئوتتۇرىسى» چېيىنىڭ سىرتىدىكى ئاۋات سودا مەركىزىنى كۆزدە تۇتىدۇ. چىرايلىق ئۇنچە - مەرۋا-يىت دوكانلىرى كوچىنىڭ مەركىزىگە، قەدىمىي قاشتاش بۇيۇم-لىرى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كاسىپلار كوچىنىڭ ئاياغ تەرەپلە-رىگە جايلاشقانىدى. قاشتاش ئويمىكەشلىكى ئۇچ يۈزئاتمىش كەسىپنىڭ ئالدى، قاشتاش دۇنيادىكى تاۋارلارنىڭ سەرخىلى ئىدى. «ئالتۇن - كۈمۈشنىڭ باھاسى بار، قاشتاش بىباھا» ئىدى، بۇنى بارچە ئىقلىم بىلەتتى. ئالدىنقى چىن دەۋرىدىكى خېشى قاشتېشىنىڭ باھاسى ئون بەش شەھەرنىڭ باھاسىغا بارا-ۋەر ئىدى؛ جەنۇب ۋە شىمالىي سۇلالىلەر دەۋرىدىكى دوڭغۇن بېگىنىڭ ئامراق كېنىزىكىگە بەرگەن بىر تال كەھرىۋانىڭ باھا-سىنى ھازىرقى پۇلغا چاقاندا بىر مىليون يەتتە يۈز مىڭ يۈەنگە توغرا كېلەتتى. يۈەن سۇلالىسىنىڭ دادىي يىللىرىدا بىر قىزىل ياقۇتنىڭ باھاسى تۆت يۈز مىڭ يارماق، چىڭ سۇلالىسى دەۋرى-دىكى خانىش سى شىنىڭ تاۋۇز شەكىللىك يېشىل ياقۇتنىڭ باھاسى بەش مىليون سەر كۈمۈش ئىدى... مۇشۇلارغا سېلىش-تۇرغاندا چىجېنجەينىڭ خوجايىنى خەن زىچىنىڭ بىر تۈمەن تەڭگە خەجلەپ بىر ھويلا سېتىۋالغانلىقىغا ئەجەبلىنىپ كەتمە-سىمۇ بولىدۇ. تېرىقتەك بىر تال قاشتاشنىڭ مېھرىدىن كېچىش بىلەن ئۇنىڭ تىرىكچىلىكى خاراپلىشىپ كەتمەيتتى.

خەن زىچىنىڭ چىجېنجەي دۇكىنى غايىب بولۇپ كېتىۋاتـ-قان تارىخىنىڭ ئىخچام كۆرۈنۈشى، دۇنيادىكى مۆجىزاتلارنىڭ ۋە ئىنسان ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى، شۇنداقلا كىشىنىڭ

زوقىنى قوزغايدىغان ھەم تېگىگە يېتىشكە قىزىقتۇرىدىغان سىر ئىدى. . .

مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە قەدىمىي پايتەخت. بۇ قەدىمىي پايتەختنىڭ مىڭ يىللىق تارىخىي قاشتاش تارىخى. بۇ پايتەختكە بىھىساب قاشتاش توپلانغان، تالاي ھۈنەرۋەنلەر مۇشۇ يەردە ئۆز-سۈپ يېتىلگەن، تالاي مۆجىزىلەر مۇشۇ يەردە يارىتىلغانىدى. بېيخەي چىڭگۈاڭ ساريىي ئالدىدىكى «قاشتاش كۆل» دىن قاشتاش ئويمىكەشلىكىنىڭ يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە باشلانغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. بۇ مۆجىزە ئەسلى چيۈڭداۋ ئارىلىدا ئىدى. قوبلايخان ئۈنى پۈتۈن پېتى ۋەزىرلىرى بىلەن زىياپەت ئۆتكۈزگەندە ھاراق قاچىلايدىغان كۈپ قىلدى. نەقىشلەنگەن بۇ كۈپنىڭ ئېغىرلىقى ئۈچ مىڭ بەش يۈز جىڭ كېلەتتى، ئوتتۇز دەندىن كۆپرەك ھاراق پاتاتتى. دۈنيادا كەم ئۇچرايدىغان غايەت زور بۇ قاشتاش بۈيۈمىنى ياساش ئۇچۇن ئون بەش يىل ۋاقىت كەتتى. بۇ، قىممەتلىك سەنئەت بۈيۈمى ئىدى. جىن سۇلالىسىدىن يۈەن سۇلالىسىغىچە ئوتتۇرىدا ئىككى سۇلالە ئۆتتى. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ھۆكۈمەت بېيجىڭغا ھۈنەرۋەنلەرنى يىغدى. شۇنىڭ بىلەن قاشتاش ئويمىكەشلىكى كۈنسايىن تەرەققىي قىلدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ يوڭجېڭ، چيەنلۇڭ يىللىرى قاشتاش ئويمىكەشلىكى ۋايىغا يەتتى ۋە ئىش تۇرى ئېنىق ئايرىلدى. تاراشلاش، پەرداز بېرىش، سىلىقلاش ۋە پارقىرىتىش دۆكانلىرى مەخسۇس خان جەمەتىدىكىلەر بىلەن ئوردا ئەمەلدارلىرى ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز قاشتاش سەنئەت بۈيۈملىرى، بېزەك، كۈندىلىك تۇرمۇش بۈيۈملىرى ياساش بىلەن بەند ئىدى. قاشتاشتىن ياسالغان لوڭقا، ئاتەشدان، داڭقان، جام، زىبۇ - زىننەت، كىيىم، ئات ۋە ھارۋا جابدۇقلىرى، قاچا - قومۇچ، قەدەھ، شاراب چەينەكلىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئاشۇ ھۈنەرۋەنلەرنىڭ قولىدىن چىقاتتى. قاشتاشتىن ھەيكەل ئويۇش،

شاهانه تامغا ياساش ۋە قاشتاشقا خەت چېكىش قاتارلىق كەسىپ-لەرمۇ بار ئىدى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ئىچكى - تاشقى ئاپەت تۈپەيلىدىن قاشتاش بۇيۇملىرى كەسپىي زاۋاللىققا يۈزلەندى. 1 - دۇنيا ئۇرۇشى ئاياغلىشىپ، ياۋروپا بىلەن ياپونىيىدە ئىقتىساد گۈللەنگەندىن كېيىن، سەنئەت بۇيۇملىرىغا بولغان ئېھتىياج بېيجىڭنىڭ قاشتاش بۇيۇملىرى ئىشلەپچىقىرىشىنى ئالغا سىلجىتتى. شۇنداق قىلىپ، 18 - ئەسىرنىڭ ئاخىرى قاشتاش بۇيۇملىرىنى ئېكسپورت قىلىش دولقۇنى كۆتۈرۈلدى. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرى بېيجىڭدا ئۇنچە - مەرۋا-يىت ۋە قاشتاش دۇكىنى قىرىقتىن، قاشتاش پىششىقلاش دۇكىنى ئوتتۇزدىن، ئاسارئەتىقە دۇكىنى يۈزدىن ئاشتى. چۈڭمېن دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى گۈل بازىرى بىلەن چىيەنمېننىڭ سىرتىدىكى ئاساسلىق كوچىلار ۋە تەنئېر، ياڭرو كوچىلىرىدا قاشتاشنى سىلىقلىغاندا چىقىدىغان «شار - شۇر» ئاۋاز ئەتىدىن - كەچكىچە كىشىلەرنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن كەتمەيتتى. قاشتاش كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان كاسىپلار ئالتە مىڭدىن ئارتۇق ئىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدىكى مەشھۇرراق دۇكانلاردىن چۈڭمېن دەرۋازىسى سىرتىدىكى باۋجېنجەي، شەرقىي دەرۋازىدىكى دېباۋ-جەي، ياڭشى كوچىسىدىكى فۇرۇنجەي، ۋە كۆەيشىڭجەي، كې-يىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن يىجېنزۇڭ، تيەنجېجەي، جىشىڭچىڭ قاتارلىقلار بار ئىدى. چىجېنجەي ئۇ چاغدا سودىسى كاسات، نامى چىقمىغان دۇكان ئىدى، كۇچلۇكلەرنىڭ قاتارىدىن ئورۇن ئېلىشقا ماجالى يەتمەيتتى، شۇڭا دۇكان كىچىك ئىدى. ئىككى ئېغىز ئۆي دۇكان قىلىنغان، قالغان نەچچە ئېغىز ئۆي ئولتۇ-راق ئۆي ئىدى. دۇكان گەرچە كىچىك بولسىمۇ، «قاشتاش مەستانىسى» يېزىپ بەرگەن ژېنسكا دۇكانىنىڭ ئۇستىگە ئېسىل-غانىدى. سودا ئىشى بىلەن كەلگەنلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئادەتتىكى كىشىلەر بۇ يەرنى پۇقرالارنىڭ ئولتۇراق رايونى دەپ

بىلەتتى.

چىجىنجەينىڭ خوجايىنى لياڭ يىچىڭ ئىدى. ئۇ قاشتاش تاراشلاشقا ئالامەت ئۇستا ئىدى. ئۇ قاشتاشتىن ئويغان لوڭقا، ئاتەشدان، گۈل ـ گىياھ، ئۇچار ـ قۇش، بېلىق ـ قوڭغۇز، قىلىچ، ئات ۋە ئادەم، راۋاق ۋە شىپاڭ، قېيىق، ھارۋا، تاغ ـ دەريالار ئاجايىپ نەپىس ئىدى. ئۇ بىر قاراپلا قاشتاشنىڭ ناچار ياكى ئېسىللىقىنى بىلىۋالاتتى، قاشتاشنى ئوتتۇرىدىن يېرىپ، شەكلىگە ئاساسەن تاراشلاپ، قاشتاشقا جان كىرگۈزۈۋېتەتتى. لېكىن لياڭ يىچىڭ ھۈنەردە كامالەتكە يەتكەن بولسىمۇ، جىمىـ ـغۇر، كەم سۆز ھەم ساۋاتسىز بولغاچقا، ئۇنىڭدا تىجارەت ساھەـ ـسىدىكى مۇئامىلە ۋە پۇت تېپىشتۇرغا تاقابىل تۇرغۇدەك ماغـ ـدۇر يوق ئىدى. ئۇ دۇكاندىن چىقماي باش چۆكۈرۈپ ئىشلەشـ ـتىلا بىلەتتى، مەھسۇلاتلىرىنى ھەرقايسى ئاسارئەتتىقە ۋە قاشتاش دوكانلىرىغا ئۆتكۈزەتتى. «خۇيىۋەنجەي» نىڭ خوجايىنى پۇ خوـ ـجايىن ئۇنىڭ قولىدىن چىققان بۇيۇملارنى ئاز مىقداردا چەت ئەل بازارلىرىغا چىقىرىپ، كۆڭۈلدىكىدەك باھادا ساتاتتى. لياڭ يىچىڭ مال بۇيرۇتقۇچىنىڭ زاكالەت پۇلىنى ئېلىپ، ھۈنەرى بىلەن جان باقاتتى، زارلىمايتتى. تاپقىنىغا شۈكۈر ـ قانائەت قىلاتتى. ئىككى بىلىكىگە تايىنىپ بالا ـ چاقىلىرىنى قامدايتـ ـتى. چىجىنجەي ئۇزۇن يىل بولدى، تازا روناق تاپالمىدى. لياڭ يىچىڭ قىرىق ياشقا كىرگۈچە پەرزەنت يۈزى كۆرمىدى، كېيىن ئايالى ئۇنىڭغا بىر جۈپ قىز تۇغۇپ بەردى. بۇ ئىككى قىز ئاپىسىغا ئوخشاش بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق، تېرىلىرى خۇددى قاشتاشتەك ئاق ھەم پارقىراق ئىدى. چوڭىنىڭ ئىسمى جۈنبى، كىچىكىنىڭ ئىسمى بىڭيو ئىدى. قىزلارغا بۇ چىرايلىق ئىسىملارنى لياڭ يىچىڭ «بىلىمدان» ھويلىسىدىكى ئوقۇمۇشـ ـلۇق ھەم قەدىمىي ئاسارئەتتىقە بۇيۇملىرىغا خۇشتار ھەزرەتكە قويغۇزغانىدى. ئەر ـ خوتۇن لياڭ يىچىڭلار چاقىرماقتا ئاسان

بولۇش ئۈچۈن قىزلىرىنى ئادەتتە «بىئېر»، «يۇئېر» دەپ چاقىراتتى، ئۇلارنى بەكمۇ ئەتىۋارلايتتى. بىئېر بىلەن يۇئېر سەككىز ياش پەرقلىنەتتى. يۇئېرنىڭ ئايىغى چىققاندا، بىئېر ئاپىسىنىڭ قولىنى سۈڭگۈتۈشقا ئۇلگۈرگەندى. ئۇ ھويلا - ئا-رامنى سۈپۈرەتتى، ئورۇن - كۆرپىلەرنى يىغاتتى، ياماقچىلىق قىلاتتى، كىر يۇياتتى، تاماق ئېتەتتى، ھەممە ئىشقا يېتىشەت-تى، ئاپىسىدىن بەكرەك جانغا ئەسقاتاتتى. ئۇ ئەقىللىق، چې-چەن، ئىدىتلىق قىز ئىدى، ئائىلىسىنىڭ كىرىم - چىقىم ئىشلىرىغا ئاپىسىدىن پۇختا ئىدى، گەرچە خەت تونۇمىسىمۇ كۆڭلىدە ناھايىتى توغرا ھېسابلاپ چىقالايتتى. ئون ئىككى، ئون ئۈچ ياشلارغا كىرىپلا ئاپىسىنىڭ ئورنىنى بېسىپ، لىياڭ يىچىڭ-نىڭ كىچىك كاسسىرى بولۇپ قالدى. لىياڭ يىچىڭ بەزىدە دۇكاندا ئىش بىلەن ئالدىراش بولۇپ قالسا، بىئېر مېھمان كۈتەتتى، پۇل يىغاتتى، مال ئاپىراتتى ھەتتا دادىسىغا ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارنى قىلىشىپ بېرەتتى. لىياڭ يىچىڭ ئۇنى رەس-مىي ھۇنەرگە سالمىدى، بىرىنچىدىن، قاشتاش تاراشلاشتەك بۇ جاپالىق ئىش قىز بالا قىلىدىغان ئىش ئەمەس، ئىككىنچىدىن، ھۇنەرۋەنلەر ھۇنىرىنى قىزلىرىغا ئۆگەتمەيتتى، چۈنكى قىز بالا دېگەن تالانىڭ ئادىمى ئىدى. لىياڭ يىچىڭ ھۇنىرىگە ۋاريىلىق قىلىدىغان ئادەمنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، بىئېر يوق چاغلاردا ئايالىغا قاراپ خورسىنغان ھالدا: «ھەي ئىسىت، قىز بالا بولۇپ قالدى - دە، ئوغۇل بالا بولۇپ قالغان بولسىچۇ. . . » دەپ قويىاتتى.

بۇنداق چاغدا ئايالى قاتتىق خىجىل بولغان ھالدا بېشىنى سىلىپ، تەن بەرمىگەندەك قىياپەتتە: «ئاللا نېمە بەرسە شۇ. . . » دەيتتى. ئۇ گەرچە تۇغۇت يېشىدىن ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئاللانىڭ ھامان بىر كۈنى ئۆزىگە بىر ئوغۇل بېرىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

لىياڭ يىچىڭلار ئاللاغا چىن ئېتىقاد قىلىدىغان مۇسۇلمانلار

ئىدى. كاتتا پايتەختتە خۇيزۇ مىللىتىنىڭ ئەۋلادلىرى پايتەخت ئاھالىسىنىڭ ئىنتايىن ئاز قىسمىنى تەشكىل قىلاتتى، ئۇلار قاشتاش ئويمىكەشلىكى ساھەسىدە تېخىمۇ ئاز ئىدى. لياڭ يەـ چىڭنىڭ تالا ـ تۇزگە چىقماي، بىرەرى بىلەن سەن ـ پەن دېيىشمەي، يارىلىشىدىن تارتىپ بېكىنمە ھالەتتە ياشاۋاتقانلىقى مۇشۇ ۋەجدىن بولسا كېرەك.

مىنگونىڭ 8 ـ يىلى باش يازنىڭ بىر كۈنى، كوچا ئاغزىدىن باققالنىڭ «. . . گىلاس ساتىمەن! چىلان، تاڭزۇڭزا ساتىمەن» دېگەن ئاۋازى كەلدى. . .

بىئېر يۈئېرنى ئەگەشتۇرۇپ ھويلىدىن چىقىپ، باققالنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى. يالاڭ چاقلىق ھارۋىنىڭ ئۈستىدە يوغان سېۋەت، بىر پارچە كۆك لاتا يېپىلغان سېۋەتكە لىق گىلاس قاچىلانغان، سېۋەتنىڭ يېنىدا سۇپىسۇزۇك قۇدۇق سۇيى ئېلىنغان بىر كۇپ تۇراتتى. باققال توۋلىغاچ، گىلاسلارغا ھەدەپ سۇ چاچاتتى. گىلاسلارنىڭ ئۈستىدە سۇ تامچىلىرى يالتىراپ تۇراتتى. بۇ مەنزىرىنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كېلىپ، گىلاسنى ئالماي قويمايتتى. بىئېر باققالغا ئىككى تەڭگە بەردى. باققال سىدام پىيالىدا ئىككى پىيالە گىلاس ئېلىپ، ياپيېشىل نېلۇپەر يوپۇرمىقىغا تۆكتى. بىئېر گىلاسنى ئېلىپ، يېمەيلا يۈئېرنى يېتىلەپ ھويلىسىغا قايتتى.

لياڭ يىچىڭ بىر خىلدا ئىشلەۋاتاتتى. بىئېر:

ـــ دادا، بىردەم ئارام ئال، گىلاس يەمسەن؟ ـــ دېدى بوش ئاۋازدا دادىسىنىڭ كەينىدە تۇرۇپ. دادىسى كەينىگە قارىماي:

ـــ ئۇنى خەنزۇلار يەيدۇ، ھارام! ـــ دېدى. .

ـــ گىلاس، بۇ دېگەن گىلاس، دادا، بىرنەچچە تاللا يېسەڭ ئۇسسۇزلۇقنى باسىدۇ.

لياڭ يىچىڭ قولىدىكى ئىشنى قويۇپ كەينىگە قارىدى،

نېلۇپەر يوپۇرمىقىدىكى گىلاس يېشىل تاۋاقتىكى ھېقىققا ئوخ-
شايتتى.

ــ پاھ، نېمىدېگەن چىرايلىق، ئەتە قاشتاشتىن مۇشۇنىڭ-
غا ئوخشاش گىلاس ئويىمەن، ــ دېدى لياڭ يىچىڭ.

بىئېرنىڭ يېنىدا تۇرغان يۇئېرنىڭ نەپسى تاقىلداپ كەتكە-
نىدى، دادىسىنىڭ گىلاسقا قول ئۇزاتمىغانلىقىنى كۆرۈپ تۇكۇ-
رۇكىنى يۇتۇشقا مەجبۇر بولدى. لياڭ يىچىڭ كۆيۈنگەن ھالدا
كۆلۈپ:

ــ مەن يېگەندەك بولدۇم، سىلەر يەڭلەر! ــ دېدى.

ئىككى قىزى قاشتاشتەك ئاپئاق بارماقلىرى بىلەن گىلاس-
نى چىمداپ ئېلىپ ئېغىزلىرىغا سالدى. بىر يېرى تاتلىق، بىر
يېرى ئاچچىق - چۈچۈك گىلاس تەملىك ھەم مۇزدەك ئىدى.
لياڭ يىچىڭ قىزلىرىنىڭ قاشتاشتەك سۈزۈك چىرايىغا، گىلاس-
تەك قىپقىزىل مەڭزىلىرىگە قاراپ، كۆڭلىدە يەنە بىر كۆرۈ-
نۇش پەيدا بولدى. ئۇ ۋۇجۇدىنى چىرماپ ئالغان ھارغىنلىقنى
ئۇنتۇپ، كەينىگە ئۆرۈلۈپ جاپالىق ھەم تۇگىمەيدىغان ئىشىغا
كىرىشىپ كەتتى.

ئۇ ئىش قىلىدىغان چاقلىغۇچ «سۇ ئورۇندۇقى» دەپ ئاتە-
لاتتى. بۇ ناھايىتى ئاددىي قۇرۇلما ئىدى. ئورۇندۇققا ئورنە-
تىلغان ئوق قاشتاشنى سىلىقلايدىغان چىشلىق چاقسىمان پىچاق-
نى ئايلاندۇراتتى. قاشتاشنى سىلىقلايدىغان ئالماس كاربورۇ-
نىدىنىڭ ئۇستىدە كىچىك بىر تۆشۈك، ئاستىدىكى ئۇچ بۇلۇڭلۇق
تىرىگۇچتە بىر داس بار ئىدى. لياڭ يىچىڭ ئولتۇرۇپ ئىش
قىلاتتى. سۇ ئورۇندۇقىنىڭ ئاستىدىكى تەپكۈچنى توختىماي
تېپىپ، ئورۇندۇقنىڭ ئۇستىدىكى توغرا ئوقنى ئايلاندۇراتتى،
شۇنىڭ بىلەن پىچاق ھەرىكەتلىنەتتى. قاشتاشنى سول قولىدا
تۇتۇپ پىچاقنىڭ ئۆتكۈر تىغىغا تەگكۈزەتتى، ئوڭ قولىدا كاربو-
رۇنىدنى بىر خىل ئايلاندۇرۇپ، پىچاق بىلەن قاشتاشنىڭ ئارد-

سىغا سۇركەيتتى. ھارارەتنى تۆۋەنلىتىش ئۈچۈن پات - پات سۇ قۇيۇشقا توغرا كېلەتتى. «سۇ ئورۇندۇقى» دېگەن ئاتالغۇ مۇشۇنىڭدىن كېلىپ چىققانىدى. سايمان گەرچە ئاددىي بولسىمۇ، لېكىن ھۈنەر ئىنتايىن قىيىن ئىدى. بۇيرۇتمىنى سىلىقلاش ئۈچۈن ھەر خىل پىچاقلارنى ئالماشتۇرماي بولمايتتى. شەكلى ھەر خىل، ئايلانمىسى ئوخشاش بولمىغان، مۇدۇر - چۇقۇر بۇيرۇتلار ھۈنەرۋەنلەرنىڭ كارامىتى ئارقىلىق ۋۇجۇدقا چىقاتتى. ئىشقا كىرىشكەندە، كاسىپلارنىڭ قول - پۇتلىرى چاققان بولۇپ كېتەتتى، پۇتۇن دىققىتىنى مەركەزلەشتۈرۈپ، قىلچە بىخەستىلىك قىلمايتتى، كۆزلىرىنى بىر نۇقتىدىن ئۇزمەيتتى. يۈرىكى شەكىلسىز يىپقا ئىلىپ قويۇلغاندەك، كاسىپ ناھايىتى ئاستا ھەم ناھايىتى ئېغىر تىناتتى. قاشتاشنى سىلىقلىغان چاغدىكى «شار - شۇر» ئاۋاز ھەممە ئاۋازنى باسقان، ھەممىنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈۋالغانىدى. لىياڭ يىچىڭ ئىش قىلغاندا جىمى دۇنيانى ئۇنتۇپ كېتەتتى.

يېقىندىن بېرى بېيجىڭ شەھىرى تىنچ ئەمەس ئىدى، ئۇچ مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى تىيەنئەنمېن مەيدانىدا يىغىلىش ئۆتكۈزۈپ نامايىش قىلدى، جاۋ قەسىرىگە ئوت قويۇۋەتتى، جاڭ زۇڭشاڭنى دۇمبالىدى. «بىلىمدان» قەسىرىدىكى ھېلىقى ھەيكەت نەچچە كۈنلىك ئالدىدا قاشتاش كۆرگىلى كېلىپ، مۇشۇ ئىش توغرۇلۇق غەزەپ بىلەن سۆزلەپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، پارتىدا ئېچىلغان تىنچلىق يىغىنىغا جۇڭگودىن ۋەكىل بېرىپ، يۈەن شىكەي چەت ئەللىكلەر بىلەن تۈزگەن «21 ماددا» نى بىكار قىلىشنى، چىڭداۋنى قايتۇرۇۋېلىشنى تەلەپ قىلغان. «زەپەر قۇچقان دۆلەت» نىڭ بۇ تەلىپى رەت قىلىنغان. شۇنىڭ بىلەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ «ئىگىلىك ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرۈش، ئاسىيلارنى جازالاش» ھەرىكىتى قوزغالغان. پىشقەدەم ھەزرەت «دۆلەتنى ئىدارە قىلىدىغان ئادەمنىڭ يوق» لۇقىدىن

غەزەپلەنگەندى. لياڭ يېچىڭ ئۇنىڭ گېپىنى ھەم چۈشەندى ھەم چۈشەنمىدى، ئۇ پەقەت قاشتاشنى ئىداره قىلىشىنلا بىلەتتى، شۇڭا دۆلەتنى ئىداره قىلىشنى قانداق چۈشەنسۇن؟ ئۇ پېشقەدەم ھەزرەتنىڭ كۆڭلىگە بەرھەم بېرەلمىدى، ئاردا قاشتاش توغرۇ-لۇق كۆڭۈلسىز پاراڭ بولۇندى. بازار ئەھۋالىنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى لياڭ يېچىڭنىڭ تىرىكچىلىكىگە، چىجىنجەينىڭ گۈللىنىشى ۋە خارابلىشىشىغا مۇناسىۋەتلىك ئىدى...

لياڭ يېچىڭ ئۆز ئىشىغا تۇتۇندى، پەرىشانلىقلارنى كۆڭلى-دىن چىقىرىۋەتتى، كۆڭلىدە پەقەت قاشتاشلا بار ئىدى.

تالادىن بىردىنلا دەرۋازا قېقىلغان ئاۋاز ئاڭلاندى.

لياڭ يېچىڭ قولى ئىشتا بولغاچقا، دەرۋازا ئېچىشقا بىئېر-نى بۇيرۇدى. مەيلى بۇيرۇتمىسىنى ئالغىلى كەلگەن كونا خېرى-دار ياكى پۇل تاپشۇرغىلى كەلگەنلەر بولسۇن، ئىشقىلىپ، ھەممىسىنى بىئېرنىڭ تونۇيدىغانلىقىنى ئۇ بىلەتتى.

بىئېر تاشقىرىقى ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئېچىۋېدى، ناتونۇش ئىككى ئادەم كىردى. ئۇلارنىڭ بىرى قېرى، بىرى كىچىك بالا ئىدى، قېرى ئادەم ئاتمىش ياشتىن ئاشقان، ئېگىز بويلۇق، گەۋدىلىك كەلگەن، چىرايى قىزغۇچ، كەڭ پېشانىلىك، قاڭ-شارلىق، ئىچكىرى كۆزلىرى نۇرلۇق، ئاپئاق ساقاللىق، بېشى-غا «دەستار» ئورىغان، ئۇچىسىغا كۆك دېسە كۆك ئەمەس، كۇل رەڭ دېسە كۇل رەڭ ئەمەس كونا يەكتەك كىيىۋالغان، پۇتىغا چىغ چورۇق تارتىۋالغانىدى. ئون ياشتىن ئاشقان ئوغۇل بالىنىڭ بويى ئېگىز ئەمەس، قارىمۇتۇق، قاش - كۆزى جايىدا، تاقىرباش، رەڭگىنى پەرق ئەتكىلى بولمايدىغان كۆڭلەڭ بىلەن ئىشتان كىيگەن، يەڭ ۋە تىزلىرىغا ياماق چۈشكەنىدى. تەقى - تۇرقىلىرىدىن سەرگەردانلارغا خاس قىياپەت چىقىپ تۇرغان بۇ ئىككى ناتونۇش مېھمانىنى كۆرۈپ بىئېر ئۇلارنى قانداق يولغا سېلىشنى بىلمەي گاڭگىراپ:

ـــ دادا، بۇ يەرگە چىقە! ـــ دېدى.

لياڭ يىچىڭ قولىدىكى ئىشنى تاشلاپ، ئىچكەركى ئۆيدىن چىقىپ، ئۇمۇ مەڭدەپ قالدى، بۇ بىر قېرى، بىر كىچىك بالىنى لياڭ يىچىڭمۇ تونىمايتتى.

بۇ چاغدا ھېلىقى بوۋاي ئۇنىڭغا سەل ئېگىلىپ، ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ:

ـــ ئەسسالامۇئەلەيكۇم! ـــ دەپ سالام قىلدى.

لياڭ يىچىڭمۇ ئوڭ قولىنى كۆكسىگە قويۇپ، سەل ئېگىلىپ، ئالدىراش - تېنەش:

ـــ ۋەئەلەيكۇمئەسسالام ـــ دەپ سالام قىلدى جاۋابەن.

ئۇلار نېمە دېيىشتى؟ بۇنى مۇسۇلمانلارغا ئۆرۈپ بېرىشنىڭ پۇتۇنلەي زۆرۈرىيىتى يوق. بوۋاي: «ئاللا سىلىگە خاتىرجەملىك ئاتا قىلغاي!» دېدى، لياڭ يىچىڭ: «ئاللا سىلىگمۇ خاتىرجەملىك ئاتا قىلغاي!» دېدى. مۇسۇلمانلار يۇز كۆرۈشكەندە بىر - بىرىگە مۇشۇنداق تىلەك تىلەش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ قانداشلىققا ۋە ئورتاق ئېتىقادقا ئىگە ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ پۈتكۈل دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئورتاق تىلى. ئۇلار مەيلى دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە بارسۇن، مۇشۇ تونۇش ئاۋازنىڭ خاسىيىتى بىلەن ئۆزلىرىنىڭ قېرىنداشلىرىنى تاپالايدۇ.

ئىللىق ئېقىم ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىغا تارالدى. ئۇ:

ـــ خۇش، دوستۇم، ئولتۇرسىلا، قېنى ئولتۇرسىلا! ـــ دەپ، مېھمانىنى ئورۇندۇققا باشلىدى، ئاندىن بىئېرنى چاي ئەكېلىشكە بۇيرۇدى. لياڭ يىچىڭ دېگەن «دوستۇم» سۆزىنىڭ مەنىسىنى ئۇنىڭ بىلەن ئوخشاش ئېتىقادتىكى كىشىلا چۈشىنىدۇ. بۇ «ياران»، «قېرىنداش»، «ئۇرۇق - تۇغقان» دېگەنلىك ئىدى. دۇنيادىكى بارلىق مۇسۇلمانلار قان - قېرىنداش. جۇڭگودا ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئون مىللەت بار، خۇيزۇلارمۇ شۇلارنىڭ ئىچىدە. خۇيزۇلارنىڭ تىل يېزىقى يوق، ئۇلار ئاسا-

سەن خەنزۇ تىل - يېزىقىنى ئىشلىتىدۇ. لېكىن ھەمىشە بىر قىسىم ئەرەب ۋە پارسچە سۆز - ئىبارىلەرنى قوللىنىدۇ. «دوس-تۇم» دېگەن سۆز كىشىگە ئىنتايىن يېقىملىق تۇيۇلىدۇ.

بىئېر ئىككى پىيالىگە چاي دەملەپ ئەكىردى. ئىككى مېھ-مان قوللىرىغا ئېلىپلا «گۇپپىدە» ئېچىۋەتتى. ھېلىقى بوۋاي:

— سەپەر ئۇستىدىكى ئادەملەر بىر پىيالە ئۇسسۇزلۇق ئۈچۈن بىراۋلارنى ئاۋارە قىلىدۇ، بايا ئىشىكنىڭ ماڭلىيىدىكى قۇرئان يېزىقىدا يېزىلغان «ئايەت» نى كۆرۈپ، سىلىنىڭ بىزگە دوست ئىكەنلىكلىرىنى بىلدىم! — دېدى.

لياڭ يېچىڭنىڭ كۆڭلى يەنە ئىسسىق بولۇپ كەتتى. بۇ ئىككى مېھمانىنىڭ يول ئۈستىدە، ئۆزى بىلەن ھېچقانداق سودا - سېتىق ئالاقىسى بولمىسىمۇ، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ئۆيىگە كىرگەن-لىكى ئۈنى تەسىرلەندۈرۈۋەتتى. ئۇ مۇشۇ كوچىدا شۇنچە ئۇزۇن يىل ئولتۇرۇپ، ئىشكى ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىرەر دوستىغا بىر پىيالە ئۇسسۇزلۇق بېرىپ مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى.

— تەقسىر، بۇ دۇكاندا نېمە ئوقەت قىلىدىلا؟ — دەپ سورىدى بوۋاي.

لياڭ يېچىڭ جاۋابەن:

— قاشتاش بۇيۇملىرى ئويىمەن: دادامدىن قالغان مۇشۇ ھۇنەردىن باشقا ھۇنىرىم يوق... — دېدى.

— ھە، سىلى مۇسۇلمانلارنىڭ ئەتىۋارلىق ئادىمىكەنلا! — دې-دى بوۋاي خۇرسەن بولۇپ، — مۇسۇلمانلارنىڭ رىزىق - نېسى-ۋىسى ئېسىل قاشتاش ۋە قىممەت باھالىق مەرۋايىت - ياقۇتلار بىلەن باغلانغان. خوتەننىڭ قاشتېشى شىنجاڭدىن، يېشىل قاش-تاش ئىراندىن، مۇشۇك كۆزلۈك قاشتاش سەيلوندىن، مەرۋا-يىت سۇرىيەدىن چىقىدۇ...

— تەقسىر، ئۆزلىرى قاشتاشتىن لەززەت ئالىدىغان كاتتا

زاتكەنلا، بىلىمدىغانلىرىمۇ زىيادىكەن! ــ دېدى لياڭ يېچىڭ ھەيران بولۇپ. بوۋاي كۈلۈپ:

ــ يوقسۇ، مەن كونا كىتابلاردىن بىرنەچچە جىلدلا ئوقۇغان، ئوقۇغانلىرىمنى دەۋاتىمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەپەر داۋامىدا ھەرخىل گەپلەرنى ئاڭلاپ ماڭمىز! ــ دېدى.

ــ ئۆزلىرى... نەدىن كەلدىلە؟

ــ يىراق جايدىن، ــ دېدى بوۋاي، ــ فۇجيەننىڭ چۈەنجۇ دېگەن يېرىدىن كېلىشىم. ئايماق ـ ناھىيىلەرنى ئارىلاپ، كېچىسى ئۇخلاپ كۈندۈزى مېڭىپ كېلىۋاتىمەن، بەش ـ ئالتە يىل بولاي دېدى.

ــ ھە! ــ لياڭ يېچىڭنىڭ بۇ بوۋايغا دەرۋىشلەرگە رەھىمى كەلگەندەك رەھىمى كەلدى. سىلى بېيجىڭغا ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىنى پاناھ تارتىپ كەلدىلىمۇ ياكى دوست ـ بۇرادەرلىرىنى يوقلاپمۇ؟ ــ دېدى.

ــ ياقەي، گەپ قىلسام گەپ ئۇزۇن، ــ دېدى ئىككىنچى پىيالە چاينى ئىچىشكە باشلىغان بوۋاي گويا بۇنىڭدىن تالاي زامانلار ئىلگىرىكى ئىشلارنى ئويلاۋاتقاندەك نۇرانە كۆزلىرىنى يۇمۇپ. ئۇ بىر ئازدىن كېيىن بىردىنلا لياڭ يېچىڭدىن:

ــ ساھابە ھىسامىدىن دېگەن ئىسىمنى ئاڭلىغانمىدىلە؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ چوڭلاردىن ئاڭلىغان، ئۇ چاغلاردا... ــ دېدى لياڭ يېچىڭ ئۆزىنىڭ ھېچنېمىدىن خەۋىرى يوقلۇقىدىن قاتتىق خىجالەت بولۇپ. ئۇ «ساھابە» دېگەن سۆزنىڭ ئاخۇنلارغا بېرىلىدىغان ئەڭ يۇقىرى مەرتىۋە ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتى. «ھىسامىدىن» دېگەن بۇ ئىسىم ئۇنىڭ غۇۋا يادىدا ئىدى، لېكىن قايسى يىلى ئاڭلىغانلىقىنى ئوچۇق بىلمەيتتى.

ــ سۇئال سۇلالىسىنىڭ 2 ـ يىلى، يەنى ئىسلام كالېندارىنىڭ 295 ـ يىلى، مىلادى 996 ـ يىلى ساھابە ھىسامىدىن

غەربىي دىيار ئارقىلىق جۇڭگوغا كەلگەن، ـــ دەپ گەپىنى باشـ
لىندى بوۋاي ئاستا سۆزلەپ، ـــ ئۇنىڭ ئۇچ ئوغلى بار ئىكەن.
چوڭىنىڭ ئىسمى سەدىردىن، ئوتتۇرانچىسىنىڭ نەسىردىن، كـ
چىكىنىڭ سالاھىددىن ئىكەن، ئۇچىلىسى يېتىشكەن ئۆلىما ئـ
كەن. سۇڭ سۇلالىسى خانى سۇڭ جىنزۇڭ ئۇلارغا قالتىس
ئىلتىپات كۆرسىتىپ، ئەمەل ـ مەنسەپ بەرگەن، ئۇلار بۇنى
قەتئىي رەت قىلغان. خان ئۇلارنى مەسچىتتە دىنىي ئىشلارنى
باشقۇرۇشقا قويغان. ھىسامىددىننىڭ چوڭ ئوغلى دىن تارقىتىش
ئۈچۈن يىراقلا يول ئالغان. ئۇنىڭ كېيىنكى ئىشلىرى نامەلۇم.
ئوتتۇرانچى ۋە كىچىك ئوغلى يارلىق بويىچە يەنجىڭغا، دوڭگوغا
بىر مەسچىت، جەنۇبىي شەھەر ئەتراپىغا بىر مەسچىت سالغان.
جەنۇبىي شەھەر ئەتراپىدىكى مەسچىت ھازىرقى نيۇجېيدىكى
مەسچىت شۇ. . .

ـــ ھە! ـــ يېنىڭ تېندى لياڭ يېچىڭ. ئۇ خوددى بۇ
بوۋاي بىلەن مىڭ يىلغا يېقىن تارىخىي مۇساپىنى بېسىپ ئۆتكەن
دەك، شۇ تىنىق بىلەن تومۇرلىرىدىكى ئۇزۇندىن بۇيان توسۇ
لۇپ قالغان قانلار راۋان يۈرۈشۈپ كەتكەندەك بولدى. ئۇنىڭ
ھېرىم ئۆمرى ئەجدادلىرى قالدۇرغان ئىزلارنى بىلمەي ئۆتۈپ
كەتكەنىدى.

جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ مەنبەسىنى بوۋاي تىلغا ئالغان
ساھابە ھىسامىددىن جۇڭگوغا كەلگەن ۋاقىتتىنمۇ كۆپ ئىلگىرى-
كى ۋاقىتتىن سۇرۇشتۇرۇشكە توغرا كېلىدۇ. تاڭ سۇلالىسـ
نىڭ يوڭخۇي يىللىرى، يەنى مىلادى 651 ـ يىللىرى ئەرەبلەر-
نىڭ ئۇچىنچى خەلىپىسى ئوسمان ئەۋەتكەن ئەلچىلەر چاڭئەنگە
كېلىپ خان بىلەن كۆرۈشكەن. لېكىن بۇمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ
ئەڭ بۇرۇنقى ئىزلىرى ئەمەس. چۈنكى بۇنىڭدىن بىر يىل
ئاۋۋال چۆەنجۇدا ئەرەبچە: «بۇ ھۇسەيىن بىن مۇھەممەد سىرا-
تىلنىڭ قەبرىسى، ئۇنى ئاللا رەھمەت قىلغاي. مەرھۇم ھىجرىيە

29 ـ يىلى ۋاپات بولغان» دېگەن مەقبەرە تۇرغۇزۇلغانىدى. بۇ مىلادى 650 ـ يىلى بولغان ۋەقە ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن «غەربىي دىيار» دىكى مۇسۇلمانلار تۇرلۇك سەۋەبلەر بىلەن جۇڭگوغا كەلگەن ھەم تۇرۇپ قالغان، ئۇيغۇر ـ ئوچاقلىق بولۇپ، ئاۋۇپ، بارا ـ بارا «خۇيزۇ مىللىتى» نى شەكىللەندۈرگەن. ساھابە ھىسامىدىننىڭ جۇڭگوغا كەلگەن ۋە نيۇجېي مەسچىتى سېلىنغان يىللار توغرۇلۇق تارىخي بوشلۇق بولغاچقا، ۋاقىت ئېنىق ئەمەس. بۇۋاينىڭ سۆزلىرى مەسچىتتە ساقلىنىۋاتقان يادنامىلەرگە ئاساسەن تارقالغان پاراڭلارغا ئاساسلانغان. سۇڭ سۇلالىسى خانى سۇڭ جىنزۇڭ دەۋرىدە «جىداۋ» دېگەن يىل نامى يوق. ئۇنىڭ ئۇستىگە شى جىنتاڭ ئون ئالتە ئايماقنى كىدانلارغا ئايرىپ بېرىشنى يەن يۇنگە بۇيرۇغاندىن كېيىن يەنە جىڭ ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە قارىمايدىغان بولغان. نيۇجېي مەسچىتىنى سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە سېلىنغان دېگەندىن كۆرە غەربىي لياۋ سۇلالىسى دەۋرىدە سېلىنغان دېگەن تېخىمۇ مۇۋاپىق... لېكىن نيۇجېي مەسچىت سارىيىنىڭ ئېگىز راۋىقى سۇڭ سۇلالىسى ئۇسلۇبىدا سېلىنغان. ئەجدادلار قالدۇرغان بۇ مۇرەككەپ سىر-لار ھەققىدە كېيىنكى ئەۋلادلار تۇرلۇك ـ تۇرلۇك پەرەزلەرنى قىلىشقان. ساۋاتسىز ھۇنەرۋەن لياڭ يىچّىڭ بۇلارنى ئەسلا بىلمەيدۇ. بۇ ئىشلارنى بوۋايدىن بىرىنچى قېتىم ئاڭلاۋاتقان لياڭ يىچىڭ ھەيران بولغان ھالدا بوۋاينىڭ ئاغزىغا قاراپ قالغانىدى.

ـــ دىن تارقىتىش ئۇچۇن يىراقتا يول ئالغان، كېيىنكى ئىشلىرى نامەلۇم بولغان سەدىرىدىننى كىشىلەر مىڭ يىلدىن بېرى ئۇنتۇپ كېتىشتى، ـــ بوۋاي سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە خورسىنىپ قويدى، ـــ سىلى بىلمەيلا، ئۇنىڭمۇ ئەۋلادلىرى بار. مانا مەن ئۇنىڭ 25 ـ ئەۋلاد نەۋرىسى توررىدىن بولىمەن! ـــ دېدى بوۋاي يەنە.

لياڭ يىچىڭنىڭ قولاق تۇۋىدە گۇلدۇرماما گۇلدۇرلىگەنىدەك

بولۇپ، ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى: «ساھابە، ساھا-بە!» دېگىنىچە خۇددى پەيغەمبەرنى كۆرگەندەك نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. ئۇ پەقەت ھاياجانلىناتتى، بوۋايغا ھۆرمەت بىلدۈرەتتى.

— مەن ساھابە ئەمەس، سىلىگە ئوخشاش ئاددىي مۇسۇل-مان بەندىسىمەن! — دېدى توروردىن بايامقىدەك ئالدىرىماي سۆزلەپ، — مەن مۇشۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى جاھان كېزىپ، قەدىمىي مەسچىتلەرنى زىيارەت قىلدىم. چۈەنجۈدىكى شىنيۇ مەسچىتىدىن يولغا چىقىپ گۈاڭجۈدىكى خۈەيشىن مەسچىتى، خاڭجۈدىكى جىنجاۋ مەسچىتى، شاڭخەيدىكى تاۋيۈەن مەسچىتى، نەنجىڭدىكى جىڭجۆ مەسچىتى، شىئەندىكى چىڭشيۇ مەسچىتى، كەيفىڭدىكى شەرقىي چوڭ مەسچىت، جىنەندىكى جەنۈبىي چوڭ مەسچىت، ساڭجۇ مەسچىتى، بۇجىن مەسچىتى ۋە تيەنجىندىكى جەنۈبىي چوڭ مەسچىت، شىمالىي چوڭ مەسچىتلەرنى كۆرۈپ، ئاخىر بېيجىڭغا كەلدىم...

توروردىن بىرقاتار مەسچىتلەرنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ ئۆتتى. جۈڭگونىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىگە گويا يۈلتۈزلاردەك تارالغان مەسچىتلەرگە ئۇنىڭ قەدىمى يەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ لياڭ يىچياڭ داڭقېتىپ قالدى. ئۇلار پاراڭلاشقان چاغدا توروردىن بىلەن بىللە كەلگەن ھېلىقى ئوغۇل بالا بىئېر بەرگەن پىيالىدىكى ئۇسسۇزلۇقنى ئىچىپ بولۇپ كەينىدىن يەنە ئىچتى... كەينى - كەينىدىن يەتتە پىيالە ئۇسسۇزلۇق ئىچىپ بولدى. ئۇ بالا بەك ئۇسساپ كەتكەنىدى. بىئېر دادىسىنىڭ توروردىن بوۋاينى شۇنـ داق ھۆرمەتلەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ بۇ ئوغۇل بالىغا سوغۇق مۇئا-مىلە قىلىشقا پېتىنالماي، ئۇنىڭغا ئارقا - ئارقىدىن ئۇسسۇزلۇق بەردى. ئۇ بالا تېرىسى قاردەك ئاپئاق ۋە چىرايلىق بىئېرغا قاراپ، ئەيمىنىپ ئۇنىڭغا گەپ قىلىشقا جۈرئەت قىلالمىدى، تەمكىن ۋە ئېغىر - بېسىق لياڭ يىچىڭغا ھۆرمىتى قوزغالدى.

چوڭلارنىڭ گەپىگە لوقما سېلىشقا ئۇ تېخىمۇ پېتىنالمايتتى. ئۇ ئۇسسۇزلۇقى قانغاندىن كېيىن ئورۇندۇق ۋە ئۈستەلدىكى قاشتاش بۇيرۇتمىلارغا قاراپ تام تۈۋىدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇردى. بىر چاغدا ئۇ ئالدىغا سىلجىپ، ئىختىيارسىز «ۋاھ» دەۋەتتى. چىجىنجەي ئۇنىڭ ئۇچۇن ناتونۇش، يېڭى ۋە سىرلىق دۇنيا ئىدى. كۆز ئالدىدىكى بۇ دۇنيا ئۇنى ئەقىل ـ ھوشىدىن ئايرىۋەتكەنىدى.

ـــ ئىككىڭلار شۇنچە كۆپ يەرلەرگە بېرىشىپسىلەر، بۇ بالا سىلىنىڭ نەۋرىلىرى بولامدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى لياڭ يېچىڭ بالىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ تورورىدىنىدىن.

ـــ ياق، بۇ مېنىڭ ماڭا ئاللا بەرگەن نەۋرەم، سەپەردىكى دوستۇم. ئۇ ئاتا ـ ئانىسى يوق يېتىم، قۇرئانچە ئىسمى ئىبرا ـ ھىم، ـــ دەدى تورورىدىن كۇلۇپ.

قاشتاشتىن ئىشلەنگەن ئاجايىپ بۇيۇملارغا مەپتۇن بولۇپ كەتكەن ئىبراھىم ئۆز ئىسمىنى ئاڭلاپ چۆچۈپ كەتتى ۋە كەينىگە ئۆرۈلۈپ تورورىدىنغا قاراپ:

ـــ بوۋا، مېنى چاقىرىدىلىمۇ؟ ـــ دەدى.

لياڭ يېچىڭ شۇنداللا بۇ بالىنىڭ چىرايىغا سەپسېلىپ قارىدى. بۇ بالىنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى گەرچە كونا بولسىمۇ، لېكىن تەقى ـ تۇرقى قاملاشقانىدى: يۇزى يۇمىلاق، ئېڭىكى ئۇچلۇق، بۇرنى توز، ئاغزى كىچىك، پېشانىسى كەڭ، قاشلىرى قاپقارا، بىر نەرسىنى ئويلاۋاتقاندەك قوشۇما قاشلىرى تۇرۇلگەن، قاشلىرىنىڭ ئاستىدىكى ئەقىل ـ پاراسەت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ئىچكىرى كەلگەنىدى. لياڭ يېچىڭ كۆڭلىدە، كۆزلىرى چىرايلىق ئىكەن، دەدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى خۇيزۇلارنىڭ كۆزلىرىگە، پاراسەتلىك كۆزلەرگە ئوخشايتتى. لياڭ يېچىڭ دادىسىدىن ھۇنەر ئۆگەنگەن مۇشۇ بالىدەك چاغلىرىنى ئەسلىدى. دادىسى: «چىڭئېر، مۇشۇ كۆزلىرىڭ بىلەن ئۆگەتمە-

ھىمۇ، ھۇنەرنى بىر قاراپلا ئۆگىنىۋالىسەن!» دېگەنىدى. شۇ ئىشلارنى ئويلاپ لياڭ يېچىنىڭ كۆڭلىدە بالىغا نىسبەتەن ئېچىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. لېكىن بىلىنىدۈرمەي، بالىغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. تورورىدىنىڭ ئورنىدا:

— ئىبراھىم، باباڭ سېنى چاقىرمىدى، باباڭ مەن بىلەن پاراڭلىشىۋاتىدۇ. كۆرىۋەر، يېقىنراق بېرىپ كۆر، — دېدى، ئاندىن كەينىگە ئۆرۈلۈپ تورورىدىندىن، — بابا، بۇ بالىنى ئېلىپ بېيجىڭدىن يەنە فۇجۇغا قايتاملا؟ — دەپ سورىدى.

لياڭ يېچىڭمۇ ئىبراھىمغا ئوخشاش تورورىدىننى بابا دېگەندىكىنى تۇيماي قالدى. مۇسۇلمانلارنىڭ تىلىدا «بابا» دېگەن سۆز چوڭلار ۋە ئۆلىمالارغا بېرىلگەن ھۆرمەت نام، خەنزۇچىدىكى «ئۆلىما» دېگەن سۆزگە ئوخشايدۇ. كېيىن بوۋاي دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدىغان بولدى. لياڭ يېچىڭنىڭ تورورىدىننى ئاشۇنداق ئاتىشى ھەر ئىككىلا مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغانىدى.

— ياق، چۈنجۇدا ئۆيۈڭلۈم يوق. مېنىڭ نىشانىم كەبە! — دېدى تورورىدىن ساقلىنىي سىيلاپ.

— كەبە! كەبىگە ھەج قىلغىلى بارامىلا؟ — دېدى لياڭ يېچىڭ يەنە ھەيران بولۇپ. كەبە مۇسۇلمانلارنىڭ مۇبارەك ئۆيى، بۇ ئۆي ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى مۇقەددەس جاي مەككە مۇكەررەمدە. پۈتۈن دۇنيادىكى مۇسۇلمانلار ھەش ۋاخ نامازنى شۇ ياقتا قاراپ ئوقۇيدۇ. ھەر بىر مۇسۇلمان شارائىتى يار بەرگەن ئەھۋالدا بىر قېتىم كەبىنى تاۋاپ قىلىشى كېرەك. ھەر يىلى ھىجرىيە زۇلھەججە ئېيىنىڭ ئوتتۇرىلىرى دۇنيانىڭ ھەر-قايسى جايلىرىدىكى مۇسۇلمانلار ئەل - يۇرتلىرىدىن ئايرىلىپ، توپ - توپ بولۇشۇپ، بەزىلىرى پىيادە، بەزىلىرى ماشىنىلىق، بەزىلىرى يول بويى سودىگەرچىلىك، بەزىلىرى تىلەمچىلىك قىلىپ، ئۆزلىرى كېچە - كۈندۈز ئارزۇ قىلغان مەككە مۇكەررەمگە كېلىدۇ. ھەج قىلغۇچىلار ئىخلاس بىلەن پەرھىز تۇتۇپ،

ئبهرام باغلاپ كەبىنى ئايلىنىپ، «مۇقەددەس تاش» نى سۆيىدۇ. ھەج قىلغۇچىلار مەجنۇنلاردەك يۇز - كۆزلىرىنى ياش بىلەن يۇيۇپ ئاللانىڭ مەرھىمىتىگە سازاۋەر بولۇپ، ئۆلگەندىن كېيىن جەننەتكە كىرىدىغان ئىشىك بېلىتىگە ئېرىشىدۇ. بۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ مۇقەددەس ئارزۇسى، مەككە مۇكەررەم مۇسۇلمانلارنىڭ ھەقىقىي ماكانى، مەككە مۇكەررەمگە بېرىش مۇسۇلمانلار ئۈچۈن چەكسىز شان - شەرەپ. بىراق، كەبە دۇنيانىڭ ئۇ چېتىدە. ئادەتتىكى تىجارەت بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقان لياڭ يىچىڭ بۇ ئىشنى ئويلاشقىمۇ پېتىنالمايدىغان تۇرسا، بىر تىيىن پۇلى يوق سەرگەردان توروردىن بۇ ئىشقا بەل باغلاپتۇ، يەنە كېلىپ كىچىك بىر بالىنى ئەگەشتۇرۇۋاپتۇ.

ـــ بۇ بالىمۇ سىلى بىلەن بىللە بارامدۇ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ بوۋايدىن.

ـــ ئەلۋەتتە، ئىبراھىم مەن بىلەن بىللە بارىدۇ! ـــ دېدى توروردىن بىمالال، ـــ ماڭا ئۇ ھەمراھ بولمىسا، تاغلاردىن ھالقىپ، دەريالاردىن كېچىپ ئۆتەلمەي، يېرىم يولدا ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلىمەن. شەپقەتلىك ئاللا مېنى كەبىگە ئامان - ئېسەن يەتكۈزگەي. ساناقلىق كۈنلىرىم قالدى، ئىبراھىم مېنى يېرىم يولدا تاشلاپ قويمايدۇ، ئۇ تېخى ياش، چوقۇم يېتىپ بارىمەن.

لياڭ يىچىڭ كۆڭلىگە مۇقەددەس ئارزۇ - ئارمانلارنى پۈكەن بوۋاي توروردىن بىلەن ئىرادىلىك ئۆسمۈر ئىبراھىمغا ھۆرمەت بىلەن قارىدى.

ئېتىقاد بىلەن قېرىنداشلىق كۈچىنىڭ رىغبىتى ئۇنى توروردىنى بىرنەچچە كۈن ئۆيىدە تۇتۇپ قېلىشقا، ئۇنى ئوبدانراق ئوزۇقلاندۇرۇپ، ئاز - تولا يول خىراجىتى غەملەپ ئاندىن يولغا سېلىپ قويۇشقا ئۇندىدى. ئۇلار مۇشۇ ئايرىلغان پېتى يۈز كۆرۈشەلمەسلىكى مۇمكىن ئىدى.

توروردىن لياڭ يىچىڭنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى، ئەمـ

ما سوۋغا - سالام ئالغىلى ئۇنىمىدى. ئۇ مۇسۇلمانلارنىڭ مال - مۈلۈكىنى دوست تۇتمايدىغانلىقىنى، دۇنيانىڭ ھەممە يېرىنى ئۆزىنىڭ ئۆيى دەپ بىلمىدىغانلىقىنى، پۈتۈن ئىقلىمدىكى خۇيزۇ- لارنىڭ بىر ئائىلە كىشىلىرى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى. ھەرقانداق يەرگە بارسا، ئۇنىڭغا بىر قاچا تاماق، بىر پىيالە ئۇسسۇزلۇق بېرىدىغان قېرىنداشنىڭ بارلىقىغا، ئۆزىنىڭ مۇشۇنىڭغا شۈكۈر - قانائەت قىلىدىغانلىقىغا ئۇنى ئىشەندۈردى. لياڭ يىچىڭ يەنە بىر قېتىم ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، ئالدى تەرەپتىكى ئۆزى ئىشلەي- دىغان ئۆيىنى پاكىزە تازىلاپ، كارىۋات راسلىدى. ئۇ ئىككى مېھمان بىلەن شۇ ئۆيدە ياتماقچى بولدى، خوتۇن - بالىلىرى بۈرۈنقىدەك كەينىدىكى ئۆيدە يېتىۋېرەتتى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن، لياڭ يىچىڭ مېھمانلارنى «سەررايقا چۈشۈش» كە ئورۇنلاشتۇردى. بۇ «پاكلىنىش» دەپ ئاتىلاتتى. نامازغا ئولتۇرۇشتىن ئاۋۋال قىلمىسا بولمايدىغان تەييارلىق مۇشۇ ئىدى. تورورىدىن بىلەن ئىبراھىم يىل بويى جاھان كېزىپ، سەپەردە پات - پاتلا سۇ تاپالماي «تەيەممۇم» قىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى. ئىبراھىم «پاكلىنىپ» مەينەتچە- لىكتىن قۇتۇلدى، سەپەر ھارغىنلىقىدىن خالاس بولدى. كۈن ئولتۇرۇپ كۆز باغلانغان چاغدا لياڭ يىچىڭ تورورىدىن بىلەن بىللە نامازغا ئوقۇدى. قائىدە بويىچە مۇسۇلمانلار ھەر كۈنى بەش ۋاخ نامازغا ئوقۇشى كېرەك ئىدى، لياڭ يىچىڭ يىل بويى باش چۆكۈرۈپ ئىشلەيدىغان بولغاچقا، ناھايىتى مۇھىم بۇ پەرزنى ۋاقتى - ۋاقتىدا ئادا قىلالماي قالاتتى. خوتۇنى بىلەن قىزى بىئېر بەش ۋاخ نامازنى قازا قىلماي ئۆتەيتتى. لياڭ يىچىڭ بۇ قېتىم ساھابىنىڭ ئەۋلادىنى كۆرۈپ خىجىللىق ھىس قىلىپ تولىمۇ تەقۋادار بولۇپ كەتكەنىدى.

ئەتىسى ئەتىگەنده بىئېر نامازنى ئۆتەپ بولۇپ، تاڭ يورۇ- ماستا دۇكان ۋە ئۆيلەرنى سۈپۈرۈشكە باشلىدى. بۇ ئۇنىڭ ھەر

كۈنى قىلىشقا تېگىشلىك ئىشى ئىدى. ئىبراھىم ئايىغى چاققان بالا ئىدى، بىئېرگە قارىماستىن دۈكانىنىڭ ئىچى - سىرتىنى پاكىزە تازىلاپ بولدى، بىئېر ئىبراھىمغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. لياڭ يىچىڭ ئېزىلەڭگۈلۈك قىلدىڭ دەپ قىزىغا كايىپ، ئىبراھىمغا كەينى - كەينىدىن: «چارچاپ كەتتىڭ، چارچاپ كەتتىڭ!» دېدى.

ناشتىدىن كېيىن، توروردىن ئىبراھىمنى ئېلىپ سىرتقا چىقىپ كەتتى. ئۇ ئىككىسى ئالدى بىلەن نيۈجېي مەسچىتىدىكى ئەجدادلىرىنىڭ يادنامىسىنى زىيارەت قىلماقچى، ئاندىن تاۋاپ قىلغىلى دوڭسى نەقىشلىك راۋاق مەسچىتىگە، جىڭشىفاڭ كوچىسىدىكى پۈشۈ مەسچىتى بىلەن ئېرفوتۇڭدىكى فامىلىڭ مەسچىتىگە بارماقچى ئىدى. بېيجىڭدىكى بۇ «تۆت چوڭ مەشھۇر مەسچىت» كەم دېگەندە بەش يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە ئىدى. توروردىن بۇ مەسچىتلەرنىڭ كۆرۈشكە ئۇزۇن يىلدىن بېرى ئىنتىزار بولۇپ كېلىۋاتاتتى.

مېھمانلار قەدىمىي جايلارنى زىيارەت قىلغىلى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، لياڭ يىچىڭ ئۆزىنىڭ جاپالىق ئىشىغا كىرىشىپ كەتتى. ئۇنىڭغا خۇددى غايىبتىن بىرى ياردەم قىلىۋاتقاندەك، قولىدىكى بۇيرۇتما ئالاھىدە سۈپەتلىك چىقىۋاتاتتى. كەچتە بوۋاي بىلەن بالا قايتىپ كېلىپ دەم ئالدى. لياڭ يىچىڭنىڭ خوتۇنى تاماق راسلىدى، توروردىن ئۇلارغا ئۆزىنىڭ كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بەردى، ھەممىسى ناھايىتى قىزىقىپ ئاڭلىدى. لياڭ يىچىڭ كەچلىك تاماقتىن كېيىن ئىش قىلمىدى، چىراغ يورۇقىدا ئىش قىلماق ناھايىتى جاپا ئىدى. ئۇ ئاچچىق چاي دەملەپ، توروردىنىنى «قۇرئان» تەپسىر قىلىپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى. توروردىن ئاۋۋال سۈرىلەرنى ئەرەبچە دەپ، ئاندىن خەنزۇچىغا ئۆرۈپ دىنىي ئەقىدىلەرنى جۈملىمۇ جۈملە تەپسىلىي شەرھلەپ بەردى. ئۇ ئىنتايىن ئورۇنلۇق سۆز-

لەيتتى. لياڭ يىچىڭنىڭ كۆڭلى بىردىنلا يورۇپ كەتتى. يەرنىم ئۆمرى گاراڭ ھالەتتە ئۆتۈپ كەتكەن لياڭ يىچىڭ دىنىي ئەقىدە-لەرنى مانا بۇگۈن بىرىنچى قېتىم چۈشەندى. ئۇنىڭدا ئۈمىد پەيدا بولدى، ئۇ ئەمدى نادان پېتىچە ياشىمايدۇ.

ئىبراھىم ئىش يوق بىكارچىلىقتا قاشتاشتىن ئىشلەنگەن بۇيۇملارغا قىزىقىپ قاراپ كېتىۋاتاتتى. بىرىر ھېچكىمدىن يەر-تىرقىمايتتى ھەم قورقمايتتى. يۈزىرنى كۆتۈرۈۋالغان بىرىر بۇ كىچىك مېھمانغا قاراپ:

— بۇ بۇيرۇتمىلارنىڭ قانداق ئىشلىنىپ چىققانلىقىنى بىلەمسىز؟ — دېدى.

ئىبراھىم بىر خىلدا «لىڭنەن ئېسىل مېۋە» سىگە قاراپ تۇراتتى. زۇمرەتتەك بىر ساپاق لىجى، ھەر بىر دانىسى كىشىگە قىپقىزىل ئۇنچىنى ئەسلىتەتتى، يەرلىغان يەرىدىن كۆرۈنۈپ قالغان گۈشى قاشتاشتەك سۈزۈك ئىدى. بۇ ئىبراھىمنىڭ يۈر-تىدىن چىقىدىغان مېۋە ئىدى، شۇڭا ئۇنىڭ كۆزىگە بەك ئىسسىق كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ:

— بۇنى . . . بۇنى ئادەم ياسىمىغان! بۇ دەرەختىن ئۈزۈ-ۋېلىنغان! — دەپ سالدى.

بىرىر كۈلۈپ كېتىپ:

— سىز بەك قىزىقكەنسىز! بۇنى راست مېۋە دەۋاتامسىز؟ چىشلىسىڭىز چىشىڭىز چۈشۈپ كېتىدۇ. سىزگە دەپ بېرەي، دادام بۇنى ئۈچ ئاي ۋاقىت ئەجىر قىلىپ ئويۇپ چىققان، — دېدى.

ئىبراھىم ھەيران بولغىنىچە ئاغزىنى ئېچىپ تۇرۇپلا قال-دى.

— بۇ ئەسلىدە پۈتۈن ھېقىق ئىدى، — دېدى بىرىر كۆر-سىتىپ تۇرۇپ، — ھېقىقنىڭ نېمىلىكىنى بىلەمسىز؟ ئۇ دې-گەن ئاتنىڭ مېڭىسىدىن شەكىللەنگەن قاشتاش! ئاق، قىزىل،

كۆك، يېشىل، ھاۋارەڭ ھەم قارا كېلىدۇ. بەزىدە نەچچە خىل رەڭلىك ھېقىلارمۇ ئۇچرايدۇ، مانا ماۋۇنىڭغا ئوخشاش. دادام بۇ ھېقىقنى قولىغا ئېلىپ ئۆرۈپ - چۆرۈپ كۆرۈپ، نەچچە كۈن ئويلاپ، ئاخىر مۇشۇ ئامالنى ئويلاپ تاپتى. قىزىل تەرىپىنى لىجىنىڭ شەكلىگە، يېشىل تەرىپىنى غول ۋە ياپراق شەكلىگە ئەكەلدى. ئاق تەرىپىنى باشقا شەكىلگە ئەكەلگىلى بولمايدۇ، پەقەت پوستى سويۇلغان لىجى شەكلىگىلا ئەكەلگىلى بولىدۇ. بۇ تازا مۇۋاپىق ئەمەسمۇ؟

— ھە. . . — دېدى ئىبراھىم قانداق ئاپىرىن ئېيتىشنى بىلمەي. ئۇ: «يارالغىنىدىن ئاشۇرۇپراق ياسىلمىتۇ»، «نېمە- دېگەن نەپىس» دېگەن سۆزلەرنى دېيەلمىگەچكە، دۇدۇقلاپ تۇ - رۇپ، — ئادەمنىڭ قولى. . . ئادەمنىڭ قولى بىلەن؟ — دې- دى.

— ئەلۋەتتە، ئادەمنىڭ قولى بىلەن ئىشلەنگەن، — دېدى بىئېر دادىسىنىڭ كارامىتىدىن سۆيۈنۈپ، — دادامنىڭ ئاشۇ بىر جۈپ قولى ھەرقانداق نەرسىنى ۋۇجۇدقا چىقىرالايدۇ. ماۋۇ «يۈز ھالقىلىق لوڭقا» نى كۆرۈڭە!

بىئېر ئۇنىڭغا يان تەرەپتىكى كۆك قاشتاشتىن ئىشلەنگەن رەڭدار نەقىشلىك لوڭقىنى كۆرسەتتى. لوڭقا چاسا شەكىللىك ئىدى، قورساق قىسمى كۆتۈرۈلۈپ چىققان، بويىنى ئىنچىكە، ئاغزى كىچىك، پارقىراپ تۇراتتى، نەقىشلىرىمۇ كۆپ ئەمەس ئىدى. لوڭقىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئويۇپ چىقىرىلغان ھايۋان- نىڭ بېشى كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. ھايۋاننىڭ ئاغزىدا بىلەزۈكسىمان قاشتاش ھالقا بار ئىدى. بۇ ھالقىغا يەنە ھالقا ئۆتكۈزۈلگەن، ئۇنىڭغا يەنە ھالقا ئۆتكۈزۈلگەن. ھالقىغا ھالقا ئۆتكۈزۈلۈش ئارقىلىق ئىككى قۇر زەنجىر شەكىللەنگەن، شۇڭا بۇ لوڭقا «يۈز ھالقىلىق لوڭقا» دەپ ئاتالغانىدى.

— بۇ نەيناڭدىكى «يېگانە تاغ قاشتاش» دىن ئىشلەنگەن.

چىرايلىقمىكەن. سىزگە دەپ قويماي، بۇ ئىككى قۇر قاشتاش زەنجىرچۇ...

— بۇنى بىر - بىرىگە قانداق ئۆتكۈزگەندۇ؟ — دېدى ئىبراھىم لوڭقىغا قايتا - قايتا سىڭايان قاراپ. ئۇ ھەرقانچە قاراپمۇ زەنجىردىن ھالقا ئۆتكۈزۈلگەن بىرئىزنى تاپالمىدى.

— نېمە؟ قانداق ئۆتكۈزگەندۇ دەمسىز؟ ئاۋۋال بىر - بىرلەپ ياسۇلىپ، ئاندىن ئۆتكۈزىدۇ دەپ ئويلايدىغان ئوخشىمامسىز؟ ئۇنداق ئۆتكۈزگىلى بولمايدۇ! — ئىبراھىمنىڭ ساددا پىكرى بىئىرنىڭ كۈلكىسىنى قوزغىدى، لېكىن ئۇ بۇنىڭ سىرىنى ئىبراھىمغا دەپ بېرىشنى خالايتتى.

— ئۆزىڭىز ئويلاپ بېقىڭ، قاشتاش قاتتىق ھەم چۈرۈك، ئۇنى ئۇۋۇتقىلى، پاياتلىغىلى بولمايدىغان تۇرسا، قانداقمۇ «بىر - بىرىگە ئۆتكۈزگىلى» بولسۇن؟

بىئىر ئىبراھىمنى گەپتە تۇتۇۋالدى.

— سىزگە دەپ بېرەي، بۇنى پۈتۈن پېتى ئويۇپ چىققان. بىرنى ئويۇپ بىرنى ئۆتكۈزۈپ، يەنە بىرنى ئويۇپ يەنە بىرنى ئۆتكۈزگەن... — دېدى بىئىر.

ئىبراھىم داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى، بىر - بىرىگە ئۆتكۈزۈلگەن ھالقىلاردىن ئىشلەنگەن چىرايلىق قاشتاش زەنجىرگە قاراپ، قول بىلەن بۇنچىلىك مۆجىزىنىڭ يارىتىلغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالمىدى...

— ئەلۋەتتە ئاسان ئەمەس! — دېدى بىئىر كۈنلىرىنى جاپالىق مېھنەت بىلەن ئۆتكۈزۈۋاتقان دادىسىنى كۆز ئالدىغا ئەكېلىپ، — بۇ ھەممە ئادەمنىڭ قولىدىن كەلسە ئەتىۋارى بولمايدۇ. دادام كۈن بويى قاشتاشنى ئويلايدۇ، قاشتاشنى كۆرىدۇ، قولىغا ئالغىنى قاشتاش، قاشتاشتىن باشقا ھەممىنى ئۇنتۇيدۇ. «سۇ ئورۇندۇقى»نىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ قاشتاش تاراشلايدۇ. كىچىكرەك بۇيرۇتمىلارنى ئون نەچچە كۈن تاراشلايدۇ،

چوڭراقلىرىغا نەچچە ئاي ۋاقىت كېتىدۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، ئوردىدىكى تاغ چۈشۈرۈلگەن قاشتاشنى نۇرغۇن ھۈنەرۋەنلەر بىرلىكتە ئون نەچچە يىل تاراشلىغانكەن، شۇلارنىڭ ئارىسىدا دادامنىڭ دادىسىمۇ بار ئىكەن.

ئىبراھىمنىڭ كۆز ئالدىدا ئۇزۇن قاشتاش دەريا‌سى پەيدا بولدى: مىڭلىغان ئون مىڭلىغان ھۈنەرۋەنلەر ئون - تىنىسىز ھالدا قاشتاش تاراشلايتتى، توختىماي تاراشلايتتى، تاراشلاپ چاچلىرى ئاقاردى، يۈرەك قانلىرى بىلەن ھاياتلىرىنى سەرپ قىلىپ، كىشىلىك دۇنيادا كۆزنى چاقنىتىدىغان گۈھەرنى ۋۇجۇدقا چىقاردى. ئىبراھىمنىڭ «دادىسىنىڭ دادىسى» يوق، لېكىن ئۇ ئۆز قولى بىلەن ئىشلىگەن ئېسىل بۇيۇملار، ئۇنىڭ كامالەتكە يەتكەن ھۈنىرى، ئەۋلادلىرى ھېلىھەم بار ئىدى. ئىبراھىمنىڭ دادىسى ھېلىمۇ بار، ئۇزۇن قاشتاش دەريا‌سى مەڭگۈ ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ...

— تاراشلاپ، تاراشلاپ... — چوڭقۇر ئويغا چۆككەن ئىبراھىم ئىبراھىمنىڭ بايامقى گېپىنى تەكرارلاپ، ئىختىيارسىز قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ، شۇ قەدەر سىرلىق ئىجادىيەتنى خىيال قىلىۋاتاتتى.

— بۇيرۇتمىلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق تاراشلاش ئارقىلىق ئىشلىنىدۇ — دېدى ئىبراھىمنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئىبراھىم تەجرىبىلىك ھۈنەرۋەنلەرگە خاس تەلەپپۇزدا — تاراشلىغانسېرى سىلىقلىنىپ ئاخىر پارقىرايدۇ!

ئىبراھىم شۇنداق دېگىنىچە يۈز ھالقىلىق لوڭقىنىڭ يېنىدا تۇرغان قاشتاش پىيالىنى قولىغا ئالدى.

ئىبراھىم كۆزلىرىنى تۆشۈكتەك قىلىپ ھېلىقى قاشتاش پىيالىغا قاراپلا قالدى. پىيالە قارەدەك ئاپئاق، پارقىراق ۋە قەغەزدەك نېپىز ئىدى، ئىبراھىمنىڭ پىيالىنى تۇتۇپ تۇرغان بارماقلىرىنى غۇۋا كۆرگىلى بولاتتى.

ـــ پیالىنى ماڭا بېرىڭ، ئەكېلىڭ! ـــ دەپ يۇئېر پىيالىنى ئۇزاتتى.

بىئېر پىيالىنى يۇئېردىن قاچۇرۇپ:

ـــ بۇ سەن ئويناپدىغان نەرسە ئەمەس، ناۋادا چېقىۋەتسەڭ سېنى دادام ئۇرمىسا مەن ئۇرىمەن! ـــ دېدى.

يۇئېر كىچىك ئاغزىنى پۇرۇشتۇرۇپ قايتا جېدەل قىلمىدى، ئۇنىڭ نەزىرىدە ئاچىسى ئاتا ـ ئانىسىغا ئوخشاش ئىدى، ئۇنىڭغا چوقۇم بويسۇنۇش كېرەك ئىدى.

بىئېر قولىدا پىيالە، ئىبراھىمغا قاراپ:

ـــ قاشتاش نېمىشقا بۇنداق پارقىرايدۇ، بىلەمسىز؟ سىز- گە دەپ بېرەي، تاراشلىنىپ بولۇپ، ئەڭ ئاخىردا پىچاق ئەمەس قاپاق بىلەن پارقىرىتىلىدۇ.

ـــ قاپاق بىلەن؟ ـــ دېدى ئىبراھىم قاراقاتتەك قاپقارا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ. ئۇ نېمىلا دېگەنبىلەن قاشتاش بىلەن قاپاق ئوتتۇرىسىدا قانداق مۇناسىۋەت بارلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلالـ مايتتى.

ـــ قاشتاشنى قاپاق بىلەن پارقىراتقىلى بولىدۇ، چوقۇم ماجۇيچياۋنىڭ قاپقى بولۇش كېرەك، باشقا يەرنىڭ قاپقى بول- مايدۇ. قاپاق «ھېكمەتلىك دورا» بىلەن سۇرتىلىدۇ. بۇ قاش- تاش پىيالە ئەنە شۇنداق پارقىرىتىلغان! ـــ بىئېر ئائىلىسىنىڭ ھېكمىتىنى، قاشتاش بۇيۇملىرى كاسىپلىرىنىڭ باشقىلاردىن مەخپىي تۇتىدىغان سىرلىرىنى تولۇقى بىلەن دەۋەتتى. بىئېر، ئىبراھىم ئەتە يا ئۆگۈن كېتىدۇ، بۇ ھۈنەرنى ئۆگىنىدىغان بالا ئەمەس، دەپ ئويلىغانىدى.

ئىبراھىم ھېكمەتلىك قاپاق بىلەن ھېكمەتلىك دورىنىڭ چەكسىز سېھرىي كۈچىگە مەپتۇن بولۇپ، گويا ئاجايىپ ـ غارايىپ تىلسىمات دۇنياسىغا كىرىپ قالغاندەك ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ قويدى. بىئېرنىڭ قولىدىكى نەپىس قاشتاش پىيالە

خۇددى نېپىز بىر قەۋەت بۇلۇت كەينىدە تۇرغان تولۇن ئايدەك ئۇنىڭغا غۇۋا نۇر چېچىپ، ئۇنى قەدەممۇ قەدەم ئۆزىگە يېقىنلىشىشقا ئۇندەيتتى.

ــ سىلاپ بېقىڭا، بەئەينى يۇئېرنىڭ قولىغا ئوخشاش شۇنداق سىلىق... ــ يۇئېرنى كۆتۈرۈۋالغان بىئېر شۇنداق دەپ ئىبراھىمغا يېقىنلاشتى.

ــ سىلىقكەن، راست سىلىقكەن... ــ دېدى ئىبراھىم يۇئېرنىڭ قولىنى ھېرىسمەنلىك بىلەن سىلاپ.

ــ كىم سىزنى يۇئېرنىڭ قولىنى سىلاڭ دېدى؟ قاشتاش پىيالىنى سىلاڭ دەۋاتىمەن! ــ بىئېر ئۇنىڭ ھاڭۇېقىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈپ تاشلىدى، ئاندىن قولىدىكى قاشتاش پىيالىنى ئىبراھىمغا تەڭلەپ، ــ سىلىغانغا ھېچنېمە بولمايدۇ! ــ دېدى.

ئىبراھىم قولىنى مۇقەددەس بۇيۇمغا سۇنغاندەك قاشتاش پىيالىغا سۇندى.

قاشتاش پىيالە ئىبراھىمنىڭ قولىغا ئۆتتى. ئۇ يىرىك بارماقلىرى بىلەن ئۇنى سىلىدى. ئالىقىنىدىن پۇتۇن ۋۇجۇدىغا تارالغان مۇزدەك ئېقىم ۋۇجۇدىدىن كۆكتىكى ئاي ۋە يۇلتۇزلارغا ئۆتۈپ كەتكەندەك بولدى. ئۇنىڭغا ئۇ مۇشۇ شېرىن دەقىقە ئۈچۈن تالاي يىلدىن بېرى جاھان كېزىپ يۈرگەندەك، ئالىقىنىدىكى قاشتاش پىيالە ئۇ دۇنيادىن كەلگەن پەرىشتەدەك، بۇ پەرىشتەنىڭ دىلى ئۇنىڭ دىلى بىلەن بىردەك تۇيۇلۇپ، ئۆزى ھېچقاچان ھېس قىلىپ باقمىغان قانائەت، ھاياجان ۋە شادلىقنى ھېس قىلدى، مەستخۇش بولۇپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويدى، يېنىدىكى ھەممىسىنى، ھەتتا ئۆزىنىمۇ ئۇنتۇدى. ئۇنىڭ روھىنى قاشتاش مۇئەككىلى ئۆزىگە رام قىلىۋالغانىدى.

ــ دەققەت قىلىڭ، قولىڭىزدىن چۈشۈپ كەتمىسۇن! ــ ئۇ قاياقتىندۇر كەلگەن ئاۋازنى ئاڭلىغاندەك بولدى. بۇ ئاۋاز بىر تۇرۇپ ناھايىتى يىراقتىن، بىر تۇرۇپ ناھايىتىى يېقىندىن

ئاڭلانغاندەك قىلاتتى. بىئېر گەپ قىلىۋاتقان بولسا كېرەك، ئۇ بىئېرنىڭ كىملىكىنى، ئۆزىنىڭ نەدە تۇرۇۋاتقانلىقىنىمۇ بىلەمەيتتى. ئۇ چەكسىز كائىناتتىن كەلگەن غەيرىي بىر ئاۋازدىن چۆچۈپ يەنە كىشىلىك دۇنياغا قايتتى.

«جاراڭ!» قاشتاش پىيالە ئۈنىڭ ئۆز سېزىمىنى يوقاتقان قولىدىن خىش يېيىتىلغان يەرگە چۈشۈپ، خۇددى دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى قاتتىق بىر نەرسىگە ئۇرۇلۇپ كۈكۈم - تالقان بولۇپ كەتكەن نېپىز مۇزدەك چۈل - چۈل بولۇپ كەتتى.

— ۋايجان، سىز! سىز! . . . — بىئېرنىڭ رەڭگى ئۆچۈپ، ئاۋازىمۇ تىترەپ كەتتى.

بۇ بالا - قازانى كۆرگەن يۈئېر «ۋارلا» قىلىپ يىغلاپ تاشلىدى.

ئىبراھىم گويا چاقماق سوقۇۋەتكەن ئادەمدەك خۇنى ئۆچكەن كۆزلىرىنى يەردە چېچىلىپ ياتقان قاشتاش پىيالىنىڭ سۇنۇقلىرىدىن ئالماي، تۇرغان جايىدا ھەيكەلدەك قېتىپلا قالدى. كۆز چاناقلىرىدا ئېچىنىش ۋە نادامەت ياشلىرى لىغىرلاپ تۇراتتى. تۇگىدى، كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە تۇگىدى! يېگانە ھەم نەپىس سەنئەت بۇيۇمى، ئۇنىڭ پۈتكۈل قەلبىنى ئۆزىگە ئەسىر قىلىۋالغان قىممەتلىك بۇيۇم ئەمدى كەلمەسكە كەتكەنىدى.

بىئېر زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ ئۇمىدسىزلىك ئىچىدە قاشتاش پىيالىنىڭ سۇنۇقلىرىنى تەرمەكتە ئىدى.

— بۇ دادامنىڭ يۈرىكى، جېنى، بىز بىر ئۆيلۈك ئادەمنىڭ ھاياتى ئىدى! . . . — دەپ يىغلايتتى بىئېر.

ئىبراھىمنىڭ ئاغزىغا گەپمۇ كەلمەيتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ يۈرىكى ئۆتكۈر پىچاقتا تىلىنغاندەك پارە - پارە بولۇپ كەتكەنىدى.

بۇ غەلۋە دىنىي ئەقىدىلەر توغرۇلۇق پاراڭلىشىۋاتقان ئىككى بوۋاينى چۆچۈتۈۋەتتى.

— نېمە ئىش بولدى، ئىبراھىم؟ — دېگىنىچە توروردىن يېتىپ كەلدى. ئۇ يەردىكى قاشتاش پىيالىنىڭ سۇنۇقلىرىنى ۋە ئىبراھىمنىڭ مەيۈس ھالىتىنى كۆرۈپ ھەممىنى چۈشەندى.

ئەجەبلىنەرلىكى شۇكى، توروردىن ئىبراھىمغا سۇرلۇك قاراپ قويدى، كايىمدى، گەپمۇ قىلمىدى، گويا ھېچنېمە بولمىغاندەك ئوك قولى بىلەن ساقلىنى سىلىغاچ چىجىنجەينىك خوجايىنى لياك يىچىكىغا قاراپ جىم تۇردى. ئۇ لياك يىچىكىنىك مۇشۇنداق بىر پەيتتە ئۆزىنىك مۇسۇلمان قېرىنداشىغا قانداق مۇئامىلە قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقماقچى ئىدى. ناۋادا لياك يىچىك چىچاڭشىپ كەتسە، بۇنىڭغىمۇ ئەلھۆكمىللا دەيتتى. دېمەك، بۇ ھال ئۇ ئادەمنىك مال ـ دۇنيانىك قۇلى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرەتتى، ئۇ چاغدا ئۇنىڭغا قانداقتۇر دىنىي ئەقىدىلەرنى چۈشەندۈرۈپ ئولتۇرۇش بىھۇدە ئىش ئىدى. توروردىنىنىك نەزىرىدە مال ـ دۇنيا لەيلەپ يۈرگەن بۇلۇت، نىجاسەت، چاكىنا كىشىلەر مېھرىنى ئۆزەلمەيدىغان ئارتۇقچە يوك ئىدى.

ئويلىمىغان يەردىن لياك يىچىك كۇلۇپ، بىئېرگە:

ــ قارا سېنى، قورقۇپ كەتكىنىڭنى، قانچىلىك چوك ئىشكىن دەپتىمەن! ــ دېگەن پېتى كېلىپ، ئىبراھىمنىك مۇرىسىنى سىلاپ ئوچۇق كۆڭۈللۇك بىلەن، ــ كېرەك يوق، چې- قىلىپ كەتكەن بولسا بوپتۇ. ئەتىدىن باشلاپ بىرنەچچە كېچە ئارتۇق ئىشلىسەم يەنە ئويۇپ چىقىمەن. بۇيرۇتما ئىگىسى دېگەن ۋاقىتتا پۇتۇپ چىقدۇ، ــ دېدى.

ياش ئىبراھىمنىك كۆزلىرىدىن ياش ئېتىلىپ چىقىپ، مەڭزىنى بويلاپ ئېقىشقا باشلىدى. ئۇ ېھىشنى «شاققىدە» كۆتۈرۈپ، لياك يىچىكىغا قاراپ:

ــ مەن... سىلىگە تۆلەپ بېرىمەن! ــ دېدى.

ــ تۆلەپ بېرىمەن؟ ــ بۇ بالىنىك بۇنچىلىك نوچىلىقىنى ئويلىمىغان لياك يىچىك چاقچاق قىلغاندەك:

ــ تۆلىيەلەمسەن؟ نېمەك بىلەن تۆلەيسەن؟ ــ دېدى.

ــ تۆلەيمەن! مەندە كۈچ بار، ئىككى قولۇم بار، ھەرقانداق ئىشنى قىلالايمەن! ــ ئىبراھىم شۇنداق دەپ، لياك يىچىكىغا تېخى يېتىلمىگەن كىچىك قوللىرىنى كۆرسەتتى. تۇرمۇشنىك ئىسسىق ـ سوغۇقلىرىدا يېرىلىپ، ئېغىر ئەمگەك دەستىدىن قاداق چۈشكەن بۇ قوللارنىك جۇدەڭگۈ ھەم قاتتىق

ئوگىلىرى قار ئاستىدىن چوقچىيىپ چىقىپ قالغان بامبۇك يىلتىزىغا ئوخشايتتى.

لياڭ يىچىڭ ئىبراھىمنىڭ بىر جۈپ قولىنى تۇتۇپ، كۆز-لىرىنىڭ چۆرىسى ئىچىشقاندەك بولۇپ يىغلىۋەتكىلى قال-دى.

ــ ئۇستام، مېنى ئېپقالسىلا! ــ ئىبراھىم لېۋىنى چىش-لەپ، ھەتتا ئۆزىگىمۇ غەلىتە تۇيۇلىدىغان بۇ گەپنى تۇيۇقسىز دەپ سالدى ۋە شۇئان ھېلىقى قاشتاش دەرياسىنى كۆز ئالدىغا ئەكەلدى، بۇ ئونىڭ ئۆز ھاياتىنى ئاتايدىغان جاي ۋە ئونىڭ ماكانى ئىدى.

لياڭ يىچىڭ ئۆزىنىڭ بېلىگە كېلىدىغان، لېكىن ئىرادىسى ئۆزى بىلەن تەڭ بۇ بالا بىلەن ئەمدىلا تونۇشۇۋاتقاندەك، بۇ بالىنىڭ قوللىرى ئارقىلىق قانلىرى بىر - بىرىنىڭكىگە ئۆتۈ-شۇۋاتقاندەك ئوندىمەي تۇراتتى. ئەمما ئۇ بۇ بالىغا قانداق جاۋاب بېرىشنى بىلمەي، ئىككىلەنگەن ھالدا كەينىگە ئۆرۈلۈپ، چىرا-يى تەنتەنىلىك تۇس ئالغان توروردىنغا قارىدى. بۇ بالا توروردە-دىنىڭ بالىسى ئىدى، ئۇلارنىڭ ئالدىدا مەنزىل تېخى ئۇزاق ئىدى، بۇ مەنزىل ئۇلارنى مۇقەددەس كەبىگە باشلاپ باراتتى.

ئىبراھىم قولىنى تارتىۋېلىپ، ياشلىرىنى ئېرتىپ، ئۆزە-نى بېقىپ قاتارغا قوشقان، كەينىگە سېلىپ مىڭلىغان تاغ - دەريالاردىن ئاشقان توروردىنغا تېڭىرقاپ قارىدى - دە، بىردىنلا يۇكۇنۇپ:

ــ بابا، مېنى كەچۈرسىلە! مەن ئەمدى سىلى بىلەن بىللە ماڭالمايمەن! ــ دېدى.

2 - باب سودىلىشىش

1960 - يىل 7 - ئاي.

كەچكى شەپەق «بىلىمدان» قەسرىنىڭ ھويلا تېمى بىلەن راۋاقنى قويۇق بىر قەۋەت ئالتۇن رەڭگە پۈركىگەنىدى، لەمپە-نىڭ ئاستىدىكى قارامتۇل قىزىل دەرۋازا قارىيىپ تۇراتتى. دەرۋازا ئالدىدىكى قەدىمىي تۇخۇمەك دەرىخى، تۇخۇمەك دەرىخە-نىڭ غولى ۋە شىلدىرلاپ تۇرغان ياپراقلىرى قىزغۇچ تۇسكە كىرگەنىدى. شاخلار گويا تومۇز يازنىڭ ئۇزۇن كۈنىنى قەستەن ئۇزارتماقچى بولغاندەك ئېرىنچەكلىك بىلەن ئىرغاڭلاپ تۇراتتى.

ئۇزۇن سايە كۆك تاش بىلەن قوپۇرۇلغان پەلەمپەيگە چۈ-شۈپ ھايال ئۆتمەي، بىر قىزنىڭ گەۋدىسى دەرۋازا ئالدىدا پەيدا بولدى. قەدەملىرىنى يېنىك ئالغان بۇ قىز پۈتىغا ئاق پايپاق ۋە ياندىن ئېتىدىغان ئادەتتىكى قارا لاتا خەي كىيگەنىدى. ئۇنىڭ چىرايلىق ۋە ئاپئاق پاقالچەكلىرىنى ئاپئاق يوپكىسى يېپىپ تۇراتتى، ئوڭ مۇرىسىدە گۈل باسقان كۆك سومكا بار ئىدى. ئۇ مەكتەپتىن كېلىۋېتىپ ئىسسىپ كەتكەچكە، سۈتتەك ئاق يۈزى سەل - پەل قىزارغانىدى. ئۇ پېشانىسىغا چۈشكەن چاچلە-رىنى تۈزەشتۈردى. ئىككى تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان كالتە چېچى كەينىدە يەڭگىل پۇلاڭلاپ تۇراتتى. ئۇ ئادەتتە چېچىنى مۇشۇڭ-داق ئۆرۈۋالاتتى، لېنتا ئىشلەتمەيتتى، ئۆزىنى ئالاھىدە ياساپ يۈرمىسىمۇ، ۋۇجۇدىدا ئاددىي، ئەمما تەبىئىي گۈزەللىك بەرق ئۇرۇپ تۇراتتى.

ئۇ سەل ھاسىراپ، ھىم يېپىلغان دەرۋازىنىڭ مىس ھالقە-

سىنى شاراقلاتتى.

ــ مانا، مانا! ــ ئۇ دەرۋازىنىڭ يېنىدىكى ھۇجرىدىن چىقىۋاتقان خەي ھاممىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدى، ئاندىن دوكۇلدىغان ئاياغ تىۋىشى كەلدى. دەرۋازىنىڭ تاقىقى شاراقلاپ، دەرۋازا «غىچ» قىلىپ ئېچىلدى.

ــ شىنيۆكەنغۇ! مەن تېخى ئاكاڭ كەلگەن ئوخشايدۇ دەپتىمەن! ــ دېدى خەي ھامما غۇدۇراپ.

ــ خەي ھاممــا! ــ دېدى شىنيۆ تولا دەسسىلىپ ئوتتۇرىسى ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن ئېگىزبوسۇغىدىن ئاتــلاپ. ئۇ مۇرىسىدىكــى سومكىسىنى قولىغــا ئالدى، ــ مەكتىپىمىز بۇگۈن... ــ بولدى، بولدى، ماڭا گەپ قىلما، ــ دەپ ئۇنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تېپىۋەتتى خەي ھاممــا. شىنيۆ ھويلىغا كىرىگەندىن كېيىن دەرۋازىنى يېپىپ قويۇپ، ھويلىغا بىر قارىۋەتتى، ــ بۇگۈن بۇ ھويلا يەنە تىنچ ئەمەس!

شىنيۆنىڭ چىرايىنى غەم بۇلۇتلىرى قاپلىدى. ئۇنىڭ مەكتەپتىن قايتىپ كېلىۋاتقان چاغدىكى خۇشاللىقلىرى نەلەگىدۇر يوقالدى. ئۇ خەي ھاممــا بايام دېگەن «تىنچ ئەمەس» ئىشىنىڭ نېمىلىكىنى بىلەتتى.

ئۇ بېشىنى سېلىپ، سومكىسىنى كۆتۈرگىنىچە دالدا تامىنىڭ يېنىدىكى ھەشقىپىچەك باركىنىڭ تۈۋىدىن ئۆتۈپ، نەقىشلىك ئىشىك ئارقىلىق، ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسى بىلەن ئەمەس، دەھلىز بىلەن ئۇدۇل غەرب تەرەپتىكى ھۇجرىسىغا قاراپ ماڭدى. تۆر ئۆيدە بولۇۋاتقان جېدەل ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىردى. جېدەل تۇرۇپ كۇچىيىپ، تۇرۇپ پەسىيىپ، تۇرۇپ توختاپ، تۇرۇپ داۋام قىلاتتى.

ــ گەپ قىلمامسىز، زۇۋانىڭىز يەنە تۇتۇلۇپ كەتتىغۇ؟ ــ بۇ ئاپىسىنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئاچچىقى كېلىپ قالسا، ئۇنىڭ ئادەتتىكى مۇلايىملىقى، ئەپۇچانلىقىدىن ئەسەر قالمايتتى، تەرى

تۇرۇلۇپ سۇرلۇك بولۇپ كېتەتتى. لېكىن بىشەم ئاياللارغا ئوخشىمايتتى، چىنە - قاچىلارنى چاقمايتتى، ۋارقىراپ ئۆينى بېشىغا كىيمەيتتى، ئاغزىنى بۇزمايتتى، قاتتىق چېچىلىپ كەتكەن چاغلاردىمۇ ئۆزىنى يوقىتىپ، ئىناۋىتىنى تۆكۈۋالمىغان ئىشلارنى قىلمايتتى. ئۇ قارشى تەرەپنىڭ ئۆزىگە دەخلى - تەرۇز قىلىشىغا قەتئىي يول قويمايدىغانلىقىنى ھەم ئۇنىڭ ئۆزىگە ئىتائەت قىلىشقا مەجبۇر قىلىدىغانلىقىنى تولۇق چۈشىنىشىنى ئۈمىد قىلاتتى.

ـــ مەن... نېمە دەيمەن؟ بۇ ئائىلىدە مېنىڭ گېپىم ئۆتمىگەندىكىن، گەپ قىلمىغىنىم تۈزۈك! ـــ بۇ دادىسىنىڭ ئاۋازى ئىدى. بۇ ئاۋازدىن خورلۇق، ئىلاجسىزلىق ۋە ئاچچىق چىقىپ تۇراتتى. دادىسى ئاپىسىنىڭ ئەكسى ئىدى. ئۇ ئادەتتە جىمغۇر، كۆلكە - چاقچاقنى خالىمايتتى. بالىلىرى ئۇنىڭدىن سەل تەپ تارتاتتى. خوتۇنى بىلەن تەگىشىپ قالغان ھامان كۆپ ئەلەم تارتقان، ئۆزىنى ئاقلاشقا پېتىنالماي دەردىنى ئىچىگە يۇتۇۋېتىدىغان ئەرلەردەك جىمغىپلا كېتەتتى. ئۇ بۇنداق چاغلاردا ھەمىشە بېشىنى سېلىپ، پاراكەندىچىلىكتىن ئۆزىنى قاچۇرغاندەك ئورۇق قوللىرى بىلەن يۈزىنى توسۇپ ئورۇندۇقتا ئولتۇراتتى ياكى بولمىسا، قولىنى كەينىگە قىلىپ، ئەنسىز كۆزلىرىنى تورۇسقا تىكىپ، ئۇزاققىچە قىمىر قىلماي تۇراتتى. سىدام پېشانىسى قارىداپ، كۆكۈچ چېكە تومۇرلىرى كۆپچۇپ، قوۋۇزۇنىڭ ئىككى يېقىدىكى قورۇقلار تېخىمۇ ئىچىگە كىرىپ كېتەتتى. ئۇ دەيدىغان نۇرغۇن گەپ - سۆزى بارىدەك ئاغزىنى ئۆمەللەيتتىيۇ، لېكىن گەپ قىلمايتتى. قانداقلا ئۇسۇل قوللانسۇن، بەربىر ئوخشاشلا ئازاب چېكەتتى.

ئاپىسى يەنە گەپ قىلدى.

ـــ ھە، تازىمۇ تەتۇر گەپ بولدى بۇ! بۇ ئۆي سىزنىڭ، بۇ ئائىلە سىزنىڭ، سىز ئىشلەپ پۇل تېپىپ ھەممىزنى

بىقىۋاتىسىز، سىز ئائىلىنىڭ تۇڭرۇكى تۇرسىڭىز، سىزگە كىم ھۆتۈت - پۆتۈت دېيەلەيدۇ؟ ــ ئۇ گەپنى ناھايىتى ئاستا قىلاتتى، لېكىن ۋەزنى تولىمۇ ئېغىر ئىدى. ئۇنىڭ گېپىنى خۇددى كالىنىڭ سىڭىرىنى چاينىغاندەك چايناپ، ئاستا - ئاستا سىڭدۇرۇشكە، ئويلىنىشقا توغرا كېلەتتى. ھەربىر ئېغىز گەپ ئۇنىڭ چىشلىرى ئارىسىدىن سىقىپ چىقىرىلغاندەك قىلاتتى. ئۇ تەنە گەپ قىلىشقا ئۇستا ئىدى. ھەربىر ئېغىز سۆزىدىن مەسخىرە ۋە زەھەرخەندىلىك چىقىپ تۇراتتى. شۇنىڭ بىلەن تەسەۋۋۇر قىلىپ، خانىش سى شىمۇ ئاپامغا ئوخشاش تەلەپپۇزدا گەپ قىلسا كېرەك دەپ ئويلايتتى.

ــ ھىم! راست شۇنداقمۇ؟ ــ بۇ دادىسىنىڭ ئاۋازى ئىدى ــ ئەمىسە بۇ ئىشقا مېنى بىر قېتىم ئىگە قىل، ئۇنىڭ ئىشى بىلەن سېنىڭ كارىڭ بولمىسۇن، بولامدۇ؟

ــ ھىم! قوۋۇرغام! ــ دېدى ئاپىسى سوغۇق كۈلۈپ ــ مەن سىزنىڭ سېتىۋالغان خىزمەتكارىڭىزمۇ؟ مەن ئىككى تەرەپنىڭ ئادىمىمۇ؟ مەن ئۇنىڭ ئاپىسى! مېنىڭ كارىم بولماي كىمنىڭ كارى بولاتتى؟

ــ سېنىزە، ھېلىمۇ ئۇنىڭ ئاپىسى بولۇپ قالغىنىڭ! سەن... قانداقمۇ بىر ئاپىغا ئوخشايسەن!... قويە سېنى! ــ دادىسى ئۆزىنى تۇتالمايۋاتقاندەك قىلاتتى، ئاۋازى تېز ئىدى، ئاچچىق بىلەن تىناتتى. پارتلاش پەللىسىگە بېرىپ قالىدىغان بۇنداق جېدەل ئىلگىرى ناھايىتى ئاز كۆرۈلەتتى. دادىسى ئاقىلانە ئۇتتى بىلەن ھېسابلاشماي، ــ مېنىڭ ئۆمرۈمنى نابۇت قىلىۋەتكىنىڭنى ئاز دەپ، ئەمدى ئۇنى نابۇت قىلماقچىمۇ سەن؟ ــ دېدى.

«جاراڭ - جۇرۇڭ» ئاۋاز ئاڭلاندى، تۆر ئۆيدە قانداقتۇر بىر نەرسە چېقىلدى. شۇنىڭ چېقىلغان نەرسىنىڭ كۆك گۈللۈك پىيالە ئىكەنلىكىنى قىياس قىلدى. ئۇنىڭ يۈرىكى دۈپۈلدەپ

سوقۇپ كەتتى. بۇ ئۇرۇش ئوتىنىڭ يامراپ قايسى دەرىجىگە باردىغانلىقى ئۇنىڭغا قاراڭغۇ ئىدى.

خەي هاممۇ ئۆز هۈجرىسىغا قايتماي، شىنيۆ بىلەن بىللە ئىچكىرىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى. تۆر ئۆيدىكى جېدەل ئۈنى پارا-كەندە قىلىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئوغلى قاينايتتى، خىجىل بولات-تى، لېكىن بۇ ئۇرۇش ئوتىنى پەسەيتكۈدەك نوپۇز ئۇنىڭدا يوق ئىدى. ئۇ دادىسى بىلەن ئاپىسى ئوتتۇرىسىدىكى ئىناقسىزلىق-نىڭ شىنيۆنىڭ كەيپىياتىغا تەسىر يەتكۈزۈپ قويۇشىنى خالىمايت-تى. ئۇنىڭ شىنيۆنى ئاڭلاپ قالمىسىكەن دېگەنلىرىمۇ بىكار بولدى. ئىككى پارچە ئوتنىڭ ئارىسىدا قالغان بۇ ئايالنىڭ يۈرە-كى جىغىلداپ شىنيۆگە ئەگىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇلار غەربىي هۈجرىنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى. تۆر ئۆيدىكى جېدەل ئەۋجىگە چىقتى. ئەمدى نېمە ئىشلار يۈز بېرىدۇ، بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك تەس ئىدى. ئەزەلدىن مۇستەقىل قارىشى يوق بۇ ئايالنىڭ كال-لىسىغا ئۇشتۇمتوت بىر ئەقىل كەلدى. ئۇ شىنيۆدىن پايدىلە-نىشنى ئويلاپ، تۆر ئۆيگە قاراپ گېلىنى قىرىپ قويدى. گەرچە تامىقىنى هېچنېمە بولمىغاندەك يېنىك هەم مۇنداقلا قىرىشقا تىرىشقان بولسىمۇ، جىددىي ۋە غەلىتە بۇ ئاۋازدىن: «ئىككىسى بىكارچىلىقتا نېمە قىلىشۋاتىدىكىنە؟ شىنيۆ مەكتەپتىن كەل-دى، تاماق يەيدىغان چاغ بولدى!» دېگەندەك مەنە چىقاتتى.

تۆر ئۆيدىكى جېدەل شۇئان بېسىقىپ قالدى. خەي هاممۇ كىشىنى هەيران قالدۇرۇپ ئاجايىپ ياخشى ئۇنۇمگە ئېرىشتى. شىنيۆ ئاپىسىنىڭ ئۆيدىن چىققانلىقىنى كۆردى.

خەن خانىم ئايۇاندا ئېرىنچەكلىك بىلەن قولىدىكى يەلپۇ-گۈچنى پۇلاڭلىتىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ بابا ئېرى بىلەن سوقۇشقان چاغدىكى تۇرقى يوق ئىدى. ئۇ ئەللىكتىن ئاشقان، قارىماققا ئوتتۇرا ياشلىق ئاياللاردەك كۆرۈنىدىغان، ئاق يۈزلۈك، كېڭ-لىشكەن هەم تولغان، ئەمما سېمىز دەپ كەتكىلى بولمايدىغان

ئايال ئىدى. پۇتىغا لاتا خەي، ئۇچىسىغا قاتۇرۇپ دەزمالالانغان كۇل رەڭ ئىشتان، جىگەررەڭ كالتە يەڭ كۆڭلەك كىيگەنىدى. بىلەكلىرى ئاپئاق، قوللىرى يۇمران ۋە يۇمشاق ئىدى. ئوڭ قولىنىڭ نامسىز بارمىقىغا نەپىس ئالتۇن ئۈزۈك تاقىغانىدى، يىللار، ئايلار ئۆزگەرگەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا بۇرۇنقى سالاپىتىنى ساقلاپ قالغانىدى. ئۇ كۆكتات ئالغىلى سېۋەت كۆتۈرۈپ چىقىدىغان قولۇم - قوشنىلىرىغا، ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ كىر يۇيۇپ، تاماق ئېتىدىغان قېرى ئايالالرغا ئوخشىمايتتى. ئۇنىڭغا سىڭايان قاراشقا ھېچكىم پېتىنالمايتتى، ئۆيدە تېخىمۇ شۇنداق ئىدى. ئېرىنىڭ، بالىلىرىنىڭ ۋە بالىلىرىنىڭ خەي ھاممىنىڭ نەزىرىدە ئۇ مۇشۇ ئائىلىنىڭ تەۋرەنمەس نوپۇزغا ئىگە خوجايىنى ئىدى.

ئۇ يەلپۇگۈچنى بىمالال پۇلاڭلىتىپ شىنيۆنىڭ ئۇن - تىنسىز دەھلىزنى بويلاپ ئىچكىرىگە قاراپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆردى.

ـــ ئاپا. . . ـــ دەپ ئاپىسىنى ئەنسىز چاقىردى شىنيۆ.

ـــ ھەي، مەكتەپتىن كەلدىڭمۇ؟ ـــ دېدى خەن خانىم كۇلۇپ، ـــ قارا، كۆيۈپ كېتىپسەن، يۈزۈڭ قىزىرىپ كېتىپتۇ.

شىنيۆ بېشىنى سىلىپ غەربىي ھۇجرىغا كىرىپ كەتتى. يۈزىنىڭ قىزىرىپ كەتكەنلىكى ئۇنىڭ ئۆزىگىمۇ بىلىنگەنىدى، بۇ كۈننىڭ كۆيدۈرۈشىدىنمۇ؟ ئۇنىڭ يۈزىنىڭ قىزىرىپ كېتىشىگە دادىسى بىلەن ئاپىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولۇنغان جېدەل سەۋەبچى ئىدى.

خەن خانىم گويا ھېچ ئىش بولمىغاندەك خەي ھاممىغا:

ـــ بۈگۈن كەچلىك تاماقتا نېمە يەيمىز؟ ـــ دېدى.

خەي ھامما بايامقى غوۋغا بۇلۇتلىرىنىڭ تارقىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ سۆيۈنۈپ كەتتى - دە، كۇلۇپ تۇرۇپ:

ـــ چۆپ يەيمىز! بۇگۈن شىنيۆنىڭ تۇغۇلغان كۈنى، ئاز-راق كالا گۆشى ئەكەلدىم، يەنە ئازراق... ـــ دېدى.

ـــ ھىم! ـــ خەن خانىم ئاۋازىنى سوزۇپ دىمىقىنى قېقىپ ئاندىن، ـــ بوپتۇ، تېخنىكا قايتىپ كەلگەندە تاماق يەيلى! ـــ دېدى.

شىنيۆ ئۆزىنىڭ ھۈجرىسىغا كىرىپ، سومكىسىنى كارىۋات ئالدىدىكى يېزىق ئۈستىلىگە قويدى. خەي ھاممىنىڭ گېپىدىن قەلبى يېنىك دولقۇنلىنىپ، ئاندىن بۇگۈن ئۆزىنىڭ تۇغۇلغان كۈنى ئىكەنلىكىنى يادىغا ئالدى. ھەي، ئۇ ئۇنتۇپ قالغانىدى. شىنيۆ نەچچە ئايدىن بېرى خۇددى ھەمىشە تەييار ھالەتتە تۇرغان جەڭچىدەك، ئالىي مەكتەپ ئىمتىھان تەييارلىقىغا چۈشۈپ كې-تىپ تۇغۇلغان كۈنىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى. قارىغاندا، بۇ ئىشنى خەي ھامما تىلغا ئالمىسا، دادىسى بىلەن ئاپىسىنىڭمۇ ئېسىگە كەلمىگەن بولاتتى، بولمىسا ئۇلار مۇشۇنداق كۈندە سوقۇشارمە-دى. ئۇنىڭ تۇغۇلغان كۈنى پەقەت خەي ھاممىنىڭلا يادىدا ئە-كەن. بۇنىڭدىن ئۇ ئۆزىنىڭ خەي ھاممىنىڭ قەلبىدىكى ئورنىنى بىلدى. شىنيۆنىڭ ئىختىيارسىز كۆڭلى بۇزۇلدى: ئاتا ـ ئانە-سى ئۇنىڭغا خەي ھامما كۆيۈنگەندەك كۆيۈنمەيدىكەن! بىراق ئاتا ـ ئانىسى بايا نېمە ۋەجىدىن سوقۇشتى؟ ئۇ بۇ جېدەلنىڭ ئۆزىگە مۇناسىۋەتلىك ئىكەنلىكىنى غۇۋا ھېس قىلدى. چۈنكى ئۇ دادە-سىنىڭ: «ئۇنىڭ ئىشى بىلەن كارىڭ بولمىسۇن!» دەپ ۋارقە-رىغانلىقىنى، ئاپىسىنىڭ: «مەن ئۇنىڭ ئاپىسى!» دېگەنلىكە-نى، دادىسىنىڭ يەنە: «بالىنى نابۇت قىلمۇېتىشىڭگە يول قوي-مايمەن» دەپ ۋارقىرىغانلىقىنى ئېنىق ئاڭلىغانىدى. گەپ ئۇ-نىڭ ئۇستىدە كېتىۋاتامدۇ؟ ئەمما خەنزۇ تىلىدا ئەر ـ ئاياللا-رى بىلدۇرىدىغان سۆز ئوخشاش تەلەپپۇز قىلىنىدۇ، شۇڭا گەپ ئۆزى ئۇستىدە ياكى ئاكىسى ئۇستىدە بولدىمۇ، ئۇ بۇنىڭغا بىر نېمە دېيەلمەيتتى. ھەي، دادىسى ئىنگلىز تىلىنى ئىشلەتكەن

بولسا بەلەن بولاتتى، ئۇ چاغدا «she» بىلەن «he» ئىشلىتىلىپ، كىمنى دەۋاتقانلىقى ئېنىقلا مەلۇم بولاتتى. لېكىن ئاپىسى ئىنگلىز تىلى بىلمەيتتى... بولمىغۇر خىياللىرى ئۇنىڭ ئۆزىگە كۈلكىلىك تۇيۇلدى. ئۇ ئەينەككە قاراپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى، كۈلكىسىدىن گاڭگىراش ۋە ھەسرەت چىقىپ تۇراتتى.

ئاكىسى تېلېفونىڭ ئىشتىن چۈشۈپ كەلگەندىن كېيىن بىر ئۆيلۈك ئادەم تاماققا ئولتۇردى. دەرۋازىنىڭ شىمالىدا ئىشىكى تۆر ئۆيگە قارايدىغان بەش ئېغىز ئۆي بار ئىدى. شەرق تەرىپىدىكى ئىككى ئېغىز ئۆيدە خەي ھامما ئولتۇراتتى، ئاشخانا ۋە ئىسكىلات غەرب تەرەپتە ئىدى. ئوتتۇرىسىدىكى بىر ئېغىز ئۆي ئادەتتىكى مېھمانلارنى كۈتىدىغان ھەم تاماق يەيدىغان ئۆي ئىدى.

خەي ھامما چۆپ ئەكىردى. بۇ شىنيۆنىڭ ئون يەتتە ياشقا تولغان تۇغۇلغان كۈنىنى قۇتلۇقلاش يۇزىسىدىن ئالاھىدە ئېتىلگەن تاماق ئىدى. بېيجىڭلىقلار چۆپ يېيىشكە ئامراق كېلىدۇ، چۆپ بىلەن نامى ئوخشاش بولمىغان نۇرغۇن تاماقلارنى قىلالايدۇ، زاجاڭمىيەن، ماجياڭمىيەن... دېگەنگە ئوخشاش. لېكىن ھېچقايسىسى ئالاھىدە تاماق ھېسابلانمايدۇ، ئالاھىدىرەك ھېسابلىنىدىغىنى يەنىلا چۆپ. خەي ھامما چۆپنى بۆلەكچىلا كۆڭۈل قويۇپ ئېتەتتى. خىمىرنى نېپىز يېيىپ ئۈزۈپ ۋە ئىنچىكە كېسەتتى. قازاندىن چىنىغا ئېلىپ، ئۈستىگە موگۇ، جاڭجياكۇ موگۈسى، ھەمدە يېڭى تازىلانغان راك، خوجار گۈلى، قۇرۇتۇلغان بامبۇك نوتىسى بىلەن قورۇلغان شورپىلىق قورۇما سېلىناتتى. يېمەي تۇرۇپلا كىشىنىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كېلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر 1960 - يىلى بولۇپ، دۆلىتىمىز «ئىقتىسادىي قىيىنچىلىق دەۋرى» گە كىرگەندىن بېرى كىشىلەرنىڭ دىققەت - ئېتىبارى پۈتۈنلەي تاماققا مەركەزلىشىپ قالدى: قانداق قىلغاندا چەكلىك ئاشلىق نورمىسى بىلەن قورساقنى

تويغۇزغىلى، قانداق قىلغاندا بەدەندىكى كالورىيىنى تېخىمۇ ئۇ-
نۇملۇك ساقلىغىلى، قانداق قىلغاندا قىممەتلىك بېلەت ۋە كار-
تۇشكىلاردىن تولۇق پايدىلانغىلى بولىدۇ. . . ئائىلە ئايالىرى ۋە
ئادەتتىكى پۇقرالاردىن تارتىپ ئىدارە كادىرى، ئىشچى ۋە ئوقۇ-
غۇچىلارغىچە ھەممىسى قورساقلىرى ئاچلىقتىن كوركىراپ تۇر-
غاچقا، ھەر ۋاقىت مۇشۇ مەسىلىنى ئويلايتتى. «ئادەم ئۇچۇن
قورساق ھەممىدىن مۇھىم» دېگەن بۇ قەدىمىي ئاچچىق ھەقىقەت-
نى بىۋاستە ھېس قىلىشاتتى. بۇ يىل ئەتىياز كېتىپ ياز
كىرگەن چاغدا بېيجىڭ، تيەنجىن، شاڭخەي ۋە لياۋنىڭدىكى
ئاشلىق ئامبارلىرىدا ئاشلىق تۇگەپ، ئۇزۇكچىلىك خەۋپى پەيدا
بولۇش ئالدىدا تۇراتتى. مەركەز جىددىي يولىيورۇق چىقىرىپ
زەربىدارلىق بىلەن دەرھال بىر تۇركۇم ئاشلىق يۆتكەپ، جىد-
دىي قىيىنچىلىقنى ھەل قىلىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويدى ۋە
تەدبىر قوللىنىپ پۇقرالار ئىشلىتىدىغان رەختىنىڭ ئوتتۇرىچە
نورمىسىنى كېمەيتىپ، شەھەر ـ بازارلاردىكى ئاھالىلەرنىڭ
نورمىلىق ئاشلىق ئۆلچىمىنى ۋە ماي نورمىسىنى چۈشۈرۈپ،
«ئاشلىقنىڭ ئورنىنى باسالايدىغان يېمەكلىك» لەرنى يىغىش ۋە
ئىشلەپچىقىرىشنى تەشەببۇس قىلدى. . . مۇشۇنداق ئەھۋال
ئاستىدا، خەي ھاممىنىڭ مۇشۇ بىر ۋاخلىق چۆپ ئۇچۇن كۆر-
سەتكەن جاپالىق تىرىشچانلىقىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك بولغان ئۇ-
رۇش ئوپېراتسىيىسىگە ئوخشاتقىلى بولاتتى. شىنيۆ خەي ھام-
مىنىڭ مۇشۇ بىر ۋاخلىق تاماققا كېتىدىغان ماتېرىياللارنى
قوپقۇرۇق تۇرغان ماگىزىنلاردىن قانداق ئەكەلگەنلىكىنى بىل-
مەيتتى.

شىنيۆ بۇ بىر قاچا «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش» ئېشىنى
قولىغا ئېلىپ يىغلىۋەتكىلى قىل قالدى. ئۇ ئون يەتتە ياشقا
كىرگەن. تۇغۇلغان كۈنىنىڭ ئون يەتتىسى ئۆتۈپ كەتكەنىدى.
دەسلەپكى نەچچە قېتىملىق تۇغۇلغان كۈنلىرىنىڭ قانداق ئۆتۈپ

كەتكەنلىكىنى ئۇ يادىغا ئالالمايتتى. ئەقلىگە كەلگەندىن بۇيان بۇ كۈن گويا ئۇنتۇلۇپ كېتىلگەندەك ئىزچىل خاتىرىلەنمەي كەلگەنىدى. ئۇنىڭ قايسى كۈنى تۇغۇلغانلىقى تالاش ـ تارتىشتا قالغان مەسىلە ئىدى. دادىسى ئۇنى شەمسىيە 7 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، قەمەرىيە 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى تۇغۇلغان دەيتتى. لېكىن بۇ ئىككى كۈننىڭ بىر ۋاقىتقا توغرا كېلىشى ناھايىتى تەس ئىدى. شۇڭا قايسى كۈننى ئۆلچەم قىلىش كېرەك، ھېچ-كىم بىلمەيتتى. شىنىيۆنىڭ ئاپىسى بىلەن خەي ھاممۇ شەمسىيە دېگەنلەرگە پەرۋا قىلمىدى. بۇگۈنكى بۇ تۇغۇلغان كۈن شۇلار-نىڭ پرىنسىپى بويىچە ئۆتكۈزۈلۈۋاتاتتى، بۇنىڭغا دادىسىمۇ قار-شى تۇرمىدى. تۇغۇلغان كۈن ئۆتكۈزۈش ئازراق ياخشى تىلەك-لەرنى تىلەش دېگەن گەپ ئىدى. ھەر يىلى ئۆتكۈزۈلۈپ تۇرمە-غاچقا دادىسى تالمىشىپ ئولتۇرمىدى. ناۋادا خەي ھاممىنىڭ يادىدا بولمىغان بولسا، بۇ كۈن يەنە ئۇنتۇلۇپ كەتكەن بولاتتى. شىنىيۆ قاچىنى قولىغا ئېلىپ چوڭقۇر ھېسسىيات بىلەن خەي ھاممىغا قاراپ:

ـــ خەي ھاممۇ، رەھمەت سىزگە، مەن ئۇچۇن... ـــ دېدى.

خەي ھاممۇ مېھرىبانلىق بىلەن كۈلۈپ:

ـــ شىنىيۆ، ئۇنداق دېمە، ئاپاڭغا رەھمەت ئېيتە، بۇگۈن ئاپاڭ سەن ئۇچۇن ئازاب چەككەن كۈن! ـــ دېدى شىنىيۆگە.

شىنىيۆ ئۆزىنىڭ گەپكە دىققەت قىلمىغانلىقىنى شۇئان ھېس قىلىپ «ۋىللىدە» قىزاردى ـ دە، ئاپىسىغا قاراپ خەي ھاممە-نىڭ دېگىنى بويىچە:

ـــ ئاپا، بۇگۈن ئاپامنىڭ مەن ئۇچۇن ئازاب چەككەن كۈنى، مېنى يورۇق دۇنياغا ئەكەلگەنلىكىڭ ئۇچۇن ساڭا رەھ-مەت... ـــ دېدى.

تاماق يېيىشكە تەرەددۇتلەنگەن خەن خانىم شىنىيۆنىڭ ئەس-

تايىدىللىق بىلەن سۆزلەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ كۈلۈپ كېتىپ، خەي هاممىغا:

— بولدى، بولدى، بالىنى تەڭلىكتە قالدۇرمايلى! ئانا دېگەن ئون ئاي قورساق كۆتۈرۈپ بىر كۈندە يەڭگىيدۇ، تولغاق ئازابى دېگەنلەرنى كىچىككىنە بىر قىزبالا نەدىن بىلسۇن. تاماق يەيلى! — دېدى.

خەن زىچى قاپاقلىرىنى تۇرۇپ ئولتۇراتتى. بايامقى جېدەل-نىڭ كۆڭۈلسىزلىكلىرى تېخى تارقاپ كەتمىگەن بولسا كېرەك، شىنيۆگە قاراپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى:

— شىنيۆ، سەن ئون يەتتە ياشقا كىردىڭ! مەن ئۇنتۇپ قالمىدىم... مېنى كەچۈرگىن، تۇغۇلغان كۈنۈڭنى لايىقىدا ئۆتكۈزۈپ بېرەلمىدىم...

— چۆپ يېدىم، مۇشۇنىڭغىمۇ شۈكۈر! — دېدى شىنيۆ.

— يوغان تورتتىن بىرنى ئەكېلىپ، ئۈستىگە ئون يەتتە تال شام سانجىپ...

— مەن دېمىمنى ئىچىمگە يۇتۇپ تۇرۇپ «پۇۋ»لا قىلىپ ئۆچۈرۈۋېتەتتىم، شۇنداقمۇ؟ مەن كىنودا كۆرگەن.

بۇ گەپ خەي هاممىغا غەلىتە تۇيۇلۇپ:

— قانداق ئىش ئۇ، چىراغنى ئۆچۈرۈپ شام پۈۋلەيدىغان؟ — دېدى.

شىنيۆ كۈلۈپ:

— خەي هاما، سىز بىلمەيسىز، بۇ چەت ئەللەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتى.

— چەت ئەللەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتىنىڭ نەرى ياخشى؟ — خەن خانىم سەل تېرىكىپ خەن زىچىغا گۆلەيدى، — تامىقىڭىز-نى يەڭچۇ! بىلەرمەنلىكىڭىزنى يەنە بازارغا سالماقچىمۇ؟

خەن زىچى گەپ قىلمىدى. بۇ ئاي بۇ كۈنلەردە «چەت ئەل» نىڭ گېپىنى قىلغىلى بولمايتتى، ئاسانلا ئەكسىيەتچى ئاتىلىپ

قالاتتى. بۇ جەھەتتە تاشقى سودا خىزمىتى قىلىۋاتقان خەن زىچى تولىمۇ سەزگۈر ئىدى. خەن خانىمنىڭ بىر ئېغىز گېپى بىلەن ئۇنىڭ ئاغزى ئېتىلدى. بالىلارنىڭ ئالدىدا غەرب بۇرژۇئازىيە-سىنىڭ تۇرمۇش ئۇسۇلى توغرۇلۇق گەپ قىلىش ياخشى ئەمەس ئىدى.

داستىخان ئۈستىدىكى كۆڭۈلسىز كەيپىياتتىن ئىچى سەقىلغان خەي هامما گەپكە قوشۇق سېلىپ:

ــ نېمە ئۇ، ئەجنەبىيلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى، يەرلىك ئۆرپ ـ ئادەت دېگەنلەر، تامىقىڭلارنى ئىسسىقىدا يېمەمسىلەر؟ شىنيۆ، تېزىنىڭ، تاماق يەڭلار! ــ دېدى.

شىنيۆ ئىشتىن چۈشۈپ كەلگەندىن بېرى بىر ئېغىز گەپ قىلماي ئولتۇرغان ئاكىسىغا قاراپ:

ــ ئاكا، يېگىنە! ــ دېدى.

خەن تېزىنىڭ شىنيۆدىن سەككىز ياش چوڭ ئىدى، بۇ يىل يىگىرمە ياشقا كىرگەنىدى، دۆلەت ئىگىلىكىدىكى 541 ـ زاۋۇت-تا ئىشلەيتتى. بۇ مەملىكەت بويىچە بىردىنبىر خەلق پۇلى باسىدىغان زاۋۇت ئىدى، نۇقتىلىق قوغدىلاتتى، تۇزۇمى ناھايىتى چىڭ ئىدى. مۇشۇنداق مۇھىتتا ئۇزۇن يىل ئىشلىگەچكىمەكىن، ئۇنىڭ گېپى ئالتۇندىن قىممەت ئىدى. گەپ قىلمىسا بولمايدىغان ئەھۋالدا بىر ـ ئىككى ئېغىز گەپ قىلىپ قويساتتى. هەر كۈنى ناشتا قىلىپ بولۇپلا ۋېلىسىپىتىنى مىنىپ ئىشقا كېتەتتى. كەچتە يەنە ۋېلىسىپىتىنى تاراقشتىپ ئىشتىن يېنىپ كېلەتتى ـ دە، ئۇدۇل شەرقىي تەرەپتىكى هۇجرىسىغا قاراپ ماڭاتتى. ئۇ ئادەتتە ئىش كىيىمى كىيىپ يۈرەتتى. خەي هامما تاماققا چاقىرغاندا هۇجرىسىدىن چىقىپ، بېشىنى كۆتۈرمەي تامىقىنى يەپ بولۇپ يەنە هۇجرىسىغا كىرىپ كېتەتتى. كېچىلىرى هاجەتخانىغا چىقىمسا، ئۇنى ئەتىسى ئەتىگەندە كۆرگىلى بولاتتى. دادىسى: «بۇ بالا ساۋساۋنىڭ هۆزۈرىغا كىرىپ كېتە-

ۋاتقان شۇي جىدەك بىر ئېغىز گەپ قىلمايدۇ» دەيتتى. خەي هاما بەزىدە چېقىشىپ: «هوي تېخنىشك، چىرايىڭنى سەت پۇرۇشتۇرۇپ كىمگە ئاچچىق قىلىسەن؟» دېسە، ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپمۇ قويماستىن: «هېچكىمگە» دەپ جاۋاب بېرەتتى چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتمەي.

بۇگۈن قۇياش غەربتىن چىققاندەك ئىش بولدى: تېخنىشك گەپ قىلماقچى بولۇۋاتاتتى.

ــ شىنيۆ، ــ دېدى ئۇ سىڭلىسىغا قاراپ ئاسان ئېچىلمايدىغان قېلىن كالپۇكىنى تەستە مىدىرلىتىپ، ــ تۇغۇلغان كۈنۈڭگە ئاتاپ سوۋغا تەييارلىغانىدىم...

شىنيۆ هەيران قالدى ۋە:

ــ ئاكا، تۇغۇلغان كۈنۈم سېنىڭمۇ يادىڭدىمۇ؟ ــ دېدى. تېخنىشك:

ــ يادىمدا، ئاخشام ئاسماندىكى هىلال ئاينى كۆرۈپ قالدىم، شۇنىڭ بىلەن يادىمغا كەلدى. ئاي تولغان كۈنى مېنىڭ تۇغۇلغان كۈنۈم، ئاي ئەگىم بولغان كۈنى سېنىڭ تۇغۇلغان كۈنۈڭ، ــ دېدى.

خەن زېچى بىلەن خەن خانىم كېلىشۇالغانىدەك بىر ــ بىرىگە قاراپ يەنە شۇئان باشقا ياققا قارىۋالدى. ئۇلار ئوغلىنىڭ ئايغا بۇنچىلىك كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىنى، سىڭلىسىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىنىڭ غېمىنى قىلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى.

خەي هاما تەسىرلىنىپ:

ــ راست، سەن 3 ــ ئاينىڭ 15 ــ كۈنى، ئۇ 6 ــ ئاينىڭ 5 ــ كۈنى تۇغۇلغان، بۇنى قانداق ئۇنتۇپ كەتكىلى بولسۇن، قېرىنداش تۇرساڭلار! ــ دېدى.

شىنيۆ قىزىقسىنغان هالدا ئاكىسىغا تىكىلىپ قاراپ:

ئاكا، ماڭا نېمە سوۋغا قىلىسەن؟ ــ دەپ سورىدى.

تېخنىشك جاۋاب بەرمەي، خىزمەت كىيىمىنىڭ يانچۇقىدىن

بىر كونۇبرتنى ئېلىپ، جىددىي تەرزدە سىڭلىسىغا تەڭلەپ:

ــ مە، ئالە! ــ دېدى.

شىنيۇ كونۇبرتنى ئالدىراش ئاچتى، كونۇبرتنىڭ ئىچىدىن يىپيېڭى بەش يۈەنلىكتىن تۆتى چىقتى. دادىسى، ئاپىسى ۋە خەي هاما بۇنى كۆرۈپ شىنيۇگە ئوخشاشلا تاسادىپىيلىق هېس قىلىشتى.

ــ ئاكا، ماڭا نېمىدەپ پۇل بېرىسەن؟ ــ دېدى شىنيۇ سەل ئۈمىدسىزلىنىپ، ئۇ ئەسلىدە ئاكىسىنىڭ ئۆزىگە پۇلدىنمۇ قىممەتلىك بولغان، بىرەر پارچە كىتاب سوۋغا قىلىشىنى ئۈمىد قىلغانىدى.

ــ مەن... يېنىمدا پۇلدىن باشقا نەرسە يوق! ــ دېدى تېخنىكىڭ ساددىلىق بىلەن كۈلۈپ، ــ بۇ پۇلنى مەن ئىشلەپ تاپقان!

ــ لېكىن، سەن هەر ئايدا قىرىق يۈەنلا ماڭاش ئالىسەن! ئۆزۈڭ خەجلە، مەندە پۇل بار، دادام بەرگەن.

ــ ساڭا هەر ئايدا يىگىرمە يۈەن بېرىۋاتقىنىم يوققۇ، مەندە ئۇنچىلىك ماغدۇر يوق، ــ دېدى تېخنىكىڭ، ــ سەن بۇ ئايدا ئالىي مەكتەپكە ئىمتىهان بېرىسەن ئەمەسمۇ، شۇڭا مۇشۇ پۇلغا ئاياغ ياكى قەلەم ئېلىۋالغىن، ئەمدى سەن ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولىسەن!

تاماق يەۋاتقان خەن زىچى بىلەن خەن خانىمنىڭ چوكىلىرى توختاپ قالدى، بىراق هەر ئىككىلىسى گەپ قىلمىدى.

شىنيۇ شۇنداللا ئاكىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ، ئۇنىڭ ئىچى ئىسسىق بولۇپ كەتتى.

ــ ئاكا، سەن چوقۇم بىلىسەن، مەن ئالىي مەكتەپكە ئۆتەلەمدىمەن؟ ــ دېدى ئۇ.

ــ ئۆتەلەيسەن، ــ تېخنىكىڭ شۇنداق دەپلا، سىڭلىسىغا قارىماي، بېشىنى سېلىپ تامىقىنى يەۋەردى. ئۇ تاماق يېيىش

ئارقىلىق ئۆز ھاياجىنىنى باسماقتا ئىدى.

— سەن ئۆتەلمىسەڭ، ئالىي مەكتەپكە كىم ئۆتەلەيدۇ؟ ھەي، مەن ئالىي مەكتەپتە ئەمەس، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتىمۇ ئوقۇيالمىدىم! — دېدى تېخنىكۇم.

ئۇنىڭ بۇگۈن ئاغزى ئېچىلىپ جىق سۆزلەپ كەتتى، ئادەتتە بىر يىلدىمۇ بۇنچىلىك كۆپ گەپ قىلمايتتى. ئۇ ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى، ئەمما ئاتا - ئانىسىنى بىر قىسما قىلىپ قويغانلىقىغا دىققەت قىلمىدى. ئۇلار چوكىلىرىنى تەڭلا قويۇپ تېخنىكۇغا قارىدى، ئۇلارنىڭ قاراشلىرىدا گويا ئوغلىنىڭ ئالدىدا قەرزدارلىقتىن خىجالەتچىلىك ئىپادىلىنىپ تۇراتتى. خەي ھامما بىر ئېغىز گەپ قىلماي بېشىنى ئېچىگە تىقىپ، ئۆزى كۆڭۈل قويۇپ ئەتكەن چۆپنى تەتۈر چاينىپ ئولتۇراتتى، پىكىر - خىيالى تاماقتا ئەمەس ئىدى.

شىنيۆ قولىدىكى يىپيېڭى پۇللارنى سىلاپ ئۇندىمەي ئولتۇراتتى. ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىدىغانلىقىغا ئاكىسىنىڭ تارلىق قىلماستىن، ئەكسىچە مەستلىكى كېلىۋاتقانلىقىنى ئېنىق بىلىپ تۇرسىمۇ، كۆڭلىنىڭ بىر يېرى يەنىلا غەش ئىدى. ئاكىسىنىڭ نېمىشقا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپلا، ئوقۇشتىن بالدۇر توختاپ خىزمەتكە قاتناشقانلىقىنى ئۇ بىلمەيتتى. ئاكىسىنىڭ ئائىلىدىكى ئورنىغا ۋە ئىستىقبالىنىڭ نابۇت بولۇپ كېتىشىگە ئۇ تەسىر يەتكۈزگەنمىدۇ؟ مۇنداقچە ئېيتقاندا، شىنيۆنىڭ دادىسى ھەر ئايدا بىرىۋزىيگىرمە يۈەن ماڭاش ئالىدۇ، مۇشۇنداق بىر ئائىلە ئۈچۈن ئىككى بالىنى ئوقۇتۇش ھېچقانچە گەپ ئەمەس، شۇنىڭغا قارىغاندا، ئاكىسى ياخشى ئوقۇيالمىغان ئوخشىمامدۇ؟

تېخنىكۇم شىنيۆنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى. ئۇ مەزىلىك چۆپنى يەپ بولۇپ، ئاغزىنى ئېرتىپ تۇرۇپ:

— قارا، «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش» تامىقىنى يېگەنلىكىڭ

دىن مەن شۇنچىلىك خوش! ئىمتىھاننى ياخشى بەرگىن، چوقۇم ئۆتۈپ كېتىسەن! مېنىڭدەك بولۇپ قالما، مېنى بېسىپ چۈش - كىن! ـــ دېدى ـ دە، داستىخاندىن بىرىنچى بولۇپ ئايرىلىپ، ھۇجرىسىغا قاراپ ماڭدى.

شۇنىۋ ئاكىسىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ ئۇنىڭ بىلەن پاراڭ-لاشماقچى ئىدى، لېكىن تامىقىنى يەپ بولالمىغان، ئۇنىڭ ئۈس-تىگە دادىسىغا دەيدىغان گەپلىرى بار بولغاچقا، ئورنىدىن قوز-غالمىدى.

ـــ دادا، بۈگۈن مەكتەپ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىش ئانكىتى تارقاتتى، مۇئەللىم ئارزۇيۇڭلارنى يېزىڭلار دەيدۇ، ـــ دېدى بىر پەس ئويلانغاندىن كېيىن ئۇ.

ـــ ھە؟ ـــ دېدى نېمىنىدۇر ئويلاپ ئولتۇرغان خەن زىچى چۆچۈگەندەك بولۇپ، ـــ توشقۇزدىڭمۇ؟

ـــ ياق، مۇئەللىم ئاتا ـ ئاناڭلارنىڭ پىكرىنى ئېلىپ كېلىڭلار دېدى.

ـــ ئاتا ـ ئاناڭلارنىڭ پىكرىنى. . . ـــ خەن زىچى قىزى-نىڭ سۆزىنى قايتىلاپ، دەرھال ئىپادە بىلدۇرمەي ياندۇرۇپ قىزىدىن:

ـــ ئۆزۈڭنىڭ پىكرى قانداق؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ غەرب تىللىرى فاكۇلتېتى-نى يازايمىكىن دەيمەن!

ـــ ئىنگلىز تىلى ئۆگىنەمسەن؟

ـــ ھەئە، ئىنگلىز تىلىنى ياخشى كۆرىمەن،

ـــ ھىم! ـــ خەن زىچى خوش بولدى، قىزى دەل ئۆزى ئويلىغان كەسىپنى تاللىغانىدى.

ـــ چەت ئەل تىلى ئۆگىنەمسەن؟ ـــ دەپ سورىدى خەن خانىم ياقتۇرمىغان ئەلپازدا دادا ـ بالا ئىككىسىگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويۇپ، ـــ دادا ـ بالا ئىككىڭلارنىڭ ئۆيدە چەت

ئەل تىلىدا سۆزلەشكىنىڭلار يەتمىگەندەك، سەن ئەمدى ئاشۇنداق ئالىي مەكتەپتە ئوقۇماقچىمۇ؟

— ئاپا، — دەپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى شىنيۆ، — ئىنگلىز تىلىنى بىرنەچچە ئېغىز سۆزلىيەلىگەن بىلەن بولمايدۇ...

— بۇ دېگەن پەن! — دېدى خەن زىچى شىنيۆنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ، — سېنى مىسالغا ئالايلى، سەن ئۆز تىلىڭدا ھەر قانداق ئادەمدىن راۋان سۆزلىيەلەيسەن، ئەمما بىر خەتنىمۇ تونۇمايسەن، بۇنداق ئەھۋالدا سېنى خەنزۇ تىلى ئىمتىھانىدىن ئۆتكەن دېگىلى بولامدۇ؟.

— مېنى كولدۇرلىتىۋاتامسىز؟ — دېدى خەن خانىم ئۆچۈپ، — مېنى ساۋاتسىز، يارىماس ئىكەنلىكىمنى بىلىپ تۇرۇپ نېمىدەپ ئالغانتىڭىز؟ مېنىڭدىن ياخشىراقىنى ئالسىڭىز بولماسمىدى؟ مېنىڭدىن ياش، چىرايلىق ھەم چەت ئەل تىلى بىلىدىغانلارنى ئىلىۋېلىڭ!

— ئاپا! نېمىدېگىنىڭ بۇ... — دېدى ئىزا تارتقىنىدىن قىزىرىپ كەتكەن شىنيۆ.

— راست دەۋاتىمەن! مەن ئەسكى، مەن بىشىم! ئۇ ساڭا ياخشى ئاپا تېپىپ بېرسۇن، چەت ئەللىك ئاپا تېپىپ بېرسۇن! — خەن خانىم گويا سوقۇشىدىغاندەك بارغانسېرى ئەدەپ كەتتى.

خەن زىچى ئاچچىقىدا خوتۇنىغا غەزەپ بىلەن ھومىيىپ قارىدى. يېڭى ئۇرۇش قىل ئۈستىدە تۇراتتى.

— ھەي، سىڭلىم، — خەي ھامما دەرھال ئوتتۇرىغا چۈشتى، — ئەللىك ياشتىن ئاشقان تۇرۇقلۇق بالىڭىزنىڭ ماڭاق قىلىشىدىنمۇ قورقمايدىكەنسىز! ئانىلىق سالاھىيىتىڭىزنى ساقلىسىڭىز چۇ! بالىنىڭ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىدىغان ئىشى مۇھىم. بىز بۇ ئىشلارنى بىلمەيمىز، ئارىلاشمىغىنىمىز تۈزۈك، ئۇ ئۆزى دادىسى بىلەن ئوبدانراق مەسلىھەتلەشمەمدۇ!

خەي هامما بۇ ئائىلىنىڭ سىلىقلاش مەيلى ئىدى، ھەمىشە ئىككى چىشلىق چاق مايسىراپ غىچىرلاپ كەتسە، شۇئان ماي سۈركەپ قويىاتتى، شۇنىڭ بىلەن چاق غىچىرلىماي، نورمال مېڭىۋېرەتتى. ئەسلىدە ئۇنىڭ گەپىنىڭ ئۇنچىلىك چوڭ نوپۇزى يوق ئىدى، ئۇلار بىلەن ئۇزۇن ۋاقىت بىللە ئۆتكەچكە، ئۇرۇشقاق ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئارتۇقچىلىق ۋە ئاجىزلىقلىرىنى بىلىۋالغانىدى، شۇڭا ھالقىلىق پەيتلەردە ھەمىشە گەپنىڭ توغرا كېسىنى قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن ھەممە ئىش بېسىقىپ قالاتتى. بۇنى يات ئادەملەر چۈشەنمەيتتى. ھەتتا شىنيۆمۇ ئاتا - ئانىسىنىڭ نېمىشقا ھەمىشە سوقۇشۇپ يەنە ھەمىشە ئەپلىشىپ قالىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى. ھازىرمۇ ئىككىسى يەنە ئەپلىشىپ قالغانىدى، ھېچبولمىغاندا جېدەل بېسىققانىدى.

خەن خانىم تامىقىنى يېيىشكە باشلىدى.

خەن زىچى خوتۇنىغا بولغان ئاچچىقىنى بېسىپ، قىزىنىڭ ئوقۇش ئىشىنى ئويلاۋاتاتتى. ئۇ قىزىنى جېنىدىن ئارتۇق ياخشى كۆرەتتى. قىزىنىڭ چوڭ بولۇشىنى كۈنساناپ كۈتكەنىدى، مانا ئەمدى ئۇنىڭ قىزى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىش ئالدىدا تۇراتتى. بۇ قىزىنىڭ ھايات يولىدىكى، چوڭ ئۆتكەل ئىدى. قىزى مۇشۇ ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ كەتسە ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بولۇپ قالاتتى، ئاندىن ئالىي مەكتەپ دىپلومىنى ئېلىپ جەمئىيەتكە چىقىپ، مۇستەقىل تۇرمۇش يولىغا قەدەم قويىاتتى. خەن زىچى ئالىي مەكتەپ بۇياقتا تۇرسۇن، باشلانغۇچ مەكتەپنىمۇ ئوقۇمىغان كىشى ئىدى، ئۆزىنىڭ خەنزۇ تىلى ۋە ئىنگلىز تىلى ساۋاتىنى تۇرمۇشنىڭ مەجبۇرلىشى ۋە كەسپىنىڭ ئېھتىياجى بىلەن جاپاغا چىداپ ئۆزلۈكىدىن ئۆگىنىپ چىقارغانىدى. ئۇنى مۇھىت يېتىشتۇردى. تېخنىكا تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپكىچىلا ئوقۇيالىدى... ئۇنىڭ جەمەتىدىن ئالىي مەكتەپ دىپلومى ئالغان بىر كىشى چىقـ

مىغانىدى، بۇنىڭدىن خەن زىچى قاتتىق ئۆكۈنەتتى. بۇ ئۆكۈ-
نۈشىنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ئۇ بىردىنبىر ئۇمىدىنى
قىزىغا باغلىغانىدى. شۇ كۈنلەر كەلسە، مۇرادىغا يەتكەن دادا
چىرايىغا كۈلكە ياغدۇرۇپ، قىزىغا: «ئەمدى مەن ساڭا يۈز
كېلەلەيمەن ھەم ۋىجدانىمغىمۇ يۈز كېلەلەيمەن!» دېگەن بولاتى-
تى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ قىزغىن ئارزۇسىنى قىزىنىڭ ئەمەلگە
ئاشۇرىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى. شىنيۆ يەسلىدە تىلى چىققان چې-
غىدىن تارتىپلا خەنزۇ ۋە ئىنگلىز تىللىرى بويىچە ئىپتىدائىي
تەربىيىگە ئېرىشكەنىدى، خەنزۇ ۋە ئىنگلىز تىللىرىغا بولغان
ئىنكاسى ئوخشاشلا سەزگۈر ئىدى. ئىككى - ئۈچ ياش مەزگىل-
لىرىدە دائىم ئىشلىتىدىغان سۆز - ئىبارىلەرنى ئىگىلىگەن،
باشقىلار بىلەن ئادەتتىكى پاراڭلارنى قىلىشالايتتى. خەن زىچى
ئۆيدە قىزى بىلەن ئىنگلىز تىلىدا سۆزلىشىشنى ياخشى كۆرەتى-
تى. بۇ ئادەت ئون يىلدىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتاتتى. بۇ
شىنيۆنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ئىنگلىز تىلى ئۆگە-
نىشى ئۈچۈن ناھايىتى ياخشى ئاساس يارىتىپ بەرگەنىدى. شىنە-
يۆنىڭ ھەرقايسى دەرسلەردە نەتىجىسى ئەلا ئىدى، بولۇپمۇ
ئىنگلىز تىلىدا نەتىجىسى ئالاھىدە ئىدى. بۇنىڭدىن قىلچە ئە-
جەبلىنىشكە بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇ ئىنگلىز تىلىنى ئالىي مەك-
تەپكە ئىمتىھان بېرىش ئارزۇسى ۋە ئۆزىگە ئۆمۈرلۈك كەسىپ
قىلىپ تاللىدى، ئۇ ئۆز ئارتۇقچىلىقىنى جارى قىلدۇرغاچقا،
دادىسى بۇنىڭدىن تولۇق ئىشەنچ ھاسىل قىلدى.

— ناھايىتى ياخشى، شىنيۆ، — دېدى دادىسى، — مەندە-
مۇ ئاللىبۇرۇن مۇشۇنداق ئوي بار ئىدى. سەن ئۈچۈن ئىنگلىز
تىلى كەسپىدىنمۇ مۇۋاپىق كەسىپ يوق.

— دادا كەلگۈسىدە مېنىڭ تەرجىمان بولۇشۇمنى ئۈمىد
قىلامسەن؟ — دېدى شىنيۆ، ئۇنىڭ كەيپىياتى كۆتۈرۈلۈپ كۆز-
لىرىدىن ئۈمىد ئۇچقۇنلىرى چاقناپ كەتتى.

ـــ بۇنىڭغا بىر نېمە دېيەلمەيمەن، ـــ دېدى خەن زىچى قىزىغا مېھرىبانلارچە قاراپ ناھايىتى پەس ئاۋازدا، ـــ كەسىپكە ئىنتىلىش ئۇنۇڭان ۋە نام بىلەن قانائەتلىنىشتىن دېرەك بەرمەيدۇ. سەن بىر نەرسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغان بولساڭ، شۇ نەرسىنى پۈتۈن يۈرەك قېنىڭنى سەرپ قىلىپ تەتقىق قىل، ئىگىلە، شۇنىڭدىن ئۆزۈڭگە خۇشاللىق تاپ، ئۇنى ھەرگىزمۇ تاشلىۋەتمە. مانا بۇ كەسىپچانلىق، بۇ ھەممە نەرسىدىن مۇھىم...

ـــ سېنىڭ قاشتاشقا مەپتۇن بولغىنىڭغا ئوخشاشمۇ؟ ـــ دېدى شىنيۆ كۈلۈپ.

ـــ شۇنداق... ـــ دېدى خەن زىچى. ئۇ كۆڭلىدە خورسىنىۋاتاتتى.

ـــ بەك ياخشى بولدى، سەن مېنىڭ ئىشەنچىمنى چىڭىتىڭ. ـــ دېدى شىنيۆ تامىقىنى ھۇزۇرلىنىپ يېگەچ، ـــ ئەمىسە ئارزۇيۇمنى شۇنداق يازمەن جۇمۇ؟ ئانكىتنى ئەتە تاپشۇرىمىز.

ـــ سېنى بۇ ئارزۇيۇڭدىن ھېچكىم توسالمايدۇ. سەن چوڭ بولدۇڭ، ئون يەتتە ياشقا كىردىڭ، ـــ دېدى خەن زىچى ناھايىتى ئېنىق جاۋاب بېرىپ، ـــ ئىككىنچى ئارزۇيۇڭ نېمە؟

ـــ ئىككىنچى ئارزۇيۇم يوق! ـــ دېدى شىنيۆ ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا.

ـــ يوق دەمسەن؟ ناۋادا بىرىنچى ئارزۇيۇڭغا يېتەلمەي قالساڭچۇ؟ ئىمكانىيەت قالدۇرۇپ قويۇشۇڭ كېرەك...

ـــ مەن ئۆزۈمگە ئىمكانىيەت قالدۇرىدىغان ئىشنى قىلمايمەن، ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي قالىدىغانلىقىمغا ئىشەنمەيمەن!

ـــ ھە! ـــ خەن زىچى چۆچۈپ كەتتى، ئۇ گەرچە شىنيۆنىڭ ئىقتىدارىنى بىلسىمۇ، ئەمما قىزنىڭ ئۆزىگە بولغان ئىشەنچسىنىڭ مۇشۇنچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى ئويلىمىغانىدى. قىزى خۇددى ئۆزىنىڭ كىچىكىدىكى تەقدىرىنى ئۆز قولىغا

ئېلىۋالغاندەك قىلاتتى. خەن زىچى يۇرىكىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىر تاشتىن قۇتۇلغاندەك ئىنتايىن خۇش بولۇپ:

— سېنىڭ جاسارىتىڭگە ئاپىرىن ئوقۇيمەن، چېكىنىش يولى يوق، چېكىنىش يولى ئەزەلدىن قورقۇنچاقلارغا... قال - دۇر ۋلغان! — دېدى.

— رەھمەت دادا! — دېدى شىنيۆ چوڭقۇر ھۆرمەت بە - لەن، — مەن چوقۇم بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوتۇمەن، شۇنـ دىلا ساڭا يۈز كېلەلەيمەن!

— سىلەر دەۋاتقان بۇ «بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى» قەيەردە؟ يىراقمۇ؟ — دەپ سوردى خېلىدىن بېرى گەپكە قوشۇق سېلىشـ قا پېتىنالماي ئولتۇرغان خەي هامما بىردىنلا. ئۇ بولۇنۇۋاتقان گەپلەرنى چۈشىنىپ كەتمىسىمۇ، لېكىن ئەس - يادى ئىككىسـ نىڭ گېپىدە ئىدى.

— يىراقلىقىغۇ يىراق ئەمەس، — دېدى خەن زىچى تامىقـ نى يېگەچ، تاماق ئۇنىڭ ئاغزىغا ئەمدى تېتىۋاتاتتى، — سايازـ لىقتىكى قىزىل بىنا شۇ!

— نەدىكى، قاچانقى گەپنى دەۋاتىسەن، — دېدى شىنيۆ پىخىلداپ كۈلۈپ، — بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇ يەردە ئەمەس، شەھەرنىڭ سىرتىدا، يىراق!

خەن زىچى تېڭىرقاپ قېلىپ:

— بۇرۇنقى يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى بولمىسۇن يەنە؟ — دېدى.

شىنيۆ ھېشىنى لىڭشىتىپ:

— دەل شۇ يەر! — دېدى.

— ھە؟ — بىر خىلدا تاماق يەۋاتقان خەن خانىم شۇئان ھەيران بولۇپ شىنيۆدىن سوردى، — ئاشۇ مەكتەپ شۇمۇ؟

— نېمە بولدى؟ — دېدى شىنيۆ گاڭگىراپ.

— شۇ يەردە ئوقۇماقچىمۇسەن؟ — دېدى خەن خانىم چو-

كىسىنى قاچىسىنىڭ ئۇستىگە قويۇپ.

ــ بەيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ياخشى ئەمەسمۇ؟ بىزنىڭ مۇ-ئەللىم بىزگە ئۇ مەملىكەت بويىچە ئەڭ ياخشى مەكتەپ، تارىخى ئۇزۇن. «4 ـ ماي» ھەرىكىتى ۋاقتىدا، تېخى... ــ شىنيۆ ئاتا ـ ئانىسىغا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش نىزامنامىسىنى يادلاپ بېرىۋاتقانىدەك ۋېچىرلاپلا كەتتى.

ــ ئۇ مەكتەپنى يامان دەۋاتقىنىم يوق... ــ دېدى خەن زىچى دۇدۇقلاپ، ــ مەن دەيمەن...

خەي ھامما گەپكە قوشۇق سالدى:

ــ ئاپاڭ بىلەن داداڭ ئۇ يەرنى بەك يىراق دەۋاتىدۇ، يېقىنراق مەكتەپكە ئىمتىھان بېرسەڭ بولمامدۇ؟

شۇنداق، ــ دېدى خەن زىچى خەي ھاممىنىڭ سۆزىگە ئۇ ـ لاپلا، ــ باشقا مەكتەپلەرنى يازساڭمۇ بولىدىغۇ، مەسىلەن، چەت ئەل تىللىرى ئىنستىتۇتى، تاشقى سودا ئىنستىتۇتى...

ــ ياق، مەن بەيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئىمتىھان بېرد ـ مەن! ــ دېدى شىنيۆ قەتئىيلىك بىلەن.

ــ نېمىشقا؟ شۇ يەرگە مېھرىڭ چۈشۈپ قالغانمۇ نېمە؟ ــ دېدى خەن خانىم چىرايىنى تۇرۇپ.

ــ چۈنكى، ــ دېدى شىنيۆ دەسلەپتە ئاپىسىغا، ئاندىن دادىسىغا قاراپ، ــ چۈنكى بەيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ نومۇر چېكى ئەڭ يۇقىرى، ئىمتىھاندىن ئۆتمەك بەك تەس، يۇقىرى ئۆلچەم بويىچە قابىلىيىتىمنى سىنىماقچىمەن. ئاپا، ئىمتىھاـ دىن ئۆتۈپ كەتسەم، يىراقراق بولسىمۇ مەيلى ئەمەسمۇ؟ دادا، گەپ قىلە؟

داستىخان ئۇستىدە سۈكۈت ھۆكۈم سۈرۈشكە باشلىدى.

ــ بوپتۇ، ئارزۇيۇڭ شۇنچىلىك قەتئىي بولسا، مەنمۇ سېنى زورلىمايا! ــ دېدى خەن زىچى ئاخىر ئىلاجسىز قېلىپ.

ــ ئەمىسە مەن... ــ شىنيۆ خاتىرجەم بولالماي يەنە

سورىدى. ئۇ دادىسىنىڭ مۇجمەل ئەمەس، بەلكى ئېنىق جاۋاب بېرىشىنى ئۈمىد قىلاتتى.

خەن زىچى بېشىنى سىلىپ:

ــ ئاپاڭنىڭ گېپىنىمۇ ئاڭلاپ باق... دېدى.

ــ ئاپا... ــ دېدى شىنيۆ تەڭلىكتە قالغانىدەك ئاپىسىغا قاراپ.

ــ ماڭا گەپ قىلما، داداڭ ئىككىڭلار مەسلىھەتلىشىپ بول-مۇڭلار، سېنىڭ يولۇڭنى توسايدىغان مېنىڭ نېمە ھەققىم؟ ــ دېدى خەن خانىم قىزىغا قاراپمۇ قويماستىن قاشلىرىنى ئۈچۈرۈپ ئەزمىلىك بىلەن. ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن كىشىنىڭ يۈرىكى مۇز-لاپ كېتەتتى. ئۇ چىنىنى ئىتتىرىۋېتىپ «لىككىدە» ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭدى. ئاشخانا ئۆيىنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ، خەن زىچىگە دوق قىلىپ، ــ ماڭا ئۇنىڭ ئىشى بىلەن كارىڭ بولمى-سۇن دېمىگەنمىدىڭىز؟ مېنىڭ راستتىنلا كارىم يوق جۇمۇ! ــ دېدى.

خەن زىچى قولىدىكى چوكىسىنى ئۈستەلگە قويدى، ئۇ-رۇق، ئېگىز گەۋدىسى خۇددى ئۇگە ـ ئۇگىلىرىدىن ئاجراپ كېتىۋاتقاندەك شۇمشىيىپلا قالدى.

شىنيۆنىڭ كۆڭلى بىردىنلا غەشلىككە تولدى. ئۇ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ كەچقۇرۇن جېدەللىشىپ قېلىشىغا ئۆزىنىڭ سەۋەبچى ئىكەنلىكىنى بىلدى. ئۇنداقتا ئۇلار نېمە ئىش توغرۇلۇق تالە-شىدۇ؟ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىش ئىشى ئۈستىدە تالىشە-ۋاتسا كېرەك. دادىسى بىلەن ئاپىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىختە-لاپ يالغۇز قايسى مەكتەپنى يېزىش بىلەن چەكلىنىپ قالمايدە-غاندەك تۇرىدۇ. ئاپىسىنىڭ سۆزىدىن قارىغاندا، ئۇ قىزىنىڭ ئالىي مەكتەپ ئىمتىھانىغا قاتنىشىشنى تازا قوللاپ كەتمەيدۇ.

قاراڭغۇ چۈشتى. قەدىمىي تۇخۇمەك دەرىخىنىڭ شاخلىرى يېنىك تەۋرىنىپ، يوپۇرماقلىرى شۇرلاپ تۇراتتى، كۈندۈزدە-

كى ئىسسىق يېنىپ كەتكەنىدى. مەيىن شامال كىشىگە ھۇزۇر بېغىشلايتتى. ياز ئاخشىمىنىڭ تىنىق ئاسمىنىدا سان ـ ساناق-سىز يۇلتۇزلار سوغۇق نۇر چېچىپ تۇراتتى. غەربىي جەنۇب تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ھىلال ئاي يىراقتىكى دەل ـ دەرەخ-لەرنىڭ ئۇچلىرىدا، قارىيىپ كۆرۈنگەن ئۆيلەرنىڭ ئۈستىدە شۇنچىلىك كىچىك ھەم شۇنچىلىك نەپىس، گويا قارا دۇخاۋىنىڭ ئۈستىگە قويۇلغان پىل چىشىدەك، سۇدىن بىرلىك چىقىپ قال-غان ئاق قاشتاشتەك، سۇدا لەيلەپ يۈرگەن قېيىقتەك كۆرۈنەت-تى. بۇ قېيىق نەگە بارىدۇ؟

شىنيۆ خەي ھاممىنىڭ ئۆيىدە ئۇزۇن ئولتۇرۇپ ئاندىن ھۇجرىسىغا قايتتى. دادىسى بىلەن ئاپىسىنىڭ جېدىلى، ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىش ئارزۇسىنىڭ ھەل بولمىغانلىقى ئۈنى بىئارام قىلاتتى، دەردىنى ئاڭلايدىغان ئادەم يوق ئىدى. ئۈنى خەي ھاممىلا ياخشى كۆرەتتى، كۆيۈنەتتى، كۆڭلىنى ياسايتتى. كۆڭۈلسىز ئىشلارغا ئۈچراپ قالسا، تەسەللى تېپىش ئۈچۈن ھەمىشە ئاۋۇال خەي ھاممىنىڭكىگە كىرەتتى. خەي ھاما مەيلى ئوڭ گەپ قىلسۇن ياكى تەتۈر گەپ قىلسۇن، ئۈنى كۈلدۈرۈپ ئاتا ـ بالا ئىككىسىنى ئەپلەشتۈرۈپ قويىاتتى. لېكىن بۇ قېتىم خەي ھاممىنىڭ ئايەتۈلكۈرسى ئۆتمەي قالدى. ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىدىغان ئىش ناھايىتى چوڭ ئىش ئىدى. بۇ ئىش خەي ھاممىنىڭ ھوقۇق دائىرىسىدىن ھالقىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئارا تۇرالماي قايتا ـ قايتا: ئالدىرىما، ئاپاڭ بىلەن يەنە مەسلىھەتلە-شىپ باقاي، ئالدىرىما، ئاپاڭ ساڭا كۆيۈنىدۇ. سەن ئۇنىڭ بىر تاللا قىزى تۇرساڭ. ئۇ ھەممە ئىشتا سېنىڭ رايىڭغا باقماي قالامدۇ؟ ئۇ سېنىڭ يىراق جايدا ئوقۇشىڭدىن خاتىرجەم بولال-مايۋاتىدۇ. ئاپاڭ بىلەن ئوبدانراق سۆزلىشىپ باقاي، دەيتتى. مەن ئويلاپ كۆردۈم، بىر قىز بالىنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش ـ ئوقۇماسلىقى ئانچە مۇھىممۇ ئەمەس... دەپمۇ قويىاتتى يەنە.

ھەي، خەي ھاممما ساۋاتسىز، بىلىدىغانلىرى بەك ئاز ئىدى. چويلىدا توختمايدىغان گەپلەرنى قىلىپ، شىنيۆنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرالمىدى.

شىنيۆ خەي ھاممىنىڭكىدىن چىقىپ، دەككە ـ دۈككە ئىچىدە ھۇجرىسىغا قاراپ ماڭدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاسماندىكى ھىلال ئايىنى كۆرۈپ ئۆزىنى ئويلىدى. ئۇ ئاشۇ ئاسمان جىسىمى بىلەن ئىسسىماش ئىدى. بۇنىڭدىن ئون يەتتە يىل ئاۋۇال ئاي تۇغقان چاغدا دۇنياغا كەلگەن، ھىلال ئايدەك كۆتۈرۈلۈپ، ئون يەتتە باھار يازنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ چوڭ قىز بولۇپ يېتىلدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى يولنى قانداق بېسىش كېرەك؟ ئاسماندىكى ئايىنىڭ ئايلىنىش يولى بار، ئۇنىڭچۇ؟ ئۇ شۇ تاپتا «تۆت كوچا» ئاغزىدا قايان مېڭىشنى بىلمەي گاڭگىراپ قالغانىدى.

ئۇ ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ تۆردىكى ئۆيگە قارىدى. تۆردىكى ئۆيدە دادىسى بىلەن ئاپىسى بار ئىدى، چىراغ ئۆچۈك تۇراتتى، ئۇلارنىڭ ئۇخلاپ قالغان ـ قالمىغانلىقىنى بىلمەيتتى. ئۇ ئاتا ـ ئانىسى بىلەن يەنە سۆزلىشىپ باقماقچى بولدى. بىراق ئايۇانغا بېرىپ، تۆر ئۆيدىن ھېچقانداق ئاۋاز كەلمىگەچكە، ئىكـكىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇلار ئۇخلاپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. ئاخىر ئاپىسىنى ئويغىتىشقا جۇرئەت قىلالماي، بىردەم تۇرۇپ بېقىپ، جىممىدە كېتىپ قالدى.

شىنيۆ ھۇجرىسىغا كىرىپ، چىراغنى ياندۇرماي، ئۆزىنى كىيىمى بىلەنلا كارىۋاتقا ئاتتى. پۈت ـ قوللىرىدا جان يوق ئىدى. ھۇجرا ناھايىتى قاراڭغۇ ئىدى، تالادىكى خىرە ئاي نۇرىدا دېرىزىگە چاپلىغان قەغەز ئاقۇچ كۆرۈنەتتى. تام تۆۋىدىكى ئىشـكاپ، گىرىم ئۈستىلى، يېزىق شىرەسىنىڭ سايىسى ئەلەڭلاپ تۇراتتى. ئۇ خۇددى ئادەمزاتسىز بىر جىلغىغا كىرىپ قالغاندەك يالغۇزلۇق ۋە مەيۈسلۈك ھېس قىلدى. كارىۋاتتا ئىككى يېنىغا

ئۆرۈلۈپ ئۇخلىيالمىدى. بۇ ئىككى بېشىغا ژاده‌كلىك گۈل چىـ
قىرىلغان مىس كارىۋات ئىدى. ئۇ كىچىكىدىن مۇشۇ كارىۋاتتا
ياتقانىدى، ئاپىسىمۇ بۇرۇن مۇشۇ كارىۋاتتا ياتاتتى. خەي هامـ
مىنىڭ ئېيتىشىچە، ئاپىسى شىنيۆ بىلەن ئاكىسى ئىككىسىنى
مۇشۇ كارىۋاتتا يەتكىگەنىكەن. ئارىدىن ئۇزۇن يىللار ئۆتۈپ
كەتتى. ئۇ بوۋاق چاغلىرىدا ئاپىسىنىڭ ئۇنى قوچىقىغا ئېلىپ
قانداق ئەمدۇرگەنلىكىنى، ئانا ـ بالىنىڭ بىر ـ بىرىگە قانداق
ئىجىل ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى. ئۇ پەقەت گۆدەك چاغـ
لىرىدا بىرىنىڭ ئۇنىڭغا هەمراه بولۇپ ياتقىنىغانلىقىنى، كـ
يىملىرىنى كىيگۈزۈپ، تامىقىنى يېگۈزۈپ قويىقىغانلىقىنى،
ئۇنى هويلىدا ئويناتقىنىغانلىقىنىلا ئەسلىيەلەيتتى... مۇشۇ
ئىشلارنىڭ هەممىسىنى خەي هاممـا قىلاتتى. ئۇ باشلانغۇچ مەكـ
تەپكە كىردى، خەي هاممـا ئۇنىڭ سومكىسىنى ياماپ بېرەتتى،
ئۇنى مەكتەپنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ قويىاتتى، دەرستىن چۈشكەندە
يولدىن ئېزىپ كېتەرمىكىن ياكى كوچىدا ئوغۇل بالىلار بوزەك
قىلىپ قويارمىكىن دەپ مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا ساقلاپ
تۇراتتى. بۇ هالەت بىرنەچچە يىل داۋاملاشتى. ئۇ تولۇقسىز
ئوتتۇرا مەكتەپكە چىققاندا، ئاندىن ئۇنىڭ ئۆزىنى قوغدىيالايدـ
غانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئۇنى مەكتەپكە ئاپىرىپ ـ ئەكېلىپ
قويمايدىغان بولدى. هەر قېتىم مەكتەپتىن قايتقان چاغدا خەي
هاممـا ئۇنى تۆت كۆز بىلەن كۈتەتتى، كېچىكىپ قالسا، بىتاقەت
بولۇپ دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ يولىغا قارايتتى. هېلىمۇ يادىدا،
ئۇ ئون ئىككى ياشقا كىرگەن يىلى كىرلىكىدىكى قانىنى بىرىنچى
قېتىم كۆرۈپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي گاڭگىراپ قالغانىدى.
ئاپىسى ئۇنىڭغا ئالىيىپ: «چوپچوك بولۇپ قالغان قىز بالا
مۇشۇنىمۇ بىلمىگەن بارمۇ» دېگەنده، خەي هاممـا شۇئان كىرلـ
كىنى يۇيۇپ شىنيۆگه ئاستا: «شىنيۆ، سەن ئەمدى چوك قىز
بولۇپ قالدىڭ. قورقما، بۇ كېسەل ياكى يارا ئەمەس، ساڭا

كېيىن دەپ بېرىمەن. . . » دېگەنىدى، شۇ ئىشقا ھازىر بەش يىل بولدى. ئۇ ئۆزىنىڭ كۈندىن - كۈنگە چوڭىيىپ كېتىۋاتقان لىقىنى، ئاستا - ئاستا ئۆزىنىڭ ھاجىتىدىن چىقىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتى. ئۇنىڭ ئازادە يېتىشىنى كۆزدە تۇتۇپ خەي ھامما ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ ياتماي جەنۇب تەرەپتىكى ھۇجرىغا چىقىپ كەتتى. شۇنداقتىمۇ خەي ھامما يەنىلا ئۇنىڭ كىر قاتلىرىنى يۇيۇپ، يامىقىنى ياماپ بېرەتتى، ھەممە ئىشنى كۆڭۈل بۆلەتتى. بۇگۈنكى تۇغۇلغان كۈنىگە ئاتاپ قىلىنغان كەچلىك تاماقمۇ خەي ھاممىنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن تەييار بولغانىدى. . . بۇ ئىشلارغا ئاپىسى كۆڭۈل بۆلمەيدىغاندەك قىلاتتى. مانا ئەمدى ئۇ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىشتەك كەسكىن جەڭ ئالدىدا تۇراتتى، بۇ ئۇنىڭ ھاياتىدىكى چوڭ ئۆتكەل ئىدى، يالغۇز ئۆزىنىڭ پۈتۈن كۈچى بىلەن جان تىكىپ ئېلىشىشىغا موھتاجلا بولۇپ قالماي، بەلكى يەنە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ قوللىشى ۋە ئىلھاملاندۇرۇشىغىمۇ موھتاج ئىدى. دادىسى ئۇنى قوللىغىنى بىلەن قاتمۇقات غەم - ئەندىشىگە پېتىپ كەتكەندەك قىلاتتى. خوتۇنىنىڭ ماقۇللۇقىنى ئالماي تۇرۇپ ئۇنىڭ ئەڭ ئاخىرقى قارارىغا كېلىشى ناھايىتى تەس ئىدى. بۇگۈن ھەرقانچە سۆزلەپمۇ گېپىنى ئۆتكۈزەلمەي يەنىلا خوتۇنىنىڭ چىرايىغا قاراشقا مەجبۇر بولدى. خوتۇنىنىڭ «كارىم يوق» دېگىنى قەتئىي ئارىلىشىمەن، توسايمەن دېگىنى ئىدى. ئۇ قىزىنىڭ تەقدىرى بەلگىلىنىدىغان مۇشۇ جىددىي پەيتتە ئۇنىڭ يولىغا توساق قۇرماقچى بولۇۋاتاتتى. بۇ زادى نېمە ئۈچۈن؟

شىنيۆ تىتىلداپ بولماي، كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ ئۈستەل چىرىغىنى ياندۇردى. ئۈستەل ئۈستىدە تۇرغان ئانكىتىنىڭ «ئار-زۇسى» نى يازىدىغان كاتەكچىسى بوش ئىدى، ئەتە مۇئەللىمگە قانداق تاپشۇرۇشنى بىلمەيتتى. قەتئىي نىيەتكە كەلگەن قىزنىڭ

ئالدىدا ئۆتكىلى بولمايدىغان بىر توساق تۇراتتى، بۇ توساقنى ئۇنىڭ ئاپىسى قۇرغانىدى.

كۆزلىرىدىن ئاققان ياش تېخى تولدۇرۇپ بولۇنمىغان ئاز-كىت ئۇستىگە چۈشتى. ئۇ قوليانغلىقىنى چىقىرىپ ئانكىت ئۇستىدىكى ياش داغلىرىنى سۈرتۈپ، ئانكىتنى ئاۋايلاپ ئىنگلىز تىلى دەپتىرىنىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇپ قويدى. ئىككى بىلىكىنى يېزىق ئۈستىلىگە تىرەپ ئولتۇرۇپ، چىراغقا قارىدى. پىكىر - خە-يالىرى چىگىشلىشىپ كەتكەنىدى. كۆزلىرى ئۈشتۈمتۇت ئۈستەل چىرىغىنىڭ يېنىدىكى ياغاچتىن گۈللۈك نەقىش چىقە-رىلىپ ياسالغان نەپىس كىچىك ئەينەك رامكىغا چۈشتى. رامكە-دا ئاپىسى بىلەن ئىككىسىنىڭ سارغىيىپ كەتكەن ئالتە سۈنگلۈق سۈرىتى بار ئىدى. ئاپىسى سۈرەتتە سىپايە، سالاپەتلىك قىياپەت-تە ئۈنىڭغا مېھرىبانلىق بىلەن كۆلۈپ قاراپ تۇراتتى. ئاپىسە-نىڭ ئىنچىكە قوللىرى چىرايلىق ئىدى، بىر قولىنى ئۇنىڭ بېلىگە ئۆتكۈزۈۋالغان، يەنە بىر قولىدا قولىنى تۇتۇپ ئولتۇرغا-نىدى. ئۇ ئاپىسىنىڭ تىزىدا بۇلاقتەك غۇبارسىز كۆزلىرىنى ئاپپاراتنىڭ ئەينىكىگە تىكىپ، تاتلىق جىلمىيىپ، ئاپىسىغا چىڭ يېپىشىپ ئولتۇرغانىدى. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ چاچلىرى ئۇ-زۇن، يەلكىسىگە چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇچىسىدا ئاق كۆڭلەك، پۇتىدا ئاق پايپاق بىلەن ئاق خۇرۇم ئاياغ بار ئىدى. كىشىگە ئاپىسى خۇددى ئويۇنچۇق قاتارىدىكى ئەجنەبىي قونچاقنى قۇچاق-لىۋالغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. شۇ چاغدا ئۇ ئەمدىلا ئىككى ياشقا كىرگەنىدى. يۈزىنىڭ كىپتى، قاش، كۆز، بۇرۇن ۋە ئاغزى ئاپىسىنىڭكىگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى. ئۇ سۈرەتتىكى ئۆزىنى كۆرۈپ، ئاپىسىغا بارغانچە ئوخشاپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. ئاپىسى كېيىن ئۇنىڭ بىلەن بىللە سۈرەتكە چۈش-مىدى. ئون يەتتە يىلدىن مۇشۇ بىر پارچە سۈرەتلا قالغانىدى. ئۇ بۇ سۈرەتكە چەكسىز مەپتۇن بولۇپ، ئۆزىنىڭ باشقىدىن

بالىلىقىغا يېنىپ، ئاپىسىنىڭ قوينىغا يېڭىۋاشتىن قايتىپ، بارغانسېرى سۈسلىشىپ كېتىۋاتقان ئانا ـ بالا مېھرىنى كۆچەيـتىشنى ئۈمىد قىلاتتى. سۈرەتتىكى ئاپىسى ھازىرقى ئاپىسىدىن كۆپ ياش ئىدى. ئۇ چاغدا ئاپىسى چېچىنى بۈدۈر قىلغان، چىرايلىق ياش چوكان ئىدى. ھازىر قېرىدى، كىيىم كىيىشلىـرىمۇ ئۆزگەردى. لېكىن يۈزىنىڭ كىپتى ۋە قاش ـ كۆزلىرىدە ئۆزگىرىش چوڭ ئەمەس ئىدى، ئەمما ئوبرازىدا، ئۇنىڭغا بولغان مېھىر ـ مۇھەببىتىدە ئۆزگىرىش ئەڭ چوڭ ئىدى. ئۇ ئاپىسـىنىڭ چۈشەنگىلى بولمايدىغان دەم تۇتۇلۇپ، دەم ئېچىلىپ قالـىدىغان چىرايىنى كۆرگەندەك بولدى. گەرچە ئۇنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم جىلۋىلەنگەن، يېقىملىق گەپ قىلغان چاغلىرى بولغان بولسىمۇ، كۆپىنچە ھاللاردا ئاپىسى ئۇنىڭغا سوغۇق مۇئامىلە قىلاتتى، بەزىدە ئاپىسىنىڭ تەلەتىدىن مۇز يېغىپ تۇراتتى، شۇڭا ئۇ ھەمىشە ئاپىسىدىن قورقىدىغان، ئۇنىڭدىن ئۆزىنى چەتكە ئالىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئۇ ئاپىسىنىڭ ئۆزگەرمەي سۈرەتتىكىگە ئوخشاش مەڭگۈ خۇشخۇي ۋە مۇلايىم تۇرۇشىنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلاتتى. شۇ چاغدىكى مېھرىبانلىق ۋە مۇلا-يىملىق نەگە كەتكەندۇ؟ ئانا ـ بالا ئوتتۇرىسىدا كۆرگىلى ھەم تۇتقىلى بولمايدىغان، لېكىن ھەمىشە ھېس قىلغىلى بولىدىغان ھاڭنى قانداق كۆچ پەيدا قىلغاندۇ؟ ئاپا، مەن سېنى قانداق قىلسام چۈشىنىمەن؟

شىنيۆ قايغۇ ـ ھەسرەت دەستىدىن كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىگەن مۇشۇ كېچىدە ئاتا ـ ئانىسىنىڭمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئۇخلىيالماي-ۋاتقانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. تۆردىكى ئۆيدە ئەر ـ خوتۇن ئىكـىسى قىزىنىڭ ئوقۇش ئىشى توغرۇلۇق تۇن كېچىدە ماھىيەتلىك سۆھبەت ئۆتكۈزدى.

يېشى ئاتمىشتىن ئاشقان خەن زىچىنىڭ خوتۇنى بىلەن بىر

ياستۇققا باش قويمىغىنىغا ئون نەچچە يىل بولغاندى. تۆردىكى ئۆينىڭ شەرقىي ھۇجرىسى بۇرۇن ئىككىسىنىڭ ھۇجرىسى ئىدى، ئىشىكى قوش قاناتلىق ئىدى. قارىياغاچ ياغىچىدا ياسالغان، قارا سىردا سىرلانغان ئىشكاپ تامغا يۆلەپ قويۇلغانىدى. جەنۇب تەرەپتىكى دېرىزىنىڭ تۆۋىگە چۆرىسى مىس بىلەن قاپلانغان، قاغىتۇمشۇق ۋە قۇلۇپلىرى مىستىن ياسالغان تۆت كىيىم ساندۇقى قاتار قويۇلغان، شەرق تەرەپتە بىر چاي ئۈستىلى بىلەن ئىككى يۆلەنچۇكلۈك ئورۇندۇق بار ئىدى. كارىۋاتقا يېقىن جايدا، تومپۇچكا بىر تەرەپتە، پۇل ساندۇقى بىلەن گىرىم قۇتىسى يەنە بىر تەرەپتە تۇراتتى. بۇ بىر يۇرۇش ئۆي بىساتلىرىنى خەن زىچى مۇشۇ تۇرالغۇغا كۆچۈپ كىرگەندە سېتىۋالغانىدى. بۇ ئۆي بىساتلىرىغا يىگىرمە بەش يىل بولغان، مۇشۇ كەمگىچە ئىسكەتكەن كەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن كونارغان ھەم سىرلىرى ئۆچۈپ كەتكەنىدى. شىمال تەرەپكە قويۇلغان مىس كارىۋات ئۆيىنىڭ تۆتتىن بىر قىسمىنى ئىگىلىگەنىدى. خەن زىچى پۇتۇن ئائىلىسى بىلەن «بىلىمدان» قەسرىگە كۆچۈپ كىرگەندىن كېيىن، شىمال پاسونىدا سېلىنغان كاڭنى بۇزۇپ ئاچقىتۇرۇۋېتىپ، غەرب پاسونىدىكى مۇشۇ مىس كارىۋاتنى قويۇۋالغانىدى. ئىككى بېشىدىكى ئېگىز ۋادەككە گۈل ـ گىياھلارنىڭ شاخلارغا چىرماشقان كۆرۈنۈشى قۇيۇپ چىقىرىلغان بۇ مىس كارىۋاتنىڭ قەدىمىي ئەجنەبىي پۇراق چىقىپ تۇراتتى. ۋادەككە قۇيۇپ چىقىرىلغان گۈللەرنىڭ ئويمان يەرلىرى داتلىشىپ ئالا ـ بۇلماچ بولۇپ، ئېگىز يەرلىرى سۈركىلىپ پارقىراپ كەتكەنىدى، بەزىنى ئاسارئەتتىگە ئوخشايتتى. بۇ تا مۇشۇ كۈنگىچە ئاتاقتا ئەر ـ خوتۇن ئىككىسىنىڭ ھۇجرىسى ئىدى، كارىۋاتتا بىر جۈپ ياستۇق، بىر جۈپ يوتقان تۇراتتى، ئەمەلىيەتتە خەن زىچى قىرىق ياشتىن ئاشقاندىن تارتىپ بۇ ھۇجرىدا يېتىپ باقمىدى. غەرب تەرەپتىكى كۈتۈپخانا ئۇنىڭ ھۇجرىسى، غەربچە چوڭ ساپا كارە-

ۋتتى ئىدى. ئۇ ھەر كۈنى ئەتىگىنى ئالاھىدە سەنئەت بۈيۈملىرى ئىمپورت - ئېكسپورت شىركىتىگە ئىشقا باراتتى، كەچتە قايتىپ كېلەتتى. كۈتۈپخانا ھەم ھۈجرا ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغان بۇ ئۆي داۋاملىق قۇلايلىق تۇراتتى، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سىرنى باللارمۇ بىلمەيتتى.

بۈگۈن خەن زىچى قائىدىنى بۇزۇپ روھسىز ھالەتتە خوتۇنىنىڭ ھۈجرىسىغا كىرىپ چىراغنى يانداۋردى. خەن خانىم ئۇخلىمىغانىدى. ئېرىنىڭ كىرگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا ئالدىيىپ قاراپ پىسەنت قىلمىدى. خەن زىچى شەرق تەرەپتىكى تامغا يۆلەپ قويۇلغان ئورۇندۇقتا نېمىدەپ ئېغىز ئېچىشنى بىلمەي، بېشىنى سالغىنىچە خىلىغىچە جىم ئولتۇردى.

ــ نېمە گېپىڭىز بولسا دەۋېرىڭ، يەنە شۇ ئىش ئۈچۈن كىرگەنسىز؟ ــ دېدى خوتۇنى ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.

ــ ھەئە، ــ دېدى خەن زىچى، ــ مەن شىنيۆگە ماقۇل بولغان، سەن ئەمدى...

ــ مەنمۇ ماقۇل بولدۇمغۇ؟ ــ دېدى خوتۇنى سوغۇق كۈلۈپ.

ــ سېنى قانداقمۇ ماقۇل بولدى دېگىلى بولسۇن؟ بالا قورققىنىدىن گەپ قىلىشقىمۇ پېتىنالماي قالدى.

ــ ئۇ دەيدىغان گەپىڭ ھەممىنى دېدىغۇ؟ ھىم، مەن يەنە... ــ خەن خانىم شۇنداق دەپ گەپىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋەتتى.

ــ مەن بىلىمەن، سەن ئۇنىڭ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئىمتىھان بېرىشىگە يول قويمايسەن... ــ دېدى خەن زىچى ھەسرەت بىلەن خورسىنىپ. بۇ خورسىنىش ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئۇزۇندىن بۇيان بېسىلىپ ياتقان تالاي گەپلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. لېكىن ئۇ يەنە گەپ قىلمىدى، بۇ گەپلەرنى خوتۇنىغا دېيىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. بۇ خەن خانىمغىمۇ پۈتۈنلەي

ئايدىڭ ئىدى: ئېرى بۇنى قىزىغا دېيەلمەيتتى ھەم بىلىندۇر-مەيتتى.

خەن خانىم بىر دەم تۇرۇۋېلىپ:

ــ ھىم، مەيلى قايسى ئالىي مەكتەپ بولسۇن، ئىمتىھان بەرمىسۇن! ــ دېدى، چىرايى تۇرۇلۇپ كەتكەنىدى.

ــ ئۇنىڭدا قانداق بولىدۇ؟ ــ دېدى خەن زىچى ئېغىر خىيالدىن دەررۇ ئۆزىگە كېلىپ.

ــ نېمىشقا بولمايدىكەن؟ قىز بالا دېگەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرسىلا شۇنىڭ ئۆزى كۇپايە! چوڭ بولۇپ قالدى، ياتلىق قىلىۋەتسەم خاتىرجەم بولىمەن، بولمىسا تالادا يۈرۈپ تۈتۈق بەرمەيدىغان بولۇپ قالىدۇ. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟ ئەجنەبىي تىلدا سۆزلىگەنىنىڭ نېمە پايدىسى؟ سىز ئۇنى چەت ئەلگە ئەۋەتمەكچىمۇ؟

ــ مېنىڭ... زادىلا ئۇنداق ئويۇم يوق! ــ دېدى خەن زىچى تېرىكىپ، ــ مەن پەقەت ئۇنىڭ تەلىپىنى قاندۇرماقچى، ئۆز ئارزۇيۇمغا يەتمەكچى! بۇ بالا ياخشى ماتېرىيال، سىلىقلاش-مىغان قاشتاش، ئۇنى ئوبدان تاراپ يارىملىق ماتېرىيالغا ئايلاندۇرۇش كېرەك. ئاتا ـ ئانىسى بولغان بىزنىڭ ئۇنى مەقسىتىگە يەتكۈزۈش مەجبۇرىيىتىمىز بار. ئو ئوقۇشنى يېرىم يولدا تاشلاپ قويسا بولمايدۇ، ئىستىقبالىغا تەسىر يېتىدۇ، بىزنىڭ... بىزنىڭ مۇشۇ بىر تاللا قىزىمىز بار!

ــ ئۇغلىمىزمۇ بىر تاللىغۇ؟ ــ دەپ خەن خانىم ياندۇرۇپ سورىدى ئېرىدىن، ــ تېخىنىشىڭ ئوقۇشنى يېرىم يولدا تاشلىۋېتىپ، ئىستىقبالىنى نابۇت قىلىۋەتتى، بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟ ئۇمۇ شۇنىۋاگە ئوخشاش سىزنىڭ پۈشتىڭىزدىن بولغانغۇ!

خەن خانىم ئېرىنى گەپتە تۇتۇۋالدى.

تېخىنىشىڭنى تىلغا ئېلىشى بىلەن خەن خانىمنىڭ پىغانى

تېخىمۇ ئۆرلەپ كەتتى:

ــ بالىلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلمىدىڭىز! تېنىشىڭ دۆتمىدى؟ يارامسىزمىدى؟ ئۇنىڭ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىشىگە يول قويمىدىڭىز؟ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكىمۇ ئىمتىھان بەرگۈزمەي زاۋۇتقا ئەكىرىپ شاگىرتلىققا تۇتۇپ بەردىڭىز، شۇ يىلى ئەمدىلا ئون بەش ياشقا كىرگەنىدى...

ھەر ئىككىسىنىڭ كۆڭلىدە ھېساب ـ كىتاب بار ئىدى. خەن خانىم بۇرۇنقى قايغۇلۇق ئىشلارنى ئويلاپ كۆزلىرىنىڭ جىيەكلىرى قىزىرىپ، كۆز ياشلىرى تارىلاپ ئېقىشقا باشلىدى.

ــ بولدى بەس... ــ دېدى خەن زىچى خىجىل بولغان ھالدا بېشىنى سىلىپ. ئۇ يۇزىنى ئالىقىنىغا قويۇپ بارماقلىرى بىلەن قورۇقلار گىرەلىشىپ كەتكەن قاپقارا پېشانىسىنى سىلايتى. خوتۇنىنىڭ يۇرىكىگە نەشتەردەك تەگكەن گەپلىرى ئۇنىڭ كونا يۇرەك يارىسىنى قوزغۇۋەتكەنىدى، ــ بولدى بەس، تېخى ئىشىنىڭ ئوقۇشتىن قېپقىلىشىنى ئويلىساملا ئىچىم ئېچىشىدۇ. مەن دادىلىق بۇرچۇمنى ئادا قىلالمىدىم. شۇ چاغدا... ھەي، تېنىشىڭغا مۇشۇ پۇرسەت نېسىپ بولمىدى، كىشىنىڭ ھاياتىدا مۇڭۇپپەقىيەت قازىنىشى ياكى مەغلۇپ بولۇشى پۇرسەتكە باغلىق، تەقدىرنىڭ ئۆز ئىلكىدە تۇتۇش تولىمۇ تەس!

ــ ياخشى پۇرسەت شۇنىڭغا نېسىپ بولغان ئىكەنده. پۇلىنى بولۇشچە خەجلىسۇن، ئوقۇشنى قانغۇچە ئوقۇسۇن. لېكىن ئۇ ئاكىسىنىڭ ئورنىنى باسالامدۇ؟ ــ دېدى خەن خانىم يېشىنى سۈرتۈپ، ــ مەن شۇنىڭغا كۆيۈنمەيمەن ئەمەس، كۆيۈنمەن، بۇ ئەرلەرنى ئەزىز، ئاياللارنى خار كۆرگىنىمۇ ئەمەس. قىز بالا دېگەن ھامان قىز بالا، ئۇ ئوغۇل بالىنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ.

ــ دۇنيادا ھېچكىم ھېچكىمنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. پەر-

زەنتلىك بولۇش ئاتا ـ ئانىلار ئۇچۇن ئەمەس، پەرزەنتلەر ئۇ-چۇن. ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ يولىنى ئۆزى تاپسۇن! ـــ دېدى خەن زىچى خوتۇنىغا قاراپ، ـــ ئوغلۇمنىڭغۇ بەختىگە ئولتۇر-دىم، ئەمدى قىزىمنىڭ بەختىگە ئولتۇرسام بولمايدۇ!

خەن خانىم بايا ئېرىنىڭ ھەسرەت بىلەن ئۆزىنى ئەيىبلەپ قىلغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ كۆڭلى سەل ئارام تاپقاندەك بولغاند-دى. لېكىن ئۇنىڭ ھازىر گەپنى ئايلاندۇرۇپ يەنىلا شۇنىۆنىڭ ئۈستىدە توختىلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. شۇنىۆ دادىسىنىڭ قەلبىدە مۇھىم ئورۇندا تۇراتتى.

خەن خانىم بىردىنلا ئۆزىنى تۇتۇۋالدى، كۆڭلىنى بۇزۇپ كۆز يېشى قىلمىدى، قاقشىغان بىلەنمۇ ئورنىغا كەلمەيدىغان ئۆتكەن ئىشلارنى قايتا تىلغا ئالمىدى. كۆز ئالدىدىكى ئىشقا بەكرەك كۆڭۈل بۆلۈش كېرەك ئىدى. خەن خانىم سۆھبەتنى ئاخىرلاشتۇرۇش مەقسىتىدە:

ـــ يېرىم كېچە بولغاندا ئاغزىمدىن بىر ئېغىز گەپ ئېلىش ئۈچۈن مېنى گەپ بىلەن ئەيۈەشكە كەلتۇرىمەن دەمسىز؟ مەن بۇگۈن جاۋاب بەرمەيمەن، قېنى، نېمە قىلالايسىزكىن؟ قولـ-ئىزدىن كەلسە، بۇ ئىشقا ئۆزىڭىز ئىگە بولۇڭ، ماڭا مەسلىھەت سالماڭ! ـــ دېدى سوغۇقلا.

ـــ بۇنداق.. بۇنداق قىلما، سادىغاڭ كېتەي! ـــ خەن زىچى خوتۇنىنىڭ قاتتىق پوزىتسىيىسى ئالدىدا لاتىدەك بوشاپ كەتتى، خوتۇنىغا بىچارىلارچە قاراپ بوش ئاۋازدا زارلىنىپ تۇرۇپ يالۋۇردى:

ـــ شۇنىۆ يۇقىرى بىلىم يۇرتىغا ئىمتىھان بېرىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ، بۇنداق چاغدا ئۇنىڭغا مەدەت بېرىش كېرەككى، ھەرگىز سوغۇق سۇ سېپىشكە بولمايدۇ. قاراپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ئىرادىسىنى سۇندۇرۇۋەتسەك قانداق بولىدۇ؟ بالا تېخى كىچىك، بۇنى كۆتۈرەلمەيدۇ. ماڭا قانداق مۇئامىلە قىلساڭ مەيلى، بالـ-

نى بۇنداق قىلىنما. ئۇنىڭ ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىشى بۇگۈن يادىمىزغا كەلگەن ئىش ئەمەس. بىز بۇرۇنلا مۇشۇ نىيەت-نى كۆڭلىمىزگە پۈككەن ھەم شۇنىڭگە ۋەدىمۇ بەرگەن. ۋەدە-مىزگە خىلاپلىق قىلساق بولماس! خوش بوپكېتەي . . .

خەن زىچىنىڭ چىرايى ھەسرەتلىك ئىدى، مۇسكۇللىرى تارتىشىپ تۇراتتى، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن كۆزلىرىدە پۇشايمان ۋە قورقۇنچ ئەكس ئېتەتتى، ئۇمىد ۋە ئىنتىلىش ئۇچقۇنلىرىمۇ پىلدىرلاپ قالاتتى. ئۇ ئورۇندۇقتىن ئېگىلگەن پېتى خوتۇنىنىڭ ئالدىدا تىزلانغىلى قىل قالدى.

كارىۋاتنىڭ بېشىغا سىڭايان يۆلىنىپ ئولتۇرغان خەن خا-نىم ئېرىغا ئالىيىپ قارىدى. ئېرىنىڭ ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلىنىشى ئورۇنلۇقتەك، ئېرىنى بۇ ئىشتىن توسمىدى.

ــ ۋەدە بەرگەن؟ ئاشۇ ۋەدە ھېلىمۇ يادىڭىزدىمۇ؟ سىز ھەقىقەتەن لەۋزىدە تۇرىدىغان ئادەمكەنسىز. مەن بۇگۈن سىزدىن بىر «ۋەدە» ئالاي! ــ خەن خانىم ئېرەنسىزلىك بىلەن گەپنى ناھايىتى يىراقتا ئېپكەتتى. بۇ گەپنىڭ مەزمۇنى بىلەن بايامقى تالاش ـ تارتىشنىڭ مەزمۇنى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق باغلىنىش يوق ئىدى.

ــ تېخنىشىڭ يىگىرمە بەش ياشقا كىردى، بۇنى بىلەمسىز؟

ــ ئەلۋەتتە بىلىمەن، ــ دېدى خەن زىچى ــ ئۇ 35 ـ يىلى تۇغۇلغان، يىگىرمە بەش ياشقا كىردى، تۇغۇلغان كۈنىمۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇ. . .

ــ مەن تۇغۇلغان كۈنىنىڭ گېپىنى قىلمىدىم، بىر ۋاخ چۆپ يېيىش ـ يېمەسلىك ئانچە مۇھىم ئەمەس. ئۇنىڭ ئالدىدىمۇ چوڭ ئىشتىن بىرى بار، ئويلاپ باقتىڭىزمۇ؟

ــ نېمە ئىش؟ ــ دەپ سورىدى خەن زىچى خوتۇنىدىن ھېچنېمىنى چۈشەنمەي.

ــ ئوغۇل بالا چوڭ بولسا ئۆيلىنىدۇ. ئۇنى ئۆيلەشنىڭ

تەييارلىقىنى قىلىدىغان چاغ كەلدى. ئۇنى بويتاق پېتى قېرىتىپ ۋېتەي دەمسىز؟

ــ ئۇ! ــ خەن زېچى شۇندىلا بۇنىڭ راستتىنلا چوڭ ئىش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى، ــ لېكىن، ئۇنىڭ تېخى يۇرگىنى يوققۇ؟

ــ ھىم، سىزنىڭ كارىڭىز بولمىسا، مېنىڭمۇ كارىم بولمايدۇ؟ ئوغلىمىزنىغۇ نابۇت قىلىۋەتتۇق، ئەمدى نەۋرىلىك بولۇش پۇرستىنىمۇ قولدىن بېرىپ قويساق بولماس. مەن شۇنىڭ غېمىدە. سىزگە دەيدىغان گېپىم، سىز بىلەن مەن پۇل توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىمەن. مېنىڭ مۇشۇ بىر تاللا ئوغلۇم بار، چوڭ توي قىلىمەن، سىز مېنى ئالغان چاغدىكىگە ئوخشاش ئۇنداق جىم ـ جىم توي قىلىدىغان ئىش يوق. پۇل خەجلەشنىڭ تەييارلىقىنى قىلىڭ!

ــ قانچىلىك پۇل كېتىدۇ؟ ــ خەن زېچى شۇنداق دەپ، خۇددى يانچۇقىدىن دەرھال پۇل چىقىرىدىغاندەك ئىختىيارسىز ھالدا جۇڭسەنفۇ چاپىنىنىڭ يانچۇقىنى سىلاپ كەتتى. ئۇزۇندىن بۇيان يەلكىسىنى بېسىپ تۇرغان قەرزدالىق تۈيغۇسى ئۇنى ئوغلىنىغا بولغان ئاشۇ قەرزنى ئادا قىلىشقا ئۈندەيتتى.

ــ مۇشۇنچىلىك پۇل كېتىدۇ، ــ دېدى خەن خانىم ئىكىكى بارمىقىنى چىقىرىپ.

ــ ئىككى مىڭ يۈەن؟ ــ دېدى ئۇ چۆچۈپ، ــ شۇنچىلىك كۆپ پۇل كېتەمدۇ؟ ئۇنچىلىك پۇل چىقىرالمايمەن...

ــ ئاشپۇزۇللارغا كىرگۈزىدىغان پۇلنى چىقىرالايسىز، قىزىڭىزنى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇتتىڭىز، ئەمدى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتماقچى بولۇۋاتىسىز، ئۇ پۇلنىڭ كۆچى بىلەن ئوقۇپ كەلدى، ئۇنىڭغا پۇل چىقىرالايسىز، ئوغلىڭىزغا كەلگەندە پۇل چىقىرالمامسىز؟

ــ بۇ... ئۆزۈڭ ئېنىق بىلىسەن، ئامانەت قويغان پۇل

يوق، هەر ئايلىق مائاشىمىنىڭ سانى بار. ئائىلىمىزنىڭ قۇرۇق جازىسىلا قالدى يا بۇ هويلىنى ساتقىلى بولمىسا!

ــ سىزدە ئازراق قالدى ـ قاتتى نەرسىلەر بار ئەمەسمىدى؟ ئوغلىڭىزغا هەقىقىي كۆيۈنسەڭىز، يۇرىكىڭىزنىڭ ئۇچىدىكى گۆشتىن ئازراق كېسىڭ...

خەن زىچىنىڭ چىرايى ئۆزگىرىپ كەتتى. ئۇ خوتۇنىنىڭ ئۆزىگە بۇنداق هۇجۇم قىلىپ، قەلبىدىكى سەزگۈر رايونغا چېقىلىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. بۇ ئۇنىڭ شەخسىي سىرى، مەخپىيىتى، مەنىۋى تۈۋرۈكى، هاياتىنىڭ تەركىبىي قىسمى، تالاي يىللاردىن بېرى هېچكىم ئاياغ باسمىغان، يالغۇز ئۆزىلا ياشاپ كېلىۋاتقان كىچىك زېمىنى ئىدى. بۇ كىچىك زېمىننى ئۇنىڭ «يۇرىكىنىڭ ئۇچى» غا ئوخشاتسا ئارتۇق كەتمەيتتى. خوتۇنى مانا مۇشۇ كىچىك زېمىنغا قول ئۇزىتىۋاتاتتى.

ــ بولمايدۇ، هەرگىز بولمايدۇ، كۆزۈم قېيمايدۇ! ــ خەن زىچى شۇنداق دەپ، تىترەپ كەينىگە چېكىندى.

ــ ئەمىسە، شۇنىۋىنىڭ ئوقۇشتىن قېلىشىغا يۇرىكىڭىز چىدامدۇ؟ ــ خوتۇنى ئۇنىڭغا سالماقلىق بىلەن باشقا بىر ياقتىن زەربە بېرىشكە باشلىدى.

خەن زىچى گاڭگىراپ قالدى، بۇ بىر يالىڭاچ سودىلىشىش ئىدى.

خەن زىچى يا ئالدىغا، يا كەينىگە ماڭالماي تۇيۇق يولغا كىرىپ قالدى. ئۇ تەسلىم بولۇش شەرتلىرىنى قوبۇل قىلالمايتى، شۇڭا سىپايىلىك بىلەن:

ــ ياق، گېپىمنى ئاڭلا، بولمايدۇ. مېنىڭ ئاللىبۇرۇن ۋەيران بولۇپ كەتكەنلىكىمنى سىرتتىكىلەرنىڭ هەممىسى بىلىدۇ، بولمىسا، دۆلەت بىلەن شەخسىلەرنىڭ شېرىكچىلىكى يولغا قويۇلغان چاغدىلا مېنى بۇرژۇئازىيىگە چىقىرىۋەتكەن بولاتتى. مەن هازىر دۆلەت كادىرى. ئۇ نەرسىلەر... ناۋادا ئېغىزغا

چىقىپ كەتسە، چۈشەندۈرۈپ بولغىلى، خەقنى قايىل قىلغىلى بولمايدۇ. باشقىلار مېنى نېمە دەيدۇ؟ . . . مەن . . . بىراقلا تۈگىشىپ كېتىمەن! ــ دېدى.

ــ سىز قورقماڭ! ــ دېدى خەن خانىم خاتىرجەم هالدا. ئۇ ھەممە ئىشنى خېلى بۇرۇنلا ئويلاپ قويغانىدەك، خېيىمخەتەرلىك ئالدىنى ئالغانىدەك ۋە بۇ ئىشتىن چاتاق چىقمايدىغانىدەك خەن زىچىنىڭ قورقۇنچلۇق گەپلىرىدىن مىتمۇ قىلىپ قويمىدى، ــ مەن قاچان سىزنىڭ بېشىڭىزغا چىققان؟ سىز مۇشۇ ئۆيىنىڭ تېغى! بۇ ئىشتا سىز ئوتتۇرىغا چىقمايسىز، ئوتتۇرىغا چىقىشىڭىزنىڭمۇ ھاجىتى يوق. بۇ ئىشقا ھېچكىمگە قۇيرۇق تۇتقۇزمايدىغان بىر ئادەمنى سالىمەن. سىز ھېچنېمىگە ئارىلاشمايسىز، ھېلىقى ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بەرسىڭىز، ئىشىڭىز تۈگەيدۇ. كېلىن كىرگۈزۈشنىڭ ئالدى ــ كەينىدىكى بىر پاتمان ئىشلارغا ئاۋارە بولمىسىڭىزمۇ بولىدۇ؟

خەن زىچى خوتۇنى كۆرسەتكەن بۇ يولنى ئاڭلاپ ھەيران قالدى، خوتۇنى بۇ ھەقتە قاتتىق ئويلانغان ھەم بۇ نىيەت خوتۇنىدا بىر ــ ئىككى كۈن ئىچىدە پەيدا بولغان ئەمەس!

ــ ئەنسىرىمەڭ، ئوتتۇرىدا ماڭغان ئادەمگە ئازراق پۇل بەرسەكلا بولىدۇ. ئۇ قايسى ئائىلىنىڭ ئىشىغا مېڭىۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ، ــ دېدى خوتۇنى ئۇنى كەيپىياتىنى يەنىمۇ تۇراقلاشتۇرۇپ، بالدۇرراق خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن.

خەن زىچى گەپ قىلمىدى. گويا ئۇنىڭ كۆكرىكىگە ساڭگىلغان ئۆتكۈر پىچاق «يۈرىكىنىڭ ئۈچى» ئەتراپىدا لىڭشىپ تۇرغانىدەك قىلاتتى.

ــ ھەي، ئىككىمىزگىلا تەس! ــ دېدى خەن خانىم ئۆزىنى پىچاق تۇتقان ئادەمدەك سەزمەي، بەلكى خەن زىچى بىلەن تەقدىرداش ئادەمدەك سېزىپ، ــ بالىلىرىمىز ئۈچۈن شۇنداق قىلماي ئامال يوق.

ئەڭ ئاخىرقى بىر ئېغىز گەپ خەن زىچىنىڭ يۈرىكىگە قاتتىق تەسىر قىلدى. بۇ گەپ بىلەن خوتۇنى ئۇنىڭغا ئۇنىڭ ئەجەللىك يېرىنى پۈرتىپ قويغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ خوتۇنىنىڭ قىلتىقىغا قەدەممۇ قەدەم چۈشۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى، بۇ قىلتاق-تىن چىقىشنىڭ تەسلىكىنى، خالىسۇن ياكى خالىمىسۇن، خو-تۇنىنىڭ دېگىنى بويىچە ئىش قىلىش كېرەكلىكىنى بىلدى.

ھىلال ئاي غەربتىن شەرقىي - جەنۇبقا يانپاشلاپ، قويۇق قاراڭغۇلۇق قاپلىغان ئاسمان بىلىنەر - بىلىنمەس بوزىرىشقا باشلىدى. خەن زىچى خوتۇنىنىڭ ھۇجرىسىدىن گەپ قىلماي چىقىپ، يېنىدىن ئاچقۇچنى چىقىرىپ، ھۇجرىسىغا يانداش غەرب تەرەپتىكى ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، ئۆزىنىڭ مەخ-پىي دۇنياسىغا كىردى...

تاڭ ئاتتى. كېچىچە كىرپىك قاقمىغان شىنيۆ سومكىسىنى ئېسىپ دەرۋازىدىن چىقتى. ئۇنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتكەن بولسىمۇ، بىر جۈپ كۆزلىرى چاقناپ تۇراتتى. ئاپىسى بايا كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا:

— شىنيۆ، ئىمتىھانىدىن ئۆتۈپ كېتىشىڭگە تەقەززا-مەن... — دېدى. ناشتىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىپ يۈرگەن خەي ھاما كۆز يېشى قىلدى. ھەيران بولغان شىنيۆ قۇلىقىغا ئىشەن-مىدى. ئاپىسى سۈرەتتىكى مېھرىبان قىياپىتىگە يانغانىدى. ئۇ ئىختىياسىز قۇچقىنى كەڭ ئېچىپ ئاپىسىنى بوينىدىن قۇچاق-لىدى ۋە ئۇنىڭ سەل - پەل پۈرۈلگەن چىرايىغا مىننەتدارلىق بىلەن سۆيۈپ قويدى. ئاھ، ئاپا!

خەن زىچى قولىنى كەينىگە قىلىپ دەرۋازا ئالدىدىكى كۆك خىش بىلەن قوپۇرۇلغان پەلەمپەيدىن ئاستا چۈشۈپ قىزى ماڭ-غان تەرەپنىڭ قارشى تەرىپىگە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭمۇ ئىشقا باردىغان ۋاقتى بولۇپ قالغانىدى. ئۇ نەچچە قەدەم مېڭىپ،

قەدىمىنى توختىتىپ كەينىگە ئۆرۈلۈپ، ئاپئاق كۆڭلەك كىيگەن شىنيۆنىڭ مانان باسقان تاڭ سەھەردە يېنىك قەدەم تاشلاپ كېتىد. ۋاتقانلىقىنى كۆردى، چىرايىدا ئادەتتە ئاسان كۆرگىلى بولمايدد. غان تەبەسسۇم جىلۋىلەندى. قىزى ئۇمىد يولىغا، مۇۋەپپەقىيەت يولىغا قەدەم قويغانىدى. قىزى بەختلىك ئىدى، لېكىن دادىسد. نىڭ بۇنىڭ ئۈچۈن قانچىلىك بەدەل تۆلىگەنلىكىنى ئۇ مەڭگۈ بىلمەيتتى.

3 ـ باب قاشتاش كېمه

ئوقۇغۇچىلار جاۋ قەسرىگە ئوت قويۇۋېتىپ ئىشنى يوغىنىـ تىۋەتتى. مىلىتارىستلار ھۆكۈمىتى ئەسكەر ئەۋەتىپ ئوتتۇزدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىلارنى تۇتۇپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن بېيجىڭ شەھىرىدىكى ئوقۇغۇچىلار ئوقۇش تاشلاپ، نارازىلىق بىلدۈـ رۈپ، پۈتكۈل مەملىكەتكە ئومۇمىي تېلېگرامما يوللىدى. ئارقىـ دىن شاڭخەي، گۇاڭجۇ ۋە تيەنجىندىكى ئوقۇغۇچىلارمۇ نامايىش قىلدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، تيەنجىندىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ داھىيسى ماجۇن ئىسىملىك بىر خۇيزۇمىش. لياڭ يىچىڭ ئوقۇـ غۇچىلار ھەرىكىتىنىڭ مەزمۇنىنى پۈتۈنلەي چۈشىنىپ كېتەلـ مەيتتى، بېيجىڭ ۋە پۈتۈن جۇڭگودا بۇنىڭدىن كېيىن خاتىرـ جەملىك بولمايدىغانلىقىنىلا بىلەتتى. بىر تۈركۈم ئوقۇغۇچىلار كوچىغا چىقىپ ئىئانە يىغقاندا، ئۇلارنىڭ قاياق ھاياجانلىق سۆزلىرىنى دېگەندەك چۈشەنمەي تۇرۇپ چىجىنجەيدىكى بىر قاشتاش پەتنۇسىنى ئىئانە قىلىۋەتتى. بۇ پەتنۇس ئىبراھىم چېقىۋەتكەن ھېلىقى قاشتاش پىيالە بىلەن پار ئىدى. جۇڭگوـ لۇقلار جۇڭگونىڭ ياخشى بولۇشىغا ئىنتىزار، ئۇ نامراتلىققا كۆنۈپ قالغان، كۈنلىرى ھەرقانچە جاپالىق بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇچۇن بىر پەتنۇس ھېچگەپ ئەمەس! لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن چىجىنجەي بىرەر پالاكەت يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ بۇ پەتـ نۇسنى ئۇلارغا كىمنىڭ بەرگەنلىكىنى بىرەرگە ئېيتىپ قويمـ سۇن دەپ، ئوقۇغۇچىلارغا يالۋۇردى. ئوقۇغۇچىلار ئۇنىڭغا بىرمۇنچە ياخشى گەپ قىلىپ، نۇتۇق سۆزلەپ، شوئار توۋلاپ يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار ئەر يۈرەك ئەزىمەتلەر ئىدى. ئەمەلدارلارـ

دىن، ئەسكەر ـ ساقچىلاردىن، ئۆلۈمدىن قورقمايتتى، كۆڭلىگە پۈككەن نىشانغا قاراپ ئىنتىلەتتى، ھېچنېمىدىن قورقماي توغ-رىسىدا ئالغا باساتتى.

تورورىدىنمۇ كەتتى. ئۇ مىڭ يىللىق يىپەك يولىنى بويلاپ، قەلبىدىكى مۇقەددەس جاي مەككە مۇكەررەمگە قاراپ يول ئالغانىدى.

ئىنسانلار ئۆز ئېتىقادىدىن تەۋرەنمەيدىكەن، ھەرقايسىسى مۇقەددەس ئېتىقادى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلىپ، قارارگاھىغا قاراپ ماڭىدىكەن.

ئىبراھىم دادىسى تورورىدىن بىلەن سەپىرىنى داۋاملاشتۇرماي بېيجىڭدا قېپقالدى. ئۇ قوينى كەڭ مىڭ يىللىق بۇ پايتەختكە مەپتۇن بولۇپ قالغان، قىممەت باھالىق قاشتاش بۇيۇملىرى ئىشلەيدىغان چىجىنجەي ئۇنى مەھلىيا قىلىۋالغانىدى. شامالدا ئۇيان ـ بۇيان ئۇچۇپ يۈرگەن بۇ ئۇرۇق ئاخىر بۇ گۈھەر جايىنى ئۆزىگە ماكان قىلدى. جىنشۇيچياۋ كۆۋرۈكى ئاستىدا ئېقىۋاتقان سۇزۇك سۇلار، شېجىتەندىكى بەش خىل رەڭلىك تۇپراق ئۇنىڭ بېيجىڭدا ئۈسۈپ يېتىلىشىگە ئەڭ مۇۋاپىق بولسا كېرەك. ئۇ بېيجىڭدا يىلتىز تارتىپ، بىخلىنىپ، چېچەكلەپ مېۋە بەرمەكچى بولدى، شۇڭا ھەج سەپىرىدە تۇيۇقسىز نىشاننى ئۆزگەرتتى. ئۇنىڭ بۇ قارارغا كېلىشى ھەرگىزمۇ قاشتاش پىيالىنى تۆلەپ بېرىش ئۈچۈن ئەمەس ئىدى. تورورىدىن بابا چوڭقۇر خورسىنىپ كېتىپ قالدى. ئۇ ئىبراھىمنى مەجبۇرلىمىدى، ئىبراھىم ئېتىقادىدىن ۋاز كەچتى دەپ ئويلىغان بولۇشى مۇمكىن. ئىبراھىم شۇ چاغدا ئېتىقادنىڭ زادى قانداق نېمە ئىكەنلىكىنى تازا بىلىپ كەتمىگەنلىكتىن، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان قاشتاش ئويمىكەشلىكىگە ئۆزىنى ئاتىۋېتىش ئىرادىسىگە كەلگەن بولۇشى مۇمكىن، بۇمۇ بىر خىل ئېتىقادقۇ؟ ئاھ، باشقا بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئېتىقادىغا قارىغاندا بۇ تىلغا ئېلىشقا ئەرزىمەيدىغان

ئېتىقاد.

چىجىنجەينىڭ خوجايىنى لياڭ يىچىڭ ئىبراھىمنى رەسمىي شاگىرتلىققا قوبۇل قىلدى. بۇ ئۇنىڭ ھاياتىدا بىرىنچى قېتىم، شۇنداقلا ئەڭ ئاخىرقى قېتىم شاگىرت قوبۇل قىلىشى ئىدى. ئۇ ئەسلىدە ئۆزىنىڭ كاماليەتكە يەتكەن ھۈنىرىنى ئۇزۇندىن بېرى ئاللادىن تىلەپ كېلىۋاتقان، ئەمما ئېرىشىش نىسىپ بولمايۋاتقان ئوغلىغا قالدۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئاللا ئۇنىڭغا جاھاز-لىنىڭ ئۇ چېتىدىن بىر شاگىرتنى يەتكۈزدى، ئاللانىڭ بۇ ئىلتە-پاتىنى ئۇ قانداقمۇ رەت قىلسۇن. ئۇستاز تۇتۇش مۇراسىمى ناھايىتى ئاددىي ئۆتكۈزۈلدى، بۇنىڭغا كۈجە كۆيدۈرۈپ، باش ئۇرۇش كەتمەيتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ قىممەتلىك يوسۇنى «قول بېرىش» ئىدى. ئۇستاز بىلەن شاگىرت بىر ـ بىرىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتتى. قاشتاش ئويمىكەشلىكىگە چوڭقۇر مۇھەب-بەت باغلىغان ئىككى جۈپ قول، ئوخشاش بىر كەسىپكە مەپتۇن بولغان ئىككى يۈرەك بىر ـ بىرىگە مەھكەم باغلاندى.

لياڭ يىچىڭ ئىبراھىمنى ئەجدادلىرىنىڭ قەبرىسىنى تاۋاپ قىلدۇرغىلى تۇپراق بېشىغا ئاچىقتى. ئۇنىڭ ئەجدادلىرى مۇشۇ يەرگە كۆمۈلگەنىدى. ۋايىغا يەتكەن قاشتاش ئويمىكەشلىك ھۈ-نىرى شۇلاردىن قالغانىدى، ئەمدى بۇ ھۈنەر ئىبراھىمغا قالدۇ. لياڭ يىچىڭ ئەجدادلىرىنىڭ كەچۈرۈشىنى ئۈمىد قىلدى. ئىب-راھىم گەرچە لياڭ جەمەتىنىڭ پۈشتى بولمىسىمۇ، لېكىن مۇسۇلمان ئىدى، تومۇرىدا ئېقىۋاتقان قان ئوخشاشلا مۇسۇلمان-لارنىڭ قېنى ئىدى. ھاياتلىقتىن ئەسەر يوق بۇ قاقاسلىققا يۈز-لەنگەن ئىبراھىم ئېقىۋاتقان دەريانى كۆردى. يەتتە چى كېلىدە-غان تەن، بىر ئوچۇم تۇپراق، مۇسۇلمانلار ھەممە نەرسىسىنى قالدۇرۇپ يالىڭاچ پېتى بىر ـ بىرلەپ كەتتى. ئۇلاردىن ئۈزۈن قاشتاش دەرياسى ھاسىل بولدى. ئىبراھىم شۇ تاپتا يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قېتىدىن قوزغالغان ھۆرمەت تۈيغۇسى بىلەن بۇ دەريانى

كېچىدۇ، بۇ ئىرادە تەقدىرنى ئۇ بىر ئۆمۈر ئۆزگەرتەلمەيدۇ.

ــ ئۇستام، بىزنىڭ پىرىمىز مۇشۇ يەرگە كۆمۈلگەنمۇ؟ دەپ سورىدى ئىبراھىم قاتار كەتكەن قەبرىلەرگە قاراپ لياڭ يېچىڭدىن. ئۇ توروردىن بىلەن جاھان كېزىپ يۈرگەن كۈنلەردە تالاي ھۈنەرۋەنلەر بىلەن ئۇچراشقان، ئۇلاردىن ھەر خىل كەسىپلەرنىڭ پىرى بارلىقىنى ئاڭلىغانىدى: سىرچى ۋە نەققاشلارنىڭ پىرى ۋۇداۋزى، تۆمۈرچىلەرنىڭ پىرى لى لاۋجۈن، ئاشپەزلەرنىڭ پىرى گوڭ لېيزۇ، تامچىلارنىڭ پىرى گۈڭ لۈبەن، ئۇلارنىڭ ھەرقايسىسىنىڭ ئۆزۈن دەريا سى بار، كىشىلەر بۇ دەريانىڭ بېشىنى تولۇپ ـ تاشقان ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىشىدۇ. ئۇنداقتا، بۇ قاشتاش دەريا سىنىڭ بېشى نەدە؟ ئۇنىڭ بۇنى بەكمۇ بىلگۈسى بار ئىدى.

ــ پىرىمىزنى دەمسەن؟ ــ دېدى لياڭ يېچىڭ ئەجدادلىرىنىڭ قەبرىلىرىگە قاراپ تۇرۇپ. ئۇ ئىبراھىمنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرەلمىدى. ئارىدىن ئۆزۈن يىللار ئۆتۈپ كەتكەندى. ئۇ سۇ ئورۇندۇقىنىڭ ئۆزىگە دادىسىدىن قالغانلىقىنىلا بىلەتتى، دادىسىغا دادىسىنىڭ دادىسىدىن قالغانىدى. لياڭ يېچىڭ مۇشۇنداق بىر ئەۋلاد بىر ئەۋلادتىن ھېسابلاپ باقتى. ئۇلارنىڭ پىرى زادى كىم؟ ئۇ قارا تۇرك ئىدى، جەمەت شەجەرىسىمۇ يوق ئىدى، ئۆزىنىڭ تارىخى توغرۇلۇق بىلىدىغانلىرى تولىمۇ ئاز ئىدى. ئۇ ئەپسۇس ـ نادامەت ئىچىدە خورسىنىپ:

ــ ئېنىق دەپ بېرەلمەيمەن، پىرىمىزنىمۇ ئېنىق دەپ بېرەلمىسەم ـ ھە! ــ دېدى.

ئىبراھىم ئۇستازىغا قارىدى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇستازىنى بۇرۇنقى ئىشلارنى ئەسلەپ بېقىشقا دەۋەت قىلىۋاتقانىدەك بىر خىل جاھىللىق چىقىپ تۇراتتى.

ــ لېكىن، ــ دېدى لياڭ يېچىڭ ئويچانلىق بىلەن ــ بېيجىڭدىكى قاشتاش ئويمىكەشلىكىنىڭ بىر پىرى بار، كىشىلەر

ئۇنى ھۆرمەتلەپ «چۇ پىرىم» دەپ ئاتىشىدۇ.

ــ چۇ پىرىم؟ ئۇ كىمۇ؟

ــ بۇ چۇ پىرىم خۇيزۇ ئەمەس. ئۇ زاتىنىڭ نامى ـ شەرىپى چۇچۇجى، ئۆزى تويىن ئەۋلىيا چۇچۇجى دەپمۇ ئاتىلىدۇ، شەنـ دۇڭلۇق. ئۇ ئائىلىسى نامرات بولغاچقا، كىچىك ۋاقتىدىن تارتىپ دادىسىنىڭ كەسپىگە ۋارىسلىق قىلىپ، ئەپكەش كۆتۈـ رۈپ يۈرۈ ـ كەنتلەرنى ئارىلاپ، كىتاب، قەغەز ۋە قەلەم ـ سىياھ سېتىپ كۈنلىرىنى جاپادا ئۆتكۈزگەن. كېيىن تويىن بولۇپ جاھان كېزىپ كۆپ ھۈنەرلەرنى، بولۇپمۇ قاشتاش ئويمـ كەشلىكىنى ئۆگەنگەن. ئۇ خېنەن، سىچۈەن، شەنشى، گەنسۇ ۋە ئەڭ يىراق جاي شىنجاڭغىچە بارغان، خوتەننىڭ قاشتاش چىقىدىغان تاغلىرىنى تەكشۈرگەن. ئۇنىڭ قولىدىن كەلمەيدىغان ئىش يوق. ئۇ غەربىي شىمالدىن مىڭبىر جاپادا بېيجىڭگە قايـ تىپ بۇ يەرگە ئانچە يىراق بولمىغان بەييۈنگۈەندە تۇرۇپ قالـ غان...

ئەۋلىيا چۇچۇجىنىڭ ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلىرى ئىبراھىمـ نىڭ قەلبىدە يېقىملىق تۇيغۇ ھاسىل قىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرى ئارقىلىق ئۇستازىنىڭ قىسقا بايانىنى تولۇقلىدى. چۈنكى ئۇمۇ جاھان كەزگەنىدى. شۇغىنىسى، ئەۋلىيا چۇچۇجـ گە ئوخشاش ھۈنەر ئۆگەنمىگەن، قاشتاش قىدىرمىغانىدى. چـ جېنجەي بىلەن ئۇستازى لياڭ يېچىڭنىمۇ تونۇمايتتى، قاشتاش روھىنىڭ ئۇنى يىراقتىكى شىمالدا ساقلاپ تۇرغانلىقىدىن ھەم خەۋىرى يوق ئىدى. ئەمدى ئۇ كەلدى!

لياڭ يېچىڭ گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

ــ ئۇ جاھاننى ئۇرۇش قاپلىغان، پۇقرالارنىڭ كۈنى ناھاـ يىتى تەس، تىرىكچىلىك قىلاي دېسە ئىش يوق، ھەممە ئادەم بىكار يۈرىدىغان زامانلار ئىكەن. ئەۋلىيا چۇچۇجى بىر قىسىم زېھنى ئوچۇق، قولى ئەپچىل ياشلارنى تاللاپ، ئۇلارغا قاشتاش

ئويمىكەشلىكىنى ئۆگەتكەنىكەن. يۇەن سۇلالىسىنىڭ تۇنجى خا-
نى چىڭگىزخان ئەۋلىيا چۇچۇجىنىڭ نام - شەرىپىنى ئاڭلاپ،
ئۇنى ئوردىغا چاقىرتقان. ئۇنىڭغا ئاز ئۇچرايدىغان بىر پارچە
يېشىل تاشنى كۆرسىتىپ، ئۇنىڭدىن شاھانە بىر بۇيۇم ياساشقا
بۇيرۇغان. ئەۋلىيا چۇچۇجى يېشىل تاشنى ياندۇرۇپ ئەكېلىپ،
ئۆرۈپ - چۆرۈپ كۆرۈپ، قايتا - قايتا ئويلىنىپ، ئۇ تاشتىن
ياپراقلىرى ياپيېشىل لىگا ئىشلەپ چىڭگىزخانغا ھەدىيە قىلغان.
چىڭگىزخان بۇ يېشىل لىگانى بەكمۇ ياقتۇرۇپ قالغان. بۇ لىگا
ئۇستىدە قاپقىقى، ئاستىدا تەگلىكى بار قۇتا ئىكەن. ئاغزىنى
ئاچسا، ئىچىدە ئۇزۇن يېشىل زەنجىر، زەنجىرگە ئۆتكۈزۈلگەن
ھالقىلار قۇتىنىڭ ئاغزىدىن تەگلىكىگىچە تۇتىشىپ تۇرىدىكەن.
چىڭگىزخان ئۇنىڭ ھۇنىرىگە ئاپىرىن ئەيلەپ، ئۇنىڭغا بىر پارچە
ئاق قاشتاش بېرىپتۇ. ئەۋلىيا چۇچۇجى بۇ قاشتاشتىن ئاق
قاشتاش لوڭقا ئىشلەپتۇ. ئۇ لوڭقا شۇنداق نېپىزكى، تۇتسا
ئالىقاندىكى سىزىقلار كۆرۈنۈپ تۇرىدىكەن.

. . . چىڭگىزخان كېيىن ئەۋلىيا چۇچۇجىغا «ئاق قاشتاش
پىرى» دەپ نام بېرىپتۇ، بۇ بىر رىۋايەت. يەنە مۇنداق بىر خىل
رىۋايەتمۇ بار. كېيىن ئەۋلىيا چۇچۇجىنى ئوردىدىكىلەر سەل
ھۆرمەتلىمەيدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، چىڭ-
گىزخان ئۇنىڭغا بىر قاشتاش قەدەھ بەرگەنىكەن، بىر كۈنى
چىڭگىزخان بەيىۋنگۈەنگە بېرىپ، ئۇنىڭ قاشتاش قەدەھنى ئىش-
لەتمىگەنلىكىنى كۆرۈپ بۇنىڭ سەۋەبىنى سوراپتۇ. ئەۋلىيا چۇ-
چۇجى: «ئۆزلىرى بەرگەن مۇقەددەس بۇيۇمنى ئىشلىتىشكە نېمە
ھەددىم؟ ئۇ بېشىمنىڭ ئۈستىدە تۇرىدۇ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.
چىڭگىزخان ئۇنىڭ بېشىغا سەپسېلىپ قاراپتۇ. ئەۋلىيا چۇچۇجى
بۇ قاشتاش قەدەھنى تېشىپ، تۇرگۈچكە ئۆتكۈزۈپ تاجغا ئوخ-
شاش بېشىغا تۇرۇۋالغانىكەن. چىڭگىزخان ئۆز ھىممىتىنى ئۇ-
نىڭ بېشىغا قويۇۋالغانلىقىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىدا «سەن قاش-

تاشچىلىقنىڭ پىرى ئىكەنسەن!» دەپتۇ. مەن بىر ساۋاتسىز ئادەم. بۇ ئىككى خىل رىۋايەتنىڭ قايسىسى راست، قايسىسى يالغان، بىلمەيمەن. بىراق، ئەۋلىيا چۈچۈجى شۇنىڭدىن تارتىپ بېيجىڭدا قاشتاشچىلىقنىڭ پىرى بولۇپ قالغان، كىشىلەر تەرىپىدىن «چۈ پىرىم» دەپ ئاتالغان. جاھانكەزدى تويىنلارنىڭ ئارىسىدا «سۇ ئورۇندۇقى قوشقى»نى يادلاپ بېرەلەيدىغانلار بەييۇنگۈەندىن چىقىدۇ. بىزگە ئوخشاش كاسىپلار ئۇلارنى مېھمان ئورنىدا كۈتىمىز. 1 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى چۈ پىرىنىڭ تۇغۇلغان كۈنى، كاسىپلارنىڭ ھەممىسى بەييۇنگۈەنگە بېرىپ چۈ پىرىنى تاۋاپ قىلىدۇ؛ 9 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى چۈ پىرىنىڭ ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغان كۈنى، كاسىپلار گۈڭگۈرت زاۋۇتى ئەتراپىغا جايلاشقان چاڭچۈنلۇكلەر ئۈيۈشمىسىغا يىغىلىپ، چۈ پىرىنىڭ ھەيكىلىگە تاۋاپ قىلىدۇ. بىزنىڭ دىنىمىز ئوخشاش بولمىغانلىقتىن، بىز خۇيزۇلار چۈ پىرىمگە تاۋاپ قىلغىلى بارمايمىز. ئەجدادلىرىمىز ھۇنەرنى قانداق ئۆگەنگەن، بۇ ھەقتە بىر نەرسە دېيەلمەيمەن. ئۇلار يا مۇشۇ چۈ پىرىمدىن ياكى باشقا پىرىملاردىن ئۆگەنگەن بولسا كېرەك.

لياڭ يىچىڭنىڭ بۇ گەپلىرى ئىبراھىمنى قانائەتلەندۈرەلمىدى.

ـــ مەن باشقا پىرلەر بارمىكىن دەيمەن، چۈ پىرىمنىڭمۇ پىرى بار بولغىيدى؟ ـــ دەپ، ئىبراھىم خىيالغا پاتتى. لياڭ يىچىڭ دېگەن رىۋايەت ۋە چاقچاق ئارىلاشقان بۇ ھېكايە ھېلىقى ئۇزۇن دەريانىڭ بېشى ئەمەس ئىدى. ئۇ يەنە سۇرۇشتۇرۇشى، تىنماي سۇرۇشتۇرۇشى كېرەك...

ئىككىسى چىجىنجەيگە قايتقاندا چۈشلۈك تاماق ۋاقتى بولغانىدى. ئىبراھىم ھازىردىن باشلاپ ئۇستازىنىڭ خوتۇنىنى «قوشناچ»، بىئېر بىلەن يۇئېرنى «سىڭلىم» دەپ چاقىرىدىغان بولدى، ئۇلارنى ئىسمى بىلەن چاقىرمىسا بولمايتتى.

ـــ سىزنى نېمىدەپ چاقىرىمىز؟ ـــ دېدى داستىخانغا تاماق قويۇپتىپ بىئېر ئۇنىڭدىن.

ـــ مېنىمما؟ ئىبراھىم دەپ چاقىرىڭلار! ـــ دېدى ئۇ بىر ـ ئېرىنىڭ قولىدىن قورۇما بىلەن چوكىلارنى ئېلىۋېتىپ كۈلگە ـ نىچە، ـــ مەن يېڭى كەلگەندە ئىسمىنى بىلگەن ئەمەسمۇ؟

ـــ ئۇ شۇنداق، بۇ دېگەن سىزنىڭ قۇرئانچە ئىسمىڭىز، ئەسلى ئىسمىڭىز نېمە؟

ـــ ئەسلى ئىسمىم؟

ـــ شۇنداق ـــ دېدى لياڭ يىچىڭمۇ گەپكە ئارىلىشىپ ـــ بىز مۇسۇلمان، ھەممىمىزنىڭ قۇرئانچە ئىسمىمىز ھەم ئۆز ئىسمىمىز بار. مەن ئۆزۈمنى ئالسام، مېنىڭ قۇرئانچە ئىسمىم ئابدۇللا، ئۆز ئىسمىم لياڭ يىچىڭ. سېنىڭچۇ؟ ئىبراھىمدىن باشقا ئىسمىڭ نېمە؟

ـــ مېنىڭ يەنە بىر ئىسمىم بار ئىدى، مېنى ھېچكىم ئۇزۇندىن بۇيان. . . ـــ دېدى ئىبراھىم خىجالەتچىلىكتە بېشىنى سىلىپ، ـــ دادام بىلەن ئاپام ھايات چېغىدا مېنى شياۋچىزى دەيتتى. . .

ـــ شاۋچىزى؟ ـــ قايتىلىدى بىئېر. بۇ ئىسىم ئۇنىڭغا كۈلكىلىك تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى.

شاۋچىزى قىزىرىپ كەتتى.

لياڭ يىچىڭ كۈلۈپ:

ـــ بۇ ئەركىلەتمە ئىسمىڭكەن، رەسمىي ئىسمىڭ بولۇشى كېرەك. ئەمدى سەن ھۇنەرۋەن بولىسەن، كۆزگە كۆرۈنىسەن، خەقلەر سېنى «شياۋچىزى» دەپ چاقىرسا بولمايدۇ. فامىلەڭ نېمە؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن.

شياۋچىزى گەپ قىلمىدى، شۇنچە يىلدىن بېرى ھېچكىم ئۇنىڭدىن فامىلىسىنى سورىمىغانىدى. ئىگە ـ چاقسىز بىر يېتىمنىڭ فامىلىسى بىلەن كىمنىڭ كارى؟ ئۇنىڭغا ئۇنى بېقـ

ۋالغان توروردىن بابا «ئىبراھىم» دەپ ئىسىم قويغان، شۇنىڭ-دىن كېيىن ئۇنىڭ ئىسمىمۇ، فامىلىسىمۇ مۇشۇ بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ كىملىپ چىقىشىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ئۇستاز ئۇنىڭدىن سورىغاندا، ئۇزاق - ئۇزاقلاردا قالغان ئۆتمۈشنى يەنە كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەن ئىبراھىمنىڭ قەلبىدە تىل بىلەن ئىپادىلەن-گۈسىز تۈيغۇ پەيدا بولۇپ، كۆزلىرى لىق ياشقا تولدى.

— بولمىسا، بىزنىڭ فامىلىمىزنى قوللانمامسىز؟ — دەپ-دى ئىغىر.

— ياق، مېنىڭ فامىلەم بار، — دېدى شياۋچىزى لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ يىغلىۋەتمەسلىك ئۈچۈن تىرىشىپ، — مېنىڭ فامىلەم خەن.

— ھىم، — دېدى لياڭ يىچىڭ ئويغا پېتىپ، — ساڭا رەسمىي ئىسىم قويۇش كېرەك. خەن... خەن نېمە؟

بىرنەچچە تال خەت بىلىدىغان بۇ ھۈنەرۋەندە شاگىرتىغا ئىسىم قويغۇدەك ماغدۇر يوق ئىدى. لياڭ يىچىڭ ئۇنىڭغا چاقىرماقتا ئاسان، ياڭراق ھەم قاشتاشچىلىق كەسپى بىلەن ئازدۇر - كۆپتۇر مۇناسىۋەتلىك، مەسىلەن، «جۇنبېي»، «بىڭيۇ» دېگەندەك ئىسىملارنى قويۇشنى ئۈمىد قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ «بىلىمدان» قەسرىدىكى ھەزرەتتىن مەسلىھەت سورى-غىلى شياۋچىزىنى باشلاپ شۇ يەرگە ماڭدى.

«قاشتاش مەستانىسى» لياڭ يىچىڭنىڭ شاگىرت قوبۇل قىلغانلىقىنى، لياڭ ئۇستامنىڭ ۋايىغا يەتكەن ھۈنىرىگە ۋارىس-لىق قىلىدىغان ئادەمنىڭ چىققانلىقىنى ئۇقۇپ قالتىس خۇشال بولدى. ئۇ ئويلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ، بىردىنلا:

— شياۋچىزى؟ بۇ سىلىنىڭ مۇبارەك دۇكانلىرىنىڭ نامى «چىجېنجەي» دېكى چىغۇ؟ ئىككى خەتنىڭ ئورنىنى ئالماشتۇرۇپ «زىچى» دېسەك بولغۇدەك. قەدىمىي زامانىدا قاشتاش سىلىقلاش ئۇستە-سى لۇزىگاڭ ئىدى، ھازىر خەن زىچى، ياخشى ئىسىم! — دېدى.

خەن زىچى دېگەن بۇ ئىسىم شۇنىڭدىن تارتىپ ئىبراھىم، يەنى شياۋچىزىنىڭ رەسمىي ئىسمى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ بىر نەچچە يىللاردىن كېيىن قاشتاشچىلىق ساھەسىدە نام چىقىرىپ، پايتەختىنى داڭ قالدۇرۇشىغا كەلسەك، بۇنى ئۇنىڭ ئۆزى ۋە ئۇنىڭ ئۇستازى لياڭ يىچىڭمۇ مۆلچەرلىمىگەنىدى.

باھار كېتىپ كۈز كەلدى، قىش بىلەن ياز نەچچە ئالماشتى. دەرۋازا ئالدىدىكى تېرەك ئۈچ قېتىم كۆكلىدى، ھويلىدىكى ئانار ئۈچ قېتىم مېۋىلىدى. خەن زىچى مىڭدىن ئارتۇق كېچە - كۈندۈزنى سۇ ئورۇندۇقى ئالدىدا ئۆتكۈزۈپ، چوڭ يىگىت بولۇپ قالغانلىقىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى. مۇقىم تۇرمۇش، ئىللىق ۋە ئىناق ئائىلە كەيپىياتى ئۇنىڭ ئۈزۈن مۇددەت سەرگەردانلىقتا يۇرۇپ مۇزلاپ كەتكەن يۈرىكىنى ئىللىتتى، ئاددىي ۋە يېتەرلىك تاماقتىن ئۆسمۈرلۈكتىن ياشلىققا قاراپ كېتىۋاتقان ئۆتكۈنچى مەزگىلدىكى ئوزۇقلۇققا بولغان جىددىي ئېھتىياج كاپالەتكە ئىگە بولدى. قاشتاش سىلىقلاش ماھارىتىگە بولغان قەتئىي ئىنتىلىش ئۇنىڭدا ئىجادىيەت بىلەن ھاياتنى تولۇقلايدىغان ئىشەنچىنى قوزغىدى. قاينىق پايتەخت مۇھىتىدا ئۇ رىقابەت بىلەن پۈت تىرەپ تۇرىدىغان خاراكتېرنى يارىتتى. ئۇچ يىل ۋاقىتتا ھاياتنى يېڭىدىن باشلىدى، ئۇستازىنىڭ يۈرەك قېنىنى قوبۇل قىلىپ، بېيجىڭنىڭ سۈيىنى ئىچىپ ئاستا - ئاستا يىگىت بولۇپ يېتىلدى. ئۇ ئۇستازىغا ئوخشاش ئېگىز، مۇرىلىرى كەڭ، بېلى چىڭ ئىدى. ۋۇجۇدىدىن ياشلىقنىڭ كۈچ - قۇدرىتى ئۇرغۇپ تۇراتتى. چىرايىدىن گۆدەكلىك ۋە ئۇياتچانلىق كېتىپ، لېۋىنىڭ ئۇستىگە مايىسىدەك يۇمشاق بۇرۇت چىقىشقا باشلىدى. ئون توققۇز ياشقا كىرگەن بۇ بالا ئۆز يېشىدىن چوڭراق ھەم قاۋۇل كۆرۈنەتتى، چاقناپ تۇرغان بىر جۈپ كۆزلىرى قاشتاشقا چۈشۈپ قالسا، ئۆزىنى خۇددى توشقانغا ئۇرغان بۇركۇتتەك شىددەت بىلەن ئۇراتتى. سۇ ئورۇندۇقىدا

ئولتۇرسا قاتقان يىرىك قوللىرى ماھىر ئاشپەزنىڭ قوللىرىدەك سازلىشىپ كېتەتتى. ئاللا لياڭ يېچىكىدىن يەنە بىرنى يارىتقاندى. ئۇ ئۇستازنىڭ كەڭ قورساق ۋە مۇلايىم مىجەزىگە ژارىسىلىق قىلدى، لېكىن ئۇنىڭ جىمغۇرلۇقىنى دورىمىدى. بۇرۇنقى جەنۇب ۋە شىمال تەلەپپۇزى ئارىلاشقان تەلەپپۇزنى پۈتۈنلەي تاشلاپ، ساپ بېيجىڭ تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان بولدى. كىشىلەرگە كەمتەر، سىلىق مۇئامىلە قىلاتتى. تېگى - تەكتىنى بىلمىگەنلەر ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن سەرگەردان چاغلىرىدىكى قورايدەك ئاۋاق ۋە بېچارە سىياقىنىڭ ئىزىنىمۇ تاپالمايتتى. ئۇ سەرگەردان بولۇپ يۇرگەن چاغلىرىدا توروردىن بابادىن ئاز - تولا خەنزۇچە خەتلەرنى ئۆگەنگەنىدى، ھازىر ۋاقىت چىقىرىپ ئېرىيۈتاڭ باسقان «ئۇچ خەتلىك دەستۇر»، «مىڭ خەتلىك نامە» قاتارلىق كىتابلارنى ئوقۇپ، ئۇستازنىڭ ھېسابىات خاتىرىلىشىگە قارىشىدىغان، خەت - چەكلەرنى قىينالماي يازىدىغان بولۇپ قالدى، گەرچە ئۇنى چوڭ دۇكانلاردىكى كاسسىرلارغا، «بىلىمدان» قەسىرىدىكى ھەزرەتكە سېلىشتۇرغىلى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇستازنىڭ نەزىرىدە ئۇ «بىلىملىك» ئادەمگە ئايلانغانىدى.

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇستازى كۈندىن - كۈنگە قېرىپ كېتىۋاتاتتى، چوڭقۇر قورۇقلار بىلەن يۈزى بارغانسېرى پۈرلىشىپ، قاپقارا چاچلىرىنى ئاق ئارىلاشقا باشلىغانىدى. بۇ ئۇنىڭ چېچىغا قونغان قاشتاش توزۇندىلىرى ئەمەس، بۇنى يۇيۇپ چىقىرىۋەتكىلى بولمايتتى. يىل بويى سۇدىن چىقمايدىغان، كاربونىدتا تاۋلانغان قوللىرى قاداق بىسىپ قاغجىراپ كەتكەن قەدىمىي دەرەخنىڭ يىلتىزىغا ئوخشاپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ تىنىم تاپماي ئىشلەيتتى. ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ھاياتى توختىمايدىغان مەشغۇلات قىلىدىغان قوللىرىدا ئىدى.

دۇكانغا ئىككى سۇ ئورۇندۇقى قاتار قويۇلغانىدى. ئۇستاز

بىلەن شاگىرت ئىككىسى ئالدىراش ئىشلەيتتى، ئىككى دۇكان-
دىن چىققان ئاۋاز بىر - بىرىگە قوشۇلۇپ كېتەتتى، بۇ ئۇلار-
نىڭ مەڭگۈ تۈگىمەس گەپلىرى ئىدى. خەن زىچى ئادەتتە گۇل-
دان، تۈتقۇچ ۋە قۇتا قاتارلىق ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارنى
قىلاتتى. پايدىسى ئاز بۇنداق بۇيۇملارنىڭ بازىرى ياخشى ئىدى.
خېرىدارلار ئالاھىدە بۇيرۇتقان نەپىس بۇيۇملار لياڭ يىچىڭنىڭ
قولىدىن چىقاتتى. ئۇ مۇشۇنداق نەپىس بۇيرۇتمىدىن بىرنى
ئىشلەۋاتقانلىقىغا ئۇچ يىل بولغانىدى، مۇشۇ كەمگىچە قولىدىن
چىقىرىپ بولالمىدى.

بۇ، مەخسۇس ئەجنەبىيلەرگە مال ساتىدىغان «خۇيىيۇەن-
جەي» نىڭ خوجايىنى پۇ شۇچاڭ بۇيرۇتقان بۇيرۇتما ئىدى.
ئەملىيەتتە ھەقىقىي بۇيرۇتقان كىشى سام خونتېر ئىسىملىك
ئەنگلىيەلىك ئىدى. بۇ كىشى جۇڭگونىڭ رەسىم ۋە ئاسارئەتىقە-
لىرىگە ئالاھىدە خۇمارى بار ئىدى. جۇڭگوغا نەچچە قېتىم
كەلگەن بۇ ئىنگلىز پۇ شۇچاڭنىڭ كونا خېرىدارى ئىدى. ئۇ
ناھايىتى نەپىس سىزىلغان بىر پارچە رەڭلىك رەسىمنى كۆتۈرۈپ
پۇ شۇچاڭنىڭكىگە كېلىپ، بۇ رەسىمنى قاشتاشقا ئويۇپ چىقىش-
نى تەلەپ قىلدى. پۇ شۇچاڭ گەرچە قاشتاش بۇيۇملىرى ساتىدە-
غان «خۇيىيۇەنجەي» نىڭ خوجايىنى بولسىمۇ، لېكىن قاشتاش
تاراشلاشنى بىلمەيتتى ھەم پىششىقلاش دۇكىنىمۇ يوق ئىدى.
ئۇنىڭ خەلق ئارىسىدىن يىغقان ئاسارئەتىقىلەرنى ھېسابقا ئالمە-
غاندا، يېڭى بۇيرۇتمىلارنى مەخسۇس قاشتاش تاراشلايدىغان،
لېكىن مال ساتىدىغان دۇكىنى يوقلارغا بۇيرۇتاتتى. چىجېنجەي
مۇشۇنداق ئۆزۈن مۇددەت ھەمكارلاشقۇچىلارنىڭ بىرى ئىدى.
پۇ شۇچاڭ سام خونتېردىن بۇيرۇتمىنى ئېلىپ، ئۆزىنىڭ لياڭ
يىچىڭنى ئىزدىمىسە بولمايدىغانلىقىنى بىلدى. لياڭ يىچىڭ رە-
سىمنى ئېچىپ كۆردى. بۇ «جېڭ خېنىڭ دېڭىز سەپىرى»
دېگەن رەسىم ئىدى. رەسىمدە دولقۇنلۇق دېڭىز، ھەيۋەتلىك

كېمە، يەلكەن، بايراقلار، سالماق رول تۇتۇپ تۇرغان رولچى، چانقۇچنى بار كۇچى بىلەن ئىتتىرىپ، دولقۇن بىلەن ئېلىشىۋاتقان يېرىم يالىڭاچ ئون نەچچە ماتروس تەسۋىرلەنگەندى. پالوبىدا ئۇچىسىغا ساۋۇت كىيىپ، قولىغا قورال ئالغان مۇھاپىزەتچىلەر تۇراتتى. غەلىتە كىيىنىۋالغان يول باشلىغۇچى ئالدىغا قاراپ قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، دېڭىز سەپىرىنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى سۆزلەۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ئۇچىسىغا قىزىل تون كىيگەن قەددى ـ قامەتلىك بىر ئەزىمەت سول قولىدا كومپاس، ئوڭ قولى بىلەن دېڭىزنى كۆرسىتىپ كېمىنىڭ بېشىدا كۆكرىكىنى كېرىپ تۇراتتى. ئۇ يەتتە قېتىم دېڭىزغا سەپەرگە چىقىپ دۇنياغا تونۇلغان، تولۇق هوقۇقلۇق ئاغۋات جېڭ خې ئىدى. بۇ رەسىم ئۇنىسز تارىخ ئىدى، رەسىمنى كۆرگەن كىشى گويا يەر ـ جاهاننى لەرزىگە سالغان دولقۇنلارنىڭ ساداسىنى ئاڭلاپ، يۇز ـ كۆزلىرىگە مۇزدەك دېڭىز شامىلى ئۇرۇلۇۋاتقاندەك هاياجىنىنى باسالماي قالاتتى.

لياڭ يىچىڭ بۇ رەسىمگە قاراپ خېلى بىر هازاغىچە گەپ قىلمىدى. تەكشى قەغەزگە سىزىلغان رەسىمدىكى تاغ ـ دەريالارنىڭ ئارىلىقلىرى ناهايىتى يىراق ئىدى. هەيۋەتلىك كېمىدىكى ئۇي، ماچتا، يەلكەن، بايراقلار كىشىگە ستېرېئولۇق تۇيغۇ بېرەتتى، هەرقايسىسى ئوخشاش بولمىغان شەكىل ۋە ئۇسلۇبتا سىزىلغانىدى. نەقىشلىك سالاسۇن بىلەن تۇۋرۇكلەر گاهى تۇپتۇز هالەتتە، گاهى هاۋاغا كۆتۇرۇلۇپ لەپكىلەپ تۇرغان هالەتتە بىر ـ بىرى بىلەن گىرەلىشىپ، دەم ئۇزۇلۇپ، دەم تۇتىشىپ كەتكەندەك قىلاتتى. رەسىمدىكى ئادەملەرنىڭ سالاهىيىتى، كىيىم ـ كېچىكى، ياش قۇرامى، قىياپەت ـ تۇرقى ناهايىتى جانلىق ئىدى... ماهىر رەسسامنىڭ قولىدىغان چىققان بۇ رەسىمنى قاشتاشقا ئويۇپ نەپىسلىكتە يېگانە سەنئەت بۇيۇمى يارىتىش، دېمەككە ئاسان بولغىنى بىلەن، ئەملىيەتتە بەكمۇ قىيىن ئىدى

پۇ شۇچاڭ لياڭ يىچىڭنىڭ زۇۋان سۇرمىگەنلىكىنى كۆرۈپ شۇنداق دېدى:

ــ لياڭ خوجايىن، بۇ ئىشنى ئالاھىدە سىلىنى دەپ ئالدىم. خاسىيەتلىك توقماق بولمىسا ئەجدىھا ئوردىسىغا كىرىش نە ھاجەت؟ خونتېر ئەپەندى دېدى: جۇڭگولۇق جېڭ خېنىڭ دېگىز سەپىرى ئىسپانىيىلىك كولومبونىڭ دېگىز سەپىرىدىن ئاز ــ كەم يۈز يىل بۇرۇن بولغان، بۇ بىرىنچى مۆجىزە؛ جۇڭگو رەسسامچىلىقى نۇر شولىسى چۈشۈرۈلمەي، تاق سىزىق سىزىش، رەسىمنى قىزىل ۋە كۆك رەڭ بىرىپ نەپىس چىقىرىش جەھەتتە غەرب رەسسامچىلىقىدىن پەرقلىنىدۇ، بۇ ئىككىنچى مۆجىزە؛ جۇڭگونىڭ قاشتاش ئويمىچىلىقى كۆركەم، كىشىگە بېرىدىغان تەسىرى ئۆزگىچە، بۇ ئۈچىنچى مۆجىزە. خونتېر ئەپەندى مۇشۇ ئۈچ مۆجىزىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرگەن سەنئەت بۇيۇمىنى قەدىرلەپ ساقلىماقچىكەن. لياڭ خوجايىن، چەت ئەللىكلەردىن بۇنداق سىرداش تاپماق تەس. مۇشۇنداق بۇيۇمدىن ئۆمۈرلىرىدە بىرنىلا ۋۇجۇدقا كەلتۈرەلىسىلە، بۇ دۇنيادىن ئارمانسىز كېتىدىلا!

لياڭ يىچىڭ يەنىلا ئۇندىمىدى. ئۇنىڭدا بۇنچىلىك ھۇنەر يوق ئەمەس، بار. بۇنداق بۇيرۇتمىلارنىڭ قول تۇتىدىغانلىقى، بولمىدى دېگەندە ئۈچ يىل كېتىدىغانلىقى ئۇنىڭغا مەلۇم. مۇشۇنداق بىر بۇيرۇتما بىلەن ئۈچ يىل ئۆتۈپ كەتسە، بىر ئۆي ئادەم نېمە يەيدۇ؟

يېڭىلا شاگىرت بولغان خەن زىچى ئۇستازىنىڭ ئويىنى بىلمەيتتى. كۆز ئالدىدىكى رەسىم ۋە پۇ شۇچاڭنىڭ ئادەمنى زۇقلاندۇرىدىغان سۆزلىرى ئۇنىڭدا ئىجادىيەت ئىستىكىنى قوزغىدى. ئاخىر ئۇ گەپكە ئارىلىشىپ:

ــ ئۇستام، بۇ ئىشنى سىلى قىلالايدىلا، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىككىمىزنىڭ ئىككى جۈپ قولى بار! ــ دېدى.

لياڭ يىچىڭ ئۇنىڭغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ، باشقا گەپ قىلماي، ئىچىدە يېڭى تۇغۇلغان موزاي يولۋاستىن قورقماپتۇ دېگەندەك، سەن نېمىنى بىلىسەن، دەپ ئويلىدى.

لياڭ يىچىڭنىڭ ماقۇل بولمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن پۇشۇچاڭ دەرھال چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، رەسمىنى ئاستا يۆگەگەچ، خورسىنىپ تۇرۇپ:

ــ لياڭ خوجايىننىڭ كۆزى يەتمىگەن ئىكەن، قولى چېۋەر باشقا بىر ئۇستىنى تاپاي. ئەسلىدە، خونتېر ئەپەندىمۇ ماڭا پالانچى قىلسۇن، شۇنىڭغا بەرگىن دېمىگەن. ئۇنىڭغا سۈپەتلىك بۇيۇم كېرەك. بىز ئۇزۇندىن بۇيان باردى ــ كەلدى قىلىشۋاتىمىز، شۇڭا سوراپ باقاي دەپ ئالدىلىرىغا كېلىشىم. بولمىسا، بۇ بۇيرۇتمىنى قوبۇل قىلمىغانلار ساماندەك، مېنى ھېممەت قىلمىدى دەپ قالمىسۇن دەپتىمەن. قانداق، لياڭ خوجايىن؟ بولمىسا... ــ دېدى.

ــ توختىسىلا! ــ دېدى لياڭ يىچىڭ بىردىنلا ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ، ــ بۇ رەسمىنى قويۇپ قويسىلا!

پۇ شۇچاڭ كۈلۈپ:

ــ يەنىلا لياڭ خوجايىننىڭ كۆڭلىدە سان بار. ھەقىقىي ئىنسان ئەسلى قىياپىتىنى ئاسان ئاشكارىلىمايدۇ، ئەسلى قىياپىتىنى ئاسان ئاشكارىلىغان ئىنسان ھەقىقىي ئىنسان بولالمايدۇ، يەنىلا قولۇمنى قايتۇرمىدىلا. باھاسى ئۇستىدە مەسلىھەتلىشىش ئاسان. سىلىگە يوشۇرماي ئېيتاي، بۇگۈن زاكالەت ئالغاچ كەلدىم. مانا بۇ نەق ئالتە يۈز تەڭگە، سانىۋالسىلا، قالغىنىنى ئىش پۈتكەندە ھېسابلىشىمىز! ــ دېدى.

پۇ شۇچاڭ شۇنداق دەپ، بىر ھەمىيان ئېغىر يۈەن شىكەي تەڭگىسىنى خالتىدىن ئېلىپ ئۇستەلگە قولدى. لياڭ يىچىڭ پۈل ئېلىشقا خەن زىچىنى بۇيرۇدى. پۇ شۇچاڭ گەرچە ئاغزىدا «مەسلىھەتلىشىش ئاسان» دېگەن بىلەن، ئەمەلىيەتتە باھاسىنى

ئۆزى توغرىلاپ بولغان، مەسلىھەتلىشىشكە ئورۇنمۇ قالدۇرمىغا-
نىدى. قائىدە بويىچە پۇلنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى ئالدىن تاپشۇ-
رۇلاتتى. پۇ شۇچاڭ ئالتە يۈز تەڭگە بەردى. لياڭ يىچىڭ
ئىچىدە ھېسابلاب، پۈشۈچاڭنىڭ ئۇنىڭغا جەمئىي ئىككى مىڭ
تەڭگە بېرىدىغانلىقىنى قىياس قىلدى.

ـــ لياڭ خوجايىن، ناۋادا مۇڭاپىق كۆرسىلا، ـــ پۇ شۇ-
چاڭ شۇنداق دەپ يېنىدىن يېزىپ تەييار قىلىپ قويۇلغان ئىككى
نۈسخا توختامنى چىقاردى، ـــ ھۆججەت قالدۇرغىنىمىز تۈزۈك-
مىكىن؟ بىر ھېسابتىغۇ ئىككىمىز كونا بۇرادەر، ئىلگىرى
ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلاردا ھۆججەتلىشىپ، قول قويۇشۇپ
يۈرمىدۇق، لېكىن بۇ قېتىم بۇنىڭغا ھەممە دەسمايەم كەتتى.
كوزا كۈندە سۇنمايدۇ، كۈندە سۇنىدۇ، ئېغىزدا دېگەن گەپ
ئىسپات بولالماس، ھۆججەت يېزىپ ئىسپات قالدۇرايلى، ھې-
سابلىق دوست ئايرىلماس، گەپ يۈزدە ياخشى، ئۈسسۇل تۈزدە،
كېيىن ھېساب ـ كىتاب تۈگىگەندە ھەممىمىزگە ياخشى بولىدۇ،
شۇنداقمۇ؟

لياڭ يىچىڭ توختامنى قولىغا ئېلىپ كۆردى. توختامنىڭ
مەنىسىنىمۇ ئاساسەن چۈشەندى: ئەتىۋارلىق بۇ كېمىنىڭ سۈرە-
تى قاشتاشقا رەسمىدىكىگە ئوخشاش ئويۇپ چۈشۈرۈلىدۇ، ئىكە-
كى مىڭ تەڭگە ئىش ھەققىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى ئالدىن
بېرىلىدۇ. مۇددىتى ئۈچ يىل، مال ئۆز ۋاقتىدا تاپشۇرۇلىدۇ،
قايسى تەرەپ توختامنى بۇزسا، بارلىق زىيانىنى شۇ تەرەپ تۆلە-
يدۇ، دېگەندەك گەپلەر ئىدى. بۇ پۇ خوجايىن ھەقىقەتەن سىقسا
سۆيى چىقمايدىغان كاززاپ ئىدى، ئۇنىڭ پەرەز قىلغان ئىش
مۇددىتى لياڭ يىچىڭ كۆڭلىدە ھېسابلىغان ئىش مۇددىتى بىلەن
ئوخشاش چىقتى.

لياڭ يىچىڭ ئارتۇق گەپ قىلماي، توختامنامىغا قىڭغىر ـ
قىيسىق قىلىپ ئىسمىنى يېزىپ، پۇ شۇچاڭ يۈكلىگەن مىڭ

پاتمان ئېغىرلىقتىكى يۈكنى يەلكىسىگە ئالدى
پۈ شۇچاڭ چوڭقۇر تىنىۋېتىپ، خاتىرجەم بولۇپ يولىغا ماڭدى.
ـــ ئۇستاز، بۇ ئىش... ـــ دېدى خەن زىچى ئۇستازىنىڭ ئوي - پىكرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن بىتاقەت بولۇپ. ئۇستازى بۇ ئىشنى گەرچە ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن قوبۇل قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇستازىدا ئىشەنچ بارلىقىغا ئۇنىڭ كۆزى يەتكەنىدى. ئۇ ئۇستازى بىلەن بۇ «ئەتىۋارلىق كېمە»نى پۈتتۈرۈپ بولغۇچە نۇرغۇن ماھارەتلەرنى ئۆگىنىۋالاتتى.
ـــ بۇ جاننى ئالىدىغان ئىش! پۈتۈن كۈچۈم مۇشۇنىڭغا كېتىدۇ! ـــ دېدى لياڭ يىچىڭ قاپىقىنى تۇرۇپ.
ـــ ئەلۋەتتە، چىڭجىنجەي داڭقىنى مۇشۇنىڭغا تاپىنىپ...
ـــ ياق، مەن بۇ ئىشنى چىڭجىنجەينىڭ نامىنى ساقلاپ قېلىش، ئۆزۈمنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ئالمىدىم، ئۇ بەرگەن پۇلغىمۇ موھتاج ئەمەسمەن. خان ئوردىسىنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق ئۇ ئاغۋاتى مۇسۇلمان، بىزگە ئوخشاش خۇيزۇ بولغانلىقى ئۈچۈن قەتئىي نىيەتكە كەلدىم!
ـــ نېمە؟ ئۇ... خۇيزۇما؟ ـــ دېدى بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەيران قالغان ياش خەن زىچى.
ـــ بىز خۇيزۇلارنىڭ ئارىسىدىنمۇ تارىختا مەڭگۈلۈك نام قالدۇرغان كىشىلەر چىققان، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى «پاك ئەمەلدار» خەي رۇي بىلەن بۇ رەسىمدىكى جېڭ خي بىز بىلەن قانداش. ئادەم ئەسلىنى ئۇنتۇپ قالسا بولمايدۇ، شۇلارنى ئۇ-لۇغلاش ئۈچۈن، قېرى جېنىمنى تىكىپ بولسىمۇ بۇ قاشتاش كېمىنى پۈتتۈرىمەن، جۇڭگو مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى-غا بۇز كېلەلەيدىغانلىقىنى ئەجنەبىيلەر كۆرۈپ قويسۇن!
لياڭ يىچىڭنىڭ سۆزلىرىدە خۇيزۇ مىللىتىنىڭ غۇرۇرى ئۇرغۇيتتى. ئۇ گەرچە ئۆز جەمەتىنىڭ شەجەرىسىنى بىلمىسە-

مۇ، ئەمما تارىختا نامى قالغان خۇيزۇلارنى ئاڭلىغانىدى. جىڭ خېنىڭ فامىلىسى ما، ئىسمى سەنباۋ، ئەسلى يۇرتى يۇننەندىن، بوۋىسى ۋە دادىسى ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس جايى بولغان كەبىنى تاۋاپ قىلغان، كىشىلەر ئۇلارنى ھۆرمەتلەپ «ما ھاجىلار» دەيىشەتتى. «ھاجى» مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدىكى مۇقەددەس جاينى تاۋاپ قىلغانلارغا بېرىلىدىغان ئالاھىدە شەرەپ، يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى مىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى يۇننەننى بېسىۋالغاندا، ئائىلىسى خانىۋەيران بولغان ئون ئىككى ياشلىق ما سەنباۋ قېچىلىپ - سوقۇلۇپ يۇرۇپ، بەختكە قارشى مىڭ قوشۇنلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، شەپقەتسىزلەرچە ئاختا قىلىنىدۇ. ئاندىن ئوردىدا كىچىك ھەرەم خادىمى بولىدۇ. مىڭ سۇلالىسى ھەرەم خادىملىرى ساۋاتسىز بولۇشى كېرەك، دەپ بەلگىلىمە چىقارغان. ماسەنباۋ ئوردىغا كىرگەن بولسىمۇ، كۆزى ئوچۇق قارىغۇ قۇل ئىدى. كېيىن تۆھپە يارىتىپ، زاتى پەس دېگەن ئاتاقتىن ئاستا - ئاستا قۇتۇلىدۇ، بىراق خان جەمەتى ئۇنىڭغا ئوخشاش «ما فامىلىلىكلەرنى ئوردىغا كىرىش» تىن چەكلىگەچكە، فامىلىسىنى جېڭغا، ئىسمىنى جېڭ خېغا ئۆزگەرتىدۇ. مىڭ سۇلالىسىنىڭ يوڭلې يىلى، جېڭ خېي پەرمانغا بىنائەن كېمىچىلەر ۋە ئەمەلدارلار بولۇپ يىگىرمە يەتتە مىڭ سەككىز يۈزدىن ئارتۇق ئادەمنى باشلاپ ئاتمىش ئىككى كېمىگە تاۋار - دۇردۇن، ئالتۇن - كۈمۈش، مىس، تۆمۈر، پار - پۇر قاچا ۋە قاشتاشلارنى بېسىپ يىراق ئوكيانغا سەپەر قىلىدۇ. ئىلگىرى - ئاخىر يەتتە قېتىم سەپەرگە چىقىپ، ئاتمىش تۆت يېشىدا قايتىپ كېلىدۇ. جېڭ خېي ھاياتىدا تارتقان كۈلپەتلەر، ياراتقان تۆھپىلەرنى ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ تارتقان كۈلپەتلىرى ۋە ياراتقان تۆھپىلىرى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. شۇنداق دېيىشكە بولىدۇكى، ئۇ بارلىقىنى مىڭ سۇلالىسىغا بېغىشلىۋەتكەن. ئۇ ئۆسمۈرلۈك چېغىدا كۆرگەن خورلۇق-

لارنى، ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن ئاڭلىغان ھاقارەتلەرنى ئۇنتۇپ كەتتىمۇ؟ ياق، ئۇنتۇپ كەتمىدى. بولمىسا ئۇنىڭدا كېيىنكى كۈنلەردىكى دەھشەتلىك دولقۇنلۇق پايانسىز دېڭىزدا مىڭ ئۆلۈپ مىڭ تىرىلىپ، ھەيۋەتلىك كېمىنى ھەيدەپ، مۇقەددەس جاي مەككە مۇكەررەمگە بېرىپ جەمەتىنىڭ ئىچىدە ئۇچىنچى «ما ھاجى» ئاتىلىپ، جىمى ئىقلىمدا نام قازانغان جۇڭگولۇق مۇسۇلمان بولالىغۇدەك ئۇنچىلىك جاسارەت بولمىغان بولاتتى. ئۇ ھەرقانچە رىيازەت چەككەندىمۇ ئاللانى ياد ئەتكەن، ئۆزىنىڭ خۇيزۇ ئىكەنلىكىنى ئېسىدىن چىقارمىغان...

ـــ ھەي، خۇيزۇلار، خۇيزۇلار... ـــ لياڭ يىچىڭ ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ «جېڭ خېنىڭ دېگىز سەپىرى» دېگەن رەسىمگە ئۇزاق قاراپ تۇرۇپ كەتتى.

پۇ شۇچاڭ ئەتىسى بىرىدىن ئۇزۇنلۇقى بىر چى بەش سۇڭ، كەڭلىكى بەش سۇڭ ۋە ئېگىزلىكى بىر چى كېلىدىغان بىر پارچە ئېسىل ئاق قاشتاشنى ئەۋەتتى. بۇ كېلەچەكتىكى كۆركەم كېمىنىڭ ھامىلىسى ئىدى.

لياڭ يىچىڭ بۇ قاشتاشنى رەسىمگە سېلىشتۇرۇپ ئۇدا ئۇچ كۈن قايتا ـ قايتا كۆردى.

ـــ ئۇستاز، كۈندىلا قارايلا، ئەجەب قوللىرىغا ئال ـ مايلىغۇ؟ ـــ دېدى خەن زىچى ئۇستازىنىڭ ئورنىدا تىت ـ تىت بولۇپ.

ـــ ھەرقانداق ئىشنىڭ بېشى تەس بولىدۇ، ئالدىرىغان بىلەن بولمايدۇ، ـــ دېدى لياڭ يىچىڭ، ـــ رەسىم سىزماقچى بولغان رەسسام «كۆڭلىدە سان بولسا» ئاندىن قولىغا قەلەم ئالىدۇ، بىزچۇ، ئالدىمىزدا تۇرغان بىر پارچە قاشتاش كۆزىمىزگە پۈتۈپ بولغان بۈيۇم سۈپىتىدە كۆرۈنگەن چاغدا، ئاندىن ئىشقا كىرىشىمىز. بۇ بىر پارچە قاشتاشنى قېلىپقا ئوخشاتساق، ھېلىقى ئەتىۋارلىق كېمە مۇشۇ قېلىپنىڭ ئىچىدە بولغان بولىدۇ.

دۇ. بىز مۇشۇ قېلىپتىن ئەتىۋارلىق كىمنى ئايرىۋالمىز، كىرەكسىز يېرىنى يۇنۇپ چىقىرىۋېتىمىز، كېرەكلىك يېرىنى ئېپقالمىز. بىزنىڭ بۇ كەسپىمىز لاي قونچاق ياساشقا ئوخشىمايدۇ، لاي قونچاق ياسىغان ئادەم خەق ماۋۇ يېرى بولماپتۇ دېسە، شۇ يەرگە بىر پارچە لاي چاپلايدۇ، بولمىسا، بۇزۇۋېتىپ باشقىدىن ياسايدۇ. بىزنىڭ ماتېرىيالىمىز قاتتىق ھەم چۇرۇك، چوڭراق پۇچۇلۇپ كەتسە چاپلىغىلى بولمايدۇ، بىر مىللىمېتىرئۇيان - بۇيان بولۇپ كەتسە ئەجرىمىز ھاۋاغا ئۇچۇپ كېتىدۇ.

— ئۇستاز، مۇشۇ كەمگىچە ئويلاپ بولالمىدىلىمۇ؟

— ھەئە، — دەپ جاۋاب بەردى لياڭ يىچىڭ راستچىللىق بىلەن، — مەن خەقنىمۇ، ئۆزۈمنىمۇ ئالدىمايمەن، يالغۇز مۇشۇ كېمىنىلا يۇنۇپ چىقىرىش، قارا، بۇ بىر پارچە قاشتاش سوزۇنچاق كەلگەن، ئالدى كەڭ، كەينى تار، ئۇستى سەل يۇمىلاق، شەكلىگە قاراپ تاراشلىسا، كېمىنىڭ نەق ئۆزى شۇ. لېكىن ئۇنىڭدا بۇ كېمىنىڭ دېڭىز ياكى دەريادا كېتىۋاتقانلىقىنى ئىپادىلەپ بەرگىلى بولمايدۇ. پۇ خوجايىن بىزگە بۇيرۇتمىنى رەسىمدىكىگە ئوخشاش بولسۇن دېگەن. بۇ ئەتىۋارلىق كېمىنىڭ دېڭىز - ئوكيانىدا كېتىۋاتقان قىياپىتىنى، ھەيۋىتىنى چىقىرىش كېرەك. ئۇنداق بولمايدىكەن، بۇيرۇتما جېڭ خېنىڭ دېڭىز سەپىرىگە قانداق ئوخشىسۇن! ئۇنىڭ ئۇستىگە كېمىدىكى ماچتا، ئارغامچا، يەلكەن، بايراقلار ھاۋادا ئېسىلىپ تۇرغاندەك تۇرسا بولمايدۇ... ئېلىپ ماڭغاندا ئاسان سۇنۇپ كېتىدۇ.

خەن زىچى سۆكۈتكە پاتتى. ئۇستازى دېگەن بۇ قېتىن مەسىلىلەرنى ئۇ ئويلاپ يەتمىگەنىدى. سۇ ئورۇندۇقىدا ئولتۇرۇشنى يېڭى ئۆگىنىۋاتقان خەن زىچىنىڭ سۆزلىگۈدەك تەجرىبىسى يوق ئىدى. لېكىن، ئۇ ئۇشتۇمتۇت، كۆز ئالدىدىكى قاشتاش ئويمىچىلىقى بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوق بىر ئىشنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ:

ـــ ئۇستاز، «بىلىمدان» قەسرىدىكى ھېلىقى نەقىشلىك ياغاچ دالدا تام يادىلىرىدىمۇ؟ ئۇنىڭدىكى تاغ، دەل ـ دەرەخ ۋە ئۆيلەرنىڭ يېقىن كۆرۈنۈشىگە كۆپتۇرمە نەقىش بېرىلگەن، ئاسـتى تەرەپتىكى يىراقتىن كۆرۈنگەن تاغ، سۇ، رەڭدار بۇلۇت ۋە ئايغا... باستۇرما نەقىش بېرىلگەن... ـــ دېدى.

ـــ ھە، مەندىمۇ شۇنداقراق ئوي بار، ـــ دېدى لياڭ يـەچياڭ شاگىرتىنىڭ بىر كۆرگەن نەرسىنى شۇ زامان ئېسىگە ئەكېلەلەيدىغانلىقىدىن زوقلىنىپ، ـــ مەن شۇ تاپتا قانداق قىلسام، ياغاچچى ۋە رەسساملاردىن پايدىلىنىپ بۇنىڭ ئامالىنى قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى ئويلاۋاتىمەن. بۇرۇن چوڭلارنىڭ ئاغزىدىن ئوردىدا قاشتاشتىن ئويۇپ ياسالغان چوڭ بىر تاغ ھەيكەلى بارلىقىنى، چېنلۇڭ زامانىسىدا ياسالغانلىقىنى ئاڭلىغانلىقىم يادىمدا...

لياڭ يېچىڭنىڭ كۆز ئالدىدا شۇئان چېنلۇڭنىڭ 35 ـ يىلى ياڭجۇلۇق بىر ئويمىكەش قاشتاشتىن ئويۇپ چىققان قىمـەتلىك سەنئەت بۇيۇمى «كەچ كۆزدىكى تاغ مەنزىرىسى» نامايان بولدى. بۇ قاشتاش تاغقا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئۇچ تۇمەن ئىش كۈنى كەتكەن، بەش ـ ئالتە يىلدا ئاندىن پۈتكەن، ئۇچ مىڭ سەر ئاق كۈمۈش سەرپ قىلىنغان. چىڭ سۇلالىسى ئوردىسىدىكى رەسسام جىن تىڭبياۋنىڭ «كەچ كۆزدىكى تاغ مەنزىرىسى» نامىلىق رەسىمى ئاساس نۇسخا قىلىنغان. شىنجاڭنىڭ كۆك قاشتېشى ئىشلىتىلگەن. بۇ قاشتاش ئېغىر، يولى كۆپ، رەڭگى سۇس سېرىق. ھۇنەرۋەنلەر بۇ قاشتاشنىڭ مۇشۇنداق خۇسۇسىيەتلىرىدىن پايدىلىنىپ ئورمانلىق تاغنىڭ كەچ كۆزدىكى بىر پۈتۈن مەنزىرىسىنى تەسىرلىك ھەم خۇددى راستىتەك قاشتاشقا ئويۇپ چۈشۈرگەنىدى. بولۇپمۇ ئەپ كەلگەن يېرى شۇكى، ھۇنەرۋەنلەر ئەسلى رەسىمنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى ۋە كۆرۈنۈشلەرنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشلىرىغا ئېسىلىۋالماي، قاشتاش-

ىنىڭ تەبىئىي شەكلىگە ئاساسەن ئويمان - چوڭقۇر يېرىگە شىپاڭ - ئايۇانلارنى، كۆۋرۈك ۋە كىچىك ئېقىنلارنى ئورۇنلاشتۇرغان ھەم پېرسوناژلارنىڭ كۆرۈنۈشلىرىنىمۇ بەرگەن. قاشتاش تاغ-ىنىڭ بىر پۈتۈن گەۋدىسى تاغنى مەركەز قىلغان ئاساستا بەزىدە توپ، بەزىدە شالاڭ، بەزىدە يوشۇرۇن، بەزىدە ئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئادەم ۋە دەل - دەرەخلەر بىلەن پۈتكۈل ستېرىئولۇق ھالەتتە قايتا نامايان بولغان، رەسسامنىڭ ئەسىرى ئەسلى ئۇس-لۇبىنى ۋە قىممىتىنى يوقاتمىغان...

لياڭ يىچىڭ پىكىر يولى ئېچىلىپ، ئەتىۋارلىق كىشىنىڭ ئوكيان سەپەر يۆنۈلۈشىنى ئاخىر تاپتى. خام ھالەتتىكى ئاشۇ بىر پارچە قاشتاش ماتېرىيالىغا قايتىدىن تەپسىلىي قاراۋاتقان لياڭ يىچىڭنىڭ كۆز ئالدىدا بۇيرۇتمىنىڭ پۈتكەن چاغدىكى مەنزىرىسى گەۋدىلەنگەنىدى.

بۇ بۇيرۇتما ئۇچ قاتلام ۋە ئوخشاش بولمىغان ئۇچ خىل ئۇسۇل بىلەن ياسىلاتتى: بىرىنچى قاتلام، ئەتىۋارلىق كىشى، كىشى گەۋدىسى دولقۇنلارنىڭ ئۈستىدە بولاتتى، بۇنىڭدا كىشى-نىڭ بېشى ئېگىز، كىشىدىكى ئۆيلەر ھەيۋەتلىك كۆرۈنىدۇ، پالوبا، غالتەك، ياكور، تۆمۈر زەنجىرلەر ئېنىق گەۋدىلىنىدۇ. جېڭ خې بىلەن مۇلكى ئەمەلدار، مۇھاپىزەتچى، يول باشلىغۇ-چى، كىشىچى، رولچى ۋەھاكازالار ئۆز ئىشىنى قىلىۋاتقان ھالدا كىشىگە خۇددى تىرىكتەك تۇيۇلىدۇ. بۇ كۆرۈنۈشلەر يۇمىلاق ئويۇش ئۇسۇلى قوللىنىلىپ ئەينەن چىقىرىلاتتى، لېكىن قىلچە بىخەستەلىك قىلىشقا بولمايتتى؛ ئىككىنچى قاتلام، ماچتا، يەل-كەن، ئارغامچا ۋە بايراقلار باستۇرۇپ ئويۇش ۋە قاپارتما ئويۇش ئۇسۇلى بىرلەشتۇرۇلگەن ئاساستا چىقىرىلاتتى. بۇنىڭدىن دېگىز شامىلىدا جەۋلان قىلىۋاتقان بايراقلار، لەپىلدەۋاتقان يەلكەن ۋە پۇلاڭشىۋاتقان ئارغامچىلارنىڭ بىر - بىرىگە گىرەلىشىپ كەت-كەن كۆرۈنۈشى ھاسىل بولاتتى؛ ئۈچىنچى قاتلام، يۇقىرىدىكى

ئىككى قاتلامنىڭ ئاساسى ئىدى. ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن دولقۇن-لار، لەيلەپ يۇرگەن رەڭدار بۇلۇتلار، كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان چايكىلار، ئۇپۇقتىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان ئاي، كۆكتىكى غۇۋا يۇلتۇزلار تېيىز ئويما بىلەن ئويۇپ چىقىرىلاتتى. ئىككىنچى قاتلامدىكى ماچتا، يەلكەن، ئارغامچا ۋە بايراقلار دېگىز ۋە كۆك بىلىنەر - بىلىنمەس بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كېتەتتى، ئەسلى ئەسەرنىڭ ئۇسلۇبى بۇزۇلمايتتى.

قاشتاش تاراشلىغان ئاۋاز يەنە ياڭراشقا باشلىدى. لياڭ يىچىڭ پۇتۇن ۋۇجۇدىنى ئۆزى ئۇزۇندىن بۇيان مەشغۇل بولۇپ كېلىۋاتقان مۇشۇ ئىنچىكە ئىشقا، ئۆزىگە ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان، يۇقىرى ماھارەت تەلەپ قىلىدىغان مۇشۇ ئىشقا ئاتىۋەتە-كەندى. ئۆزىنىڭ بىر ئۆمۈر ئىنتىلىشلىرىنى، مۇسۇلمانلار-نىڭ ئېتىقادىنى مۇشۇ قاشتاش كېمىگە باغلىدى. خەن زىچى ئۇستازىغا ھەمراھ بولۇپ كۇن چىققاندىن تارتىپ كۇن ئولتۇر-غۇچە، قاراڭغۇ چۈشكەندىن تارتىپ كۇن چىققىچە ئىشلەيتتى. ئۇستاز بىلەن شاگىرت ئىككىسى جاھىل تاشقا جان بېغىشلاش-تەك ئىجادىيەت يولىدا دەم ئالايمۇ دېمەيتتى. لياڭ يىچىڭ باشتا شاگىرتىنى قارا ئىشلارنى دادىل قىلىشقا رىغبەتلەندۈردى، ئىن-چىكە ئىش باسقۇچىغا كەلگەندە پۇتۇنلەي ئۆزى قىلدى. خەن زىچى باشقا بىر سۇ ئورۇندۇقىدا ئولتۇرۇپ، ئۇستازىغا ئۇنىڭ ئۇمرىدىكى ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىسگە ۋەكىللىك قىلىدىغان بۇ ئە-سەرنى پۇتتۈرۈشىگە ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىش ئۈچۇن پارچە - پۇ-رات ئىشلارنى قىلىپ ئائىلىسىنىڭ ھاجىتىدىن چىقتى ۋە ئۇستا-زىنى غەمدىن خالاس قىلدى. قاشتاش كېمە جاپالىق مېھنەت جەريانىدا ئاستا - ئاستا دۇنياغا كەلمەكتە ئىدى. خەن زىچى خۇددى ئۇزۇن دەريا ساھىلىنى ئۇستازى بىلەن بىللە سەيلە قىلىپ يۇرگەندەك، قاشتاش كېمىدىكى سىرلىق ئۆزگىرىشلەر-گە كۇندە دىققەت قىلاتتى. ئۇچ يىل ۋاقىت ئانچىمۇ ئۇزۇن

ئەمەس!

يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يېڭى بىر ئەۋلادلار قاتارغا قوشۇلـ
دى، بىئېر بىلەن شىنيۆمۇ چوڭ بولدى. ئون بەش ياشقا
كىرگەن بىئېر چوپچوڭلا قىز بولۇپ قالغانىدى. قىز بالا چوڭايـ
غانسېرى رەڭ تۈزەيدۇ. بىئېرنىڭ كىچىك ۋاقىتلىرىدىكى يۈمـ
لاق يۈزى سوزۇنچاق هالەتكە كىرگەنىدى، ئەتلىرى ئاپئاق،
قاپقارا قوي كۆزلىرىدىن سۈس يېشىل نۇر چاقناپ تۇراتتى.
قاشلىرى قارلىغاچ قانىتىدەك قىيغاچ ئىدى، بىر تال قىلىپ
ئۆرۈۋالغان قويۇق قاپقارا چاچلىرى بېلىگە چۈشۈپ تۇراتتى،
خېلىلا بوي تارتىپ قالغانىدى، تولۇق يېتىلىۋاتقان سۈمبالىنى
كەڭ كىيىملەر يوشۇرۇپ قالالمىغانىدى. يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا
ئەگىشىپ ئۇ دادىسى بىلەن ئۇنىڭ شاگىرتىنىڭ ئالدىدا ئەركىن
گەپ قىلالمايتتى. ئىككىسى ئۇچۇن تېخىمۇ كۆپ يۇكنى ئۆزلۈـ
كىدىن ئۈستىگە ئېلىپ، ئۇلارنىڭ تامىقىنىڭ هۆددىسىدىن ۋاقـ
تىدا چىقاتتى. ئەتكەن تاماقلىرى تەملىك ئىدى. تۆت پەسىللىك
كىيىم ـ كېچەكلەرنى يۇيۇپ ـ ياماش ئىشلىرىنى ئاپىسىنىڭ
تاپشۇرۇقىسىز ئۆزى بىلىپ قىلاتتى. ئاپىسى ياشىنىپ قالغانـ
دى، هەمىشە ئاغرىپ قالاتتى. بىئېر ئاپىسىنىڭ قولىنى پۇتۇنـ
لەي سوۋۇتقانىدى. ئېلىم ـ بېرىم ئىشلىرى هازىر خەن زېچىغا
قالغانىدى. ئۇ بىئېرنىڭ دادىسىنىڭ قولىغا قول، پۇتىغا پۇت
بولۇۋاتاتتى. مال كىرگۈزۈش، پۇل ئەكېلىش ئىشلىرىنى دادـ
سى خاتىرجەم هالدا خەن زېچىغا تاپشۇراتتى. ئۇنىڭ قىلغان
ئىشىدىن زادىلا چاتاق چىقمايتتى. خەن زېچى سىرتتىن قايتىپ
كېلىپلا، هېسابىاتنى ئۇستازىغا بىر ـ بىرلەپ ئۆتكۈزەتتى. ئۇسـ
تازىنىڭ كۆڭلىدە سان بار ئىدى، بىر چەتتە ئاڭلاپ تۇرغان
بىئېرنىڭمۇ ئوخشاشلا كۆڭلىدە سان بار ئىدى، شۇڭا ئۇلارنىڭ
كۆڭلى خەن زېچىدىن توق ئىدى هەم ئۇنىڭغا ئىشىنەتتى. كەـ
سىپداشلىرى لياڭ خوجايىننىڭ شاگىرتى قانداقمۇ ئۇنىڭ شا-

گىرتىغا ئوخشىسۇن؟ ئوغلىغىلا ئوخشايدۇغۇ، دېيىشەتتى. يەنە بەزىلىرى ھەسەت قىلىشىپ، كۆيئوغلىغا ئوخشايدۇ، دەپمۇ قوـ يۇشاتتى. بۇ گەپلەر لياڭ ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ قۇلىقىغا يېتەتـ تى، ئۇلار ئاڭلىمىغانغا سېلىپ يۈرەتتى. بۇنىڭ ھەممىسى نايـ ىي يوق گەپلەر ـ دە! ئوغلىغا ئوخشىسا نېمە بوپتۇ، كۆيئوغلىغا ئوخشىسا نېمە بوپتۇ؟ سەن ئۆيۈڭدىكى قىزىڭنى سەكسەن ياشقىـ چە ساقلامسەن؟ بىئېر غەزەپ بىلەن كۆڭلىدە شۇنداق دەيتتى، ئۇنى كۆرگەندە ھودۇقاتتى، تەمتىرەپ كېتەتتى.

خەن زىچى بىلەن سۆزلەشكۈدەك پۇرسەت بىئېرغا ئانچە كۆپ نېسىپ بولمايتتى. ئۇ بارا ـ بارا ئاپىسىنى تارتىپ چوڭ بولۇپ، باشقا مۇسۇلمان خوتۇن ـ قىزلىرىغا ئوخشاش، كۆڭلىـ دىكى ئارزۇ ـ ئىستەكلىرىنى پاك ئېتىقادى بىلەن يۇغۇرۇپ، يەتتە ئىقلىمدىكى مەۋجۇداتلارنىڭ ياراتقۇچىسى، ھەممە يەردە مەۋجۇت ئاللاغا دەيتتى، ھەربىر ئېغىز سۆزىنى ئاللانىڭ ئاڭلايـ دىغانلىقىغا، ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ئاللانىڭ بىلىدىغانلىقىغا ۋە ئاللانىڭ ئۇنىڭغا بەخت ۋە ئەمىنلىك ئاتا قىلىدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

بىئېرنىڭ سىڭلىسى يۇئېر يەتتە ياشقا كىرگەندى، بىئېرـ غا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى. ئارىلاپ كېلىدىغان مېھمانلار ئىككىسىنى ئارىلاشتۇرۇپ قوياتتى. ئەمەلىيەتتە، بىئېرنىڭ بوـ يى سىڭلىسىنىڭكىدىن خېلى خوپ ئېگىز ئىدى. ئەمما يۇئېر بىئېردىن تەلەيلىك ئىدى. ئۇ مەكتەپ يېشىغا بارغاندا كونىچە مەكتەپلەر ئەمەلدىن قالدۇرۇلغانىدى. لياڭ يىچىڭ قىزلىرىنى تولىمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇ يۇئېرنى مەكتەپكە بېرىش تەكلىپـ نى ئوتتۇرىغا قويغاندا، خوتۇنى: «بىز خۇيزۇلارنىڭ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان قىزلىرىنى كۆرمىدىم، ئوقۇغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟ چوڭ بولسا ئەرگە تېگىپ خەقنىڭ كىرىنى يۇيۇپ، تامىقىنى ئېتىدۇ!» دېدى. لياڭ يىچىڭ خوتۇنىنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلـ

ماي: «مېنىڭ قورسىقىمدا ئازراق ئۇماچ بولسا، چىجېنجەي بۇگۈنكى مۇشۇ ھالدا بولمىغان بولاتتى. مەنغۇ ھۇنىرىمگە تايە- نىپ تىرىكچىلىك قىلىۋاتىمەن، بالىلىرىمچۇ؟ قىزلىرىمنىڭ ھۇنىرى يوق، ناۋادا ساۋاتسىز بولۇپ قالسا، ئۇلارنى كېيىن جاپا تارتىپ قالامدىكىن دەيمەن. بىئېرگە ئىمكانىيەت بولمىدى. يۇئېرنىڭ كېلەچىكىنى نابۇت قىلىۋەتسەم بولمايدۇ!» دېدى. خەن زىچىمۇ يۇئېر ئۇچۇن گەپ قىلىپ: «قۇشناچ، مەكتەپكە جىق پۇل كەتمەيدۇ. ئۇستاز ئىككىمىز ئىشلەپ يۇئېرنى ئوقۇتە- مىز!» دېدى بىئېر ئادەتتە سىڭلىسىنى ئاپىسىغا ئوخشاش كۆ- رەتتى، سىڭلىسىنىڭ ئۆزىنى بېسىپ چۇشۇشىنى ئۇمىد قىلاتـ تى. ئۇ: «ئاپا، ئۆي ئىشلىرىغا مەن يېتىشىمەن، يۇئېر قىلغۇ- دەك ئىشمۇ يوق. ئۇنىڭ بىر نەچچە يىل بولسىمۇ ئوقۇغىنى تۇزۇك. ساۋاتى چىقسا، بىزگە ئايەتلەرنى خاتىرىلىشىپ بېرە- ىدۇ!» دېدى. لياڭ يىچىڭنىڭ خوتۇنىنىڭ مۇستەقىل قارىشى يوق ئايال ئىدى، شۇڭا يۇئېرنى ئوقۇشتىن توسمىدى.

يۇئېر مەكتەپتىن كېلىپلا ئىچكىرىدىكى دۇكانغا يۇگۇرۇپ كىرىپ:

ـــ دادا، چى ئاكا، مەن توشقان ئەۋلىيانى ئالدىم! ـــ دېدى.

لياڭ يىچىڭنىڭ كۆڭلىدە ئەتىۋار كېمىدىن باشقا نەرسە يوق ئىدى، شۇڭا قىزىنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلماي، بېشىنىمۇ كۆتۈ- رۈپ قويماي:

ـــ نېمە ئۇ توشقان ئەۋلىيا دېگەن؟ بىز خۇيزۇلار ئۇنداق ئەۋلىيالارغا تېۋىنمايمىز! ـــ دېدى.

خەن زىچى قولىدىكى ئىشنى قويۇپ يۇ ئېرنىڭ قولىدىن لاي ئويۇنچۇقنى ئالدى، بۇ ئېگىزلىكى ئىككى - ئۇچ سانتىمې- تىر چىقىدىغان ياسىلىشى قوپال، لېكىن ئوماق ئويۇنچۇق ئە- دى: بەدىنى ئادەمنىڭ بەدىنىگە، يۈزى توشقانىنىڭ يۈزىگە ئوخـ

شايدىغان، قۇلاقلىرى دىك، قىزىل تون كىيگەن، ئاغزى يىرىق، ھەجىيىپ تۇرغان كۇلكىلىك مەخلۇق ئىدى.

ــ ئۇستاز، بۇ ئەۋلىيا ئەمەس، ئويۇنچۇق ئىكەن. تاۋۇز چاغىنىغا ئاز قالدى. كوچىلاردا ساپلا توشقان ئەۋلىيا سېتىلىۋاتىدۇ. بۇ بىر ھېسابتا پۇل تاپقىلى بولىدىغان سودا. قاشتاشتىن توشقان ئەۋلىيا ياساپ ساتساق، بىزنىڭ ياسىغىنىمىز بازار تاپمىدۇ. تاۋۇز چاغىنىغچە سېتىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن بولدى قىلساقمۇ بولاتتى! ــ دېدى.

ــ بوپتۇ، ياساپ كۆرۈپ باق، ــ دېدى لياڭ يىچىڭ ئەشۇنچە قىلالماي، ــ كاللاڭ نېمانداق تېز ئىشلەيدۇ سېنىڭ!

خەن زىچى ئۇ ئويۇنچۇقنى تاۋۇز چاغىنى كېلىشتىن ئاۋۋال ياساپ باقىدىغان بولدى. قاشتاشتىن ياسىغان توشقان ئەۋلىيا بازارغا سېلىنغىچە، ئۇستازىنىڭ قاشتاش كېمىسىمۇ قولدىن چىقىپ بولاتتى.

ــ تاۋۇز، تاۋۇز، قوم تاۋۇز!

ــ ئۆزى ۋاگونەك، تىلىمى قېيىقتەك، تەمى ھەسەلدەك تاۋۇز، بىر تەڭگىگە بىر تىلىم!

باققالنىڭ سوزۇلۇپ چىقىۋاتقان ئاۋازى توشقان ئەۋلىيا بىلەن تولغان كوچىنى بىر ئېلىپ، تاۋۇز چاغىنىنىڭ كۈنسايىن يېقىنلىشىپ قالغانلىقىدىن بېشارەت بېرەتتى.

بىئېر تاۋۇزنى پىچىپ پەتنۇس بىلەن دۇكانغا ئەكىرىپ:

ــ دادا، چى ئاكا، ئۇسسۇزلۇقىڭلارنى باسقاچ ئارام ئېلىڭلار! ــ دېدى.

لياڭ يىچىڭ سۇ ئورۇندۇقىدىن تۇرغۇسى كەلمەي تەستە تۇردى. قىپقىزىل تاۋۇزنى كۆرۈپ ئۇسساپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى، تاۋۇزدىن بىر تىلىم ئېلىپ، يېمەي تۇرۇپ بىئېرىدىن:

ــ ئاپاڭغا ئەكىرىپ بەردىڭمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ يەنە بار، ئاۋۋال ئاكام بىلەن ساڭا ئەكىردىم! ــ دېدى

بىئېر.

لياڭ يېچىڭ قولىدىكى بىر تىلىم تاۋۇزنى يۇئېرگە، پەتـ
ـنۇستىن يەنە بىر تىلىم ئېلىپ، ئۇنى بىئېرگە بېرىپ، ئاندىن
خەن زېچىنى تاۋۇز يېيىشكە دەۋەت قىلدى، ئىككىسى بىللە
تاۋۇز يېدى.

يۇئېر سومكىسىنى قويۇپ قويۇپ، تاتلىق ھەم مۇزدەك
تاۋۇز يېگەچ، دادىسى ئۈچ يىلدىن بېرى ياساۋاتقان ئەتىۋارلىق
كېمىگە قاراپ:

ــ پاھ، بۇ كېمە قاچان پۈتىدۇ؟ چى ئاكام، بۇ كېمە
پۈتكەندىن كېيىن قولىمىزغا نۇرغۇن، نۇرغۇن پۇل كىرىدۇ،
سىلەرنى تېيەنچياۋ، لوڭفۇ ئىبادەتخانىسى بىلەن بېيخەيگە ئاپـ
ـرىپ ئوينىتىپ كېلىمەن، دەيدۇ.

ــ ئاز قالدى، ــ دېدى لياڭ يېچىڭ. قىزىنىڭ ئاۋازى
ئۇنىڭغا تاۋۇزنىڭ تەمىدىنمۇ تاتلىق تۇيۇلۇپ كەتتى، ــ سەن
ئايغا قارا، ئاي كۈنسېرى تولۇپ قاشتاش پەتنۇستەك يۇمىلاق
بولغاندا تاۋۇز چاغىنى بولىدۇ، بۇ كېمە شۇ چاغدا ئاساسەن
پۈتىدۇ.

خەن زېچىمۇ شۇ كۈننى زارىقىپ كۈتمەكتە ئىدى. ئۇ
يۇئېرگە قاراپ:

ــ شۇ چاغدا مەن سىلەرنى يېخىيۇەنگە ئاپىرىمەن، ۋەنشۇـ
شەن تېغىغا ئاچىقىمەن. قولۇاققا چۈشىمىز، ئۇستاز، قۇشناچ،
بىئېر ۋە سەن ھەممىمىز چۈشىمىز، قولۇاقنى مەن ھەيدەيمەن،
كۈنمىڭ كۆلىنى بىر ئايلىنىپ چىقىمىز. باشتا لوڭۇاڭمياۋنى
ئايلىنىمىز، ئاندىن ئون يەتتە سۆڭگۈچلۈك كۆۋرۈكتىن ئۆتـ
ـمىز، بولامدۇ؟ ــ دېدى.

ــ بولىدۇ! ــ دېدى يۇئېر بۇدرۇق قوللىرىنى پۇلاڭلـ
ـتىپ. ئۇ بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇشاللىقىدا تاۋۇزنى ئالدىراپ يېـ
ـگەچكە، بىر تال تاۋۇز ئۇرۇقى خۇددى خالىدەك ئۇنىڭ يۈزىگە

چاپلىشىپ قالدى.

خەن زىچى ئۇنىڭ يۈزىدىكى «خال»نى ئېرىتىۋېتىپ، كۈلۈپ تۇرۇپ:

— خۇشال بولۇپ كەتكىنىڭنى قارا! بىز يەنە پەنىۋەندىيەن ئالدىدا سۈرەتكە چۈشمىز. ئۇستاز بىلەن قۇشناچ ئوتتۇرىدا، بىئېر ئىككىلار ئىككى ياندا، مەن ئارقىدا تۇرىمەن... — دېدى.

— ئۇنداقتا تېخىمۇ ياخشىغۇ! — يۈئېر خۇشاللىقىدا سەكرەپ كەتكىلى قىل قالدى.

بىئېر مىيقىدا بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلۈپ قويدى. خەن زىچى تەسەۋۋۇر قىلغان چىرايلىق كۈنلەر يېتىپ كېلىدىغانلىقىغا ئۇزۇن ۋاقىت قالمىغانىدى.

ئۇچىسىغا ئاپئاق يەكتەك كىيگەن خەن زىچى بىر - بىرىگە زىچ قويۇلغان يايمىلاردىن ئايلىنىپ، قىستا - قىستاڭ ئادەملەر توپىدىن ئۆتۈپ، گۈڭگۈرت زاۋۇتى جايلاشقان شەرقىي كوچىدىن چىقتى، يەنشۇ كوچىسىدىن شەرققە بۇرۇلۇپ، خۇيلاڭفاڭغا قاراپ يول ئالدى. ئۇ گۈڭگۈرت زاۋۇتىدىكى خۇيىۋەنجەيگە مال ئاپىرىپ بېرىپ قايتىپ كېتىۋاتاتتى. خۇيلاڭفاڭ بىلەن گۈڭگۈرت زاۋۇتىنىڭ ئارىلىقى ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى. ئۇستازى ريكشا ياللىسۇن دەپ ئۇنىڭغا يىگىرمە يارماق بەرگەنىدى، بۇ پۇل بېرىپ - كېلىشكە يېتەتتى. بىرىنچىدىن، مالنىڭ بىخەتەرلىكى، ئىككىنچىدىن، يۈز - ئابرۇي ئۈچۈن ريكشىغا ئولتۇرۇشقا توغرا كېلەتتى. قەدىمىي ئاسارئەتىقە ساھەسىدىكىلەر مەيلى كەمبەغەل ياكى باي بولسۇن، سىرتلارغا چىققاندا بۇنىڭغا دىققەت قىلاتتى. شاگىرتلارمۇ قاتۇرۇلغان يەكتەك كىيىپ كوچىغا چىقاتتى. خەن زىچى خۇيىۋەنجەيگە ريكشىدا بېرىپ، ريكشىنى قايتۇرۇۋەتتى. ئىشلىرىنى بېجىرىپ بولۇپ ئۆيگە پىيادە قايتتى، بۇنىڭدا پۇل تېجىلىپ قالاتتى.

خەن زىچى كوچىدا كېتىۋاتاتتى. ھەممە يەر تاۋۇز چاغىنى ئالدىدىكى بايرام تۈسىگە كىرگەنىدى. «كونا قەرزنى تىلغا ئالما قايغۇرۇپ، خۇشال - خۇرام ئۆتسۇن كۈنۈڭ يىغلىما، يېقىنلاش-تى قۇتلۇق چاغان پەيتلىرى، كوچىلاردا ساپلا توشقان ئەۋلىيا.» تاۋۇز چاغىنى بىر يىلدا بىر كېلىدىغان چوڭ بايرام بولۇپ، سودىگەرلەر ئەتىياز ۋە يازلىق ھېسابات-تىنى ئېنىقلايدىغان، قەرز-دارلار قەرزلەرنى قايتۇرىدىغان مەزگىل ئىدى. بۇ مەزگىلدە گەرچە بەزى ئائىلىلەر خۇشال بولۇپ، بەزى ئائىلىلەرنى غەم باسسىمۇ، لېكىن چاغاننىڭ يېقىنلاپ كېلىشى بىلەن كىشىلەر-نىڭ قەلبىدىكى غەم - قايغۇ بۇلۇتلىرى تارقىلىپ كېتەتتى. خەن زىچى ئالىيېشىل توشقان ئەۋلىيالارنى كۆرۈپ زوق بىلەن ئۆز ئىجادىيىتىنى ئويلىدى. بۇگۈن خۇيىۋەنجەيگە ئاپىرىپ بەرگەن قاشتاش توشقان ئەۋلىيالارنى كۆرۈپ پۈ خوجايىن ئۇنى ماختاپ كەتكەنىدى. بۇ توشقان ئەۋلىيالارنى كىشىلەر بىرنەچچە كۈنگە قالماي تالىشىپ سېتىۋالاتتى، تالاي كىشىلەرنىڭ قۇتلۇق بايرە-مىغا ئاز - تولا ھۆزۈر - لەززەت قوشۇلاتتى. «قاشتاش بۇيۇمە-لىرى ئائىلىسى» بولغان لياڭ ئائىلىسىمۇ تاۋۇز چاغىنىنى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزەتتى. خۇيىۋەنجەي بۇيرۇقتان ئەتىۋارلىق كە-مىنىڭ توختامىمۇ ئۇچ يىل ئالدىدىكى كۈز كۈنلىرى تۈزۈلگەنە-دى. مۇددىتىمۇ توشۇپ قالدى. ئۇستازى كۆڭلىگە پۈككەن ئۇلۇغۋار ئىشنى تۈگەتسە، مالنى تاپشۇرۇپ پۇلنى ئالسا، بۇ يىلقى تاۋۇز چاغىنى تولىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتكەن بولاتتى.

كۆرۈنۈپ تۇرغان گۈزەل مەنزىرىدىن مەدەت ئالغان خەن زىچىنىڭ قەلبى يايراپ كېتىۋاتاتتى.

خەن زىچى ئۆتۈپ كەتكەن ئۇچ يىل ئىچىدە بىرلا ئىشتىن قاتتىق ئەپسۇسلاندى: «بىلىمدان» قەسرىدىكى ھەزرەت ئالەم-دىن ئۆتكەنىدى. ئۇ ئادالەتسىزلىككە بولغان غەزەپ - نەپرىتە-نى، چوڭقۇر بىلىمىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ، قاشتاش

تونۇيدىغان ئۆتكۈر كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۇ دۇنياغا كەتكەنىدى. خەن زىچى ئەسلىدە ئۇنىڭدىن تالاي نەرسىلەر توغرىسىدا تەلىم ئالماقچى بولغانىدى، لېكىن ئۇچ يىلنى سۇ ئورۇندۇقىدا باش كۆتۈرمەي ئىشلەش بىلەن ئۆتكۈزدى، بوش ۋاقتى ئاساسەن يوق ئىدى. باشتا ئۇنىڭغا بۇنىڭدىن كېيىن پۈرسەت تېخى كۆپتەك تۇيۇلغانىدى. ئەمدى ياشانغان ۋە كېسەلچان ئۇ بوۋاي تەرەپبالالا كېتىپ قالدى. «قاشتاش مەستانىسى» دىن قالغان ئون مىڭ جىلدلىق قەدىمىي كىتابلار بىلەن ئۇ بىر ئۆمۈر يىغقان قاشتاشلىرىن ياسالغان قەدىمىي بۇيۇملارنى نەۋرىسى سېتىۋەتتى. يېتەرلىك مەبلەغقە ئىگە قەدىمىي بۇيۇملا دۇكانلىرى بۇ كىتابلار بىلەن قەدىمىي بۇيۇملارنى تالىشىپ سېتىۋېلىشتى. لياڭ يىچىڭنىڭ ئۇنچىلىك ماغدۇرى بولمىغاچقا، بارماق چىشلەپ قالدى. كېيىن «بىلىمدان» تۇرالغۇسىمۇ سېتىۋېتىلدى. لياڭ يىچىڭ بىلەن خەن زىچى شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ يەرگە بارمايدىغان بولدى. ئىلگىرىكى «بىلىمدان» قەسىرىدە قاشتاش ۋە ئونچە ـ مەرۋايىت بولمىسىمۇ، ئاز ئۇچرايدىغان بىر قىسىم قىممەتلىك بۇيۇملار بار ئىدى. ھەزرەت بۇلا نى قەدىرلەپ، باشقىلارغا كۆز ـ كۆز قىلمايتتى. ئەمدىلىكتە قىممەتلىك بۇيۇملار سېتىلىپ، تۇرالغۇمۇ چۆلدەرەپ قالغانىدى. ھەزرەت كۆز ئالدىغا كەلسە ئۇنىڭ يۈرىكى سىرقىراپ ئاغرىپ كېتىۋاتقاندەك بولاتتى. ھەزرەت باقي دۇنياغا كەتكەن بىلەن ئۇ يىغقان نەرسىلەر پانىي دۇنيادا قالدى. قاشتاش مىڭ يىل ياشايدۇ، ئون مىڭ يىلغىچە ياشىلىقىنى يوقاتمايدۇ، ئۆلمەيدۇ. كېيىنكى كۈنلەردە چىجىنجەي كىشىلەرنىڭ قولىدىكى ئاشۇ قىممەتلىك بۇيۇملارنى يىغىۋالغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە بولۇشى مۇمكىن. ئۇنىڭدا يەنە ئۇلۇغۋار بىر پىلانمۇ بار. بۇ پىلاننى ئۇ ئۇستازىغا دەيدۇ.

خەن زىچى چىجىنجەيگە بىرىپ يەكتىكىنى سىلىۋېتىپ، ئۇستازىغا ھېساباتنى مەلۇم قىلىپ، ئاندىن مالنىڭ پۇلى بىلەن

رىكشىدىن ئاشقان پۇلنى لياڭ يىچىڭغا بەردى.

ــ قارا سېنى! ــ دەپ كايىدى خەن زىچىغا لياڭ يىچىڭ ئىشتىن بېشىنى كۆتۈرمەي تۇرۇپ، ــ مالنى بەردىڭمۇ؟ پۇ خوجايىن نېمە دېدى؟

ــ توشقان ئەۋلىيادىن كۆپرەك ئەكەل، دېدى، ــ دېدى خەن زىچى يەلپۇگۈچ بىلەن ئۇستازىنىڭ تەرلەپ كەتكەن دۇمبىسىنى يەلپۇپ تۇرۇپ ــ ئۇ يەنە مەندىن: قاشتاش كېمە تاۋۇز چاغىنىغچە پۈتەمدۇ؟ دەپ سورىدى. مەن پۈتىدۇ دەپ جاۋاب بەردىم. ئۇستاز بوپتىمۇ؟ ــ دېدى.

ــ مەنمۇ بۇ ئىشنى تاۋۇز چاغىنىغچە سوزمايمەن، ــ دېدى لياڭ يىچىڭ كۈلۈپ، ــ مال ئۆز ۋاقتىدا تاپشۇرۇلسا، ھەر ئىككىلا تەرەپكە ياخشى

ــ ئۇستاز، قاشتاش كېمىنى ئالغىلى ھېلىقى ئەجنەبىيمۇ كەپتۇ. مال ئالغىلى كەلگەن ئوخشايدۇ. بايا ئۇنى خۇيىۋەنجەيدە غىل ــ پال كۆرۈپ قالدىم...

ــ پۇ خوجايىن ساپلا ئەجنەبىيلەر بىلەن سودا قىلىشىدۇ. ئۇ يەرگە ئەجنەبىيلەر كۆپ بارىدۇ، قايسىسى ئىكەنلىكىنى قانداق بىلىسەن؟

ــ راست، باشتا دىققەت قىلماپتىمەن. سېرىق ساقال، يېشىل كۆز بىر ئەجنەبىنى پۇ خوجايىن ئىشىك ئالدىغچە ئۇزىتىپ چىقتى. ئۇلار ئەجنەبىيلەرنىڭ تىلىدا كالدىرلىشىپ سۆزلەشتى...

ــ سەن ئۇلارنىڭ ئەجنەبي تىلىدا دېيىشكەن گەپلىرىنى بىلمەيسەن!

ــ ئەلۋەتتە، مەن دۇكاندا ساقلاپ تۇردۇم. پۇكەيدىكى شاگىرتلىرى ئۆزئارا پىچىرلىشىپ خونتېر ئەپەندىنىڭ بايا پۇ خوجايىندىن: قاشتاش كېمە قانداق بولدى؟ دەپ سورىغانلىقىنى دېيىشتى. بۇ گەپنى ئاڭلاپ خونتېر دېگەن ئەجنەبي ئاشۇ سەر-

رىق ساقال ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدىم.

ــ ھە، بەلكىم، پۇ خوجايىن ئۇنىڭغا نېمە دېدى؟

ــ بۇنى بىلمەيمەن. خۇييۇەنجەينىڭ سودا ـ سېتىق ئىشلىرىنى سۈرۈشتە قىلىش بىلەپ. پۇ خوجايىن شاگىرتلىرىنى ياماڭ قاتتىق تۇتىدىكەن. ئۇلار مېنىڭ ئالدىمدا ھېچنېمە دېمەيدۇ، بايامقى گەپنى مۇناقىلا ئاڭلاپ قالدىم.

ــ كېرەك يوق، ئەجنەبىي دەل ۋاقتىدا كەپتۇ. مەنمۇ ئۇنىڭ ئەتىۋارلىق كىشى ھەيكىلىنى ئېپكېتىشىنى كۈتۈۋاتىمەن!

ــ ئۇستاز، مال ئالغىلى ھېلىقى ئەجنەبىي بىزنىڭكىگە ئۆزى كېلەمدۇ؟

ــ ياق، بىز مالنى پۇ خوجايىنغا تاپشۇرىمىز. بىز پۇ خوجايىن بىلەن توختاملاشقان ئەمەسمۇ، مالنى ئەجنەبىيگە پۇ خوجايىن بېرىدۇ.

ــ پۇ خوجايىن نېمىشقا بىزنى ھېلىقى ئەجنەبىي بىلەن كۆرۈشتۈرمەيدۇ؟

ــ ئەلۋەتتە كۆرۈشتۈرمەيدۇ ـ دە. بۇ دېگەن ئۇنداق سودىسى، ــ دېدى لياڭ يېچىڭ شاگىرتىغا قاراپ، ــ بۇگۈن ساڭا نېمە بولدى؟ «خونتېر ئەپەندى»، «خونتېر ئەپەندى» لا دەپ قاپسەنغۇ؟

ــ مېنىڭ، ــ دېدى خەن زىچى كۈلۈپ تۇرۇپ، ــ بۇ قاشتاش كىشىگە خونتېر ئەپەندىنىڭ قانچە باھا قويىدىغانلىقىنى بىلگۈم كېلىدۇ!

ــ ئىككى مىڭ تەڭگىدىن ئارتۇق باھا قويىدۇ، ھەممىسىنى بىز ئېلىۋالساق، پۇ خوجايىنغا نېمە قالىدۇ؟

ــ ئۇ ئوتتۇرىدا قانچىلىك پايدا ئالىدۇ؟ ــ دېدى خەن زىچى بۇ ئىشقا ناھايىتى قىزىقىپ.

ــ ئۇنىڭ بىلەن نېمە كارىمىز، ــ لياڭ يېچىڭ پايدىغا كۆڭۈل بۆلمەيتتى، ــ سودىگەر دېگەن سالغان دەسمايىسىنىڭ

پايدىسىنى كۆرىدۇ. ئەپكەشتە كۆكتات ساتىدىغانلارمۇ پايدا ئالىدۇ، پايدىنى ئاز ئالامدۇ ياكى كۆپ ئالامدۇ، بۇ ئۇلارنىڭ بىگىسغا باغلىق!

خەن زىچىنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— مېنىڭچە، مۇشۇ قاشتاش كېمىدىن پۇ خوجايىن بىر تۇمەندىن كۆپ پايدا ئالىدۇ! — دېدى ئۇ.

— سەن قانداق بىلىسەن؟ — دېدى لياڭ يىچىڭ. شاگىرتىنىڭ گېپىنى ئۇنىڭغا بۇگۈن سەل چەكتىن ئېشىپ كەتكەندەك بىلىندى.

— ئۇلارنىڭ سودىسىنى كۆردۇم. بىر ئەجنەبىي ئايال مەن ياسىغان بىر قاشتاش لوڭقىنى بەش يۈزتەڭگە ئاقچا بېرىپ ئەكەتتى. پۇ خوجايىن بۇ مالنى بىزدىن ئون نەچچە تەڭگىگە ئېلىپ دۇكانغا سالغان. ھېسابلاپ باقسىلا، نەچچە قاتلىنىپتۇ؟

لياڭ يىچىڭ خېلى بىر ھازاغچە گەپ قىلمىدى. ئاخىر يەڭگىل تىنىپ:

— بىز ئۆزىمىزنى ئۇنىڭغا سېلىشتۇرالمايمىز، ئۇ دېگەن سودىگەر، قولى بىلەن ئەمەس، ئاغزىدىكى گېپى بىلەن ئىش قىلىدۇ، بىز دېگەن ھۇنەرۋەن، ئاغزىمىزدىكى گېپىمىز بىلەن ئەمەس قولىمىز بىلەن ئىش قىلىمىز. ئۇچ يۈز ئامىش كەسىپنىڭ ھەرقايسىسىنىڭ يوسۇنى ئۆزگىچە بولىدۇ، ھېچكىم ھېچكىمگە كۆز قىزارتمايدۇ، ھېچكىم ھېچكىمگە چوڭچىلىق قىلمايدۇ. سودىگەرلەر بىر كاپام ئاش بىلەن سەمرىپ، بېيىپ كېتىدۇ. ناۋادا تەلىيى ئوڭدىن كەلمىسە، يىقىلغان پېتى ئورنىدىن تۇرالمايدۇ، تاماق قاچىسى چېقىلىدۇ، جېنىنى جان ئېتەلمەيدۇ. ھۇنەرۋەنلەر ھۇنىرىگە تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلىدۇ، ئاز يەپ ئاسان تىرىلىدۇ. مەيلى ئاچارچىلىق يىللىرىدا بولسۇن، ئىككى بىلىكىمىز بار، ئاچ قالمايمىز!

— ئۇستاز، ئادەم قورساق ئۈچۈن ياشىسا بولمايدۇ. بىزدە

هامان ئۇزاق مۇددەتلىك پىلان بولۇشى كېرەك. باش كۆتۈرمەي ئىشلەۋەرسەك خەق بىزنىڭ ھۇنىرىمىز ۋە قان - تەرىمىزدىن پۇل تاپسا بولماس! ــ دېدى خەن زىچى. ئۇستازىنىڭ ئوي - پىكرى ئۇنىڭغا تولىمۇ ئورۇنسىز تۇيۇلدى.

ــ ئەمىسە، سەن نېمە قىلماقچى؟ ــ دېدى شاگىرتىنىڭ تەنبىھ ئارىلاش تەلەپپۇزدا قىلغان گېپىدىن رەنجىگەن لياڭ يىچىڭ.

ــ مېنىڭچە... خۇييۈەنجەينى قايرىپ قويۇپ ئەجنەبىيلەر بىلەن بىۋاستە سودا قىلىش كېرەك! ــ دېدى خەن زىچى ئۈستازىغا تىكىلىپ قاراپ. ئۇ ئۇزۇندىن بۇيان ئويلانغان، بايا يولدا كېلىۋېتىپ كۆڭلىگە پۈككەن تەسەۋۋۇرىنى يۈرەكلىك ئوتتۇرىغا قويدى.

لياڭ يىچىڭ شاگىرتىغا ئەجەبسىنىپ قاراپ قالدى. ئۇنىڭغا شاگىرتى جۆيلۇۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى.

ــ ئۇنىڭدا قانداق بولىدۇ؟ پۇ خوجايىن بىزنىڭ كونا خېرىدارىمىز، مەنپەئەتىنى دەپ تۇزكورلۇق قىلساق، كىشىنىڭ ئېشىغا توپا چاچساق بولمايدۇ. بىزنىڭ لياڭ جەمەتى مۇنداق دىيانەتسىز ئەمەس!

ــ ئۇستاز، سىلى بەك ياۋاشكەنلا! ــ دېدى خەن زىچى خورسىنىپ، ــ پۇ خوجايىن پايدىنى دەپ بىز بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ، ئۇنىڭدا ئىنساپ نېمە قىلسۇن؟ ناۋادا ئۇنىڭدا ئىنساپ بولسا خۇييۈەنجەي چىجېنجەيچىلىكمۇ بولالمايتتى. ئاڭلىسام، پۇ خوجايىن ئەسلىدە ئەسكى - تۇسكى يىغىدىغان ئادەمكەن. باشقىلارنىڭ سودىسىنى تارتىۋېلىپ، قەدەممۇ قەدەم ئىگىلىك تىكلىگەن، يۈزى قىزىرىپمۇ باقماپتىكەن سودىدا ئادەمنى ئەمەس، بەلكى پۇلنى تونۇش كېرەك. كىمنىڭ بىكسى بولسا، شۇ كۆكلەيدۇ. «رۇيفۇشاڭ» غا قارىسىلا، نەچچە كۈننىڭ ئالدىدا قوشناچ مېنى رەخت ئەكېلىشكە ئەۋەتكەنىدى، شۇ يەردىكى بۇرا-

دەرلەردىن ئاڭلىسام، رۇيغۇشاڭ ئەسلىدە شەندۇڭنىڭ ماتىرىنى ساتاتتىكەن. ئەجنەبىيلەر مېلىدىن كۆپ پايدا ئالغىلى بولىدىغاز-لىقىنى بىلىپ، سەكسەن تۈمەن دەسمايە سېلىپ ھازىرقى دۇ-كىنىنى سالغانمىش، ئۇنىڭ دۇكىنى سەككىز چوڭ دۇكانىنىڭ بىرى. خەق مۇڭاپىق تاپسىلا قىلمۇەرگەن يەردە بىزگە يۇز - خاتىرە، ساداقەتمەنلىك قىلىپ نېمە كەپتۇ؟

لياڭ يېچىڭ بۇ بالىنىڭ كۆڭلىنىڭ بۇنچىلىك قارىيىپ كېتىدىغانلىقىنى، ھەرقانداق ئىشنى ئويلاشقا پېتىنالايدىغاز-لىقىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ سوغۇق كۈلۈپ:

ــ سەنمۇ ئۇرۇنۇپ كۆرمەكچىمۇ؟ لېكىن ئەجنەبىيلەر بە-لەن مۇئامىلە قىلىش ئۇچۇن ئەجنەبىيلەرنىڭ تىلىنى بىلىش كېرەك! ــ دېدى

ــ ئەجنەبىيلەرنىڭ تىلى قانچىلىك نېمىدى؟ ئادەمنىڭ زۇۋانىغۇ شۇ؟ پۇ خوجايىنمۇ ئەجنەبىيلەرنىڭ تىلىنى، يېزىقىنى بىلىدىغان بولۇپ تۇرەلگەن ئەمەس، ئۆگەنگەن. مەن ئۇچ يىلدا ھۇنەرلىرىنى ئۆگەندىم، يەنە ئۇچ يىلدا ئەجنەبىيلەرنىڭ تىلىنى ئۆگىنەلمەمدىم؟ ــ دېدى خەن زىچى. ئۇنىڭ قەلبى خۇددى يە-پىنى قويۇپ بەرگەنسېرى يېراقلاپ كېتىۋاتقان لەگلەككە ئوخ-شايتتى.

ــ شياۋچىزى! ــ دەپ قاتتىق توۋلىدى لياڭ يېچىڭ سۇ ئورۇندۇقىدىن بىردىنلا تۇرۇپ.

ــ ئۇستاز. . . ــ خەن زىچى چۆچۈپ، ئۇستازىغا سارا-سىمە ئىچىدە قاراپ قالدى. بۇ ئۇستازنىڭ ئۇچ يىلدىن بىرىنچى قېتىم خاپا بولۇشى ھەم ئۇنىڭ كىچىك ۋاقتىدىكى ئىسمىنى بىرىنچى قېتىم تىلغا ئېلىشى ئىدى.

لياڭ يېچىڭنىڭ قاپاقلىرى تۇرۇلگەنىدى، قاشتاش توزۇن-دىلىرى قونغان، تەر باسقان پېشانىسىدىكى تومۇرلىرى كۆپ-جۈپ، ھارغىنلىق چىقىپ تۇرغان كۆزلىرى قانغا تولغانىدى.

ـــ بۇ كىم؟ ئەجەب تونىيالمايۋاتىمىنا! ئۇچ يىلدا ئەجەب نوچى بولۇپ كېتىپسىنا! ھۇنىرىمنى ئۆگىنىۋېلىپ، مېنى كۆزگە ئىلمايدىغان بولدۇڭمۇ؟ چىجىنجەي ساڭا ئەمدى كىچىكلىك قىلىۋاتامدۇ؟ ساڭا دەپ قويماي، سەن تېخى ئۇستا بولۇپ چىقمىدىڭ!

ـــ ئۇستاز، بۇ... بىلمەن...

ـــ سەن نېمىنى بىلىسەن؟ كىشىلەر لياڭ يىچاڭ شاگىرتىنى ئۆز ئوغلىدەك كۆرىدۇ دېيىشىدۇ، باشقا دۇكانلاردىكى شاگىرتلار قانداق؟ باشقا شاگىرتلارنىڭ قانداق شاگىرت ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ سەھەر تۇرىدۇ، كەچ ياتىدۇ، تاياق يەيدۇ، تىل ئىشىتىدۇ، ھەممە ئادەم ئىشىغا سالىدۇ. ئۇچ يىلدا سۇ ئورۇندۇقىنىڭ يېنىغا بارالمايدىغان شاگىرتلار ساماندەك. ھۇنەر دېگەننى ئوغرىلىقچە ئۆگىنىدىغان گەپ. نېمىشقا ھۇنەرۋەنلەر دە، شاگىرتىغا ھۇنەر ئۆگەتكەن ئۇستاز ئاچلىقتا ئۆلىدۇ، دەيدىغان گەپ بار، بىلەمسەن؟ مەن ساراڭكەنمەن، سېنى يات كۆرمىدىم، باشقىچە خىياللاردا بولمىدىم. مېنىڭ ئوغلۇم يوق، قېرىغاندا ھالىمدىن خەۋەر ئالىدىغان ئادىمىم يوق، شۇڭا قېرىپ، كۆزلىرىم تورلىشىپ، قوللىرىم ئىشقا كەلمەي، سۇ ئورۇندۇقىنى تەپكۈدەك كۈچ قالمىغاندا ماڭا ھېچكىم بىر قاچا تاماق بەرمەيدۇ، ئۇ چاغدا ھالىمدىن كىم خەۋەر ئالىدۇ؟ سېنى خەۋەر ئالىدۇ دەپ پۈتۈن ھۇنىرىمنى تاكى نازۇك يەرلىرىدىن تارتىپ ئۆگەتتىم! سېنىڭ تېخى ئۇستا بولماي تۇرۇپلا ئالجىيىدىغانلىقىڭنى كىم بىلىۇن!

خەن زىچى ئۇستازىنىڭ ئۆزىگە بۇنچىلىك ئاچچىق بىلەن كايىپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ تىلىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغان گەپنى يۇتۇپ، ئۇستازىنىڭ تەنبىھىنى ئاڭلاپ ھۆرمەت بىلەن باش ئېگىپ تۇردى. ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان ياش مەڭزىنى بويلاپ ئاستا ـ ئاستا پەسكە سىرغىماقتا ئىدى.

ئۇستازىنىڭ سۆزلىرى ئۇنىڭغا ئوچ يىللىق جاپالىق مۇساپىنى ئەسلەتتى. ئۇ ئۇستازىدىن مىننەتدار ئىدى. ئۇستازى ئېپقالمىغان بولسا، بۇگۈنگە قەدەر سەرگەردان بولۇپ يۈرگەن ياكى توروردىن بابا بىلەن ھەج قىلىش ئۈچۈن مەككە مۇكەررەمگە كېتىۋېتىپ، كۈتۈلمىگەن ۋەقەلەردە ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرغان بولاتتى. ئۇ ھازىر ئۇستازىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ پەرۋىش قىلىشى بىلەن چوڭ ئادەم بولۇپ قالدى. ئۇستازىنىڭ دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى راست ئىدى. ئۇستازى ئوچ يىلدىن بېرى ئۇنى ئىككى قىزىدىن ئارتۇق ياخشى كۆرۈپ كەلدى. چۈنكى ئۇ ئوغۇل بالا ئىدى. ئۇستازىنىڭ ئۇمىدى ئۇنىڭدا ئىدى، ئۇ بۇنى مەڭگۈ ئۇنتۇپ قالمايدۇ. لېكىن كۆڭلىدە: ئۇستاز، سىلى ماڭا ياخشى مۇئامىلە قىلسا، بۇنى بىلىمەن، يەنە تىلغا ئېلىشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ مېنى ياخشى كۆرىدىغانلىقلىرىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن سىلى مېنى ۋاپاسىز دېدىلە. ئۇستاز، بۇ ئادىل بولمىدى، ئادىل بولمىدى، دەيتتى.

خەن زىچى مۇشۇلارنى ئويلاپ بىرى بېشىدىن يۇندى تۆكۈلگەندەك، چىداپ تۇرغىلى بولمايدىغان ھاقارەت ھېس قىلدى. ئۇنىڭ ئۇندىمەي تۇرۇشى ھاقارەتنى تەن ئالغانلىقى بولۇپ قالاتتى، ئۇستازىنىڭ، قۇشناچنىڭ ۋە ئىككى سىڭلىسىنىڭ نەزىرىدە يارامسىز شاگىرت بولۇپ قالاتتى، ھەممە ئىش بۇرۇنقى قېلىپىغا چۈشۈپ، خەقلەرمۇ ئۇنىڭغا باشقىچە قاراشقا مەجبۇر بولاتتى. ياق، ئۇ تەن ئالمايدۇ، چىداپ تۇرالمايدۇ. ئۇنىڭدىن راستتىنلا سەۋەنلىك ئۆتكەن بولسا، ئۇ بۇنىڭدىنمۇ قاتتىقراق تىل ئالغىلاشقا رازى ئىدى ھەتتا ئۇستازى ئۇرسىمۇ گەپ ياندۇرماي جىم تۇرغان بولاتتى. لېكىن ئۇ خاتا قىلمىدى.

ـــ ئۇستاز ـــ دېدى خەن زىچى يېشىنى ئېرتىپ، ـــ ناۋادا دۇكان ئايرىيدىغان نىيىتىم بولسا، سىلىگە ئوچۇق دەمتىم؟ باش كۆتۈرمەي ئىشلەيتتىم. پۈتۈن ھۇنەرلىرىنى ئۆگىنىۋېلىپ

سلى بىلەن خۇشلاشقان، چىجىنجەيدىن چىقىپ يىراقلارغا كەت-كەن بولاتتىم. سىلى مېنى نېمە قىلالايتتىلە؟ ئۇستاز، مەن كەتمەيمەن! مەن چىجىنجەيگە كىرگەن كۈندىن باشلاپ چىقىپ كېتىش خىيالىدا بولۇپ باقمىدىم. مەن چىجىنجەينى ئۆز ئۆز-يۇم، سىلىنى ئۆز دادام دەپ بىلىمەن! مەن سودىمىزنىڭ چوڭ-راق بولۇشىنى، نام قازىنىشىنى، دۇكانىنىڭ ئالدىنى بېزەپ ئۇستىگە خۇييۇەنجەينىڭكىگە ئوخشاش سېرىق ھەلدە خەت يېزىل-غان ۋۇئىسكا ئېسىشىنى ئارزۇ قىلىمەن. خەقنىڭ سودىسىغا كۆز قىزارتىش، گۈلدەك ھۇنىرىمىزنى ياراتماسلىق ماڭا يات. بىز-دەك ھۇنەرۋەنلەر تولىمۇ جاپاكەش، يەنە كېلىپ قاتتىق ئۇۋالچە-لىق تارتىۋاتقان قوۋۇم. بىز قولىمىزغا تايىنىپ تاغار ـ تاغارلاپ پۇل تاپىمىز، ئەمما تاپقان پۇلىمىز خەقنىڭ چۆنتىكىگە كىرىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇلار نېمىدەپ تەييارغا ھەييار بولىدۇ؟ بىز ئۆلگۈ-دەك جاپا تارتىۋاتىمىز؟ كۈنلىرىمىز مۇشۇنداق ئۆتۈپ كېتىۋې-رەمدۇ؟ سىلى ئەللىك ياشقا بېرىپ قالدىلا، قۇشناچ بولسا ئاغرىقچان. بىئېر چوڭ بولۇۋاتىدۇ، ئۇ ياتلىق بولىدۇ، يۇئېر-نىڭ ئوقۇشىغىمۇ پۇل كېرەك. ھۇنەرگە تايانغان بىلەنلا ئىش تاڭ ئاتامدۇ؟ ئۇستاز، سىلى يىراقنى ئويلىمىسىلا بولمايدۇ!

لياڭ يىچىڭ ئۆزىنىڭ بايا قاتتىق گەپ قىلىپ قويغانلىقىنى بىلىپ كۆڭلى بۆلەكچە بولۇپ تۇراتتى. خەن زىچىنىڭ گەپلىرى-نى ئاڭلاپ ئىختىيارسىز يىغلاپ تاشلىدى ۋە خەن زىچىنىڭ مۇرىسىنى سىلاپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

ـــ زىچى، كۆڭلۈڭنى پۈتۈنلەي چۈشەندىم، سەن يىراقنى ئويلايدىكەنسەن، بەندىلەر بەخت ـ ئامەتنى ئۆزى يارىتالمايدۇ، ئاللا بېرىدۇ، تالاشسا بولمايدۇ! دادام جان ئۆزىدىغان چاغدا ماڭا: ئىگىلىك تىكلىمەك تەس، ئۇنى ساقلىماق تېخىمۇ تەس. چىجىنجەينى ساڭا تاپشۇردۇم، دېگەن. مەن دادامغا: دادا، خا-تىرجەم بول، ئەجدادلىرىمغا يۈز كېلەلمەيدىغان ئىشنى قىلماي-

مەن، قەلەندەر بولۇپ كەتسەممۇ، سۇ ئورۇندۇقىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كېتىمەن، دېگەنىدىم. دادام مۇشۇ گېپىمنى ئاڭلاپ كۆز يۇمغان. ئەجدادلىرىمدىن قالغان مۇشۇ دۇكاننى ئوبدان ساقلىشىم، ئۇنى قالايمىقان تەپمەسلىكىم كېرەك. كۈتۈلمىگەن ئىش يۈز بېرىپ قالسا، ئىگىلىك ۋەيران بولىدۇ، ئۇ چاغدا يۈز يىلدىن كېيىنمۇ ئەرۋاھلارنىڭ يۈزىگە قارىيالمايمەن. ھەي، بۇ كۈنگە كەلگەندە خام خىيالغا تايانساق بولمايدۇ. ھۈنەرگە تايىنىپ، چىشىمىزنى چىشلەپ ئىلگىرىلىمىسەك، ئەھۋالغا قاراپ ئىش قىلمىساق بولمايدۇ. بىئېر بىلەن يۈئېرنى قولىدا ھۈنىرى بار بىرەر خۇيزۇ يىگىتكە ئۆز قولۇم بىلەن بېرىپ، سېنىمۇ ئۆيلەپ قويسام، ئاندىن چىجېنجەينى ساڭا تاپشۇرسام دەيمەن. شۇ چاغدا قۇشناچىڭ بىلەن ئىككىمىز پۈتلىرىمىزنى ئۇزۇن سۇنۇپ، ئاللانىڭ دەرگاھىغا خاتىرجەم كېتىمىز! ـــ دېدى.

ئىككىسى تەڭلا يىغلاپ كۆڭلىدىكى گەپلىرىنى قىلىشتى، بىر ـ بىرىنىڭ گەپلىرىدىن تەسىرلىنىشتى. خەن زىچى قوزغىغان بۇ ئىش شۇنىڭ بىلەن بېسىقتى. ھېچكىم ھېچكىمنى قايىل قىلالمىدى. سۆزلەۋېرىشكە ھېچقايسىسىنىڭ رەۋىتى يوق ئىدى. كۆز يېشى بەزىدە ئاجايىپ سىرلىق رول ئويناپ ئوخشاش قاراشتا بولمىغانلارنى بىلىپ ـ بىلمەيلا بىر يەرگە ئەكېلىپ قويىدۇ. كۈنچە ئاڭ كىشىنىڭ دىلىنى ئىللىتىدىغان نەرسىگە ئايلىنىدۇ. ھاياتىي كۈچكە تولۇپ كۆكلەۋاتقان بىخ كۆيۈنۈش ئىچىدە تۇنجۇقۇپ ئۆلىدۇ!

يۈئېر جىنچىراغنىڭ غۇۋا يورۇقىدا دەرس تەييارلاۋاتاتتى، بىئېر يىگىنە ئىش قىلىۋاتاتتى. ئاپىسى نەچچە كۈننىڭ ئالدىدا خەن زىچىغا ئەكەلدۈرگەن رەختتە بىئېر بىلەن سىڭلىسىغا كىيىم تىكىۋاتاتتى. خەن زىچى ئەر كىشى تۇرۇپ رەختنىڭ ياخشىسىنى تاللىغانىدى. بۇ تېگى يېشىل، چېكىم ـ چېكىم ئاق

گۈللۈك رەخت ئىدى. گۈللىرى ياپيېشىل يوپۇرماقلار ئارىسىدا تۇرغان قاشتاش گۈلگە ئوخشايتتى. يېنىك ھەم يۇمشاق ئىدى. بۇ رەختنى قولىغا ئالغان ھەرقانداق كىشى ياخشى كۆرۈپ قالاتتى. بىئېر سىڭلىسىنىڭ بويىنى ئۆلچىدى، ئاندىن ئۆزىنىڭ كونا كىيىمىگە ئۆلچەپ، ئىككى ئەستەرلىك چاپانلىق چىقاردى. ئەستىرىگە كونا رەختنى ئىشلىتىپ تىكىۋاتاتتى. تاۋۇز چاغىنى يېقىنلىشىپ قالغان، دادىسىنىڭ ئەتىۋارلىق كېمىسىمۇ قولدىن چىقىش ئالدىدا تۇراتتى. خەن زېچى پۈتۈن ئائىلىدىكىلەرنى ۋەنشۇشەنگە ئاپىرىپ سۇرەتكە چۈشۈرمەكچى بولغان ئەمەسمىدى؟ ئۇ يەرگە يېڭى كىيىم كىيىپ بارسا تازا ياخشى بولاتتى. بىئېر چوڭ بولۇپ سۇرەتكە چۈشۈپ باقمىغانىدى. ئۇنداق يىراق يەرلەرگە بارمىغاچقا، بالدۇرلا تەييارلىق قىلدى.

ئاشۇ كۈنى سىڭلىم بىلەن يېڭى كىيىم كىيىپ سۇرەتكە چوقۇم ياخشى چۈشىمىز. ۋەنشۇشەندە سەيلە قىلىپ يۈرگەنلەر، ئۇلار قايسى ئائىلىنىڭ قىزلىرىدۇ، رەسىمدىكى ساھىبجامالالارىدىنمۇ چىرايلىقكەنغۇ، دېيىشىپ كېتەر. بىلگەنلەر، قاشتاش بۇيۇملىرى ئۈستىسى لياڭ يېچىنىڭ قىزلىرى، دەيدۇ چوقۇم. شۇ چاغدا بىئېر ئۆزىنى تۇتۇۋالىدۇ، قورقمايدۇ، ئىزا تارتمايدۇ، بولمىسا سۇرەتكە سەت چۈشۈپ قالىدۇ. . . بىئېر مۇشۇلارىنى كۆڭۈل ئېكرانىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىختىيارسىز كۈلۈپ كەتتى.

— ئاچا، نېمىگە بۇنداق كۈلۈپ كېتىۋاتىسەن؟ — دەپ سورىدى ئاچىسىدىن يۈئېر.

— خۇشال بولۇپ كۈلۈۋاتىمەن! قارا، بۇ يېڭى كىيىمگە، سەن خۇشال بولمامسەن؟

— ھە، مېنى خۇشال ئەمەس دەمسەن؟ يېڭى كىيىم قاچان ئۇچامغا چىقار دەپ ئولتۇرىمەن. كۈندە ئايغا قاراپ، ئاينىڭ خۇددى قاشتاش پەتنۇستەك يۇمىلاق بولۇشىغا ئىنتىزارمەن. ئاچا، ئاينىڭ تولمىقى نېمانداق ئاستا؟

ـــ ئاز قالدى! ـــ دېدى بىئېرگە تۇگمە قادىشىپ بېرىۋاتقان ئاپىسى، ـــ چىلانلار قىزارسا ئاي تولىدۇ. بىز خۇيزۇلار تاۋۇز چاغىنىغا ئېتىبار قىلىپ كەتمەيمىز، بۇ بىز ئۈچۈن پۈتۈن ئائىلە جەم بولىدىغان قۇتلۇق كۈن، شۇ كۈنى سىلەرگە ئىچىگە دالچىن گۈل، پۇرچاق ۋە چىلان قىيمىسى سېلىنغان مۇسۇلماڭچە ئاي توقاچ ئېلىپ بېرىمەن. تاۋۇز، مېۋە ـ چېۋە ئالمىز، بۇگۈن كەلدىم بۇ يەرگە، قۇم ئالما، ئالما، ھىدى خۇشبۇي مېۋىلەردىن ئالمامسىلەر!» ـــ كېسەلچان ئانا ئەتىۋارلىق قىز-لىرىغا قاراپ، كۆڭلىدە قوزغالغان شېرىن ھېسلارنى باسالماي باققاللارنىڭ قوشقىنىنى ئاستا غىڭشىپ ئېيتىپ، تاۋۇز چاغىنى توغرۇلۇق بولۇۋاتقان پاراڭغا ئاز ـ تولا خۇشاللىق بەخش ئەتتى، ـــ دادا-ئىلار ئۈچ يىلدىن بېرى باش كۆتۈرمەي ئىشلەۋاتىدۇ، ئۇنىڭ-مۇ ئارام ئالىدىغان ۋاقتى بولدى!

ئانىنىڭ يۈمشاق سۆزلىرى يۈرىكىنىڭ قەلبىدە چەكسىز ئىز-تىلىش پەيدا قىلدى. ئۇ قولىدىكى موي قەلەمنى قويدى ـ دە، كاڭغا چىقىپ، دېرىزىدىكى قەغەز پەردىنى قايرىپ، تولۇش ئالدىدا تۇرغان ئايغا تەقەززالىق بىلەن يەنە قارىدى.

ھويلا سالقىن ئىدى، ئاي نۇرىدا قىزارغان چىلان ۋە پىش-قان ئانارلار ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى، دېرىزىنىڭ تۈۋىنى بىر ئالغان بارماق ئوت بىلەن يەسمەن گۈللىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى، تامنىڭ تۈۋىدىكى ئوت ـ چۆپلەر ئارد-سىدىكى قۇرت ـ قوڭغۇزلار گۈزەل پەيتنى تېزراق يېتىپ كېلىشكە ئالدىرىتىۋاتقاندەك چىرىلدىشاتتى.

ئالدى تەرەپتىكى دۇكان دېرىزىسىدىن چىراغنىڭ يورۇقى چۈشۈپ تۇراتتى. لياڭ يىچىڭ قولىدىكى جېڭ خي دېگىزدا سەپەر قىلغان قاشتاش كېمىگە بىر خىلدا كۆڭۈل قويۇپ پەرداز بېرىۋاتاتتى. توختامىنىڭ مۇددىتى توشۇپ قالغانىدى. ئۇنى پۇ

خوجايىن، خونتېر ئەپەندى، قەدىناس خوتۇنى بىلەن ئىككى قىزى ساقلاۋاتاتتى. بۇ ئەتىۋارلىق كېمىنىڭ قولدىن چىقىدىغان ۋاقتىنى ئۇزىمۇ تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ كېلىۋاتاتتى. ئۇچ يىل، بۇ نەقەدەر جاپالىق مۇساپە! ئۇ تەجرىبىلىك رولچىغا ئوخشاش رولنى مەزمۇت تۈتۈپ دەھشەتلىك بوران - چاپقۇنلار ئىچىدە ئېھتىيات بىلەن ئىلگىرىلىدى، قىلچە بىخەستەلىك ۋە بوشاڭلىق قىلمىدى. مانا ئەمدى يىراق سەپەر ئاياغلىشىش ئالدىدا، كېمىنىڭ بېشىدا كۆز يېتىم يەردە كۆرۈنگەن قىرغاققا قاراپ تۇراتتى.

لياڭ يىچىڭ يېنىك تىنىپ قويۇپ، يىرىك قولى بىلەن قاشتاش كېمىنى سىلايتتى، چىرايىدا تەبەسسۇم جىلۋە قىلاتتى. ئاسان ئەمەس، لياڭ يىچىڭ «ماھاجى» جېڭ خې بىلەن بىللە ئامان - ئېسەن مەنزىلگە يەتتى! ئۇ كۆتۈرەڭگۈ روھلۇق جىڭ خېغا، شىددەتلىك بوران ۋە دەھشەتلىك دولقۇنلارغا پەرۋا قىلماي پالوبىدا تۇرغان ھەر بىر ئادەمگە دىققەت بىلەن قاراپ، ئۆزىنى مۇشۇ ھەيۋەتلىك سەپتىكىلەرنىڭ قاتارىدا مەككە مۇكەررەمگە قاراپ كېتىۋاتقاندەك، ئۆزلىرى بىلەن بىللە تورورىدىن بابامۇ بارەڭ ھېس قىلدى! ئاھ، بابا، سىلى ھازىر نەدە؟ مېنىڭ يۈرىكىم سىلى بىلەن بىللە، ئىبراھىمنى ئېيتقالدىم، ئۇنى قاتارغا قوشتۇم، بۇ قاشتاش كېمە، مۇسۇلمانلارنىڭ كېمىسىنى ئىبراھىم مەن بىلەن بىللە ئويۇپ چىقتى!

لياڭ يىچىڭ، بۇ قاشتاش كېمە سىرىق ساقال، كۆك كۆز ئەجنەبىي خونتېر ئەپەندىنىڭ ئالدىدا پەيدا بولسا، ئۇ قانداق ھەيران بوپكېتەر، نېمىدەپ ماختاپ كېتەر - ھە! ئۇ چوقۇم بىز بىلمەيدىغان يات تىلدا: پاھ، جۇڭگولۇقلارنىڭ ئارىسىدا مۇشۇنداق قابىلىيەتلىكلەرمۇ بار ئىكەن. دەرۋەقە «ئۇچ مۆجىزە» نى بىرلەشتۈرۈپتۇ، دەيدۇ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلماقتا ئىدى. خونتېر ئەپەندىنىڭ بۇ قاشتاش كېمىنى قانداقتۇر بىر خەلقئارا-

لىق كۆرگەزمىدە كۆرگەزمە قىلسا، تېخىمۇ نۇرغۇن كىشىلەر-نىڭ قايىل بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى كۆز ئالدىغا ئەكەلدى. بۇ قورۇق خىيال ئەمەس ئىدى. مىنگونىڭ 15 - يىلى ئامېرىكا-نىڭ كالىفورنىيە شتاتىدا ئۆتكۈزۈلگەن پاناما خەلقئارا كۆرگەز-مىدە بېيجىڭنىڭ پىل چىشى ھەيكىلى ئالتۇن مۇكاپاتقا ئېرىش-كەن ئەمەسمىدى! لياڭ يىچىڭ بۇ قاشتاش كېمە ھەيكىلىنى كۆرگەزمىگە قويۇش ئۈچۈن ياسىغان ئەمەس، ئۇنىڭ نۇرغۇن يۈرەك قېنى ۋە ئېتىقادى سىڭگەن. بۇ قاشتاش كېمە ھەيكىلى يەتتە ئىقلىمنى كېزىپ، پۈتكۈل جاھاندىكىلەرگە جۇڭگو قاشتاش ئويمىچىلىقىنىڭ قانداق ھۈنەر ئىكەنلىكىنى بىلدۈرەلىسىلا ئۇ قانائەتلەنگەن «قاشتاش بۇيۇملىرى ئۇستىسى لياڭ جەمەتى» نىڭ نەچچە ئەۋلادتىن بېرى ئۆچمەي كەلگەن شۆھرىتىگە داغ تەگكۈز-مىگەن بولاتتى. بۇ ئەتىۋارلىق كېمىنى كۆرۈۋاتقانلارنىڭ ئىچىدە چوقۇم مۇسۇلمانلارمۇ بار. ئۇلار بۇنىڭ جۇڭگولۇق بىر مۇسۇل-مانىنىڭ قولىدىن چىققانلىقىنى بىلسە، ئۇ «دوستلار» جەزمەن چەكسىز شەرەپ ھېس قىلىدۇ! لياڭ يىچىڭ مۇشۇلارنى خىيال-دىن ئۆتكۈزدى. ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس، قاشتاش كېمە ھەي-كىلىگە «قۇرئاندىكى ئايەت» لەر ئويۇلمىغان، لياڭ يىچىڭنىڭ نام - شەرىپىمۇ چېكىلمىگەن، ئۇنى ھېچكىم بىلمەيدۇ!

لياڭ يىچىڭ چۇشىنىكسىز ئەپسۇس يۇتتى. ھۈنەرۋەن دې-گەن ھامان ھۈنەرۋەن، ھۈنەرۋەن ئۆزىنى كىتاب يازىدىغان ئە-دىبكە، قەلەم تەۋرىتىپ رەسىم سىزىدىغان رەسساغا سېلىشتۇ-رالمايتتى، يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىپ ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەن «ئىشى» نىڭ ئۇستىگە سۆز يازالمايتتى، تامغىسىنى باسالماي-تى. ھۈنەرۋەنچىلىك پەس ئىش، قەدىمدىن تارتىپ: «ياخشى ئادەم دۇكانغا يولىماس، ياخشى ئات تۇغمەنگە» دېگەن گەپ بار. مىڭ سۇلالىسىنىڭ ۋاقتىدىكى قاشتاش ئۇستىسى لوزىگاڭ قاش-تاش بۇيۇملىرى ياساش ئۇچۇن ئوردىغا چاقىرتىلغان، ئۇنىڭ

ئۆزى ياسىغان بۇيۇملىرىغا ئىسىم قالدۇرۇشقا يول قويۇلمىغان. لوزىگاك مۇشۇ ئىش تۇپەيلى كاللىسىدىن ئايرىلىشقا قىل قالغان. . . ھۇنەرۋەن كىشى بۇنى ئويلاپ نېمە قىلىدۇ؟ دۇنيادا ئۇچ يۈز ئاتمىش ھۇنەر بار. ھۇنەرنىڭ ئالدى قاشتاش ئويمىكەشلىكى، نام قالدۇرغان ھۇنەرۋەندىن قانچىسى بار؟ شەھەرسىتاندىكى خان سارىيى، يېخىيۇەندىكى ۋەنشۇشەن، تيەنتەندىكى ۋەنچۇتەي، دۇئا ـ تىلاۋەت سارىيى، لۇگۇچياۋدىكى شىر ھەيكىلى، خۇييۇگۇەندىكى يۇنتەي، يەنە تېخى سەددىچىن سېپىلى، مۇشۇلارنىڭ ھەممىسىنى ياغاچچى، تاشچى ۋە تامچىلار ياسىغان ئەمەسمۇ؟ ھالا بۇگۈنگە كەلگەندە ھەممە نەرسە چىن شىخۇاڭ ۋە سى شىتەيخۇغا مەنسۇپ بولۇپ كەتتى. قايسى بىر ئۇستام نام ـ شەرىپىنى يېزىپ قالدۇرالىدى؟ قانچىلىغان ھۇنەرۋەنلەرنىڭ يۈرەك قانلىرىنى سەرپ قىلىپ، ئىسىق جانلىرىدىن ئايرىلغانلىقىنى كىيىنكىلەردىن كىم بىلىدۇ؟

سۇ ئورۇندۇقى يەنە ھەربىرىكەتكە كەلدى، چاق يەنە ئايلاندى. لياڭ يىچىڭ چىگىچ خىياللارنى ئۇنتۇپ پۈتۈن زېھنى بىلەن ئىجادىيىتىگە يېگىشىپ كىرىشىپ كەتتى. ئوردا خوجىسى جېڭ خېنىڭ ئىسىق ـ سوغۇقنى كۆپ كۆرگەن كۆزلىرى بىلەن قاشلىرى ئاستىدىكى ئارىلىقىنى يۇقىرى ماھارەت بىلەن نەقىشلەۋاتاتتى. قولىدا كومپاس، كۆزلىرىنى مەككە مۇكەررەمگە تىككەن ئاتاقلىق بۇ جۇگگولۇق مۇسۇلمان كىيىدىكىلەرنىڭ بوران ـ چاپقۇن ۋە دولقۇنلار بىلەن ئېلىشىشىغا باشچىلىق قىلىۋاتقان پەيتتە جەزمەن ئازاب ـ ئوقۇبەت، شان ـ شەرەپ ۋە نومۇس ـ خورلۇقلارنى ئۇنتۇپ ئۆزىنى سالماق ۋە تەمكىن، كۆڭلى كۆكسىنى كەڭ تۇتۇپ تۇرغان. ئۇ ئۆزىنىڭ كىيىنكى كۇنلەردە دۇنيا دېگىز قاتنىشى تارىخى بىلەن تۆھپىكار جۇگگو مۇسۇلمانلىرى تارىخىنىڭ شانلىق بېتىدىن ئورۇن ئېلىپ، مەشھۇر نامىنى قالدۇرۇپ كېتىدىغانلىقىنى ئويلىمىغان بولغىيتتى.

لياڭ يىچىڭ جېڭ خېنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرىگە چەكسىز ھۆرمەت بىلەن تىكىلدى. كىرپىكلىرىنىڭ تىترىشى، يۈرىكىنىڭ سوقۇشى ئاشۇ كۆزلەردىكى ئالامەتلەرنى توغرا ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەر-مۇ؟ ياق... لياڭ يىچىڭنىڭ كۆزلىرى غۇۋالىشىپ كېتىۋاتاتتى... كۆزلىرىگە نېمە بولدى؟ ئۇنىڭ كۆز ئالدىنى نېپىز بىر قەۋەت بۇلۇت توسۇۋالغاندەك، بۇ بۇلۇتلار لەيلەپ يۈرگەندەك بولۇپ كەتتى. ئۇ كۆزلىرىنى يوغان، تېخىمۇ يوغان ئېچىشقا تىرىشتى. ھەرقانچە تىرىشقان بىلەنمۇ كۆز ئالدىدا تۇرغان جېڭ خېنى كۆرەلمىدى!

— ئۇستاز، سىلى... — دېدى ئۇستازىنىڭ كامالەتكە يەتكەن ھۈنىرىنى كۆرۈپ ئولتۇرغان خەن زىچى. يۈكسەك سەنئەتتىن ئۇنىڭغا ئوخشاش لەززەتلىنىش شەرىپىدىن باشقىلار بەھرىمەن بولالمايتتى. خەن زىچى ئۇستازىنىڭ چىرايىنىڭ تازا ئەپ ئەمەسلىكىنى سەزدى.

لياڭ يىچىڭنىڭ پۇتلىرى ئىشتىن توختىدى. ئۇ ھارغىن كۆزلىرىنى بوش يۇمۇپ، كۈلگىنىچە:

— بۇ ئىش تۇغمىدىغان كۆزنى بەك يەپ كېتىۋاتىدۇ، ! — دېدى.

خەن زىچى ئۇندىمەستىن ئۇستازىنىڭ كۆزلىرىگە قارىدى. ئۇنىڭ بىر جۈپ كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، قاپاقلىرىنىڭ ئاستى-ئۇستىگە پىچاق بىلەن ئويغاندەك نەچچە قەۋەت قورۇق چۈشۈپ كەتكەنىدى. قاش ۋە كىرپىكلىرىگە قونغان قاشتاش توزۇندىلىرى قىروۋغا، بۇنىڭدىن تالاي يىللار ئالدىدىكى ئاسارئەتىقىدىكى داغلارغا ئوخشايتتى. نەچچە ئون يىل ئويمىكەشلىك بىلەن ئۆتە-

كەن هايات بۇ ئۇستازنى قەددى پۈكۈلگەن قاشتاش ئادەمگە ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى! ئۇنىڭ بىر جۈپ كۆزلىرى بۇرۇن نۇرلۇق قارامتۇل ئىدى، مانا ئەمدى، بۇ كۆزلەر خىرەلەشتى، قىپقىزىل سىزىقلارغا تولغان كۆز ئالمىسى ئىككى تال ھېقىققا ئوخشايتتى. خەن زىچى ئۇستازى ئۈچۈن ئازابلاندى، خىجىللىق تارتتى. ئۇستاز بىلەن شاگىرت دادا - بالىدىن پەرقلەنمەيتتى. مەن ئۇستازىمنىڭ قانچىلىك غەم - قايغۇسى ۋە جەبىر - جاپاسىغا ھەمدەم بولالىدىم؟ دەپ ئويلىدى خەن زىچى.

— ئۇستاز، سىلى ئارام ئالسىلا، ئەتە قىلىسلىمۇ بولىدۇ...

— ئەتە؟ ئەتە سەككىزىنچى ئايغائون ئىككىمۇ؟ مال تاپشۇرىدىغان كۈننى ساقلاپ ئولتۇرمايلى. مېنىڭچە، بىر كۈن بولسىمۇ...

— ئەمىسە، مەن قىلاي، سىلى دەم ئالسىلا، بولمىسا قاراپ ئولتۇرسىلا.

لياڭ يىچىڭ قەتئىي ھالدا بېشىنى چايقاپ:

— بولمايدۇ! قەدىمدىن تارتىپ گەۋدە قىسمى شاگىرتىنىڭ، بېزەك بېرىش ئۇستازنىڭ قولىدىن چىقىدۇ، دەيدىغان نىزام بار، بۇنى بۇزۇش ھەددىم ئەمەس.

— ئۇستاز، نىزاملىرىنى بۇزمايمەن، — دېدى خەن زىچى — سىلىنىڭ ئورۇنلىرىدا بىر دەم ئىشلەي، نازۇك يېرىگە كەلگەندە يەنە سىلىگە بېرىمەن...

ئۇستاز ئۆزىگە ئىشىنىدىغان يارىملىق بۇ شاگىرتىغا قاراپ بىر پەس ئىككىلىنىپ، يەنىلا ماقۇل بولىدى:

— زىچى، بۇ ساڭا ئىشەنمىگەنلىكىم ئەمەس. ئۇچ يىل جەريانىدا سەن ھۇنەرنى تولۇق ئۆگەندىڭ، مەندىن قېلىشمايسەن. بۇ قاشتاش كىمە ھەيكىلىنى ئىككىنچى بىللە ئويۇپ چىقتۇق. سەن ئازراق، مەن كۆپرەك قىلدىم. يىرىك يەرلىرىنى

ساڭا قىلدۇردۇمغۇ؟ ھازىر ئىشىنىڭ زىل يېرىگە كەلدۇق، چاتاق چىقىپ قالمىسۇن دەيمەن، يەنىلا مېنىڭ بىر قوللۇق چىقىرىۋەتـ كىنىم تۇزۇك. مەن ئۆمرۇمدە تالاي قاشتاشنى تاراشلىدىم، ماڭا ئەڭ يارايدىغىنى مۇشۇ. بۇ مېنىڭ ئەڭ ئاخىرقى ئېيتقان ناخشام. مۇشۇ ناخشامنى ئېيتىپ بولسام، مەن قاشتاش ئۇستـ سى دېگەن نامغا ئېرىشىمەن. ئاندىن ساڭا ئەقىل كۆرسىتىپ، سېنىڭ نام چىقىرىشىڭنى كۆرىمەن. زىچى، يەنە ئازراق چىدا...

كۆڭۈلنى تىل ئارقىلىق پۈتۈنلەي ئىزھار قىلىپ كەتكىلى بولمايدۇ. ئۇستاز شاگىرتىنى يەنىلا تولۇق چۈشەنمىدى. «چاتاق چىقىپ قالمىسۇن» دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا خەن زىچى سىناپ بېقىشقا ئالدىراپ سۇنغان قوللىرىنى ئۇنسىز تارتىۋالدى. ئۇنىڭ ئۇستازىنىڭ كۆڭلىنى بۆلۈش خىيالى يوق ئىدى. ئۇستازىم نەچچە ئون يىل توپلىغان تەجرىبىلىرى بىلەن كامالەتكە يەتكەن ھۈنىرىنى جارى قىلسۇن، دېدى خەن زىچى كۆڭلىدە. بۇ بىر سەنئەتكارنىڭ ئىجادىيەت شادلىقى ۋە شان - شەرەپكە ئېرىشىش يولىدىكى مۇھىم بىر ئېلىشىشى ئىدى،

ـــ يادىڭدا بولسۇن، ـــ دېدى لياڭ يىچىڭ ئازراق دەم ئېلىپ. ئۇنىڭ ھارغىن كۆزلىرى ئەسلىگە كەلگەندەك، كۆڭلى جايىغا چۈشۈپ ئەمىن تاپقاندەك بولدى، ـــ ھۈنەرۋەن ئۆزى قىلىۋاتقان ئىشنى جېنى ۋە يۈرىكى دەپ بىلگەندە، جېنى بىلەن يۈرىكىنى شۇ ئىشقا ئاتاۋېتىدۇ. بۇنداق ئىش تىرىك چىقىدۇ. ئادەمنىڭ ئۆمرى چەكلىك، «ئەجەل» يېتىپ كەلسە، ئادەم ئاللـ نىڭ دەرگاھىغا قاراپ يول ئالىدۇ، لېكىن سەندىن قالغان ئىش يەنىلا دۇنيادا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىۋېرىدۇ. دۇنيادىن تالاي ھۈـ نەرۋەنلەر ئۆتتى، شۇلارنىڭ قايسىبىرى بۈگۈنكى كۈنگىچە ياشـ دى؟ ئۇلار ئويغان قاشتاش بۈيۈملىرىنىڭ ھەربىرى ھېلىمەم شۇ پېتى تۇرامدۇ؟

چاق يەنە پىرقىرىدى. لياڭ يىچىڭ شۇ تاپتا ئۆزىنى پۈتۈنـ

لەي ئۇنتۇغانىدى. ئۇنىڭ جېنى ۋە يۈرىكى ئەتىۋارلىق كېمە ھەيكىلى ھەم جېڭ خي بىلەن بىر جان، بىر تەن بولۇپ كەتكەنـ دى. كېمە ھەيكىلىدىكى يەلكەن كۆپۈپ، بايراقلار جەۋلان قـ لىپ، رولچى ۋە كېمىچىلەر توۋلىشىپ كەتتى. ياڭراق بۇرغا ۋە كۈچلۈك دېڭىز دولقۇنلىرىنىڭ ئاۋازلىرى قاشتاش دۈكىنىدا جاھانىنى لەرزىگە سېلىپ ياڭرايتتى. جېڭ خي كېمىنىڭ بېشىدا تۇراتتى. ئۇنىڭ ھەيۋەتلىك بەستى دولقۇنلارنىڭ چايقىشى بىلەن گاھ كۆرۈنۈپ گاھ غايىب بولاتتى، سەپەر ئۇستىدىكى كۈتۈلمـ گەن ھادىسىلەرنى ھەر ۋاقىت كۆزىتىپ، نۇرلۇق كۆزلىرىنى يىراقلارغا تىككەنىدى. . .

بىر دەملا ھەممە نەرسە ھېش ـ پەش دېگۈچە بولغان ئارىلىقتا توختىدى. لياڭ يىچىڭنىڭ قوللىرى بوشاپ، پىرقىراۋاتقان چاقنىڭ ئۇستىگە ھالسىز يېقىلدى.

ـــ ئۇستاز، ئۇستاز! ـــ دېدى خەن زىچى گويا ئاسمان ئۇرۇلۇپ، يەر يېرىلغانلىقىنى چۈشىدە كۆرۈۋاتقاندەك ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ. ئۇ ۋارقىرغان پېتى ئۆزىنى ئېتىپ، پۈت ـ قوللـ رى يۇمشاپ كېتىۋاتقان ئۇستازىنى يۆلىدى.

لياڭ يىچىڭ شاگىرتىنىڭ قوينىدا كۆزلىرىنى ناھايىتى تەستە ئېچىپ:

ـــ كېمە، كېمە! ـــ دەپ ھالسىز ئىڭرىدى. شۇ ئەسنادا كۆزلىرى نۇرلىنىپ. ھاياتى بىلەن يۈرەك قانلىرىدىن ھاسىل بولغان نىشانىنى ئىزدىمەكتە ئىدى. كۆزلىرى قاشتاش كېمە بىلەن ئۇچراشقاندا قارىچۇقلىرى ئاقار يۇلتۇزدەك يېنىپ، تارال ـ غان يورۇقلۇق پارچىلىنىپ شۇئان ئۆچتى. . .

ئاھ قاشتاش كېمە! ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ مەنزىلگە يېتىش ئالدىدا تۇرغان بۇ كېمىگە كۈتۈلمىگەن بالا ـ قازا تېگىپ جېڭ خېنىڭ يىراقنى كۆرسىتىپ تۇرغان ئوڭ قولى سۇنۇپ كەتكەنىدى. بۇ «جېڭ خېنىڭ دېڭىز سەپىرى» دىكى ئىنتايىن

مۇھىم قىسمى ئىدى، پۈتكۈل قاشتاش كېمىنىڭ يادروسىمۇ مۇشۇ ئىدى. يەتتە قېتىملىق، دېڭىز سەپىرىدە يۆنىلىش كۆر-سەتكەن قول سۈندى، ئەجىر بىكار كەتتى. بۇنى ئەۋلىيا چۈچۈ-جى، لوزىگاڭمۇ ئورنىغا كەلتۈرەلمەيتتى.

ــ ئاھ! ــ لياڭ يىچىڭ يۈرەكنى ئەزگۈدەك ئېچىنىشلىق ۋارقىرىدى. ئاغزىدىن چاچراپ چىققان قىپقىزىل قان بىلەن ئاپئاق قاشتاش كېمە قىزىلغا بويالدى. ئۇ كۆزىنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە بولغان قىسقا ۋاقىت ئىچىدە جان تەسلىم قىلىپ، قاشتاش كېمىنىڭ ئۈستىگە يىقىلدى. ئىسسىق قان لياڭ يىچىڭ بىلەن سۈنۈق قاشتاشنى بىر گەۋدە قىلىۋەتكەنىدى.

ــ ئۈستاز، ئۈستاز! ــ خەن زىچى ئۆزىنى ئۈستازىنىڭ ئۈستىگە ئاتتى. دۈكاندا ئېچىنىشلىق سادا ياڭرايتتى.

لياڭ يىچىڭ ئۆمرىنى خورلاتقان سۇ ئورۇندۇقى ئالدىدا پۈت - قوللىرىنى ئۇزۇن سۈنۈپ ياتقان پېتى قىلىۋاتقان ئىشلىرى بىلەن ئۈن - تىنسىز خوشلاشتى. ئەپسۇسلىنارلىقى، ئۇ ئىشلە-رىنى ئاخىرقى ھېسابتا ئورۇندىيالماي، قاشتاش كېمە بىلەن بىللە ئۇ دۇنياغا سەپەر قىلغانىدى. ئۇ يىرىك قوللىرى بىلەن دۇنياغا كەلمەي تۇرۇپ كاردىن چىققان قاشتاش كېمىنى مەھكەم قۇچاقلىغان، قانغا تولغان كۆزلىرى چەكچەيگەن، خۇددى، ئالا-لا، ماڭا ۋاقىت بەرگىن، دەۋاتقاندەك ئاغزىنى يوغان ئاچقان ھالەتتە ياتاتتى

ئاي نۇرىغا چۆمگەن جىمجىت ھويلا پاتىپاراق بولۇپ كەت-تى.

4. ئەمەلگە ئاشقان ئارزۇ

باش كۈزنىڭ سالقىن شامىلى يازنىڭ چىدىغۇسىز تومۇز ئىسسىقىنى ھەيدەپ كېتىپ، غەربىي ھۇجرىنىڭ ئالدىدىكى تاش ئالمىلار قىزىرىشقا باشلىدى.

ئالىي مەكتەپلەرگە مەملىكەت بويىچە بىر تۇتاش ئېلىنغان ئىمتىھاننىڭ ئاياغلاشقانلىقىغا بىر ئايدىن ئاشقانىدى. لېكىن سۈرلۈك ئىمتىھان مەيدانىدا ئىمتىھان قەغىزىگە خەت يازغان چاغدىكى «شىرت ـ شىرت» قىلغان ئاۋاز ھېلىھەم ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن كەتمەيتتى. تەبىئىي ئاپەت پەيدا قىلغان ئوزۇقلۇق يېتىشمەسلىك تېنى ئاجىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئىشتىھاسىغا ھەم بىلىمگە بولغان كۈچلۈك تەشنالىقىغا تەسىر قىلىپ، ئۇلارنى بىر تېرە، بىر ئۈستىخان قىلىپ قويغانىدى. جىددىيلىك چېقىپ تۇرغان سان ـ ساناقسىز كۆزلەر تېخىمۇ يوغان، تېخىمۇ ئوماق كۆرۈنەتتى. ئۇلار ئەتە ئۈچۈن ئېلىشماقتا ئىدى. بۇ، باشقىلار-نى بېسىپ چۈشۈش، مەغلۇپ قىلىش ئارقىلىق غەلىبە قازىنىش-تىن دېرەك بېرەتتى. بۇنداق سەلتەنەتلىك مىنۇتلاردا ھەر بىر ئادەم باراۋەر ۋە سەممىي ئىدى. تەقدىرنىڭ تاللىشى ئالدىدا ھەرقانداق ياسالمىلىق، ئۆزىنى ھەم ئۆزگىنى ئالدايدىغان ساخ-تىلىقلارنىڭ قىلچە قىممىتى بولمايتتى، ھەقىقىي بىلىم بىلەن ئەمەلىي ئىقتىدارلا جانغا ئەسقاتاتتى. باشتا شىنيۇمۇ سەل ـ پەل جىددىيلىشىشتىن خالىي بولالمىدى، ۋۇجۇدىنى چۈشىنىكسىز ۋەھىمە چىرمىۋالدى. ئەمما ئىمتىھان قەغىزىنى ناھايىتى تېز سۈرئەتتە بىر قېتىم كۆرۈپ چىققاندىن كېيىن، ئېگىز ـ پەس سوقۇپ كېتىۋاتقان يۈرىكى جايىغا چۈشتى. ئۇ ئاكىسىنىڭ:

«ئۆزۈڭنى ئىمتىھان مەيدانىدا ئەمەس، بەلكى ئۆيدە ئولتۇرۇپ تاپشۇرۇق ئىشلەۋاتقاندەك سەز. سىنىپتا ئالدى بولغان ئوقۇغۇچى ئىمتىھاننىمۇ ئالدى بولۇپ بېرىدۇ، ھەممىڭلارنىڭ يەلكىسىدىكى باش ئوخشاش، ھېچكىمنىڭ بېشى ئون ئەمەس، كىمدىن قورققۇلۇق؟» دېگەن گەپلىرىنى ئويلىدى. ئاكىسى ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىپ باقمىغان بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ گەپلىرى تولىمۇ ئورۇنلۇق ئىدى. شۇنىڭ كۆڭۈل توختاتتى. ئۇ ئۆزى نىشانلىغان مەنزىلگە قاراپ ماڭسىلا بولاتتى. ساڭا ھېچكىم يار-دەم بەرمەيدۇ، سەنمۇ ھېچكىمگە ياردەم بەرمەيسەن، سىناق ۋە تاللاشنى ئۆز كۆچۈڭگە تايىنىپ قوبۇل قىلىسەن! سەن كىشىلىك تۇرمۇشتىكى بۇ چوڭ ئۆتكەلدىن ئۆتۈپ كېتىشىڭ كېرەك. چۈنكى سېنىڭ ئىككىنچى ئارزۇيۇڭ يوق، بۇ، چېكىنىش يولۇڭ يوق دېگەنلىك! ئۇكۆز ئالدىدىكى ئىمتىھان قەغىزىدىن باشقا ئەتراپىدىكى ھەممە نەرسىنى ئۇنتۇدى. ئۇ قاقشال دەرەخلەرگە پەلەككە تاقاشقان، پايانى يوق، قۇشلارنىڭ ناۋاسى تەرك قىلىغان، ئادەمزات ئاياغ باسمىغان قاپقاراڭغۇ ئورمانغا كىرىپ قالغاندەك قىلاتتى. بۇ ئورماندا بىر چىغىر يوللا بار ئىدى، بۇ چىغىر يول ئاي نۇرىدا ئالىبۇلماچ كۆرۈنەتتى. ئۇ شەبنەم قونغان ئوت - چۆپلەرنى دەسسەپ، تاش يېيىتىلغان مۇزدەك يولنى بويلاپ، پەلەمپەي بىلەن يۇقىرى ئۆرلەپ كېتىۋاتاتتى...

شۇنىۋ غەلىبە قىلدى. پوچتىكەش: «خەن شۇنىۋنىڭ خېتى!» دەپ توۋلاپ، ئۇنىڭ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا قوبۇل قىلىنغانلىقى توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشنى ئەكىلىپ بەردى. دادىسى ئۇقتۇرۇشنى ئالدى بىلەن ئېچىپ كۆردى، ئۇقتۇرۇشتىكى خەتلەرنى ئوقۇپ ھاياجاندىن كالپۇكلىرى تىترەپ كەتتى. بىر ياندا ئاڭلاپ تۇرغان خەي ھاما پەرتۇقىنىڭ ئۇچى بىلەن كۆزلىرىنىڭ قۇيرۇقىدىكى ياشلىرىنى ئېرتىپ: «ئاللا! ئاللانىڭ ھىممىتى، ئىنشائاللا!» دېدى. ئاكىسى ئۇقتۇرۇشنى قولىغا

ئېلىپ نەچچە قېتىم تەپسىلىي كۆرۈپ، ئاندىن تەنتەنىلىك بىلەن شىنيۆگە بېرىپ: «يارايسەن!» دېدى. ئاپىسى بولسا چىرايىنىڭ مۇ ئۆزگەرتمەي «ھە!» دەپلا قويدى. بۇ كىشىنى ئويغا سالىدىغان ئاۋاز ئىدى. ئۇ قىزنىڭ شۇنىڭدىن ئېتىبارەن ئۇنىڭ ئالىقىنىدىن ئۇچۇپ كېتىدىغانلىقى ئۇچۇن ئۆكۈنۈۋاتامدۇ ياكى يىراقتا كېتىش ئالدىدا تۇرغان قىزغا چىدىمايۋاتامدۇ؟

شىنيۆ پۈتكۈل تەتىل داۋامىدا ئاساسەن ئۆز تەييارلىقى بىلەن بەند بولدى. خەي ھامما ئۇنىڭ يوتقان ـ كۆرپىلىرىنى سۆكۈپ باشقىدىن تىكتى، كۈزلۈك، قىشلىق كىيىملىرىنى يېڭىلىدى. ئۇ ئەندۈكۈپ بازىرىغا بېرىپ، ئاكىسى بەرگەن پۈلغا سىدام كىرلىك، ئاق ياستۇق قېپى ۋە خۇرۇم ئاياغ ئالدى. ئاكىسىنىڭ كۆڭلىنى ئۇ يەردە قويمايتتى. ئاپىسى ئوقۇش باشلانغان شۇ ئاينىڭ تاماق پۇلى ۋە ئۇششاق ـ چۈششەك خىراجەت ئۇچۇن ئۇنىڭغا ئون بەش يۈەن پۇل بەردى. دادىسىمۇ شۇنچىلىك پۇل بېرىپ: «بۇ پۇلنى ئاپاڭ بىلىپ قالمىسۇن!» دەپ تاپىلىدى. دادىسى ئۆزىنى ئەركىن تۇتقان بولسىمۇ خۇددى خوتۇنىدىن يوشۇرۇن ئەسكى ئىش قىلىپ قويغاندەك جىددىي ۋە سىرلىق ھالەتتە ئىدى. بۇ ھال شىنيۆنى ئويغا سېلىپ قويدى، ئاتا ـ ئانىسى نېمىشقا بۇنداق قىلىدۇ؟ بۇ زادى نېمە ئۇچۇن؟ ئۇ بۇ «خۇسۇسىي» پۇلنى رەت قىلماقچى بولدى، لېكىن دادىسىنىڭ مېھرىبان ۋە غەمكىن كۆزلىرىنى كۆرۈپ بىر نەرسە دېيىشكە پېتىنالمىدى. دادىسى ئۇنىڭغا ئانچە كونىراپ كەتمىگەن قوڭۇر چامادانىنى بەردى. ئۇ «مىراس» قوبۇل قىلغاندەك تەسىراتقا كېلىپ كۆڭلىدە: دادا، سەن مېنى كىشىلىك ھايات يولىغا ئۇزىتىپ قويدۇڭ، مۇشۇنىڭ ئۆزى كۇپايە. مەن بۇنىڭدىن باشقا سەندىن يەنە نېمە تەمە قىلىمەن؟

شىنيۆ ئۆزىنىڭ كىيىم ـ كېچەك ۋە كىتاب ـ دەپتەرلىرىنى چامادانغا سالدى. گويا مۇھىم بىر نەرسىنى ئۇنتۇپ قالغاندىن

دەك چامادانىنى نەچچە قېتىم يېپىپ نەچچە قېتىم ئاچتى.

ــ سەنزە، ھۆجراڭنى مۇشۇنداقلا كۆچۈرۈپ ئەكېتەي دەمسەن! ــ بىكارچىلىقتا ئىچى پۇشقان ئاپىسى شىنيۆنىڭ ھۆجرىسىغا كىرىپ نەرسە ـ كېرەكلىرىنى جايلاشتۇرۇشىغا قاراپ تۇردى.

ــ راست دەيسىز، بۇ تۇرمۇشقا چىققاندەك بىر ئىش! ــ دېدى خەي ھاما شىنيۆنىڭ كىيىملىرىنى قاتلىشىپ بېرىۋېتىپ، ــ ئۇ يەرگە بارغاندا، ھەممە ئىشتا ئۆزىنىڭ ھالىدىن ئۆزى خەۋەر ئالىدۇ. ئۆينىڭ قەدىرى سىرتقا چىققاندا ئۆتۈلىدۇ، شۇڭا ھەممە نەرسە تولۇق بولۇشى كېرەك!

ــ بۇنىمۇ ئېلىپ كېتەمسەن؟ ــ سورىدى ئاپىسى ئۇنىڭدىن. شىنيۆ ئەينەك رامكىدىكى سۈرەتنى چامادانغا سېلىۋاتاتتى.

ــ ئۇ سىرتتا ئۆينى سېغىنىدۇ. ئىككىڭلار چۈشكەن سۈرەتنى ئېلىۋالسا نېمە بوپتۇ، ئۇ سىزدىن ئايرىلىپ باقمىغان تۇرسا! ــ دەپ چۈشەنچە بەردى خەي ھاما، ئۇنىڭ چۈشەنچە بېرىشى ئارتۇقچە ئىدى، ئاپا بولغان كىشى قىزىنىڭ كۆڭلىنى چۈشىنەتتى.

ئەمەلىيەتتە، شىنيۆنىڭ ئوي ـ پىكرىنى چۈشەنمەك ناھايىتى تەس ئىدى. سۈرەتتىكى ئاپىسى تۇرمۇشتىكى ئاپىسىدەك ئۇنداق سىرلىق ئەمەس، بەلكى مېھرىبان ھەم مۇلايىم، ئۇنىڭغا ئامراق ئىدى. ئۇ ئاپىسىنىڭ مەڭگۈ سۈرەتتىكىدەك بولۇشىنى ئۈمىد قىلاتتى. سۈرەت يېنىدا بولسا كۆڭلى پۈتۈن تۇراتتى. بىراق، ئاپىسى ئۇنىڭ سۈرەتىنى ئېپكېتىشىنى خالىمايتتى. «ئەمىسە... قويۇپ قويايلى!» شۇ ئوي بىلەن شىنيۆ ئىككىلەنگەن ھالدا ئەينەك رامكىنى چامادانىدىن چىقىرىپ، ئاپىسىغا قارىدى.

ــ بولدى، قويىدىغان يەر يوق، ــ دېدى ئاپىسى سوغۇقلا. ئۇ كەينىگە ئۆرۈلۈپ، قىزىنىڭ ھۆجرىسىدىن چىقىپ

كېتىۋېتىپ، ـــ ياش بىر يەرگە بارغاندا ئەينەككىمۇ قارىمايدىغان تۇرسام، ياش ۋاقتىمدىكى سۈرەتكە قارايدىغان ئەدە ۋاقىت؟ ـــ دېدى خورسىنىپ. ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە گەپ قىلىۋاتامدۇ ياكى شىنيۆگە چۈشەندۈرۈۋاتامدۇ، سىلگىلى بولمايتتى.

ئادەم ھاياتتا تۇرمۇشتا كۆپ چۈشەندۈرۈشكە موھتاجمۇ؟ ئانا ـ بالىغا چۈشەندۈرۈش كېتەمدۇ؟ لېكىن ئۇ ئاپىسى بىلەن پات ـ پاتلا ئۆزئارا چۈشەنچە بېرىشىپ ئۆتۈپ كېلىۋاتاتتى، ئوچۇق ـ يورۇق پاراڭلىشىش پۈرسىتى ئىنتايىن كەم ئىدى. خاتا چۈشىنىپ قېلىشتىن ئەنسىرەپ ھەر ئىككىسى بىر ـ بىرىگە ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىشاتتى. نەتىجىدە، بىر قەۋەت شەكىلسىز پەردە تېخىمۇ قېلىنلايتتى. شىنيۆ ئاپىسىنىڭ مىجەـ زىنى بىلەتتى، لېكىن ئۇي ـ خىيالىنى بىلمەيتتى. نۇرغۇن ئىشلاردا ئاپىسىنىڭ پوزىتسىيىسىدە چوڭ ئۆزگىرىش بولاتتى. ئوچۇق ئىزھار قىلىنغان ھېسسىيات بىلەن ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندىن كېيىنكى چۈشەندۈرۈش ئۇنى باشقا ـ باشقا ئىككى ئادەمگە ئايلاندۇرۇپ قويياتتى. ئاپىسىنىڭ ئۇي ـ خىيالى زادى نېمە، ئۇ كېسىپ بىر نېمە دېيەلمەيتتى. ئاپىسىنىڭ ماقۇللۇقى بىلەن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئىمتىھان بەرگەندى. مانا ئىمتىھانـ دىنمۇ ئۆتتى. ئاپىسى نېمىشقا خۇشال بولمايدۇ؟ ئاپىسى پەرۋاسىزلىق، ئىلاجسىزلىق روھىي ھالىتىنى يوشۇرالمىدى. بۇ ھال ئاپىسى چۈشەنگىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئۆزگىرىپ ياتلىشىپ كەتكەندەك، شىنيۆنى ئېسەنگىرىتىپ ئەنسىزلىككە سېلىپ قويدى. ئاپىسىنىڭ يىراقلاپ كېتىۋاتقان ئاياغ تىۋىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى، شىنيۆ قولىدا ھېلىقى سۈرەت، قانداق قىلىشنى بىلمەيتتى. ئۇ ئويلىنىپ، ئەينەك رامكىنى ئەسلى جايىغا قويۇپ قويدى. ئاپىسى ئىككىسى ئوتتۇرىسىدىكى مېھىر ـ مۇھەببەت يەنە بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتاتتى، شىنيۆ ھەتتا بۇ ئائىلىنىڭ تارتىشقۇدەك يېرى قالمىغانلىقىنى ھېس قىلدى.

ئۇ پات ئارىدا بۇ يەردىن كېتىدۇ، بۇ تار ماكانىدىكى دىمىق ھاۋانى تاشلاپ كېتىدۇ، يىپيېڭى تۇرمۇشنى باشلايدۇ. بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى غەربىي ياۋروپا تىللىرى فاكۇلتېتىنىڭ مۇقەددەس دەرسخانىسى ئۇنى كۇتۇپ تۇرىدۇ! ئۇ خۇددى ئۇۋۇسىدىن پاتراق ئايرىلىپ كۆك ئاسمانغا تەلپۈنگەن قارلىغاچ بالىسىدەك، يازلىق تەتىلىنىڭ تېزراق تۈگەپ يېڭى مەكتەپكە بالدۇرراق بېرىشكە تەقەززا ئىدى.

بۇ كۈن ئاخىر يېتىپ كەلدى. ئۇ يولغا چىقىش ئالدىدا تۇراتتى.

شىنيۆ يۈك ـ تاقىسىنى جايلاپ تەييار بولدى. بىر سايا‌ھەت سومكىسى، بىر چامادان ۋە بىر جاۋۇر، چىش چوتكىسى، چىش پاستىسى ۋە بىر كۇرۇشكا سېلىنغان تور سومكا، ئۇنىڭ ھەممە نەرسىسى مۇشۇ ئىدى. ئۇ ئەينەككە قارىدى، ئۇستۇاشلىرى ناھايىتى رەتلىك ئىدى: ئۇچىسىغا يېڭى ئۇزۇن ئاق شايى كۆڭلەك، كۆك سارجا ئىشتان كىيگەن، بېلىگە ئۇزۇن لېنتىلىك بەللىك تاقىغان، مەيدە تەرىپىگە ھەرە چىش شەكىللىك جىيەك تۇتۇلغان كۆڭلىكىنى ئىشتانىنىڭ ئىچىگە تىقىۋالغانىدى. بۇ تۇرقى بىلەن تېخىمۇ ئېگىز، تېخىمۇ روھلۇق كۆرۈنەتتى، پۇتىدا يېڭى ئالغان خۇرۇم ئايىغى پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ يەنە ئەينەككە قارىدى، خۇشال بولغاچقىمىكىن، ئاپئاق ۋە يۇمران مەڭزىگە سۇس قىزىللىق يۈگۈرگەنىدى. چاچلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ تارىغان بولۇپ، بىرەر تال چۈۋۈق چاچمۇ كۆرۈنمەيتتى. ھايال بولغۇدەك ھېچقانداق ئىش قالمىغانىدى، ئەمدى يولغا چىقسا بولاتتى.

خەي ھاممـا، شىنيۆ مۇشۇ كەتكىنىچە ياقا يۇرتلارغا كېتىدىغاندەك، مەڭگۈ قايتىپ كەلمەيدىغاندەك كۆز ياشلىرىنى يەنە ئېرىتىشقا باشلىدى.

ـــ خەي ھاممـا، نېمىگە يىغلايسىز؟ مەن سىزنى كۆرگىلى

شەنبە كۈنلىرى قايتىپ كېلىمەن. نەچچە كۈن دېگەن بىردەمدىلا ئۆتۈپ كېتىدۇ. يولۇمغا قاراپ ئولتۇرۇڭ، ھە! ــ شىنيۆنىڭ كۆڭلىمۇ سەل بۇزۇلغاندەك بولدى. ئۇ بۇ ئائىلىگە يەنىلا تارتىشاتتى، بولۇپمۇ خەي ھاممىغا. ھەي، خەي ھامما! خەي ھاممىنىڭ ئۈنى چىن كۆڭلىدىن يولغا سالغۇسى كېلەتتى، لېكىن يەنە ئۈنىڭ كېتىشىگە يۈرىكى چىدىمايتتى، ئۇ كەتسە، خەي ھاممىغا ئىچ ئاغرىقى تارتىپ قالاتتى!

ــ ھە، ھە... ــ خەي ھاممىغا ئۆزىنى كۈلكىگە زورلىدى.

ئاكىسى گەپ قىلماي ھۈجرىغا كىرىپ، شىنيۆنىڭ نەرسىلىرىنى كۆتۈرۈپ ھويلىغا ئاچىقىپ، ۋېلىسىپىتىنىڭ كەينىگە تاڭدى.

ئەسلىدە، ئوتتۇرا مەكتەپتىكى ساۋاقدىشى چېن شۈيەن ئۈنى ئۈزىتىپ قويغىلى كەلمەكچى بولغانىدى. شىنيۆ چېن شۈيەنىنى ساقلىمىدى. ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىدىغان چاغدا چېن شۈيەن يېنىڭ سانائەت ئىنستىتۇتىغا تىزىملاتقان ھەم ئىككىسى باغلاشقان، مۇراد ــ مەقسەتلىرىگە يېتىشنى كۆڭۈللىرىگە پۈكۈشكەنىدى، ئالىي مەكتەپكە ئىككىسىدىن بىرى ئۆتۈپ كەتسە، ئۆتەلمەي قالغىنى ئۆتۈپ كەتكىنىنى ئۈزىتىپ قويىدىغان، ئۆتۈپ كەتكىنى ئىككىسىگە «ۋەكىل» بولۇپ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغان بولغانىدى. نەتىجىدە چېن شۈيەن ئۆتەلمىدى. شىنيۆ ئۈنى يوقلاپ باردى. چېن شۈيەن يىغلاپ تۇرۇپ: «شىنيۆ، مېنىڭ پېشانەم شور ئىكەن! لېكىن سەن ئوچۇن خۇشالمەن، خۇدا ھەققى! مەن يەنىلا سېنى ئۈزىتىپ قويىمەن. گېپىمىز گەپ بولسۇن، بىرىنچى سېنتەبىر چۈشتىن ئاۋۋال. شۇنداق بولسۇن؟ سەن ئۆيۈڭدە مېنى ساقلا...» دېگەنىدى. بىراق، بۇنداق قىلىشقا شىنيۆ قانداق چىدىسۇن؟ تەقدىر ياشلارنى ئۆزئارا تالىشىشقا سېلىپ، يەتكۈچە رەھىمسىزلىك قىلدى. غالىبلارنى

يېڭىلىگەنلەر ئۇزىتىپ قويۇش دېگەنلىك قەدىناس دوستىنىڭ يارى. سىغا تۇز سېپىش دېگەنلىك ئىدى! «شۇيەن، مېنى تىللىما، — دېدى ئۇ ئىچىدە، — ئىككىمىز ئوخشاش بولمىغان ئىككى مەكتەپ ھەم ئىككى خىل كەسىپكە تىزىملاتقان. سېنىڭ ئوزۇنۇڭنى تارتىۋالمىغانلىقىمغا ئىشىنىمەن. لېكىن ماڭا كەلگەن بۇ ئامەتكە سەن شېرىك بولالمايسەن، كۆڭلۈڭنى يېرىم قىلغۇم يوق! » ئۇ مېڭىش ۋاقتىنى بىر كۈنى ئالدىغا سۈرگەنىدى. «شۇيەن، خوشلاشماي كېتىپ قالغانلىقىم ئۈچۈن مېنى كەچۈر! »

— ماڭايلى! — دېدى ئاكىسى. ئۇ سىڭلىسىنى ھويلىدا ساقلاپ تۇراتتى.

شىنيۆ غەربىي ھۇجرىدىن چىقتى. ھويلا كۈن نۇرىغا پۈركەنگەن، تاش ئالما دەرىخى مەيىن شامالدا شۇنىرلاپ تۇراتتى. دادىسى ئىشقا كەتكەنىدى. ئۇ ماڭغۇچە شىنيۆگە: «مەن خاتىرجەم بولدۇم. ئۆزۈڭنى ئوبدان ئاسرا!! » دېگەنىدى. ئاپىسى شۇ تاپتا تۆر ئۆيدىكى ھۇجرىسىدا ئىدى، ھويلىدا كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ قىزىغا بىرەر ئېغىز بولسىمۇ گەپ قىلغۇسى يوقمىدۇ؟

— ئاپا، مەن ماڭدىم، — دېدى شىنيۆ تۆر ئۆينىڭ ئايۇانىدا تۇرۇپ ئاپىسىنىڭ ھۇجرىسىغا بويۇنداپ.

— مېڭىڭەر، مېڭىڭەر، بۇ كۈن ھامان كېلەتتى... — ئاپىسىنىڭ ئاۋازى خۇددى قىزىنى ياتلىق قىلغۇسى يوق، ئەمما چارىسىز قالغان ئانىنىڭ ئاۋازىغا ئوخشاش چىقتى.

شىنيۆنىڭ چىرايى يەنە تۇتۇلدى. زۇۋان سۈرمەستىن بىر-دەم تۇردى. ئاپىسى چىقمىدى، ھۇجرىغا كىرىش شىنيۆگە بەئەپ تۇيۇلدى، ئاخىر كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئاكىسى بىلەن بىللە سىرتقا قاراپ ماڭدى.

خەي هامما ئۇنى ئۇزىتىپ ھويلىدىن چىقتى. كەينىدىن ئەگىشىپ كوچىنىڭ ئاغزىغىچە باردى. ئاكا - سىڭىل ئىككىسىنىڭ چوڭ يولغا چىققانلىقىغا قاراپ، ئۇلارغا كۆزىنى ئۇزمەي

قاراپ تۇردى.

— 19 - يول ئاپتوبۇسىغا چىقىپ ھايۋانات باغچىسىدا ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ، 32 - يول ئاپتوبۇسىغا چىقىسەن. بىيىجىكى ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى ئالدىدا ئاپتوبۇستىن چۈشىسەن. مەن ئۇقۇشتۇم، جەنۇبىي دەرۋازىدا تۇرمىغا ئالدۇرىدىكەن. مەن سېنى شۇ يەردە ساقلايمەن! — دېدى ئاكىسى شىنيۆگە.

— مەن ئالدىڭدا بېرىپ بولسامچۇ!

— بېرىپ بولالمايسەن، مەن ئاپتوبۇستىن تېز ماڭىمەن!

— نېمىشقا؟

— چۈنكى... مەن ۋېلىسىپىتلىك، ھەر بىكەتتە توختىمايمەن!

بۇ راست گەپ ئىدى، ئاپتوبۇس بىلەن بەسلىشىپ ماڭغان ئاكىسىنى شىنيۆ نەچچە بىكەتتىن كېيىن كۆرەلمىدى...

ئاپتوبۇسنىڭ دېرىزىسىدىن سالقىن شامال كىرىپ تۇراتتى. ئاپتوبۇس يول بويىدىكى تۇخۇمەك ۋە ئاق تېرەك دەرەخلىرىنى كەينىگە تاشلاپ كېتىۋاتاتتى. شىنيۆنىڭ قەلبى كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان ئۇچار قۇشقا ئوخشايتتى. ئاھ، سېنتەبىر ئاسمىنى نېمىدېگەن تىنىق!

...

— بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىغا كەلدۇق، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىگە بارىدىغان يولداشلار ئاپتوبۇستىن چۈشۈڭلار! — دېدى بىلەت سانقۇچى يۇقىرى ئاۋازدا بىكەتنىڭ نامىنى ئاتاپ. شىنيۆ بۇ گەپنىڭ ئۆزىگە دېيىلىۋاتقانلىقىنى بىلدى. ئۇ ئالدىنئالا ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشىككە كېلىۋالغانىدى. ئاپتوبۇس بىكەتتە توختاش بىلەن تەڭ ئاپتوبۇستىن ئالدىراش چۈشتى. يول ياقىسىدا ساقلاپ تۇرغان ئاكىسى ئۇنىڭغا قولىنى پۇلاڭلاتتى.

«بىيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى» دېگەن خەت بار چوڭ ئاپتوبۇس ئۇلارنى يانداپ ئۆتۈپ كەتتى. بۇ يېڭى ئوقۇغۇچىلارنى ئەكەلگەن بىيجىڭ ۋوگزالىغا بارغان مەخسۇس ئاپتوبۇس ئىدى. سىرتتىن بىيجىڭغا كەلگەن ئوقۇغۇچىلار ئاپتوبۇسنىڭ دېرىزىلىرى ئالدىغا يوپۇرۇلۇپ كېلىشىپ مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتىنى بالدۇرراق كۆرۈش ئۈچۈن بويۇندىشىپ ئالدى تەرەپكە قارىشاتتى.

تېخنىكا ۋېلىسىپىتىنى ئىتتىرىپ كېلىۋاتاتتى، ئۇلار ئاپتوبۇسقا ئەگىشىپ ئالدى تەرەپكە ماڭدى. بىيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسى چوڭ يولنىڭ شىمال تەرىپىدە كۆرۈندى. رەڭگارەڭ بايراقلار جەۋلان قىلغان دەرۋازىنىڭ ئالدى خۇددى بۈتخانا سەيلىسىدەك قىزىپ كەتكەنىدى. بىيجىڭدىن قوبۇل قىلىنغان ئوقۇغۇچىلار ئۆزلىرى كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ يۈك ـ تاقلىرى، چىرايلىرىدا كۈلكە، بىر ـ بىرىگە سالام بېرىشەتتى. بەزىلەر ئۇلارنىڭ يۈك ـ تاقلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ بېرەتتى. قايسىسى قېرىنداشلىرىنى ئۇزىتىپ كەلگەن، قايسىسى ئوقۇغۇچىلارنى قوبۇل قىلىدىغانلار پەرقلەندۈرۈش تەس ئىدى.

تېخنىكا ۋېلىسىپىتىنى دەرۋازا ئالدىغا توختىتىپ قويۇپ، يۈك ـ تاقنى يەشتى، يۈك ـ تاقنى قوبۇل قىلىدىغان كىشى ئالدى، شۇنىڭ مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ ئىچىگە كىرمەي تۇرۇپلا بۇ چوڭ ئائىلىنىڭ ئىللىقلىقىنى ھەم يېقىملىقلىقىنى ھېس قىلدى.

ـــ ئەمىسە... مەن كەتتىم، ـــ دېدى تېخنىكا شۇنىڭگە.

ـــ ئاكا كىرىپ مەكتىپىمىزنى كۆرۈپ چىق! ـــ دېدى شۇنىڭ ئاكىسىنى تارتىپ. بۇ مەكتەپ گويا ئۇزىنىڭ مەكتىپىدەك ئىختىيارسىز «بىزنىڭ» دېگەن سۆزنى ئىشلەتتى ئۇ.

بولدى، مەن كېتەي! ـــ دېدى تېخنىكا تەرسالىق بىلەن، ئۇ ۋېلىسىپىتىنىڭ بېشىنى بۇراپ، قوبۇل قىلغۇچى كىشىگە

رەھمەت ئېيتىشىنىمۇ ئۇنتۇپ ئالدىراش كېتىپ قالدى.

شىنيۆ سەل ئوڭايسىزلىنىپ قالدى. لېكىن بىردىنلا چۈشەندى: ئاكىسىنىڭ ئالىي مەكتەپ دەرۋازىسىنىڭ ئىچىگە كىرگۈسى يوق ئىدى. چۈنكى ئۇ بۇ ئۆمرىدە ئالىي مەكتەپكە كىرەلمەيتتى، سىڭلىسىنى مەكتەپكە ئەكېلىپ قويۇش ئۇنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىدىغان ئىش ئىدى. ھەي، مېنى ئاكام ئەكېلىپ قويمىسا بولغانكەن، ئۇنىڭ روھىي ھالىتى چېن شۈيەننىڭكىگە ئوخشاش، دەپ ئويلىدى شىنيۆ كۆڭلىدە، ئاتا ـ ئانام ئۇنى نېمىشقا ئالىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرگۈزمىگەندۇ؟ ئۇنىڭ ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي قالىدىغانلىقىغا ھەرگىزمۇ ئىشەنمەيمەن.

بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى يېڭى كەلگەن ئوغۇل ـ قىزلىرىغا مېھرىبان ئانىدەك قۇچىقىنى كەڭ ئاچقانىدى، تىزىملىتىش ئورنىغا: «يېڭى ساۋاقداشلارنى قارشى ئالىمىز!» دېگەن يوغان پلاكات ئېسىلغان، قاتار ـ قاتار قويۇلغان ئۇستەللەرنىڭ ئالدى تىزىملاتقىلى كەلگەن ئوقۇغۇچىلار بىلەن تولغانىدى.

ـــ ساۋاقداش، نۆۋەت سىزگە كەلدى! سىز قايسى فاكۇلتېتنىڭ؟

ـــ غەربىي ياۋروپا تىللىرى فاكۇلتېتىنىڭ، ئىنگلىز تىلى كەسپى، ـــ دەپ سالماق جاۋاب بەردى شىنيۆ. يېڭى كەلگەن ئوقۇغۇچىلار خاتا جاۋاب بېرىپ قويۇشتىن قورقاتتى.

ـــ ھۇي، بىزنىڭ سىنىپنىڭ ئوقۇغۇچىسىكەن! ـــ ئېڭىشىپ تۇرۇپ ئۆزىنى تىزىملىتىۋاتقان شىنيۆ كەينىدىكى بىرىنىڭ ئىنگلىزچە سۆزلەۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدى.

شىنيۆ قىزىقسىنغان ھالدا كەينىگە ئۆرۈلدى، گەپ قىلغان كىشى ئېگىز بويلۇق بىر يىگىت ئىدى. ئۇ شىنيۆ كۆرگەن تۇنجى ساۋاقداش ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىنگلىز تىلدا:

ـــ سىزمۇ ئىنگلىز تىلىدا ئوقۇمسىز؟ ـــ دەپ سورىدى

ئۇنىڭدىن.

ــ ھەئە، ــ دەپ جاۋاب بەردى ئۇ شىنيۆنىڭ نەرسىلىرىنى ئېلىشقا تەمشىلىپ:

ــ ئەكېلىڭ، نەرسە كېرەكلىرىڭىزنى كۆتۈرۈشۈپ بە-رەي، بىزنىڭ سىنىپنىڭ قىز ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ يېتىقى 27 ــ بىنادا.

ــ رەھمەت سىزگە، ــ دېدى شىنيۆ. چامادانىنى ئۆزى كۆتۈردى، سەپەر سومكىسى بىلەن تور سومكىسىنى ھېلىقى يىگىت كۆتۈردى. شىنيۆ يىگىتنىڭ كەينىدىن ماڭدى. ئۇ بۇ يىگىتنىڭ ئۆزىگە قىزغىن يارەدەم بەرگەنلىكىدىن خۇش ئىدى، ناتونۇش بولغانلىقى ئۈچۈن سەل قورۇناتتى.

ئىككىلىسى تىزىملىتىش ئورنىدىن شەرققە قاراپ ماڭدى. يىگىت ماڭغاچ ئۇنىڭدىن:

ــ ساۋاقداش، ئىسمىڭىز نېمە؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئىسمىم خەن شىنيۆ ــ دەپ جاۋاب بەردى شىنيۆ ئىنگلىز تىلىدا.

ــ خەن شىنيۆ...

ــ سىزنىڭچۇ؟

ــ مېنىڭ؟ فامىلەم چۇ، چۇ يەنچاۋ، ــ ئۇ ئۆزىنى تونۇشتۇرغاندا سەل ئوڭايسىزلانغاندەك بولدى.

بۇنىڭدىن ھەيران بولغان شىنيۆ چۇ يەنچاۋغا زەن قويۇپ قارىدى. ئۇ كاجى رەختىنى ئىشتان، ئاق كۆڭلەك كىيگەن، چىرايىدىن سىپايىلىقى چىقىپ تۇرغان، كۆزەينەك تاقىغان ناھايىتى ئاددىي بىر يىگىت ئىدى. شىنيۆ ئىسمىنى سورىغان چېغىدا ئۇنىڭ خىجىل بولۇپ كەتكەنلىكىنى چۈشىنەلمىدى، شىنيۆنىڭ ئىسمىنى باشتا شۇ سورىغان ئەمەسمىدى؟

چۇ يەنچاۋ دەل مۇشۇ ئىشنى يوشۇرۇش ئۈچۈن گەپنى يېڭى تېمىغا يۆتكىدى:

— سىنىپىمىزدىكى ساۋاقداشلارنىڭ ھەممىسى ئاساسەن كېلىپ بولدى. . .

ئۆزىنىڭ كېچىكىپ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلغان شىنيۆ بالدۇرراق كەلمىگەنلىكىدىن ئۆكۈنۈپ:

— سىنىپىمىزدا قانچىلىك بالا بار؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭ-دىن.

— ئون ئالتە.

— قىز ساۋاقداشلار چۇ؟

— تۆت.

— سىز قايسى ئىمتىھان مەيدانىدىن كەلدىڭىز؟ — دەپ سورىدى شىنيۆ يەنە.

— چۇ يەنچاۋ ئىككىلىنىپ تۇرۇپ كېتىپ:

— مېنىڭ ئائىلەم شاڭخەيدە، — دېدى.

ئۇلار ياتاق بىناسىغا كىرىپ پەلەمپەيگە قەدەم قويدى.

— خەن شىنيۆ، — دېدى چۇ يەنچاۋ خەنزۇ تىلىدا، — ئىنگلىزچىنى بەك ياخشى سۆزلەيدىكەنسىز!

— شۇنداقمۇ؟ — شىنيۆ قىزىرىپ كەتتى. گەرچە ئۇنىڭ ئىنگلىزچە سۆزلىشىش سەۋىيىسىگە ئىشەنچىسى بولسىمۇ، لې-كىن يېگىتنىڭ يۈز تۇرانە ماختىشىدىن سەل ئوڭايسىزلاندى. ئۇنىڭ بايا چۇ يەنچاۋ بىلەن ئىنگلىز تىلىدا سۆزلىشىشى ئۆزىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن ئەمەس ئىدى، شۇڭا چۈشەندۈرۈپ:

— ئاڭلىسام، ئىنگلىز تىلى كەسپىدىكىلەر مەكتەپتە چو-قۇم ئىنگلىزچە سۆزلىشىشى كېرەككەن، سىز مەندىن ئىنگلىز-چە سوئال سورىۋېدىڭىز، مەنمۇ. . .

— مەن ئادەتلىنىپ كەتكەن، — دېدى چۇ يەنچاۋ خىجىل بولۇپ، — ئەمەلىيەتتە بۇنداق بەلگىلىمە يوق.

شىنيۆ تېخىمۇ ئوڭايسىزلىنىپ بېشىنى سالغان پېتى:

— مەنمۇ ئادەتلەنگەن، — دېدى.

— سىز ۋەتەنگە قايتقان مۇھاجىرمۇ؟
— ياق! ئوخشامدىكەنمەن؟
— سىز ئىنگلىز تىلىنى چەت ئەلدە ئۆگەنگەندەك قىلىسىز...
— ئۇنداق ئەمەس، — دېدى شىنيۆ، — سىزمۇ بەك ئوبدان سۆزلەيدىكەنسىزغۇ؟ چەت ئەلدە ئۆگەنگەنمىدىڭىز؟
— ياق، — دېدى چۇ يەنچاۋ، — مەن مۇشۇ يەردە ئۆگەنگەن.
شىنيۆ بۇ گەپنى ئاڭلاپ تېڭىرقاپ قالدى...
— ياتاققا كەلدۇق! — چۇ يەنچاۋ يۈك - تاقنى قويۇپ ئىشىكنى چەكتى، ياتاقتىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن، ئىشىكنى ئىتتىرىپ ئېچىپ:
— ئۇلار چىقىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، كىرىڭ! — دېدى.
شىنيۆ ئۇنىڭ كەينىدىن ياتاققا كىردى، نەرسىلىرىنى يەرگە قويدى. ئۇنىڭ بايا قىلغان گېپىدىن گۇمانلىنىپ:
— سىز مۇشۇ مەكتەپتە ئوقۇمىسىز؟ سىزمۇ يېڭى كەلگەن ئوقۇغۇچىمۇ؟ — دەپ سورىدى.
چۇ يەنچاۋ سەل ئوڭايسىزلىنىپ:
— مەن مۇشۇ سىنىپنىڭ سىنىپ مەسئۇلى... — دېدى ئۇ قىزىرىپ.
شىنيۆ خىجىل بولۇپ كەتتى. ئۇ ئۇنى يېڭى ساۋاقداش ئوخشايدۇ دەپ بىلگەنىدى، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ مۇئەللىمى ئىكەنلىكىنى ئەسلىمىگەن بولسۇن؟ ئۇ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇئەللىملىرىنىڭ ھەممىسى چاچلىرى ئاقارغان پروفېسسورلار دەپ ئويلايتتى.
— چۇ مۇئەللىم، مېنى كەچۈرۈڭ... — دېدى يۈزى ئوت بولۇپ يانغان شىنيۆ خىجىللىقتا بېشىنى يەردىن كۆتۈرەلمەي، — بىلمەپتىمەن... مەن تېخى سىزنى...

شىنيۆنىڭ ئوڭايسىزلانغانلىقىنى كۆرگەن ياش سىنىپ مەسئۇلى خاتىرجەمسىزلىنىپ كەتتى، چۈنكى بۇ ئۇقۇشماسلىقىنى ئۇ كەلتۈرۈپ چىقارغانىدى. ئۇ تولىمۇ ياش ئىدى، باشقىلار ئۇنى ناھايىتى ئاسانلا ئوقۇغۇچى دەپ قالاتتى، ئۇ ئەھۋالنى ئېنىق دېيىشتىن خىجىل بولاتتى.

ــ خەن شىنيۆ ساۋاقداش، كېرەك يوق، ــ دېدى ئۇ خىجىل بولغان ھالدا چۈشەندۈرۈپ، ــ مەكتەپ پۈتتۈرگىنىمگە ئەمدى بىر يىل بولدى، مېنى مۇئەللىم دېسىڭىز تازا كۆنەلمەيمەن. ساۋاقداشلارنىڭ مېنى ئۆزلىرىنىڭ ساۋاقدىشى قاتارىدا كۆرۈشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

شىنيۆ نىمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى، مۇئەللىمگە قاراشقا پېتىنالمايتتى، ئۇ بېشىنىمۇ كۆتۈرمەستىن نەرسە ــ كېرەكلىرى بىلەن بولۇپ كەتتى. چۇ يەنچاۋ بۇ قاتمال كەيپىياتنى بۇزۇپ تاشلاش ئۈچۈن شىنيۆنىڭ سومكىسىنى ئېلىپ:

ــ كېلىڭ، نەرسىلىرىڭىزنى جايلاشتۇرايلى، ــ دېدى.

ــ مۇئەللىم، سىز ئىشىڭىزنى قىلىۋېرىڭ، ئۆزۈم قىلاي...

ــ ماقۇل، سىز ئاۋۋال ئورۇنلىشىۋېلىپ، ئاندىن ئاشخانىغا بېرىپ تاماق بېلىتى ئېلىۋېلىڭ يا بولمىسا مەن... ــ چۇ يەنچاۋ يانچۇقىغا قولىنى سالدى.

ــ بولدى، مۇئەللىم، تاماق بېلىتىنى ئۆزۈم بېرىپ ئالاي، قىز ساۋاقداشلار كەلسە، ئاشخانىنىڭ ئورنىنى ئۇلار ماڭا دەپ بېرىدۇ.

ــ بوپتۇ ئەمسە، ئارام ئېلىڭ، چۈشتىن كېيىن سىنىپ يىغىنى بار، جېڭ شاۋجىڭ سىزگە ئۇقتۇرىدۇ. مەن كەتتىم، ــ چۇ يەنچاۋ ياتاقتىن ئالدىراش چىقىپ كەتتى.

ــ رەھمەت سىزگە، مۇئەللىم! ــ دېدى شىنيۆ، ئۇ مۇئەللىمنىڭ چىقىپ كېتىشىگە ياتاقنىڭ ئىشىكىنى تاقاپ، ئۆپكە-

سىنى تولدۇرۇپ بىر نەپەس ئالدى، بايا چۇ يەنچاۋ بار چاغدا ئىزا تارتىپ تىنالماي قالغانىدى.

ئەمدى ئۇ ياتاقتا ئۆزى يالغۇز ئىدى، روھى ھالىتىدىكى جىددىيلىك سەل پەسەيگەنىدى. كارىۋاتقا ئورۇنلىشىش ئۈچۈن يۇك - تاقلىرىنى يېشىشكە تۇتۇندى.

شىنيۆ ياتاقنى كۆزدىن كەچۈردى، ياتاق چوڭ ئەمەس ئىدى، ئوتتۇرىغا تارتىلىق ئۈستەل، ئۈستەلنىڭ ئىككى تەرىپىگە قوش قەۋەتلىك بىر جۈپ كارىۋات قويۇلغانىدى. بۇ تۆت كىشىلىك ياتاقنى ئۇنىڭ ھۆجرىسى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايتتى. سول تەرەپتىكى قوش قەۋەتلىك كارىۋاتنىڭ ئۈستىدىكى كارىۋاتقا قىزغۇچ گۈللۈك كىرلىك سېلىنغان تاۋار تاشلىق نېپىز يوتقان بىلەن سۇس يېشىل لۇڭگە يوتقان قاتلاپ قويۇلغانىدى، كارىۋاتنىڭ بېشىدا كەشتە ئىشلەنگەن ياستۇق تۇراتتى. ئاستىدىكى كارىۋاتقا تور پاختا سېلىنغان، تور پاختىنىڭ ئۈستىدە كىرلىك يوق، بامبۇك بورا بار ئىدى، يوتقانىنىڭ تېشى كاناپتەك قىلاتتى، ناھايىتى يىرىك، گۈللىرى تولىمۇ غەلىتە ئىدى. ياستۇقمۇ بامبۇكتىن توقۇلغانىدى. ئوڭ تەرەپتىكى قوش قەۋەتلىك كارىۋاتنىڭ ئۈستىدىكى كارىۋاتتا ھەربىي ئەدىيالغا ئوراقلىق يوتقان - كۆرپە شۇ پېتى تۇراتتى، ئاستىدىكى كارىۋات بوش ئىدى. ئۇنىڭغا شۇلا ئورۇن قالغانىدى. ئۇ سومكىسىنى كارىۋاتقا ئېلىپ، ئۆزىنىڭ «ئائىلىسى»گە جايلىشىش ئۈچۈن سومكىدىن يوتقان كۆرپىسىنى يەشمەكچى بولدى، لېكىن يەنە توختاپ قالدى. بۇ ئورۇن دېرىزىگە ۋە ئۈستەلگە يانداشىپ تۇراتتى، كىملا بولسا مۇشۇ يەردە كىتاب ئوقۇشى، بىر نەرسە يېيىشى، پاراڭلىشىشى، ھەتتا قارتا ئويناشى مۇمكىن ئىدى... ئۇ خاتىرجەمرەك ئورۇننى ئارزۇ قىلاتتى، بىراق ئۈستىدە ئىككى كىشىلىكلا ئورۇن بار ئىدى. بىرىگە ئادەم جايلىشىپ بولغان، يەنە بىرىگە بىرەيلەن يۇك - تاقسىنى قويۇپ قويغانىدى. ئۇ بالدۇرراق

كەلمىگەنلىكى ئۇچۇن ئۆكۈندى. بۇ كىچىككىنە كۆڭۈلسىزلىك ئون يەتتە ياشلىق بىر قىزنىڭ ئۆكۈنۈشىگە يېتەرلىك ئىدى. بىر دىنلا ئۇنىڭ كاللىسىغا ھېچكىمنىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ ئۆز تەقدىرىنى ئۆزگەرتىش خىيالى كەلدى. توغرا، بۇ يوتقان ـ كۆرپە-نىڭ ئىگىسى يېڭىلا كېلىپ، مۇنداقلا تاشلاپ قويغان بولۇشى مۇمكىن، ئۇستىدە يېتىش نىيىتىمۇ يوقتۇ، پەستە يېتىشنى خالايدىغاندۇ. شۇ ئوي بىلەن شىنيۆ كارىۋاتنىڭ قىرىنى دەسسەپ تۇرۇپ ئۇستىدىكى كارىۋاتتا تۇرغان ئېغىر يۈك ـ تاقنى پەسكە، ئۆزىنىڭكىنى ئۇستىگە ئالدى. ئاندىن ئايىغىنى سىلىۋېتىپ، كارە-ۋاتقا چىقىپ، سومكىسىدىن «كالا سۈپۈرگە» سىنى ئالدى ـــ دە، چاڭ ـ توزانلارنى سۈپۈرۈپ ئورۇننى راسلاشقا باشلىدى. بۇ ئىشلارنى قىلغىچە ھاسىراپ، يۈرىكى گۈپۈلدەپ سوقۇپ كەتتى. ئورۇننى جايلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، بۇ ئورۇننىڭ ھەقىقە-تەن ئۆزىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. تۆت كىشىلىك بۇ ماكاندا كىچىك بىر جايغا ئېرىشتى. ئۇ ياستۇقىنى قويۇپ يېتىپ باقتى. بۇ ئورۇن ئۇنىڭغا يارىدى، پۈتكۈل ياتاق ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسى ئىچىدە ئىدى، خالىغان ئادىمى بىلەن پاراڭلىشا-لايتتى، گەپ قىلغۇسى كەلمىسە ئۇنىڭغا ھېچكىم ھالاقىت بە-رەلمەيتتى «كۆڭلۈمدىكىدەك ئورۇنكەن!» دېدى ئۇ مەغرۇرلە-نىپ.

بىنادىن ناخشا ئېيتىۋاتقان قىز ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالىتاغىل ئاۋازى كەلدى: «ئورمانلاردىن ـ دېڭىزدىن ئۆتۈپ كەلدۇق ھەر يەردىن، مىڭلىغان ياش بولدۇق بىر يەرگە جەم، قولنى قولغا تۇتۇشۇپ چۈشەيلى بىز ساماغا، ياڭرىتىپ دوستلۇق كۈيىنى راسا!...» ناخشىغا ماسلاشقان قەدەم تىۋىشلىرى ياتاق تەرەپكە كېلىۋاتقاندەك قىلاتتى. شىنيۆ ئەمدىلا ئولتۇرۇشىغا، ئىشىك ئېچىلىپ ياتاققا شامالدەك ئۇچ قىز كىرىپ كەلدى. ئۇستىدىكى كارىۋاتتا ھەيران بولۇپ ئۆزلىرىگە قاراپ ئولتۇرغان شىنيۆنى

كۆرگەن بۇ ئۇچ قىز بىردىنلا تېڭىرقاپ قېلىشتى.

ــ هوي، خاتا كىرىپ قالدۇقمۇ نېمە؟ ــ دېدى چېچىنى كالتە ئۆرۈۋالغان قىز كەينىگە داجىپ،

ــ مۇشۇ شۇ! ــ دېدى ئۇنىڭ ئالدىدىكى كونا ھەربىي كىيىم كىيىۋالغان قىز ئىشىك نومۇرىغا، ئاندىن شىنيۆگە قا - راپ، ــ سىز يېڭى كەلدىڭىزمۇ؟

شىنيۆ ئالدىراش كارىۋاتتىن چۈشۈپ:

ــ ھېلىراق كەلدىم، ئىسمىم خەن شىنيۆ، ــ دېدى.

ــ قارشى ئالىمىز! مېنىڭ ئىسمىم جېڭ شاۋجىڭ، ــ دېدى ساپ بېيجىڭ تەلەپپۇزىدا ھەربىي كىيىم كىيگەن قىز. ئۇ جۈدەڭگۈ، چىرايى تاتىراڭغۇ قىز ئىدى. ئۇستىدىكى ئەرەنچە ھەربىي كىيىم بىلەن ئاۋازى بىر - بىرىگە پەقەتلا ماس كەلمەيتى.

ــ مېنىڭ ئىسمىم لۇ شيۇجۇ، خۇبېي يىچاڭ رايونىدىن، ــ دېدى چېچىنى كالتە ئۆرۈشالغان قىز ئەيمىنىپ. ئۇ يۈزى يۇمىلاق، مەڭزلىرى قىپقىزىل، قاش - كۆزى چىرايلىق قىز ئىدى. ئۇچىسىدىكى يەرلىك رەختتىن تىكىلگەن تاغاردەك كىيىمده بەدەن ھالىتى كۆرۈنمەي قالغانىدى.

ــ سىز كەلدىڭىز، سىنىپىمىزدىكى قىز ئوقۇغۇچىلار توڭ بولدى. بىز جەمئىي تۆت! ــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ شىنيۆنى تارتىپ كارىۋاتىنىڭ قىرىدا ئولتۇرغۇزۇپ.

شىنيۆ ھەممىنىڭ ئاخىرىدا كىرگەن قىز ساۋاقدىشىغا قارىدى. ئۇ بويلىرى نازۇك، يۈزىنىڭ ئېقى ئاق، قىزىلى قىزىل، ئۇچىسىغا قارا يوپكا، ئۇزۇن يەڭ سۇس جىگەررەڭ كوپتا كىيگەن، چېچىنى بۇدۇر قىلىۋالغان قىز ئىدى. ئۇ بايام شىنيۆگە كۆلۈمسىرەپ قاراپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ گەپ قىلمىغانىدى. شىنيۆ ئۇنى ئۇستىدىكى ئورۇننىڭ ئىگىسى دەپ پەملىگەنىدى، دەرۋەقە، ئۇ ئىشىكتىن كىرىپلا ئۇدۇل ئۆزىنىڭ ئورنىغا

چىقىپ كەتتى. ئۇ باشقىلارنىڭ كارىۋىتىدا ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىشنى خالىمايدىغاندەك قىلاتتى. شىنيۆنىڭ ئۆزىگە قاراۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ:

ــ مېنىڭ ئىسمىم شيې چيۈسى، شاڭخەيدىن كەلدىم، ــ دېدى كۈلۈپ. ئۇ «شاڭخەي» دېگەن گەپنى «ساڭخەي» دەپ، ئورتاق تىلغا شاڭخەي تەلەپپۇزىنى ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلىدى.

شىنيۆ كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئېلىپ جېڭ شاۋجىڭغا قاراپ:

ــ قارىغاندا ئىككىمىزلا بىر يەرلىك ئىكەنمىز! ــ دېدى.

ــ ھوي، بىز ھەر يەر ھەر يەردىن كەلدۇق، ئورتاق ئىنقىلابىي نىشان ئۈچۈن بىر يەرگە يىغىلدۇق! ــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ خۇددى ھەممىنى قۇچاقلايدىغان قىياپەتتە قۇچقىنىنى كەڭ ئېچىپ قانداقتۇر بىر سىياسىيونىدەك، ــ ئىنقىلابىي قوشۇندىكى ھەممە كىشى بىر ـ بىرىگە كۆيۈنۈشى، بىر ـ بىرىنى ئاسرىشى، ئۆزئارا ياردەم بېرىشى كېرەك!

شىنيۆ جېڭ شاۋجىڭنىڭ تەبىئىي ئوقۇغۇچىلار داھىيسىدەك تەشكىلاتچىلىق تالانتىنى دەرھال بايقىدى. كەلگۈسىدىكى سىنىپ باشلىقى شۇ بولۇپ قېلىشى مۇمكىن ئىدى.

ــ كېلىڭ، خەن شىنيۆ، ئورنىڭىزنى جايلاشتۇرۇپ بېرەي! ــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ ئۆزىنى رەھبەر ھېسابلاپ. ئۇ كەينىگە ئۆرۈلۈپ تۇرۇپلا قالدى.

ــ مېنىڭ يۈك ـ تاقىمىنى بۇ يەرگە كىم ئەپچۈشۈپ قويدى؟ ــ دېدى ئۇ.

شىنيۆ چۆچۈپ كەتتى، كۆڭلىدە، ئاپلا چاتاق بولدى، دەپ ئويلاپ قىزىرىپ كەتتى:

ــ مەن. . .

جېڭ شاۋجىڭ ئۇستىدىكى كارىۋاتقا قارىدى، ئورۇننىڭ ئىگىسى ئالماشقانىدى. جېڭ شاۋجىڭ بىگىز قولىنى شىنيۆگە

تەڭلەپ:

ــ كېيىن كەلگەنلەرنىڭ ئورنۇمنى تارتىۋالمىغانلىقىنى ئەجەب ئويلىماپتىمىنا؟ ــ دېدى.

شىنيۆ خىجىل بولۇپ:

ــ مەن... مەن ئۇستىدە يېتىشقىا ئامراق ئىدىم، شۇڭا... ــ دۇدۇقلاپ چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى، پەستە ياتقۇسى يوقلۇقىنىڭ ھەقىقىي سەۋەبىنى دېمىدى.

يېڭى تونۇشقان ساۋاقداشلارنىڭ ئورۇننى دەپ قىزىرىشىپ قېلىشىدىن ئەنسىرىگەن قورقۇنچاق لۇ شيۇجۇ پوكاندەك قىزىرىپ:

ــ بولدى، تالاشماڭلار، مەن ئورنۇمنى تېگىشىپ بېرەي. لېكىن مېنىڭمۇ ئورنۇم پەستە... ــ دېدى.

شاڭخەيلىك قىز شيې چيۈسى چىرايىنى ئۆزگەرتمەستىن پەرۋاسىز قاراپ ئولتۇراتتى.

ــ بولدى، بولدى! ــ دەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى جېڭ شاۋجىڭ، ــ چاقچاق قىلىپ قويدۇم. راستىمكىن دەپ قالماڭ! مەنچۇ، بۇ يەرنى پويىزنىڭ ياتاقلىق ۋاگونىغا ئوخشىتىمەن. مەيلى كىم بولسۇن، «چۈشۈش» «چىقىش» تىن قېچىپ پەستە يېتىشنى خالايدۇ. شۇڭا بۇ ئورۇننى كېيىن كېلىدىغان ساۋاقداشقا ئەپ قويغان. ئەمىسە «پەس» ماڭا تەۋە بولدى:

جېڭ شاۋجىڭ خۇددى باشقىلارغا غەمخورلۇق قىلىش ھەم يول قويۇش بىر خىل ھۆزۈرلۇق ئىشتەك شۇ قەدەر ئىشەنچلىك ۋە شۇ قەدەر تەبىئىي سۆزلەيتتى.

ئۇنىڭدا ياخشى تەسىر پەيدا قىلغان چىرايى ئادەتتىكىچە بۇ ساۋاقداش شىنيۆنىڭ كۆزىگە ئىسسىق كۆرۈنۈپ كەتتى.

جېڭ شاۋجىڭ ئورنىنى تۇزەشتۇرۇشكە باشلىدى. ئۇنىڭ يوتقان ــ كۆرپىلىرى ھەربىيلەرنىڭكىدەك ماش رەڭ ئىدى. شىنيۆ ئۇنىڭ ئاتا ــ ئانىسى جەزمەن ھەربىي دەپ پەرەز قىلدى،

لېكىن سورىمىدى. جېڭ شاۋجىڭ ئورنىنى تۈزەشتۈرگەچ:

ــ يۈك ـ تاقامنى ئەكېلىپ قويغىلى نەچچە كۈن بولدى، كەچتە ئۆيگە بېرىپ ياتتىم، بىزنىڭ ئۆي بۇ يەرگە يېقىن! ــ دېدى، ئەمما ئۆيىنىڭ نەدىلىكىنى دېمىدى.

ــ تاق، تاق، تاق! ــ بىرى ئىشىك چەكتى.

ــ كىم، كىرىڭ؟ ــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ ئىشىككە قاراپ.

ئىشىك سىرتىدىكى ئادەم جاۋاب بەرمىدى، ياتاقنىمۇ كىرمىدى، ئىشىكنىمۇ قايتا چەكمىدى، بىر ئوغۇل بالىنىڭ شاڭخەي تەلەپپۇزىدا:

ــ شېي چيۈسى بارمۇسىز؟ سىرتلارنى ئايلىنىپ كەلسەك قانداق؟ ــ دېگەن ئاۋازى كەلدى.

ــ بولىدۇ! ــ گەپ ـ سۆز قىلماي ئولتۇرغان شېي چيۈسى خۇشال هالدا جاۋاب بېرىپ، كارىۋاتتىن چۈشۈپ سىرتقا ماڭدى.

ــ توختاڭ! ــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ شېي چيۈسىنى توختىتىپ، ــ ئايلىنىپ كەلسىڭىز بولىدۇ، چۈشتىن كېيىنكى سىنىپ يىغىنىنى ئۇنتۇپ قالماڭ!

شېي چيۈسى سائىتىگە قاراپ:

ــ ۋاقىت تېخى بالدۇركەن، ۋاقىت توشقاندا ئۇنىڭ بىلەن بىللە بارىمەن، ــ دەپلا ئىشىكنى ئېچىپ چىقىپ كەتتى. ئىشىك ئالدىدا تۇرغان شاڭخەيلىك ئوغۇل ساۋاقداشىنى ئىشىك توسۇۋالغاچقا شىنيۆ ئۇنى ئېنىق كۆرەلمىدى.

ــ بىزمۇ مەكتەپ ئىچىنى ئايلىنىپ كەلمەيلىمۇ؟ مەن ئاخشام كەلگەن، مەكتەپ قىياپىتىنىڭ قاندىقلىقىنى تېخى بىلمەيمەن! ــ دېدى لۇ شيۈجۇ. ئۇنىڭ بۇ تەكلىپى شىنيۆنىڭ كۆڭلىگە ياقتى.

ــ ياخشىغۇ! ، ــ شىنيۆ شۇئان ئورنىدىن تۇرۇپ سوئال

ەزىرى بىلەن جېڭ شاۋجىڭغا قارىدى، ــ يۈرۈڭە؟

ــ سىلەر بېرىڭلار، مەن سەل تۇرۇپ چۈ مۇئەللىم بىلەن چۈشتىن كېيىنكى سىنىپ يىغىنىنىڭ تەييارلىقىنى قىلىمىز. يادىڭلاردا بولسۇن، يىغىن سائەت ئۈچتە ئېچىلىدۇ، 32 ـ بىنا، 201 ـ ياتاقتا، ئوغۇللار ياتىقىدا! ــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ.

ئۇ دەرۋەقە ئوقۇغۇچىلار داھىيسى ئىدى، شىنيۆ، بۇنداق كىشىلەرنىڭ يىغىنغا بولغان قىزىقىشى باشقا ھەممە نەرسىگە بولغان قىزىقىشىنى بېسىپ چۈشىدۇ، ھامان ئالدىراش بولىدۇ، دەپ ئويلىدى. ئىككىسى ئۈنى ئارتۇقچە زورلاپ كەتمەي چىقىپ كەتتى.

ئۇلار بىنادىن چۈشتى. شىنيۆ كەينىگە ئۆرۈلۈپ قەدىمىي ئام بىلەن ئاتالغان بۇ «27 ـ بىنا» غا سەپسېلىپ قارىدى. بۇ ئاۋروپا ئۇسلۇبىدا كۆك خىش بىلەن سېلىنغان ئۈچ قەۋەتلىك بىنا ئىدى. ئۇستى تەرىپى جۇڭگونىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبىغا ئوخشايتتى. بۇ بىنا كىشىگە جۇڭگو ۋە ياۋروپا ئۇسلۇبىدىكى شېيخې دوختۇرخانىسىنى ئەسلىتەتتى. پار ـ پۇر كاھىش ئەمەس، بەلكى كۆك كاھىش ئىشلىتىلگەنىدى. بىنا ئالدىدىكى چىملىقتا ياپىيېشىل قارىغاي بىلەن مەجنۇنتاللار سايە تاشلاپ تۇراتتى. شىنيۆ كېلەر ۋاقىتىدا ئېزىپ كەتمەسلىك ئۈچۈن بۇ بەرنىڭ ئالاھىدىلىكىنى ئېسىگە ئېلىۋالماقچى بولدى. قاتار كەتكەن ئوخشاش بىنالارنى پەرقلەندۈرۈش تەس ئىدى، ئۇنىڭ ئۇسىتىگە نەگىلا قارىسا قارىغاي ۋە مەجنۇنتاللار كۆكسۈپ تۇراتتى. ھېلىمۇ ياخشى شىنيۆ بۇ قاتاردىكى «بىنا» نىڭ تېمىدىكى نومۇرنى كۆرۈپ قالدى. ئۇ تۇرغان بىنا «27 ـ نومۇرلۇق» بىنا ئىدى. ئۇ شۇندىلا خاتىرجەم بولۇپ لۇ شيۈجۇ بىلەن بىنانىڭ ئالدىنى بويلاپ شىمال تەرەپكە ماڭدى.

يولنىڭ ئىككى قاسىتىقى بۇك ـ باراقسان دەرەخلىك، بىنالارنىڭ ئالدى ـ كەينى گۈللۈك ئىدى. جۇڭگو ۋە ياۋروپا

ئۇسلۇبىدا سېلىنغان بىنالارنىڭ تولىسى 27 ـ نومۇرلۇق بىنا. دىن چوڭ ھەم كۆركەم كۆرۈنەتتى. ئۆگزىلىرى ھايۋانلارنىڭ سۈرەتلىرى بىلەن نەقىشلەنگەن، گىرۋەكلىرىگە سىر بىلەن رەسىملەر سىزىلغانىدى. بۇ يەردە ماڭغان كىشى ئوردا ۋە بۇتخانىلارغا خاس سۈكۈناتنى ھەم باغچە تۈسىنى ئالغان داچىلارغا خاس ئاددىي ۋە يېقىملىق تۈيغۇنى ھېس قىلاتتى.

ــ مەكتىپىمىزنىڭ ئىچى نېمىدېگەن چىرايلىق، نېمىدېگەن چوڭ! ــ دېدى لۇ شيۈجۇ ھەيران بولغىنىچە ئەتراپقا تويماي قاراپ، ــ بىزنىڭ ناھىيىمۇ بۇنچىلىك چوڭ ئەمەس، چېڭخۇاڭمياۋمۇ بۇنچىلىك چىرايلىق ئەمەس!

ــ راست، ــ دېدى شىنيۆمۇ قەۋەت زوقلىنىپ. ئۇ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنى لۇ شيۈجۇ ئېيتقان ناھىيە بازىرىغا ۋە چېڭخۇاڭمياۋغا سېلىشتۇرالمايتتى، ئەلۋەتتە. لېكىن ئۇمۇ قاتتىق ھاياجانلانغانىدى، ــ مېنىڭمۇ بۇ يەرگە تۇنجى قېتىم كېلىشىم، گۈگۈڭ بىلەن يېخىيۈەندىن قالسىلا بۇ يەردىنمۇ گۈزەل يەر ھېچ يەردە يوق! ئاڭلىسام، بۇ يەر ئىلگىرى خان جەمەتىنىڭ باغچىسى ئىكەن، يۈەنمىڭيۈەن بىلەن تۇتاشمىش. ھېلىمۇ ياخشى، ئەنگلىيە ـ فرانسىيە بىرلەشمە ئارمىيىسى قويغان ئۇلۇغ ئوت بۇ يەرگە كەلمەي، بۇ چىرايلىق مەكتەپ بىزگە قاپتىكەن!

لۇ شيۈجۇنىڭ بۇ ئىشلاردىن خەۋىرى يوق ئىدى. ئەمما بۇ سەھرالىق قىزمۇ خۇددى دۆلەتنىڭ گۈللەنگەن ۋە ھالاكەتكە يۈزلەنگەن چاغلىرىدىكى ئاجايىپ ۋەقەلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەندەك ھەسرەتلىك تىنىپ:

ــ ھەي، ئەنگلىيە ـ فرانسىيە بىرلەشمە ئارمىيىسى! لېكىن، بىز يەنە شۇلارنىڭ تىلىنى ئۆگىنىمىز ھە! ــ دېدى.

ــ تىلدا نېمە گۇناھ؟ ــ دېدى شىنيۆ ئىختىيارسىز، ــ سىز ئىنگلىز تىلىنى ياخشى كۆرەمسىز؟

ــ ھەي! ــ دېدى لۇ شيۈجۇ يەنە خورسىنىپ، ــ مەن

ئوتتۇرا مەكتەپتە رۇسچە ئۆگەنگەن، ئارزۇيۇمغىمۇ رۇس تىلى كەسپىنى يازغان، مېنى ئىنگلىز تىلى كەسپىگە بۆلۈپ قويىدى. غانلىقىنى كىم بىلسۇن؟

شىنيۆنىڭ بۇنداق غەلىتە ئىشنى ئاڭلىشى بىرىنچى قېتىم ئىدى.

ــ سىزنىڭ رۇس تىلى ئىمتىھانىدىكى نەتىجىڭىز ناھايىتى ياخشى ئوخشىمامدۇ؟

ــ ھەئە، شۇنداق دېيەلەيمەن! ــ قورقۇنچاق لۇ شيۇجۇ ئۆزىنىڭ ئىشەنچسىنى ئىپادىلىدى.

ــ كەسپىڭىزنى ئۆزگەرتىش خىيالىڭىز بارمۇ؟

ــ يوق، ھەددىم ئەمەس، ــ لۇشيۇجۇ يەنە قورقۇپ كەتتى، ــ ئالىي مەكتەپكە كىرىش ئاسان ئەمەس تۇرسا، كەسىپ تاللاشقا پېتىنالامدىمەن؟ كونىلار «كىمگە تەگسەڭ شۇنىڭ پېشىنى تۇت!» دەپتىكەن.

شىنيۆ ئۇنىڭ قاملاشمىغان ئوخشىتىشىغا ۋە دېھقانلارغا خاس سەۋر ـ تاقىتىگە ئىچىدە كۈلدى، لېكىن خەقنى مازاق قىلسا بولمايتتى، پەقەت تەسەللى بېرىشلا كېرەك ئىدى.

ــ كېرەك يوق، ئىنگلىزچە ئۆگىنىشنى باشتىن باشلايسىز، بىرىنچى يىللىقتا ھەممىنى نۆلدىن باشلايدىغان گەپ! ــ دېدى شىنيۆ. ئۇ لۇ شيۇجۇنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى كۆرسىتىشتىن خىجىل بولدى. بىراق ئىچىدە: قارىغاندا، قوبۇل قىلىنغانلارنىڭ ھەممىسىنىڭلا ئەلاچى بولۇشى ناتايىنكەن دەپ ئويلىدى.

شىنيۆنىڭ تەسەللىسى ئۇنۇم بەرگەن بولسا كېرەك، پەرىشانلىقتىن ۋاقتىنچە قۇتۇلغان لۇ شيۇجۇنىڭ چىرايىغا كۈلكە يامراپ:

ــ ئالدىمدا قىيىنچىلىق كۆپ، ماڭا كۆپرەك ياردەم بېرەرسىز! مەۋسۇملۇك ئىمتىھاندا ئۆيگە ھېلىقىدەك خەت ئەۋەتمەيمەن! ــ دېدى.

ـــ قانداق خەت؟ ـــ دەپ سوردى ئۇنىڭدىن شنيۇ ھېچ-نېمىنى چۈشىنەلمەي.

ـــ بىر قوشاق بار بىلمەمسىز؟ ـــ لۇ شيۇجۇ شۇنداق دەپ، ئۇ قوشاقنى زوق بىلەن ئېيتتى:

Father mother ھۆرمەتلەيدىكەن ئۇ چىن دىلىدىن،
بالىسى مەكتەپتە ئوقۇيدىكەن book،
ھەرقايسى پەنلەردە ئالار ئىكەن good،
ئۆتەلمەپتۇ بىرلا English تىلىدىن.

بۇ ھەقىقەتەن غەلىتە قوشاق ئىدى، ئورتاق تىلغا يەرلىك شۇڭە، خەنزۇچىغا ئىنگلىز تىلى ئارىلاشقانىدى. لۇشيۇجۇ بۇ قوشاقنى جاراڭلىق ئاۋازدا بېشىنى لىڭشىتىپ تۇرۇپ ئاجايىپ ياخشى ئوقۇدى. خۇبېيلىك بۇ سەھرالىق قىز ئەسلىدە ئۇنچىلىك قورقۇنچاقمۇ ئەمەس ئىكەن، ئاغزى ئېچىلىپ كەتسە، پاساھەتلىك گەپلەرنى قىلىدىكەن.

شنيۇ قورسىقىنى تۇتۇپ ئىختىيارسىز «كىكىلداپ» كۇلۇپ كەتتى.

ـــ قارىغا سىزنى، مېنى مازاق قىلىۋاتىسىز! ـــ دېدى لۇ شيۇجۇ قىزىرىپ:

ـــ ياق، سىزنى مازاق قىلمىدىم، بۇ قوشاق ماڭا كۇلكىلىك تۇيۇلۇپ كەتتى! ـــ دېدى شنيۇ كۇلكىسىنى ئاران توختىتىپ، ـــ سىز ئىنگلىز تىلىنى بەك توغرا تەلەپپۇز قىلىدىكەن، ئىنگلىز تىلىنى چوقۇم ياخشى ئۆگىنىپ كېتىسىز!

ـــ ئەمىسە خۇداغا شۈكۈر!

ئۇلار بىر پارچە قارىغايزارلىققا كىرىپ قالدى، ئېگىز-پەس دۆڭلەر يېشىلىققا پۈركەنگەنىدى. ئىككىسى ئەگرى-بۈگرى توپىلىق يولنى بويلاپ كېتىۋاتاتتى، ئەتراپ تىپتىنچ ئىدى. ئۇلار بۇ يەرنىڭ قانداق جاي ئىكەنلىكىنمۇ بىلمەيتتى. ئوڭغا-

سۆلغا ئايلىنىپ يۈرۈپ بىردىنلا ئۇستىنى بىر قەۋەت مانان باسقان سۇ بويىغا چىقىپ قالدى.

چاڭجياڭ دەرياسى بويىدا چوڭ بولغان لۇ شيۈجۇ سۈنى كۆرۈپ چەكسىز سۆيۈنگەن هالدا:

ــ ئاھ، بىز كۈنمىڭ كۆلىگە چىقىپ قاپتۇق! ــ دېدى.

ــ ئۇنداق ئەمەستۇ؟ ــ دېدى شىنيۆ ــ كۈنمىڭ كۆلى يىخېيۈەندە، بۇ كۆلنى مەن نامسىز كۆل دەپ ئاتىلىغان.

ــ قانداق كۆل بولسا بولمامدۇ. «نامسىز كۆل» نىڭ ئىسمى يوق كۆل بىلەن پەرقى نېمە؟ ــ لۇ شيۈجۇ شۇنداق دېگىنىچە خۇشاللىقىدا پەسكە يۈگۈردى. ئۇ كۆل ياقىسىدىكى بويلاپ بەلگىسىز تەرەپكە قاراپ يۈرۈپ كەتتى.

كۆپكۆك سۇ دولقۇنلىنىپ، كۆل بويىدىكى تېرەك بىلەن مەجنۇنتاللار شىلدىرلىشىپ، كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈشكەن مۇنارنىڭ سايىسى سۇدا تەۋرىنىپ تۇراتتى. شىنيۆ كۆز ئالدىدىكى بۇ مەنزىرىگە مەپتۇن بولدى. ئاھ، بېيجىڭ ئۇنۇتۇلماستىن، مېنىڭ بىرىنچى ئارزۇيۇم، مېنىڭ ئائىلەم!

ــ قاراڭ، كۆلدە كېمە بار ئىكەن! ــ دېدى لۇ شيۈجۇ يەنە بىر يېڭى بايقىغان نەرسىسىنى مەلۇم قىلغاندەك يىراقنى كۆرسىتىپ. ئۇنىڭ كېمىگە ئالاھىدە مۇھەببىتى بار ئىدى.

ــ بىرىپ كۆرۈپ باقايلى، كېمىنىڭ يېنىدا بىر كىچىك ئارال بارەك قىلىدۇ، كېمىگە شۇ يەردىن چىققىلى بولىدۇ، ــ دېدى شىنيۆ.

كۆلنىڭ ياقىسى ئەگرى ـ بۈگرى، چىغىر يول كۆڭۈللۈك ئىدى. ئۇلار مەزمۇت قەدەم تاشلاپ كېتىۋاتاتتى. كىچىك ئارال-نىڭ شىمال تەرىپىدىكى قىرغاقتا يېقىن يەردە بىر تۈپ قەدىمىي ئارچا دەرىخى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. تاغنىڭ باغرىدىكى تۆت خاتىرە تاش چىملىدىققا ئوخشايتتى. خاتىرە تاشلارنىڭ ھەر بىرىگە بۇ يەرنىڭ مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن بىر مىسرادىن شېئىر ئويۇلغانىدى:

دەل ـ دەرەخ سايىسى تەۋرىنىپ تۇرغان،
بويىدا تاش كېمە مەرۋايىت كۆلىنىڭ،
شەپەقتىن رەڭ ئالغان گۈگۈم مەھەلدە،
شامالالار سىيپايدۇ يۈزىنى ئۇنىڭ.

شىنيۇ خاتىرە تاشتىكى مىسرالارنى تېخىمۇ تەپسىلىي كۆر-مەكچى بولدى، لۇ شيۇجۇ كېمىگە چىقىشقا ئالدىراپ تۇراتتى. ئىككىسى يۈرۈپ كەتتى. ئۇلار بىر بىنانىڭ ئالدىدىن بۇرۇلۇپ، كىچىك بىر كۆۋرۈكتىن ئۆتتى، تاش پەلەمپەي بىلەن ئارالغا چىقتى. ئارالدا دەل ـ دەرەخلەر بىلەن ئورالغان بىر شىپاڭ بار ئىدى. ئۇلار شىپاڭنىڭ يېنىدىن ئايلىنىپ ئۆتتى. كۆلدىكى كېمە ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا نامايان بولدى. بۇ ئەسلىدە تاش كېمە ئىدى، بۇ شىنيۇگە يېخىيۇەندىكى تاش كېمىنى ئەسلەتتى. توغ-را، ئۇ بايا ئوقۇغان شېئىردىكى «تاش كېمە» دېگەن سۆز مۇشۇ يەرنى كۆرسەتسە كېرەك. لېكىن بۇ «تاش كېمە»نىڭ ئۈستى يوق ئىدى، شەكلى كېمىنىڭ شەكلىگە ئوخشايتتى.

كېمىگە ئوقتەك ئېتىلىپ چىققان لۇ شيۇجۇ كەينىگە ئۆرۈ-لۈپ شىنيۇگە قولىنى ئۇزاتتى. شىنيۇ كېمىنىڭ دۇم كۆمتۇرۇ-لۈپ كېتىشىدىن قورقۇپ، كېمىگە ئاۋايلاپ چىقتى. بۇ ئەسلىدە مىدىر ـ مىدىر قىلمايدىغان كېمە ئىدى.

ـــ ھا، بۇ مەڭگۇ ھەيدىگىلى بولمايدىغان كېمىكەنغۇ! ـــ دېدى شىنيۇ خورسىنىپ.

ـــ ياق، بۇ كېمىنى تەسەۋۋۇرىمىزغا تايىنىپ ئورنىدىن قوزغىتىمىز! ـــ دېدى ھاياجىنىنى باسالماي قالغان لۇ شيۇجۇ تەجرىبىلىك بېلىقچى قىزلارنىڭ قىياپىتىدە، ـــ مېھمانلار چىڭ ئولتۇرۇڭلار، كېمە ھازىر ماڭىدۇ! كېلىدۇ مايمۇنلارنىڭ قە-قاسلىرى ئىككى ياقتىن، كېمە ماڭار قاتمۇ قات ئېگىز تاغلار ئارىسىدىن!

لۇ شيۇجۇنىڭ جۇشقۇن ھېسسىياتى شىنيۇگىمۇ يۇقتى. ئۇ ئۆزىنى گويا ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان چاڭجياڭ دەرياسىدا كېمىدە كېتىۋاتقاندەك، بۇ كېمە ئۇنى ئېلىپ يىراقلارغا، ئارزۇ ـ تىلەكلىرىنىڭ مەنزىلگاھىغا باشلاپ بارىدىغاندەك ھېس قىلاتتى.

كۇن ئېرىنچەكلىك بىلەن غەربكە قىيسىيىپ، بۇ تاش كېمىنى كىچىك ئارالنىڭ كۆلەڭگۇسى ئۆز باغرىغا ئالدى. گۇ-زەل مەنزىرە ۋە يۇكسەك غايىگە مەپتۇن بولۇپ كەتكەن بۇ ئىككى قىز ھەممىنى ئۇنتۇغانىدى.

ــ ئاپلا! ــ دېدى بىردىنلا شېرىن خيالدىن چۆچۈپ ئۆزى-گە كەلگەن لۇ شيۇجۇ، ــ سائەت ئۇچتە سىنىپ يىغىنى بار ئىدى، ھازىر سائەت نەچچە بولدى؟

شىنيۇ دەرھال جېڭ شاۇجىڭنىڭ گېپىنى يادىغا ئالدى، سائەت ئۇچتە! ھازىر سائەت نەچچە بولدى كىم بىلسۇن! ئىككى-لىسىنىڭ سائىتى يوق ئىدى. «تېزراق يولغا چىقىش كېرەك» بىردىنبىر ئامال مۇشۇ ئىدى.

ئىككىسى قىرغاقتا چىقىپ ئالدىراش ماڭدى.

ــ ئوغۇللار ياتىقىنى قەيەردە دېگەن؟ ــ دەپ سورىدى شىنيۇ لۇ شيۇجۇدىن.

ــ ھەي، قايسى بىنا، قانچىنچى نومۇر، ئېسىمدە يوق! ــ دېدى لۇ شيۇجۇ كېكەچلەپ، ــ سىز بايام ئېنىق ئاڭ-لىمىغانمىدىڭىز؟

ــ مەن... بالدۇر كەلگەندىكەن سىزنى بىلىدۇ دەپتى-مەن!

چاتاق بولدى! يولدىن ئېزىپ قالغان ئىككى قوزا بىر ـ بىرىگە قېيىدىسىمۇ بەربىر ئىدى. شىنيۇ ئاخىر بولماي:

ــ ئەمىسە، ئاۋۋال ياتاققا بارايلى، «27 ـ بىنا» يادىمدا، قىزلار ياتىقىدا بىرەرى بولۇشى مۇمكىن. راست، سىنىپ يىغى-نىنى نېمىشقا ئوغۇللار ياتىقىدا ئاچىدىكىنە؟ ــ دېدى.

بۇنداق تالاش ـ تارتىشنىڭ ئانچە ئەھمىيىتى يوق ئىدى. شۇڭا ئۇلار كەلگەن يولى بىلەن مېڭىپ، ئالدى بىلەن ھېلىقى خاتىرە تاشلارنى تېپىپ ئاندىن يىراقتىكى مۇنارنىڭ سايىسىنى بەلگە قىلىپ ئالدىغا مېڭىشقا مەجبۇر بولدى. بايا شۇ ياقتىن كەلگىنى ئۇلارنىڭ يادىدا ئىدى. ئىككىسى قىرغاقتا قايان مېڭىشىنى بىلەلمەي پىرقىراپ كەتتى. بۇ يەردە چىغىر يوللار كۆپ ئىدى، بىر ـ بىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى ھەم ئوخشىمايمۇ قالاتتى.

كۈن رەھىمسىزلىك بىلەن غەربكە ئولتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى. غەرب تەرەپتىن شەپەق كۆتۈرۈلدى. سۇ بىلەن ئاسمان ئوخشاش رەڭگە كىردى. بىر نەچچە تال بېلىق كۆل يۈزىدە دولقۇن چاچرىتىپ پىلتىڭلايتتى. ئۇلارنىڭ شۇ تاپتا ھەرقانچە گۈزەل مەنزىرىگىمۇ قارار كۆزى يوق ئىدى. ئۇلار ھەتتا «ئۆي» گە بارىدىغان يولنىمۇ تاپالماي قالغانىدى. يولدىن ئۆتكەن ـ كەچ-كەنلەرنىڭ ئالدىنى نەچچە قېتىم توساپ 27 ـ بىنانى سوردى. بەزىلەر: «مەنمۇ يېڭى كەلدىم، بىلمەيدىكەنمەن» دەپ جاۋاب بەرسە، بەزىلەر قولى بىلەن كۆرسىتىپ: «ئاۋۋال شەرققە، ئاندىن جەنۇبقا قاراپ ماڭساڭلار، يول ئېغىزىغا چىقىسىلەر، يەنە غەربكە بۇرۇلۇپ، كۈتۈپخانىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى «ل» يول بىلەن ئۇدۇل جەنۇبقا ماڭساڭلار يېتىپ بارىسىلەر!» دەيتتى. ئۇلار بۇنداق جىق يول بەلگىلىرىنى قانداقمۇ يادىدا تۇتالىسۇن؟ ئۇلار مۇشۇنداق ئايلىنىپ يۈرۈپ، ئۆزلىرى بايا يولغا چىققان نامسىز كۆلنىمۇ تاپالمىدى.

ـــ ئاپلا، ئاپلا چاتاق بولدىغۇ! ـــ لۇ شيۇجۇ قايتا ـ قايتا «ئاپلا» دەۋەردى، ـــ يىغىنغا بارالماسلىقىمىز بۇياقتا تۇرسۇن، بۇگۈن ئاخشام ياتىدىغان يەرمۇ يوق، تاماقسىز ئاچ قالىدىغان بولدۇق!

شىنيۆ شۇنداللا ئۆزىنىڭ چۈشلۈك تاماق يېمىگەنلىكىنى

ئەسلەپ، قورسقىنىڭ كورۇلداپ كېتىۋاتقانلىقىنى بىلدى. لې-كىن، ھازىرقى مۇھىم مەسىلە تاماق يېيىش ئەمەس ئىدى.

ئىككىسىنىڭ روھى چۈشۈپ كەتكەنىدى. بىردىنلا بىرىنىڭ «لۇ شيۈجۇ، خەن شىنيۇ» دەپ ئۇلارنى چاقىرىۋاتقان ئاۋازى ئاڭلاندى.

ــ ئاڭلاڭە، بىزنى چاقىرىۋاتقان كىمدۇ؟ ــ دېدى لۇ شيۈجۇ خۇشال بولۇپ.

شىنيۇ كەينىگە ئۆرۈلۈپ يىراقتا قارىدى، تونۇش بىرى ئۇلار تەرەپكە قاراپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئېگىز بويلۇق، كۈل رەڭ ئىشتان، ئاق كۆڭلەك كىيگەن، چاسا كۆزەينەك تاقىغان بىر يىگىت ئىدى...

ــ چۇ مۇئەللىم... ــ شىنيۇ ھاياجانلىنىپ سەكرەپ كەتتى.

كېچە، مەكتەپ قورۇسى جىمجىتلىققا چۆككەنىدى. نام-سىز كۆلدىن كۆتۈرۈلگەن تۇمان كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كە-چىك ئارال بىلەن قىرغاقتىكى مۇنار ئەتراپىدا لەيلەپ يۈرەتتى.

شەرق تەرەپ خىرە - شىرە سۈزۈلۈشكە باشلىدى. 27 - بىنادىكى قىزلار ياتىقىدا ياتقان شىنيۇ چۈش كۆرۈۋاتاتتى. ئۇ چۈشىدە ھېلىقى كۆلنى ۋە تاش كېمىنى، ئۆزىنى يەلكەن چىقە-رىپ كېمە ھەيدەۋاتقان ھالەتتە كۆردى...

بۇ چاغدا، «بىلىمدان» قەسىرىدە ئۇنىڭ ئاپىسى ئاللىقاچان ئورنىدىن تۇرۇپ بولغانىدى.

خەن خانىم بارلىق تەقۋادار مۇسۇلمانلارغا ئوخشاش ھەر ئەتىگىنى تاڭ سۈزۈلۈشتىن ئاۋۋال ئاللانىڭ: «نامار غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئەلا!» دېگەن چاقىرىقىنى ئاڭلايتتى. ئۇنىڭ ئۆيە-نىڭ ئارىلىقى مەسچىتكە خېلى يىراق ئىدى. مۇسۇلمانلارنى نامازغا ئۇندەپ «پەشتاق» تا ئېيتىلغان «ئەزان» نى ئۇ ھەرگىز

ئاڭلىيالمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە يېقىندىن بۇيان پەشتاقتا چىقىپ ئەزان ئېيتىش شەكلىمۇ ئاددىيلاشتۇرۇلغاندى، خەن خانىم يەنىلا ئۆزلۈكىدىن ئويغىنىپ كېتەتتى. ئۇ ھەر كۈنى بەش ۋاخ ناماز ئۆتەيتتى، «بامدات نامىزى» ئەڭ مۇھىم ئىدى، قازا قىلىشقا ھەرگىز بولمايتتى.

خەن خانىم غەربىي ھۇجرىدا ئۇخلاۋاتقان ئېرىنى ئويغىتىپ ۋەتمەسلىك ئۈچۈن، ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ھۇجرىسىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى «تاھارەت ئالىدىغان ئۆي» گە كىردى. ھاۋا مۇزدەك ئىدى. ئۇ ئۈن چىقارماستىن «تاھارەت» ئېلىشقا تۇتۇنىدى: قولىنى يۇزىنى يۇدى، ئاغزىنى چايقىدى، بۇرنىغا سۇ ئالدى، ھۆل قولى بىلەن چېچىنى سىلىدى، پۇتىنى يۇيۇپ، ئاندىن ئىستىنجا قىلدى. تاھارەت ئېلىش مۇقەددەس ئىش، ئۇ گۇناھ - كەبىرلەرنىڭ تازىلانغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بەندە گۇناھكار، نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ گۇناھكار بولىدۇ. ئاللا بولسا بەندىنى گۇناھتىن خالاس قىلىدۇ. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ساھابىلىرىدىن: «مۇبادا سىلەر ھەر كۈنى بەش ۋاخ تاھارەت ئالساڭلار، بەدىنىڭلار يەنە مەينەتچىلىك ئىچىدە قالامدۇ؟» دەپ سورىغاندا، ساھابىلىرى: ياق، مەينەتچىلىكنىڭ سارقىندىسىمۇ قالمايدۇ، دەپ جاۋاب بەرگەنىكەن.

خەن خانىم ئاپئاق يۇزىنى كۆڭۈل قويۇپ يۇدى. چاچنىڭ چۆرىسى، قۇلاقلىرىنىڭ كەينى ۋە گەجگە پاكىزە يۇيۇلمىسا نامازدۇرۇس بولمايتتى. ئۇنىڭ قاشتاشتەك سىلىق مۇسكۇللىرى بوشاپ كەتكەن، كۆزلىرىنىڭ چۆرىسىدىكى قورۇقلار پېشانىسىغا ۋە ئىككى مەڭزىگە قاراپ كېڭەيگەن، كۆز خالتىلىرى بىلىنەرلىك پەسكە ساڭگىلغانىدى. ئۇ قېرىغانىدى! ئۇ يۇزىنى سىلاپ ياشلىقىنى، شىنىيۇنىڭكىگە ئوخشاش گۈل بەرگىدەك يۇزىنى ئەسلىدى، يۇزىنى ئۇنىڭ يۇزىگە قانداقمۇ سېلىشتۇرغىلى بولسۇن؟ ئانا ئۆزىنى ھەرگىزمۇ قىزىغا سېلىشتۇرماسلىقى كېرەك.

رەك. شىنيۆنى كۆز ئالدىغا ئەكېلىشى بىلەن يىراق ئۆتمۈشتە قالغان ئىشلار كاللىسىغا كىرىۋېلىپ، كۆڭلىنى قۇتۇلغىلى بولماي دىغان بىرقاتار پەرىشانلىقلار چۈلغۇالدى: ئانا - قىز، قان - قېرىنداش، ئۇرۇق - تۇغقان، ئۇلارنى قاپلاپ تۇرغان، بىر - بىرىنى مەڭگۈ ئايرىپ تۇرغان بىر قەۋەت پەردە، يېقىنلاشقىلى ھەم يىراقلىشىپ كەتكىلى بولمايدۇ، بۇ ھال ئۇنى تۇرۇپ - تۇرۇپ قىينايتتى...

خەن خانىم ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ، بۇ ئىشلارنى ئويلىماسلىققا، پانىي ئالەمنىڭ كۆڭۈلسىزلىكلىرىنى كاللىسىدىن چىقىرىۋېتىشكە نىيەت باغلاپ، ئىخلاس بىلەن نامازغا تۇردى. بۇ ئۇنىڭ توققۇز يېشىدىن تارتىپ ھەر كۈنى قىلىپ كېلىۋاتقان مەشغۇلاتى ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مەيلى ئائىلە ئىگىلىكى روناق تېپىپ گۈللەنگەن ياكى كۈتۈلمىگەن ۋەقەلەرگە دۇچار بولۇپ غۇربەتچىلىكتە قالغان چاغلاردا بولسۇن، پەقەت ئۇزۇپ قويماي كېلىۋاتاتتى. يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ، ئۇ قا- دىر ئاللاغا تېخىمۇ بەكرەك تېۋىنىدىغان بولۇپ قالدى. ئاللا ئۇنى كىشىلىك تۇرمۇش يولىغا يېتەكلەيدىغان بىردىنبىر ئىلاھ ئى- دى. ئۇ تەنتەنىلىك سۈكۈنات ئىچىدە ئىبادەت قىلىۋېتىپ «مەر- ھەمەتلىك ئاللاغا بولغان سېغىنىش» نىڭ خاسىيىتىنى ھېس قىلاتتى.

خەن خانىم بورا ئۈستىدە يۇزىنى مەككە - مۇكەررەم تەرەپ- كە قارىتىپ قىيامدا تۇردى؛ قوللىرىنى قۇلىقىغا قەدەر كۆتۈ- رۈپ، ئاللاغا بولغان سەمىمىيىتىنى ئىزھار قىلدى؛ رۈكۈدا تۇرۇپ ئاللاغا بولغان چوڭقۇر سېغىنىشىنى ئىپادىلىدى؛ سەج- دىگە چۈشۈپ، پېشانىسى ۋە بۇرنىنى يەرگە تەگكۈزدى ۋە ئاللاغا چىن كۆڭلىدىن ھەمدۇسانا ئوقۇدى. ئاندىن خېلى بىر ھازاغىچە يۈكۈنۈپ ئولتۇردى، بايىقى ھەربىكەتلەرنى باشتىن بىر نەچچە قېتىم تەكرارلىدى. ئۇ بۇ ھەربىكەتلەرنى قىلچە بىخەستەلىك

قىلماي ئورۇنداش بىلەن بىرگە ئاللاغا بولغان مەدھىيە سۆزلەر. رىنى ئەرەب تىلىدا ئاستا ئوقۇدى:

بارلىق ھەمدۇسانا ئالەمنىڭ پەرۋەردىگارى ئاللاغا خاستۇر، ئاللا ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىباندۇر، قىيامەت كۈنىنىڭ ئىگىسىدۇر. ساڭىلا ئىبادەت قىلىمىز ۋە سەندىنلا ياردەم تىلەيمىز. بىزنى توغرا يولغا باشلىغىن، غەزىپىڭگە يولۇققانلارنىڭ ۋە ئازغانلارنىڭ يولىغا ئەمەس، سەن بەخت - سائادەت ئىنئام قىلغانلارنىڭ يولىغا باشلىغىن.

ئەي ئۇلۇغ ئاللا! مېنى يارانقان، نېمەتلىرىڭ بىلەن ئۆسۈرگەن، ياشاتقان سەندۇرسەن، سەندىن باشقا ئىلاھ يوقتۇر. سەن مېنى يارانقان، مەن سېنىڭ قۇلۇڭدۇرمەن. سېنىڭ ئىرادەڭگە بويسۇنمەن... ماڭا كۆرسەتكەن مېھىر - شەپقىتىڭگە ئىقرارمەن. گۇناھى - كەبىرلىرىمنى بوينۇمغا ئالىمەن. مېنى مەغپىرەت قىلغايسەن! مېنى سەندىن باشقا ھېچكىم مەغپىرەت قىلالمايدۇ!

. . .

بۇ چاغدا، تەن سۈپىتىدىكى «ئادەم» گويا غايىب بولۇپ كەتكەندەك بولۇپ، سەممىي ۋە ساددا روھلا پۈتكۈل ئىقلىمنىڭ ئىگىسى بولغان ئاللا بىلەن گۇناھى - كەبىردىن قورقۇش، ياخشىلىققا ئىنتىلىش ھېسسىياتى ئىچىدە بۇاستە سۆزلىشەدۇ، گۇناھلىق ئىشلارنى تىلغا ئالمايدۇ، گۇناھلىق ئىشلارغا ئەزەرنى سالمايدۇ، گۇناھلىق ئىشلارنى ئاڭلىمايدۇ، ئاللانى كۆڭلىدە ياد ئېتىدۇ. ئاللا مۇسۇلمانلارنىڭ جىمى ئىش - ھەرىكىتىنى نازارەت قىلىپ تۇرىدۇ. «ئىسلام» دېگەنلىك ئەرەب تىلىدا «ئىتائەت قىلىش»، «مۇسۇلمان» دېگەنلىك، ئاللاغا ئىتائەت قىلغۇچى دېگەنلىكتۇر!

تەنتەنىلىك سۈكۈنات ئىچىدە ئىبادەت قىلىۋاتقان خەن خا-
نىمنىڭ روھى خۇددى كۆكتە بىمالال ئۇچۇپ يۈرگەندەك قىلا-
تتى. ئۇنىڭ ئۆمرىنىڭ يېرىمى گويا تۈتۈندەك ئۆتۈپ كەتتى.
بۇ جەريانىدا راھەتمۇ كۆردى، جەبىر - جاپامۇ چەكتى، خۇشالمۇ
بولدى، خاپىلىقمۇ تارتتى. رەزىللىكلەرنى جازالىغاندا، ئۆزە-
نىڭ تاش يۈرەكلىكىگە ئۆكۈنگەنىدى؛ ئۇ خاتىرجەملىك ۋە ئە-
ناقلىققا قىزغىن ئىنتىلگەنىدى، لېكىن ئۇ ئىنتىلگەن بۇ نەر-
سىلەر خۇددى سۈدىكى ئايدەك، ئەينەككە بېسىلغان گۈلدەك
ئۇنىڭغا نىسىپ بولمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ سالاپىتىنى ۋە ھەيۋىتىنى
جېنىنىڭ بارىچە قوغدىدى، ئەمما مۇلايىم ۋە كۆڭلى - كۆكسىنى
كەڭ تۈتۈشتەك ئوبرازىغا تەسىر يەتكۈزمىدى. لېكىن تۇرمۇش-
تىكى ئەرزىمەس ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا يولۇققاندا ئۆزە-
نى تۇتالماي قالاتتى. ئۇنىڭ كۆڭلىدە نېمە بولسا شۇنى دەۋېتە-
دىغان ئىتتىك ئاغزىنى يېرىم ئەسىرلىك ھايات «ئىككى ئېغىز-
دىن ئارتۇق گەپ قىلمايدىغان» ھالغا ئەكېلىپ قويغانىدى ھەتتا
ئېرى بىلەن قىزىغىمۇ كەمدىن كەم گەپ قىلاتتى. ئۇ ئەسلىدە
كۆڭلىدە گەپ ياتمايدىغان ئايال ئىدى، ئەمما كىشىلىك تۇرمۇش-
نىڭ ئاچچىق - چۈچۈكى ئۇنىڭ قەلبىنى بېكىك دۇنياغا ئايلاز-
دۇرۇۋەتتى. ئۇنىڭ قەلبى ھەممىگە قادىر ئاللاغىلا ئوچۇق ئە-
دى. . . گۇناھ بولسۇن، ساۋاب بولسۇن، ياخشىلىق ياكى ياماز-
لىق بولسۇن، بىلگۈچى ئاللاغا ھەممە نەرسە ئايدىڭ ئىدى. توۋا
قىلسا، ئاللا ھەممىنى كەچۈرۈۋېتىدۇ، ئاللانى پاناھ تارتماڭ-
لىق، ئاللانى ياد ئەتمەكلىك زۆرۈردۇر! ئاللا ئۇنىڭغا رەھىم
شەپقەت قىلغايسەن!

. . .

خەن خانىم ئىبادىتىنى تۈگىتىپ خېلى بىر ھازادىن كېيىن
تاڭ ئاتتى. خەن زىچى بىلەن تېخىشىڭ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ،
يۇز - كۆزلىرىنى يۇيۇۋاتاتتى. خىزمىتى بار ئەرلەر ئەزەلدىن

ناماز ئوقۇمايتتى. خەي هاممما جەنۇبىي ھۇجرىدا يالغۇز ناماز ئوقۇيتتى. ئوخشاش بىر ئاللاغا يۈزلەنگەن بۇ ئىككى مەزلۇم ھەرقايسىسى ئۆز گۇناھلىرىغا توۋا قىلىشىپ، كېيىنكى ئۆمۈر-لىرىگە خاتىرجەملىك تىلىشەتتى.

خەي هاممما پۇرچاق سۇتى، پوشكال ئەكەلگەنىدى. بىر ئۆيلۇك ئادەم ئاشخانىدا ناشتا قىلدى. داستىخاندا شىنيۆ بولمە-غاچقىمىكىن، خۇددى دۇنيانىڭ يېرىمى يوقتەك ھېچقايسىسى گەپ قىلمىدى. تىەنشىڭ بېشىنى كۆتۈرمەي پوشكالنى ئىككى - ئۈچ يالماپلا يەۋەتتى. گېلىغا كەپلىشىپ قالغان پوشكالنى يۇتۇۋەتە-مەيلا ۋېلىسىپىتىنى ئىتتىرىپ ئىشقا كەتتى. خەن زىچىنىڭ پوشكالنى يېگۈسى كەلمىدى، ئاچچىق دەملەنگەن پەملچاينى ئىچتى. بىر ئوتلاپ، تامىقىنى چاكىلدىتىپ مۇزدەك ھاۋادىن ئۆپكىسىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئېلىپ، ئاندىن ئاستا - ئاستا سىرتقا چىقاردى. پىيالىنى قولىغا ئېلىپ چايدىن يەنە بىر ئوتلا-پ قىرتاق چاينىڭ تەمىنى تېتىۋاتقاندەك ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ قويدى. چاي ئىككى قېتىم جىقلاندى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشقا ماڭدى.

خەن خانىم بىلەن خەي هاممما گېلى تىكىلىپ قالغاندەك پوشكالنى تەتۇر چاينىشىپ ئولتۇراتتى، ئىككىلىسىنىڭ كۆڭلى داستىخاندا ئەمەس ئىدى.

— تاق، تاق، تاق، — دەرۋازىدىكى مىس ھالقىنىڭ ئاۋا-زى ئاڭلاندى.

خىيال بىلەن ئولتۇرغان خەي هاممما «لىككىدە» ئورنىدىن تۇرۇپ:

— كىم؟ — دەپ سورىدى دەرۋازىغا قاراپ مېڭىپ.

— مەن! — بۇ قىز بالىنىڭ يۇمشاق ئاۋازى ئىدى.

خەي هاممما تەمتىرەپ:

— ئاللا! — شىنيۆ قايتىپ كەپتىمۇ - نېمە؟ — دېدى.

ئۇنىڭ قوللىرى تىترەپ توختىمايتتى.

ئاشخانىدىكى خەن خانىم تېڭىرقىغان ھالدا:

ــ ئۇ تېخى تۇنۇگۈن كەتكەن ئىدىغۇ، بۇ ئەتىگەندە نېمىگە كەلگەندۇ؟ ــ دېدى.

ــ شۇنى دېسىڭىزا... ــ خەي ھاممىمۇ جىددىيلىشىپ دەرۋازىنىمۇ ئاچالماي قالدى.

دەرۋازا ئېچىلدى، ھويلىغا شىنيۆنىڭ ساۋاقدىشى چېن شۇيەن كىرىپ كەلدى.

ــ خەي ھامما! ــ دېدى ئۇ. چېن شۇيەن بۇ يەرگە بىر-نەچچە قېتىم كەلگەنىدى، خەي ھاممىنى تونۇيتتى ھەم ئۇنى شىنيۆگە ئوخشاش «خەي ھامما» دەپ چاقىراتتى.

خەي ھاممىا شۇندىلا «ئۇھ» دەپ، سەل ئۇمىدسىزلەنگەن-دەك:

مېنى ئەجەبمۇ قورقۇتۇۋەتتىڭىزا، ــ دېدى.

شۇيەن، ئۇنىڭ روھىي ھالىتىگە دىققەت قىلماي ئىشكتىن كىرىپلا:

ــ شىنيۆنىڭ تەييارلىقى پۈتتىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ شىنيۆ؟ ئۇ تۇنۇگۈن كەتتى!

ــ كەتتى! ــ چېن شۇيەننىڭ چىرايىغا شۇئان مەيۇسلۇك تېپىپ چىقتى، ــ ئۇ نېمىشقا ئوغرىلىقچە كېتىپ قالىدۇ؟ بىز دېيىشىپ قويغان ئەمەسمىدۇق...

ــ ھەي! ــ بۇ قىزنىڭ ئالدىدا خجىللىق ھېس قىلغان خەي ھاممىا شىنيۆنى ئاقلاپ، ــ راست، ئىككىڭلارنىڭ دېيىشىپ قويغىنىڭلارنى ئۇنىڭدىن ئاڭلىغانىدىم. قائىدە بويىچە ئۇ سىزنى ساقلىسا بولاتتى. نەچچە يىل بىللە ئوقۇدۇڭلار، ئايرىلىش ئالدىدا گېپىڭلارمۇ بار بولغىيدى. لېكىن ئۇ ئويلىنىپ...

خەن خانىم بۇ گەپنى ئاڭلاپ قولىدىكى يېرىم پوشكالنى «شاققىدە» قويۇپ، ئاشخانا ئۆيىدىن چىقىپ، خەي ھاممىنىڭ

گەپىنى بۆلىۋەتتى:

ــ شۇيەن قىزكەنغۇ! مەكتەپتىن ئۇقتۇرۇش كېلىپ، شىنيۆ سىزگىمۇ قارىماي ئالدىراش كېتىپ قالدى. ئۇنى ئاكىسى ئاپىرىپ قويدى. قارىغا، ئاۋارە بولۇپ كەپسىز! ــ دېدى ئۇ.

ــ يەڭگە، ــ دېدى چېن شۇيەن زورىغا كۈلۈپ، ــ بۇغۇ ھېچقانچە ئىش ئەمەس، يۈك ـ تاقىسىنى كۆتۈرۈشۈپ بېرىدىغان ئادەم بولسا، ئۇنى كىم ئاپىرىپ قويسا بولىۋېرىدۇ ئەمەسمۇ؟ شىنيۆ ئاخىر مۇرادىغا يەتتى، ئالىي مەكتەپكە چىقتى. مەنمۇ بەك خوش! شىنيۆ مەندىن ئېشىپ چۈشتى، مەندىن...

چېن شۇيەن شۇنداق دەۋېتىپ، ھېسسىياتىنى باسالماي خۇددى گېلىغا بىر نەرسە تۇرۇپ قالغاندەك كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئېلىپ گەپىنى داۋاملاشتۇرالمىدى.

خەن خانىم چېن شۇيەننى ئىلگىرى نەچچە قېتىم كۆرگەن، لېكىن تازا دىققەت قىلمىغانىدى. بۈگۈن ئۇ خەن خانىمنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى. خەن خانىم بۇ قىزغا سەپسېلىپ قارىدى. چېن شۇيەن شىنيۆدەك ئېگىز بويلۇق، ئەمدىلا تولۇشقا باشلىغان، سېمىز ئەمەس، قامىلاشقان قىز ئىدى، شىنيۆنىڭكىدەك ئاق بولمىغىنى بىلەن قارا دەپ كەتكىلىمۇ بولمايتتى، قاش ـ كۆزلىرى جايىدا ئىدى. ياشقا تولغان كۆزلىرى بۇلاقنى ئەسلىتەتتى. چېچىنى شىنيۆنىڭكىدەك ئۆرىۋالمىغان بولسىمۇ، قىسقا كېسىپ تەكشى قىلىۋالغانىدى. ئۇ قانائەتچان، چاققان قىز ئىدى. ئۇ-چىسىدىكى كىيىملەر شىنيۆنىڭ كىيىملىرىگە يەتمەيتتى. سىدام كۆڭلەك، كۆك ئىشتان، ئاق پايپاق ۋە لاتا خەي كىيگەنىدى. كىيىنىشلىرى بەك رەتلىك ئىدى. ناۋادا شىنيۆ ئىككىلىسى ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈپ كېتىپ، ئۇ بۈگۈن شىنيۆنى تىزىمغا ئالدۇرۇشقا چاقىرىپ كەلگەن بولسا، خەن خانىم ئۇنىڭ بۇنچە-لىك ئىززىتىنى قىلىپ كەتمىگەن بولاتتى. لېكىن ھەممىدىن

ئىخلاسى قايتقان بۇ قىز خەن جەمەتىنىڭ ھويلىسىدا بىچارىلارچە تۇراتتى. تاش يۈرەك خەن خانىم ئۇنىڭغا ھېسداشلىق قىلماي تۇرالمىدى. بايا خەي ھاما بۇ قىزنىڭ بىر قىسما بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، ئالدىنى توساپ يالغان ئېيتقانىدى، نەتىجىدە، ھېچقانداق ئۇنۇمى بولمىدى. خەن خانىم ئېچىنىپ، ئۆزىنى قانداقتۇر چېن شۇيەننىڭ ئالدىدا قەرزدارەك ھېس قىلدى.

ــ شۇيەن، ناشتا قىلدىڭىزمۇ؟ ــ خەي ھاما شۇنداق دەپ چېن شۇيەنگە خەيرىخاھلىق قىلغاچ گەپنى باشقا ياققا بۇرىۋەتتى. «تاماق يېدىڭىزمۇ؟» بۇ بېيجىڭلىقلارنىڭ سالام ـ سائەت سۆزى ئىدى. لېكىن ئاشلىق يېتىشمەيۋاتقان مۇشۇ ئاي ـ مۇشۇ كۈنلەردە بۇ گەپ ناھايىتى ئاز ئېيتىلاتتى.

ــ ئۆيدە ناشتا قىلغان، ــ دېدى چېن شۇيەن يېشىنى توختىتىپ، ئۇ يەنىلا دالدا تامنىڭ يېنىدىكى ھەشقىپىچەك بارلىنىڭ ئاستىدا تۇراتتى. شىنيۆ بولمىغاندىكىن، بۇ يەردە تۇرۇشنى بىئەپ كۆرگەن چېن شۇيەن:

ــ يەڭگە، خەي ھاما، ئەمىسە مەن كەتتىم، ــ دېدى.

شىنيۆنىڭ ھاممىسىنىڭ كۆڭلى ئۇنىماي:

ــ كېلىپلا كېتىدىغان نەدە ئۇنداق ئىش بار؟ ــ دېدى.

خەن خانىم:

ــ شۇنداق ئەمەسمۇ! شىنيۆ بولمىسا كەلمەتىڭىز؟ شۇيەن، ئۆيگە كىرىڭ، ئىككىمىز ئازراق پاراڭلىشايلى، ــ دېدى.

چېن شۇيەن بىر دەم ئىككىلەندى، مۇشۇنداق كېتىپ قېلىش ئانچە ياخشى ئەمەس ئىدى. ئۇ خەن خانىم بىلەن ئىچكىرىگە قاراپ ماڭدى. خەن خانىم كەينىگە ئۆرۈلۈپ:

ــ شۇيەنگە چاي دەملەڭ، ــ دېدى خەي ھاممىغا.

چېن شۇيەن بۇرۇن شىنيۆنى ئىزدەپ كەلگەن چاغلاردا، ئالدى ھويلىدىكى مۇشۇ باراڭ ئاستىدا تۇراتتى، شىنيۆنى خەي ھاما چاقىرىپ قويىاتتى. ئىككىسى مۇشۇ يەردە تۇرۇپ پاراڭلى-

شاتتى ياكى ئويىنغىلى سىرتقا ماڭاتتى، ئۇ ھېچقاچان خەن جەمەتىنىڭ ئىچكەركى ھويلىسىغا كىرىپ باقمىغانىدى. نېمىشقىدۇر، ئۇنىڭمۇ كىرگۈسى كەلمەيتتى. ئۇ بىرىنچى قېتىم خەن خانىم بىلەن بىللە نەقىشلىك ئىشىكتىن كىرىپ ئىچكەركى ھويلىنىڭ شۇنچىلىك چوڭ ھەم شۇنچىلىك كاتتا ئىكەنلىكىنى كۆردى. ئىختىيارسىز ھەر خىل ئادەملەر يىغىلغان ھويلىدىكى ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان ئىككى ئېغىز ئۆيىنى ئويلاپ، شۇنىڭ بىلەن ئۆزى ئوتتۇرىسىدىكى ئاسمان - زېمىن پەرقىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى.

ئۇلار مېھمانخانىغا كىردى، خەن خانىم ئۇنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى. چېن شۇيەن سەل ئەيمىنىدى. ئوتتۇرىسىغا مۇزدەك گرانىت تاش ئېلىنغان، قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان شىرە بىلەن ئورۇندۇق ئۇنىڭ ئۆيىدىكى تاماق يەيدىغان ھەم تاپشۇرۇق ئىشلەيدىغان كونا شىرە بىلەن ئورۇندۇققا ئوخشىمايتى. ئۇ ئۆزىنى پەرۋاسىز قىياپەتكە سېلىپ خەن جەمەتىنىڭ مېھمانخانىسىنى، نەقىشلىك دېرىزە پەردىسى، چوڭ ئۆزۈنچاق ئۇستەلنى ۋە توزنىڭ پەيلىرى سېلىنغان چوڭ لوڭقىنى، تامدىكى خەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقتى... ئىچىدە: شۇنىڭ ھەقىقەتەن ماي ئىچىدىكى بۆرەككەن، ھەممە نەرسىسى تەل ئىكەن، مېنىڭ ھېچنېمەم يوق، دەپ پۇچۇلاندى، ئادەم بىلەن ئادەم بىر - بىرىگە شۇنچىلىك ئوخشىمايدىكەن، بۇلارنىڭ ھەممىسى مەندىمۇ بولۇشى كېرەك ئىدىغۇ، دەپ ئويلىدى.

خەي ھامما نەپىس قاپقاقلىق كۆك پىيالىدە چاي ئەكەلدى. چاينىڭ پۇرىقى شۇنچىلىك خۇشبۇي ئىدى. چېن شۇيەن چايدىن بىر يۇتۇم ئوتلاپ ئاستا يۇتتى، ئاغزىدا چاينىڭ خۇشبۇي پۇرىقى قالدى. بۇ چاي ئۇ ئۆيىدە ئىچىدىغان چايغا پەقەت ئوخشىمايتتى.

— شۇيەن، ئاتا - ئانىڭىز تىنچلىقمۇ؟ — دەپ سورىدى خەن خانىم.

ـــ تىنچلىق. . . ـــ دېدى چېن شۇيەن بوشلا، ـــ ئۇلار ئاغرىق ـ سىلاقتىن خالىي. ئۆينىڭ ئىشلىرى ئاپامغا قاراش-لىق، دادام ئەتىگەن چىقىپ كەتسە، كەچتە كېلىدۇ. ئىدارىدە ئىش ئالدىراش ئىكەن. ھۇنەرژەن دېگەن مۇشۇنداق ئۆتۈپ كې-تىدىكەن، تىرىكچىلىك دەڭە!

ـــ ھەي، ھەممە ئۆي ئوخشاش، ـــ دەپ گەپ قىستۇردى خەي ھامما. ئۇ چاينى ئەكېلىپ، چۈشلۈك تاماق ۋاقتىغا تېخى بالدۇر بولغاچقا، ئىشى يوق، بىر چەتتە ئولتۇراتتى، ـــ بىزنىڭ ئۆينى ئېيتايلى، شىنيۆنىڭ دادىسى، ئاكىسى ئەتىگەندە چىقىپ كېتىپ قاراڭغۇدا كېلىدۇ، كۈنىمىز دادا ـ بالا ئىككىسىنىڭ ئايدا تاپىدىغان بىرىۋز ئاتمىش يۈەن پۇلىغا قاراشلىق!

ـــ دادامنى خەن تاغامغا سېلىستۇرغىلى بولمايدۇ! ـــ چېن شۇيەن كۆڭلىدىكى گەپنى دەۋەتتى.

ـــ قاراڭە، دېگەن گېپىڭىزنى! ـــ دېدى خەي ھامما تە-كەللۇپ بىلەن كۈلۈپ، ـــ ھەممىسى قاشتاش كەسپىنىڭ ئېنىنى يەۋاتقانلار، ھەممىسى پېشقەدەم، سىزنىڭ دادىڭىزچۇ. . .

خەي ھامما گېپىنى قىلىپ بولغۇچە خەن خانىم ئۇنىڭ گېپىنىڭ بىلىگە تېپىۋەتتى.

شەرقىي ھۇجرىغا قاراپ بېقىڭا، تېمۇشىڭ ئەتىگەن ئىشقا ماڭىدىغان چېغىدا كىر كىيىملىرىنى سېلىپ قويدىمۇ ـ قانداق؟ بۇ بالا كىرلىرىنى ئۆزى يۇمىغان، يا ئۇندىمىگەن! ـــ دېدى ئۇ خەي ھاممىغا.

ـــ ماقۇل، قاراپ باقاي! ـــ دەپ ئالامەت مەسئۇلىيەتچان خەي ھامما شەرقىي ھۇجرىغا قاراپ مېڭىپ كەتتى.

ئۇ كەتكەندىن كېيىن خەن خانىم چېن شۇيەنگە:

ـــ خەن تاغىڭىز دادىڭىزنى بۇرۇنلا يوقلاپ بارماقچىدى، خىزمەت ئالدىراش بولغاچقا چولىسى تەگمىدى. ئۇلارنىڭ شىر-كىتىدە ئادەم كۆپ ئەمەس، مەيلى رەھبەرلەر، مەيلى خىزمەت-

داشلىرى بولسۇن، ئۇنى ھۆرمەتلەيدۇ. سېتىۋالىدىغان، سېرتقا چىقىرىدىغان بۇيۇملارنى ئۇ ئالدىن ئۆتكۈزىدۇ، شۇنىڭدىمۇ خاتىرجەم بولالمايدۇ. ئۇنى «نوپۇزلۇق»، «مۇتەخەسسىس» دەيدۇ! ــ دېدى.

چىن شۇيەن:

ــ بۇنىڭ ھەممىسى راست، قاشتاش ساھەسىدىكىلەر خەن تاغامغا ھېچكىمنىڭ يېتەلمەيدىغانلىقىغا ئىقرار، ئۇ ھۈنەرگە پىششىق، كۆزى مال تونۇيدۇ، چەت ئەل تىلىغا پۇختا. ھەرقانداق ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىپ كېتەلەيدۇ. مېنىڭ دادام باش كۆتۈرمەي ئىشلەشنىلا بىلىدۇ. سۇ ئورۇندۇقىدىن ئايرىلسا، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدۇ! ــ دېدى.

خەن خانىم كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ خەن تاغىنىز ھۈنەرنى تاشلىۋەتكىنىگە نەچچە ئون يىل بولغان بولسىمۇ، دادىنىز بىلەن كەسىپداش، ھۈنەرۋەنلەرنى بەكلا چوڭ كۆرىدۇ. دائىم: بېيجىڭدىكى كەسىپداشلارنىڭ ئارىسىدا سىلىق ئىشنى ھېسابقا ئالمىغاندا، زىبۇ زىننەت بۇيۇملىرىنى ياساشتا چىن خوجايىن ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ، دەيدۇ.

خەن خانىم كەسىپىي ئاتالغۇلارنى دەۋاتاتتى. ئۇنىڭ «سىلىق ئىش» دېگىنى، زوقلىنىش قىممىتىگە ئىگە قاشتاش بۇيۇملىرىنى، «يىرىك ئىش» دېگىنى، پارقىرىتىپ پەرداز بەرمەيدىغان ئۈزۈك، ھالقا ۋە بىلەزۈك قاتارلىق زىبۇزىننەتلەرنى كۆرسىتەتتى. بۇ كەسىپىي ئاتالغۇلار قاشتاش بۇيۇملىرى ئىشلەيدىغان ئائىلىدە تۇغۇلغان چىن شۇيەنگە تونۇشلۇق ئىدى. ئەلۋەتتە، خەن خانىمنىڭ دادىسىنى مۇشۇنداق ماختىغانلىقىدىن چىن شۇيەن خوش بولدى. لېكىن ئۇ خەن خانىمنىڭ گېپىنىڭ ئىچىدە گەپ بارلىقىنى بىلەلمىدى: قاشتاش بۇيۇملىرى ساھەسىدە ئاغىزىغا تايىنىدىغانلار بىلەن قولىغا تايىنىدىغانلار باراۋەر ئەمەس، قولىدىكى ھۈنىرىگە تايىنىدىغان دادىنىزنى خەن زىچى بىلەن تەڭ

ئورۇنغا قويغىلى بولمايدۇ. دېگەندەك مەنە بار ئىدى. ئەمەلىيەتە، چىن شۇيەنمۇ مۇشۇنداق قاراشتا ئىدى. خەن خانىمنىڭ مۇناسىۋەتنى توغرىلاش ئۈچۈن بەرگەن بۇ بېشارىتى پۈتۈنلەي ئارتۇقچە ئىدى.

ـــ ھمم، ـــ تامىقىنى چاكىلداتتى چىن شۇيەن. خەن خانىمنىڭ دادىسىنى «چىن خوجايىن» دەپ بۇرۇنقى ھۆرمەتلىك نامى بىلەن ئاتىغانلىقى چىن شۇيەنگە غەلىتە ئاڭلىنىپ كەتتى.

ـــ دادامنىڭ ھۇنىرى ھەرقانچە ياخشى بولغىنى بىلەن، بۇنىڭ نېمە پايدىسى؟ ئۇنىڭ ئۆمرىنى بىكار ئۆتۈپ كەتكەن دېسىمۇ بولىدۇ! يا قورۇ ـ جاي قىلمىغان، يا تۆت تەڭگىنى نېرى تىقىپ قويمىغان، ئاخىر بېرىپ «كىچىك كارخانا خوجايىنى» دېگەن ئاتاقنى ئېلىپ ئولتۇردى! ـــ دېدى چىن شۇيەن.

خەن خانىم چىرايىنى ئۆزگەرتمەستىن:

ـــ ھوي، بۇ دېگەن دۆلەتنىڭ سىياسىتى، ھېلىمۇ يادىمىدا، ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكى تۈزۈمى يولغا قويۇلغان چاغلاردا ئاز ـ تولا قول ئىلكىدە بارلارنىڭ ھەممىسى يا كاپىتالىست يا كىچىك كارخانا خوجايىنى قىلىپ قويۇلغان ـ دى! ـــ دېدى.

چىن شۇيەن ئۆپكىسىنى باسالماي:

ـــ بىزنىڭ نەدە قول ئىلكىمىزدە بار بولسۇن؟ ئىككى ئېغىز ئۆيىمىز، بىر سۇ ئورۇندۇقى، قولىمىزدا ئىككى مىڭ يۈەن پۇل بار ئىدى. دادام قانداقمۇ «خوجايىن» بولسۇن؟ ئۇ ئادەم يالليمغان، بازاردىن كونا ـ يالغان نەرسىلەرنى ئەكىلىپ، ئۇششاق ـ چۈششەك زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنى ياساپ ئۆزى ساتاتتى، ئۆمرىدە بىرەر قېتىممۇ رىكشىدا ئولتۇرۇپ باقمىغان، پىيادە مېڭىپلا يۈرگەن ئادەم ئىدى. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكى تۈزۈمى يولغا قويۇلغان چاغلاردا يول تاپقانلار، پۇل تاپقانلار قېچىپ قۇتۇلدى، بەزىلەر تارقىلىپ

كەتتى، ھېچقايسىسى ئۆزىگە بالا - قازانى يېقىن يولاتمىدى. دادام دېگەن سارائ بىرى كۆزىنى ئېتىپ قويغاندەك، خەق نېمە قىلسا، ئۇمۇ شۇنى قىلغانمىش. «قاشتاش ھەمكارلىق كوپىرا-تىپى» قۇرۇلىدىكەن، ھۇنەرۋەنلەرنى ئالىدىكەن، ئۆيىدىكى نەر-سىلەرنى تاپشۇرمىسىمۇ بولىدىكەن دېگەن گەپلەر چىققانمىش. دادام ئىككى قېتىم يىغىنغا قاتنىشىپتۇ. بىر كۈنى خېبىيلىك بىر يۇرتلۇقى ئۇچراپ قېلىپ، ئۇنىڭغا: سەن يىرىك ئىش قىلىدىغان تۇرۇقلۇق نېمىشقا بىزنىڭ زەگەرخانىغا كىرمەيسەن؟ دەپتىكەن، دادام يېرىم يولدا «قاشتاش ھەمكارلىق كوپىراتىپى» دىن چىقىپ، زەگەرخانىغا كىرىپتۇ. ئىككى مىڭ يۈەن بىلەن سۇ ئورۇندۇقىنىمۇ تاپشۇرۇپتۇ. ھەر نېمە بولسا «خوجايىن» بولدۇم، خىزمەتچى دەپ ئاتالغانلاردىن ياخشىراق دەپ ئويلاپ، ئۆزىنى «كىچىك كارخانا خوجايىنى» دەپ مەلۇم قىپتۇ. ھەي، ئۇ نېمىنى بىلەتتى؟ كېيىن بىر يىغىن ئېچىلىپلا ئۆزىنىڭ ئىشچىلار بىلەن بىللە ئەمەسلىكىنى، ئۇ قاتناشقان يىغىنلارنىڭ-مۇ مەزمۇنىنىڭ ئوخشاش ئەمەسلىكىنى بايقاپ، شۇندىلا ئۆزىنىڭ خاتا قىلغانلىقىنى، ئۆزىگە ئۆزى بالا تاپقانلىقىنى بىلىپتۇ...

بايا تىندىن بېرى قورۇنۇپ - تارتىنىپ ئولتۇرغان چېن شۇيەن قىزىپ كېتىپ بىر پاتمان گەپنى قىلىپ تاشلىدى. بۇ گەپلەر ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكى چوڭ ئىش ئىدى. دادىسىنى بىر ئۆمۈر داغدا قويغان بۇ تەجرىبە - ساۋاق ۋە پېشكەللىكلەر ئاپىسىنىڭ دادىسىغا قىلغان تاپا - تەنىلىرىنى تولا ئاڭلىغان چېن شۇيەنگە ياد بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ دەردلىرىنى مۇلايىم ۋە مېھرىبان خەن خانىمغا تۆكۈپ ئىچىنى بوشىتىۋالدى. شىنيۆ بىلەن ساۋاقداش بولغاچ-قا، شىنيۆنىڭ ئاپىسىنى يات ئادەم قاتارىدا كۆرمىدى. ئۇ سۆز-لەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئائىلىسى بىلەن خەن ئائىلىسىنى سېلىشتۇردى: خەن تاغام ئۆتمۈشتە چوڭ سودا

بىلەن مەشغۇل بولغان، بۇگۈن يەنىلا مۇشۇنداق ياخشى ئۆيدە بۇرۇتى تەڭرىمەي ئولتۇرۇۋاتىدۇ. ئۇ قانداق بولۇپ كاپىتالىست ياكى كىچىك كارخانا خوجايىنى بولماي، بېشىنى تىك تۇتۇپ يۈرىدىغان دۆلەت كادىرى بولغاندۇ؟ ھەي، تەقدىر، ھەي تەقدىر، سەن ئادىل ئەمەس! مۇشۇلارنى كۆكلىدىن كەچۈرۈۋاتقان چېغىدا شۇيەن ئىختىيارسىز:

— دادام قانداقمۇ خەن تاغامدەك چېچەن بولسۇن! — دەۋەتتى. ئۇنىڭ بۇ گېپىدىن قاتتىق خورسىنىش ئىپادىلىنىپ تۇراتتى.

— ئۇ چېچەنمۇ؟ — دېدى خەن خانىم پەرۋاسىزلىق بىلەن — ئۇ ئازادلىق ھارپىسىغچە ئىگىلىكىنى خاراب قىلىۋەتكەن، بولمىسا، ھۆكۈمەت ئۇنى «پرولېتار» قىلىپ ئايرىمىغان بولاتتى.

بۇ گەپنىڭ ئىجابىي ياكى سەلبىي مەنالىق گەپ ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايتتى. خەن خانىم خەن زىچىنىڭ ئىگىلىكىنى قانداق «خاراب» قىلىۋەتكەنلىكىنى دېمىدى. ئۇ ئائىلىسىدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى دەۋېتىدىغان چېغىدا شۇيەنگە ئوخشاش ئۇنداق ئاق كۆڭۈل ئەمەس ئىدى. چېغى شۇيەننىڭ كەلسە ـ كەلمەس گۇمانلاردا بولۇپ قالماسلىقى ئۈچۈن بىر ئېغىز گەپ بىلەن ئائىلىسىگە مۇقام بەلگىلىگەن خەن خانىم چېغى شۇيەننىڭ بۇ ئائىلىگە قىزىقسىنىپ قالغانلىقىنى سېزىپ قالدى.

چېغى شۇيەنمۇ خەن خانىمنىڭ ئاغزىنى كوچىلىمىدى، بۇ ئائىلىنىڭ بەخت ـ سائادىتىدە ئۇنىڭ نېسىۋىسى يوق ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ باشقا بىر ئادەمدىن تۆرىلىپ، بىكاردىن ـ بىكار «كەمچىك كارخانا خوجايىنى» دەپ ئاتىلىپ قالغان، ماۋۇ «پرولېتاريات» ئائىلىسىدىن كۈنى ئېغىر بولۇۋاتقان بىر كىشىنىڭ بالىسى بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ھەسرەتلەندى، ناۋادا ئۇنىڭ ئائىلىسى خەن ئائىلىسىدەك كاتتا بولۇپ «بۇرژۇئازىيە» دېگەن ئاتاقنى ئالغان بولسىمۇ مەيلى ئىدى. «ھەي، شۇنىۋۇ نېمىدېگەن

بەختلىك! ئائىلىسىنىڭ كاساپىتىگىمۇ ئۆچرىمايدۇ. داڭلىق ئا-لىي مەكتەپكە ئىمتىھان بېرىپ ئۆتۈپمۇ كەتتى. مەن قانداقمۇ ئۇنىڭغا ئوخشاي، مېنى ھەتتا يېنىڭ سانائەت ئىنستىتۇتىمۇ ئالمىسا!» دېگەنلەرنى ئويلىدى ئۇ.

چېن شۇيەن ئۇياق - بۇياقتىن سۆزلەپ، ئاخىر گەپنىڭ توچكىسىغا كېلىپ توختىدى. ئالىي مەكتەپكە ئۆتەلمىگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭ دىلى ئۇزۇك ئىدى، بۈگۈن بەرگەن ۋەدىسى ئۈ-چۈن شىنيۆگە يۈز كېلەلمەي ئۇنى ئۇزاتقىلى كەلگەنىدى. يولدا كەلگۈچە ئىككىلىنىپ، يەنىلا غەيرىتىگە ئېلىپ كەلگەن بولسا-مۇ، شىنيۆ ئۇنىڭ كېلىشىنى كۈتمەي كېتىپ قالغانىدى. بۇ ھال ئۇنىڭ ھەسرىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى، ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا يىغا ئولاشتى.

خەن خانىم دىلى نازۇك بۇ قىزغا خەيرىخاھلىق نەزىرى بىلەن قاراپ، ئۇنىڭغا قانداق تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي قال-دى. چىن شۇيەن ئۆزىنىڭ ئالىي مەكتەپكە ئۆتەلمەي قالغانلىقى-نى پۈتۈنلەي دادىسىدىن كۆرىدىغانىدەك، شىنيۆنىڭ تەركىبى ئۆزىنىڭ تەركىبىدىن ياخشى بولغاچقا، ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈپ كەتتى، دەپ ھېس قىلىدىغانىدەك قىلاتتى. خەن خانىم ھۆكۈمەت-نىڭ ئالىي مەكتەپلەرگە «تەركىبكە قاراپ» ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىدىغانلىقىنى بىلمىسىمۇ، بىراق بۇنداق دېسە شىنيۆگە ئۇۋال بولىدۇ دەپ قارايتتى. ئالىي مەكتەپكە كىرىش پۈرسىتىنى پۈلغا سېتىۋالغىلى بولمايدۇ، ئىمتىھان بېرىدىغان گەپ، قورساقتا ئۇماچ بولمىسا، ئالىي مەكتەپكە كىرىش مۇمكىن ئەمەس. خەن خانىم خەن زىچىنىڭ قىزىغا بەرگەن باھاسىغا ئاساسەن شىنيۆ-نىڭ بىگىسىغا تايىنىپ ئالىي مەكتەپكە ئۆتۈپ كەتكەنلىكىگە قاتـ-تىق ئىشىنەتتى. چېن شۇيەن بۇ جەھەتتە شىنيۆگە يەتمىسە كېرەك. ئەمما بۇ گەپنى چېن شۇيەنگە توغرىدىن - توغرا دېگىلى بولمايدۇ، ئۇ ھار ئالىدۇ. چېن شۇيەننىڭ ئۆز ئائىلىسىدىن

نومۇس قىلىشىغا كەلسەك، خەن خانىم بۇنى توغرا تاپمايدۇ. مەيلى نېمىلا دېمەيلى، ئۇنىڭ دادىسىمۇ نەچچە ئون يىل تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغان، قول ئىلكىدە ئىككى مىڭ تەڭگىسى بار ئادەم ئىدى، كۇنى ئىككى قولىغا تاينىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغانلارنىڭ كۇنىدىن ياخشى ئىدى. «تۆگە ھەرقانچە ئورۇق بولسىمۇ ئاتتىن چوڭ». تېگىنى سۇرۇشتۇرسە، دۆلەتكە تاينىپ كۆتۈرۈلگەن ئىشچىلارنىڭكىدىن تېگى چىڭ ئىدى، ئۇلارنى كەمسىتىپ كەتكىلىمۇ بولمايتتى. لېكىن بۇ گەپنى ئېنىق دېيىش تەس. خەن خانىم ئويلىنا - ئويلىنا، ئاخىر چىن شۇيەننىڭ كۆڭلىنى باشقىچە بىر يول بىلەن ياسىماقچى بولدى.

— قىزىم، بولمىدىغان ئىش بولۇپ بوپتۇ. سىزمۇ بۇنداق بۇرۇقتۇرۇم بولۇپ يۈرمەك! گېپىمنى ئاڭلاڭ، قىزبالا دېگەن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپكىچە ئوقۇسا كۇپايە، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش - ئوقۇماسلىق ھېچگەپ ئەمەس. بىزنىڭ تېخنىشىمۇ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇمىغانغۇ، ھازىر مانا مەخپىي زاۋۇتتا ئىشلەۋاتامدۇ، ئۇنىڭ كىمدىن نەرى كەم؟ سىزچۇ، شىنيۆنى دوربىمامدۇ، ئۆيدە بىر نەچچە يىل ئاپىڭىزغا ئوبدان ياردەملىشىڭ! — دېدى خەن خانىم.

چىن شۇيەن قولياغلىقىنى چىقىرىپ كۆزلىرىدىكى ياشنى ئېرتتى:

— ئاپامغىمۇ ناھايىتى تەس، ئىككى ئىنىم ئوقۇيدۇ، تاماق يەيدۇ، كىيىم كىيىدۇ، ئوقۇش پۇلى تاپشۇرىدۇ. دادامنىڭ سەكسەن يۇەن ئايلىقى قانداق يەتسۇن؟ شۇڭا ئاپام ماڭا: سېنىڭ ئالىي مەكتەپكە ئۆتەلمىگەنلىكىڭ مېنىڭ بەختسىم، دەمدۇ!

— توغرا دەپتۇ — دېدى خەن خانىم بېشىنى لىڭشىتىپ — بالدۇرراق خىزمەتكە چىقسىڭىز، ئاپىڭىزنىڭمۇ غېمى ئازلايدۇ.

— دادامغۇ شۇنداق دېدى. ئۇ ماڭا خىزمەت تېپىپ بېرىشنى بىرسىگە ھاۋالە قىلدى. ئاڭلىسام، سىر زاۋۇتىنىڭ

ئاسارئەتتىقە دۇكىنىدا بىر ئۇستام بار ئىكەن، ئىلگىرى دادام بىلەن بىللە شاگىرت بولغان ئىكەن، شۇ ئادەم يارەم قىلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس...

— ھە؟ بۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقسا ياخشى بولغۇدەك، ئاتا كەسپىڭىزگە ۋارىسلىق قىلغۇدەكسىز! خەن تاغىڭىز كەلسە، بۇ ئىشنى ئۇنىڭغا دەي، ئۇ بۇ ساھەدىكىلەرنىڭ ھەممىسىنى تونۇيدۇ، بىزنىڭ ياردىمىمىز لازىم بوپقالسا، بۇ ئىشقا خەن تاغىڭىزنى ماڭغۇزاي.

— بۇنىڭدا بەك ئوبدان بولاتتى، — دېدى چېن شۇيەن خەن خانىمدىن مىننەتدار بولۇپ، — چوڭ ئاپا، مەن ئاسارئەتتىقە دۇكىنىغا كىرىۋالسام، سىزگە ئوبدان رەھمەت ئېيتىمەن.

— ھەي، يات ئادەمدەك گەپ قىلماڭ، بىز خۇيزۇلار بىر - بىرىمىزگە تۇغقان! — خەن خانىمنىڭ «بىز خۇيزۇلار بىر - بىرىمىزگە تۇغقان» دېگىنى، تۇغقانچىلىق مۇناسىۋىتى ئەمەس، بەلكى خۇيزۇلار ئارىسىدىكى يېقىنچىلىقنى ۋە مۇشۇ مىللەتكە خاس بولغان ھېسسىياتنى كۆرسىتەتتى. چېن شۇيەننىڭ چېينى لىقلاپ قويۇپ، پەرۋاسىز ھالدا:

— شۇيەن، بۇ يىل نەچچە ياشقا كىردىڭىز؟ مېنىڭ بىلىشىمچە، سىز شىنيۆدىن چوڭ... — دېدى.

— شىنيۆدىن ئىككى ياش چوڭمەن، بۇ يىل ئون توققۇز ياشقا كىردىم، چاغان كەلسە ساق يېگىرمە ياشقا كىرىمەن. مەن مەكتەپكە كېيىنرەك كىرگەن، سىنىپتا ھەممىسىدىن مېنىڭ بويۇم ئېگىز ئىدى...

— يېگىرمە ياشقا؟ ياتلىق بولىدىغان ۋاقتىڭىز بولۇپ قاپتۇ، بۇ ئىش ئوقۇشتىن مۇھىم. لايىقىڭىز بارمۇ؟

چېن شۇيەن قىزىرىپ كەتتى.

— چوڭ ئاپا، خىزمەت ئورنۇم بولمىسا، بۇ ئىشقا كىمنىڭ رەۋتى؟ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھېچقايسىسى مۇھەببەتلەشمەيدۇ...

خەن خانىم كۈلۈپ كەتتى:

ــ خىجىل بولماڭ! ئوغۇل چوڭ بولسا ئۆيلىنىدۇ، قىز چوڭ بولسا ياتلىق بولىدۇ، سىزنىڭ غېمىڭىزنى ئاپىڭىزمۇ قىلىشى كېرەك. بىز خۇيزۇلارنىڭ ئارىسىدا ياخشى ئادەملەر كۆپ!

چېن شۇيەن گەپ قىلمىدى، بېشىنى كۆتۈرمەي چاي ئىچىۋاتاتتى.

خەن خانىم خەي هاممىنى بايا ئىشقا بۇيرۇغانىدى. ئۇ شەرقىي هۇجرىنىڭ ئۇ يەر ـ بۇ يېرىنى ئاختۇرۇپ تېخنىشىڭنىڭ كىرىنى يوغان داسقا سېلىپ چىقىپ، هويلىدىكى دەرەخنىڭ تۈۋىدە ئولتۇرۇپ، بىر خىلدا يۇيۇۋاتاتتى.

ــ قاراڭلار، ياقىدىكى كىرنى! قانداق كىيگەندۇ بۇنى؟ ــ دەپ سۆزلەپ كەتتى ئۇ.

چېن شۇيەن پىيالىنى قويۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ هويلىغا قاراپ ماڭغاچ:

ــ هاممۇ، سىز ئارام ئېلىڭ، مەن يۇيۇۋېتەي! ــ دېدى.

ــ ئۇنىڭدا قانداق بولىدۇ؟ سىز دېگەن مېهمان تۇرسىز! ــ دېدى ئۇ ئالدىراپ.

چېن شۇيەن پەلەمپەيدىن چۈشۈپ خەي هاممىنىڭ يېنىغا باردى:

ــ نېمە بولىدۇ؟ ئۆيدىكى كىرلەرنىڭ هەممىسىنى مەن يۇيىمەن. بۇگۈن مەن بىكار... ــ ئۇ شۇنداق دەپ، خەي هاممىنىڭ قولىدىن تاختايىنى ئېلىۋالدى.

خەن خانىم چېن شۇيەننى توسمىدى، كۈلۈپ قويۇپ:

ــ سىز شىنيۆدىن چاققانكەنسىز! شىنيۆ چوڭ بولۇپ بىرەر قېتىممۇ ئاكىسىنىڭ كىرىنى يۇيۇپ باقمىدى! ــ دېدى.

خەي هاممۇ چېن شۇيەنگە تەڭ كېلەلمەي، قوللىرىدىكى ماغزاپىنى پەرتۇقا ئېرىتتى ۋە خىجىل بولغان هالدا:

ــ قىزىم، بۇگۈن چۈشتە كەتمەي مۇشۇ يەردە تاماق يەڭ! ــ دېدى.

خەن خانىم:

— ھېچقانداق تەييارلىق بولمىسا نېمىنى يەيدۇ؟ مۇنداق بولسۇن، شۇيەن، ئەتىلا يەكشەنبە كېلىدۇ، شىنيۆمۇ چوقۇم كېلىدۇ، ئۇ سىزنى ساقلىسۇن، — دېدى.

— يەكشەنبە كۈنى جەزمەن كېلىمەن! — دېدى چېن شۇيەن خۇشال بولۇپ، ئۇ كىر ياقىنى كۆچەپ ئۆۋۈلاۋاتاتتى.

— خەي ھامما، — دېدى خەن خانىم ئۇنىڭغا يەنە دەرھال ۋەزىپە تاپشۇرۇپ، — ئۇ ئىككىسىگە ئوخشىتىپ تاماق ئېتىپ بېرىڭ، بولامدۇ؟

— ماقۇل، ماقۇل! — خەي ھامما خۇشاللىقىدا تېرىسىگە سىغماي قالدى، شىنيۆنىڭ ئۆيگە كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ كۆڭلى ئالامەت سۆيۈنۈپ كەتتى، — ئەتە سەھەردە تەيياۋدىكى ئەركىن بازاردىن تىرىك توخۇ، كۆكتات بازىرىدىن تىرىك بېلىق ئەكېلىمەن!

خەي ھامما شۇئان تەييارلىققا چۈشتى. ئۇ شىنيۆگە ھارۋۇق ئېشى ئېتىش ئۈچۈن گويا جەڭگە تەييارلىق قىلغاندەك كۆتۈرەڭگۈ روھ بىلەن تەييارلىق قىلماقچى بولدى. لېكىن خەن خانىم كۆڭلىگە چوڭ بىر ئىشنى پۈككەنىدى، بۇ ئىش ھازىرچە يالغۇز ئۆزىگىلا مەلۇم ئىدى.

5 ـ باب تاۋلىنىش

لياڭ يىچىڭنىڭ ئېچىنىشلىق ھالدا ئۇشتۇمتۇت ئۆلۈپ كېتىشى چىجېنجەيدىكىلەرگە گويا ئاسمان ئۆرۈلۈپ يەر يېرىلىپ كەتكەندەك تۇيۇلدى.

كەينىدىكى ھۇجرىدا شېرىن خىياللار ئىچىدە ئولتۇرغان ئانا ـ بالا ئۇچەيلەن تۇيۇقسىز كۆتۈرۈلگەن ئەنسىز ئاۋازنى ئاڭلاپ ئالدىدىكى دۇكانغا يۈگۈردى. لياڭ يىچىڭ خەن زىچىنىڭ قوينىدا سوزۇلۇپ ياتاتتى. ئۇنىڭ يۈزى، كىيىم ـ كېچەكلىرى ۋە يەر قىپقىزىل قان ئىدى، خەن زىچىنىڭمۇ ئۇستازىغا ئوخشاش روھى چىقىپ كەتكەندەك قىلاتتى. ئۇ ئۇستازىنى چىڭ قۇچاقلاپ كۆزلىرىنى ئۇنىڭ چىرايىغا تىكىپ، قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى. شۇ تاپتا دۇكاندىكى ھەممە نەرسە قېتىپ قالغاندى.

بەي ئاغىچا بىلەن يۈئېر ئۆزلىرىنى لياڭ يىچىڭنىڭ ئۇستىگە تاشلاپ پەرياد سېلىپ يىغلاپ كەتتى. ئونبەش ياشلىق بىئېر ئادەتتىن تاشقىرى تەمكىن ئىدى. دادىسىنىڭ بايامقى ئېچىنىشلىق توۋلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، دۇكانغا يۈگۈرۈپ كىرگۈچىلىك بولغان ئارىلىقتا يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەنى كۆرگەن بىئېر ئائىلىسىنىڭ بېشىغا قانداق تەقدىرنىڭ چۈشكەنلىكىنى دەرھال چۈشەندى. ئۇ دادىسىنىڭ قېرىلىق يەتكەن ھارغىن چىرايىغا، ئوچۇق كۆزلىرىگە قاراپ يېنىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇردى. ياش كۆزلىرىدىن يامغۇردەك قۇيۇلۇشقا باشلىدى. ئۇ يا پەرياد سالمىدى، يا دادىسىنى تارتقۇشلاپ ئۇنىڭغا دەردىنى تۆكمىدى، دادىسىنىڭ بۇ ئالەمدىن ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلغانلىقىنى بىلدى. دادىسى پانىي ئالەمدىن باقىي ئالەمگە كېتىۋاتقان پەيتتە، ئىمانى ۋە يۈكسەك

ئېتىقادى بىلەن تېپتىنچ ۋە بىمالال كېتىۋېلىشى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ھالاقىت بەرمەسلىك كېرەكلىكى ئۇنىڭغا ئايان ئىدى. ئۇ دادىسىنىڭ چوڭ قىزى تۇرۇقلۇق ئەڭ ئاخىرقى پەيتتە دادىسىنىڭ يېنىدا بولالمىغانلىقى ۋە ئىمان ئېيتىشنى دادىسىنىڭ ئېسىگە سالالمىغانلىقى ئۈچۈن ئۆكۈندى. بۇ مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەڭ چوڭ ئۆكۈنۈشلۈك ئىش ئىدى. شۇ تاپتا دادىسىنىڭ روھى يىراقلاپ كەتمىگەن، ساقلاپ تۇرغان بولۇشى مۇمكىن، ئەنە، كۆزلىرى ئوچۇق، ئاغزى يوغان ئېچىقلىق پېتى ياتمامدۇ! ئۇ ئىخلاس بىلەن: «لا ئىلاھە ئىللاللاھ، مۇھەممەدەن روسۇلىللا» دەپ ئىمان ئېيتقاچ، دادىسىنىڭ كۆزلىرى بىلەن ئاغزىنى ئاستا سىلىدى، دادىسى كۆزلىرى بىلەن ئاغزىنى يۇمدى. ئۇ دادىسىنىڭ بۇنى ئاڭلىغانلىقىغا، قېرىنداشلىرىنىڭ ياخشى تىلەكلىرىنى ۋە ئېتىقادىنى ئېلىپ خاتىرجەم رېھلەت قىلغانلىقىغا ئىشەنىدى.

بەي ئاغىچا ئاللا ـ توۋا كۆتۈرۈپ دۇكانىنى بېشىغا كىيدى. يۈئېر جېنىنىڭ بارىچە:

ـــ دادا، دادا! . . . ـــ دەپ توۋلايتتى.

بىئېر سىڭلىسىنى ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ باغرىغا يېقىپ:

ـــ ئوبدان سىڭلىم، دادامنى ياخشى كۆرسەڭ، ئۇنىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزما! ـــ دېدى.

ئۇشتۇمتوت يۈز بەرگەن بۇ ئىشتىن گاڭگىراپ قالغان خەن زېچى بىئېرگە قاراپ:

ـــ سىڭلىم، ئەمدى. . . . قانداق قىلىشىم كېرەك؟ ـــ دېدى.

ـــ چى ئاكا، دادامنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى ئىككىمىزگە قاراشلىق، سىز دەرھال بېرىپ مەسچىتتىن تاختىراۋان ئەكېلىڭ! ـــ دېدى بىئېر. ئۇنىڭ چىرايى جىددىي ئىدى.

لياڭ يىچىڭنىڭ ئۆلۈمى قولۇم ـ قوشنىلارنى چۆچۈتۈۋەتـ

تى. ئاخۇنلار، يۇرتلۇقلىرى، كەسىپداشلار كەينى - كەينىدىن پەتىلەپ كەلگىلى تۇردى. كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسىلا ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشاتتى ھەتتا غەيرىي دىندىكى خەنزۇلارمۇ چوڭقۇر خورسىنىپ:

— ھەي ئىسىت، قالتىس ھۇنەرۋەن ئىدى - دە! — دېيىشىپ كەتتى.

تاختىراۋان ئەكىلىندى. مۇسۇلمانلارنىڭ تاختىراۋانى بىر-پارچە تاختايدىن ئىبارەت ئىدى. «تاختىراۋان» دەپ ئاتالغان بۇ تاختاينىڭ ئۇرنىنى ھېچقانداق تاختاي باسالمايتتى. بۇ مېيىتنى پاكىزە يۇيۇش ئۈچۈن تەييارلانغان تاختاي ئىدى، ئادەتتە مەسـ-چىتتە تۇراتتى، قازا قىلغان ھەرقانداق بىر مۇسۇلمان مۇشۇ تاختايدا ياتقۇزۇلۇپ ۋۇجۇدى پاكلىناتتى.

لياڭ يېچىڭ تاختىراۋاندا بېشى شىمالغا، پۇتى جەنۇبقا، يۈزى قىبلىگە قارىتىلغان ھالدا جىمجىت ياتاتتى. ئۇ ھازىر ھېچنېمىنى بىلمەيتتى، ھېچنېمە بىلەن كارى يوق ئىدى. چەـ-جىنجەيدىكى چوڭ - كىچىك ئىشلار ئۇنى ئەمدى مەڭگۇ ئاۋارە قىلمايتتى. ئەجدادلىرىدىن قالغان بۇ قاشتاش دۇكىنى ئۇنىڭ قولىدا تارىخىي ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىپ بولغانىدى. بۇنىڭدىن كېيىنكى گۇللىنىشى، خارابلىشىشى، مەۋجۇت بولۇشى ۋە ھالاـ-كەتكە يۈزلىنىشى ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتسىز ئىدى. ئۇ ئائىلەـ-سىدە بولۇۋاتقان پاتىپاراقچىلىقتىن، قېرىنداشلارنىڭ قايغۇ - ھەسرىتىدىن ۋە ئازابلىق يىغىسىدىن بىخەۋەر ئىدى. ئۇنىڭ روھى ئاللانى ۋە مۇھەممەت پەيغەمبەرنى قوغلىشىپ يەنە بىر قېتىملىق يىراق سەپەرگە ئاتلىنىپ، بارلىق مۇسۇلمانلارنىڭ ھامان بىر كۈنى بارىدىغان ماكانىغا قاراپ يول ئالغانىدى.

مېيىت نامىزى مەرھۇم جان ئۇزۇپ ئۇچىنچى كۈنى يەنى قەمەرىيە 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنىگە بېكىتىلدى. بەي ئاغىچا بىلەن يۇئېرنىڭ ئارزۇسى بويىچە بولغاندا، ئۇلار مېيىتنى مەڭـ-

گۇ ئۆيده ساقلاپ قېلىشنى ئويلايتتى. لياڭ يېچىڭ بولمىسا، تۆۋرۈكى ئۆرۈلگەن بۇ ئۆيده ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن قانداق جاھانسازلىق قىلىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى. لېكىن بىئېر ئۇنىمىدى.

ــ ئاپا، بولمايدۇ. مېيىتنى ۋاقتىدا يەرلىككە قويۇۋەتكەن ياخشى. دادامنى ئۆزىتىۋېتەيلى، ئۇنىڭ روھى ئەمىن تاپسۇن، ــ دېدى ئۇ

جامائەتمۇ:

ــ لياڭ خانىم، قىزىڭىز راست ئېيتىدۇ، ــ دېيىشتى.

بىر ئۆمۈر ئىخلاس بىلەن ئىبادەت قىلىپ كەلگەن بەي ئاغىچا بۇنى قانداقمۇ بىلمەسۇن! ئەمما، ئىدراك ئارقىلىق ھېسسىياتنى يېڭىش ھەرقانداق بىر ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىۋەرمەيدۇ. بەي ئاغىچا يىغلايتتى، بىقارار ھالەتتە ئىدى. زىممىسىدىكى مەسئۇلىيەتنى قىزى بىلەن يۆرتداشلىرىغا تاپشۇرغانىدى.

ناۋادا يۆرتداشلار ياردەم قىلمىغان، جامائەت ئۇستىدە تۇرمىغان بولسا بىئېر ئۆمرىدە بىرىنچى قېتىم يولۇققان ئۆلۈمنى ئۆزىتىشقا، ئىشلارنى جاي ـ جايىدا ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئامالسىز قالغان بولاتتى. ئونبەش ياشلىق بىئېر شۇ تاپتا چوپچوڭلا بىر قىز بولۇپ قالغانىدى. ئاپىسىنىڭ يارامسىزلىقى، دادىسىنىڭ شۇكۇر ـ قانائەتچانلىقى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا ئاجايىپ رول ئوينىغانىدى. ئۇ ئۆينى قولىغا ئالغان ئون يىلدىن بۇيان قەيسەر، سالماق بىئېر بولۇپ چوڭ بولغانىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ دادىسى چۆل باياۋاندا قازا قىلغان تەقدىردىمۇ دادىسىنىڭ مېيىتىنى ئەجدادلىرىنىڭ قەبرىستانلىقىغا يۆدۈپ بولسىمۇ ئەكېلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ يوسۇنى بىلەن يۇيۇپ تاراپ يەرلىككە قويىدىغانلىقىغا ئىشەنتتى: ئۇ تىنىقلا بولسا، ئەرسىز قالغان ئاپىسىغا تۇللۇقنىڭ ئازابىنى، دادىسىز قالغان ئاجىز سىڭلىسىغا يېتىملىكنىڭ دەردىنى بىلىندۇرمەي، ئۆينى بۇرۇنقىدەك كۆكلىتىپ كېتىدىغانلىقىنى

قىغا ئىشىنەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئۆيدە يەنە ئۆيگە تۇۋرۇك بولغۇدەك ئەركىشى ــ ئۇنىڭ ئاكىسى خەن زىچى بار ئىدى.

8 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى ھاۋا تۇتۇلۇپ، سىم ـ سىم كۈز يامغۇرى يېغىپ كەتتى. نېمىشقا؟ بىر ئۆمۈر پاك ۋە ھالال ياشىغان لياڭ يىچىڭ يەرلىكىدە ياتىدىغان كۈنى ئاللا نېمىشقا ئۇنىڭغا كۆپكۆك، تىنىق ئاسماننى ۋە يارقىن كۈن نۇرىنى كۆرسەتمەيدۇ! بەلكىم ئۇ ھايات ۋاقتىدا ياراتقان ئىگىسىگە كۆپ قەرزدار بولۇپ قالغان، قازا قىلغاندىن كېيىن ئۇنىڭدىن چوڭ-قۇر قايغۇ ـ ئازاب قالغان بولۇشى مۇمكىن.

كۈز يامغۇرى چىجىنجەينى نەمخۇش قىلىۋەتكەنىدى. بەي ئاغىچا، بىئىر ۋە يۈئىر نەم يەردە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، مېيىت يۇغۇچىلارنىڭ مېيىتنى ئاستىراق يۇيۇشىنى تىلەيتتى...

خەن زىچى ئاق چىملىدىق ئىچىدە، ئۇستازىنىڭ يېنىدا، تولىدا ئىۋرىق، مۇقەددەس مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلىۋاتقان مەس-چىتتىكى مەخسۇس «مېيىت يۇغۇچىلار» نىڭ قولىغا سۇ قۇ-يۇپ، ئۇلارنىڭ مېيىتنى يۇيۇشىغا يارەملىشىپ ئۆرە تۇراتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ قائىدىسىچە، قازا قىلغان كىشى يۇيۇپ ـ تاراغان-دىن كېيىن ھايات ۋاقتىدىكى بارلىق گۇناھلىرىدىن خالاس بو-لاتتى. لياڭ يىچىڭنىڭ بىرەر تۇغقىنى، يا ئوغلى يوق ئىدى، ئەتىۋارلىق ئىككى قىزى دادىسىغا ھەرقانچە ۋاپادار بولغان بىلەن-مۇ، مېيىتنىڭ يېنىغا يېقىن بارالمايتتى. شۇ مەيداندا ئۇستازى بىلەن دادا ـ بالىغا ئوخشاش بولۇپ كەتكەن خەن زىچىلا لياڭ يىچىڭنىڭ بىردىنبىر تۇغقىنى ئىدى. ئۇستازىنىڭ يادائىغۇ ۋە سولغۇن چىرايىغا قاراپ تۇرغان خەن زىچىنىڭ ئۆپكىسى ئۆرلەپ كېتىۋاتاتتى. ئۆتۈپ كەتكەن ئۇچ يىل ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا بىر ـ بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى. ئۇ ئۇستازى بىلەن مۇشۇنداق بالدۇر ئايرىلىپ كېتىدىغانلىقىنى نەدىن بىلسۇن. ئۇ تېخى ئۇستا بول-مىغان، ئۇستازىنىڭ ئارزۇسى ئىشقا ئاشمىغانىدى، ئۇستازى

ئۇنى تاشلاپ كېتىپ قالدى. ئۇستازى ئۆمرىدە بىھېساپ نەپىس قاشتاش بۇيۇملىرى ياسىغانىدى، مانا ئەمدى قۇرۇق قول، يالـ
ـڭاچ پېتى ئىككى مېتىر ماتاغا ئورالغان ھالدا ياتاتتى. مۇسۇلـ
ـمانلارنىڭ بۇ دۇنيادىن ئېلىپ كېتىدىغان تەئەللۇقاتى شۇلا ئىـ
ـدى!

بارلىق «گۇناھى - كەبىرلىرى» دىن خالاس بولغان لياڭ يىچىڭ تەختىراۋاندا ياتاتتى، جىسمى ماتا بىلەن ئورىۋېتىلگەنـ
ـدى، سىم - سىم يامغۇر قېرىنداشلىرىنىڭ كۆز ياشلىرىنى يۇماقتا ئىدى.

ئىمام قىبلىگە قاراپ مەرھۇمنىڭ تاۋۇتى يېنىدا تۇرۇپ، مەرھۇم ئۇچۇن دۇئا - تىلاۋەت ئوقۇدى، مەرھۇمغا ئاقيول ۋە مەرھۇمنىڭ بالدۇرراق جەننەتكە كىرىشىنى تىلىدى.

جىنازا نامىزى تۈگىدى، سەككىز مۇسۇلمان يىگىت لياڭ يىچىڭنىڭ تاۋۇتىنى كۆتۈرۈپ قەبرىستانلىققا قاراپ يول ئالدى. ھەرقانداق بىر مۇسۇلمان بەندە قازا قىلسا، ئۇنىڭ قېرىنداشلىـ
ـرى، يېقىنلىرى ئۆزلۇكسىدىن كېلىپ ئۇنى ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىپ قويىدۇ، دەپنە خادىملىرىنى «ياللاش» كەتمەيدۇ. سەپەر ئۇستىـ
ـدە ئاچلىقتا ئۆلۈپ قالغان تىلەمچىنىمۇ يۇيۇپ - تاراپ يەرلىككە قويىدىغان ئادەم ھامان چىقىدۇ. قائىدە بويىچە تاۋۇتنى تۆت ئادەم كۆتۈرۈپ ماڭىدۇ، ھەر ئون قەدەمدە ئادەم ئالمىشىدۇ. ھېيجىڭدا ئۇزۇن تۇرۇپ قالغان مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆزىگە خاس قائىدە - يوسۇنى بار بولۇپ، مەرھۇمنىڭ سالاھىيىتىنى ۋە دەپنە مۇراسىمىنىڭ سەلتەنىتىنى نامايان قىلىش ئۇچۇن، تاۋۇت كۆـ
ـتۈرگۈچىلەرنىڭ سانى زور دەرىجىدە كۆپەيتىلەتتى، تاۋۇتنى كۆپ بولغاندا قىرىق ئادەم، ئاز بولغاندا سەككىز ئادەم كۆتۈرەتـ
ـتى، سەككىزدىن ئاز بولۇپ قالسا بولمايتتى. لياڭ يىچىڭ دۆلەتمەن ھەم نامدار بولمىغاچقا، ئۇنىڭ نامىزى تولىمۇ ئاددىي بولدى.

مېيىت ئۇزاتقۇچىلار يول بويى تەكبىر ئېيتىپ ئالدىراش كېتىۋاتاتتى. مېيىتنى ھەشەمسىز تېز ئۇزىتىش مۇسۇلمانلار-نىڭ ياخشى ئەخلاقى ئىدى. ئىسلام دىنىدىكىلەرنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرى دۇنيادىكى ھەر خىل مىللەت ۋە ھەر خىل دىنىدىكىلەر-نىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىدىن كۆپ ئاددىي ئىدى. مۇسۇلمانلار مېيىتنى كۆركەم ساندۇققا سالمايدۇ، مېيىتكە قىممەتلىك ئاخ-رەتلىك كىيگۈزمەيدۇ، قەغەز ھارۋا، قەغەز مەپە، قەغەز ئادەم ۋە قەغەز ئات ياسىمايدۇ، تۇغ - ئەلەم، جاڭ، كۇنلۇك ۋە يەلپۇگۇچ كۆتۈرمەيدۇ، ناغرا - سۇناي چالمايدۇ، يول بويى قەغەز پۇل چېچىپ ماڭمايدۇ... ئاللاغا تېۋىنغان ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ مال - دۇنيا بىلەن ئۆزىنى پەردازلىشى بىھاجەت.

خەن زېچى كۆزلىرىنى ياشلاپ، ئۇستازنىڭ تاۋۇتىنى تۇتۇپ گويا پىچاقنىڭ بىسىدا ماڭغاندەك مېڭىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇستاز، سىلىنىڭ ئوغۇللىرى يوق، سىڭىللىرىنىڭ ئورنىدا مەن بالە-لىقنى ئادا قىلدىم! يول پاتقاق ئىدى، ئۇ دەلدەڭشىپ كېتىۋاتا-تى، قاتتىق ئازابلانغاچقا، بېشى قېيىپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلە-شىپ، نىشانىنى پەرق ئېتەلمەيتتى. ئۇ ئۇستازنىڭ تاۋۇتى بىلەن بىللە كېتىۋاتاتتى. ئۇستازنىڭ بېشى قىلىبگە قارتىلغا-نىدى. بۇ قەبرىستانلىققا بارىدىغان تەرەپ ئىدى. ئۇستاز، سىلى ئۆيلىرىنى سېغىنمىدىلىمۇ؟ چىجىنجەيگە تارتىشمايۋاتاملا؟ ئايال زاتى بولغانلىقى ئۈچۈن سىلىنى قەبرىستانلىققىچە ئۇزىتالمىغان قوشناچ بىلەن ئىككى قىزلىرىنى سېغىنمىدىلىمۇ؟ ئۇستاز، سىلى نېمانداق تېز كېتىپ قالدىلا؟ بىردەمدىن كېيىن بىز سىلىنى مەڭگۈ كۆرەلمەيمىز!

كۆز يامغۇرى قەبرىستانلىقىنى پاتقاق قىلىۋەتكەندى. قاتار - قاتار كەتكەن قەدىمىي قەبرىلەر خۇددى يېڭى قەبرىلەردەك كۆرۈنەتتى. يەنە بىر يېڭى مېيىت قويۇلۇش ئالدىدا تۇراتتى. «قاشتاش بۇيۇملىرى ئۇستىسى لياڭ جەمەتى» نىڭ ئاخىرقى بىر

ئەۋلادىمۇ بۇ يەردە مەڭگۈ ئۈيقۇغا كېتىدۇ.

مۇسۇلمانلار مېيىتنى يەرگە كۆمۈدۇ. ئەرەبىستان ۋە باشقا نۇرغۇن ئەللەردە جۇغراپىيەۋى شارائىت ۋە ھاۋا كىلىماتى ئوخشاش بولمىغاچقا، دەپنە ئىشلىرىمۇ ئوخشىمايدۇ. بەزى يەرلەردە مېيىت قۇمساڭغۇ توپىغا ئارانچىلا كۆمۈپ قويۇلىدۇ، تۇغ باغلاپ مايدۇ، بەلگە قويۇلمايدۇ. بەزى يەرلەردە، مېيىت يەرلىككە ئوبدان قويۇلۇپ بولغاندىن كېيىن ئۈستىگە تاش ياتقۇزۇپ قويۇلىدۇ. جۇڭگو مۇسۇلمانلىرى ئۆز يېرىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن مېيىتنى يەرنى چوڭقۇر كولاپ قويۇش ئۈسۇلىنى قوللانغان، گەرچە ئازراق ئۆزگىرىش بولسىمۇ، لېكىن دەپنە قىلىش پرىنسىپى ئاساسەن ئوخشاش. ئاللا لايدىن ئادەم ئاتىنى يارانقان، ئادەم ئاتىنىڭ ئەۋلادلىرى توپىدىن يارالغان، ئۇلار يەنىلا توپىغا مەنسۇپ. . .

يەرلىك كولاپ تەييار قىلىپ قويۇلغاندى. جەنۇبتىن شىمالغا قارىتىپ كولانغان چوڭقۇر ئورەك تاش گۆر ئىدى. تاش گۆرنىڭ ئىچىدە يەنە غەرب تەرەپتە چېپىلغان ئىچ گۆر بار ئىدى، مېيىت ئاشۇ ئىچ گۆرگە قويۇلاتتى. مۇسۇلمانلار «ئىچ گۆر» نىڭ ئاغزىنى تاختاي بىلەن ئەمەس، بامبۇك ياكى كېسەك بىلەن ئېتىدۇ. بېيجىڭدا بامبۇك كەمچىل بولغاچقا، بېيجىڭدىكى مۇسۇلمانلار ئىچ گۆرنىڭ ئاغزىنى بىرپارچە نېپىز تاش تاختا بىلەن ئېتىپ توپا يۆلەپ قويىدۇ. خەن زىچى ئۇستازى مەڭگۈلۈك ماكان تۇتقان ئاشۇ جايغا قاراپ تۇراتتى، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ئاققان ياش يامغۇر بىلەن قوشۇلۇپ قوڭۇر يېڭى توپىنى ھۆلدىرەمكتە ئىدى. ئۇستازىنىڭ بويى ئېگىز ئىدى، ئىچ گۆرگە پاتارمۇ؟ ئۇستازى بىر ئۆمۈر سۇ ئورۇندۇقى ئالدىدا مۇكچىيىپ ئىشلىدى، ئەمدى پۈت - قوللىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ يېتىشى كېرەك. «ئىچ گۆر» تۇزمىدۇ؟ قائىدە بويىچە، مېيىت قويۇلۇشتىن ئاۋۋال مېيىت ئىگىلىرىدىن ب[illegible]لەن ئىچ گۆرنىڭ

ئىچىگە كىرىپ يېتىپ بېقىشى كېرەك ئىدى، لېكىن مېيىت ئۇزاتقۇچىلارنىڭ ئارىسىدا ئۇستازىنىڭ تۇغقانلىرى يوق ئىدى. شۇ تاپتا ئۇستازىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋىتى ئەڭ يېقىن، ئۇنىڭدىن ئايرىلىشقا قىيالمايۋاتقان تۇغقىنى ئۇنىڭ شاگىرتى ئەمەسمۇ؟ ئۆز ئوغلىغا ئوخشاش شاگىرتى! خەن زىچى دەرھال يەرلىكىنىڭ ئىچىگە سەكرەپ چۈشۈپ قاراڭغۇ، نەم ئىچ گۆردە يېتىپ باقتى، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل بولۇپ قالدىمۇ ـ قانداق دەپ يەرنى تەكشى سىيپاپ چىقتى.

خەن زىچى پۈتۈنلەي خاتىرجەم بولۇپ ئىچ گۆردىن چىقىپ، ئۇستازىنىڭ مېيىتىغا قولىنى ئۇزاتتى. جامائەت لياڭ يىچىڭنى تاۋۇتتىن ئېلىپ، ئاستا ـ ئاستا پەستە تۇرغانلارغا سۇندى. خەن زىچى ئۇستازىنى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ ئىچ گۆرگە قويدى. ئۇستازنىڭ بويىنىدا ماتاغا ئورالغان خۇش پۇراق نەرسە بار ئىدى. ئۇ چوڭقۇر مېھىر بىلەن ئۇستازىغا يەنە بىر قېتىم قارىدى، ئۇستازى خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقاندەك ياتاتتى. ياش بىلەن خەن زىچىنىڭ كۆزلىرى غۇۋالىشىپ كەتتى. ئاخىرقى ۋىدالىشىش پەيتى يېتىپ كەلدى. ئۇ تىمىسقىلاپ يۇرۇپ ئىچ گۆرنىڭ ئاغزىنى كېسەك ۋە نېپىز تاش بىلەن ئەتتى...

ئىچ گۆرنىڭ ئاغزى ئېتىلدى، تاش گۆر تىندۇرۇلۇپ، تۆپتۈز يەردە لياڭ جەمەتىنىڭ يەنە بىر قەبرىسى پەيدا بولدى...

خەتمىقۇرئان ئوقۇلدى. بۇ مەرھۇمگە بولغان ئاخىرقى ئۇزىتىش، مەرھۇمنىڭ ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىغا بېرىلگەن ئاخىرقى تەسەللى ئىدى. ئىزغىرىن كۈز شامىلىغا ئەگىشىپ يېغىۋاتقان يامغۇر قاراڭغۇلۇق قاپلىغان ئاسمان بىلەن زېمىن ئارىسىدا شامىدەك تولغىنىپ چۈشۈۋاتاتتى.

خەن زىچى ئۇستازىنىڭ قەبرىسى ئالدىدا ئۇزاق ئولتۇرۇپ، سۇ ئورۇندۇقى ئالدىدا ئۇچ يىل ئىشلەپ قاتقان قوپال قوللىرى بىلەن «قاشتاش ئۇستىسى لياڭ جەمەتى» نىڭ قەبرىلىرىنىڭ

ئارىسىدىن يېڭى ئورۇن ئالغان قەبرىنىڭ نەم توپىسىنى مۇشتلاپ كەتتى. . .

ئۆيدە «خەتمىقۇرئان» ئوقۇپ بولۇندى. بىئېر ئاخۇنلار بىر-لەن يېنىقتىن يانغانلارغا «ئىسقات» تارقاتتى، تاماق تارتتى. ۋاپادار قىزىنىڭ مەسئۇلىيىتى مۇشۇنىڭ بىلەن ئورۇندالدى. دىنىي قائىدە بويىچە، قازا قىلغۇچى «ئىسقات - سالات» بېرىش توغرۇلۇق بالا - چاقىلىرىغا ۋەسىيەت قالدۇرمىسمۇ، بالا - چاقىلىرى مەرھۇمنىڭ مۇلكىنىڭ ئۈچتىن بىرىنى «سەدىقە» ھېسابىدا باشقىلارغا بېرەتتى. بۇنىڭ بىلەن مەرھۇمنىڭ قازا قىلغان نامىزى، تۇتالمىغان روزىسى تولۇقلىنىپ كېتەتتى. لياڭ يېچىڭ بىر ئۆمۈر قاشتاش تاراشلاپ ئۆتكەچكە، قازا قىلـ-غان نامىزى، تۇتالمىغان روزىسى كۆپ ئىدى. بىئېر ئاللانىڭ دەرگاھىدا دادىسىنىڭ يۈزىنى يورۇق قىلىش ئۈچۈن ئاپىسى، سىڭلىسى ۋە ئۆزىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى كۈنلىرىنىڭ قانچىلىك قاتتىق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، شۇنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇش قارارىغا كەلگەنىدى.

يامغۇر نامازشام مەھەلدە توختاپ، بۇلۇتلار تارقىلىپ، ئاسمان سەتھىدە تولۇن ئاي غۇۋا كۆرۈندى. ئاھ، ئادالەتسىز كۆك، سەن ئۆمرى ئوڭۇشسىزلىق ئىچىدە ئۆتكەن لياڭ يېچىڭـ-نى سوغۇق شامىلىڭ، كۆڭۈلسىز يامغۇرۇڭ بىلەن ئۇزىتىۋې-تىپ، ئاندىن ئىنسانلارغا تىنىق چېھرىڭنى ئاچتىڭ!

خۇيىۋەنجەينىڭ خوجايىنى پۇ شۇچاڭ ئۈچىسىغا يېڭى تىكـ-تۇرگەن كەمزۇل، بېشىغا شىلەپە كىيىپ، قولىدا بىر بولاق ئاق توقاچ، چىجىنجەيگە كەلدى، ئۇ دەرۋازىدىن كىرىۋېتىپ خۇشال ھالدا:

ـــ لياڭ خوجايىن، سىزنىڭ تاۋۇز چاغىنىڭىزنى مۇبارەكـ-لەپ كەلدىم! ـــ دېدى.

ئۇنىڭغا ئىشىكنى خەن زىچى ئېچىپ بەردى. خەن زىچىنىڭ كۆزلىرىدە ياش لىغىرلاپ تۇراتتى. ئۇ:

ــ پۇ خوجايىن، سىز كېچىكىپ قالدىڭىز، ئۇستازىم... ئۇ بۇ دۇنيادا يوق! ــ دېدى.

پۇشۇچاڭ ھەيران بولۇپ:

ــ ھە، قاچان بولغان ئىش بۇ؟ نېمىشقا مېنى خەۋەردار قىلمىدىڭلار؟ زىچى، لياڭ خوجايىن بىلەن بولغان بۇرادەرچىلىكىمىزنىڭ يۈز ـ خاتىرىسىنى قىلىپ بولسىمۇ ماڭا خەۋەر قىلىۋەتسەڭ بولماسمىدى! ــ دېدى.

لياڭ يېچىنىڭ تۈل قالغان خوتۇنى بەي ئاغىچا ئۇنىڭ ئالدىغا يىغلاپ چىقىپ:

ــ پۇ خوجايىن، دىنىمىز ئوخشاش بولمىغاچقا، سىلىنى ئاۋارە قىلمايلى دېدۇق... ئۆزلىرى دەپباقسىلا، بۇنداق بولارنى كىم ئويلىغان، ساپساقلا ئىدى... ــ دېگىنىچە يىغىدىن ئاۋازى بوغۇلۇپ، خۇددى نىجاتكارىنى كۆرگەندەك پۇ شۇچاڭغا قارىدى، ــ بىزنى تاشلاپ كەتتى... بىز يېتىم قالدۇق...

بەي ئاغىچا يىغلىۋىدى، كىچىك قىزى يۇ ئېرمۇ:

ــ دادا... دادا... ــ دەپ يىغلاپ كەتتى ۋە پۇ شۇچاڭغا قاراپ، ــ دادام سىلى ئۇچۇن، سىلىنىڭ ھېلىقى قاشتاش كېسىلىرى ئۇچۇن قازا قىلدى! ــ دېدى.

ــ ئۇ كېسەل.... ــ پۇ شۇچاڭ قولياغلىقىنى چىقىرىپ كۆز يېشىنى ئېرتتى ــ پۈتون دەسمايەم كېتىدىغان بۇ ئىشنى تەۋەككۇل قىلىپ ئۇنىڭغا بەرگەنىدىم. بۇ بۇيۇم قولدىن چىقسا ئاجايىپ ئىش بولاتتى. مانا قاراڭلار، ــ دېدى ئۇ يەنە قولىدىكى ئاي توقاچنى كۆرسىتىپ، ــ قاشتاش كېسىلىنىڭ پۈتكەنلىكىنى تەبرىكلەپ ئالايىتەن مۇسۇلمانچە ئاي توقاچ ئالغانىدىم.

ــ پۇ خوجايىن، كۆڭۈللىرى بىزگە تېگىل بولدى. لېكىن، يېچىڭ ئۇ... ئۇ سىلىگە يۈز كېلەلمەيدۇ، ئۇ قاشتاش

كېمە . . . چېقىلىپ كەتتى! ــ دېدى بەي ئاغىچا قار ـ يامغۇر يىغلىغان پېتى ئېرى ئۇچۇن ھەسرەتلىنىپ.

ــ چېقىلىپ كەتتى؟ ــ دېدى پۇ شۇچاڭ ھەيران بولۇپ. قانداق چېقىلىپ كەتتى؟ بۇ. . . كىشىنىڭ پەقەت ئىشەنگۇسى كەلمەيدىغانلا بىر ئىشقۇ بۇ؟

پۇ شۇچاڭ ئالدىراش دۇكانغا كىرىپ، ئايلىنىشتىن توختاپ قالغان سۇ ئورۇندۇقىغا، يەردىكى ئۇيۇپ قالغان قارامتۇل قان ئىزىغا، قاشتاش كېمىنىڭ قان تەككەن سۇنۇقلىرىغا قاراپ بىردەم ھاڭۇېقىپ تۇرۇپ قالدى، ئاندىن بىردىنلا تىزلىنىپ، تىترىگەن قوللىرى بىلەن قاشتاش كېمىنى سىيلاپ تۇرۇپ يىغلاپ ئېقىپ كەتتى.

ــ ئەپسۇس! ــ دېدى ئۇ ھەسرەتلىنىپ، ــ ماھىر ئويمىكەش بۇيرۇتمىنى پۈتكۈزەي دېگەندە، قازا قىلىپ، بۇيرۇتما چېقىلىپ كېتىپتۇ، بۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش! بۇرادەر يىگىڭ، سىلى بىلەن شۇنچە يىل بۇرادەرچىلىك قىلىشىپ كەلگەنىدۇق، ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ۋىدالاشتۇق! گەرچە بۇيرۇتمام ساق ـ سالامەت قولۇمغا تەگمىگەن بولسىمۇ، ئىنىلىرىنىڭ تەزىيىسىنى قوبۇل قىلغايلا، ــ تولا يىغلاپ ئۇنىڭ ئاۋازى پۈتۈپ كەتتى.

پۇ شۇچاڭنىڭ قولىنى جۇپتەكلەپ تۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرۇشى ئىسلام دىنىنىڭكىگە ئوخشىمىسىمۇ، بۇنىڭدىن بەي ئاغىچا تەسىرلەنمەي تۇرالمىدى. ئۇ يىغلاپ تۇرۇپ پۇ شۇچاڭنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى ۋە:

ــ پۇ خوجايىن، بىز ئاتا ـ بالىلار مەرھۇم ئۇچۇن سىلىگە رەھمەت ئېيتىمىز! ــ دېدى.

پۇ شۇچاڭ يېشىنى ئېرتقاچ ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ:

ــ لياڭ خانىم، ئۆلگەنلەر قايتا تىرىلمەيدۇ، چېقىلىپ كەتكەن قاشتاش كېمە ئەسلىگە كەلمەيدۇ. چېقىلىپ كەتكەن

بولسا بوپتۇ! ــ دېدى.

قاتتىق تەسىرلەنگەن بەي ئاغىچا پۇ شۇچاڭنى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىپ، قىزلىرىنى چاي دەملەشكە بۇيرۇدى.

پۇ شۇچاڭ چايدىن بىر ئوتلاپ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ ئاستا گەپ باشلىدى:

ــ لياڭ خانىم، لياڭ خوجايىن قازا قىلىپ قىينىچىلىق تارتىدىغان بولدۇڭلار، بۇنىڭغا چىدىيالماي قېلىۋاتىمەن! مېنىڭچە بولغاندا، ماغدۇرۇمنىڭ يېتىشىچە ياردەم قىلسام ئوبدان بولاتتى، لېكىن ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق، دېگەندەك، مېنىڭمۇ قىينىچىلىقىم بار...

ــ شۇنداق بولمامدىغان! ــ دېدى بەي ئاغىچا، ــ سىلى كاتتا دۇكانلىرى بار ئادەم، تۇگە قانچە، يېغىرى شۇنچە. سىلىنىڭ چىقىملىرى كۆپ! پۇ خوجايىن، بىزگە سىلىنىڭ مۇشۇ بىر ئېغىز گەپلىرى كۇپايە، سىلى...

ــ جاھان تارلىشىپ كەتسە ئالىيجاناب ئادەملەر قالمايدۇ! ــ دېدى پۇ شۇچاڭ كەينى ـ كەينىدىن ھەسرەتلىك تىنىپ، ــ مۇشۇ قاشتاش كېمىنى ئالايلى، مېنىڭچە بولغاندا، ئۇتكەن ئىشلارنى بولدى قىلىۋەتسەك، زاكالەت پۇلى، توختامنامە دېگەنلەرنى تىلغا ئالمىساق بولاتتى، لېكىن مەن ئۇنداق قىلالمايمەن. مەن تىلغا ئالمىغىنىم بىلەن باشقىلار تىلغا ئالىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا مەن لياڭ خوجايىن بىلەنمۇ، خونتېر ئەپەندى بىلەنمۇ توختام تۇزگەن. مانا ھازىر ئۇچ يىللىق مۆھلەت توشتى، خەق مەندىن ئۇ قاشتاش كېمىنى سورىسا، مەن ۋاقتىدا تاپشۇرالمىسام، ئۇ ماڭا ئۇچ يىللىق ئىقتىسادىي زىيانىنى تۆلىتىدۇ، ئۇ چاغدا... قانداق قىلىمەن؟

بەي ئاغىچىنىڭ چىرايى شۇئان ئاقىرىپ كەتتى:

ــ پۇ خوجايىن، بۇ گەپچە، بىز...

ــ بۇ گەپنى قىلىشقا مېنىڭمۇ تىلىم بارمايدۇ. لياڭ

خوجايىن بىلەن ھېساباتىمىز تېخى تۈگىمىگەن، توختامدا: كېمە قاشتاشقا رەسمدىكىگە ئوخشاش ئويۇپ چۈشۈرۈلىدۇ، ئىش ھەققى ئىككى مىڭ تەڭگە، ئىش ھەققىنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمى ئالدىن بېرىلىدۇ. مۇددىتى ئۈچ يىل، قايسى تەرەپ توختامنى بۇزسا، بارلىق زىيانىنى شۇ تەرەپ تۆلەيدۇ دەپ ئېنىق يېزىلغان، ــ ئۇ يانچۇقىدىن ھېلىقى توختامنى چىقاردى، ــ ئەدەپسىزلىك قىلغانلىقىم ئۈچۈن مېنى كەچۈرسىلە، بۇ توختامنى ھېسابتا لياڭ خوجايىن بۇزدى. ئىككى تەرەپ قول قويغان ماددىغا ئاساسەن لياڭ خوجايىن زاكالەت بەرگەن ئالتەيۈز كۈمۈش تەڭگىنى قايتۇرۇشى كېرەك. ئۆسۈمى بىلەن يېغىپ ھېسابلىغاندا ئۇ ھازىر بىر مىڭ سەككىزيۈز ئەللىك توققۇز تەڭگە بولىدۇ!

بۇ سانىنى ئاڭلىغان بەي ئاغىچىنىڭ شۇئان كۆزلىرى چەكچىيىپ كەتتى.

پۇ شۇچاڭ بەي ئاغىچىغا تىكىلىپ تۇرۇپ:

ــ لياڭ خانىم، سودا ئەھلىدە مۇنداق بىر گەپ بار: بۇرادەرچىلىك دېگەن بۇرادەرچىلىك، سودا دېگەن سودا. ئادەم ئۆلدى كەتتى، لېكىن ھېسابات ئۆلمەيدۇ، بولمىسا، لياڭ خوجايىن يەرلىكىدە خاتىرجەم ياتالمايدۇ. مېنىڭ چىقىمىم كۆپ، ماڭمۇ ئامال يوق، بولمىسا يۈزۈمنى داپتەك قىلىپ بۇ گەپنى سىلىگە قىلمىغان بولاتتىم، ــ دېدى.

پۇ شۇچاڭ توختامنى چىڭ سىقىمداپ تۇتقان پېتى بەي ئاغىچىنىڭ جاۋابىنى كۈتتى. ئۇ بۇگۈن بۇ يەرگە مۇشۇ مەقسەتتە كەلگەنىدى. قاشتاش كېمىنىڭ چېقىلىپ كەتكەنلىكىدىن، لياڭ يېچىڭنىڭ ئۇشتۇمتۇت قازا قىلغانلىقىدىن ئۇنىڭ ئاللىبۇرۇن خەۋىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ بايا قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسى كۆز بويامچىلىق ئىدى.

بەي ئاغىچا قار ـ يامغۇر يېغلاپ تۇرۇپ پۇ شۇچاڭغا يېلىنىپ:

ـــ پۇ خوجايىن، سىلى بىلىلا، مەرھۇمدىن بىزگە ھېچنېمە قالمىدى. ئۇ زاكالەت پۇلىنى ئاللىقاچان ئىشلىتىۋەتتۇق. ئۇنچىلا كۆپ پۇلنى سىلىگە نەدىن تېپىپ بېرىمەن؟ بىزگە رەھىم قىلسىلا، بىزدەك يېتىم ـ يېسىرلارغا ئىچلىرى ئاغرىسۇن، سىلىدىن خۇش بوپكېتەي! ـــ دېدى.

بىئېرنىڭ سەۋر قاچىسى ئاللىقاچان تېشىپ بولغانىدى. ئۇ كۆز يېشىنى ئېرتىپ:

ـــ ئاپا، بۇنداق يېلىنىپ ـ يالۋۇرۇپ كەتمە، بولمىسا خەق بىزنى باشقىچە ئويلاپ قالىدۇ! دادىنىڭ قەرزىنى بالىسى ئۈزىدۇ. قانچىلىك قەرز بولسا قايتۇرايلى. پۇتۇن بىساتىمىزنى ساتايلى، ئۆيىمىزنى گۆرۈگە تۇتايلى، ئاچ ـ يالىڭاچ قالساقمۇ مەيلى، بېشىمىزنى تىك تۇتۇپ يۈرەيلى! ـــ دېدى.

ـــ پاھ، چوڭ قىزلىرىنىڭ گېپى ئەجەب ئوچۇقكىنا! ـــ دېدى پۇ شۇچاڭ كۈلۈپ، ـــ لېكىن، مەن پۇ شۇچاڭنىڭ ھارام نېيىتى يوق. تەڭرىنىڭ كۆنى ئۈزۈن، ھەممىمىز بىر كەسىپ-نىڭ نېنىنى يەۋاتقان ئادەملەر، مەن سىلەرنى قانداقمۇ ماكانىڭ-لاردىن قوغلاپ چىقىرىپ، ئۆلۈم گىردابىغا ئىتتىرىۋېتەي؟ لياڭ خانىم، مۇنداق بولسۇن، سىلى پۇلنى ھازىرچە تەييار قىلالمىسىلا، مەنمۇ سىلىنى قىستىمايمەن. پۇلنىڭ ئورنىغا باشقا نەرسە بەرسىلىمۇ بولىدۇ. بايا دۇكانغا قارىسام، ئازراق ئىش بار ئىكەن، مەيلى پۇتكەن ياكى پۇتمىگەن ۋە ياكى قول تەگمىگەن ماتېرىياللار بولسۇن، ئىككى سۇ ئورۇندۇقىنىمۇ قوشۇپ ھە-سابلايلى، مۇشۇلارنىڭ ھەممىسى زاكالەت پۇلىغا چىقىش قىلسۇن ـ قىلمىسۇن، شۇنىڭ بىلەن تۈگىشەيلى!

خەن زىچى كۆڭلىدە ھېسابلاپ گەپ قىلماي بىر چەتتە تۇراتتى. پۇ شۇچاڭنىڭ بۇ ھېساباتى ئىنساپسىزلىق بىلەن قە-لبىنغان ھېسابات ئىدى. ئۇ بىرمىڭ سەككىزيۈز تەڭگىنىڭ ئور-نىغا چىجېنچەيدىكى قالدۇرۇق پۇل ۋە قالدۇرۇق ماتېرىياللارنى

پاك ـ پاكىزە ئېپكەتمەكچى بولۇۋاتاتتى.

بىئېر چىشىنى چىشلەپ:

ـــ شۇنداق بولسۇن! ئەمما ئىككى سۇ ئورۇندۇقىنى بې-رەلمەيمىز. بۇ بىزنىڭ ئائىلىمىزنىڭ تەۋەرۈكى، بىزنىڭ تاماق قاچىمىز، ئۇنىڭدا چى ئاكام ئىش قىلىدۇ! ـــ دەپ، خەن زىچىگە قاراپ قويدى.

خەن زىچى يەرگە قاراپ گەپ قىلمىدى.

پۇ شۇچاڭ:

ـــ قىزچاق، ناۋادا سىز دېگەندەك بولىدىغان بولسا، بۇ ھېساب ـ كىتابىنى ئوبدانراق قىلساق بولغۇدەك . . . ـــ دېدى.

بەي ئاغىچا يالۋۇردى:

ـــ پۇ خوجايىن، بالىلارنىڭ گېپىنى كۆڭۈللىرىگە ئالمىسىلا، ئانا ـ بالا ئەچىمىز كوچىدا قالمىساقلا، سىلىگە رەھمەت ـ ھەشقاللا ئېيتىمەن. سىلى دېگەندەك بولسۇن، ئىشلەتكىلى بولسا، ھەم-مىنى ئېپكەتسىلە، ئىشلىتىدىغان ئادەمۇ تۇگىدى. سۇ ئورۇن-دۇقىنى كۆرۈپ. . .

ـــ ئېپكەتسىلە، ئېپكەتسىلە! ـــ دېدى بىئېر ئاچ ـ چىقىدا ـــ چى ئاكا، سۇ ئورۇندۇقى بولمىسا گەردىن چىنىدە چاي ساتىمىز!

خەن زىچى يەنە گەپ قىلمىدى.

پۇ شۇچاڭ ئىشىنىڭ پۈتكەنلىكىگە كۆزى يېتىپ ئەتە ھارۋا ئەۋەتىپ نەرسە ـ كېرەكلەرنى ئېپكېتىدىغانلىقىنى دەپ ئورنـ-دىن تۇردى. ئۇ مېڭىش ئالدىدا دۇكانغا كىرىپ «جېڭ خېنىڭ دېگىز سەپىرى» ناملىق رەسىمنى ئاۋايلاپ قاتلىدى، جېڭ خې-نىڭ بىلىكى سۇنۇپ كەتكەن ھېلىقى قاشتاش كېمىنى قوش قوللاپ ئېلىپ:

ـــ بۇنى سىلەر ئېپقالغىنىڭلار بىلەنمۇ بىكار، ماڭا يالداما بولۇپ قالسۇن، ئۇنى كۆرسەم لياڭ خوجايىننى كۆرگەندەك

بولىمەن، ــ دېدى. ئۇ شۇنداق دەپ قولياغلىقىنى چىقىرىپ يېشىنى سۈرتتى.

بۇ بىر قاتار كۆز بويامچىلىقلار ئالدىدا بىئېر ھەرگىز قايمۇقۇپ قالمىدى، ئۇ ئىچكەركى ئۆيدىن بايا پۇ شۇچاڭ ئەكەلگەن بىر بولاق ئاي توقاچنى ئاچقىپ:

ــ چى ئاكا، بۇنى ئۆزىگە قايتۇرۇپ بەر! ــ دېدى.

خەن زىچى ئاي توقاچنى ئېلىپ پۇ شۇچاڭنى ئۇزىتىپ جىم كېتىۋاتاتتى. پۇ شۇچاڭ چىقىپ كېتىۋېتىپ خەن زىچىگە بىر نەرسىنى دېيىشنى بىئەپ كۆرگەندەك كۈلۈپ قويۇپ، ــ بۇ سىڭلىسىزنى چوڭ بولسا ئالىدىغان ئادەم چىقمايدۇ جۇمۇ، ــ دەپ قويدى.

ــ بىئېر كىچىك ھەم نادان، كەچۈرگەيلا! ــ دېدى ئۇ. نېمىگە كەينىدىن كېلىۋاتقان خەن زىچى يەردىن بېشىنى ئۇستۈن قىلماي، ــ پۇ خوجايىن، سىلىگە بىر ئېغىز گېپىم بار ئىدى، دەيمۇ ـ دېمەيمۇ!

ــ ھە؟ نېمە دېمەكچىسەن؟ ــ دېدى پۇ شۇچاڭ سەگەكلىك بىلەن قەدىمىنى توختىتىپ. ئۇ خەن زىچىنى كۆڭلۈمگە تەگكۈدەك گەپ قىلارمىكىن دەپ ئويلىدى. ناۋادا شۇنداق بولۇپ قالسا، پۇ شۇچاڭ خەن زىچىغا بىئېرغا مۇئامىلە قىلغاندەك مۇئامىلە قىلمايتتى.

ــ سىلى ئاۋۋال ماقۇل بولسىلا، ــ دېدى خەن زىچى پۇ شۇچاڭنىڭ دۇشمەنلىك چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قادىلىپ، ــ ماقۇل بولسىلا، ئاندىن دەيمەن، بۇ ئىشنىڭ سىلىگە، ئۇستازىمغا ۋە ھېچكىمگە زىيىنى تەگمەيدۇ...

ــ ياخشى ئىشمۇ؟ ماقۇل بولسام قانداق قىلىسەن؟ ــ دېدى پۇ شۇچاڭ گۇمانلىق نەزەرى بىلەن خەن زىچىغا تىكىلىپ قاراپ، ــ دېگۈك بولسا دەۋەرمەمسەن؟

ــ مەن ئويلايمەن... ــ خەن زىچى قايتا ـ قايتا ئويلىغاچ

ئىپ ئاخىر دېدى، ــ ماڭا هاياتلىق يولى بېرىشىڭىزنى ئىلتىد. ماس قىلىمەن، سۇ ئورۇندۇقى بىلەن بىللە خۇيىۋەنجەيگە كىرەي!

ــ هە؟ ــ دېدى پۇ شۇچاڭ. ئۇ چىجېنجەينىڭ تاقىلىپ قېلىش خەۋپى ئالدىدا تۇرغان بىر چاغدا لياڭ يىچىڭنىڭ يارام-لىق شاگىرتى خەن زىچىنىڭ باشقا بىرىنى ئەمەس، چىجېنچەينى هالاكەت گىردابىغا ئىتتىرىۋاتقان ئۆزىنى پاناھ تارتىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى. ئۇ پەقەت چۈشەنمىدى، ئۇنىڭ چۈشىنى-شىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى! پۇ شۇچاڭ نەزەردە خەن زىچى تۇيۇق يولغا كىرىپ قالغان بىر يېتىم ئىدى. خۇيىۋەنجەيدە ئادەم تولۇق، سودا ياخشى، مال مەنبەسى مول تۇرسا، ئۇ خەن زىچىنى ئېلىپ نېمە قىلىدۇ؟ ئۇنىڭدەك نامرات هۇنەرۋەننىڭ شاگىرتىنى قوبۇل قىلىشنىڭ نېمە هاجىتى؟ خۇيىۋەنجەي سودا ئورنى، دۇكان قۇرمايدۇ، پۇ شۇچاڭ ئۇ ئىككى سۇ ئورۇندۇقى-نى ئاپىرىپلا سېتىۋېتىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە پۇ شۇچاڭنىڭ كۆڭ-لىگە شۇ نەرسە ئايانكى، ئۇ بۇگۈندىن باشلاپ لياڭ جەمەتىدىكى-لەرنىڭ رەقىبىگە ئايلىنىپ قالدى، لياڭ يىچىڭنىڭ ئوغلى بولمىسىمۇ، لېكىن بىر ــ بىرىدىن چىرايلىق ئىككى قىزى هامان بىر كۈنى ئەرگە تېگىپ، بالا ــ چاقلىق بولىدۇ. بىئېر-نىڭ ئېتىگە قارىغاندا بۇ ئۆچ ــ ئاداۋەتنى نەچچە ئەۋلادقىچە تۈگەتمەيدىغاندەك قىلىدۇ. قاقۇاش پۈشۈچاڭنىڭ بۇ ئۆچمەنلىك-نى كۈچەيتىۋەتكۈسى، «ئائىلىسىنى خانىۋەيران قىلىۋەتكەننى ئاز دەپ شاگىرتىنىمۇ ئېپكېتىپتۇ» دېگەن ئاتاققا قالغۇسى يوق ئىدى. ئۇ كۆڭلىگە «شاراققىدە» قىلىپ قۇلۇپ سېلىپ، خەن زىچىنىڭ ئىلتىماسىنى رەت قىلىۋېتىشنى ئويلىدى.

دۇنيادا هەرخىل قۇلۇپلار، شۇنىڭدەك هەرخىل قۇلۇپلارغا چۈشىدىغان هەرخىل ئاچقۇچلار بولىدۇ. خەن زىچىدەك ئەرزى-مەس بىر ئاچقۇچنىڭ پۇ شۇچاڭنىڭ هېيلە ــ مىكىرگە تولغان

ئېغىر كۆڭۈل قۇلۇپىغا چۈشۈپ، ئۇنى ئېچىۋېتەلەيدىغانلىقىنى كىممۇ ئويلىغان؟

— پۇ خوجايىن، سىلىنىڭ كۆڭلى - كۆكسىلىرىنىڭ كەڭ ئىكەنلىكىنى بىلىمەن. سىلىنىڭ كۆڭۈللىرى ئەزىم دەريا-دەك، پايانى يوق يايلاقتەك كەڭ. بولمىسا سىلى بۇنچىلىك چوڭ ئىگىلىكنى تۇتۇپ تۇرالامتىلە؟ كاتتا ئەربابلار كۆڭلىگە ئادەم سىغدۇرالايدۇ، ئادەمنى ئىشقا قويالايدۇ. چاڭچىلىكەشلەر ئېيى-تىۋاتامدۇ، خەن لىۇباڭ قەلەمگە جاڭ لياڭنى، ئەلەمگە خەن شىننى قويۇپ، ئەل - يۇرتنى ناھايىتى ئاسانلا قولىغا ئالغان، شياڭ يۈي تەڭداشسىز باھادىر بولغىنى بىلەن خەن زىڭنى ئىشقا قويماي، ئاخىر بېرىپ مۇھاسىرىدە قېلىپ، ژۇجياڭ دەرياسى بويىدا مەغلۇپ بولۇپ ئۆلۈۋاڭلغان. پۇ خوجايىن، مەن سىلىنىڭ ئىرادىلىك زات ئىكەنلىكلىرىنى بىلىمەن. سىلى بۇرنىنىڭ ئۇ-چىنىلا كۆرىدىغان، چوڭ ئىش تەۋرىتەلمەيدىغان مېنىڭ ئۇستا-زىمغا ئوخشىمايدىلا، مەن ئۇستازىمنى چىرايلىق كۆمۈپ قويۇپ، بىر ھېسابتا بۇرچۇمنى ئادا قىلىپ بولدۇم، بۇنىڭدىن كېيىنكى يولۇمنى ئۆزۈم تاللايمەن. مېنى ئېچىۋالسىلا، بۇ، مەرھۇمنىڭ شاگىرتى بولغان مېنىڭ بېشىمنى سىلىغانلىقلىرى بولۇپ قالار. بۇنىڭ ئۇستازىمغا، سىلىگە زىيىنى تەگمەيدۇ. قولۇم - قوشنى-لار، كەسىپداشلار سىلىنى بۇرادەرچىلىكنى يەتكۈزۈپتۇ دەيدۇ.

پۇ شۇچاڭ بىر ھازاغىچە گەپ قىلمىدى، ئەمما كۆڭلىدە ئويلىدى: بۇ شاكىچىك ئەجەب گەپدانكىنا. قەدىمدىن بۇگۈندىن چۈشۈۋاتىدۇ، ئەقلى - ھوشى جايىدىكەن. مۇشۇنداق بىر چېچەن شاگىرت لياڭ يىچىڭنىڭ قولىدا دۇكانغا سولىنىپ قېلىپ، كارامىتىنى جارى قىلدۇرالماپتۇ، ھەي ئىسىت! ئۇ خۇييۇەنجەي-گە كىرسە، كۈنلەرنىڭ بىرىدە . . .

— پۇ خوجايىن، مەن سەرگەردان بىر يېتىم، بېيجىڭدا ئۇرۇق - تۇغقىنىم يوق، ئۇستازىم قازا قىلغاندىن كېيىن بارار

يېرىم قالمىدى، تىرىكچىلىك يولۇمۇ ئۇزۇلدى. سىلى كەسىپ-داشلارنىڭ ئۇلۇغى بولغاچقا، سىلىگە قورقماي ئېغىز ئېچىۋاتە-مەن. ماڭا ئىلتىپات قىلغايلا، مەندىن بىر قاچا تاماقلىرىنى ئايىمىغايلا. كونىلاردا: ياخشىلىق مىڭ يىلغىچە ئۇنتۇلماس، دېگەن گەپ بار. مەن سىلىنىڭ شەپقەتلىرىنى مەڭگۈ ئۇنتۇپ قالمايمەن. سىلىدىن يوشۇرمايمەن، بۇ ئۇچ يىل ئىچىدە لياڭ ئۇستازىمدىن ئاز - تولا ھۇنەر ئۇگەندىم. ھېلىقى ئەتىۋارلىق كېمە ھەيكىلىنى مەن قىلغان بولسام، ئۇستازىم بەلكىم بۇگۈن-كى كۈنگە چۈشۈپ قالمىغان بولاتتى. پۇ خوجايىن، سىلى ماڭا يەنە ئۇچ يىل ۋاقىت بەرسىلە جېڭ خېنىڭ دېگىزغا سەپىرىنى قاشتاشقا خۇددى رەسىمدىكىگە ئوخشاش ئويۇپ چۈشۈرۈپ، بەل-گىلەنگەن مۇددەت ئىچىدە قوللىرىغا تاپشۇرىمەن. شۇنىڭدا، سىلىنىڭ ئەجنەبىيلەر ئالدىدا يۈزلىرى يورۇق بولىدۇ، خۇي-يۈەنجەيمۇ زىياندىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ. سىلى ئۇنىڭ ھەققىگە قانچىلىك پۇل ئالىلا، مەن غىدىڭ - پىدىڭ قىلمايمەن. سىلە-نىڭ مېنى ئېيقالغان شەپقەتلىرىگە شۇنىڭ بىلەن جاۋاب قايتۇرە-مەن.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان پۇ شۇچاڭنىڭ چىرايىدىكى جىددىيلىك پەسەيدى. پايدا - زىيانىنى دەڭسەپ باقتى. خەن زىچىنىڭ دېگەن گەپلىرى ئۇنىڭ قۇلىقىغا ياقىدىغان گەپلەر ئىدى. بۇ ھال ئۇنى كۆڭۈل توختىتىشقا مەجبۇر قىلدى. ئەسلىدە پۇ شۇچاڭ سام خونتېر بىلەن ھېچقانداق توختام تۈزمىگەنىدى. ئۇ ھېلىقى رە-سىمنى خونتېرنىڭ قولىدىن ئېلىپ رەسىمدىكى مەنزىرىنى قاش-تاشقا رەسىمدىكىگە ئوخشاش ئويۇپ چۈشۈرۈپ بېرىشكە ماقۇل بولغان، ۋاقىتنى ۋە باھاسىنى ئاغزاكى دېيىشكەنىدى. لياڭ يىچىڭ قاشتاش كېمىنى سۈندۇرۇۋېتىپ، ئۆزىمۇ قازا قىلدى، ئىگىلىكى ۋەيران بولدى، لېكىن پۇ شۇچاڭنىڭ بىر تال مويى تەۋرىمىدى، ئەكسىچە بىر مۇنچە تۆلەم پۇلىغا ئىگە بولدى، بۇ

سودىدىن قالتىس نەپ ئالدى. كېمە ھەيكىلىگە كەلسەك، نەچچە مىڭ قاشتاش ئويمىكەشلىرى بار شۇنچىۋالا چوڭ بېيجىڭدا بۇ بۇيرۇتمىنى قوبۇل قىلىدىغان بىرەر ھۇنەرۋەن چىقماسمۇ؟ لياڭ يىچىڭنىڭ ھۇنىرى باشقىلارنىڭكىدىن يۇقىرى بولسىمۇ، لياڭ يىچىڭ ھۇنىرىنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېپكەتكەنىدى. ئەمدى يۇقىرى - تۆۋەن سېلىشتۇرۇش ئىمكانىيىتىمۇ قالمىغانىدى. پۇشۇچاڭ بايا كۆز بويامچىلىق قىلىپ، سۇنغان ھېلىقى قاشتاش كېمىنى ئېلىۋالدى. ئۇنىڭ مەقسىتى: ئاساسەن بۇزۇلمىغان بىر قاشتاش كېمىنى قايتىدىن قاشتاشقا ئويۇپ چۈشۈرىدىغان بىرەر ھۇنەرۋەنگە ئۆرنەك قىلىپ بېرىش ئىدى. مانا ئەمدى ئۇستازىنىڭ قىلىپ تۇگىتەلمىگەن ئىشىغا ۋاريىسلىق قىلىش قارارىغا كەلگەن لياڭ يىچىڭنىڭ ياراملىق شاگىرتى ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ، قاشتاش كېمە بىلەن ئۇستا ھۇنەرۋەننى ئۇنىڭغا تەڭرى ئىلتىپات قىلدى!

پۇ شۇچاڭنىڭ ئىنكاسىنى كۆزىتىپ تۇرغان خەن زىچى ئىشىنىڭ پىشىپ قالغانلىقىنى پەملەپ:

— ماقۇل بولدىلىمۇ؟ ئەمىسە سىلى بۇگۈندىن باشلاپ مېنىڭ ئۇستازىم بولىدىلا! — دېدى.

— ئالدىرىما! — دېدى پۇشۇچاڭ خەن زىچىنى توسۇپ. ئۇ خەن زىچىنى رەھمەت دېيىشكە ئالدىراپ كېتىۋاتىدۇ دەپ ئويلىغانىدى، — زىچى، سەن بىلمەسەن، مېنىڭ كۆڭلۈم بەك يۇمشاق، يولدا چۈمۈلىنى كۆرسەم، دەسسەپ سېلىپ جېنىغا زامىن بولۇپ قالماي دەپ ئايلىنىپ ئۆتۈپ كېتىمەن. سەن دېگەن ئادەم، يەنە كېلىپ تۇيۇق يولغا كىرىپ قالغان ئادەم، ماڭا مۇشۇنداق يالۇرۇپ كېتىۋاتىسەن، لياڭ يىچىڭ خوجايىنىڭ يۇز خاتىرىسى ئۈچۈن بولسىمۇ سېنىڭ بېشىڭنى سىلىمىسام بولمايدۇ. گەرچە خۇييۇەنجەينىڭ سودىسى ھەرقانچە ناچار بولغان تەقدىردىمۇ، سېنىڭ ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىشىڭگە قاراپ

تۇرالمايمەن. مەن لياڭ خوجايىن بىلەن كونا بۇرادەر، ئۇنىڭ شاگىرتى مېنىڭ شاگىرتىم. مەن گۇرۇچ تاماق يەپ ساڭا ھەر-گىز ئۇماچ بەرمەيمەن. لېكىن بىر ئىش بار، زىچى، مۇشۇ ئىشتا سەن مېنى قىينىماپ قويىسەن، ــ پۇ شۇچاڭ ئاغزىنى تام-شىپ ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قېلىپ، يەنە، ــ بىزنىڭ دىنىمىز ئوخشىمايدۇ. قاشتاش بۇيۇملىرى كەسپىدىكىلەر بۇنى بەك ئې-نىق ئايرىيدۇ، خۇيزۇلار خۇيزۇلاردىن، خەنزۇلار خەنزۇلاردىن شاگىرت ئالىدۇ. سىلەر خۇيزۇلارنىڭ پەرھىزلىرى تولا. ساڭا مەن ئايرىم قازان ئېسىپ بېرەلمەيمەن. باشقىلار سېنى ئارىغا ئالماسمىكىنمۇ دەيمەن... شۇڭا بۇ ئىش ۋۇجۇدقا چىقماسمە-كىن!

ــ ئۇستاز، بۇ چوڭ گەپ ئەمەس، ــ دېدى خەن زىچى ئۇنى «ئۇستاز» دەپ ئاتاپ، ــ مەن سىلىنىڭكىگە بارسام بىرلا ئىشنى قىلىمەن، ھېچكىمنىڭ ئىشىغا تاقاشمايدۇ. تاماق ئىشىغا كەلسەك، قوناق مومىسى، تۇزلانغان كۆكتاتقۇ بېرەلا؟ ماڭا شۇ بولسا كۇپايە.

پۇ شۇچاڭ گەپ قىلالماي قالدى، بىر پەس ئويلىنىپ، بىردىنلا خەن زىچىنىڭ دولىسىغا ئۇرۇپ:

ــ ماقۇل، گېپىمىز گەپ، ئەتە مەن بىلەن بىللە كېتە-سەن! ــ دېدى.

خەن زىچى پۇ شۇچاڭنى ئۇزىتىۋېتىپ چىجىنجەيگە قايتتى. ئۇ ھېساباتنى ئېنىقلىدى، ئاندىن ھېسابات دەپتىرىنى ۋە كاسسە-دا قالغان نەق پۇلنى كۆتۇرۇپ ئىچكەركى ئۆيگە كىرىپ قولىدە-كى نەرسىلەرنى شىرەگە قويدى:

ــ قوشناچ، سىڭىللىرىم، بۇلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقىڭلار، چىجىنجەينىڭ بارلىق تەئەللۇقاتى مۇشۇنىڭدا. ماۋۇ نەق پۇل، تەلىيىمىزگە بۇ پۇلنى پۇ شۇچاڭ ئېپكەتمىدى، مۇشۇنىڭ بىلەن جاھانسازلىق قىلىپ تۇرۇڭلار...

بىئېر تېڭىرقاپ:

ــ چى ئاكا، بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ ــ دېدى.

خەن زىچىنىڭ كۆزلىرىدىن ئىسسىق ياش تۆكۈلدى.

ــ مەن... كېتىمەن! ــ دېدى ئۇ.

بەي ئاغىچا چۆچۈپ كەتتى:

ــ كېتىمەن؟ نەگە كېتىسەن؟

ــ پۇ خوجايىنىنىڭكىگە بېرىپ، ئۇستازىم تۇغقانلىرىمغەن ئىشنى قولۇمغا ئالىمەن. قوشناچ، ئۆزلىرىنى كۆپ ئاسرىسىلا. مېنى كەچۈرسىلە، خىزمەتلىرىدە بولالمايدىغان بولدۇم. مەن... مەن سۇ ئورۇندۇقىدىن ئايرىلالمايمەن. ئۇستازىمدىن چالا قالغان ئىشنى تاشلۇۋېتىشكە كۆڭلۈم ئۇنمايدۇ. كۇنلەرنىڭ بىرىدە...

خەن زىچىنىڭ گېپىنىڭ ئاينىغى چىقماستىن تۇرۇپ، ئاچچىقىدا تىترەپ كەتكەن بىئېر:

ــ بەللى، سىز دۇشمەننىڭ قوينىغا ئۆزۈڭىزنى ئاتامسىز؟ سىز ۋاپاسىز، ئوغرىنى دادا دەيدىغان نەرسىكەنسىز! شۇ چاغدا دادام كۆزىگە ئىشتان تارتىۋاپتىكەن! كېتىڭ، ھازىرلا كېتىڭ! ئۆيىمىزنىڭ بوسۇغىسىغا مەڭگۇ دەسسىگۈچى بولماڭ، سىزنى ھېچقايسىمىز تونۇمايمىز! ــ دېدى،

ــ سىڭلىم، گېپىمنى ئاڭلاڭ!...

ــ بولدى، گېپىڭىزنى ئاڭلايدىغان چولام يوق!

خەن زىچى ئۆزىنى ئاقلاشقا ئامالسىز قالدى. ئۇنىڭ بۇ يەردە گەپ قىلىش ھوقۇقى قالمىغانىدى، شۇڭا گەپ قىلماستىن چىشىنى چىشلەپ كەينىگە ئۆرۈلۈپ سىرتقا ماڭدى.

يەتتە ياشلىق يۇئېر ئۆيدىن ئوقتەك يۇگۈرۈپ چىقىپ خەن زىچىنىڭ پاچىقىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ:

ــ چى ئاكا، چى ئاكا، كەتمەڭ! ــ دەپ يىغلاپ تۇرۇۋالىدى.

خەن زىچىنىڭ يۈرىكىگە پىچاق سانجىلغاندەك بولدى. ئۇ

ئېگىشىپ تۇرۇپ يۇ ئېرىنىڭ مەڭزىگە سۆيدى. ئىككىسىنىڭ كۆز ياشلىرى قوشۇلۇپ كەتتى.

ــ يۈئېر، گەپ ئاڭلاڭ، گەپ ئاڭلاڭ... ــ دېدى ئۇ.

ــ يۈئېر، مەڭزىڭنى ئۇنىڭغا سۆيگۈزمە! ــ دېدى بىئېر ئېتىلىپ كەلگەن پېتى يۈئېرنى تارتىپ ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ. ئۇ خەن زىچىنىڭ يۈزىگە ئۇرماقچى بولۇپ قولىنى كۆتۈردىيۇ، يەنە چۈشۈرۈپ غەزەپتىن يانغان ياشلىق كۆزلىرىنى خەن زىچىگە تىكتى:

ــ سەن قانچىلىك نېمىتتىڭ؟ قولۇمنى پاسكىنا قىلماي-مەن، يوقال!

خەن زىچى كەينىگە ئۆرۈلۈپ چىجېنجەيدىن چىقىپ كېتىۋاتقان، دەرۋازا تۈۋىگە كەلگەندە يەنە كەينىگە ئۆرۈلدى. ئۇ ئۆچ يىل ياشىغان بۇ هويلىغا قاراپ ئىختىيارسىز ۋارقىراپ يىغلىۋەتتى ۋە:

ــ ئۈستاز، مەن كەتتىم! قوشناچ، سىڭىللىرىم ئۆزۈڭلارنى ئوبدان ئاسراڭلار! ــ دېدى.

خەن زىچى شۇنىڭدىن تارتىپ يۇ شۇچاڭنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتتى.

خوييۈەنجەي شەرقىي گۈڭگۈرت يولىنىڭ شىمالىغا جايلاشقان. بۇ يەردە كىتابخانا، قەغەز دۇكىنى، هۆسنخەت دۇكىنى، مەدەنىي بۇيۇملار دۇكىنى، ئاسارئەتىقە بۇيۇملىرى دۇكىنى كۆپ ئىدى. كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئانچە تارتىپ كەتمەيدىغان خوييۈەنجەي مۇشۇ دۇكانلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئورۇن ئالغانىدى. دۇكان چوڭ ئەمەس، ئىككى ئىشكىلىك ئىدى. قەدىمىي تۈسته زىننەتلەنگەن، ئۈستىگە ئاستى تەرىپى قارا، ئالتۇن هەل بېرىلگەن خەتلەر يېزىلغان ۋىۋىسكا ئېسىلغانىدى. ۋىۋىسكىنىڭ خېتىنى ئەينى يىللاردىكى «بىلىمدان» قەسرىدىكى هەزرەت يە-

زىپ بەرگەنىدى. بىرىگە ئاسانلىقچە خەت يېزىپ بەرمەيدىغان بۇ زات چاكىنا ئادەملەرگە خەت يېزىپ بېرىشكە بەكمۇ ئۆچ ئىدى. بۇ قاشتاش سودىسى قىلىدىغان دۇكان بولغاچقىلا خەت يېزىپ بەرگەنىدى. «قاشتاش مەستانىسى» يېزىپ بەرگەن خەت تارىخى ئانچە ئۇزۇن بولمىغان خۇيىۋەنجەيگە شۆھرەت ئاتا قىلىدى. خۇيىۋەنجەي يېڭى دۇكان بولغان بىلەن خوجايىن پۇ سۇچاڭ قاشتاش بۇيۇملىرى سودا ساھەسىگە يېڭى ئەمەس ئىدى. ئەسلىدە ئۇ دەسمايە ئاز، كونا ماللارنى ئالىدىغان «شاراباراچى» ئىدى. لېكىن ئەپكەش كۆتۈرۈپ تۆمۈر - تەسەك، كونا كىيىم - كېچەك ۋە باشقا بۇيۇملارنى ئېلىپ - ساتىدىغان كۈنى ئۇتتۇرلۇق كىشىلەرگە ئوخشىمايتتى. پۇ سۇچاڭ ئۇچىسىغا كەمزۇل، بەشىغا شىلەپە كىيىپ يۈرەتتى، گەپ - سۆزلىرى سىلىق، گەپدان ئادەم ئىدى. خەلق ئىچىگە چوڭقۇر چۆكۈپ قاشتاشتىن ياسالغان قەدىمىي بۇيۇملارنى يىغاتتى. ئۇنىڭ كۆزى ناھايىتى ئۆتكۈر ئىدى، بىرەر بۇيۇمنى قولىغا ئېلىپلا، شۇ بۇيۇمنىڭ يىلىنى شۇئان ئېيتىپ بېرەلەيتتى ۋە شۇنىڭغا ئاساسەن ئۇنىڭغا باھا قويالايتتى. ساختا بۇيۇملار ھەرگىزمۇ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئۆتۈپ كېتەلمەيتتى. ئۇ ئاساسەن دۆلەتمەن، ئاسارئەتىقلەر بىلەن كۆڭلىنى خوش قىلىدىغان، ئەمما ئاسارئەتىقنىڭ قەدىر - قىممىتىنى تازا بىلىپ كەتمەيدىغان سودىگەرلەرنى، سۈنغان ئاقسۆڭەك ھەم دۆلەتمەنلەرنىڭ ئەۋلادلىرىنى نىشان قىلغانىدى. ئالدىدىكىلەر يېڭىنى كۆرۈپ كونىدىن كېچىپ، «كۆزنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىدىغانلار، كېيىنكىلىرى ئەجدادلىرىنىڭ مال - مۈلكىنى تۈگىتىدىغانلار ئىدى. بۇ ئىككى خىل كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئىناۋىتىگە ئەھمىيەت بېرەتتى، گەپكە كەلگەندە پۇ سۇچاڭغا تەڭ كېلەلمەيتتى. شۇڭا پۇ سۇچاڭ ئۇلارنىڭ قولىدىكى بۇيۇملارنى ئۆزى قويغان باھا بويىچە سېتىۋالاتتى. قىممەتلىك بۇيۇم بولسىمۇ، تۆۋەن باھادا قولىغا چۈشۈرۈۋالالايتتى. بۇ ناھايىتى بەلەن

ئوقەت ئىدى. پۇ شۇچاڭ قولىدىكى ماللارنى ئالدىراپ بازارغا سالمايتتى، تەپسىلىي ئويلىناتتى، يىلىنى، مەنبەيىنى ئېنىق بىلىپ، ئەسلى باھاسىنى ئىگىلەپ، شۇ باھاغا چىقسا، ئاندىن ساتاتتى. ئەينى يىللاردا چۆڭمېن دەرۋازىسىنىڭ سىرتىدىكى ئەتىگەنلىك بازار، دېشىڭمېن سىرتىدىكى مېۋە - چېۋە بازىرى، شۇەنۇۋمېنىنىڭ سىرتىدىكى قاراڭغۇ بازارلارنىڭ ھەممىسىدە كونا بۇيۇملار سېتىلاتتى. بۇ يەرلەردە ئوغرىلاپ كېلىنگەن نەرسىلەر ئەتىگەندە سېتىلىدىغان بولغاچقا «ئەتىگەنلىك بازار»، «جىنلار بازىرى»، «ئوغرى - يانچۇقچىلار بازىرى» دەپ ئاتىلاتتى. ئالارمەن - ساتارمەنلەر «ئالىمەن»، «ساتىمەن» دېمەي «بەر- دىم»، «ئالە» دەيتتى، باھاسىنى دېمەيتتى، يەڭلىرىنىڭ ئىچىگە تىقىپ باھا تالىشاتتى، ئاخىر پۈتۈشەتتى. پۇ شۇچاڭ بۇ يەردە پات - پات پەيدا بولۇپ قالاتتى، ئوبدان نەرسىلەرنى ئېلىۋالاتتى، مالىلىرىنى بۇ يەردە ناھايىتى ئاز ساتاتتى. ئۇ مالىلىرىنى قاشتاش بۇيۇملىرىغا ھېرىسمەن، لېكىن قەدىر - قىممىتىنى بىلىپ كەتمەيدىغان دۆلەتمەن سودىگەرلەرگە، قاشتاشنىڭ قەدىر - قىممىتىنى بىلىدىغان ھەم كۆڭۈلدىكىدەك باھاغا ئالىدىغان ئا- سارئەتتىقە دۇكانلىرىغا ساتاتتى ھەم ھەرقايسى ئەللەرنىڭ جۇڭگو- دا تۇرۇشلۇق ئەلچىخانىلىرىغا، ھەرقايسى چوڭ مېھمان سارايـ لارغا بېرىپ مالىلىرىنى بازارغا سېلىپ، جۇڭگونىڭ ئاسارئەتىقە- لىرىنى كۆرسە، ئاغزىلىرىدىن شۆلگەيلىرى ئېقىپ كېتىدىغان ئەجنەبىيلەرگە سېتىپ پۇل قىلاتتى. مالىلىرىنىڭ بىرىنى ساتـ سا، پۇ شۇچاڭنىڭ بىر يىللىق دەسمايىسى چىقاتتى. ئۇ ئون نەچچە يىل مۇشۇنداق قىلىپ يۈرۈپ ناھايىتى كۆپ پۇل تاپتى. گۇڭگۇرت زاۋۇتىنىڭ يېنىغا ئىككى ئىشكىلىك دۇكان قىلدى، «خۇيىۋەنجەي» دېگەن خەت يېزىلغان ۋېۋىسكا ئاستى. «خۇي» دېگەن يېغماق، توپلىماق «يۈەن» دېگەن قەدىمدىن تارتىپ داۋاملـ لىشىپ كەلمەك دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرەتتى.

خۇييۇەنجەينىڭ سودىسى چوڭ، لېكىن خىزمەتچىلىرى كۆپ ئەمەس. ئۇچلا شاگىرت بار ئىدى. چوڭ شاگىرتى ئۇستا بولۇپ يېتىشىپ چىقىپ رەسمىي خىزمەتچى بولدى، قالغان ئىككى شاگىرتى تېخى ئۇستا بولمىدى. دۇكانىنىڭ ھېسابات ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان يەنە بىر ھېساباتچى بار بولۇپ، پۇ شۇچاڭنى قوشقاندا بەش ئادەم ئىدى. دۇكانىنىڭ ئىشلىرى مۇشۇ بەش ئادەمگە قاراشلىق ئىدى. پۇشۇچاڭ شاگىرت تاللاشتا قاتـ تىق تەلەپ قويماتتى، چىراي ـ شەكلى راۋۇرۇس، گەپكە ئۇسـ تا، ساداقەتمەن ۋە راستچىل بولۇشى كېرەك ئىدى، شاگىرت قوبۇل قىلىش رەسمىيەتلىرىمۇ ناھايىتى قاتتىق بولۇپ، بىرىنـ چىدىن، بىرى كۆرسەتكەن بولۇش، ئىككىنچىدىن، كېپىل بولىدىغان ئادەم بولۇش، ئۇچىنچىدىن، توختام تۈزۈشى كېرەك ئىدى. شاگىرتلىق ۋاقتى ئۇچ يىل ئۇچ ئاي، بۇ ئارىلىقتا ئىش ھەققى بېرىلمەيتتى، كىيىم ـ كېچەك ئۆزىدىن بولاتتى، تاماق بېرىلەتتى. قېچىپ كەتسە، كېسەل بولۇپ ئۆلسە، دۇكان خوجاـ يىنى ئىگە بولمايتتى. دۇكانىنىڭ قائىدە ـ يوسۇنلىرىغا ئەمەل قىلمىغان شاگىرت شۇ ھامان ھەيدىلەتتى. خوجايىن شاگىرتنى ئىشتىن بوشتىۋېتەلەيتتى، شاگىرت ئىشتىن بوشىنىش توغرۇـ لۇق خوجايىنىغا ئىلتىماس قىلالمايتتى. «خوجايىن بوشاتسا شاگىرتنى ئىشتىن، قۇرۇق قول چىقىپ كېتەر دۇكاندىن» دېگەن گەپ بولغاچقا، خوجايىن شاگىرتنى بىر تىيىن بەرمەي ھەيدىۋېتەلەيتتى. ھەر خىل قائىدە ـ يوسۇنلار بۇ تۆت ئادەمنى خۇييۇەنجەيگە مەھكەم باغلاپ قويغانىدى. شاگىرتلار ھەر كۈنى ئەتىگەن سائەت تۆتتە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ دۇكانىنىڭ ئىچى ـ تېشىنى پاكىزە سۈپۈرەتتى، ئاندىن قوللىرىغا پەي قاققۇچنى ئېلىپ، دۇكاندىكى ماللارنىڭ ئۈستىدىكى توپا ـ چاڭلارنى قېـ قىپ چۈشۈرەتتى. دۇكان ئېچىلغاندىن كېيىن شاگىرتلار «كۈـ لۇش، سالام بېرىش، سەۋرچان بولۇش، ماللارنى ئاستا ئېلىپ

ئاستا قويۇش» تەك تۆت تەلەپنى ئورۇندىشى زۆرۈر ئىدى. تىجارەت ۋاقتى ھەر كۈنى ئون سائەت ئەتراپىدا بولاتتى. يېرىم كېچىدە دۇكان تاقىلاتتى. قەدىمىي ئاسارئەتىقىلەر سودىسى ئەزەلدىن ئاخشىمى قىزىيدۇ. ھاراقنى قانغۇچە ئىچىپ، تاماقنى تويغۇچە يەپ مېھمانساراي، قاۋاقخانا ۋە تانسىخانىلاردىن چىققان يېنى توم خېرىدارلار مەيلى مال ئالسۇن ياكى ئالمىسۇن، ئاسارئەتىقە دۇكانلىرىنى ئارىلايدۇ. ھەممىسى خېرىدار بولغاچقا، ئۇلارنى ئوبدان كۈتۈۋالمىسا بولمايتتى. ئاسارئەتىقە دۇكانلىرى كاتتا مېھمانساراي، سودا دۇكانلىرىغا ئوخشىمايتتى. ئاسارئەتىقە دۇكانلىرىنىڭ تاقاق ياكى ئوچۇق ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ، بىلمىگەنلەر تاقاق ئوخشايدۇ دەپ كېتىدۇ، بىلگەنلەر ئۇدۇل كىرىپ كېتىدۇ. بۇنىڭدا كۆزىنىڭ ئاچچىقىنى چىقىرىپ، مال ئالماي چىقىپ كېتىدىغانلارنىڭ ئاۋارىچىلىقىدىن قۇتۇلغىلى، مەخسۇس مال ئالىدىغانلارغا خىزمەت قىلغىلى بولاتتى. ئاسارئەتىقە دۇكانلىرىدا قاينام بازار بولمايتتى، دۇكانغا كىرىدىغان خېرىدارلارمۇ ئىنتايىن ئاز، يەنە كېلىپ ھەممىسلا تونۇش خېرىدارلار ئىدى. خېرىدار كەلسە، شاگىرتلار دەرھال ئىشىنى ئېچىپ ئالدىغا چىقىدۇ. «كەلدىلىمۇ؟ قېنى، مەرھەمەت!» دەپ قىزغىن سالام بېرىدۇ. خېرىدار پۇكەينىڭ ئالدىدىن كېتەلمەي، ئۇنى - بۇنى تاللايدۇ، خېرىدارنى شۇنىڭغىچە كۈتۈشكە توغرا كېلىدۇ. يۇزلۇكرەك خېرىدارلار كەلسە، ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىدىغان، ئالدىغا چاي قۇيىدىغان ياكى بولمىسا، ئىچكەركى ئۆيگە باشلاپ كۈتىدىغان گەپ. خېرىدار كېتىدىغان چاغدا، مەيلى مال ئالسۇن ياكى ئالمىسۇن، شاگىرت ئۇنى كۇلۇپ تۇرۇپ ئەدەپ بىلەن ئۇزىتىپ قويىدۇ. ئىشتىن چۈشكۈچە شاگىرتلار بەل - پۇتلىرى سىرقىراپ ئاغرىپ، ھېرىپ ھالىدىن كېتەتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار دۇكاننى بىر قۇر يىغىشتۇرۇپ ئاندىن ياتاتتى. خۇيىۋەنجەي چىجېنجەيگە ئوخشاش ئالدى

دۇكان، كەينى ئۆي ئەمەس، پۇ خوجايىننىڭ ئۆيى باشقا يەردە ئىدى، ئۇ ھەر كۈنى ئاخشىمى كېتەتتى. دۇكاندا قىممەت باھالىق ماللار بار، بىر ئادەم كۆز قۇلاق بولمىسا بولمىغاچقا، شاگىرتلىقتىن يېتىشىپ چىققان ھېلىقى ئۇستا بىلەن ھېساباتچى شاگىرتلار دۇكانغا كارىۋات قۇرۇپ ياتاتتى، بۇنىڭدا، بىرىنچىدىن، بۇلاڭچىدىن، ئىككىنچىدىن ئۆز ئىچىدىكى ئوغرىدىن ساقلانغىلى بولاتتى. بۇ يەرنىڭ ئۇچ ۋاخ تامىقىنى چىجىنجەيدىكى قۇشناچ ھەم خەن زىچىنىڭ سىگىللىرى ئەتكەن تەملىك تاماقلارغا سېلىشتۇرغىلى بولمايتتى. بۇ يەردە يىل بويى يەيدىغان تاماق قوناق مومىسى بىلەن تۇزلانغان كۆكتات ئىدى. بۇ دەل خەن زىچىنىڭ تەلىپىگە ئۇيغۇن ئىدى. مۇشۇنداق جاپالىق كۈنلەرگە شاگىرتلارغۇ چىدىسۇن، نېمىشقا شاگىرتلىقتىن يېتىپ شىپ چىققان ئۇستا بىلەن ھېساباتچىمۇ چىدايدۇ؟ چۈنكى ئۇلارنىڭ تەقدىرى پۇ شۇچاڭنىڭ قولىدا. ئۇ ئىككىيلەننىڭ ئىش ھەققىنى پۇ شۇچاڭ ئۇلارنىڭ ئىپادىسىگە قاراپ بېكىتەتتى. پۇ شۇچاڭ يېرىم يىلدا بىر قېتىم «ھۆكۈمەت گېپى» نى قىلىپ كىمنى ئېپقالىدۇ، كىمنى ھەيدىۋېتىدۇ ھەر بىرىنىڭ ئىپادىسىنىڭ ياخشى - يامانلىقىغا قاراپ بەلگىلەيتتى. بۇ چاغدا ھەر بىرى «خوجايىننىڭ ھەيدىۋېتىشى» دىن قورقۇپ، يۈرەكئالدى بولۇپ كېتەتتى. «ھۆكۈمەت گېپى» دېيىلىدىغان چاغدا داستىخان ئادەتتىكىدىن ياخشىراق بولاتتى، ھاراق ۋە قۇرۇملار كەلتۈرۈلەتتى. شاگىرتلاردىن بىرى رومكىلارغا لىق ھاراق قۇيۇاتتى، كۆپچىلىك خوجايىنغا ھاراق تۇتاتتى. خوجايىن «ھۆكۈمەت گېپى» نى باشلايتتى. سودا ياخشى بولسا، ئۇ قۇلاققا ياقىدىغان گەپلەرنى قىلاتتى. سودا كاسات بولسا ياكى بىرەرى كۆزىگە سەت كۆرۈنۈپ قالسا، قىيىنچىلىقنى پەش قىلىپ بىرىنى «ھەيدىۋېتەتتى». ھاراقتىن كېيىن بىر پەتنۇس مانتا كەلتۈرۈلەتتى. خوجايىن ئۆز قولى بىلەن مانتىنى كىمگە بەرسە،

شۇ مانتىنى يېگەن ئادەمنىڭ ھەيدىلىدىغانلىقى ھەممىسىگە مەلۇم ئىدى. تاماق قاچىسىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ساداقەتمەنلىك بىلەن بەجانىدىل ئىشلىمىسە، ئۇلارنىڭ ئەھۋالى خەتەرلىك بولاتتى.

خەن زىچى بۇ يەرگە كېلىپ، شۇلارنىڭ قاتاردىن ئورۇن ئالدى. ئەتىگەندە تۇرۇپ تازىلىق قىلاتتى، كەچتە قىستىلىپ ئۇخلايتتى. ھەرقايسىسىنىڭ خىيالى باشقا - باشقا، كىمنىڭ كۆڭلىدە نېمە بار، بۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى. قالغانلار پۈكەيدە تۇرغان چاغدا ئۇ كەينىدىكى قاراڭغۇ بىر ھۇجرىدا سۇ ئورۇندۇقىنى ئايلاندۇرۇپ، ئۆز ئىشىغا كىرىشىپ كېتەتتى.

ھېساباتچى بىلەن شاگىرتلىقتىن يېتىشىپ چىققان ئۇستا پاراڭغا چۈشتى.

— بىز سودا قىلىدىغان تۇرساق، ھۇنەرۋەننى ئەكېلىپ نېمە قىلىدىغاندۇ؟

— ھىم، يەنە كېلىپ خۇيزۇكەن!

خەن زىچى بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىنى مۆلچەرلىگەن، خۇيزۇنجەيگە بارلىق خورلۇقلارغا چىداپ، ئورۇندىماقچى بولغان ئىشنى ئورۇنداش ئۈچۈن كەلگەنىدى. لېكىن، باشقىلار مەسخىرە قىلسا ياكى ئالىيىپ قارىسا، ئۇنىڭ قەلبىدە يەنىلا غەزەپ ئوچقۇنى لاۋۇلدايتتى. ھېساباتچى بىلەن شاگىرتلىقتىن يېتىشىپ چىققان ئۇستا پۇ شۇچاڭنىڭ قۇلى ئىدى، ئەمما خەن زىچىگە خوجايىنلىق قىلاتتى. ئۇلار قاشتاش تاراشلاشنى بىلمەيتتى. سېتىشنىلا بىلەتتى، قاشتاش ھۇنەرۋەنلىرىنى كۆزگە ئىلمايتتى، ھۇنەرۋەنلەرنى پەس كۆرەتتى، ئۆزلىرىگە ئوخشاش «سودىگەرلەر» گە تەڭ قىلمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە خەن زىچى «خۇيزۇ» ئىدى. خەن زىچى ئىرقلارنىڭ باراۋەر ئەمەسلىكىنى توروردىن لياڭ يېچىڭدىن ئايرىلىپ ئاندىن بىلدى. ئۇستاز لياڭ يېچىڭنىڭ نېمىشقا بىر ئۆمۈر ئۇن - تېنسىز ئىشلەپ،

تۇۋنى يېيىلدۇرۇپ كۆكلەشكە ئىنتىلمەي، چىجىنجەيدەك كە-
چىك دۇكاننىڭ پېشىغا چىڭ ئېسىلىپ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى،
قۇشناچنىڭ نېمىشقا پۇ شۇچاڭنىڭ قاقتى - سوقتى قىلىشىغا
يول قويغانلىقىنى ئەمدى چۈشەندى. چۈنكى قۇشناچ پۇ شۇچاڭ-
دىن بىر دەرىجە تۆۋەن ئورۇندا تۇراتتى. شۇ نەرسە ئۇنىڭ
كاللىسىدىن ئۆتمەيتتى: سېرىق تەنلىك، قارا چاچلىق جۇڭگو-
لۇقلار نېمىشقا ئوخشاش بولمىغان ئىرقلارغا ئايرىلىدۇ، نېمىشقا
ئالمي ۋە پەس دەپ قارىلىدۇ؟ تورورىدىنغا ئوخشاش توشقان
ئالمىلار، لياڭ يېچىڭغا ئوخشاش قولى گۈل ھۈنەرۋەنلەر ئەقىل -
پاراسەتتە خەنزۇلارغا يېتەلمەمدۇ؟ بىئېر بىلەن يۇئېردەك سا-
ھىبجامال قىزلار چىراي ۋە قەلب جەھەتتە خەنزۇ قىزلىرى
بىلەن تەڭ ئورۇندا تۇرالمامدۇ؟ ئۇ بىر نەرسىنى چۈشىنەلمەيد-
تى: جۇڭگودا بولۇپمۇ بېيجىڭدا مانجۇلار بەكلا ئاز، نېمىشقا
خەنزۇلار مانجۇلارنى خۇيزۇلارنى كەمسىتكەندەك كەمسىتەلمەي-
دۇ؟ چىڭ ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلۇپ كەتكىلى نەۋاخ، لېكىن
كىشىلەر خان جەمەتىدىكىلەرنى، ئاقسۆڭەكلەرنىڭ ئەۋلادلىرىنى
كۆرسە، ئۆتمۈشتىكى مەرتىۋىسى ئۈچۈن ئۇلارنى يەنىلا ھېشىدا
كۆتۈرەتتى، ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى بۇرۇن ھۆكۈمران بولغان
بولسىمۇ، ھۆكۈمرانلىق قىلىنغۇچىلاردا ئۇلارغا قارىتا قىلچە
ئۆچمەنلىك يوق ئىدى. خۇيزۇلار ئەزەلدىن ھۆكۈمران بولۇپ
باققان ئەمەس. خەنزۇلار خۇيزۇلارغا نېمىشقا بۇنچىۋالا ئۆچ ۋە
ئۇلارنى نېمىشقا بۇنچىۋالا كەمسىتىدۇ؟ . . . ئەمدىلا ئون توققۇز
ياشقا كىرگەن، ھېچقانداق ئىش كۆرمىگەن خەن زىچى ھەر قانچە
ئويلاپمۇ بۇ ئىشلارنىڭ تېگىگە يېتەلمەيتتى، ئۇ ئاچچىقىغا پايلد-
ماي ئۆز - ئۆزىنى تۇتۇپ بەرگەن بۇ قەپەستىن چىقىپ كەتمەك-
چىمۇ بولدى. بىراق، ئۇنى ئىدراك تۇتۇپ قالدى. ئۇ بۇ يەردىن
كەتمەسلىكى، مۇشۇ يەردە تۇرۇپ قىلماقچى بولغان ئىشىنى
ئاخىرىغا ئاچىقىشى كېرەك. ئۇ جىمى خورلۇقلارنى ئىچىگە

يۇتۇپ، «قۇلنىڭ قۇلى بولۇش» سالاھىيىتى بىلەن پۈ شۇچاڭ بىلەن ھېسابات‌چىغا ۋە شاگىرتلىقتىن يېتىشىپ چىققان ھېلىقى ئۇستىغا ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلاتتى، ئۆزىنى‌دۇكاندىكى ھەممىسىدىن ئەڭ تۆۋەن ئورۇنغا قويۇاتتى. قاشتاش تاراشلاشتىن باشقا ۋاقىتلاردا جان بېقىش ۋە باشقىلارنىڭ مەرھىمىتىگە ئېرىد. شىش ئۇچۇن شاگىرتلار قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنى تالىشىپ قىلاتتى، بىكار تۇرمايتتى، چىرايىدىن كۇلكە كەتمەيتتى، ئاغ- زىدىن سىپايە گەپلەر چۇشمەيتتى. دۇكاننىڭ قائىدىسى بويىچە، ئاڭ كىچىك شاگىرت تاماق ئېتىشكە مەسئۇل ئىدى، شۇڭا بۇ ئىش ئۇنىڭ زىممىسىگە ئارتىلىپ قالدى. قوناق مومىسى بىلەن تۇزلانغان كۆكتات قىلىشقا ھېچقانچە ھەشەم كەتمەيتتى، بۇ ھال ئۇنىڭ ئۇچۇن ئاسانلىق ئېپكەلدى كۆڭلىمۇ تەسكىن تاپتى. ئۇ ئىچىدە: ئۇستاز، قۇشناچ، مەن سىلەردىن ئايرىلىپ، ئىسلام دىنىنىڭ ئەمرىمەرۇپلىرىغا خىلاپلىق قىلمىدىم، مەن پاك! دەيتتى. ھېيت - بايراملاردا باشقىلار گۆشلۇك تاماقلارنى يېسە، ئۇ بىر چەتتە قوناق مومىسى بىلەن تۇزلانغان كۆكتاتنى يەپ ئولتۇراتتى، ئاغۇات جېڭ خې ئوردىدا خورلۇقلارغا چىدىغان يەردە، مەن چىدىمامدىم؟ دەپ ئويلايتتى. جېڭ خې يادىغا يەتسە- لا، ئۇستازى چالا تاشلاپ كەتكەن ئەتىۋارلىق كېمە ھەيكىلىنى ئويلاپ، يەلكىسىدىكى يۇكنىڭ تولىمۇ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلات- تى. ئۇ قەددىنى رۇسلاپ ئىلگىرىلەپ مېڭىۋېرىشى، توختىماي مېڭىۋېرىشى كېرەك. . .

ئۇچ يۈز ئاتمىش بەش كېچە - كۇندۇز تاۋلىنىش ئىچىدە ئۇتۇپ كەتتى. . .

بۇ بىر يىلدا قاشتاش تاراشلاش بىلەنلا بولۇپ كەتمەي، خۇييۇەنجەينىڭ سودا ئىشلىرىغىمۇ كۆڭۇل بۆلدى. ھېسابات‌چى بىلەن شاگىرتلىقتىن چىققان ئۇستا خۇييۇەنجەيدە شۇنچە يىل ئىشلەپ ۋۇجۇدقا چىقارغان «سودا ئىشلىرى دەستۇرىسى» نى

خەن زىچى ئۇسسۇزلۇق توشۇش ئارىلىقىدا، ئۇلارنىڭ ئۆزئارا قىلىشقان پاراڭلىرىغا قۇلاق سېلىپ يۇرۇپ ئۆگىنىۋالدى. پۇ شۇچاڭنىڭ ئۇنىڭغا بۇلارنى ئۆگەتكۈسى يوق ئىدى. ئەمما، ئۇ ئاڭلاپ، كۆرۈپ يۇرۇپ ئۆزلۇكىدىن ئۆگىنىپ بولدى. ئىتتىك پىچاققا بىلەي كەتمەيدۇ دېگەندەك، خەن زىچى قاشتاش كېمىنى مۇددەتتىن ئىككى يىل بۇرۇن پۈتتۈردى.

پۇ شۇچاڭ قاشتاش كېمىنى «جېڭ خېنىڭ دېڭىز سەپىرى» ناملىق رەسىم بىلەن لياڭ يىچىڭ چالا تاشلاپ كەتكەن ھېلىقى قاشتاش كېمىگە تەپسىلىي سېلىشتۇرۇپ خەن زىچىنىڭ ئۇنىڭ ئۇچۇن مۆجىزە يارىتانلىقىنى تەن ئالماي تۇرالمىدى. قولىدىكى قاشتاش كېمە رەسىمدىكى كېمىگە ھەم لياڭ يىچىڭدىن قالغان ئۆرنەككە ئوخشاش ئىدى. داۋالغۇپ تۇرغان دېڭىز، چاراقلاپ تۇرغان يولتۇزلار، تۇغ ـ ئەلەملەر، تۇرۇلگەن يەلكەن، ماچتا، كېمىدىكى ئۆيلەر ھەيۋەت ئىدى، ئوبرازلار تىرىكتەك كۆرۈنەتتى، شەيئىلەر تولۇق تەسۋىرلەنگەنىدى. لياڭ يىچىڭ ھەقىقەتەن تىرىلگەنىدى.

پۇ شۇچاڭ بىر ھازا تۇرۇپ كەتتى، گەپ سۆز قىلمىدى. خەن زىچىنىڭ كۆڭلىدە سان بار ئىدى. خەن زىچىنىڭ قولىدا ئۇستازىدىن قالغان ئۆرنەك بولغاچقا، ئۇ ئۇچ يىلدا قىلىپ بولىدىغان بۇيرۇتمىنى بىر يىلدا قىلىپ بولالىدى. تەقلىد قىلىپ ئىشلەش ئىجاد قىلماقتىن كۆپ ئاسانغا توختايدۇ، ئەلۋەتتە.

تەكشۈرۈپ ئۆتكۈزۈۋېلىش تۇگىدى. پۇ شۇچاڭ بېشىنى لىڭشىتىپ:

ـــ بۇ ئىككى بۇيۇمنى مېنىڭ ھۇجرامغا ئەكىرىپ قوي ـــ دېدى.

خەن زىچى پۇ شۇچاڭنىڭ مۇددىئاسىنى بىلىپ بېقىش مەقسىتىدە:

— ئۇستاز، سۇئال كەتكەن قاشتاش كېمىنى ماڭا بېرەر - سىزمۇ؟ — دېدى خەن زىچى ئۇستازىدىن قالغان قاشتاش كېمىنى خاتىرە بۇيۇمى سۈپىتىدە ئېپقېلىشنى شۇ قەدەر ئارزۇ قىلاتى.

— پۇ شۇچاڭ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— نېمە ئۇ ئەسلىدىكى كېمە دېگەن؟ بۇگۈندىن باشلاپ دۇنيادا قاشتاش كېمىدىن مۇشۇ بىرلا بار. لياڭ يىچىڭدىن قالغان قاشتاش كېمىنى ھېچكىم مەڭگۈ كۆرەلمەيدۇ!

— ھە؟! سىز ئۇنى...

— بۇنىڭ بىلەن كارىڭ بولمىسۇن، ھۇجرامغا ئەكىرىپ قوي!

لياڭ يىچىڭدىن قالغان ئۆرنەك ئىز - دېرەكسىز يوقالدى. خەن زىچىنىڭ قولىدىن چىققان قاشتاش كېمە سام خونتېرغا سېتىۋېتىلدى. باھاسىغا كەلسەك، بۇنى خەن زىچى بىلمەيتتى.

قاشتاش كېمە ئېپكېتىلگەن كۇنىنىڭ ئەتىسى سام خونتېر يەنە كەلدى. ئۇ لياڭ يىچىڭ بىلەن خەن زىچىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىپ، ئۆزىنىڭ ئۇلار بىلەن كۆرۈشىدىغانلىقىنى پۇ شۇچاڭغا دېدى.

پۇ شۇچاڭ بۇ ئىككىسىنىڭ ئىسمىنى خونتېرنىڭ نەدىن بىلىپ قالغانلىقىنى ئۇقماي تېڭىرقاپ قالدى. ئۇ قاشتاش ھۇنەرۋەنلىرىنىڭ ئات - جۇنىنى پەقەت ئاشكارلىمايتتى، يەۋاتقان ئېشىغا باشقىلارنىڭ توپا چېچىۋېتىشىدىن قورقۇپ ئالارمەنلەرنى ھۇنەرۋەنلەر بىلەن بىۋاستە ئۇچراشتۇرمايتتى. بۇ چاتاق نەدىن چىققاندۇ؟ دەپ ئويلىغان پۇ شۇچاڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرۈتۈپ:

— خونتېر ئەپەندى، سىز دېگەن لياڭ يىچىڭ ئەپەندى ئاللىقاچان قازا قىلىپ كەتتى، ئۇنىڭدا بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى؟ — دېدى.

ـــ هه؟ قازا قىلىپ كەتتى؟ ـــ دېدى سام خونتېر دەرگۇ-
مان بولۇپ، ـــ قاشتاش كېمە يېڭى پۇتكەن تۇرسا، ئۇ قانداق
قازا قىلىپ كەتكەن بولىدۇ؟ ئەمىسە، خەن زىچى ئەپەندىغۇ قازا
قىلىپ كەتمىگەندۇ؟

پۇ شۇچاڭنىڭ كۆڭلىگە ھەرخىل خىياللار كەلدى، سام
خونتېرنىڭ بۇ گەپنى نېمە مەقسەتتە دەۋاتقانلىقىنى بىلمىدى.
قاشتاش بۇيۇملىرى سودىگەرلىرى ئالارمەنلەرنىڭ ئىشتىن چاتاق
تېپىپ، مالنى قايتۇرۇۋېتىشىدىن بەك قورقاتتى. ھەممىسى
كونا خېرىدارلار بولغاچقا، مۇنداق چاتاقلارنى بىر تەرەپ قىلماق
تەس ئىدى، خۇييۇەنجەڭنىڭ ئىناۋېتىگىمۇ تەسىر يېتەتتى. ئە-
چىدىكىنى بىلگىلى بولمايدىغان سام خونتېر ئۇنىڭدىن ھېساب
ئالغىلى كەلگەنمىدۇ؟ ياخشى، شۇنداق بولسا تۇكنىڭ يېتىشىغا،
سۇنىڭ ئېقىشىغا قاراپ ئىش تۇتۇپ، مەسئۇلىيەتنى ھۇنەرۋەنگە
ئارتىپ قويۇپ، خەن زىچىنى ئالدىغا چىقىرىپ قويۇش كېرەك.
ئۇ شۇندىلا خاتىرجەم بولۇپ، كەينىگە ئۆرۈلۈپ تەرىنى تۇرگەن
ھالدا:

ـــ زىچى، بۇياققا چىق! ـــ دەپ ۋارقىرىدى.

خەن زىچى شۇ ھامان مېھمانخانىدا ھازىر بولدى. ئۇيەردە
ئوتتۇز ياشلاردىن ئاشقان، سېرىق چاچ، كۆزلىرى كۆك، چاق-
قانغىنە بۇرۇت قويغان بىر ئەجنەبىي ئولتۇراتتى. خەن زىچى
سام خونتېرنى تونۇپ، كۆڭلى بىر نەرسىنى تۇيغاندەك بولدى.
ئۇ ئەجنەبىگە سالام بەرمەي، پۇ شۇچاڭغا قاراپ:

ـــ ئۇستاز، مېنى چاقىردىلىمۇ؟ ـــ دېدى.

پۇ شۇچاڭ چېچىلاي دەپ تۇرۇشىغا، سام خونتېر ئورنىدىن
تۇرۇپ:

ـــ تىنچلىقمۇ! بىز بايا پۇكەيدە كۆرۈشكەنغۇ دەيمەن.
سىزنىڭ خەن زىچى ئەپەندى ئىكەنلىكىڭىزنى بىلمەپتىمەن، ـــ
دەپ، قىزغىنلىق بىلەن خەن زىچىغا قولىنى بەردى.

ـــ Cood morning, Mr, Hunt ، ـــ خەن زىچى تەمتىرە-
مەي سالام قىلىپ، سام خونتېرنىڭ قولىنى تۇتتى.
پۇ شۇچاڭ ئويلىنىپ قالدى: ۋۇي، بۇ ھارامزادە ئىنگلىز-
چىنى بىلمەيكەنە؟ خەن زىچىنىڭ ئىنگلىزچىنى بىلمەيغانلىقىد-
دىن ئۇنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. خەن زىچى ئىنگلىزچىنى خۇي-
يۇەنجەيگە كېلىپ ئوغرىلىقچە ئۆگەنگەنىدى.
سام خونتېر خەنزۇچىنى تولىمۇ راۋان سۆزلەيتتى. ئۇ
ئالاقىلىشىشنىڭ قۇلاي بولۇشىنى ھەمدە ئۆزىنىڭ جۇڭگوشۇناس
ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىشنى كۆزدە تۇتقانىدى.
ـــ خەن ئەپەندى! لياڭ ئەپەندى بىلەن ياسىغان قاشتاش
كېمىنى كۆردۈم. ھۇنەردە كامالەتكە يېتىپسىلەر، ئاپىرىن ئۇ-
قۇيمەن! بۇگۈن پېقىر ئالايىتەن سىزنى يوقلاپ كەلدى. سىز-
نىڭ بۇنچىلىك ياش ئىكەنلىكىڭىزنى ئويلىماپتىمەن! ـــ دېدى
سام خونتېر. ئاندىن پۇ شۇچاڭغا قاراپ، ـــ پۇ ئەپەندى، دۇكە-
نىڭىزدا قىممەتلىك ئۇنچە ـ مەرۋايىت ۋە ئېسىل قاشتاشلاردىن
باشقا، تالانتلىقلارمۇ كۆپ ئىكەن! ـــ دەپ قويدى.
پۇ شۇچاڭ شۇنداللا ئۆزىگە كېلىپ، سام خونتېرنىڭ بۇگۈن
ئۆزى بىلەن ھېسابلاشقىلى ئەمەس، بەلكى رەھمەت ئېيتقىلى
كەلگەنلىكىنى بىلىپ:
ـــ ئاشۇرۇۋەتتىڭىز. سىز چوقۇم بىلىسىز، بىز جۇڭگو-
لۇقلاردا: «ئالماس بولمىسا، بۇيرۇتما قوبۇل قىلىشقا كىمنىڭ
ھەددى» دەيدىغان گەپ بار. شاگىرتىمىزنى ماختىغىنىڭىز،
پېقىر ئۇچۇن شان ـ شەرەپ، بۇنىڭدىن كېيىن دۇكىنىمىزغا
كۆپرەك قەدەم تەشرىپ قىلغايسىز! ـــ دېدى.
سام خونتېر قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپ:
ـــ مەن ئاشۇ «ئالماس» نى ئىزدەپ كەلدىم! ـــ دېدى.
قورقۇپ كەتكەن پۇ شۇچاڭنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشتى.
ئىشنىڭ ئاقىۋىتىدىن ئۇ خوش بولدى. قاشتاش كېمىنىڭ خەن

زىچىنىڭ قولىدىن چىققانلىقىنى سام خونتېر قانداق بىلمۇالدى، بۇنىڭغا ئۇنىڭ پەقەتلا ئەقلى يەتمىدى. بۇنى ئاز دەپ، لياڭ يىچىڭنىڭ ئىسمىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىپ قالغىنىچۇ تېخى! پۇ-كەيدىكى ھېلىقى ئاغزى بوش ئېھتىيات قىلماي دەپ سالغان ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئۆزىدىن سوراپ تازا بىر ئەدىپىنى بەرمىسەم، دەپ ئويلىدى پۇ شۇچاڭ تەلىيىگە، لياڭ يىچىڭ بىلەن چىجېن-جەي ئەمدى يوق ئىدى، خەن زىچى بولسا ئۇنىڭ ئادىمى، ئۇنىڭ-دىن ئۆزىگە چوڭ بالا ـ قازا كەلمەيدۇ.

بۇ سىرنى سام خونتېر بىلەن خەن زىچىلا بىلەتتى. پۇ شۇچاڭ ئۆزىنىڭ ساداقەتمەن قوللىرىغا ئۇۋال قىلماقچى بولۇۋا-تاتتى، بۇنى ئاشكارىلاپ قويغان دەل خەن زىچىنىڭ ئۆزى ئىدى!

خەن زىچى قاشتاش كېمە پۇتكەن شۇ ئاخشىمى يۇرەك قېنىدىن بىنا بولغان بۇ جەۋھىرىنى سىلاپ تۇرۇپ ئىچىدە: ئۇستازىم، قاشتاش كېمە ھەيكىلىنى ئاخىر پۈتكۈزدۇق. كۆرۈپ باقسىلا، سىلىنىڭ كۆزلىرى ئەمدى يۇمۇلىدۇ، دېدى.

چىراغ غۇۋا يېنىپ تۇراتتى، دۇكاندا ھېچقانداق تىۋىش يوق ئىدى. خەن زىچى ئۇستازىنىڭ ياداڭغۇ ۋە سولغۇن چىرايى-نى كۆرگەندەك بولدى. چىرايىدىن تەبەسسۇم كەتمەيدىغان ئۇس-تازى بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپ يوقاپ كەتتى. خەن زىچى ئۇستازى ياتقان قەبرىستانلىق تەرەپكە قاراپ، ئۇزۇندىن بۇيان يۇرىكىگە قاپلىشىپ قالغان تىنىقنى راھەتلىنىپ سىرتقا چىقىر-ۋەتتى. بۇ چاغدا، خەن زىچى يەنە ئېچ ـ ئىچىدىن چىقىۋاتقان بىر نادامەتنى ھېس قىلدى، مۇشۇ نادامەتنى ئاخىرقى پەيتلەردە لياڭ يىچىڭمۇ ھېس قىلغانىدى. خەن زىچى بۇ قاشتاش كېمە ھەيكىلى خۇييۇەنجەيدىن چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، سام خوز-تېرنىڭ ۋە كەلگۈسىدە قىممەتلىك بۇ بۇيۇمدىن زوقلانغۇچىلار-نىڭ بۇنىڭ ئېگىسىنى بىلمەي قېلىشىدىن ھەسرەتلىنەتتى.

خەن زىچىنىڭ بۇ كېمىنى قولىدىن مۇشۇنداقلا چىقىرىۋەت-

كۆسى يوق ئىدى. ئۇ ئازاب بىلەن ئويلىنا ـ ئويلىنا، بىر چاغدا «بىلىمدان» قەسرىدىكى ھەزرەت تاسادىپىي ئېيتىپ بەرگەن بىر ھېكايىنى ئېسىگە ئالدى:

مىڭ سۇلالىسىنىڭ ۋەنلى يىللىرى سۇجۇدىكى داڭلىق قاش-تاش ئويمىكەش لوزىگاڭ يارلىققا بىنائەن ۋەزىپە ئۆتىگىلى بېيجىڭغا بارغانىكەن. شېنزۇڭ خان لوزىگاڭنىڭ داڭلىق قاشتاش ئويمىكىشى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئۆزى ئويغان ھەرقانداق بۇيۇم-غا ئىسمىنى ئويۇپ قويىدىغان «ئىللىتى» بارلىقىنى ئاڭلىغان-كەن. بىر ھۈنەرۋەن ئۇچۇن بۇ «تاپتىن چىققانلىق» ئىدى، شاھانە بۇيۇملارغا ئىسىم ئويۇپ قويۇشقا يول قويۇلمايتتى. شېن-زۇڭ خان جاھاندىكى قىممەت باھالىق نەرسىلەرنى يىغىشقا ھې-رىسمەن ئىكەن ھەم ئۆزىنىڭ ئابرۇيىنى قوغدايدىكەن. ئۇ لوز-گاڭغا ئاق قاشتاشتىن چۆگۈن ياسايسەن، لېكىن ئىسمىڭنى ئويۇپ قويساڭ بولمايدۇ دەپ پەرمان چۈشۈرۈپتۇ. ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي، لوزىگاڭ ئاق قاشتاش چۆگۈننى ھازىر قىپتۇ. شېن-زۇڭ خان قاشتاش چۆگۈننى تەپسىلىي كۆرۈپ، لوزىگاڭنىڭ بىكار نام چىقارمىغانلىقىغا چىن پۈتۈپتۇ. شېنزۇڭ خان قاشتاش چۆگۈننى بىرقۇر تەكشۈرۈپ، لوزىگاڭنىڭ ئىسمىنى ئويۇپ قوي-مىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ، ئاندىن كۈلۈمسىرەپتۇ. لوزىگاڭنى ماختاپ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ئىنئام قىلىپ، ئۇنى قويمۇۋېتىپتۇ. لېكىن، خان، لوزىگاڭ چوقۇم ھېيلە ئىشلەتتى، دەپ گۇمانلە-نىپ، قاشتاش چۆگۈننى قايتا ـ قايتا ئىنچىكە تەكشۈرۈپتۇ. بىر كۈنى دېرىزىدىن ئوردىغا كىرگەن كۈن نۇرى قاشتاش چۆ-گۈنگە چۈشۈپ، چۆگۈننىڭ ئاغزىغا ئويۇلغان «زىگاڭ» دېگەن ئىككى خەتنى شېنزۇڭ خان غۇۋا كۆرۈپ قاپتۇ. قاتتىق غەزەپ-لەنگەن شېنزۇڭ خان ئۆزى تارتۇقلىغان لوزىگاڭنى جازالىيالماي، يا تەڭدىشى يوق يېگانە نەپىس قاشتاش چۆگۈننى پاچاق ـ پاچاق قىلىۋېتىشكە كۆزى قىيماي، خېير بوپتۇ دەپتۇ. لوزىگاڭ ھايا-

تىنىڭ خەۋپكە ئۇچرىشىغا قارىماي قاشتاش ھۇنەرۋەنلەرنىڭ ئىز-زەت - ئابرۇيىنى قوغداپ، ياسىغان بۇيۇمىغا ئىسمىنى ئويۇپ قويۇش ھوقۇقىغا ئېرىشىپتۇ. لوزىگاڭنىڭ قەدىمكى ۋە ھازىرقى زامانىدىكى قاشتاش ئۇستىلىرىنىڭ ئارىسىدا يېگانە شۆھرەت تې-پىپ نامىنىڭ مۇشۇ كەمگىچە ئۆچمەي كەلگەنلىكىنىڭ سەۋەبى مۇشۇ بولسا كېرەك.

«بىلىمدان» قەسرىدىكى ھەزرەت ئېيتىپ بەرگەن رىۋايەت تۇسىنى ئالغان بۇ ھېكايە كىشىلەرنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپ، ھېلىقى قاشتاش چۆگۈنمۇ كېيىن يوقاپ كەتكەن. ئەمما لوزە-گاڭنىڭ قولىدىن چىققان بۇيۇملارنىڭ مەلۇم بىر يېرىگە «زە-گاڭ» دېگەن ئىككى خەت ئويۇلغان. بۇ پاكىت كىشىلەرنىڭ يادىغا ئۆتكەن ئىشلارنى سېلىپ، رىۋايەت تۇسىنى ئالغان بۇ ھېكايىنىڭ راستلىقىنى ئىسپاتلايدۇ...

خەن زىچىنىڭ كاللىسىدا بىر خىيال روشەن شەكىللىنىش-كە باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئىككىلەنمەستىن قولىدىن چىق-قان قاشتاش كېمىنىڭ ئاستى تەرىپىگە: لياڭ يىچىڭ بىلەن خەن زىچى ئويغان، دېگەن خەتنى چېكىپ قويدى.

مۇشۇ خەت سام خونتېرنى خەن زىچىنىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلگەندى. ئۆزىنى كارامەت ئەقىللىق چاغلايدىغان پۇ شۇچاڭ-نىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى يوق ئىدى. قىزىق يېرى شۇكى، خەن زىچى ياكى سام خونتېر بولسۇن، ئىككىلىسىلا بۇ سىرنى پۇ شۇچاڭنىڭ ئالدىدا ھەرگىز ئاشكارىلىمايتتى، چۈنكى ھەر ئىكە-كىسىنىڭ كۆڭلىدە سان بار ئىدى.

سام خونتېر چاينى ئىچىپ بولۇپ پۇ شۇچاڭ ۋە خەن زىچى بىلەن بىرەم پاراڭلاشتى. ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭىدىغان چاغدا بىر ئىشنى يادىغا ئالغاندەك، پۇ شۇچاڭغا كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

— پۇ ئەپەندى، بۇگۈن بۇ تالانتلىق شاگىرتىڭىزنى كۆ-رۈپ، پېقىر ئۆزىنى چەكسىز بەختلىك ساناۋاتىدۇ. ئۇنى كۆلبەمگە بىر

ۋاخ تاماققا تەكلىپ قىلسام قارشى نۇرمايدىغانسىز؟ ــ دېدى.

ــ بۇ... ــ پۇ شۇچاڭ ئەلۋەتتە قارشى تۇرمايتتى. ئۇ ئائىلاج، ــ شاگىرتىم ئۈچۈن ئىلتىپاتسىزغا تەشەككۇر ئېيتىمەن! ــ دېدى، ئارقىدىن خەن زىچىغا قاراپ، ــ بالدۇر بېرىپ بالدۇر قايتىپ كەل. خونتېر ئەپەندى بىلەن بولغان سودىدىكى ھېساباتنى ئۈزۈۋەتتىم، ئويناپ كەلسەڭلا بولىدۇ، ــ دېدى

ئۇ بۇ گەپنى ئەمەلىيەتتە، خەن زىچىنىڭ ئاغزىنى پېچەتلەش، ئۇنىڭغا قىلىشقا تېگىشلىك بولمىغان گەپنى قىلدۇرماسلىق ئۈچۈن دېگەندى، بۇنى خەن زىچى چۈشىنەتتى.

خەن زىچى سام خونتېرنىڭ كەينىدىن مېڭىپ تەيجى زاۋۇتىنىڭ يېنىغا جايلاشقان ئالتە دۆلەت مېھمانخانىسىغا كەلدى.

سام خونتېرنىڭ ھۇجرىسىدا «ئەجنەبىي» پۇراق يوق ئىدى، ھۇجرا جۇڭگونىڭ ئاسارئەتىقە دۇكىنىغا ئوخشايتتى. قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان شىرە ۋە ئورۇندۇق قويۇلغان يەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، بوش يەرنىڭ ھەممىسىگە كاتەكچىلىرى كۆپ چوڭ ــ كىچىك ئىشكاپلار قويۇلۇپ كەتكەن، ئىشكاپلارغا پار ــ پۇر قاچىلار، مىس بۇيۇملار، سىياھدان، قاشتاش بۇيۇملىرى تىزىلىپ قويۇلغانىدى، ھەممىدىن قاشتاش بۇيۇملىرى كۆپ ئىدى... خەن زىچى ئىشلىگەن ھېلىقى قاشتاش كېمە ھەيكىلى شىرەدىكى ئەينەك رامكىنىڭ ئىچىگە ئېلىپ قويۇلغانىدى.

خەن زىچى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىنىشىنى كۈتمەيلا، ئىشكاپلاردىكى بۇيۇملارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ئىختىيارسىز ھالدا:

ــ خونتېر ئەپەندى، جۇڭگونىڭ شۇنچىۋالا بۇيۇملىرىنى يىغىپسىز، سىز ھەقىقەتەن «جۇڭگوشۇناس» ئىكەنسىز! ــ دېدى.

سام خونتېر خەن زىچىنىڭ كەينىدە تۇرۇپ كەمتەرلىك بىلەن:

ـــ يوقسۇ، مەن جۇڭگونىڭ سەنئىتىگە قىزىقىمەن، ۋ مېنى «شۇناس» دېگىلى بولمايدۇ. بۇگۈن مەن سىزنى ماڭا تەۋسىيە قىلىم بېرىشكە بۇ يەرگە تەكلىپ قىلدىم، ـــ دېدى، ئاندىن ئەينەك رامكىدىكى قاشتاش كېمىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ـــ بۇ مەن يىغقان ھازىرقى زامان قاشتاش بۇيۇملىرى ئىچىدىكى ئەڭ سەرخىل بۇيۇم. سىزنىڭ ھۇنىرىڭىز ئالاھىدە ئىكەن، سىز يۇمىلاق نەقىش، تەشمە نەقىش ۋە قاپارتما نەقىش قاتارلىق ئۇسلۇبلارنى بىرلەشتۈرۈش ئارقىلىق «جېڭ خېنىڭ دېگىزغا سەپىرى» نىڭ ھەيۋەتلىك مەنزىرىسىنى مۇۋاپىقىيەتلىك يارىتىپسىز ھەم قاشتاش ئويمىكەشلىكىنىڭ چەكلىملىرىنى يېڭىپ، رەسساملىق، ياغاچ ئويما، خىش نەقىش ۋە تاش ئويمىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرىنى جۇڭگو سەنئىتىنىڭ جەۋھىرى بىلەن مۇجەسسەملەشتۈرۈپسىز، چىيەنلۇڭ دەۋرىدە گۈللەنگەن ئويمىكەشلىك ماھارىتىنى ۋە ئۇسلۇبىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇپسىز. ھازىرقى زامان ھۈنەرۋەنلىرى ئارىسىدا سىزدەكلەر ئاز تېپىلىدۇ. قارىغاندا، مېنىڭ ئەللىك مىڭ تەڭگەم سىزنىڭ تۆت يىللىق ئەجرىڭىزگە تامامەن ئەرزىيدىكەن! ـــ دېدى.

خەن زىچى ھەيران قالدى: ئۇ پۇ شۇچاڭنىڭ ئىش ۋاقتىنى ھېسابلىغاندا ئىككى قېتىملىقىنىڭ ئىش ۋاقتىنى بىرلەشتۈرۈپ ھېسابلىغانلىقىنى، ئوتتۇرىدىن ئەللىك مىڭ تەڭگە ئېرىشىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغان، سام خونتېرنىڭ قاشتاش كېمە ھەيكىلىگە بۇنچىلىك يۇقىرى ھەق بېرىدىغانلىقىنى، بۇ كىشىنىڭ ھەقىقەتەن كەسىپ ئەھلى ئىكەنلىكىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. سام خونتېر خەن زىچى بىلەن لياڭ يىچىڭنىڭ كۆڭلىگە كەچكەن، ئەمما دېيەلمىگەن نەزەرىيىلەرنى ناھايىتى جايىدا سۆزلىدى. خەن زىچى لياڭ يىچىڭ ئۇچۇن ئۆكۈنۈپ:

ـــ ھەي ئىسىت، سىزنىڭ گېپىڭىزنى ئۇستازىم ئاڭلىغان بولسىدى كاشكى! ـــ دەۋەتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى.

ـــ نېمە؟ سىزنىڭ ئۇستازىڭىز پۇ شۇچاڭ ئەمەسمۇ؟ ـــ دەپ سوردى سام خونتېر ئەجەبلىنىپ خەن زىچىدىن.

ـــ ياق، سىز يېڭىلىشتىڭىز. پۇ شۇچاڭ پەقەت مېنىڭ خوجايىنىم، مېنىڭ ئۇستازىم لياڭ يىچىڭ!

ـــ ھە، سىزنىڭ ھېلىقى ھەمكارلاشقۇچىڭىزمۇ؟

ـــ ئۇ ھەمكارلاشقۇچۇم ئەمەس، مەن مۇشۇ ھۇنەرنى شۇنىڭ قولىدا ئۆگەنگەن!

ـــ مۇنداق دەڭ. لياڭ ئەپەندىنى ئۇ ھايات ۋاقتىدا كۆرمىگەنلىكىمدىن تولىمۇ ئەپسۇسلىنىمەن، لېكىن سىز بىلەن تونۇشقانلىقىم ئۈچۈن ئۆزۈمنى بەختلىك سېزىمەن. ئېيتىڭا، ئۇستازىڭىزنىڭ قانچە شاگىرتى بار؟

ـــ مەندىن باشقا شاگىرتى يوق، بۇرۇن «قاشتاش ئۇستىسى لياڭ جەمەتى» يات فامىلىلىكلەردىن شاگىرت قوبۇل قىلمىغان.

ـــ ياخشى گەپقۇ، مەن ئىشىنىمەن، سىزنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ھەمكارلىقىمىز كۆڭۈللۈك بولىدۇ.

ـــ سىز بىلەن ھەمكارلىشامدىم؟ ـــ خەن زىچى بۇ گەپنىڭ ئېنىق مەنىسىنى چۈشەنمىگەندى.

سام خونتېر بېشىنى لىڭشىتتى. قايتا چۈشەندۈرۈپ يۈرمەي، كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئىشكاپتىن نەپىس بىر قۇتىنى ئېلىپ، ئىچىنى ئاچتى ـــ دە، كىچىك بىر قاشتاش بۇيۇمنى ئاۋايلاپ ئېلىپ:

ـــ بۇنى كۆزدىن كەچۈرۈپ چىقىڭ، ـــ دېدى.

خەن زىچى بۇيۇمنى ئېلىپ، ئالقىنىغا قويۇپ زەن سېلىپ كۆردى. بۇ تاقا شەكىللىك ئىشلەنگەن بۇيۇم ئىدى. يۇمىلاق دېسە يۇمىلاق ئەمەس، چاسا دېسە چاسا ئەمەس، قېلىن ـ نېپىزلىكى تەكشى ئەمەس، ئىشلىنىشى ئاددىي، تاراشلانمىغان بۇيۇم ئىدى، نېمىلىكىنى بىلگىلى بولمايتتى. بۇ نەرسە ماھارەت-

لىك ئۇستاز كۆرگەن خەن زىچىنىك كۆزىگە سىغمىدى، سام خونتېرنىڭ بۇ بۇيۇمنى ئاسارئەتتىقە ئورنىدا ساقلىغانلىقىدىن ئەجەبلەندى. ئۇ كۆلۈپ تۇرۇپ بۇ نەرسىنى خونتېرغا قايتۇرۇپ بېرىۋېتىپ:

— بۇنى قايسى ئۇستا ياسىغان ئىكەن؟ — دەپ سورىدى.

— مەندىن سوراۋاتامسىز؟ — دېدى سام خونتېر سىرلىق كۆلۈپ، — مەندىن ئىمتىھان ئالماڭ. مەن بۇنىڭغا جاۋاب بېرەلمەيمەن! بۇنى ياسىغان ئادەم سىزدەك ئىسمىنى چېكىپ قويماي، ئۇچ مىڭ يىلنىڭ ئالدىدا ئۆلۈپ كەتكەن، — دېدى.

— ئۇچ مىڭ يىلنىڭ ئالدىدا! — دېدى خەن زىچى ھەيران بولۇپ.

سام خونتېر جىددىي تەرزدە:

— پەرق ئېتەلمىدىڭىزمۇ؟ — دېدى.

— ھەئە — دېدى خەن زىچى ياۋاشلىق بىلەن تەن ئېلىپ، — دېمىگەن بولسىڭىز بىلمەسكەنمەن، بۇ بۇيۇمنىڭ ياسىلىشى ماڭا بەك قوپال تۇيۇلغان. بۇنىڭ ئۇچ مىڭ يىلنىڭ ئالدىدىكى بۇيۇم ئىكەنلىكىنى سىز قانداق بىلىسىز؟

— بۇنى، مەن قاشتاشنىڭ سۇپىتى، بۇيۇمنىڭ شەكلى، نەقىش ۋە ياسىلىشى قاتارلىق تۆت تەرەپتىن كۆزەتتىم، — دېدى سام خونتېر — مېنىڭ بىلىشىمچە، جۇڭگودا تۆت مىڭ يىلدىن ئون مىڭ يىل ئىلگىرىكى يېڭى تاش قوراللار دەۋرىدىلا قاشتاشتىن ئىشلەنگەن قورال - ياراغ، سايمان ۋە زىبۇزىننەت بۇيۇملىرى بولغان، ئۇ چاغلاردا ئىشلەنگەن بۇيۇملار ناھايىتى قوپال ئىدى. شاڭ، جۇ دەۋرىگە كەلگەندە قاشتاش پىچاق، قاشتاش پالتا قاتارلىق بۇيۇملاردىن باشقا يەنە يەككە شەكىللىك قاشتاش بۇيۇملىرىدىن بېلىق، تاشپاقا، ھايۋانلارنىڭ يۈزى، باشقا تاقايدىغان زىننەت بۇيۇمى قاتارلىق بۇيۇملارمۇ بولغان، ئۇلار بۇرۇنقىسىدىن نەپىس ياسالغان. مانا ماۋۇنىڭغا قاراپ باقايلى، بۇ

مەن كۆرگەن بۇيۇملار ئارىسىدىكى ئەڭ بۇرۇن ياسالغىنى تۆز سىزىق كۆپ، ئەگرى سىزىق ئاز، توم سىزىق كۆپ، ئىنچىكە سىزىق ئاز؛ تۆتۇق نەقىش كۆپ، ئوچۇق نەقىش ئاز، قوش ئىلمەكلىك تۆتۇق سىزىق ئۇسۇلى قوللىنىلغان. تۆشۈكنىڭ سىرت تەرىپى چوڭ، ئىچ تەرىپى كىچىك «تاقا» شەكىللىك. مانا بۇ شاڭ دەۋرىدىكى قاشتاش بۇيۇملىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى...

ــ بۇ نەرسىلەر نېمىگە ئىشلىتىلىدۇ؟ ــ دېدى خەن زەچى. ئۇ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ئاغزىنى ئېچىپ قالغانىدى، كۆز ئالدىدىكى نەرسە ئالىقانچىلىكمۇ چىقمايتتى. خەن زىچى سام خونتېرنىڭ بۇنچىلىك كۆپ نەرسىلەرنى بىلمىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى.

ــ بۇ يېرىم ھالقا شەكىللىك قاشتاش! ــ دېدى سام خونتېر يەنە بىر بۇيۇمنى قولىغا ئېلىپ قۇلىقىنىڭ ئاستى تەرىپىگە دەللەپ، ــ بۇ ھالقا ئورنىدا ئىشلىتىش ئۈچۈن ياسالغان، ھا، نېمىدېگەن چوڭ ھالقا بۇ! قەدىمكى كىشىلەرگىمۇ ئېغىر تۇيۇلغان بولسا كېرەك. بۇ بۇيۇم چىن، خەن دەۋرلىرىدە باشقا تاقايدىغان قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. لېكىن مەندىكى بۇ بۇيۇم يەنىلا ھالقا، چۈنكى ئۇ، شۇبھىسىزكى، شاڭ دەۋرىنىڭ مەھسۇلاتى.

خەن زىچى «يېرىم ھالقا شەكىللىك» كىچىككىنە بۇيۇمغا دىققەت بىلەن قاراپ، قەلبىدە ئۆركەش ياساپ ئېقىۋاتقان ھېلىقى ئەزىم دەريانى كۆرگەندەك بولدى. ئۇ تا ھازىرغىچە مۇشۇ دەريانىڭ باشلىنىش نۇقتىسىنى ئىزدەپ ئاۋارە ئىدى. ئۇ ھۆرمەت تۇيغۇسى بىلەن ياسلىشى قوپال، لېكىن تارىخى ئۇزۇن «يېرىم ھالقا شەكىللىك قاشتاش»قا قولىنى يەنە بىر قېتىم ئۇزاتتى. ئەزىم دەريا دولقۇنلىرى ئۇنىڭ قەلبىگە ئۇرۇلدى، ئۇچ مىڭ يىل بۇرۇن ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ ئاددىي قوراللار بىلەن ھازىرغا قەدەر توختاپ قالماي، ئېقىپ كېلىۋاتقان ئەزىم دەريانى قانداق

بىنا قىلغانلىقىنى پەرەز قىلدى. . .

ـــ خونتېر ئەپەندى، ماڭا دەپ بېرەلەمسىز، قاشتاش ئويـ
ىمكەشلىكىنىڭ بىرىنچى ئەۋلاد پىرى كىم؟ ـــ خەن زىچى تۆت
يىلدىن بېرى كۆڭلىدىن چىقماي كېلىۋاتقان بۇ سوئالنى يەنە
ئوتتۇرىغا قويدى. تۆت يىلنىڭ ئالدىدا ئۇستازى لياڭ يىچىڭ
ئۇنىڭغا جاۋاب بېرەلمىگەنىدى: «بىلىمدان» قەسرىدىكى ھەزـ
رەتتىنمۇ سوراپ باققان، ئەپسۇس، ئۇ ھەزرەت دۇنيادىن تولىمۇ
بالدۇر كېتىپ قالدى.

ـــ بىرىنچى ئەۋلاد پىرى؟ ـــ دېدى سام خونتېر ئەپسۇسـ
لانغان ھالدا ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ، ـــ بۇنىڭغا بىر نېمە
دېمەك تولىمۇ تەس. جۇڭگونىڭ تارىخى ھەقىقەتەن ناھايىتى
ئۇزۇن، تارىختا نامىنى قالدۇرۇپ كەتكەن ئەربابلار تولىمۇ ئاز،
بولۇپمۇ خەلق سەنئەتكارلىرى. مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەنـ
لەردىن لو زىگاڭ، لىيۇ شېن، خې سى، لى ۋېنپۇ قاتارلىقلارنى
تەكشۈرۈپ ئېنىقلىسا بولىدۇ، مىڭ سۇلالىسىدىن ئىلگىرى ئۆتـ
كەنلەرنىڭ ئىچىدە ئەڭ مەشھۇرى چۇچۇجى، ئۇمۇ جىن، يۈەن
سۇلالىسىغا تەۋە، يەنمۇ ئىنچىكىلەپ تەكشۈرسە ئاز ـ تولا يىپ
ئۇچىغا ئېرىشكىلى بولىدۇ. جۇڭگونىڭ يازما تارىخىغا ئاساسلانـ
غاندا، پادىشاھ چىن شىخۇاڭ قىممەت باھالىق قاشتاشقا ئىگە
بولغاندىن كېيىن، ۋەزىرى لى سىنى «تەڭرى بولسا يار ـ يۆلەك،
ئەل ـ يۇرت تاپار قۇدرەت» دېگەن سەككىز خەتنى ئۇچار ـ قۇش
ۋە قۇرت ـ قوڭغۇزلارنىڭ شەكلىدە يېزىشقا، گۈڭ سۇنشۇنى
مۇشۇ سەككىز خەتنى شاھانە تامغىغا ئويۇپ چۇشۇرۇشكە بۇيرۇـ
غانىكەن. چىن شىخۇاڭ تەختكە ئولتۇرۇپ ئىككىنچى يىلى
چېيەن شاۋگۇ چىن دۆلىتىگە لېي يى ئىسىملىك كارامەت ئىگىـ
سىنى تەقدىم قىلغان. بۇ كىشى قاشتاش تاراشلاشقا ماھىر
ئىكەن. ئۇ ئىككى يولۇاسنىڭ قاشتاش ھەيكىلىنى چىن شىـ
خۇاڭغا ھەدىيە قىلغان. يولۇاسلارنىڭ مويلىرى كىشىگە راستـ

تەك بىلىنمىدىكەن. جۇڭگونىڭ ئەڭ بالدۇرقى قاشتاش ئويمىكەشلىرىدىن مېنىڭ بىلىدىغىنىم لېي يى بىلەن گوڭ سۇنشۇ. يەنە باشقىلارمۇ بولۇشى مۇمكىن.

سام خونتېر خەن زېچىنىڭ سوئالىغا قانائەتلىنەرلىك جاۋاب بېرەلمىدى، لېكىن خەن زېچىنى تاڭ قالدۇردى.

ــ خونتېر ئەپەندى، سىزنىڭ بىلىمىڭىز نېمىدېگەن چوڭقۇر! ــ دېدى ئۇ. ئۇ ئەسلىدە: سىز ئەسلىدە ئەجنەبىي «قاشتاش مەستانىسى» ئىكەنسىز، دېمەكچى ئىدى، لېكىن خىجىل بولدى، «مەستانە» دېگەن سۆزنى خونتېرنىڭ خاتا چۈشىنىپ قېلىشىدىن ۋايىم يېدى.

ــ ياق، مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم پەقەت يېرىم ـ يارتا، ــ دېدى خونتېر مۇرىسىنى قىسىپ، سەل ئەجەبلەنگەن هالدا، ــ خەن ئەپەندى، بۇ توغرۇلۇق سىزگە ئۇستازىڭىز دەپ بەرمىگەنمۇ؟

خەن زېچى قىزىرىپ كەتتى. ئۇ سام خونتېرنىڭ ئۇستازى بىلەن ئۇنىڭ يۈز ـ خاتىرىسىنى قىلمىغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ بىلىمسىزلىكىدىن خىجىل بولغانىدى. جۇڭگولۇق بىر ئويمىكەش جۇڭگونىڭ قاشتاش بۇيۇملىرىنى بىر چەت ئەللىك مىۇدىگەردەك ياخشى بىلمىسە، بۇ هەقىقەتەن هاقارەتلىك ئىشتە!

خەن زېچىنىڭ خىجىل بولغانلىقىنى سەزگەن سام خونتېر ئۇنىڭ مازاق قىلماي، ئەكسىچە خورسىنىپ تۇرۇپ:

ــ تارىخ يارانقان ئادەم تارىخنى بىلىشى كېرەك. خەن ئەپەندى، بىر ئېغىز گەپ قىلمەن، كۆڭلىڭىزگە ئالماسىز: مەن يېغىپ، ساقلاۋاتقان بۇ بۇيۇملارنىڭ هەرقاندىقىنىڭ قىممىتى سىز ئىشلىگەن قاشتاش كېمە هەيكىلىنىڭ قىممىتىنى بىر نەچچىدۇ. چۈنكى ئۇ بۇيۇملار تارىخقا ۋەكىللىك قىلىدۇ، تارىخنىڭ ئۆزى بىباها گۆهەر.

خەن زېچى ئىشلىگەن قاشتاش كېمىنى بايا سام خونتېر

ماختاپ كۆككه كۆتۈرگەن بولسا، ئەمدى بىر تىمىنغا ئالغۇسىز قىلىۋەتتى. خەن زىچى ئەرزىم دەريا دولقۇنلىرىدە دەم چۆكۈپ، دەم لەيلىگەندەك بولۇۋاتاتتى، ئەمما خورلۇق ھېس قىلمايتتى، بىلىدىغانلىرىنىڭ ناھايىتى ئازلىقىدىن ھەسرەتلىنەتتى. ئۇ قۇرت - قوڭغۇزلارنى ئويۇش بىلەن مەشغۇل بولىدىغان چەكلىمىدىن قۇتۇلۇپ، ھەيۋەتلىك ئاشۇ ئېقىمغا قوشۇلۇپ كېتىشنى شۇ قەدەر ئارزۇ قىلاتتى. ئۇ قاتار تىزىلغان كاتەكچىسى كۆپ ئىشكاپلارنىڭ ئالدىدا يۈرەتتى، كۆزلىرىدە بولسا كۆچلۈك ئىشتىياق ئۇچقۇنلىرى پارلايتتى.

سام خونتېر خەن زىچى بىلەن بۇيۇملارنى زوقلىنىپ تاماشا قىلغاچ، ئۇنىڭ بۇ قېتىملىق «دېڭىز سەپىرى» گە يولباشچىلىق قىلىپ، كەينىدە تۇراتتى.

— . . . شاڭ دەۋرىدىكى قوش ئىلمەك سىزىق، قاشتاش ئويمىكەشلىك سەنئىتى تارىخىدىكى چوڭ ئۇتۇقلارنىڭ بىرى، — دې- دى ئۇ، — جۇ دەۋرىدىن كېيىن، ئەگىرى سىزىقلار كۆپەيسە، ھۈنەر - سەنئەت ئۇزلۇكسىز ياخشىلاندى، نەپىسلىك دەرىجىسى- مۇ ئىلگىرىكىدىن مۇكەممەللىشىپ، كۈنسېرى كۆركەملەشتى: چۈنچىنۇ ۋە ئۇرۇشقاق بەگلىكلەر دەۋرىگە كەلگەندە، قوراللار يەنمۇ تەرەققىي قىلدى، شەكىل مۇقىملاشتى، بېزەش، نەقىشە بېرىش ۋە يالتىرىتىش قاتلاملىرى مەيدانغا كەلدى. ئەپسۇس، مەندە شۇ دەۋرگە تەئەللۇق بۇيۇملار يوق. بۇ بۇيۇم خەن سۇلالىسى دەۋرىگە مەنسۇپ. خەن دەۋرىدە قاشتاشتىن ئىشلەنگەن چوڭراق بۇيۇملارنىڭ ئىشلىنىشى قوپال، كىچىك بۇيۇملار- ئىشلىنىشى سىپتا. ماۋۇ بۇيۇمغا قاراڭ، شەكلى ناھايىتى يىلى قان. ماۋۇ بۇيۇم تاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ. بېرىلگەن- نەقىشتىن بۇددا دىنىنىڭ تەسىرىنى، تېپىك تاڭ دەۋرىقا ماھىر- لىق روشەن كۆرۈنۈپلىشقا بولىدۇ. سۇڭ ۋە يۈەن دەۋرىگە كەن شۇ- بۇيۇملار بۇ يەردە يوق، بۇنىڭدىن تولىمۇ ئەپسۇسلىنىشىڭگە راست-

چاغلاردا ئىشلەنگەن بۇيۇملار ئارىسىدا كىچىك بۇيۇملار كۆپ، چوڭراق بۇيۇملار ئاز، قاشتاش تاغ ھەيكىلى يېگانە بۇيۇم. ماۋۇ كۆك قاشتاش تەشمە نەقىشلىك بۇيۇم مىڭ سۇلالىسىنىڭ ۋەنـ
يەن دەۋرىگە مەنسۇپ. قاراڭ، چۆگۈننىڭ ئاستى تەرىپىدىكى «زىگاڭ» دېگەن ئىككى خەتكە. بۇ، شەك ـ شۇبھىسىز، لو زىگاڭ ئۇستا ئىشلىگەن بۇيۇم. لو زىگاڭ ياشىغان دەۋرلەردە ئۇستىلار كۆپ، ئېسىل بۇيۇملارمۇ تولا ئىدى. لېكىن شۇ دەۋردىكى بۇيۇملارمۇ ئاز ـ تولا نۇقسانلاردىن خالىي ئەمەس، شەكىل قوغلىشىپ، سۈپەتكە سەل قارالغان، كۆركەم ئەمەس. چىڭ دەۋرىدە قاشتاشچىلىق ھۈنەر ـ سەنئىتى يېڭى پەللىگە كۆتۈرۈلۈپ، تەشمە نەقىش، يېرىم قاپارتما نەقىش ئۇسۇللىرى ۋە رەڭ بېرىش تېخنىكىسى مەيدانغا كەلدى. سىزنىڭ كېمە ھەيكىلىڭىزدە بۇ ئۇسۇللار ئۆز ئىپادىسىنى تاپقان. لېكىن مېـ
نىڭ قولۇمدىكى چىڭ دەۋرىگە تەئەللۇق بۇيۇملارنى ياخشى دەپ كەتكىلى بولمايدۇ. مەن سىزنىڭ كېمە ھەيكىلىڭىزنى چىڭ دەۋرى ئۇسلۇبىغا خاس تىپىك بۇيۇم قاتارىدا ساقلايمەن. سىزـ
دەك ماھارەت ئىگىسىنى مەن تېخى بېيجىڭدا كۆرمىدىم.

خەن زېچى گويا ئۇزۇن چۈشتىن كېيىن ئېسىگە كەلگەندەك سۈتتىق ھەسرەتلىنىپ:

ـــ ھەي ئىسىت، ھەي ئىسىت! ئاتا ـ بوۋىلىرىمىنىڭ ئۇنى؛كلىرى ئالدىدا مەن ئۆزۈمنى يېڭى شاگىرتتەك ھېس قىـ
مەن! خونتېر ئەپەندى، سىز بۇنچىۋالا بىلىملەرنى نەدىن ئەپەندى؟ ـــ دېدى.

مەن يىغىجۇڭگودىن! ـــ دېدى سام خونتېر كىمىتەرلىك تى سىز جۇڭگونىڭ ئاسارئەتىقىلىرى، جۇڭگولۇق ھۈنەرۋەنـ
سىپ چۈشىولۇق سودىگەرلەر، جۇڭگولۇق ئالىملار، ھەممىسى تارىخىنىڭ ئۆزىم. خەن ئەپەندى، سىز بېيجىڭدا ئۆتكەن «قاشـ
خەن زېچى» نى بىلىشىڭىز مۇمكىن!

ـــ «بىلمەدان» قەسىرىدىكى ھېلىقى ھەزرەتنى دەم - سىز؟ ـــ دېدى خەن زىچى. ئۇنىڭ قەلبىدە چەكسىز سېغىنىش ھېسسىياتى قوزغالدى. ئەسلىدە سام خونتېر ئەپەندى «قاشتاش مەستانىسى» غا چوقۇنىدىكەنده!

ـــ ھەئە! ـــ دېدى سام خونتېر ئىنتايىن ھۆرمەت بىلەن، ـــ ھەزرەت ھايات ۋاقتىدا مەن ئۇنى نەچچە قېتىم يوقلاپ بارغان. ئۇ بىلىملىك، گەپ - سۆزلىرى پاساھەتلىك زات ئىدى. ئۇنىڭ يېغىپ ساقلىغان ئاسارئەتىقلىرى ئالامەت كۆپ، ئۇنىڭ ئالدىدا مېنىڭكى دېگىزنىڭ بىر تامچىسى. شۇغىنىسى، ھەزرەت يېغىپ ساقلىغان بۇيۇملىرىنى جېنىدىن چارە كۆرەتتى، نۇرغۇن بۇيۇملارنى مېھمانلارغا كۆرسەتمەيتتى، ئۆتۈنۈپمۇ بەرمەيتتى. ئۇ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، بىر ئامالار قىلىپ، قولدىن - قولغا ئۆتۈپ كەتكەن بىر نەچچىسىنى ئالالىدىم. بايا كۆردىگىز، مەن يەنە بىر ئۇستازىمغا رەھمەت ئېيتسام بولىدۇ...

ـــ ئۇ كىم؟ ـــ سورىدى خەن زىچى ئۇنىڭدىن. ئۇ ھەزرەتتىن كېيىنكى يەنە بىر «قاشتاش مەستانىسى» نىڭ كىملىكىنى بىلىشكە تەقەززار ئىدى.

ـــ پۇ شۇچاڭ! ـــ دېدى سام خونتېر كۈلۈمسىرەپ، ـــ سىزنىڭ خوجايىنىڭىز.

ـــ ئۇ؟ ـــ خەن زىچى سام خونتېرغا گۇمان بىلەن قاراپ قويدى، ـــ ئۇ قاشتاش تاراشلاشنى ئۆگەنمىگەن.

ـــ جۇڭگولۇقلاردا: ئۇزۇن ئاغرىغان ئادەم دوختۇر بولۇر، دەيدىغان گەپ بار. پۇ شۇچاڭ كۆپ نەرسىلەرنى كۆرگەن، بۇ ئەڭ ياخشى ئۆگىنىش ھەم تەتقىق قىلىش. ئۇ بىر بۇيۇمنى قولىغا ئېلىپ، ھېچقانداق ئۇسكۇنىگە مۇراجىئەت قىلماي، ئۆز-رۇپ - چۆرۈپ قاراپلا ئۇنىڭ دەۋرىنى ۋە راست - يالغانلىقىنى ئايرىپ بېرەلەيدۇ، بۇيۇمنىڭ شەكلىگە، نەقىشىگە، ئىشلەتكەن ماھارىتىگە، رەڭگىگە ۋە سۈپىتىگە ئەھمىيەت بېرىدۇ، ھەر بىر

دەۋردە بىر قەدەر مۇقىملاشقان ئۇسلۇب ئالاھىدىلىكىنى ئىگە-لەپ، ئاندىن ھۆكۈم قىلىدۇ، ھۆكۈمى ئاساسەن توغرا چىقىدۇ. ئۇ كىشىلەر ھەمىشە ئېتىبارسىز قارايدىغان كىچىك تەپسىلاتلار-نىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلمايدۇ. ئۇنىڭ كۆزى ئۆتكۇر، بۇنىڭغا كەلگەندە ئۇزۇن يىللىق قاشتاش ئويمىكەشلىرىمۇ ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدۇ! ــ دېدى ئۇ.

مۇنداق دەڭ! ــ دېدى خەن زىچى پۇ شۇچاڭنىڭ قابىلىيە-تىگە قايىل بولۇپ، ــ لېكىن، خۇييۇەنجەيدە بۇنداق گەپلەرنى ئاز ئاڭلايمەن، ئاسارئەتىقىلەرنىمۇ كەمدىن كەم كۆرىمەن.

سام خونتېر كۈلۈپ:

ــ مالنى مال تونۇيدىغان ئادەم ئالىدۇ. پۇ خوجايىننىڭ ئاساسلىق تىجارىتى دۇكاندا ئەمەس. شاڭ دەۋرىدىكى يېرىم ھالقىلىق ماۋزۇ قاشتاش بۇيۇمىنى ئالايلى، ــ دېدى ئۇ ئىشكاپتىكى «تاقا شەكىللىك» ھېلىقى قاشتاش بۇيۇمىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ــ بۇنى مەن شۇنىڭ ئۈيىدىن ئالغان. ئۇ بۇنى «بىلىمدان» قەسرى-دىكى ھەزرەتنىڭ نەۋرىسىنىڭ قولىدىن ناھايىتى ئەرزان ئالغان-كەن. بۇ بۇيۇم ئەسلى ئۇچ تال ئىدى...

ــ ئۇچ تال؟ ھەممىنى ئالدىڭىزمۇ؟

ــ ناھايىتى ئەپسۇس، ئالالمىدىم. ئامېرىكىلىق، فرانسە-يىلىك ژە ئىتالىيىلىك بىرنەچچە دوستلىرىم بار ئىدى، ئۇچ تال بۇيۇمغا ھەممىسىنىڭ كۆزى چۈشتى. پۇ شۇچاڭ بۇيۇملار-نىڭ شاڭ دەۋرىگە مەنسۇپ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بىر چەتتە تۇراتتى. مەن دوستلىرىم بىلەن ئۇنىڭ ھۆكۈمىگە قايىل بولدۇم ھەم ھەربىرىگە بەش تۈمەندىن، ئۈچىسىگە ئون بەش تۈمەن تەڭگە باھا قويدۇق...

ــ ئون بەش تۈمەن؟ ــ بۇ سانىنى ئاڭلاپ خەن زىچى ئىخ-تىيارسىز توۋلاپ كەتتى.

سام خونتېر چىرايىنى ئۆزگەرتمەستىن گېپىنى داۋام قىلـ

دی:

ـــ شۇ چاغدا ھەممىزنىڭ بۇ بۇيۇمنى ئالغۇمىز بار ئىدى. ئۇنىڭ پەقەت بىرىنلا ساتىمەن دېيىشىنى ئويلىماپتۇق.

ـــ قالغان ئىككىسىنچۇ؟ ئۆزى ئېپقالدىمۇ؟

ـــ ياق، چېقىۋەتتى! قالغان ئىككىسىنى يەرگە ئېتىپ كۆكۈم - تالقان قىلىۋەتتى.

ـــ ھە! ـــ دېدى خەن زىچى يۇرىكىنى خۇددى بىرى سۇ - غۇرۇۋەتكەندەك، ـــ نېمىشقا؟

ـــ پۇلنى دەپ! ـــ دېدى سام خونتېر ئىچ - ئىچىدىن ئۆكۈنۈپ، ـــ ئۇ ئىككى تېلىنى چېقىۋەتتى، شۇنىڭ بىلەن بىر تېلى تۈتىيا بولدى. باھاسى بىردىنلا ئۆرلەپ، ئاخىر ئەللىك تۆمەنگە ئالدىم.

ھەيران بولۇپ ئاغزىنى ئېچىپ قالغان خەن زىچىنىڭ بىر ھازاغىچە ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى. پۇ شۇچاڭنىڭ ھىيلىگەر چىرايى شۇ قەدەر ئوماق، شۇ قەدەر قورقۇنچلۇق ھەم شۇ قەدەر يىرگىنىشلىك ھالەتتە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا پەيدا بولدى.

سام خونتېر بايا قىلغان سۆزلىرىگە خەن زىچىنىڭ ئىنكاس قايتۇرۇشىنى كۈتۈپ ئۇنى تەمكىنلىك بىلەن كۆزىتىپ تۇراتتى. پۇلنىڭ ھەرقانداق ئادەمنى ئۆزىگە تارتىدىغانلىقىغا ئۇ ئىشىنەتتى. بۇ خىل تارتىش كۈچىنىڭ تۇرتكىسىدە ھەرقانداق ئادەم ئۆزىنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى، تەدبىرىنى ۋە جاسارىتىنى ئالدىن تولۇق جارى قىلدۇرالايدۇ، ئەلۋەتتە.

خەن زىچى قىممەت باھالىق بۇيۇملار تىزىلغان ئىشكاپ ئالدىدا تەرلەپ كەتكەن قوللىرىنى تىنىمسىز ئۇۋۇلاپ تۇراتتى.

سام خونتېر پۇرسەتنىڭ پىشىپ يېتىلگەنلىكىنى پەملەپ، خەن زىچىنىڭ چىرايىغا، چاقناپ تۇرغان كۆكۈچ كۆزلىرىگە قاراپ:

ـــ خەن ئەپەندى، پۇ شۇچاڭ چېقىۋەتكەن ھېلىقى ئىككى

تال بۇيۇمنى ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىدىڭىز ھە؟ ــ دېدى.

ــ ئەسلىگە كەلتۈرۈش؟ كۆكۈم ـ تالقان بولۇپ كەتكەن قاشتاشنى قانداق ئەسلىگە كەلتۈرگىلى بولىدۇ؟

ــ نېمىشقا بولمايدۇ؟ سىزنىڭ قولىڭىز بىلەن بولىدۇ.

ــ مېنىڭ قولۇم بىلەن؟ ــ دېدى خەن زىچى ھاڭۇاققان ھالدا تەرلەپ كەتكەن قوللىرىنى ئېچىپ.

ــ قولۇمدىكى مۇشۇ بۇيۇمغا قاراپ ئوخشاش ياسىغىلى بولىدۇ، ــ دېدى سام خونتېر مەقسىتىنى ئاشكارىلاپ، ــ بۇ مەن ئۇچۇن ھەم سىز ئۇچۇن ئىنتايىن پايدىلىق ئىش. خەن ئەپەندى، مەن سىزنى شۇنىڭ ئۇچۇن ھەمكارلىققا تالليدىمكى، سىز ۋايىغا يەتكەن ھۇنىرىڭىز بىلەن بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايسىز. يەنە بىر سەۋەب بار، ئۇ بولسىمۇ، سىزنىڭ پۇ شۇچاڭ بىلەن بىر نىيەتتە ئەمەسلىكىڭىزنى بىلىپ قالدىم.

خەن زىچى بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ھاياجانلىنىپ نۇرغۇن ئىشلار كۆز ئالدىغا كېلىپ، دەيدىغانلىنى دەپ ئىچىنى بوشىتىۋالغۇسى كەلدى، لېكىن يەنىلا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، خاتىرجەم ھالدا:

ــ خونتېر ئەپەندى، مېنى دوست قاتاردا كۆرگىنىڭىزگە رەھمەت. ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات. بۇ تەلىپىڭىزنى، كەچۈرۈڭ، مەن ھازىرچە ئورۇندىيالمايمەن. مېنى ئىككى يىل، پەقەت ئىككى يىللا كۇتۇڭ! بۇ ئىشنى بىر سىز، بىر مەن، بىر خۇدالا بىلسۇن، كېيىن كۆرۈشەيلى! ــ دېدى.

ئۇلار بۇ يەردە ساق ئۇچ سائەت پاراڭلاشتى. تاماق يېيىشىنمۇ ئونتۇپ قېلىشتى. كۇتكۇچى كېلىپ چۈشلۈك تاماق ۋاقتىنىڭ بولۇپ قالغانلىقىنى ئەسكەرتكەن چاغدىلا سام خونتېر پېشانىسىغا ئۇرۇپ:

ــ كەچۈرۈڭ، خەن ئەپەندى، مەن سىزنى چۈشلۈك تاماقتا

تەكلىپ قىلغانىدىم. . . مەرھەمەت! ــ دېدى.

ــ رەھمەت، خونتېر ئەپەندى، بىزنىڭ تېخى تاماقتىنمۇ مۇھىم ئىشىمىز بار! ــ دەپ رەت قىلدى ئۇ. سام خونتېر پۇ شۇچاڭغا ئالغاچ كېتىش ئۈچۈن خەن زىچىگە قايماقلىق تورت بەردى. ئۇ تورت مۇسۇلمانچە بولمىغاچقا خەن زىچى يېمەيتتى.

ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتتۈپ كەتتى. خۇييۈەنجەينىڭ سودىسى ئالدىراش ئىدى. ئىشلەپ ھەم سودا ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرىۋاتقان خەن زىچى تۇيۇقسىز پۇ شۇچاڭغا قاشتاش كېمە ھەيكىلىنى ئىشلەش ئۈچۈن تۇزۇلگەن ئۇچ يىللىق توختامنىڭ ۋاقتى توشقانلىقىنى، كېمە ھەيكىلىنى ئاللىقاچان تاپشۇرغانلىقىنى، ئەمدى ئۆزىنىڭ كېتىدىغانلىقىنى دېدى.

بۇنىڭدىن ھەيران بولغان پۇ شۇچاڭ چىرايىنى تۇرۇپ توۋلاپ كەتتى:

ــ نېمە؟ كېتىمەن؟ ۋۇي. . . تۇزكۇر ھارىمى! ساڭا لياڭ يىچىڭ شۇنداق ياخشىلىق قىلغانىدى، ئۇ ئۆلۈپ كەتكەندە ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈپ، ئالدىراپ مېنى پاناھ تارتتىڭ، ئىچىم ئاغرىپ سېنى قوبۇل قىلدىم. بۇنچىلىك يۈزسىزلىك قىلىدىغاندىلىقىڭنى ئويلىماپتىمەن. ئەقىلسىزلىق قىلغانلىقىم ئۈچۈن ھەقىقەتەن پۇشايمان قىلىۋاتىمەن. سېنىڭ قارارى يوق پەسەندە ئىكەنلىكىڭنى بىلمەپتىمەن. ئادەم دېگەندە ئىنساپ بولۇش كېرەك. بۇ ئۇچ يىلدا ساڭا يامان قىلمىغاندىمەن؟ كېتىمەن دەپ كېتەرمىش تېخى! خۇييۈەنجەينىڭ «خوجايىن شاگىرتنى ئىشتىن بوشتىۋېتەلەيدىغان، شاگىرت خوجايىنغا ئىشتىن بوشىنىش تەلىپىنى قويالمايدىغان» قائىدىسىنى بىلەمسەن؟

خەن زىچى تىنىق كۆزلىرىنى پۇشۇچاڭغا تىكىپ ۋەزمىن ئاھاڭدا:

ــ ئۇستاز، سىلىنىڭ شەپقەتلىرىنى ئۆمۈربويى ئۇنتۇپ

قالمايمەن. ئۇچ يىللىق تاماق ھەققىنى ئىشلىگەن قاشتاش كېمە ھەيكىلىنى ياساش ۋە ئۇچ يىل خىزمەتلىرىنى قىلىش ئارقىلىق ئۇزىۋەتتىم. مەن ئەسلىدە قورساق تويغۇزۇش ئۈچۈن سىلىگە ئۇ كېمە ھەيكىلىنى ئىشلەپ بېرىشكە رازى بولغان، ئۆزۈمنى سىلىگە قۇل قىلىپ ساتمىغان! مېنى ئەپقالىمەن دېسىلە مەيلى، لېكىن ئىككى يول بار، بىرى، قاشتاش كېمە ھەيكىلىنى ئاچقىپ، نەدە نۇقسان بار، شۇ يېرىنى ماڭا كۆرسىتىدىلا؛ يەنە بىرى، ئىككىمىز تۇزگەن ئۇستاز ـ شاگىرتلىق توختامنى ئاچىسلا، قايتىدىن تۇزۇشكە توغرا كەلسە، مەسلىھەتلەشسەك بولىدۇ. بۇنىڭدىن كېيىنكى ئايلىق ئىش ھەققىم قانچە بولىدۇ، ئۆزلىرى بىر نېمە دېسىلە! ـــ دېدى.

پۇ شۇچاڭنىڭ ئاغزى تۇتۇقلىنىپ قالدى. قاشتاش كېمە ھەيكىلىنى سام خونتېرغا تاپشۇرۇپ پۇلىنىمۇ ئېلىپ بولغاندىن، بۇ توغرۇلۇق سۆزلەيدىغان يولى يوق ئىدى. ئۇستاز ـ شاگىرتلىق توختام مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. قاقۇاش پۇ شۇچاڭ مۇشۇنداق بىر يوچۇقنى قانداق قالدۇرۇپ قويغان بولغىيتتى؟ ھەي، ئۇ مەنپەئەتىنى دەپ ئەقلىدىن ئازغان، ئاچ كۆزلۈك ئۇنى ھاماقەت قىلىپ قويغانىدى. خەن زىچى ئەمدى ئۇنى كولدۇرلىتىپ، ئۇستا بولۇپ يېتىشكەن شاگىرتتەك مەردانىلىك بىلەن ئىش ھەققى ئالمەن دەۋاتاتتى. ھىم، سەن ئىش ھەققى ئېلىشقا لايىقمۇ؟ سەن زېھدى پەس ھۇنەرۋەن، سودا ـ سېتىقتىكى ئىشلارنىڭ بىرىنىمۇ بىلمەيسەن!

ـــ يوقال! ـــ دېدى پۇ شۇچاڭ ھۆركىرەپ. شۇنىڭ بىلەن ئاردىدىكى كونا ھېساب ـ كىتاب تۇگەپ، «ئۇستاز ـ شاگىرت» مېھرىمۇ ئۇزۇلدى، ـــ خەن زىچى، سەن بەك ئاشۇرۇۋەتتىڭ. جاھاندىن ساڭا پۇت قويغۇدەك يەر چىقمايدۇ.

خەن زىچى خۇييۇەنجەيدىن چىقىپ، قەدىمىنى چوڭ ـ چوڭ

ئېلىپ يۈرۈپ كەتتى.

خەن زىچى يەنە ماكانسىز بولۇپ قالدى. لېكىن ئۇنىڭ يېنى چىڭ ئادەمدەك كۆڭلى پۈتۈن ئىدى، ھازىر ئالتە يىلنىڭ ئالدىدىكى سەرگەردان بالا، ئۇچ يىلنىڭ ئالدىدىكى شاگىرت بالا ئەمەس ئىدى، ئۇنىڭدا ئۆز يولىنى تېپىپ ماڭغۇدەك يېتەرلىك قابىلىيەت ۋە يېتەرلىك جاسارەت بار ئىدى.

خەن زىچى رېكشا يالالاشقا پۇلى يوق، گۈڭگۈرت زاۋۇتىنىڭ شەرقىگە قاراپ پىيادە ماڭدى. يەنشۇ كوچىسىدىن شەرققە بۇرۇلۇپ، بۇرۇن ماڭغان يولىنى بويلاپ، مەڭگۈ ئۇنتۇپ كېتەلمەيدىغان جايغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ جايدا ئۇ كېچە - كۈندۈز سېغىنغان قۇشناچ بىلەن ئىككى سىڭلىسى بار ئىدى. ئۇچ يىلدىن بۇيان ئۇ ئۇلارنى يوقلاش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن بولۇپ، ئەمما ھەرۋاقىت ئەسلەپ تۇردى. ئۇ ئەمدى قايتىپ كەلدى...

چىجىنجەي چايخانا قىلىۋېتىلگەنىدى. يۇئېر ئالدىراش كەلگەن بۇ مېھمانىنى چايخانىغا تەكلىپ قىلدى، خەن زىچى يۇئېرنى بىلىكىدىن تۇتۇپ ھاياجان بىلەن:

— يۇئېر سىڭلىم، بوي تارتىپسىز، — دېدى.

يۇئېر ھەيران ھەم خۇشال بولغان ھالدا:

— چى ئاكا! — دەپ ۋارقىراپ يىغلىۋەتتى، قولىدىكى چىنە يەرگە چۈشۈپ چېقىلىپ كەتتى.

بىئېر قولىدا چۆگۈن، سىڭلىسىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ چاي-خانىدىن چىقتى. ئۇنىڭ خەن زىچىگە قادالغان كۆزلىرى غەزەپ بىلەن يانات تى.

— نېمە قىلغىلى كەلدىڭىز؟ بىز سىزنى تونۇمايمىز! — دېدى بىئېر.

كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلگەن خەن زىچى تالاي ئەس-

لمسىلەر قالغان بۇ كونا ھويلىغا ، ئۆزىگە دۇشمەندەك مۇئامىلە قىلىۋاتقان بىئېرغا چوڭقۇر مېھىر بىلەن قاراپ:

ــ مەن قايتىپ كەلدىم، مەڭگۇ كەتمەيمەن، مېنىڭ ئۆيۈم مۇشۇ! ــ دېدى.

ــ ھىم، سىزنىڭ ئۆيىڭىز؟ بۇ يەردە سىزگە ئورۇن يوق! سىز قانچىلىك نېمىدىڭىز؟ سىز بىزنىڭ ئائىلىنىڭ دۇشمىنى، سىز پۇ شۇچاڭنىڭ ئىتى! چىجېنجەي سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا ژەيران بولدى! ــ بىئېر كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، غەزەپ ئاچچىقىدا، ئۆزىنىڭ كەسكىن خاراكتېرىنى نامايان قىلماقتا ئىدى، ــ كۆزىڭىزنى يوغان ئېچىپ قاراڭ، لياڭ جەمەتى يوقاپ كەتكىنى يوق، ئۆچ تېخى ئېلىنمىدى!

خەن زىچىنىڭ قەلبى دولقۇنلىنىشقا باشلىدى.

ــ سىڭلىم، ئۆچنى ئون يىلدىن كېيىن ئالساقمۇ كېچىكمەيمىز. مەن شۇ سەۋەبتىن كەتكەن، يەنە شۇنىڭ ئۈچۈن قايتىپ كەلدىم. مەن چىجېنجەينى قايتىدىن ئۆرە قىلمەن. لياڭ جەمەتىنىڭ ئىگىلىكى ژەيران بولمىدى، ئۇنىڭ قىزلىرى بار، شاگىرتى بار، بۇنى خەقلەر بىلسۇن، ــ دېدى خەن زىچى.

بىئېر بىلگىلى بولمايدىغان دەرىجىدە ئۆزگىرىپ كەتكەن خەن زىچىگە ھاڭۇبقىپ قاراپ قالدى. ياق، ئۇ ئۆزگەرمىگەن، ئۇ يەنىلا ئۇنىڭ ئاكىسى، ئاكىسى يەنە قايتىپ كەلدى! كۆزىنى يۇمۇپ ــ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا بىئېر بىردىنلا ئاكىسىنىڭ ئۇچ يىل بۇرۇن چىجېنجەيدىن ئايرىلغان غەلىتە قىلىقىنى چۈشەندى، ئۇنىڭ ئۇچ يىللىق جاپالىق ئەجرىنى ھېس قىلدى. خۇشاللىق بىلەن خىجىللىق ياش قىزنىڭ قەلبىنى تەڭلا چۈلغىۋالدى، كۆز چاناقلىرىدىن ياش ئېتىلىپ چىقتى.

ــ ئاھ، چى... چىجېنجەي، بىزنىڭ چىجېنجەي مۇشۇ كۈنلەرگىمۇ ئۈلىشىدىكەن! ــ دېدى ئۇ.

ـــ ئەلۋەتتە! ـــ دېدى خەن زىچى. ئۇنىڭ كەڭ كۆكرەك-لىرى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىپ تۇراتتى. ئاشۇ كۆكرەك-لىرى ئىچىدە ئۇلۇغۋار غايىگە تولغان بىر يۈرەك سوقۇۋاتاتتى. خەن زىچى بىئېرنىڭ قولىدىكى چۆگۈننى تارتىۋېلىپ، بىر چەت-كە قويۇپ:

ـــ بولدى، چاي ساتماڭ، چىجىنجەي بۇنىڭدىن كېيىن قاشتاش تاراشلىمايدۇ، خۇييۇەنجەيدەك چوڭ ئوقەت قىلمىز، پۇ فامىلىلىك بىلەن كۇچ سىنىشمىز! ـــ دېدى.

بىئېرنىڭ چىرايىغا ئاخىرى كۈلكە يۈرگۈردى، ئۇچ يىلدىن بۇيانقى غېرىبلىق تۇيغۇ تارقىلىپ كەتتى. ئۇ خەن زىچىنىڭ ئەركەكلەرگە خاس غەيۇرلۇقىدىن ۋۇجۇدىدىكى كۇچ ـ قۇۋۋەتنى كۆردى. ئۇ ئاكىسىنىڭ كۆڭۈل ـ كۆكسىنىڭ بۇنچىلىك كەڭ-لىكىنى ئويلىمىغانىدى.

ـــ ئاكا، لېكىن بىزنىڭ... پۇلىمىز يوق تۇرسا! ـــ دېدى ئۇ.

ـــ كېرەك يوق، پۇل دېگەننى ئادەم تاپىدۇ. ئاۋۋال پۇل بار دوستلىرىمىزنىڭ ياردىمىگە تايىنىمىز، تېزلا پايدا ئالىمىز. مېنىڭ ئىككى قولۇم بارغۇ! ـــ دېدى خەن زىچى قوللىرىنى كۆرسىتىپ. ئۇ مۇشتۇمىنى تۇگىۋىدى، ئۇگە ـ ئۇگىلىرى قارىسىلداپ كەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ مۇشۇ بىر جۈپ قولى ئارقىلىق ھەممە نەرسىنى يارىتالايدىغانلىقىغا، ئاسماندىكى يۇلتۇزلار بىلەن ئايىنىمۇ يۇلۇپ ئالالايدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

بىئېر خەن زىچىنىڭ قوللىرىنى ھاياجان بىلەن سىلاپ كەتتى. بۇ بىر جۈپ قوپال، يىرىك قول ئۇنىڭ دادىسىنىڭ قوللىرىغا ئوخشاش كۈچلۈك ئىدى. خىجىللىق ئىچىدە ئۇنىڭ مەڭزىلىرى تۇيۇقسىز «ۋىللىدە» قىزارىدى. بۇ ئەر كىشىنىڭ بىر جۈپ قولى ئىدى، خەن زىچى ئۇنىڭ دادىسى، يا بىر تۇغقان

ئاكىسى ئەمەس ئىدى. ئو قولىنى تارتىۋېلىپ:

ئاكا، سىز بىزنىلا ئويلىسىڭىز بولمايدۇ، كېيىن بالا - چاقىلىق بولۇشىڭىز كېرەك! ــ دېدى پىچىرلاپ:

ــ مەنمۇ؟ ــ دېدى خەن زىچى بۇ گەپتىن غەيرىيلىك ھېس قىلىپ، ــ چىجىنجەي مېنىڭ ئائىلەم!

ــ چى ئاكا، ــ دېدى بىئېر بوش ئاۋازدا. ئۇ قاياق ھاياجىنىنى باسالماي خەن زىچىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتتى، ــ چى ئاكا، مەن سىزگە يارەملىشىمەن، سىز... مېنى ئېلىڭ!

6 ـ باب تۇزاق

شىنيۆ:

ساڭا مۇشۇ خەتنى يېزىۋېتىپ قەلبىمدىكى ھاياجانىنى باسالـ
مايى قېلىۋاتىمەن. مەن كەمدىن كەم مۇشۇنداق بولىمەن، تۇرـ
مۇشتا مېنى قايغۇغا سالىدىغان ھەم خۇشال قىلىدىغان ئىشلار
ناھايىتى ئازدەك ھەممىگە كۆنۈپ قالدىم. مەن ئۆسمۈرلۈك
چاغلىرىمدىن تارتىپلا نېمىنىڭ خۇشاللىق ئېكەنلىكىنى بىلمەيـ
مەن. ئاتا ـ ئانامنىڭ مېھرىگە تولۇق قانمايلا چوڭ بولدۇم.
ئائىلىدە ئاتا ـ ئانامنىڭ پەرىشانلىقلىرىغا بالدۇر شېرىك بولدۇم.
ئۇلارنىڭ تۇرمۇشقا بولغان ئاغرىنىشلىرىنى ئاڭلاپ، بىر ـ بىرىگە ھەتتا
بىزگىمۇ تاپا ـ تەنە قىلىشلىرىنى كۆردۈم. مەن ھەممە ئائىلىلەر
مۇشۇنداق دەپ يۇرۇپتىمەن، ئۇنداق ئەمەسكەن. چەت ئەللىك
بىر يازغۇچى مۇنداق دېگەن: بەختلىك ئائىلىلەر بىر ـ بىرىگە
ئاساسەن ئوخشاپ كېتىدۇ، بەختسىز ئائىلىلەر بىر ـ بىرىگە
ئوخشىمايدۇ. بۇنى تېخى يېقىندا بىلدىم. مەن بىر بەختسىز
ئائىلىدە تۇغۇلغان قىزمەن. دادام بىلەن ئاپام ئاجىز. بىر ـ
بىرىدىن ئاچچىقىنى ئېلىش ئاجىزلارنىڭ بەختسىزلىككە تاقابىل
تۇرۇشتىكى بىردىنبىر ۋاستىسى. مەن بىر بەختسىز، لېكىن
ئۆزۈمنىڭ يارىماس ئېكەنلىكىمگە ئىشەنمەيمەن. مېنىڭمۇ بەختـ
سىزلىكتىن قۇتۇلۇش، بەختكە ئېرىشىش ھوقۇقۇم بار. مۇـ
شۇنداق بولغاچقا، تەقدىرنىڭ سىناقلىرى ئالدىدا ئۆزۈمنى سەن
بىلەن سېلىشتۇرۇشقا پېتىناتتىم، ماڭا مەنسۇپ بولغان نەرسەـ
لەرنىڭ ھەممىسگە ئېرىشىشىم كېرەكلىكىگە ھەم ئېرىشەلەيدەـ
غانلىقىمغا ئىشىنەتتىم. بىراق، مەن يەنە خاتالاشتىم. بىرى

ماڭا پال سېلىپ: سىزنىڭ ئالدىڭىز ئوچۇق ئەمەسكەن، ئوڭۇش-سىزلىقلارغا يولۇققۇپ تۇرىدىكەنسىز، دېگەنىدى. پالچى ھەققە-تەن توغرا ئېيتقانىكەن، مەن تولۇپ - تاشقان ئۈمىد بىلەن ھايات يولىغا قەدەم قويۇپ يەنە ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرىدىم.

مەن جىددىي ئېقىم ۋە قانىنامدا ئۈمىدسىزلىك ئىلكىدە جان تالاشتىم. بۇ چاغدا ماڭا قۇتقۇزۇش چەمبىرىكى تاشلاپ بەرگەن كىشى باشقا ئادەم ئەمەس، بەلكى سەن، مېنىڭ دوستۇم ھەم سېنىڭ ئاتا - ئانالىڭ! شۇ يەكشەنبە كۈنىدىكى مول چۈشلۈك تاماق ھېلىھەم قەلبىمنى ئىللىتماقتا. سەن بىلمىسەن، مەن ئاشۇ بىر ژاخ مول تاماققا مەپتۇن بولۇپ كەتمىدىم، سىلەرنىڭ ماڭا قىلغان ھىممىتىگلاردىن تەسىرلەندىم. سىلەرنىڭ ژۇجۇدۇڭلاردىن ئىنسانلار ئارىسىدا ياتلىشىش ئەمەس، بەلكى ئىللىق مېھىر - مۇھەب-بەتنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلدىم. كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە سازا-ۋەر مۇلايىم خەن تاغا، خەي ھامامنىڭ ئىستىقبالىمغا ھەتتا ئاتا - ئانامدىنمۇ ئارتۇق كۆڭۈل بۆلدى. شىنيۆ، سېنىڭ كىشىنى چۈشىنىدىغان، كىشىنىڭ ھالىغا يېتىدىغان ئاتا - ئانالىڭ، ئە-ناق، كۆڭۈللۈك ئائىلەڭ بار ئىكەن. سەن نېمىدېگەن تەلەي-لىك، ماڭا ھەقىقەتەن ھەستلىكىم كېلىدۇ.

سەن ھازىر مەملىكەت بويىچە ئەڭ ئالىي بىلىم يۇرتىدا بىلىم ئېلىۋاتىسەن، بۇ ئالىي بىلىم يۇرتىغا پۈتۈن مەملىكەتتە-كى ياشلارنىڭ سەرخىللىرى يىغىلغان. سەن ئۇلارنىڭ بىر ئەزا-سى بولۇشقا مۇناسىپ! شىنيۆ، سەن يوپيورۇق ھەم ئازادە سىنىپلاردا تەشنالىق بىلەن بىلىم ئېلىۋاتقان، چىراغ يورۇقىدا پۈتۈن زېھنىڭنى يىغىپ ئىلىم - پەن قورغىنىغا ھۇجۇم قىلىۋات-قان چېغىڭدىمۇ دوستۇڭنى ئەسلەپ قوي، بىز خۇددى باشتا دېيىشكەنگە ئوخشاش، مەن ساڭا ھەمراھ بولىمەن، سەن ماڭا ۋەكىللىك قىلىسەن!

خەن تاغام ئەتە مېنىڭ ئىشىمنى سۈرۈشتە قىلىپ ئاسارئە-

تىقە ماگىزىنىغا يەنە بارىدۇ. مەن ئۇنىڭ خۇش خەۋىرىنى كۈتىد-
مەن. قارا، مەن يەنە خام خىيالغا بېرىلىپ كەتتىم. ئۆمۈر
مەنزىلىمنى ھەمىشە سەراپقا ئوخشاش بولۇپ قالمىسىكەن دەي-
مەن!

ساڭا چەكسىز ئىستىقبال تىلەپ:
مەڭگۈلۈك دوستۇڭ شۇيەن

شىنيۆ قولىدا تاماق قاچىسى، ئاشخانىدىن چىقتى. ئۇ يېڭى تاپشۇرۇۋالغان خەتنى تاقەتسىزلىك بىلەن ئوقۇپ ماڭدى. شۇنـ چىلىك چوڭ مەكتەپنىڭ ھەممە يېرىدە ئوقۇغۇچىلار ۋە ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر ئاشخانىسى بار ئىدى. مۇسۇلمان ئاشخانىسى مۇشۇ بىرلا ئىدى. كىچىك ھەم كونا بۇ مۇسۇلمان ئاشخانىسى پۈتكۈل مەكتەپتىكى ئىنتايىن ئاز سانىنى تەشكىل قىلىدىغان مۇسۇلمانلار نى تاماق بىلەن تەمىنلەيتتى. ئاشخانا ئويمانغا جايلاشقان بولـ غاچقا، يامغۇر ياغقاندا ئىشىك ئالدىغا يامغۇر سۇيى يىغىلىپ قالاتتى. ئاشخانىدا تاماق يەيدىغانلار بەك ئاز ئىدى، تامىقىنى سىرتتا، بىرەر جاينى تېپىپ يېيىشەتتى. ئاشخانىنىڭ ئالدىدىكى يول ياسالغان يول بولماستىن، مۇسۇلمان ئوقۇغۇچىلار مېڭىپ پەيدا قىلغان يول ئىدى. مەكتەپتىكى ھەممە يەرگە قاراپ كەتكەن ئاسفالت يولغا ئوخشمايتتى، ئېگىز ـ پەس، ئويمان ـ چوڭـ قۇر، ھاۋا ئوچۇق كۈنلىرى توپا ئۇرلەپ تۇرىدىغان، يامغۇر ياغقان كۈنلىرى پاتقاق بولۇپ، كۈز كۈنلىرى غازاڭ قاپلاپ كېتىدىغان توپا يول ئىدى. بۇ يولدا مۇسۇلمانلارنىڭ قەدەم ئىزى قالاتتى. شىنيۆ خەتنىڭ بېشىنى ئوقۇپ بىر قىسما بولۇپ قالـ دى. چېن شۇيەن ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان مەزگىللىرىدە ماقالىنى تازا ياخشى يازالمايتتى، لېكىن بۇ خەتنى ھەقىقىي تەسىراتقا ئىگە بولغاچقا، ناھايىتى تەسىرلىك يازغاندى. ئالدىنـ قى يەكشەنبە كۈنى بىللە تاماق يېگەن چاغدا ھەمىسى خۇشاللىققا

چۆمۈلگەن بولغاچقا، چىن شۇيەن غەمكىن ھەم ئازابلىق روھى - ھالىتىنى بىلىندۇرمىگەنىدى. خېتىدىن ئۇنىڭ تەقدىرىنىڭ ئادا-لەتسىزلىكىدىن نارازى ئىكەنلىكى چىقىپ تۇراتتى. شۇنىڭ بۇ ئىش توغرۇلۇق ئۇنىڭ بىلەن يۈزتۇرانە پاراڭلىشىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. ئۇ سىنىپىدىكى شېپ چىۋىسىنى يادىغا ئالدى. سىنىپ باشلىقى جېڭ شاۋجىڭنىڭ ئاشكارىلىشىچە، ئۇنىڭ دادا-سى شاڭخەيدىكى مەشھۇر كاپىتالىست ئىكەن، بىر كىتابخانىسى بار ئىكەن، ھازىرغىچە ئۆسۈم پۇل ئالىدىكەن. ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى چىن شۇيەننىڭكىدىن ناچار ئەمەسمۇ؟ ئۇ يەنىلا بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئىمتىھان بېرىپ كىردى. جېڭ شاۋجىڭ كۆپ-چىلىككە ئۇنى كەمستەمسلىكنى، «سىياسەتنى گەۋدىلەندۈ-رۈش» كېرەكلىكىنى پۈرىتىپ تۇرىدۇ. ئۇنداقتا، چىن شۇيەن-چۇ؟ ئۇنىڭ دادىسى «كىچىك كارخانا خوجايىنى» بولغانلىقتىن ئەتىۋارى يوق بولسا كېرەك. ناۋادا كاپىتالىست، چوڭ كاپىتا-لىست بولغان بولسا، كىشىلەرنىڭ كەمسىتىشىگە ئۇچرىمىغان بولار ئىدى؟ . . . سىرلىق ھەم سورىغىلى بولمايدىغان بۇ مەسە-لىگە شۇنىڭ جاۋاب تاپالمايتتى، پەقەت تەقدىرگە ئىلتىجا قىلماق-تىن باشقا يول يوق ئىدى. «سەراپقا. . . » ئوخشاش قىسمەتكە چىن شۇيەننىڭ ئۆزىمۇ ئىشىنىدىكەنغۇ؟ . . .

شۇنىڭ خەتنى ئوقۇۋېتىپ، خۇددى بورانلىق دېڭىزدا چىن شۇيەن بىلەن تەڭ تۇرۇپ چۆكۈپ كېتىپ تۇنجۇقۇپ قالغىلى قىل قالغاندەك، تۇرۇپ سۇ يۈزىگە لەيلەپ چىقىپ ئۇمىدلەنگەن-دەك ھالەتتە بولدى. ئەھۋالى ئوخشاش بولمىغان دوستلارنىڭ خۇشاللىقى ۋە قايغۇسى ئورتاق بولىدۇ. شۇنىڭ ئاخىرقى قۇرلار-نى كۆرۈپ بولۇپ كۆڭلى سەل جايىغا چۈشتى. ئۇ چىن شۇيەن-نىڭ غېمىنى يەۋاتقان ئاتا - ئانىسىغا رەھمەت ئېيتتى، چىن شۇيەننىڭ مۇرادىغا يېتىشىنى، ئىككى ئائىلىنىڭ مۇشۇنداق مۇ-ناسىۋەتنى ساقلىشىنى ئۈمىد قىلدى. بولمىسا، دوستلار مۇھىت-

نىڭ ئۆزگىرىشى بىلەن ياتلىشىپ ياكى ئايرىلىپ كېتىشى مۇم-
كىن ئىدى. ئۇ شۇيەندىن ئايرىلىپ قېلىشنى مەڭگۈ خالىمايت-
تى. شۇيەننىڭ ھەۋەس قىلىشلىرى ۋە رىغبىتى ئۇنىڭغا مەدەت
بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇ كۆڭلىدە: شۇيەن، مەن سېنى ئائۇمىد
قويمايمەن، مەن ساڭىلا ئەمەس، بەلكى ئاكامغىمۇ «ۋەكىللىك»
قىلىمەن. بىز مۇسۇلمانلارنى خەقلەر سودىگەرچىلىك قىلىپ
تىرىكچىلىك قىلىدۇ، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغانلىرى، ئالىملە-
رى ناھايىتى ئاز دەپ بىلىدۇ، خۇددى بىز ئالىي مەكتەپتە
ئوقۇيالمايدىغاندەك، ئالىم بولالمايدىغاندەك ھەم بىلىم ئېلىش
بىزگە ياراشمايدىغاندەك. ھىم، قۇرۇپ كەتسۇن، بۇنداق بىر
تەرەپلىمە قاراشلار!

شىنيۆ 27 ـ يىنانىڭ ئالدىغا كەلگەندە، ياتاقتىن چىققان
شېپ چېۋسىغا ئۇچراپ قالدى. ئۇنىڭ قولىدا بېلىق كونسېرۋا-
سى بار ئىدى. شىنيۆ ئەتراپقا ئېرەنسىزلىك بىلەن قاراپ،
ئىككى كىشىلىك تاماقنى كۆتۈرۈپ، شېپ چېۋسىنى ساقلاپ
قارىغاي تۇرغان ساۋاقدىشى تاڭ جۇنشېڭنى كۆرۈپ قال-
دى. ئۇلار مەكتەپكە كەلگەن بىرىنچى كۈندىن تارتىپ يۈرتداش-
لىق مېھرىدىن كەچمىگەن، مۇناسىۋىتى تېخىمۇ چوڭقۇرلىشىپ
كەتكەنىدى. بوش ۋاقىتلاردا ھەمىشە بىر ـ بىرىدىن ئايرىلمايت-
تى، تاماققىمۇ بىللە بېرىپ، بىللە كېلەتتى. مەكتەپنىڭ قورۇ-
سىدىن خالىي بىرەر يەرنى تېپىپ، شۇ يەردە بىللە غىزالىناتتى.

شېپ چېۋسى شىنيۆگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ، كۈلۈپ
قويۇپ يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى. شىنيۆ ياتاقتا كىردى، ياتاقتا
لۇ شيۇجۇ يالغۇز ئىدى، شىرەگە چاپلىشىپ ئولتۇرۇپ تاماق
يەۋاتاتتى.

ـــ جېڭ شاۋجىڭ قېنى؟ ـــ دەپ سورىدى شىنيۆ مۇ-
داقلا.

ـــ Monitor ـــ دېدى لۇ شيۇجۇ كۈلۈپ. ئۇ جېڭ شاۋ-

جىڭنى ئەملى بىلەن ئاتاشقا ئامراق ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىنگلىز تىلىدىكى بۇ تاق سۆزنى ئىمكان بار ئۇرغۇلۇق دېيىشكە تىرىشاتتى. باشقا گەپلەرنى خۇبىي شۇئىسىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئورتاق تىلدا دېيىشكە مەجبۇر بولاتتى.

ــ ئۇ چۇ مۇئەللىمنىڭ يېنىغا ياكى ئوغۇللار ياتقىغا كەتتىمىكىنتاڭ؟ ئۇ دېگەن تاماق ۋاقتىدىمۇ «خىزمەت قىلىدۇ» ! ــ دېدى ئۇ.

شىنيۆ ئۇنىڭ گېپىنىڭ تېگىدە گەپ بارلىقىغا پىسەنت قىلماي، كارىۋىتىغا چىقىپ تاماق يېيىشكە باشلىدى.

لۇ شيۇجۇنىڭ بالا تەگكەن ئاغزى يەنە ئېچىلىپ كەتتى:

ــ بىزنىڭ Monitor باشقىلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىشقا ئۇستا. بولۇپمۇ ئوغۇل ئوقۇغۇچىلار بىلەن. ئۇ بەك مەرد، ئۇ تامىقىنى باشقىلارنى قىينىچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇۋاتقان شەپقەتچى مەبۇدىدەك ئۇنىڭغا ـ بۇنىڭغا بېرىدۇ. كۆپچىلىكنى ئۆزى يالغۇز بېقىپ كېتەلەيدۇ. ئاۋۇچۇ، ــ ئۇ چوكىسى بىلەن ئۇستىدىكى كارىۋاتنى كۆرسەتتى، ــ دەل ئۇنىڭ ئەكسى، شۇنداق پىشىق. بايا مېنى كۆرۈپ قالمىسۇن دېگەندەك قىلىپ، بېلىق كونسېرۋاسىنى تىقىشتۇرۇپ چىقىپ كەتتى، ئېغىز تېگىڭ دەپ. مۇ قويمىدى! ھىم، چاڭجياڭ دەريا‌سى بويىدا چوڭ بولغان بىزدەكلەر قانداق بېلىقنى يېمىگەن؟ تولا بېلىق يەپ زېرىكىپ كەتكەن. ۋۇچاڭ بېلىقىمۇ بىزنىڭ ئادەتتىكى تامىقىمىز. ئۇنىڭ ئۇ كونسېرۋاسىغا ئىشتەي نەدە تۇرۇپتۇ! ــ ئۇ ماي ـ گۆش دىدارى يوق تامىقىنى شالاپلىتىپ يېگەچ ھەدەپ پو ئاتاتتى. بۇگۈنكى كۈندە ئۇنچۇالا كۆپ بېلىق نەدە تۇرۇپتۇ؟ ئۇ ئاچچىقىنى چىقىرىۋاتاتتى.

شىنيۆ تۇرمۇش ئادىتى ئوخشاش بولمىغانلىقتىن ھەمىشە يالغۇز تاماق يەيتتى. تاماق مەسلىسىدە كىم مەرد، كىم پىخسىق، بۇاستە تەسىراتى بولمىغاچقا، گەپكە ئارىلاشمايتتى.

لېكىن، لۇ شيۇجۇنىڭ مۇشۇ ئىش تۇپەيلى بارغانچە ئەۋزەيلەپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ بېلىققا ئىشتىيىڭىزنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ، سىزگە ئېغىز تېگىڭ دېمىگەندۇ، ــ دېدى.

ــ ئۆتەپ بېرىڭە! ئۇنىڭ كۆزى قىيمايدۇ، شاڭخەيلىكلەر پىخسىق كېلىدۇ، ئىشەنمەمسىز؟ ــ دېدى لۇ شيۇجۇ تېخىمۇ قايناپ. ئۇ قاچىسىنى قويۇپ، چوكىسىنى پۇلاڭلىتىپ ئورنىدىن تۇردى، ــ ئوتتۇرا مەكتەپتىكى چېغىمدا ئالگېبرا مۇئەللىمىم شاڭخەيلىك ئىدى. مەن ئۇنىڭ بىر ئىشىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن. بىر قېتىم ئۇنىڭكىگە مېھمان كەلدى. ئۇ مېھمان بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ: ھەي، مەنچۇ، مۇشۇ قىممەتلىك مېھمان ئۈچۈن، تۇن كېچە سائەت ئۈچتە ئەركىن بازارغا باردىم، ئۆچىرەتتە تۇرۇپ كۆكتات ئالدىم، دېدى. سىز بەلكىم مېھمانغا قانداق داستىخان سالغاندۇ دەۋاتقانسىز؟ تاماق ۋاقتى بولغاندا ئىش ئاشكارا بولدى، داستىخانغا قويۇلغان تەخسە ۋە پەتنۇسلار شۇنچىلىك كۆپ، ئەمما قورۇمىلار تەخسە ۋە پەتنۇسلارنى ئارانلا يېپىپ تۇرىدۇ. ئىككى تال دۇغۇ قېقىمۇ بىر قورۇما، بىر ئوچۇم دۇغۇ ياپرىقىمۇ بىر قورۇما، نەچچە تال بامبۇك يىلتىزىمۇ بىر قورۇما ھېسابىدا داستىخانغا قويۇلدى. ئۇ مۇئەللىم چوكىسىنى پۇلاڭلىتىپ: تارتىنماڭلار، تارتىنماڭلار، دېدى. بىر دەمدىن كېيىن ھورى كۆتۈرۈلۈپ تۇرغان بىر توخۇ كەلتۇرۇلدى، مېھمان چوكا تەگكۈزگۈچە، ساھىبخان ئايال توخۇ گۆشىگە چوكىسىنى تەگكۈزۈپ. ــ لۇ شيۇجۇ چوكىسىنى قورۇقدىلىپ قالغان تاماق قاچىسىغا تەگكۈزۈپ ھەربىكەت بىلەن كۆرسىتىشكە باشلىدى، ــ ھەي، ئاپلا، ياخشى دۇملەنمەپتۇ، ئوت سۇس بولۇپ قاپتۇ، خامدەك قىلىدۇ. كەچۈرۈڭ، يەنە ئازراق دۇملەپ كىرەي، ئاندىن ئاستا يەيمىز، دەپ توخۇ گۆشىنى ئاچىقىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن توخۇ گۆشى ئىككىنچى

كىرمىدى. مېھمان تاماقنىمۇ يەپ بولدى، ھېلىقى توخۇ گۆشـ
نىڭ سايىسىمۇ كۆرۈنمىدى.

لۇ شيۇجۇ ھەربكىتى بىلەن كۆرسىتىپ تۇرۇپ ناھايىتى جانلىق ئىپادىلەپ بېرىۋاتاتتى. شاڭخەيلىكلەرنىڭ گېپىنى شيې چيۇسىغا ئوخشاش دەيتتى. ئۇ دەۋاتقان بۇ يەككە كىشىلىك شاڭشىڭ مەيلى ئۇ ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن ياكى ئۆز ئىچىدىن توقۇپ چىقارغان بولسۇن، شۇنىڭ تېلىقىپ كۈلۈپ، ئاغزىدىكى تاماقنى پۈركۈۋەتكىلى قىل قالدى.

دەل مۇشۇ چاغدا شيې چيۇسى قورۇق قاچىسىنى كۆتۈرۈپ ئىشىكنى ئىتتىرىپ كىرىپ كەلدى. شۇنىڭ ئالدىراش ئاغزىنى ئېتىپ، كۈلكىسىنى زورىغا بېسىپ تامىقىنى يەۋەردى. لۇ شيۇجۇنىڭ ئۇنى ئۆچۈپ ياتاقنىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپلا قالدى، ھاۋادا ئېسىلىپ قالغان قولىدىكى چوكىسى قولىنى چۈشۈرۈشى بىلەن «توروككىدە» يەرگە چۈشتى!

ــ سۆزلەۋېرىڭ! سۆزلىمەيسىزغۇ؟ ــ دەپ سورىدى شيې چيۇسى سوغۇقلا.

تەڭلىكتە قالغان لۇ شيۇجۇ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، ئۆزىنى ئاقلاشقا مەجبۇر بولۇپ:

ــ سۆزلەپ بولدۇم. ئۇنىڭغا يۈرتىمىزدا تارقىلىپ يۈرگەن ئۇچقۇر سەركەردە جاڭ فېينىڭ جۇ گېلىياڭنىڭ پەرمانى بويىچە ياڭشيەنگە ھاكىم بولغانلىق توغرىسىدىكى رىۋايەتنى سۆزلەپ بەردىم، ــ دېدى.

ــ بولدى، ئويۇنىڭىزنى قويۇۋېرىڭ! ــ دېدى شيې چيۇسى. ئۇ لۇ شيۇجۇنىڭ يېنىدىن ئۇنىڭغا گۆلىيىپ قاراپ ئۆتۈپ، كارىۋىتىغا چىقتى. شيې چيۇسى بايا لۇ شيۇجۇ كۆرسەتكەن ئويۇننىڭ ئەڭ ئاخىرىدىكى، شۇنداقلا ئەڭ ئېسىل بۆلىكىدە دېيىلگەن گەپلەرنى سىرتتا تۇرۇپ ئاڭلىغانىدى. ئۇ شۇ تاپتا ئۆچ ئېلىش ئۈچۈن ئۇستىدىكى كارىۋاتقا ئەپچىل جايلىشىۋې-

لىپ، ئۆزىگە يېقىملىق تۇيۇلىدىغان شائىخەي تەلەپپۇزىدا:

— ئويۇننى بەك ياخشى ئورۇنلىدىڭىز. شۇغىنىسى، مەن سەھرالىق، بولمىسا شائىخەيلىك ھەزىلكەشلەر ئۆمىكىگە كىرىپ ھەزىلكەش بولاركەنمەن! — دېدى. ئۇ بۇ گەپنى ناھايىتى زەھەرخەندىلىك بىلەن دېدى، لۇ شيۇجۇنى «ھەزىلكەشلىك» كىمۇ سالاھىيىتى توشمايدىغانغا چىقىرىۋەتتى، چۈنكى ئۇ «سەھرالىق» ئىدى. لۇ شيۇجۇ گەپ قىلالمىدى. شيې چيۇسى تەكەبجۇرلۇق بىلەن يەنە: — Miss لۇ، سىزنىڭ تىل جەھەتتە ئىقتىدارىڭىز ئوبدانكەن، مۇشۇ ئىقتىدارىڭىزنى دەرسخانىدا جارى قىلدۇرغان بولسىڭىز ياخشى بولماسمىدى؟ ئىنگلىز تىلى دەرسىدە، مۇئەللىم سوئال سورىغاندا تىرناق تاتىلاپ تۇرۇپ قال - مايتتىڭىز! — دېدى.

بۇ گەپ لۇ شيۇجۇنىڭ ئەجەللىك يېرىگە تەگدى. لۇ شيۇجۇ جۇڭگو ئەدەبىياتى، سىياسەت، دۇنيا تارىخى ۋە تەنتەربىيە دەرسلىرىدە «نەتىجىسى good» ئىدى، ئىنگلىز تىلى دەرسىدىن بەك قورقاتتى، ئىنگلىز تىلى بولسا ئاساسلىق دەرس ئىدى. سىنىپىدىكى ساۋاقداشلار، مەيلى ئوغۇل ياكى قىز ئوقۇغۇچىلار بولسۇن، مۇتلەق كۆپ قىسمى تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئىنگلىز تىلى ئۆگەنگەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەرقايسى جايلاردىن تاللاپ ئېپكېلىنگەن ئەلاچى ئوقۇغۇچىلار ئىدى. ئۇ بولسا «رۇس تىلى كەسپىنى ئىنگلىز تىلى كەسپىگە ئۆزگەرتكەن» بىردىنبىر ئوقۇغۇچى ئىدى. بىرىنچى يىللىقنىڭ بىرىنچى مەۋسۇمىدە ئۆتۇلۇۋاتقان فونېتىكا باشقىلارغا پىششىق تونۇش ئىدى، لېكىن ئۇ يېڭى مەكتەپكە كىرگەن ئوقۇغۇچىدەك تولىمۇ قىينىلاتتى. چۇ مۇئەللىم دەرسنى ئىنگلىز تىلىدا سۆزلەيتتى، ئۇ بولسا خۇددى ساماۋى كىتابتىن ۋەز ئاڭلاۋاتقاندەك ھاڭۋېقىپ ئولتۇراتتى. چۇ مۇئەللىم ناۋىلاج خەنزۇچىنى ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلەپ، تەلەپپۇز قىلىشقا دائىر مۇھىم نۇقتىلارنى قايتا چۈشەندۈ-

رەتتى. مۇئەللىم بىر لۇ شيۇجۇ ئۇچۇنلا شۇنداق قىلاتتى. شيې چيۇسى، تاڭ جۇنشېڭ قاتارلىق سۇرئەت قوغلىشىدىغان ساۋاقداشلار، كۆپچىلىكنى كەينىگە تارتىپ كەتتى دەپ، لۇ شيۇجۇنى يارامايتتى. مانا ئەمدى شيې چيۇسى لۇ شيۇجۇنىڭ يېتەرسىزلىكىنى تىلغا ئېلىپ كۆرەڭلەپ كۇلمەكتە ئىدى. لۇ شيۇجۇ ئاچچىقىدا تاتىرىپ كەتتى، بايامقى گەپكە چاققان ئاغزى گاچىلىشىپ قالغانىدى. ئۇ ئاخىر بولماي، بىردىنلا ئۇستەلگە بېشىنى قويۇپ ئەلەم بىلەن «پاڭگىدە» يىغلاپ تاشلىدى.

بۇ ھال شىنيۆنى تەڭلىككە سېلىپ قويدى. ئەسلىدە لۇ شيۇجۇ بايامقى گەپلەرنى يامان نىيەتتە قىلمىغانىدى، شيې چيۇسى چېكىدىن سەل ئاشۇرۇۋېتىپ قالدى. شىنيۆ شيې چيۇسىغا قول ئىشارىتى قىلدى، شيې چيۇسى ئۇندىمەستىن نەرسە-كېرەكلىرىنى مالتىلاش بىلەن ئاۋارە ئىدى.

لۇ شيۇجۇ بىر خىلدا يىغلاۋاتاتتى.

جېڭ شاۆجىڭ ئىشكتىن كىرىپلا گاڭگىراپ قالدى:

— ۋۇي، لۇ شيۇجۇ، نېمىگە يىغلايسىز؟ بېيجىڭغا كېلىپ ئىككى ئاي بولا - بولمايلا ئۆيىڭىزنى سېغىنىڭىزمۇ؟ — ئۇ تاماق قاچىسىنى قويۇپ قويۇپ، خۇددى ئاچىسىدەك لۇ شيۇجۇنى پەپلەپ تەسەللى بېرىشكە باشلىدى، — مەكتەپ ئائىلىڭىزگە ئوخشاشقۇ!

بۇ گەپنى ئاڭلاپ راستىنلا ئۆينى سېغىنغان لۇ شيۇجۇنىڭ يىغىسى تېخىمۇ ئەدەپ كەتتى.

— كېتىمەن! ئەسلى... كەلمىسەم بوپتىكەن، مەن ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىدىغان ماتېرىيال ئەمەس! — دېدى.

جېڭ شاۆجىڭ نېمە بولغانلىقىنى چۈشىنىپ، مۇلايىملىق بىلەن دېدى:

— سارايدەك گەپ قىلمىسىڭىزچۇ؟ قىيىنچىلىق ئالدىدا قاچاق ئەسكەر بولامسىز؟ بۇ ئىنقىلابچىلارنىڭ پوزىتسىيىسى

ئەمەس. ئارىمىزدا ھېچكىم يارىلىشىدىنلا ئىنگلىز تىلى سۆزلەيدىغان بولۇپ يارالمىغان. سۇ ئۇزۇشنى سۇ ئۇزۇش جەريانىدا ئۆگىنىدىغان گەپ. دەرستە يېتىشەلمىسىڭىز، ساۋاقداشلار يارىدەم قىلسا بولىدىغۇ، بۇگۈن چۈشتىن كېيىن دەرس يوق، بولمىسا مەن... يەنە بىر يېغىن بارىدە...

ــ ئۇنىڭ دەرس تەكرارلىشىغا مەن يارىدەم قىلىمەن، ئىككىمىز شۇنداق دېيىشكەن! ــ دېدى شىنيۆ دەررۇلا.

ــ ياخشىغۇ! لۇ شيۈجۇ، بولدى يىغلىما، ــ دېدى جېك شاۋجىڭ ئۇنىڭ مۇرىسىگە ئۇرۇپ قويۇپ، ئاندىن كارىۋىتىنىڭ يېنىغا بېرىپ ياستۇقىنىڭ ئاستىدىن بىر دەپتەرنى ئالدى ــ دە، ياتاقتىن ئالدىراش چىقىپ كەتتى. ئۇ ھەمىشە مۇشۇنداق ئالدىراش ئىدى. مېڭىش ئالدىدا كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئۇچىسىگە:

ــ ئەمگەك بىلەن دەم ئېلىشنى بىرلەشتۈرۈشكە دىققەت قىلىش كېرەك، كەچتە زالغا كىنو كۆرگىلى بېرىڭلار! ــ دېدى.

جېك شاۋجىڭ چىقىپ كەتتى. لۇ شيۈجۇ يېشىنى سۈرتۈپ بايا يەرگە چۈشۈپ كەتكەن چوكىسىنى ئېڭىشىپ ئالدى، لېكىن قاچىسىدا قېيىقالغان تاماقنى يېگۈسى كەلمىدى.

شيې چيۈسى كىيىمىنى يۆتكەپ، كارىۋىتىدىن ئاستا چۈشۈپ:

ــ ھىم، يېيىشىنلا بىلىدۇ، دەرس گاچىسى، چېچەنلىكتە ئاز سائىلىق مىللەتكىمۇ يەتمەيدۇ، ــ دېدى ــ دە، ئىشكىنى «گۈپپىدە» يېپىپ ياتاقتىن چىقىپ كەتتى.

ــ ھۇ بۇرژۇئازىيە... يەپ ــ ئىچىشىنلا، كىيىشىنلا، راھەت كۆرۈشىنلا بىلىدۇ! ــ دېدى لۇ شيۈجۇ شيې چيۈسى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئاچچىقىنى چىقىرىش ئۈچۈن قاينىپ.

ــ لۇ شيۈجۇ، بۇنداق دېمەك! ــ دېدى شىنيۆ كارىۋاتتىن چۈشۈپ، ئۇ ئەسلىدە جېك شاۋجىڭغا ئوخشاش لۇ شيۈجۇغا:

«بىر ئادەم ئۆزىنىڭ كېلىپ چىقىشىنى تاللىيالمايدۇ» دېگەندەك چوڭ داۋاللارنى دېمەكچى بولغانىدى، لېكىن دېيەلمىدى. شېي چيۇسى ئۆزىنى ئېسىلزادە دەپ چاغلايدىغانلارنىڭ ژۇجۇدىدا قايناپ تۇرىدىغان زەھىرىنى يالغۇز «سەھرالىق» لۇ شيۇجۇغىلا ئەمەس، شىنيۆگىمۇ سانجىغانىدى. ئۇنىڭ «چېچەنلىكتە ئازساڭلىق مىللەتكىمۇ يەتمەيدۇ» دېگەن گېپىدىن ئاز سانلىق مىللەتلەر دۆت ژە ھاڭژاقتى كېلىدۇ، خەن شىنيۆ شۇلارنىڭ ئارىسىدىن تاسادىپىي چىقىپ قالغان ئالاھىدە ئىنسان، دېگەندەك مەنە چىقاتتى. لۇ شيۇجۇ خەن شىنيۆگە يەتمەيدۇ دېگەنلىك ئۇنىڭغا قىلىنغان چىدىغۇسىز خورلۇق ئىدى. شېي چيۇسى كۆرۈنۈشتە خەن شىنيۆ بىر «كىشى» نى ماختىغاندەك قىلغىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ مىللىتىنى چۈشۈرگەنىدى. بۇنداق ياپتا گەپ-لەرنى شىنيۆ ھېس قىلالايدۇ. ئۇزۇن مۇددەت خەنزۇلار رايونىدا تارقاق ئولتۇرغان مۇسۇلمانلار بۇنداق گەپلەرگە ئالامەت سەز-گۈر. بۇنىڭغا دەل مۇسۇلمانلار ئارىسىدىكى سانى ئانچە كۆپ بولمىغان ئالىم، يازغۇچى ژە ئارتىسلارنىڭ ئىسىملىرىنىڭ كەي-نىگە «خۇيزۇ» دەپ ئەسكەرتىپ قويۇشلار سەۋەب بولغان. ئۇلار باشقىلارنىڭ: «ئۇ ئاز سانلىق مىللەتمىكەن؟ ئاسان ئەمەس جۇمۇ!» ياكى: «ئاز سانلىق مىللەت بولغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق-تە...» دېيىشلىرىنى خالىمايدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھەقىقىي بىلىمىگە تايىنىپ ھەرقانداق بىر مىللەت بىلەن باراۋەرلىك ئاساسىدا يۇقىرى - تۆۋەنلىك تالىشىدۇ. باشقىلارنىڭ ئۇلارنى «ئاجىز» كۆرۈپ «ئۆتۈنۈپ بېرىشى» ياكى «ئېتىبار قىلىش» نى ياقتۇرمايدۇ. خەن شىنيۆ شۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىمتىھان بېرىپ، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى غەربىي ياۋروپا تىلى-لىرى فاكۇلتېتىغا ئوتتى ھەتتا ئىككىنچى ئارزۇسىنىمۇ يازماي، ھەرقانداق «ئېتىبار قىلىش» ئىمكانىيىتىگىمۇ ئورۇن قالدۇرمىدى.

شىنيۇ شۇ تاپتا ئۆز ھېسسىياتىنى ھەرقانداق چوڭ داۋلى بىلەن ئىپادىلەپ بېرەلمەيتتى، دېمىسە بولمايدىغان گەپ تىلىنىڭ ئۇچىغا كېلىپ قالغاندى. ئۇ لۇ شيۇجۇغا:

ــ لۇ شيۇجۇ، سىز تىرىشىڭ. خەق سىزنى يارامسىز دېسە، بولدى كېتىمەن دېسىڭىز، بۇ سىزنىڭ ھەقىقەتەن يارامسىزلىقىڭىزنى ئىسپاتلايدۇ. سىز مۇشۇنداق يارامسىز قىزمۇ؟ كەتسەڭىز، ئاتا ـ ئانىڭىزغا قايسى يۈزىڭىز بىلەن قارايسىز؟ ــ دېدى.

ــ مەن راستتىنلا كېتىمەن دېمىدىم! ــ لۇ شيۇجۇنىڭ كۆزلىرىگە يەنە «لۆممىدە» ياش كەلدى، ــ ئۆيدىن ئايرىلغان چېغىمدا دادام مېنى كېمىگە سېلىپ قويۇپ: جۇزى، ئۆينى ئويلىماي ئوبدان ئوقۇ. سەن ئەۋلادىمىزنىڭ ئارىسىدىن چىققان بىردىنبىر ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى، دەپ ماڭا قايتا ـ قايتا جېكىلىگەن. مەن دېپلوم ئالمىغۇچە كەتمەيمەن، لېكىن بەش يىلنى ئۆتكۈزمەك تولىمۇ تەس!

ــ بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇش ھوقۇقىنى بىز تالىشىپ قولغا كەلتۈرگەن، ئاسان قولغا كەلگىنى يوق، ئۇنى قەدىرلەش كېرەك. يۈرتىڭىزدىكىلەرنىڭ سىزگە چوقۇم مەستلىكى كېلىدۇ. سىز بىلەن تەڭتۇش تالاي «سىڭىللار» سىزدەك بەختلىك ئەمەس، شۇلارنى خۇددى كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ سىزگە قاراپ كەينىڭىزدە تۇرۇۋاتقان ھالەتتە يادىڭىزغا ئەكېلىڭ، سىز شۇلارغا ۋاكالىتەن بۇ يەرگە ئوقۇغىلى كەلگەن. ياخشى ئوقۇمايدىغانغا ئاساسىڭىز يوق! ــ شىنيۇ بۇ گەپنى لۇ شيۇجۇغا ھەم ئۆزىگە قىلغان، چېن شۇيەنگە ئوخشاش نۇرغۇن مۇسۇلمان ئوقۇغۇچىلارنى ئويلىغانىدى.

ــ بۇ داۋلىنى مەنمۇ چۈشىنىمەن. لېكىن... ھەي! ــ لۇ شيۇجۇ مەيۇس ھالدا بېشىنى ئۇرۇپ قويدى، كالتە ئىككى تال چېچىمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ قىيىدىغاندەك پۇلاڭلاپ كەتتى، ــ خەقلەر: ئاسماندا توققۇز باشلىق قۇش بار، يەردە خۇبېيلىكلەر،

دەيدۇ. مېنىڭدەك بىر توققۇز باشلىق قۇش قېرىشقاندەك ئىنگىلىز تىلىنى پەقەتلا ئۆگىنەلمەيۋاتىمەن، ــ دېدى.

لۇ شيۇجۇنىڭ ئۆزىنى چۈشۈرۈشى شىنيۆگە كۈلكىلىك تۇيۇلمىدى، ئەكسىچە ئۇ ھەسرەتلەندى.

ــ ھەرقانداق جايدا، ھەرقانداق مىللەت يارىلىشىدىن پەس بولۇپ يارالغان ئەمەس، ئۆزىنى - ئۆزى تېخىمۇ چۆكۈرمەسلىك كېرەك. بىز خۇيزۇلار بەزىلەرنىڭ نەزىرىدە بىچارە ھېسابلىنىمىز، ئاز سانلىق بولغاچقا، ئەقلى قۇۋۋىتىمىزمۇ باشقىلارنىڭكىدىن ئاجىزدەك. ھىم، شۇلارنىڭ بىكىسى بولسا بەسلىشىپ باقساق بولىدۇ! ــ دېدى شىنيۆ.

ــ ئىنگلىزچىدىمۇ؟ ــ دېدى لۇ شيۇجۇ قورققان ھالدا شىنيۆگە قاراپ، ــ سىز ئۇلار بىلەن بەسلىشەلەيسىز، مەن بەسلىشەلمەيمەن، مېنىڭ كاللام قاپاق، تىلىم گال...

ــ سىزنىڭ نەرىگىز دۆت؟ سىز بۇرۇن رۇسچە ئۆگەنگەن، ئىنگلىزچىنىمۇ چوقۇم ئۆگىنەلەيسىز. سىزنىڭ تىلىگىز بەك يۇمشاق، ئۆگەنگەن نەرسىگىزنى ئەينەن دېيەلەيسىز، تىل جەھەتتىكى ئىقتىدارىگىزنى ھەتتا شيې چيۇسىمۇ ئېتىراپ قىلىدۇ. شىنيۆ لۇ شيۇجۇنى خاپا بولۇپ كېتەرمىكىن دەپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېمىدى. لېكىن لۇ شيۇجۇ خاپا بولماي، ئەكسىچە پىخىلداپ كۈلۈپ:

ــ شۇنداقمۇ؟ مەن شاڭخەيلىكلەرنى مېھمان چاقىرىشنى ئەينەن دوراپ بەردىم، ئۇ قايىل بولماي تۇرالمىدى ھە؟

بۇ كۆڭۈلچەك «توققۇز باشلىق قۇش»زە!

شىنيۆ خۇشال كەيپىياتتا:

ــ تىل جەھەتتىكى ئىقتىدارىگىزنى ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىشكە ئىشلىتىڭ، بۇ گەپنىمۇ شيې چيۇسى دېگەن، ــ دېدى.

ــ گېپىگىزنى ئېسىمدە ساقلايمەن، ــ دېدى لۇ شيۇجۇ، ــ ئىنگلىزچىنى راستىنلا ياخشى ئۆگىنىپ كەتسەم،

شيې چيۇسىنىڭ مەدەت بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىمەن.

ئۇ بۇ گەپنى تەنە قىلىپ دېدىمۇ ياكى راست دېدىمۇ، بىلگىلى بولمايتتى. ئىچىدە شۇنداق ئىرادىگە كەلگەن بولسا كېرەك. ئەمما ئۇ يىڭىنى نەگە سانجىسا بولۇۋېرىدىغان يىپ - يىڭنە خالتىسى بولۇپ قالمىسا ياخشى بولاتتىغۇ.

شىنيۆ ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ:

— كىتابىڭىزنى ئېلىڭ، تەكرارنى باشلايمىز! — دېدى.

— Thank yuu — لۇ شيۇجۇ خۇددى ئوقۇتقۇچىنىڭ ئالدىدا تۇرغاندەك ئىتائەتمەنلىك بىلەن ئىنگلىز تىلى كىتابىنى، خاتىرە دەپتىرىنى ئېلىپ «دەرسكە» تەييارلىق قىلدى ھەم شىنيۆنىڭ قىزغىن ياردىمى ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئىنگلىز تىلىدا رەھمەت ئېيتتى.

— توغرا، بىر ياقتىن ئۆگىنىسىز، ئۆگەنگەننى بىر ياقتىن ئىشلىتىسىز، بىر جۈملە ئۆگەنسىڭىز، ئۆگەنگەن بىر جۈملىڭىزنى ئىشلىتىسىز. بىلگەنلىرىڭىز جىق بولسا، ئابزاس بويىچە سۆزلىشەلەيسىز، ئېغىز مەشقىنى يۈرەكلىك قىلىش كېرەك. چۇ مۇئەللىم شۇنداق دېگەن! — دېدى شىنيۆ. ئۇ لۇ شيۇجۇنىڭ ماختاشىنى ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇنى رىغبەتلەندۈردى، — سىز فونېتىكا جەھەتتە بىرنەچچە تاۋۇشلارنى توغرا تەلەپپۇز قىلالمايسىز. مەسىلەن، بايامقى «thank yon» نىڭ بېشىدىكى «th» نى توغرا ئوقۇمىدىڭىز. «th» ئىككى خىل ئوقۇلىدۇ: بىرى [ð] يەنە بىرى [o].

— [o]! — لۇ شيۇجۇ شىنيۆگە ئەگىشىپ ئوقۇدى، لېكىن يەنىلا توغرا بولمىدى

— بولمىدى، «سى» دەپ ئوقۇماڭ. تاۋۇش تەلەپپۇز قىلىشتا مۇھىم نۇقتىغا دىققەت قىلىڭ: تىلىڭىزنى چىشىڭىزغا يەڭگىل تەگكۈزۈڭ، ھاۋا ئېقىمى تىلىڭىز بىلەن چىشىڭىز ئارى-

سىدىكى تار بوشلۇقتىن سقىلىپ چىقسۇن. تاۋۇش تىلىگىز بىلەن چىشىگىزغا سۇركىلىپ چىقىدۇ، تىلىگىزنى ئالدىغىراق سوزىسىز. ماڭا قاراڭ! ــ دېدى شىنيۇ ئۆزى ئۇلگە كۆرسىتىپ.

ــ ۋاي ۋۇي، بۇ تاۋۇشتىن خويمۇ تويدۇم! نېمىشقا چوڭ قۇم تىلىنى سوزۇش كېرەك؟ بەك سەت تۇرىدىكەن! ــ دېدى لۇ شيۇجۇ توغرا تەلەپپۇز قىلالماي قىينىلىپ.

ــ سىز جۇڭگولۇقلارنىڭ خەنزۇچە سۆزلەش ئادىتى بويىچە ئىنگلىز تىلىغا «ئۆزگەرتىش» كىرگۈزمەك ــ دېدى شىنيۇ كۈلۈپ، ــ ھەر بىر تىلنىڭ ئۆزىگە خاس ئۆلچەملىك پونكىتى بولىدۇ، بىر ـ بىرىنىڭ ئورنىنى باسالمايدۇ. چەت ئەللىكلەر خەنزۇچە ئۆگەنگەندە «يىپەك»، «ئۇجمە دەرىخى» گە ئوخشاش سۆزلەرنى تىلىنى چىقىرىپ تەلەپپۇز قىلىدۇ، بۇ بىزگە كۈلكىلىك تۇيۇلىدۇ. شۇلارنىڭ ئۆلچىمى بويىچە «th»نى تەلەپپۇز قىلغاندا تىلنى چىقارماي بولمايدۇ، بولمىسا، باشقىلار-غا كۈلكىلىك تۇيۇلىدۇ. چۇ مۇئەللىم: بۇ تاۋۇشنى توغرا تەلەپپۇز قىلمىغان كىشى «thank. you»نى مەڭگۈ دېيەلمەي ئۆتۈپ كېتىدۇ، دېگەن...

ــ ئەمىسە مەن بىر ئۆمۈر «رەھمەت» دېمەي، ھەرقانداق كىشىگە مىننەتدارلىقىمنى بىلدۈرمەي ئۆتۈپ كەتسەم بولغۇدەك، ــ دېدى لۇ شيۇجۇ قىيدىغاندەك قىلىپ.

ــ ھە؟ نېمە دېگىنىڭىز بۇ؟ نۇرغۇن سۆزلەرنى تەلەپپۇز قىلىشتا «th»دىن ئۆزىڭىزنى قاچۇرۇپ كېتەلەمسىز؟ مەسىلەن، « that »، « this »، «these»، «there»، «they»، « thvee »، «thing »قاتارلىق سۆزلەر «th» بىلەن باشلىنىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى كۆپ ئىشلىتىلىدىغان ئاساسىي سۆزلەر. مۇشۇ سۆزلەرنى دېيىشكە توغرا كەلگەندە، سىز قول ئىشارىتى قىلىدىغان گاچمۇ؟ تاماق يەيدىغان، گەپ قىلىدىغان

«mouth» (ئېغىز) دېگەن سۆزنىڭ «th» بىلەن چۈشۈرۈلىدۇ. بۇ سۆزدىن ئۆزىڭىزنى قاچۇرسىڭىز ئېغىزىڭىزنىمۇ ئاچالمايسىز!

— ھە؟! — دېدى لۇ شيۇجۇ گەپ قىلالمايسىز، — بۇنىڭغا چىدىغىلى بولامدۇ. تىرىك ئادەمگە، mouth بولمىسا بولمايدۇ-دە!

— بەللى! — دېدى شىنيۆ خۇشاللىق بىلەن ئۇنىڭ ئاغزى-نى كۆرسىتىپ:

— سىزنىڭ ئاغزىڭىز نېمانداق ئوماق، mouth نى توغرا تەلەپپۇز قىلدىڭىز!

— شۇنداقمۇ؟ — دېدى لۇ شيۇجۇ زوق بىلەن، — توغرا ئوقۇدۇممۇ؟

— Yes, wery, good (شۇنداق، ناھايىتى ياخشى!) — دېدى شىنيۆ — يەنە بىر كېلەيلى. تەلەپپۇز قىلىشنىڭ مۇھىم نۇقتىسى يادىڭىزدا بولسۇن، تىلىڭىزنى ئالدىغا چىقىرىڭ!

لۇ شيۇجۇ يەنە بىر كەلدى، ئەمما تىلىنى قاچۇرۇپ تەلەپ-پۇزى يەنە توغرا بولمىدى.

شىنيۆ ئورنىدىن تۇرۇپ، ياستۇقنىڭ ئاستىدىن ئەينەك ئېلىپ ئۇنىڭغا بەردى.

— mouth غا قارىڭ. [mauθ] نى ئوقۇغاندا تىلىڭىزغا دىققەت قىلىڭ! — دېدى ئۇ.

لۇ شيۇجۇ ئەينەكنى قولىغا ئېلىپ، پۈتۈن دىققىتى بىلەن ئاغزىغا قارىدى. ئۇنىڭ تۇرقى لېۋىگە لەۋ سۇرۇۋاتقان مودا قىزلارنىڭ تۇرقىغا ئوخشايتتى. [mauθ]...[mauθ]... — ئۇ ۋۇجۇدىدىكى كۈچنى «ئاغزىغا» يىغدى...

— Good. good — دېدى شىنيۆ ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ، — Very. good! بۇ تاۋۇشنى توغرا تەلەپپۇز قىلدىڭىز!

خۇددى چەكسىز شان - شەرەپكە ئېرىشكەندەك، لۇ شيۇ-

جۇنىڭ توقاچتەك يۇزى نۇرلىنىپ كەتتى.

ــ بۇ گەپچە، ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىش ھېچقانچە قىيىن ئەمەسكەن. نېمىشقا بۇ تاۋۇشنى تەلەپپۇز قىلىشنى ئىككى ئايغە چە سىنىپتا ئۆگىنەلمىگەندىمەن؟ چۇ مۇئەللىم سىزدەك ياخشى ئۆگىتەلمىگەن! ــ دېدى.

ــ نېمە دەۋاتىسىز؟ مېنى قانداقمۇ چۇ مۇئەللىمگە سېلىشتۇرغىلى بولسۇن! ــ دېدى شىنيۇ كۇلۇمسىرەپ. ئۇ كۆڭلىدە: سىزنىزە، بىر بولسا ئۆزىنى چۇشۇرۇپ بىر تىينىغا ئالغۇسىز قىلىۋەتكەن، بىر بولسا كۆزىنى يۇمۇپ لاپ ئۇرغان. سىزلا ئەمەس، مېنىڭمۇ ئىنگلىزچىدە يېڭىياچە ئىكەنلىكىمنى سىز نەدىن بىلىسىز. ساھىلدا تۇرۇپ ئاڭلىغان دولقۇنلارنىڭ شاۋقۇنىدا ئەس ـ ھوشىمىزنى يوقىتىپ قويساق بولمايدۇ، ئالدىمىزدا پايانسىز دېڭىز بار، دېگەنلەرنى ئويلىدى.

ــ لۇ شيۇجۇ، بۇ شۇنداق ئاددىي ھەم ئەڭ دەسلەپكى ساۋاق، بۇنى چۇ مۇئەللىم بىزگە قايتا ـ قايتا چۇشەندۇرگەن، سىز قورقۇنچاق، دەرسخانىدا كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا مەشىق قىلىسام، باشقىلار مېنى مازاق قىلارمىكىن دەپ قورقىسىز. سىزنىڭ ئەسلىدىلا باشقىلارنىڭكىدىن ئاساسىڭىز ئاجىزراق، كەينىڭىزگە تىرەجىۋالسىڭىز، «قەرز» بارغانسېرى كۆپىيىپ كېتىدۇ. چۇ مۇئەللىم مۇنداق بىر گەپنى قىلغان: «ماڭغاندىن قورقما، تۇرۇپ قالغان يامان». سىز ھەرگىزمۇ «تۇرۇپ قالماڭ!» تىرىشىڭ، يېتىشۇۋېلىڭ!، قاراڭ، سىيرىلاڭغۇ تاۋۇش [ð]بىلەن[θ]نى ئۆگىنىۋالدىڭىزغۇ مانا!

ــ Thank you، سىزگە رەھمەت ئېيتىمەن! ــ لۇ شيۇجۇ ياي تىلغا ئالماسلىققا قەسەم قىلغان گەپنى ئېغىزغا ئېلىپ شىنيۇگە ھۆرمەت بىلەن تەزىم قىلدى. ئۇ بۇ كۇلكىلىك ھەرىكەتنى چاقچاق تەرىقىسىدە ئەمەس، بەلكى قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلۇشقا ياكى قىيىنچىلىقتىن قۇتۇلۇش يولىغا باشلىغانلىقى ئۈ-

چۈن شىنيۆگە چىن دىلىدىن رەھمەت ئېيتىپ دېگەنىدى. ئۇ ئەمدى شيې چيۈسى ۋە باشقا كۆپلىگەن ساۋاقداشلىرىنىڭ ئالدىدا قەددىنى رۇسلايدۇ، ئىنگلىز تىلى دەرسىدە چۇ مۇئەللىمنىڭ سوئال سورىشىدىن قورقۇپ قالمايدۇ. ئۇ مۇشۇ تەزىم بىلەن ئۆزىنى تۆۋەن كۆرۈش ۋە خورلۇقتىن خوشلاشقىنىنى ئىپادىلەيدى...

ئويغا پاتقان لۇ شيۈجۈغا قاراپ تۇرغان شىنيۆنىڭ كۆڭلى تىنچ ئەمەس ئىدى. ئۇ يەلكىسىدىكى بېسىمنىڭ لۇ شيۈجۈنىڭ كىدىن يەڭگىل ئەمەسلىكىنى ھېس قىلماقتا ئىدى. بەش يىل ۋاقىت يىراق مەنزىلگە قىلىنغان مارافونچە يۈگۈرۈش مۇسابىقىسىگە ئوخشايدۇ، ھەر بىر ئادەم ئۆزىنىڭ قابىلىيىتى ۋە ئىرادىسىنى سىنايدۇ، تالىشىش ئىنتايىن كەسكىن، نەتىجە تەرتىپى شەپقەتسىز. ئۇ باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپلەردە سىنىپنىڭ ئەڭ ئالدى بولۇپ ئوقۇغان، ئەمدى ئالىي مەكتەپكە چىقتى، مۇشۇ ئورۇننى ساقلاپ قالالامدۇ - يوق، بۇنىڭغا ھازىر بىر نېمە دېمەك تەس. يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇرغان مەۋسۇملۇك ئىمتىھان پۈتۈن سىنىپتىكى يېڭى ئوقۇغۇچىلار ئۈچۈن بىرىنچى قېتىملىق ئېلىشىش، ئەمەلىيەتتە ساۋاقداشلار جەڭ ئېلان قىلماي ھەرقايسىسى يوشۇرۇن تىرىشماقتا ئىدى. شيې چيۈسىنى ئالساق، ئۇ گەرچە ساۋاقداشلىرىغا ئانچە ئارىلىشىپ كەتمىسىمۇ، ساۋاقداشلار ئۇنىڭ بەزىبىر ئىللەتلىرى توغرۇلۇق كەينىدىن سۆزلەيدۇ، ئەمما ئۇ ئۆگىنىشكە كەلگەندە ئالامەت تىرىشچان. ھەر كۈنى ئەتىگەن ئورنىدىن تۇرۇپ نامسىز ئارالدا ئىنگلىزچە خام سۆزلەرنى يادلايدۇ. شىنيۆ بىلەن پات - پات ئۈچرىشىپ قالىدۇ. بىرىنچىلىكنى ئېلىشقا ئۇنىڭ «ئىشەنچىسى» كۆچلۈك. تەك قىلىدۇ. شىنيۆ ئۆزىنىڭ ئىككىنچى ئورۇنغا چۈشۈپ قېلىشىغا قەتئىي تەن بەرمەيدۇ. ئۇ شيې چيۈسىنىڭ ئىسمىنى ئۆزىنىڭ ئىسمىنىڭ كەينىدە قالدۇرۇپ، «چېچەنلىكتە ئاز سانى

لىق مىللەتلەرگە يەتمىگەن» دېگىنى ئۇچۇن ئۇنى تويغۇزۇۋەتـ
مەكچى ئىدى.

شىنيۆنىڭ خىيالى يەلكەنلىك كېمىدەك يىراقلاپ كەتتى.
لۇ شيۇجۇ بېشىنى كۆتۈرمەي بىر خىلدا يازغاچ ئوقۇۋاتاتتى.

ـــ سىز... نېمىلەرنى يېزىۋاتىسىز؟ دېدى شىنيۆ لۇ شيۇجۇنىڭ بىر نېمىلەرنى ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ ئوقۇۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇ لۇ شيۇجۇنىڭ خاتىرە دەپتىرىگە كۆز يۇگۈرتتى. خاتىرە دەپتەردە رەسىم، ئىنگلىزچە ۋە خەنزۇچە خەتلەر بار ئىدى. ئىمىر ـ چىمىر خەت يېزىلغان بۇ خاتىرە دەپتەر ئىنگـ لىزچە، خەنزۇچە رەسىمگە قاراپ خەت تونۇش لۇغىتىگە ئوخشاپ قالغانىدى.

ـــ بۇ مېنىڭ خاتىرە دەپتىرىم، سىز كۆرەلمەيسىز! ـــ دېدى ۋە خاتىرە دەپتىرىنى دەرھال قولى بىلەن يېپىۋالدى.

ـــ ئۇنىڭدا قانداق سىر بار؟ ـــ دېدى شىنيۆ ئۇنىڭ خاتىرە دەپتىرىنى قولى بىلەن يېپىۋالغانلىقىنى كۆرۈپ تېخىمۇ قىزد ـ قىپ، ـــ سىز... ھېلىقىدەك خەت يېزىۋاتمايدىغانسىز؟ ـــ بۇ ئۇنىڭ «مۇھەببەت خېتى» دېگىنى ئىدى. باشقىلارنىڭ بۇ جە ـ ھەتتىكى مەخپىيەتلىكىنى ئۇنىڭ بىلگۈسى كېلەتتى، لېكىن ھېلىقى سۆزنى دېيىشتىن خىجىل بولاتتى.

ـــ ھۇي، مەن شيې چيۇسى ئەمەس! ـــ دېدى لۇ شيۇجۇ خورسىنىپ. ئۇ خاتىرە دەپتەردىن قولىنى ئالدى، ـــ ئوبدان كۆرۈۋېلىڭ. يازغانلىرىمنىڭ ھەممىسى تاۋۇش!

لۇ شيۇجۇ يالغان ئېيتمىغانىدى. ئۇ بايا «thank. you» نى يېزىپ، يېنىغا يوغان ئېچىلغان بىر ئېغىز، چىشلىرى كۆـ رۈنۈپ قالغان، چىشلارنىڭ ئارىسىدىن ئۇچى ئازراق چىقىپ تۇرغان تىلنىڭ رەسىمىنى سىزغانىدى، تىل قىزىل قەلەم بىلەن سىزغانىدى.

ـــ مۇشۇنداق ئۆگىنىشنىڭ ئۆزىمۇ بىر ئامال، ـــ شىنيۆ

لۇ شيۇجۇنىڭ ھەقىقەتەن كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىنىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. بىراق، ئۇنىڭ ئىنگلىزچە سۆزلەرنىڭ ئاستىغا خەنزۇچە چۈشەندۈرۈش يېزىپ قويغانلىقىنى بايقاپ قېلىپ:

— بۇ بولماپتۇ! — دېدى شىنيۆ خەنزۇچە چۈشەندۈرۈشنى كۆرسىتىپ، — «ساڭ» بىلەن «than» ئوخشىمايدۇ. بۇ تاۋۇشنىڭ ئورنىنى ھەرقانداق بىر خەنزۇچە خەت باسالمايدۇ. ئىنگلىزچىنى ئۆگەنگەندە، ياخشىسى ئانا تىلنى ئۇنتۇش كېرەك. ئىنگلىزچە تاۋۇشلارنى خەنزۇچە تەلەپپۇز قىلىش ئۈسۈلىدا تەلەپپۇز قىلىشقا، تاۋۇشنى خەنزۇچە يېزىق بىلەن يېزىشقا بولمايدۇ، بۇنىڭدا خاتا ئوقۇلۇپ قالىدۇ، كېيىن ئۆزگەرتمەس بەك تەس.

— ھىم — دېدى لۇ شيۇجۇ يەنە پەرىشان بولۇپ، — كۆرسەتمىسەم، كۆرمەن دېدىڭىز، كۆرۈپ بولۇپ جاپالىق ئەمگىكىمنى يوققا چىقىرىۋەتتىڭىز. مەن ئامالنىڭ يوقىدىن مۇشۇنداق قىلغان، بۇ دېگەن مېنىڭ ھاسام، بۇنىڭدىن ئايرىلسام ماڭالمايمەن، مەن ئىزچىل مۇشۇنداق خاتىرە قالدۇرۇپ كېلىۋاتقان.

— بۇ ھاسا سىزنىڭ ئىشىڭىزنى ئاقسىتىپ قويىدۇ! — دېدى شىنيۆ ئۇنىڭ خاتىرە دەپتىرىنىڭ ئالدىنقى بەتلىرىنى ۋاراقلاپ. خاتىرە دەپتەر رەسىم ۋە ئىنگلىزچە، خەنزۇچە خەتلەر بىلەن تولغانىدى.

لۇ شيۇجۇ شىنيۆگە ھاڭۡۋېقىپ قاراپ ئولتۇراتتى.

— بۇ يازغىنىڭىز نېمە؟ — شىنيۆ بىر بەتنى ئۆرۈپ، ئۇنىڭدىكى بىر قۇر خەتنى كۆرسىتىپ لۇ شيۇجۇدىن سورىدى.

— بۇ... ئادەتتە كۆپ ئىشلىتىلىدىغان «ئەتە كۆرۈشەيلى!» دېگەن گەپ! — دېدى لۇ شيۇجۇ.

— ھە؟ See you tomorrow? مۇ؟ — شىنيۆ لۇ شيۇجۇنىڭ خاتىرە دەپتىرىدىكى بۇ بىر جۈملە سۆزنى ئوقۇپ قاقاقلاپ

كۆلۈپ كەتتى

لۇ شيۇجۇنىڭ خاتىرە دەپتىرىدە «مۇشۇك گۆشىنى يەنە كىم ئوغرىلىدى؟» دېگەن خەنزۇچە خەت تۇراتتى.

كۈز مەنزىرىسىگە ئورالغان يەنيۇەنگە گۈگۈم چۈشكەنىدى.

نامسىز ئارالنىڭ شىمالىي قىرغىقىدا تۇڑرۇكلىرىگە «ئەخلاق، قابىلىيەت، تەكشى، زاپاس» دېگەن خەتلەر ئويۇلغان تۆت بىنا قاتار تۇراتتى. بۇ بىنالار ئىشچى خىزمەتچىلەر ياتىقىنىڭ بىر قىسمى ئىدى. زاپاس بىناسىدىكى، غەربىي ياۋروپا تىللىرى فاكۇلتېتىنىڭ بىرىنچى يىللىق سىنىپ مۇدىرى چۇ يەنچاۋنىڭ ياتىقى تاقاق ئىدى. ئۇ «پروفېسسور مامېن» دېگەن كىنونى كۆرگىلى زالغا بارماي، چۈشتىن كېيىن قەدىردان ئۇستازى يەن پروفېسسورنى يوقلاپ يەندۇڭيۈەنگە كەتكەنىدى. ئۇنىڭ شۇ تاپتا شۇ يەردىن كېلىشى ئىدى.

يەن پروفېسسور ئۇنىڭ شەپقەتلىك ئۇستازى، ئۇ بولسا يەن پروفېسسورنىڭ ئەڭ ئامراق ئوقۇغۇچىسى ئىدى. ئۇ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىگە كىرىپ بەش يىل ئوقۇدى، بىر يىل پراكتىكانت بولدى، بۇ يىل ئوقۇتقۇچىلىققا قويۇلدى. بۇ جەريانىدا يەنە پروفېسسورنىڭ قول ئاستىدا تەربىيىلەندى. ئۇستازى ئۇنىڭغا ئۆزىنىڭ دادىسىدەك مۇئامىلە قىلدى. مۇنداقچە ئېيتقاندا، ئۇ ئۇستازىنىڭ ژۇجۇدىدىن «دادا» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى بىلىپ يەتتى. ئۇستازى ئۇنىڭغا شۇ قەدەر چوڭقۇر كۆيۈندى، شۇ قەدەر پۈختا بىلىم بەردى، شۇ قەدەر قاتتىق باشقۇردى. ئۇستاز ئوقۇغۇچىنىڭ هاياتىدا ئاتا ـ ئانىسى ئوينىغان رولدىنمۇ مۇهىم رول ئوينايدۇ. يەن پروفېسسور 20 ـ يىللاردا ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرۈپ ژەنەنگە قايتىپ كەلگەندىن بۇيان ئۆزىنى ئىنگلىز تىلى ئوقۇتۇشىغا بېغىشلاپ، تالاي ئوقۇغۇچىلارنى قاتارغا قوشقان. چۇ يەنچاۋنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئاخىرقى هېسابتا

يەنىلا يەن پروفېسسورنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئىدى. ئۇلار يەن پروفېسسور تۇزگەن دەرسلىكلەرنى قوللىناتتى، لېكسىيىلەرنى يەن پروفېسسور سۆزلەيتتى، چۇ يەنچاۋ ئۇنىڭغا ياردەملىشەتتى. يەن پروفېسسور سۆزدە ۋە قەلەمدە ۋايىغا يەتكەنىدى. ئەسلىدە ئۇ تەرجىمە بىلەن شۇغۇللانغان بولسا ئالامەت چوڭ نەتىجىلەرنى يارانقان بولاتتى. ئەمەر تەرجىمە قىلىش توغرىسىدا زور پىلانىمۇ بۇرۇن بار ئىدى، لېكىن نەچچە ئون يىللىق ئوقۇتۇش ئىشلىرى سەۋەبىدىن تاشلىنىپ قالغانىدى. ئۇ ھازىر قېرىپ قالغان بولسىمۇ يەنىلا بوش ۋاقتى يوق ئىدى. شۇڭا چۇ يەنچاۋ ئىمكان بار كۆپرەك خىزمەتنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ، دەرسلەرنى ئاسانسي جەھەتتىن مۇستەقىل ئۆتەتتى، يەن پروفېسسورنىڭ بىر يۇرۇش ئوقۇتۇش سىستېمىسىنى پىششىق بىلىپ كەتكەنىدى. ئۇستازى ئۇنىڭغا پۈتۈنلەي ئىشىنەتتى. چۇ يەنچاۋ ھەر بىر مەركەزلىك ئوقۇتۇش سىستېمىسى ئارىلىقىدا ئۇستازىغا دوكلات قىلىپ، ئۇنىڭ كۆرسەتمىسىنى ئالاتتى، مۇشۇنىڭ ئۆزى كۆپايە ئىدى. چۇ يەنچاۋ ئۇستازىنىڭ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلدە قىممەتلىك ۋاقىت چىقىرىپ ئاز - تولا تەرجىمە ئەسەرلەرنى قالدۇرۇشنى ئۈمىد قىلاتتى. ئەمما يەن پروفېسسور ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق ھالەتتە ئىدى. ئۇ قېرىدى، كېسەلچان بولۇپ قالدى، كۆزلىرىمۇ خىرەلەشكەنىدى، ئوقۇش ۋە يېزىشتا كۆپ قىينىلاتتى. چۇ يەنچاۋ بايا ئۇنى يوقلاپ بارغاندا ئۇ خورسىنىپ:

ــ ھەي، ئۆمۈر نېمىدېگەن قىسقا، چىراغ تۇۋىدە كىتاب ئوقۇغۇدەكمۇ ماغدۇرۇم قالمايدىغان ئوخشايدۇ، ــ دېدى.

ئۇستازىنىڭ بۇ گېپىنى ئويلىغان چۇ يەنچاۋنىڭ نەپسى ۋە قەدىمى تېزلەشتى.

چۇ يەنچاۋ يەنىۋەنگە جەنۇبىي دەرۋازىدىن كىردى. كەچلىك تاماق ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن، مەكتەپ قورۇسى ناھايىتى جىمجىت

جىت، يول بويىدىكى چىراغ يورۇقىدا پىيادىلەرمۇ كۆرۈنمەيتى. كۆپچىلىك كىنو كۆرگىلى زالغا كەتكەن بولۇشى مۇمكىن دەپ ئويلىدى ئۇ. «پروفېسسور مامېن» دېگەن كىنونى ئۇنىڭمۇ كۆرگۈسى بارئىدى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ كىنو كۆرگۈدەك ۋاقتى يوق ئىدى، كىنو كۆرۈشتىنمۇ مۇھىم ئىشى بار ئىدى.

چۇ يەنچاۋ نامسىز ئارالغا باردىغان يولنى بويلاپ شىمالغا قاراپ كېتىۋاتاتتى، بۇ ناھايىتى ئۇزۇن يول ئىدى.

چۇ يەنچاۋ 27 ـ بىنانىڭ ئالدىدىن ئۆتتى. دەل ـ دەرەخلەرگە ئورالغان 27 ـ بىنادىكى ياتاقلارنىڭ چىراغلىرى ئاساسەن ئۆچۈك، بىرلا ياتاقنىڭ چىرىغى يېنىق ئىدى. شۇ تاپتا سائەت ئەمدىلا سەككىز بولغان، چىراغنى ئۆچۈرۈپ ياتىدىغان ۋاقىت بولمىغانىدى. ھە راست، كىنو بار، ساۋاقداشلارنىڭ تولىسى كىنوغا كەتكەن بولۇشى مۇمكىن، ئۇ يول بويىدىكى چىرىغى يېنىق ياتاققا ئىختىيارسىز قارىدى. ئۇ دەل ئۆزىنىڭ سىنىپىدىكى قىزلارنىڭ ياتىقى ئىدى. نېمە؟ قىز ئوقۇغۇچىلار كىنوغا بارماي، چىراغ تۇتۇپ مۇزاكىرە قىلىپ، مەۋسۇملۇك ئىمتىھانىغا تەييارلىق قىلىۋاتقان ئوخشىمامدۇ؟ ئەسلىدە بۇنداق جىددىيلىشىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاساسى ناھايىتى ياخشى، فونېتىكا قىسمىدا ھېچقانداق قىيىنچىلىق يوق، شېي چيۇسى، خەن شىنيۆلەر قىينالمايدۇ، جېك شاۋجىڭنىڭ ئىجتىمائىي خىزمىتى كۆپ، ئۆگىنىشىگە تەسىر يېتىشى مۇمكىن، شۇنداقتىمۇ ئىمتىھاندىن ئۆتۈپ كېتىدۇ. لۇ شيۇجۇلا قىينىلىدۇ. ئۇنىڭغا ياردەم بېرىش كېرەك... چۇ يەنچاۋ مۇشۇلارنى ئويلىدى.

چۇ يەنچاۋ ئۇستازى يەن پروفېسسورغا ئوخشاش، ئوقۇتقۇچىلىق مەسئۇلىيىتى ئالدىدا ئۆزىنىڭ ئەسلى پىلانىنى ۋاقتىنچە تاشلاپ قويۇشقا مەجبۇر بولۇپ، نىشانىنى ئۆزگەرتىپ 27 ـ بىناغا كىرىپ، قىزلار ياتىقىدىكى ئوقۇغۇچىلىرىغا قاراپ باقماق

چى بولدى.

چۇ يەنچاۋ ئىشكىنى يەڭگىل چەكتى.

ــ كىرىڭ! ــ دېدى بىرى. بۇ بىر قىز ساۋاقداشىنىڭ ئاۋازى ئىدى، سىرتتىن ئۇنىڭ كىملىكىنى پەرقلەندۇرگىلى بولمايتتى.

چۇ يەنچاۋ ئىشكىنى ئېتتىرىپ ياتاققا كىردى. ياتاق قۇپقۇرۇق، كىچىك ئۈستەل ئەتراپىدا بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى. ئۇ بايا تۆت قىز ئوقۇغۇچىنى ئۈستەلنى چۆرىدەپ ئولتۇرۇپ دەرس تەييارلاۋاتىدۇ، دەپ تەسەۋۋۇر قىلغانىدى.

چۇ يەنچاۋ ھەيران بولۇپ نەزىرىنى ئۈستەلدىن يۆتكەپ، ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ دېرىزىنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى كارىۋاتتا چاقناپ تۇرغان نۇرلۇق بىر جۈپ كۆزنى كۆردى.

ــ خەن شىنيۆ؟

ــ ۋۇي، چۇ مۇئەللىم...

چۇ يەنچاۋ بىردىنلا ئۆزىنىڭ جىددىيلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. نېمىشقا شۇنداق، ئۆزىمۇ بىلمەيتتى. ئىككى ئاينىڭ ئالدىدىكى ھېلىقى ئۇقۇشماسلىق يادىغا كېلىپ قالغان بولسا كېرەك. تېخى يېڭىلا سىنىپ مەسئۇلى بولغان چۇ يەنچاۋ يېڭى كەلگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزىنى ئوقۇنتۇچى دېيىشىدىن تارتىناتتى. بۇ ھال ئىككىسىنى مۇشۇ ياتاقتا ئوڭايسىزلاندۇرۇۋەتكەندى. ئۇ ئىككى ئايدىن بېرى سىنىپتىكى ئون ئالتە ئوقۇغۇچى بىلەن بارا ـ بارا تونۇشۇپ، دەرسخانىدا، دەرستىن چۈشكەندە بولسۇن، ئۇلار بىلەن ئۆزلىشىپمۇ قالدى. ئۇمۇ ئۆزىنى ئۇلارنىڭ بىر ئەزاسى دەپ بىلەتتى. ئۇ ياش جەھەتتە ئۇلاردىن ئانچە چوڭمۇ ئەمەس ئىدى. ياشلار بىر ـ بىرى بىلەن ناھايىتى تېزلا چىقىشىپ كېتىدۇ. بىراق، ئۇ خەن شىنيۆ بىلەن دەرس ۋاقتىنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا ۋاقىتلاردا كۆپ ئۇچراشمايتتى. ئۇ قىزلار ياتىقىغا كىرىپ، خەن شىنيۆنىڭ يالغۇز ئىكەنلىكىنى

لىكىنى كۆرۈپ سەل ئوڭايسىزلاندى ۋە ئۇنىڭمۇ سەل جىددىيلەر-
شىپ قېلىۋاتقانلىقىنى سەزدى.
— باشقا ساۋاقداشلار قېنى؟ — ئۇ جىددىيلىكىنى پەسەي-
تىش ئۈچۈن مۇنداقلا سوراپ قويدى.
— ئۇلار... ھەممىسى كىنو كۆرگىلى كەتتى، — خەن
شىنيۆ سورالغان سوئاللارغا ئۈدۈللۇق جاۋاب بېرىپ تۇردى.
— سىز نېمىشقا بارمىدىڭىز؟
— مەن... كىتاب ئوقاي دەپ بارمىدىم.
شىنيۆ بىردىنلا ئۆزىنىڭ كارىۋاتىنىڭ ئۈستىدە تۇرۇپ ئو-
قۇتقۇچى بىلەن مۇشۇنداق پاراڭلىشىشىنىڭ ئەدەپسىزلىك بولە-
دىغانلىقىنى ھېس قىلىپ، ئوڭايسىزلىنىپ قىزىرىپ كەتتى ۋە
دەرھال پەسكە چۈشۈپ، تەمتىرىگەن ھالدا:
— چۈ مۇئەللىم، ئولتۇرۇڭ، — دېدى.
خەن شىنيۆنىڭ ئوڭايسىزلىنىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن
چۈ يەنچاۋ نەزىرىنى باشقا ياققا يۆتكەپ، ئۇنىڭ ئۈدۈلىدىكى لۇ
شيۇجۇنىڭ كارىۋىتىدا ئولتۇرۇپ، پەرۋاسىزلىق بىلەن:
نېمە كىتاب ئوقۇۋاتىسىز؟ ھېكايىمۇ ياكى دەرسىتىن سىرت-
قى ئىنگلىز تىلى ئوقۇشلۇقىمۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن.
— ھە، ياق، ئىنگلىز تىلى دەرسىنى تەكرار قىلىۋاتە -
مەن، — شىنيۆ جاۋاب بەرگەچ كەينىگە ئۆرۈلۈپ كارىۋاتتىن
كىتابنى ئالدى. خەن شىنيۆ بايامقى تەمتىرەشىنىڭ ۋۇجۇدىدىن
ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قال-
دى.
— ھە؟ — دەپ ھەيران قالدى چۈ يەنچاۋ. ئۇ كىنو كۆر-
گىلى بارماي ياتاقتا يالغۇز دەرس تەكرارلاۋاتقان ساۋاقداشىنىڭ
لۇ شيۇجۇ ياكى جېڭ شاۋجىڭ بولماستىن، خەن شىنيۆ ئىكەنلە-
كىنى ئويلىمىغانىدى. چۈ يەنچاۋ شىنيۆنى بىرىنچى قېتىم كۆر-
گەن چاغدا ئۇنىڭ ئۆزىگە ئىشىنىدىغان قىز ئىكەنلىكىنى سەزگە-

نىدى، ئۇ مانا ئەمدى بۇنىڭغا جاۋاب تاپقاندەك بولدى.

ـــ سىز بەك تىرىشچانكەنسىز!

ـــ مۇئەللىم، ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي قالسام... ـــ ئۇ ئۆزىگە دېگەندەك ئىشەنچ قىلالمايدىغانلىقىنى ئاشكارىلىدى. ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ كۆڭلىدە، ئىككىنچى بولۇپ قالسام بولمايدۇ، دېگەن خىيال بار ئىدى.

ـــ نېمە؟ سىز شۇنداق ئەنسىرەمسىز؟ ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ كۈلۈمسىرەپ.

ـــ مۇئەللىم، سىز شۇنداق ئەنسىرەشنىڭ ھاجىتى يوق دەپ قارامسىز؟ ـــ دېدى شىنيۇ چۇ يەنچاۋدىن ياندۇرۇپ سوراپ. ئوقۇتقۇچىنىڭ ئۆزىنى ئون ئالتە ئوقۇغۇچىنىڭ ئارىسىدا قانداق ئورۇنغا قويىدىغانلىقىنى ئۇنىڭ بەكمۇ بىلگۈسى كېلەتتى.

ـــ ئۆزىڭىزنى بۇنچىلىك رىغبەتلەندۈرۈشىڭىز، ياخشى ئىش، ـــ چۇ يەنچاۋ ئۇنىڭ سوئالىغا بىۋاستە جاۋاب بەرمىدى. ئۇ بۇ قېتىم ئوقۇغۇچىنىڭ باشقىلارنىڭ كەينىدە قېلىشىنى خالىمايدىغان پىسخىكىسىنى بايقىدى ۋە ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدىكى ئۆزىنى كۆرگەندەك بولدى. شۇ چاغلاردا ئۇمۇ مۇشۇ شىنيۇدەك ئىدى. مەغلۇبىيەتنى ئاڭاھلاندۇرۇش سىگنالى دەپ بىلەتتى، ھەر ۋاقىت باشقىلار مەندىن ئېشىپ كېتىشى مۇمكىن دەپ ئويلاپ، باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشۈش ئۈچۈن ھەسسىلەپ تىرىشاتتى.

ـــ بىر ئادەم ئۆزىنى ئىشەنچسى تولۇق ھەم ئۈستۈن چاغلىسا چاتاق بولىدۇ! ـــ دېدى سۆزىنى داۋام قىلىپ، ـــ ئەمما، بۇ قېتىمقى مەۋسۈملۇك ئىمتىھان قىيىن ئەمەس. سىزنىڭ ئاساسىڭىز بىر قەدەر ياخشى، جىددىيلىشىپ كەتمىسىڭىزمۇ بولىدۇ، ئوقۇش باشلانغان كۈنلا سىزنىڭ ئېغىز مەشىقىڭىزنى ئاڭلىغانمەن!

چۇ يەنچاۋ بۇ گەپنى چىقىرىپ قويۇپ كۈلۈۋەتتى.

بۇ ئىش تىلغا ئېلىنىش بىلەن تەڭلا شىنيۆنىڭ يۈزى قىزىرىپ كەتتى. ئۇ خىجىل بولغان ھالدا چۇ يەنچاۋغا قارىدى، چۇ يەنچاۋنىڭ چېھرىدە تەبەسسۇم ئويناپ تۇراتتى، ئۇنى مازاق قىلمۇاتقان ئىپادە يوق ئىدى. بۇنى كۆرۈپ شىنيۆ يېنىكلەپ قالدى.

— سىز ئېغىز تىلىنى ئوتتۇرا مەكتەپتە ئۆگەنگەنمۇ؟ — دەپ سورىدى چۇ يەنچاۋ شىنيۆدىن. ئۇ ھەمىشە شىنيۆنىڭ سىنىپتىكى باشقا ساۋاقداشلارغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى، ئىنگلىز تىلىنى ئانا تىلدەك سۆزلەيدىغانلىقىنى ھېس قىلاتتى.

— پۈتۈنلەيمۇ ئەمەس، — دېدى شىنيۆ، — كىچىكىمدە دادامدىن ئۆگەنگەن.

— دادىڭىز چەت ئەلدىمۇ؟

— ياق، تاشقى سودىنىڭ ئالاھىدە ھۈنەر ـ سەنئەت بۈيۇملىرى ئىمپورت ـ ئېكسپورت شىركىتىدە ئىشلەيدۇ. كۆپرەك ئىنگلىز تىلىنى قوللىنىدۇ...

— ھە! — چۇ يەنچاۋ ئاخىر جاۋاب تاپتى. شىنيۆ دادىسىنىڭ تەسىرى ۋە ئائىلىسىنىڭ مۇھىتىدا ئىنگلىز تىلىنى راۋان سۆزلەيدىغان ماھارەتنى، تاۋۇشلارنى توغرا تەلەپپۇز قىلىدىغان ئىقتىدارنى يېتىلدۈرگەنىدى. بۇ، چەت ئەل تىلى ئىختىساس ئىگىلىرىنى تەربىيىلەشتە يارىتىش ناھايىتى قىيىن بولغان شەرت ئىدى. بۇنىڭدىن تەسىرلەنگەن چۇيەنچاۋ دادىسىنى ئويلىدى. ئۇ دادىسىنى ئاپىسىنىڭ تالاي قېتىم خورسىنىپ تۇرۇپ قىلغان سۆزلىرىدىن بىلگەنىدى. ئاپىسى: «سېنىڭ دادىڭ ماقالىنى شۇنداق ياخشى يازاتتى، ئىنگلىز تىلىنى ناھايىتى راۋان سۆزلەيتتى!» دېگەنىدى... ئىلگىرى بولغان ھەم بولۇشقا تېگىشلىك نەرسە ئۇنىڭغا مەنسۇپ بولمىغانىدى. دادىلىق مېھرىگە قانغانلار ئۇنىڭ ئالدىدا بەختىيارلىق تۇيغۇسىنى ئىزھار قىلغان.

دا، ئۇنىڭ قەلبىدە بىر خىل ھەسرەت ۋە ھەۋەس پەيدا بولاتتى. خەن شىنيۇ ھەقىقەتەن بەختلىك ئىدى، ئۇنىڭغا ياخشى پۇرسەت، ئەۋزەل شارائىت ۋە بىلىملىك دادا نېسىپ بولغانىدى. نازاكەتلىك ۋە سىپايە بۇ قىز ھەقىقەتەن چەت ئەل تىلى ئىشلىرى ئۇچۇن تۇغۇلغان قىز ئىدى. بۇ ياش ئىنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىسىدا ئىختىيارسىز ئىختىساس ئىگىلىرىگە كۆيۈنىدىغان ھېسسىيات پەيدا بولدى. بۇنىڭدىن ئىككى ئاي بۇرۇن شىنيۇنى بىرىنچى قېتىم كۆرگەندە، شىنيۇ ئۇنىڭ دىققىتىنى تارتقانىدى: ئۇ قىز ئۇياتچان ئىدى، گەپ قىلا ـ قىلمايلا قىزىرىپ كېتەتتى لېكىن يەنە شۇنداق يۈرەكلىك ئىدى. مەكتەپكە يېڭى كىرىپلا ئىنگلىز تىلىدا سۆزلەشكە پېتىنغان ھەم شۇنداق راۋان سۆزلەيدىغانىدى. زىددىيەتنىڭ ھەر ئىككى تەرىپىنى ئۆزىدە مۇجەسسەملەشتۇرگەن بۇ قىز ئۇنىڭدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغانىدى. شۇ چاغدا مەلۇم بىر نەرسە ئۇنىڭ كۆڭلىدىن كەچكەندەك بولغان، ئۇنىڭ نېمىلىكىنى قىياس قىلالمىغاچقا، ئانچە ئەھمىيەت بېرىپ كەتمىگەنىدى. ئارىدىن ئىككى ئاي ئۆتۈپ كەتتى. خەن شىنيۇنىڭ ئوبرازى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئاستا ـ ئاستا زاھىر بولۇشقا باشلىدى. يۇقىرى ساپا، بوشاشماي ئالغا باسىدىغان جاسارەت بۇ قىزنىڭ ئېتىقبالىنىڭ پارلاق ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى، بۇنى جەزمەلەشتۇرۇشكىمۇ بولاتتى. ئۇنىڭ سىنىپ مەسئۇلى بولغان چۇ يەنچاۋ ئۇنىڭدىن ھاياجانلاندى ۋە خۇرسەن بولدى.

ـــ سىزمۇ دادىڭىزغا ئوخشاش تاشقى سودىدا خىزمىتى قىلاي دەمسىز؟ ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ نېمىشقىدۇر ئوقۇغۇچىسىنىڭ ئارزۇسىنى بىلىش ئىستىكىدە.

ـــ ياق، دادامنىڭ ئۆمرىنىڭ تەڭدىن تولىسى ئاسارئەتتىلەرنى تەنتەق قىلىش بىلەن ئۆتۈپ كەتتى. مەن ئۇ نەرسىلەرنى بىلمەيمەن. مېنىڭ ئۆزۈمگە تۇشلۇق ئىشلىرىم بار، ـــ دېدى شىنيۇ، ئۇ «ئىشلىرىم» دېگەن گەپنى قىلغاندا، سەل ساراسىمە

مىگە چۈشۈپ قالغاندەك بولدى، مۇئەللىمنىڭ ئالدىدا «ئىشلەرى» توغرۇلۇق سۆزلەش ئۈنىڭغا چوڭ گەپ قىلغاندەك تۇيۇلۇپ، يۈزى سەل - پەل قىزاردى، ــ مۇئەللىم، مەن ئەدەبىياتقا قىزىقمەن، مۇشۇ ساھەدە تەرجىمە خىزمىتى بىلەن مەشغۇل بولايمىكىن دەيمەن! ــ ئۇ بۇ گەپ بىلەن ئوقۇتقۇچىسىنىڭ توغرىنى تۈتۈپ باققانىدى.

چۇ يەنچاۋ يەنە ھاياجانلاندى. ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدە ئۇمۇ دەل مۇشۇ مەقسەتنى كۆڭلىگە پۈككەنىدى. ئەپسۇسكى، ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن تۆھپە كۆرسىتىشكە ئۇلگۈرمەيلا ئىنگلىز تىلى ئاساسىدىن دەرس بېرىدىغان مۇنبەرگە چىقىپ قالغانىدى، شىنيۆنىڭ گېپى ئۇنى ھاياجانغا سالدى.

ــ ناھايىتى ياخشى، سىز تاللىغان بۇ يولنى ئەڭ ئەھمىيەتلىك يول دەپ قارايمەن. چەت ئەل ئەدەبىياتىنى جۇڭگوغا تونۇشتۇرۇش، جۇڭگو ئەدەبىياتىنى جاھانغا يۈزلەندۈرۈش جەھەتتە بىزنىڭ ئىشلىگەن خىزمەتلىرىمىز تولىمۇ ئاز، تولىمۇ ئاز، تالاي مەشھۇر ئەسەرلەرنىڭ تەرجىمىسى يوق! ــ دېدى ئۇ ئىختىيارسىز خورسىنىپ.

چۇ يەنچاۋنىڭ كۆچلۈك كەسىپچانلىقتا ۋە ئىككىسىنىڭ ئورتاق غايىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى غۇۋا ھېس قىلغان شىنيۆ:

ــ مۇئەللىم، سىز ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن نېمىشقا... ــ دەپ بولۇپ، گېپىنىڭ يېرىمىنى يۇتۇۋەتتى.

ئۇنىڭ مەقسىتىنى پۈتۈنلەي چۈشەنگەن چۇ يەنچاۋ كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ بۇنىڭغا بىر نېمە دېمەك تەس، تارىخ ھەمىشە كىشىلەرگە چاقچاق قىلىدۇ. ئەسلىدە بۇ ئىشىكتىن كىرگۈچىز بار، لېكىن باشقا بىر ئىشىكتىن كىرىپ قالىسىز. چەت ئەل ئەدەبىياتى نەشرىياتىغا تەرجىمانلىق قىلىشقا بۆلۈنۈپ قېلىشىم مۇمكىن ئىدى، لېكىن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇتقۇچى لازىم

بولۇپ قېلىپ مەكتەپتە قېپقالدىم. مەنمۇ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئوقۇپ چىققان، ئوقۇتقۇچىلىق خىزمىتىمۇ ناھايىتى ئەھمىيەتلىك، سىلەر بىلەن بىللە بولسام ئۆزۈمنى ئوقۇش پۈتتۈرمىگەن ئوقۇغۇچىدەك ھېس قىلىمەن!

شىنيۆنىڭ قەلبىدە چۈشەندۈرۈش قىيىن بولغان بىر خىل ھېسسىيات كۆتۈرۈلۈپ، مۇشۇنداق بىر ئوقۇتقۇچى ئۈچۈن خۇرسەن بولدى، يەنە ئۇنىڭ ئارزۇسىنىڭ ئىشقا ئاشمىغانلىقى ئۈچۈن ئېچىندى.

ــ مۇئەللىم، بىز بۇ قىممەتلىك ئۆگىنىش پۇرسىتىنى قەدىرلەيمىز، دەرسلەرنى ئوبدان ئۆگىنىمىز. سىزنىڭ ئاز ــ تولا ۋاقىت چىقىرىپ باشقا...

ــ رەھمەت سىزگە، ساۋاقداش شىنيۆ، ــ دېدى چۈ يەنە چاۋ ئالدىدا ئوقۇغۇچىسى ئەمەس، بەلكى سىرداش دوستى تۇرغاندەك سەممىيلىك بىلەن، ــ شۇنداق قىلىۋاتىمەن، دەرس ئۆتۈشتىن باشقا بوش ۋاقىتلاردا قابىلىيىتىمنىڭ يېتىشچە ئاز ــ تولا ئىش قىلىۋاتىمەن، ــ دېدى ئۇ ئۆز ئىشى توغرىسىدا گەپنى سوزماي شىنيۆگە، ــ سىلەر دەرسلىك بىلەن چەكلىنىپ قالماڭلار، كۆپ مەشىق قىلىڭلار، كۆپ ئوقۇڭلار، قىرائەتخانىدا ئىنگلىز تىلىدا يېزىلغان مەشھۇر ئەسەرلەر كۆپ، مەشھۇر ئەسەرلەر بىزنىڭ ئۇنسىز مۇئەللىملىرىمىز. دىككېنىس، خاردى، مارك تېۋىن، شارلوت بولانتېرلار سىزنى ساقلاۋاتىدۇ...

چۈ يەنچاۋ كەتتى، «پروفېسسور مامېن» دېگەن كىنو تېخى تۈگىمىگەنىدى. شىنيۆ مۇئەللىمنىڭ گېپىنى ئويلاپ تۇرۇپ، دېرىزىنى ئاچتى. كۆكتىكى چاراقلاپ تۇرغان يۇلتۇزلارغا قاراپ ئاسمانىنى يەنمۇ ئېگىزلەپ كەتكەندەك ئويلاپ قالدى.

مەۋسۇملۇق ئىمتىھان ئايىغلاشتى.

پۈتۈن سىنىپتىكى ئون ئالتە ئوقۇغۇچى ئىنگلىز تىلى

دەرسدە ئۆزلىرىنىڭ نەتىجىسىنى بىلىشكە ئالدىراپ سىنىپقا ئىلگىرىكىدىنمۇ بالدۇرراق كېلىشتى. بۇ، ئوقۇش باشلانغاندىن بۇيانقى تۇنجى قېتىملىق ئىمتىھان ئىدى. نەتىجە تەرتىپى تۇرغۇ-زۇلمايدىغان بولسىمۇ، لېكىن ئومۇرنىڭ يۇقىرى - تۆۋەن بولۇ-شى ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ سەۋىيىسىنى بەلگىلەپ، ئون ئالتە ئوقۇغۇچىنىڭ ئىچىدىكى ئورنىنى نامايان قىلىپ بېرەتتى. پۈ-تۈن مەملىكەتتىكى مىڭلىغان ئىمتىھان بەرگۈچىلەر ئارىسىدىكى قانتىق تىرىشىپ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىگە كىرگەن «خۇدانىڭ ئەركىلىرى» نىڭ قايسىبىرى ئۆزىنىڭ باشقىلاردىن تۆۋەن ئە-كەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشنى خالىسۇن؟ بۇ قېتىمقى ئىمتىھان سىنىپ كۆچۈش ئىمتىھانىدەك قىيىن بولمىسىمۇ، ئەمما كۆپ-چىلىك ئىمتىھاننى بىخەستەلىك قىلىپ نومۇرى تارتىلىپ كې-تىپ يۈزىنىڭ چۈشۈپ كېتىشىدىن قورقۇپ ناھايىتى ئەستايە-دىل بەردى.

ئۆزىنىڭ ئەنسىرەپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاشكارىلاشنى ھېچ-كىم خالىمايتتى، پەقەت لۇ شيۈجۈلا ئۆزىگە ھەمراھ ئىزدەۋاتقاد-دەك ئۈياق - بۇياققا ئەلەڭلەپ قاراپ ئولتۇراتتى. بۇ باشقىلار-نىڭمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئىشەنچسىز ئولتۇرۇشىنى، ھەتتا نەتىجە-سى لاياقەتسىز بولۇپ قالسا، قايتا ئىمتىھان بېرىشتەك بىئەپ ئەھۋالغا چۈشۈپ قالماسلىقى ئۈچۈن، ئۆزىدىن باشقا يەنە بىر نەچچە ئوقۇغۇچىنىڭمۇ نەتىجىسىنىڭ لاياقەتسىز بولۇپ قېلىشىد-نى ئۈمىد قىلاتتى. ئۇ شىنيۆگە قارىدى، شىنيۆ خاتىرجەم ئولتۇراتتى. ئاندىن شيې چيۈسگە قارىدى. شيې چيۈسى تاڭ جۇنشېڭ بىلەن پىچىرلىشىپ ئولتۇراتتى، چىرايىنى سىرلىق كۈلكە قاپلىغانىدى، ئىككىسى كىمنىڭ گېپىنى قىلىۋاتقاندۇ؟ ئۇنىڭغا ئۇلار ئۆزىنىڭ گېپىنى قىلىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. شيې چيۈسى يەنە ئۇنىڭ ئاجىزلىقىنى تۇتۇۋېلىپ، زادىلىق قىلىپ يۈرسە، ئۇ بۇنىڭغا چىدىيالمايدۇ. ئۇ جېڭ شاۋجىڭغا قارىدى.

ئۇلارنىڭ كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالدى. جېڭ شاۋجىڭ ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈپ قويدى. جېڭ شاۋجىڭ ئۇنىڭ بەك جىددىيلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، يالغۇز ئۇنىڭغىلا ئەمەس، بەلكى كۆپ-چىلىككە قارىتىپ:

ــ ساۋاقداشلار، تىنچلىنىڭلار، بۇ قېتىمقى ئىمتىھان سىناق يۈزىسىدىن ئېلىنغان، مەيلى ياخشى ياكى ناچار بېرىڭلار، ھېچنېمە بولمايدۇ. ئايرىم ساۋاقداشلارنىڭ نومۇرى كۆڭۈلدىكىدەك بولماي قالسا، ھەرگىز مەيۇسلەنمەڭلار! ــ دېدى.

لۇ شيۇجۇ بۇ گەپنى ئاڭلاپ جېڭ شاۋجىڭنىڭ ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىۋاتقانلىقىنى، ئىمتىھاننى ياخشى بېرەلمەي قالغانلىقىنى ھېس قىلدى.

جېڭ شاۋجىڭنىڭ گېپى تۇگىمەستىنلا دەرسكە قوڭغۇراق چېلىنىپ، ئىنگلىز تىلى مۇئەللىمى سىنىپقا كىردى. سىنىپ ئىچى تىنچلاندى، لۇ شيۇجۇننىڭ يۈرىكى گېلىغا كەپلىشىپ قالغاندەك بولدى.

چۇ يەنچاۋ قولىدىكى بىر دەرستە ئىمتىھان قەغىزىنى مۇنبەرگە قويۇپ، كۈلۈمسىرىگىنىچە:

ــ ساۋاقداشلارنىڭ بۇ قېتىمقى ئىمتىھان نەتىجىسى يامان ئەمەس. بىز ئۆتكەن مەۋسۇمدە ئاساسەن فونېتىكا ئۆگەندۇق ھەم گراممىتىكا بىلەن دەسلەپكى قەدەمدە ئۇچراشتۇق. ئۆتۈلگەن دەرسلەرنى ساۋاقداشلار ئاساسەن ئىگىلىگەن. كۆپ سانلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاساسىنى كۆزدە تۇتۇپ، پروفېسسورنىڭ قوشۇلۇشى بىلەن ئىمتىھان سوئالى چىقارغاندا دەرسخانىدا ئۆتۈلگەن مەزمۇنلار بىلەن چەكلىنىپ قالماي، ئوقۇغۇچىلارنىڭ يوشۇرۇن كۈچىنى بىلىپ بېقىش مەقسىتىدە دەرسلىكىنىڭ ئاخىرىدىكى مەشىق سوئاللىرىدىن ۋە دەرستىن سىرت ئوقۇلغان ماتېرىيال-لاردىن مەزمۇن قوشتۇق. كىشىنى خۇشال قىلىدىغىنى شۇكى، بۇ قېتىمقى ئىمتىھاندا سىنىپىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممە-

سى لاياقەتلىك بولدى! ـــ دېدى.

دەرسخانىدا پىچىرلىشىشلار باشلاندى، چوڭراق داۋالغۇش پەيدا بولمىدى. ھەممە ئوقۇغۇچىنىڭ لاياقەتلىك بولۇشى ئوقۇغۇچىلارنىڭ نەزىرىدە ھېچقانچە ئىش ئەمەس، ئۇلار تۆۋەندىكى مەزمۇننى كۈتۈۋاتاتتى. پەقەت لۇ شيۇجۇنىڭلا قەلبىدە كۈچلۈك بوران كۆتۈرۈلۈپ، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش قۇيۇلدى. ئۇ ئاخىر ئىنگلىز تىلى دەرسىدە قەددىنى رۇسلىغانىدى!

چۇ يەنچاۋ لۇ شيۇجۇغا قاراپ:

ـــ مەن ساۋاقداش لۇ شيۇجۇنى ئالاھىدە تەقدىرلەيمەن. ئىنگلىز تىلى بىلەن بىرىنچى قېتىم ئۇچرىشىپ مۇشۇنداق ياخشى نومۇر ئالالىشى ئۇنىڭ تەسەۋۋۇر قىلغۇسىز قىيىنچىلىقلارنى يەڭگەنلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ! ـــ دېدى.

ـــ مۇئەللىم، ماڭا خەن شىنيۇ ياردەم بەردى ـــ دېدى لۇ شيۇجۇ تۇيۇقسىز ئورنىدىن تۇرۇپ. ناھىيە بازىرىدىن بېيجىڭغا كەلگىنىگە ئۇزۇن بولمىغان بۇ قىزنىڭ قىلىقلىرى ھېلىھەم ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ قىلىقلىرىغا ئوخشايتتى.

ـــ باشقىلارنىڭ ياردىمىمۇ ناھايىتى مۇھىم، ئۆز تىرىشچانلىقىڭىزنىمۇ يوق قىلىۋەتمەڭ بولمايدۇ، ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ گەپنى داۋام قىلىپ، ـــ بۇ قېتىم پۈتۈن سىنىپ بويىچە تولۇق نومۇر ئالغان ساۋاقداش جەمئىي توققۇز، ئوقۇغۇچىلار ئومۇمىي سانىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىدۇ. بۇگۈن ئىمتىھان قەغەزلىرى ئىچىدىكى بىر ئىمتىھان قەغەزنى سىنىپتا تەھلىل قىلماقچىمەن. بۇ ئىمتىھان قەغەزىگە بەش نومۇر ھەقىقىي قويۇلدى. بۇنى ئۆلچەملىك جاۋاب قىلساق بولىدۇ. ساۋاقداشلار ئۆزلىرىنىڭ بەرگەن جاۋابلىرىغا سېلىشتۇرۇپ باقسا زېيىنى بولماس...

چۇ يەنچاۋ بىر ئىمتىھان قەغەزنى ئالدى. ئالدىدا ئولتۇرغان ئوقۇغۇچى بوينىنى سوزدى، ئىمتىھان قەغەزى ئۆزىنىڭمۇ

ئەمەسمۇ بەك بىلگۈسى بار ئىدى.

قولىغا بور ئېلىپ دوسكىغا خەت يازماقچى بولۇپ تۇرغان چۇ يەنچاۋ ساۋاقداشلارنىڭ پەرىزىنى بايقاپ، ئىمتىھان قەغىزىنىڭ ئىگىسىنىڭ ئىسمىنى دېمىگەنلىكىنى يادىغا ئالدى:

— ھە، بەش نومۇرغا ئېرىشكەن ساۋاقداش...

شيې چيۈسى خىجىللىق بىلەن ئىتتىك يەرگە قارىۋالدى. ئۇ مۇئەللىمنىڭ ئۆزىنى دەيدىغانلىقىنى، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچكىمنىڭ بەش نومۇر ئالالمايدىغانلىقىنى بىلەتتى. مۇئەللىمنىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ماختىشى ئۇنىڭ ئۈچۈن شەرەپ بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا ئوڭايسىزلىناتتى. شۇڭا ئۇ ئۆزىنىڭ كەمتەرلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئەتەي مۇشۇنداق قىياپەتكە كىرىۋالغانىدى...

يېنىدا ئولتۇرغان ساۋاقدىشى نەزىرىنى «لەپپىدە» ئۇنىڭغا ئاغدۇرۇپ، مىجەز ـ خاراكتېر ۋە ئۆگىنىش نەتىجىسى جەھەتتە ھېچكىمنى ئۆزىگە تەڭ قىلمايدىغان ھەم يېقىنلاشقىلى بولمايدىغان بۇ ئەلاچى ئوقۇغۇچىغا ھەۋەس بىلەن قارىدى.

چۇ يەنچاۋنىڭ ئاۋازى ھەربىر ئوقۇغۇچىنىڭ قۇلىقى تۈۋىدە ياڭرىدى.

— ساۋاقداش خەن شىنيۇ!

سىنىپنىڭ تەرتىپى بۇزۇلدى، ھېلىقى ساۋاقداش نەزىرىنى دەرھال باشقا ياققا ئاغدۇردى، پىچىرلىشىشلار ئەۋجىگە چىقتى، شيې چيۈسى «لەسسىدە» بولۇپ قالدى.

چۇ يەنچاۋ شيې چيۈسىنىڭ نورمالسىز ھالىتىنى كۆرۈپ:

— ساۋاقداش شيې چيۈسىمۇ بەش نومۇر ئالدى. لېكىن ئىملاسى قالايمىقان، بەزى سۆزلەرنى توغرا ئىشلىتەلمىگەن، سەل مەسىلە بار. بۇنىڭدىن كېيىن دىققەت قىلسۇن، ئەمدى ساۋاقداش خەن شىنيۇنىڭ ئىمتىھان قەغىزىنى ئانالىز قىلىپ باقايلى...

شۇ تاپتا شىنيۇ خاتىرجەمسىزلىنىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ شيې چيۈسىنى بېسىپ چۈشۈپ سىنىپ بويىچە بىرىنچى بولدى. ئۆزىگە مۇشۇ نىشاننى بېكىتكەنىدى، ئاخىر ئويلىغان نەتىجىگە ئېرىشتى، بۇ نەتىجە ئۇنىڭ مەنمەنچىلىك قىلىشىغا ئەرزىمەيتتى. ئۇ شيې چيۈسىگە ھېسداشلىق قىلىپ: «سىز ئىمتىھاننى بۇنىڭدىنمۇ ياخشى بېرەلەيتتىڭىز!» دېدى ئىچىدە.

كەچكى شەپەق نۇرىدا قىزارغان ئاسمانىنىڭ ئەكسى نامسىز كۆلگە چۈشكەنىدى. كۆل بويىدىكى مەجنۇنتال، تۇخۇمەك ۋە ئۆرۈك دەرەخلىرى، كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ياپيېشىل قارىغاي دەرەخلىرى بىلەن رەڭ تالىشىپ تۇرغان ئېرەن دەرەخلىرىنىڭ ئەكسى جىمجىت كۆلدە رەڭگارەڭ تاۋلىنىپ تۇراتتى.

ئارالنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان شىپاڭىنىڭ يېنىدىكى تاش پەلەمپەيدە خەن شىنيۇ ئولتۇراتتى. مېغىزرەڭ ئىشتان بىلەن ئاق مايكا كىيگەن خەن شىنيۇنىڭ تىزىدا ئىنگلىز تىلىدىكى «جىن ئېيىر» دېگەن كىتاب ئېچىلىق تۇراتتى. پۈتۈن دىققىتى بىلەن مىدىر - مىدىر قىلماي كىتاب ئوقۇۋاتقان تۇرقى بىلەن گويا دەرەخلىكنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئورنىتىلغان ئاق قاشتاش ھەيكەلگە ئوخشايتتى.

. . . سىز مېنى ئاپتوماتىك ماشىنا دەمسىز؟ مەن ھېسسىياتسىز ماشىنىمۇ؟ مەن نامرات، سەت، پاكار بولغاچقا، مېنى روھى يوق، يۈرىكى يوق دەپ ئويلامسىز؟ سىز خاتا ئويلاپسىز!

ياق، شىنيۇ پۈتۈن دىققىتىنى كىتابقا، كىتابتا بايان قىلىنۇاتقان جىن ئېيىر[1] بىلەن روچېستىر ئوتتۇرىسىدىكى تالاش - تارتىشقا مەركەزلەشتۈرەلمەيۋاتاتتى. قۇلاق تۈۋىدە باشقا بىر ئاۋاز ياڭرايتتى. مەۋسۈملۇك ئىمتىھان نەتىجىسى ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن شيې چيۈسى ياتاقتا تەپ تارتماستىن چالۋا

---

①جىن ئېيىر — ئەنگلىيە يازغۇچىسى شارلوت برونتېنىڭ «جىن ئېيىر» ناملىق رومانىدىكى باش پېرسوناژ.

قاپ: هىم، نېمىگە ئۇنچىلىك قىپكېتىدۇ؟ چۇ مۇئەللىم ئاز سانلىق مىللەت دەپ غەمخورلۇق قىلغان گەپ. دېدى. شۇ چاغدا جېكى شاۋجىكى جىددىي تەرزدە: «ھەي، مىللىي سىياسەتكە دىق-قەت قىلىش كېرەك» دەپ ئۇنىڭغا كايىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلارنى تامغا قاراپ گەپ قىلماي، يانتاقىدى. ئۇلار ئۇنى ئوخلاپ قالدى دەپ ئويلىدى. ئەمەلىيەتتە، ئۇ ھەممە گەپنى ئېنىق ئاڭلاپ يانتاقىدى. «ئاز سانلىق مىللەتلەرگە غەمخورلۇق قىلىش» دېگەن نېمە؟ «مىللىي سىياسەتكە دىققەت قىلىش» دېگەن نېمە؟ ئەجەبا ئۇ يارىلىشىدىنلا ئاجىز يارالغانمۇ؟ ئۇنىڭ مەڭگۈ پەس ئورۇندا تۇرۇشى كېرەكمۇ؟ باشقىلاردىن ئېشىپ كەتسە بولمامدۇ؟ ھەتتا ئۆزى ئېرىشكەن نەتىجىمۇ باشقىلارنىڭ سەدىقىسى ۋە ئىچ ئاغرىتىشىدىن كەلگەنمۇ؟

. . . مېنىڭ روھىم سىزنىڭكىگە ئوخشاش باي، يۈرىكىم سىزنىڭكىگە ئوخشاش توق! . . . مەن سىز بىلەن ئۆرپ - ئا-دەت، رەسىم - قائىدە ھەتتا ئۆلگەن تېنىم ئارقىلىق ئەمەس، بەلكى روھىم بىلەن سۆزلىشىۋاتىمەن، ئىككىمىز قەبرىدە تىرە-لىپ خۇدانىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتىمىز، ئىككىمىز باراۋەر، چۈنكى بىز باراۋەر!

كىتاب بېتى ۋاراقلانمىدى، ئۇ خۇددى جىن ئېيىر بىلەن روچىستېرنىڭ، ياق، شىيې چيۈسى بىلەن جېكى شاۋجىڭنىڭ جېدىلىنى كۆرۈۋاتقاندەك ئولتۇراتتى.

بىر تال ئېرەن يوپۇرمىقى كىتابقا چۈشكەندى، ئۇ چۆچۈپ كەتكەندەك بولدى، كىتابنى ئاستا يېپىپ ئورنىدىن تۇردى: «ئادەملەرنىڭ روھى باراۋەر ئىكەن. . . »

خەن شىنيۇ پەلەمپەيدىن چۈشۈپ، كەينىگە ئۆرۈلۈپ چۇ يەنچاۋنىڭ ئۆزىگە ئۇندىمەي قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆردى.

ـــ ساۋاقداش شىنيۇ، سىز ئازراق ئاۋارىچىلىققا يولۇقۇپ-سىز، راستمۇ؟ ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ.

ـــ چۇ مۇئەللىم، ـــ دېدى شىنيۇ ئازار يېگەن ئادەمدەك چۇ مۇئەللىمگە قاراپ، ـــ چۈشەنمىدىم، نېمىشقا...

ـــ بولدى، ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ خاتىرجەم هالدا، ـــ لۇ شيۇجۇ ماڭا هەممىنى دېدى، ئاشۇنداق قاراشلارنى ئاڭلاشنى ئۈمىد قىلمايتتىم، شيې چيۈسى بىلەن جېڭ شاۋجىڭنى تەنقىد-لەش خيالىمۇ يوق.

ـــ نېمىشقا؟ ـــ دېدى شىنيۇ مۇئەللىمنىڭ تولىمۇ ئاجىز-لىقىنى هېس قىلغاندەك، ـــ ئۇلارنىڭ دېگەنلىرى توغرىمۇ؟ ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرى باشقىلاردىن بىر دەرىجە تۆۋەن ئورۇندا تۇرامدۇ؟ ئادەملەر باراۋەرغۇ!

ـــ شۇنداق، ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ، ـــ مىللەتلەردە يۇقىرى - تۆۋەنلىك، ئالىيجاناب - پەسلىك بولمايدۇ، روھ بىلەن روھ ئوتتۇرىسىدا باراۋەرلىك بولىدۇ. بۇنى سىز پاكىت بىلەن ئىس-پاتلىمىڭىز. شائىر بايرون شۇنداق دېگەن. «ۋىجدانلىق كىشى باشقىلاردىن ئۆزىگە ئېتىبار بېرىشنى هەرگىز تەلەپ قىلمايدۇ، باشقىلارنىڭ ئېتىبارسىز قارىشىدىنمۇ قورقۇپ كەتمەيدۇ. باش-قىلارنىڭ خاتا چۈشىنىپ قېلىشى، بىر تەرەپلىمە قارىشى قۇر-قونچلۇق ئەمەس، قورقۇنچلۇقى، ئىشەنچنى يوقىتىش. ناۋادا سىز ئۆزىڭىزگە ئىشەنمىڭىز، سىزگە گەپ كەتمەيدۇ. هەقىقەت ئەزەلدىن ئەڭ ئاددىي، ئەڭ سادىدا، ئۇنىڭغا ئارتۇقچە چۈشەندۈ-رۈش كەتمەيدۇ. هەقىقىي ساهىبجامالىلارغا هەرقانداق زىبۇزىنەت ئارتۇقچە!»

شىنيۇ خۇددى يۇرىكىگە ئىللىق بىر شامال كىرىپ بايىقى پەرىشانلىقلارنى قەلبىدىن سۈپۈرۈپ تاشلىغاندەك هېسسىياتقا كەلدى. ئۆزىنى مۇئەللىم بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆڭلى - كۆڭىسىنىڭ تولىمۇ تارلىقىنى، پىتنە - پاسات گەپلەر بىلەن ئۆزىنى

غەش قىلىشنىڭ بىھۇدە ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. كۆپكۆك كۆل سۈيىگە قاراپ روھلانغان ھالدا ئىختىيارسىز:

ــ مۇئەللىم، سىز ماڭا ژېكتور ھيوگونىڭ: ئاسمان دېڭىزدىنمۇ بىپايان، دېگەن سۆزىنى ئەسلەتتىڭىز، ــ دېدى.

ــ ئادەمنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسى ئاسماندىنمۇ كەڭ! ــ دېدى چۈ يەنچاۋ ئۈنىڭ گېپىگە ئۈلاپ.

شىنيۆ كۆلدى:

ــ رەھمەت سىزگە مۇئەللىم!

ــ ياق، ــ دېدى چۈ يەنچاۋ ــ سىز مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلايدىغانلا بولسىڭىز، بۇنىڭ ئۈچۈن مەن خۇشال! ياتقىم مۇشۇ يەردىلا بىرەم ئولتۇرۇپ كەتسىڭىز؟

ئۇلار شىپاڭدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ چىغىر يولغا چۈشتى، تاش كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ قىرغاققا چىقتى. ئالدى تەرەپتە ئەخلاق، قابىلىيەت، تەكشى، زاپاس دەپ خەت يېزىلغان بىنالار كۆرۈندى. مۇئەللىمنىڭ ياتقى، «زاپاس بىنا» دا ئىدى.

چۈ يەنچاۋنىڭ ياتقى ناھايىتى كىچىك ئىدى، ئەسلى ئىككى كىشىلىك ياتاق بولۇپ، ھازىر چۈ يەنچاۋ يالغۇز تۇراتتى، پۈت قويغۇدەك يەر يوقتەك كۆرۈنەتتى، چۈنكى ئۈنىڭ كىتابلىرى بەك جىق ئىدى. كارىۋاتتىن ۋە يېزىق ئۈستىلىدىن باشقا يەر كىتاب بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. كىتاب ئىشكاپىغا پاتمىغان كىتابلار ئورۇندۇقنىڭ، چامادانىنىڭ ئۈستىنى ئىگىلىگەنىدى.

ــ ئولتۇرۇڭ. ياتقىم بەك كىچىك، ــ دېدى چۈ يەنچاۋ. ئۇ بىردىنبىر ئورۇندۇقنى شىنيۆگە بېرىپ، ئۆزى كارىۋاتتا ئولتۇردى.

شىنيۆ ئولتۇرۇشقا ئالدىرىماي، قالايمىقان، بىراق كۆزگە ناھايىتى ئىسسىق كۆرۈنىدىغان ھەم كىشىنىڭ زوقىنى قوزغايدىغان بۇ ھۇجرىنى كۆزدىن كەچۈردى.

ــ مۇئەللىم، سىز گۈلگە ئامراقمۇ؟ ــ دېدى شىنيۆ كەـ

تاب ئىشكاپىنىڭ ئۈستىدىكى تەشتەكتە، كۈز پەسلىدە ياتاققا باھار مەنزىرىسى بېرىپ تۇرغان گۈلنى كۆرسىتىپ، ــ بۇ نېمە گۈل؟

ــ بۇ گۈلنىڭ ئىسمى «باسىم»، يەن پروفېسسورنىڭ ئوغلى ماڭا چەت ئەلدىن ئالغاچ كەلگەن، ــ دېدى چۈ يەنچاۋ، ــ مەن گۈل باقالمايمەن. قانداق ئوغۇتلايدۇ، قانداق پۈتايدۇ، بىلمەي-مەن ھەم ئۇنچىلىك كۆپ ۋاقتىممۇ يوق. بۇ گۈل بوزەك گۈل ئىكەن، ئالاھىدە كۈتۈشمۇ كەتمەيدىكەن، سۇلا بولسا بولىدى-كەن. مەن ئەكەلگەن چاغدا بىر تال قەلەمچە ئىدى، كۆرۈپ تۇرۇپسىز ئۆزىنىڭ ۋۇجۇدىدىكى زاپاس كۈچكە تايىنىپ بىر نەچچە تال ياپراق چىقاردى...

شىنيۆ يېقىن بېرىپ «باسىم» گۈلىگە سىنچىلاپ قارىدى. دېگەندەك، تەشتەكتە بىر تال قەلەمچە تۇراتتى، بىرنەچچە يوپۇر-ماق چىقارغانىدى. قەلەمچىنىڭ قاتتىق پوستىنى يېرىپ يەنە بىرنەچچە يەردىن بىخ چىقارغانىدى.

ــ مۇئەللىم، بۇ كىچىككىنە بىخ نېمىدېگەن زور كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە، پوستىنى يېرىۋېتىپتۇ! ــ دېدى شىنيۆ.

ــ بۇ دېگەن ھاياتىي كۈچ، ــ دېدى چۈ يەنچاۋمۇ يېقىن كېلىپ يېڭى چىققان بىخقا سۆيۈنۈش ئىچىدە قاراپ، ــ ئۇ پوس-تىنىڭ ئىچىدە ئۇزۇندا ھامىلە بولغان، ناھايىتى ئۇزۇن تەييار-لىق قىلغان، زۆرۈر كۈچ - قۇدرەت توپلىغان، شۇڭا پارتلىغان ھامان پوستىنى يېرىپ بىخ چىقارغان.

شىنيۆنىڭ نەزىرى «باسىم» گۈلىدىن، تورۇس بويى كېلىد-دىغان قېلىن دەستە - دەستە كىتابلارغا ئاغدۇرۇلدى. بۇ جاد-سىز قەغەزلەرنىڭ ئارىسىدا جۈشقۇن ھايات ياشايتتى!

ئۇ كىتاب دۆۋىلىرى ئارىسىدا تۇرغان ئىسكىرىپكىنى كۆ-رۈپ قالدى.

ــ مۇئەللىم، بۇ ئىسكىرىپكا سىزنىڭمۇ؟ ــ دېدى ئۇ خۇ-

شال بولۇپ، ــ مەن تېخى سىزنىڭ...

ــ ھەئە، ــ دېدى چۇ يەنچاۋ سەل ئوڭايسىزلىنىپ، ــ ئانچە چالمايمەن، لېكىن ئىسكىرىپكىغا ئامراق. سىزمۇ ئىسكىرىپكا چېلىشنى ياخشى كۆرەمسىز؟

ــ ياق، مەن چالالمايمەن، لېكىن ئاڭلاشقا ئامراق...

ــ ھە؟ سىز قايسى مۇزىكىلارنى ئاڭلاشقا ئامراق؟

ــ مەن مۇزىكىنى بىلمەيمەن! ــ دېدى شىنيۆ كۈلۈپ، ــ پارگىننىي، موزارت، بېتخوۋېن دېگەنلەرنى چالا - پۇچۇق ئاڭلىغان، ئەمما ئۆزىمىزنىڭ ئىسكىرىپكا بىلەن ئورۇنلانغان «لياڭجۇ» دېگەن مۇزىكىنى ئاڭلاشنى ياخشى كۆرىمەن...

ــ بۇ مۇزىكىنى ئاڭلاشقا مەنمۇ ئامراق؟ ــ دېدى چۇ يەنچاۋ خۇددىي سىرداش ئادىمىنى تاپقاندەك.

ــ بۇ مۇزىكىنى ئاڭلىسام پەرىشانلىقلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇنتۇيمەن، كىشىلەرنىڭ روھى پاكلانغاندەك، دۇنيا پاكلانغاندەك، چاڭ - توزان، شاۋقۇن - سۇرەن ۋە ئەنسىزلىك يوقاپ، شىرىلداپ ئېقىۋاتقان ئېقىن سۇ كىشىلەرنىڭ قەلبىگە قۇيۇلۇۋاتقاندەك بىلىنىدۇ، ــ شىنيۆ گويا شۇ مۇزىكىنى ئاڭلاۋاتقاندەك خىيالچان ھالەتتە ئۆز تەسىراتىنى سۆزلەپ كەتتى، ــ ئەدەبىي ئەسەرلەردە دېيىلىدىغان «يۇرەك تارىنى چېكىش» مۇشۇ بولسا كېرەك؟

ــ ناھايىتى ياخشى تەسۋىرلىدىڭىز! ــ دېدى چۇ يەنچاۋ شىنيۆنىڭ گېپىنى ماقۇللاپ. ئۇ بۇ پاك ھەم سادىدا قىزغا قاراپ، ئۇنىڭ تەبىئىي گەپ - سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، روھى پاكلانغاندەك، شىلدىرلاپ ئېقىۋاتقان ھېلىقى ئېقىننى يەنە كۆرگەندەك بولدى.

ــ مۇئەللىم، بىر پەدە چېلىپ بېرىڭە؟

ــ ھە، ياق، ــ چۇ يەنچاۋنىڭ قىزىرىپ كەتتى، ــ مەندە بۇنى چالغۇدەك ماھارەت يوق، باشقىلارنىڭ ئالدىدا چېلىشقىمۇ

پەتىنىپ باقمىغانمەن. . .

ـــ سىز، ئەگە ئاساسلىقى، ئۆزىگە ئىشىنىش دېگەنىدە - كۆزىغۇ! ـــ دېدى شىنيۇ توساتتىن ئۆز يولى بىلەن ئۆزىنى بابلاشنى ئويلاپ.

ـــ مېنىڭ. . . مۇزىكىغا كەلگەندە ئازراقمۇ ئىشەنچىم يوق! ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ قىزىرىپ - تاتىرىپ. ئۇ شىنيۇنىڭ تەلىپىنى قاندۇرالمىغانلىقىدىن ئەپسۇسلاندى. ئۇنىڭدا شىنيۇ ياخشى كۆرگەن مۇزىكىنى چالغۇدەك ماھارەت يوق ئىدى.

چۇ يەنچاۋ خاتىرجەمسىزلىكىنى يوشۇرغاندەك ئورۇندۇقنى كۆرسىتىپ:

ـــ ئولتۇرۇڭ، ئۆگىنىش ئەھۋالىڭىز توغرۇلۇق پاراڭلىشايلى. نېمە كىتاب ئوقۇۋاتىسىز؟ «جىن ئېيىر» نى ئوقۇپ قانداق تەسىراتقا كەلدىڭىز؟

شىنيۇ ئوڭايسىزلانغان ھالدا كۈلۈپ:

ـــ خۇلاسىسىنى سىز چىقىرىپ بولدىڭىزغۇ؟ بۇ كىتابتىن مەن ئۆزىگە ئىشىنىشنى، ئۆزىنى قۇدرەت تاپقۇزۇشنى ئۆگەندىم! ـــ دېدى.

خەن شىنيۇ مۇئەللىمىنىڭ ئورۇندۇقىدا ئولتۇردى. چاققاندىغىنە يېزىق ئۇستىلىدىكى چىراغ تۇۋىدە كىتابلار بىلەن ئىنگلىز تىلىدا يېزىلغان ئورىگىناللار دۆۋىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ بىردىنلا مۇئەللىمىنىڭ ھەر كۈنى دەرستىن چۈشكەندە قىلىدىغان «ئىشى» مۇشۇ ئوخشىمامدۇ دەپ ئويلىدى. قەلبىدە قىزىقىش ھەم ھۆرمەت ھېسسىياتى قوزغالدى، ـــ مۇئەللىم، سىز بىرەر ئەسەر تەرجىمە قىلىۋاتامسىز؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ.

ـــ ھىم، ـــ چۇ يەنچاۋ خىجىللىق بىلەن كۈلۈپ، ئورىگىناللارنى رەتلەشكە تۇتۇندى. ئۇ بايا قىلىۋاتقان تەرجىمىسىنى يېرىم يولدا توختىتىپ قويۇپ سىرتقا چىققانىدى. مېھمان كېلىپ قالىدىغانلىقىنى ئويلىمىغاچقا، ئۇستىلىنىڭ ئۈستى قالايى-

مىقان پېتى قالغاندى، ــ تېخى تەرجمە قىلىپ بولالمىدىم. . .

ــ مۇئەللىم، كۆرۈپ باقسام بولامدۇ؟ ــ دەپ شىنيۇ ئو-رىگىنالنى بىر قولى بىلەن بېسىپ تۇرۇپ، سوئال نەزىرى بىلەن چۇ يەنچاۋغا قارىدى. ئۇ ئەدەبىي ئەسەر تەرجىمىسىنىڭ كىتاب بولۇپ بېسىلىپ چىققىنىنى ئەمەس، بەلكى تەرجمە ئورىگىنالـ-نى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتاتتى. ئۆزى ئىنتىلىپ كېلىۋاتقان تەرجمە خىزمىتىنى باشقىلارنىڭ قانداق قىلىدىغانلىقىنى تۇنجى كۆرگەن شىنيۇنىڭ قەلبىدە كۆچلۈك ئىخلاس قوزغالدى. مۇ-ئەللىمنىڭ قوليازمىسىنى بىرىنچى بولۇپ كۆرۈش ئۇنىڭ ئۇ-چۇن خۇشاللىق ئىش ئىدى. بولۇپمۇ ئوقۇغۇچىلاردا بۇنداق روھىي ھالەت كۆچلۈك بولاتتى.

ــ تېخى تەرجمە قىلىپ بولالمىدىم. تېخى تەرجمە قى-لىپ بولالمىدىم. . . ــ چۇ يەنچاۋ بۇ گەپنى قايتا ـ قايتا تەك-رارلىدى، ئەمما ئوقۇغۇچىسىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلالمىدى. بۇ ئىسكىرىپكا چالىدىغان ئىش ئەمەس، ئۇنىڭ ئەسىرى، ئۇنىڭ ئىشلىرى ئىدى، بۇنىڭغا كەلگەندە ئۇنىڭ ئىشەنچسى بار ئىدى.

شىنيۇ ئورىگىنالدىكى ناھايىتى راۋان يېزىلغان ئىنگلىزچە جۇملىلەرگە كۆز يۈگۈرتتى. ھەربىر قۇردىن قاينىق ھېسسىيات تۆكۈلۈپ تۇراتتى. خەنزۇ تىلى ئىنگلىز تىلىغا ئالماشقان بول-سىمۇ، ئەسلى ئەسەردىكى جۇڭگولۇق يازغۇچىنىڭ ئۇسلۇبى توغرا ھەم جانلىق چىققانىدى. بۇ ئاتاقلىق يازغۇچىنى شىنيۇ ھۆرمەتلەيتتى. . . شىنيۇ ئورىگىنالنىڭ بىرىنچى بېتىدىن ئە-سەرنىڭ تېمىسىنى كۆردى:

FLYING TO THE MOON

ــ لۇ شۇننىڭ «جىددىي ئېقىم» دېگەن ئەسىرىكەنغۇ؟ ــ دېدى شىنيۇ بېشىنى ئاستا كۆتۈرۈپ مۇئەللىمگە قاراپ.

ــ ھەئە، ــ دېدى چۇ يەنچاۋ، ــ ئۇنىڭ «يېڭى ھېكايە-لەر» دېگەن كىتابىدىكى «كۆكنى ياماش» دېگەن ھېكايىسىنى

يېڭىلا تەرجىمە قىلىپ بولدۇم. ماۋۇ ئىككىنچى ھېكايىسى.

ــ سەككىز پارچە ھېكايىنىڭ ھەممىسىنى تەرجىمە قىلامسىز؟

ــ يالغۇز سەككىز پارچە ھېكايىسىنىلا ئەمەس، لۇشۈن ئەپەندىنىڭ بارلىق ھېكايىلىرىنى ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلىش پىلانىم بار، ئەپسۇس... ۋاقىت تولىمۇ ئاز!

دېرىزىنىڭ سىرتىنى بارا ـ بارا قاراڭغۇلۇق قاپلاشقا باشلىدى. مۇئەللىمنىڭ ئۇ ھەۋەس قىلىدىغان تەرجىمە خىزمىتى توغرىسىدىكى گەپلىرىنى شىنيۆنىڭ كۆپرەك ئاڭلىغۇسى بار ئىدى، لېكىن شىنيۆ مۇئەللىمنىڭ قىممەتلىك ۋاقتىنى ئېلىپ قويىدىغانلىقىنى سېزىپ، كەچۈرۈم سورىغاندەك ئورنىدىن تۇرۇپ:

ــ مۇئەللىم، سىز ئىشىڭىزنى قىلىڭ، ۋاقتىڭىزنى ئالماي! ــ دېدى.

چۈ يەنچاۋ ئۆزىنىڭ بايا خورسىنىپ تۇرۇپ «ۋاقىت» نىڭ گېپىنى قىلىپ سالغانلىقىدىن خىجىل بولۇپ قالدى:

ــ مەن... سىزنى قوغلىمىدىمغۇ...:

ــ ياق، مۇئەللىم، قاراڭغۇ چۈشۈپ قالدى. كېتەي، ــ شىنيۆ ئىشىكنى ئاستا يېپىپ ياتاقتىن چىقىپ كەتتى.

تولۇن ئاي نامسىز كۆل ئۈستىدە كۆتۈرۈلدى. چۈ يەنچاۋ-نىڭ دېرىزىسىدە چىراغ يورۇقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

قىش كەلدى، بىرىنچى ئوقۇش يىلىنىڭ تۇنجى ئوقۇش مەۋسۇمى ئاياغلاشتى.

27 ـ بىنادىكى قىزلار ياتقىدا شىيې چيۈسى بىلەن لۇ شيۈجۇ يۈك ـ تاقلىرىنى تېڭىش بىلەن ئاۋارە ئىدى، ئەتىدىن باشلاپ قىشلىق تەتىل ئىدى. ئۇلار چاغانىنى ئۆيلىرىدە ئۆتكۈزۈشكە ئالدىرايتتى. يۈرتىدىن ۋە ئاتا ـ ئانىسىدىن شۇنچە ئۇزاق

ئايرىلغان بۇ ئوقۇغۇچىلارنىڭ قايسىبىرى ئۆز ئۆيىنى سېغىنمىد-
سۇن!

لۇ شيۇجۇ كۆرسەتكۈچىنى سومكىسىغا ئاۋايلاپ سالدى.
بۇنىڭغا ئۇنىڭ يېرىم يىللىق ئۆگىنىش ئەھۋالى خاتىرىلەنگەن-
دى. چارەكلىك ئىمتىھاندا ئىنگلىز تىلىدا ئۈچ نومۇر ئېلىپ،
ھاياجاندىن ئۇنىڭ يۈرىكى سوقۇپ كەتكەنىدى، مەۋسۇملۇك ئىم-
تىھاندا تۆت نومۇر ئالغان لۇ شيۇجۇ قانداقمۇ كۆزلىرىگە ياش
ئالماي تۇرالىسۇن؟ ئۇ ھەر ھالدا ئاتا - ئانىسىنىڭ ئالدىغا يۈزى
يورۇق بارالايدىغان، ئاتا - ئانىسى بىلەن ئاچا - سىڭىللىرىنى
ئەتراپىغا يىغىپ چىراغ تۈۋىدە بېيجىڭدا كۆرگەن ۋە ئاڭلىغان
يېڭىلىقلارنى ئۇلارغا سۆزلەپ بېرەلەيدىغان بولدى.

جېڭ شاۋجىڭ قايتىپ كەلدى، ئۇ ئىشىكتىن كىرىپلا،
ھەربىي پەلتوسىنى سېلىپ مورىسى ۋە ياقىسىدىكى قارنى قاق-
تى.

— ۋۇي monitor ، نېمىدەپ يۈك تاقلىرىڭىزنى يىغىشتۇر-
مايسىز، چاغاننى ئۆيىڭىزدە ئۆتكۈزگۈڭىز يوقمۇ؟ — لۇ شيۇجۇ
ۋىچىرلاپ تۇرۇپ سورىدى ئۇنىڭدىن.

شيې چيۇسى ئۇستىدە تۇرۇپ:

— ئۇ دېگەن باشلىق، ئۇنى ئالغىلى ئۆيىدىن ماشىنا كې-
لىدۇ! — دېدى.

— بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق، — جېڭ شاۋجىڭ شۇنداق
دەپ پەلتوسىنى بىر ياققا تاشلاپ ئۆتۈكىنى سېلىپ، ئۆزىنى
كارىۋاتقا ئاتتى. ئۇ تازا خۇشال ئەمەس ئىدى، شيې چيۇسى
ئۇنىڭ كادىرلار پەرزەنتلىرىگە خاس ئالاھىدە سالاھىيىتىنى ئۇ-
نىڭغا مەقسەتلىك پۈرىتىپ قويۇۋاتاتتى. ئۇ ئادەتتە باشقىلارنىڭ
ئۆزىنىڭ سالاھىيىتىنى ئۇنتۇپ قېلىشىنى ئۈمىد قىلمىسىمۇ،
لېكىن شيې چيۇسىنىڭ مازاق ئارىلاشقان بۇ گېپى ئۇنىڭغا
سوغۇق كەلگەنىدى. ئۇرۇش يىللىرىدا جەڭچىلەر پىيادە ماڭد-

دۇ، باشلىقلار ئانتا مىنىدۇ، ئىنقىلاب غەلىبە قىلدى، كىچىك ماشىنىدا ئولتۇرۇشمۇ ئىنقىلابنىڭ ئېھتىياجى، ئۇنىڭ ئۈستىگە مەنمۇ داۋاملىق دادامنىڭ ماشىنىسىدا ئولتۇرمايمەن. ئارىلاپ ئالغىلى كەلسە، مۇشۇنىڭغىمۇ چىدىمامسىز؟ بۇ مۇتلەق تەقسىماتچىلىق! قارىغاندا، بۇرژۇئازىيە ئىدىيىسىنى ئۆزگەرتىمەك ھەقىقەتەن تەس ئوخشايدۇ. جېنىڭ شاۋجىنىڭ مۇشۇلارنى ئويلاپ ياتاتتى. كاللىسىغا قاچىلىۋالغان تۇرلۇك سىياسەتلەرنى ئويلىغان بولسىمۇ، شىپې چىۋىسىنى لۇ شىۋجۇنىڭ ئالدىدا تەنقىد-لەشنى بىئەپ كۆرۈپ، گەپنىڭ تېمىسىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ، سوغۇقلا:

ــ مېنىڭ ئۆيۈم يېقىن، ئەتە تەييارلىق قىلسامۇ ئۇلگۈ-رىمەن، خەن شىنيۆمۇ نەرسىلىرىنى يىغىشتۇرماپتىغۇ؟ ــ دې-دى.

خەن شىنيۆنىڭ ئىسمى تىلغا ئېلىنىشى بىلەنلا شىپې چىۋى-سىنىڭ ئاغزى ئېتىلدى. بۇ گەپ ئۇنىڭ قەلبىنىڭ چەكلەنگەن رايونىغا تېگىپ كەتكەنىدى. ئەسلىدە شىپې چىۋىسى ئۆزىنى ھاكا-ۋۇر مەلىكىلەردەك، مەن چىرايلىق، يارىلىشىمدىن ساھىبجامال دەپ چاغلايىتتى. ئۇ دۆلەتمەن ئىدى، ياسىنىشقا ھەم ئۆزىنى ئاسراشقا ئائىلىسىدە يېتەرلىك پۇل بار ئىدى؛ ئۇ ئەقىللىق ئىدى، ئۇنىڭغا ھەرقانداق بىر دەرس، بولۇپمۇ ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ ئۆگەنگەن ئىنگلىز تىلىمۇ ھېچگەپ ئەمەس ئىدى. ئۇ بۇ سىنىپتا مەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدى بولۇپ ئوقۇيمەن دەپ ئويلىغانىدى. ئەپسۇسكى، قېرىشقاندەك خەن شىنيۆگە يولۇقۇپ قالدى. خەن شىنيۆنىڭ ئۆگىنىش جەھەتتىكى تۇغما ئىقتىدارىغا ئۇ قول قويماي تۇرالمايتتى. خەن شىنيۆ ئۇنىڭ رىقابەتچىسى ئىدى، ئۇ بۇنى بۇرۇنلا ھېس قىلغانىدى، ئەمما ئېتىراپ قىلغۇ-سى كەلمىدى. بىرىنچى قېتىم ئېلىشتى، ئىككىنچى قېتىم ئېلىشتى، خەن شىنيۆ ئۇنى ئاخىر مەغلۇپ قىلدى. خەن شىنيۆ

سىنىپ بويىچە بىرىنچىلىك ئورۇننى مەھكەم ئىگىلىگەنىدى، ئۇ ئىككىنچى ئورۇندا ئىدى. قىشلىق تەتىلدە، ئۇ قىزىنىڭ يارام-لىق بولۇشىنى ئۈمىد قىلغان ئاتا - ئانىسىغا بۇنى قايسى يۈزى بىلەن دەيدۇ؟ ئۇنىڭ ئىسمىنى چىقارماسلىق، سىنىپىمىزدا خەن شىنيۇ ئىسىملىك بىرىنىڭ بارلىقىنى تىلغا ئالماسلىق كېرەك! كارىۋىتىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ يۇك - تاقىسىنى تېڭىۋاتقان شيې چيۈسىنىڭ كۆڭلىنى ھەسرەت ۋە ئېچىنىش قاپلىغانىدى.

شۇ تاپتا، ئۇ ئۆچ كۆرىدىغان ئادەم يېغىۋاتقان قارغا قارا-مای ئۆزى يالغۇز نامسىز كۆل بويىنى ئايلىنىپ يۈرەتتى.

شىنيۇ كۆل رەڭ كاجى رەختتىن تىكىلگەن پەلتوسىنى كىيگەن، بۆكسىنى كىيمەي كەينىگە چۈشۈرۈۋالغانىدى، پېشانە-سى ۋە يۈزىگە قونغان قار ئۇچقۇنلىرىدىن كۆڭلى يايراپ كېتىۋا-تاتتى. ئۇ ئالىقانلىرىنى ئاچتى، ئالتە بۇرجەكلىك قار ئۇچقۇنلە-رى ئالىقىنىغا چۈشۈپلا ئېرىپ بىرەمدىلا، شەبنەم تامچىلىرىغا ئايلىناتتى. ئۇ كۆل بويىدىكى چىغىر يولىنى بويلاپ ماڭدى، ھاۋا ئۆزگىرىپ ئۇنىڭ پۇتلىرى ئاغرىپ كېتىۋاتاتتى. بىراق بۇ ئاغ-رىق ئۇنىڭ شادلىققا تولغان كۆڭلىگە سايە تاشلىيالمىدى. ئۇ بۇ مەۋسۈمدە سىنىپ بويىچە ئەڭ ياخشى نەتىجىگە ئېرىشتى. بۇنى دادىسى، ئاپىسى، ئاكىسى ۋە ھاممىسىغا دەپ بېرىدۇ. بۇ يىلقى چاغانىنى ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزىدۇ. مەۋسۈملۇك ئىمتىھاننى دەپ نەچچە ھەپتە ئۆيگە قايتمىغان شىنيۇ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى شۇنچىلىك سېغىنغانىدى، يەنە چېن شۇيەنمۇ بار، ئۇ ئاسارئەتتىقە دۇكىنىغا ئىشقا چۈشۈپ بولغانىدى. ئۇنى تەبرىك-لەش كېرەك. شىنيۇ ئەتە، ئەتە ئۇلارنى كۆرەلەيدۇ. شىنيۇ چېن شۇيەنگە خەت يېزىپ، دادىسىغا تېلېفون بېرىپ، ئۆزىنىڭ ئەتە چۈشتىن كېيىن سائەت تۆتتە ئۆيگە بارىدىغانلىقىنى دېگەن-دى.

شىنيۇ شۇ تاپتا چۇ مۇئەللىمنىڭ ياتقىغا كېتىۋاتاتتى. چۇ

مۇئەللىمىمۇ چاغان قىلغىلى ئۆيىگە كېتەمدىغاندۇ؟ ئۇلار كېلەر ئوقۇش مەۋسۇمىغچە بىر ئاي كۆرۈشەلمەيدۇ. شىنيۆ مۇئەللىمى بىلەن خۇشلاشقىلى ھەم قىشلىق تەتىل جەريانىدىكى كىتاب ئوقۇش پىلانى ھەققىدە ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشكىلى ماڭغانىدى.

شىنيۆ تاش ئابىدىلەرنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ پېشايۋان ۋە تۇڭرۇكلىرىگە نەقىش چېكىلگەن بىنانى كۆردى. ئاپئاق، يۇمشاق قار بىنانىڭ ئۆگزىسىنى، ئالدىدىكى چىملىق بىلەن چېغىر يولنى كۆمۈۋەتكەنىدى. پېشايۋاننىڭ قىزىل سىرلانغان تۇڭرۇكلىرى، سىر بېرىلگەن رەسىملەر ئاپئاق قاردا جۇلالىنىپ تۇراتتى.

شىنيۆ يۇمشاق قارنى دەسسەپ بىناغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. بىردىنلا، ئۇنىڭ قۇلىقىغا گويا چاڭ - توزان، شاۋقۇن - سۇرەن ۋە ئەنسىزلىكتىن خالىي ئورمانلىقتا شىرىلداپ ئېقىۋاتقان ئۆزۈن ئېقىننىڭ ئاۋازىدەك بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ئاھ، بۇ ئۇ ئامراق، ئاڭلاشقا خۇشتار چالغۇنىڭ ئاۋازى...

شىنيۆ تۇرۇپ قالدى. بىنادىن چىقىۋاتقان چالغۇنىڭ ئاۋازى ئاپئاق قارغا پۈركەنگەن نەقىشلىك پېشايۋاندىن ئاستا ئەگىپ ئۆتۈپ، مۇزدەك ھاۋا ئارقىلىق لەرزان لەيلەپ كەتمەكتە ئىدى. كامالەك تار ئۇستىدە ئويىنىماقتا، تار لەرزىگە كەلمەكتە ئىدى. كىشىنىڭ يۈرىكىنى تىترىتىدىغان رىتىم ۋە مېلودىيە تۇرۇپ يىغلايتتى، تۇرۇپ پىغان چېكەتتى، تۇرۇپ چۇشنى بايان قىلاتتى ۋە تۇرۇپ شېئىر ئوقۇيتتى.

مۇزىكا ئۇنىڭ قەلبىنى ئۆزگە ئەسىر قىلىۋالدى. ئۇ ئاياغ ئاستىدىكى قارنىڭ غىچىرلاپ كېتىپ، سۇدەك تازا مېلودىيىنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ پۇتىنىڭ ئۇچىدا دەسسەپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ يەنە تۇرۇپ قالدى، ياتاقنىڭ ئىشىكىنى چېكىپ، جىمجىتلىققا تولغان دۇنيادىكى ئېسىل كۈينى ئۇزۇپ قويۇشقا ئۇنىڭ كۆڭلى چىدىمىدى...

شىنيۇ بىنانىڭ ئالدىدىن كەتتى. ئاپئاق قار كۆمۈۋەتكەن كىچىك كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، قىزغۇچ قاشتاش ياتقۇزۇلغان تاش پەلەمپەينى بويلاپ، كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئارالغا جايلاشقان شىپاخانا كېلىپ توختىدى. ئۇ ئەتراپقا قۇلاق سالدى. چالغۇنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ياڭرايتتى... توختىماي ياڭرايتتى...

قار ئۇچقۇنلىرى لەرزان ئۇچۇپ چۈشەتتى. كۆل بويىدىكى مۇنار، سۇدىكى تاش كېمە قاردىن ئاپئاق لىباس كىيگەنىدى. مەجنۇنتال، تۈخۈمەك دەرىخى، ئۈرۈك دەرىخى ۋە ئېرەن دەرەخلىرى ئاللىقاچان يالىڭاچلانغان، شاخ - شۇمبىلىرىنى قار كۆمۈپ تاشلىغانىدى، ناۋادا بىر كېچىدىلا شەرق شامىلى چىقىپ كەتسە، بۇ دەل - دەرەخلەر چېچەك تاشلىغان نەشپۈت دەرەخلىرىگە ئوخشاپ قالاتتى.

كۆمۈشتەك ئاپئاق يەنيۇەن، نامسىز كۆل، كىچىك ئارال... پۈتكۈل جاھاننى قار قاپلىغان، ئۈرە تۇرغان بىر قىزنىڭ سىماسى...

تۇنجى قار مىڭ يىللىق قەدىمىي پايتەختىنىڭ ھەممە بۇلۇڭ - پۇچقاقلىرىغا تەكشى ياغماقتائىدى. خان سارىيى ۋە پۇقرالارنىڭ ئۆيلىرى، چوڭ - كىچىك كوچىلارنىڭ ھەممىسى بىر قەۋەت يۇمشاق قارغا پۈركەنگەنىدى. قار ئېگىز - پەس، ئالا - بۇلماچ شەھەرنى بىر تۈسكە كىرگۈزۈپ قويغانىدى. قاردا ئۇياقتىن - بۇياققا موكىدەك قاتناپ يۈرگەن ئاپتوبۇسلارنىڭ ئۇستىدىكى ئاقىرىپ كۆرۈنگەن يوغان گاز خالتىلىرى كىشىگە غايەت زور ئويۇنچۇق شارلارنى ئەسلىتەتتى. چاغان يېقىنلاشقاندا، كوچىلاردا ئادەم بۇرۇنقىدىن بەكرەك مىغىلداپ كېتەتتى، ئۇستۇاش-لىرى قار، ماگىزىنلارغا كىرىپ - چىقاتتى، بايراملىق مالالارنى ئىشتىياق بىلەن ئېلىپ، قوللىرىدىكى بېلەت ۋە كارتۇشكىلار-نىڭ رولىنى تولۇق جارى قىلدۇراتتى.

خەن زىچى ۋاڭقوجىلىك كوچىسىغا جايلاشقان دۇڭئەن سودا بازىرىنىڭ شىمالىدىكى دوڭلەيشۇن ئاشخانىسىنىڭ خاس خانىسى. ئا دېرىزىنىڭ سىرتىدىكى قار مەنزىرىسىنى تاماشا قىلىشنى خالىماي، كۆزلىرىنى ساماۋاردىكى بۇلدۇقلاپ قاينىۋاتقان سۇغا تىكىپ، گويا ئاشۇ بۇلدۇقلاۋاتقان سۇنى تەقتىق قىلىۋاتقاندەك گاڭگىراپ ئولتۇراتتى. ئۇ بىردەم شۇ تەقلىدته ئولتۇرۇپ، ئېرىنچەكلىك بىلەن قولىغا چوكىنى ئالدى. نېپىز بىر ياپراق قوي گۆشىنى چوكا بىلەن قىسىپ ئېلىپ قاينىۋاتقان ساماۋارغا تاشلىدى. گۆشنى ساماۋاردا بىر پەس تۇرغۇزۇپ، ئاندىن دورا - دەرمەك قاچىسىغا تەگكۈزۈپ، ئاغزىغا سېلىپ ئالدىرىماي چاي ئىچىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ ئەسلىدە قورسىقى بەك ئېچىپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئۆزۈن يىللىق ئادىتى بويىچە، تاماقنى ھەر گىز «شالاپلىتىپ» سەت ئاۋاز چىقىرىپ ئالدىراپ يېمەيتتى. تاماق يېيىش قورساق تويغۇزۇش ئۈچۈنلا بولۇپ قالماي، بەلكى بىر خىل ھۇزۇرلىنىش ئىدى، شۇڭا ياخشى نەرسىنى زايە قىلىسا يامان بولاتتى. يېمەكلىك كەمچىل ، مال باھاسى ئىنتايىن قىممەت مۇشۇ ئاي - مۇشۇ كۈنلەردە، ئۇ گۆشكە ئارىلاشتۇرۇپ يەيدىغان بەسەي ۋە پىنتوزىغا ئوخشاش نەرسىلەر بولمىسىمۇ، ئىككى تەخسە ياپىلاقلانغان گۆش، بىر تەخسە تاتلىق سامساق بۇيرۇتاتتى. گۆشتىن بىر ياپراق، سامساقتىن بىر چىشلەم يەپ، تاتلىق بىلەن ئاچچىقنىڭ، ئاچچىق بىلەن تاتلىقنىڭ تەمىنى تېتىيتتى. ئۇ ھاراق كەلتۇرمىدى، ھاراق ئىچىش مۇسۇلمانلاردا چەكلەنگەن، ئۇ بۇنىڭغا قاتتىق ئەمەل قىلاتتى. ئۇ باشقا نۇرغۇن مۇسۇلمانلارغا ئوخشاش ھاراق ئىچمەيتتى، ئىچ پۇشۇقىنى ھەرگىزمۇ تاماكا ياكى ھاراق بىلەن چىقارمايتتى. ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ئىشى، پۇتۇن يۈرەك قېنىنى قاشتاش ۋە ئۇنچە - مەرۋايىتقا سەرپ قىلىشتىن باشقا، مۇسۇلمان ئاشخانىسىنىڭ ئېسىل تاۋاملىرىدىن لەززەتلىنىش ئىدى.

ئۇ دۆڭلەيشۈننىڭ دائىملىق «خەۋىدارى» ئىدى بۇ يەردىكى ھەممە مە نەرسىنى ئۆزىنى بېغىشلىغان چىجېنجەي بىلەن ھازىر ئىشلەۋاتقان ئالاھىدە ھۈنەر ـ سەنئەت ئىمپورت ـ ئېكسپورت شىركىتىنى پىششىق بىلگەندەك پىششىق بىلەتتى. . . بۇ يەرنىڭ قوي گۆشىنى باشقا يەرنىڭ قوي گۆشى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايتتى. ئىچكى موڭغۇلدىن ئەركەك قويلار تاللاپ ئېپكېلىنىپ، بىر مەزگىل كۆكۈل قويۇپ بوردالغاندىن كېيىن سويۇلاتتى. قىرىق، ئەللىك جىڭ كېلىدىغان قويدىن ئون ئۈچ جىڭلا لوق گۆش شىلۈپلىناتتى. توڭلىتىلغاندىن كېيىن ئۇستىلار گۆشنى قەغەزدەك نېپىز توغراپ تەخسىگە سالاتتى. گۆشنىڭ نېپىزلىكىدىن تەخسىنىڭ گۈللىرىنى ئوچۇق كۆرگىلى بولاتتى. دوڭلەيشۈندا بىر جىڭ گۆش سەكسەن ياپراق قىلىپ توغرىلاتتى. دوڭلەيشۈن دورا ـ دەرمەككە ئالامەت ئەھمىيەت بېرەتتى. كۈنجۇت قىيامى، شاۋشىڭ سېرىق ھارىقى، دۇفو قىيامى، تۇزلانغان كۈدە، لازا قىيامى. . . قاتارلىقلار ۋە ئۆزلىرى ئالاھىدە ياسىغان «جياڭيۇ» تاماق شىرەسىگە تىزىپ قويۇلاتتى. شورپىغىمۇ دورا ـ دەرمەك سېلىناتتى. گۆش يىلىكتەك يۇمشاق ۋە ناھايىتى تەملىك پىشاتتى، يېگەن كىشى خۇددى قىممەت باھالىق بۇيۇمدىن ھۇزۇرلانغان خەن زىچىدەك ھۇزۇرلىنىپ كېتەتتى. لېكىن، شۇ تاپتا كۆرۈش سەنئىتى بىلەن يېيىش سەنئىتى ئۇنىڭ خىيالىدا يوق ئىدى، قەلبى بۇلدۇقلاپ قاينىۋاتقان ساماۋارغا ئوخشايتتى، نېمە ئويلاۋاتقىنۇ، بىلگىسىز ئىدى. ئۇ شۇ تاپتا دوڭلەيشۈن بىلەن چىجېنجەينىڭ ۋە باشقىلار بىلەن ئۆزىنىڭ تارىخىنى چايناپ ئولتۇراتتى. دوڭلەيشۈننىڭ بىرىنچى ئەۋلاد خوجايىنى دىڭ دېشەن ئىدى. ئەينى يىللاردا ئۇنىڭ ئەھۋالى قۇرۇق قول سەرگەردان خەن زىچىنىڭ ئەھۋالىدىن سەللا ياخشى ئىدى. ئۇ قول ھارۋىسىغا سېرىق توپا قاچىلاپ بېيجىڭگە ئەكىرىپ، توپىنى ئەرزان باھادا گۈلچىلەرگە سېتىپ، كۈنلىرى

نى غورىگىل ئۆتكۈزەتتى. ئۇنىڭ دوڭئەن بازىرىدىكى ئاۋات بۇ يەرگە كۆزى چۈشۈپ قالدى. ئۆتنە ئالغان پۇلغا شۇ يەرنى سېتىۋېلىپ دەسلەپتە قوتۇرماچ، شوۋگۈرۈچ ساتتى، بارا - بارا رونياق تېپىپ «دوڭلەيشۇن شوۋگۈرۈچخانىسى» ئاچتى. ئون نەچچە يىللىق چاپا - مۇشەققەت ئارقىلىق قورۇما، كاۋاپ ۋە ساماۋار شورپىسى چىقىرىپ، شۇنىڭ بىلەن كۆتۈرۈلۈپ كەتتى، تىجارەت تۇرىنى كېڭەيتىپ كەسىپداشلىرىنىڭ ئالدى بولۇپ قالدى ۋە ئەينى يىللاردىكى نامرات خۇيخۇي دىڭ دېشەن پايتەختتەكى دۆلەتمەنلەر قاتارىدىن ئورۇن ئېلىپ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا بارماق بىلەن سانىغۇدەك ۋە چىجېنجەيدىكى خەن زىچى بىلەن بىر قاتاردا تۇرىدىغان بايغا ئايلاندى... ئۇ ئىشلار ئۇزاقتا قالدى. ھازىر دوڭلەيشۇن ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىگە ئۆتۈپ كەتتى. لېكىن چۆرىسىگە ئالتۇن ھەل بېرىلگەن ۋېۋىسكا ھېلىمۇ بار، دىڭ خوجايىن باشلىغان ئىش ھېلىھەم ئۇزۇلۈپ قالغىنى يوق. خەن زىچىنىڭ مىڭبىر جاپادا تىكلىگەن ئىگىلىكى چىجېنجەي ئۇن - تىنسىز غايىب بولدى، يىگىرمە ياشنىڭ ئۆپچۆرىسىدىكى ياشلار ھەتتا بېيجىڭدىكى قاش-تاش دۇكانلىرى ئارىسىدا چىجېنجەي ناملىق دۇكاننىڭ بولغانلىقىنىمۇ بىلمەيدۇ. يېرىم ئۆمۈر تىرىشىپ - تىرماشقان خەن زىچى زادى نېمىگە ئېرىشتى؟ كەسىپكە بولغان ئىنتىلىش، بەختىگە بولغان تەشنالىق ئاخىر قورۇق خىيالغا ئايلاندى. ئەلىك يەتتە ياشقا كىرگەن خەن زىچى قېرىلىق دەستىدىن مۇسكۈل ۋە ئىرادىسىنىڭ بوشىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتى. ئۇ خۇددى توسۇن ئاتتەك ئۇيان - بۇيان چېپىپ يۈرگەن زېمىن ئەمدى ئۇنىڭغا مەنسۇپ ئەمەس ئىدى. ھازىر ئۇ كېيىنكى ئۆمرىنى قانداق ئۆتكۈزۈش غېمىدە قالغانىدى. مۇشۇ ئاي مۇشۇ كۈنلەردە ئۇنىڭ كۆڭلى ئىككى ئىشتىن تەسكىن تاپاتتى: بىرى، ھۇجرىسىنىڭ غەرب تەرىپىدىكى مەخپىيەتلىك؛ يەنە بىرى، قەد-

زى ئون ئىككى يىل ئوقۇپ، ئۆزىنىڭ غايىسىدىكى ئالىي مەكتەپكە كىرگەندى. قىزى ئۆزىگە ھەقىقىي تەۋە بولغان ھايات يولىنى باشلىدى. ئۇنىڭ ئىستىقبالى پارلاق ئىدى، بۇ يولنى ھەرقانداق ئادەم ئۆزگەرتىۋېتەلمەيتتى، خەن زىچىنىڭ ئارزۇسى چېچەك ئاچقانىدى، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ دۇنياغا كەتسىمۇ خاتىرجەم كېتەتتى...

قىزىنى ئويلاپ ئۇنىڭ كۆڭلى كۆتۈرۈلۈپ، ئىشتىيىمۇ ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ ئىككى تەخسىدىكى گۆشنى ساماۋار شورپىسىغا سېلىپ يەۋەتتى، قورسىقى تازا تويمىغاندەك قىلاتتى. باشقا بىر نەرسە بۇيرۇتماقچى بولۇپ قويۇن يانچۇقىدىن كونا سائەتنى چىقىرىپ سائەتكە قارىدى، سائەت ئىككىدىن ئون بەش مىنۇت ئۆتكەنىدى، ئۇ نىيىتىدىن يېنىپ، تاماق پۈلىنى تۆلەپ تىپ ئاستىنقى قەۋەتكە ئالدىراش چۈشۈپ كەتتى.

خەن زىچى ۋاڭفۇجىڭ كوچىسىنىڭ جەنۇبىدىكى كوچا ئاغزىغا بېرىپ، قار - شۇرغاندا 10 - يول ئاپتوبۇسىغا چىقىپ ئۆيىگە قايتتى. ئۇ ئاپتوبۇستا كېتىۋېتىپ بايامقى خىيالىنى داۋاملاشتۇردى، قىزىنىڭ مەكتەپ پۈتتۈرگەندىن كېيىن قانداق بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلدى. خوتۇنى: «سىز ئۇنى تېخى چەت ئەلگە چىقىرىۋەتمەكچىمۇ؟» دېگەنىدى. ھىم، سەن نېمىنى بىلىسەن؟ چەت ئەل تىلى مۇتەخەسسىسلىرى دۆلەتنىڭ بايلىقى، شۇنىۋۆ چەت ئەلگە چىقىش ياكى خىزمەت قىلىش پۈرسىتىگە ئېرىشسە، ئۇ چاغدا ئۇ دۇنيانى ھەقىقىي چۈشىنىدۇ، چۈشەنمەيدىغان نەرسىلىرى بولمايدۇ...

ئاپتوبۇس بەيگۇاڭلۇغا كەلگەندە، خەن زىچى ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ قالدى. ئەمما ئۆيى تەرەپكە ماڭماي، 19 - يول ئاپتوبۇس بېكىتىگە قاراپ ماڭدى. ئۇ قىزىنىڭ بۇگۈن چۈشتىن كېيىن كېلىدىغانلىقىنى بىلەتتى. قىزى بىلەن بالدۇرراق كۆرۈشۈش مەقسىتىدە قىزىنى مۇشۇ يەردە ساقلىماقچى بولدى.

ئىككى ئاپتوبۇس ئۆتۈپ كەتتى. لېكىن شىنيۆ چۈشمىدى. ئۇ قار - شۇرغاندا ئىككىلەنمەي تۇرىۋەردى. بەشىنچى ئاپتوبۇسنىڭ ئىشىكى ئېچىلغاندا ئۇ قىزنىڭ كۈلكە ئوينىغان چىرايىنى كۆردى. قىزى خۇشال بولۇپ:

— دادا! — دەپ توۋلىدى.

خەن زىچى قىزنىڭ ئالدىغا ماڭدى.

— دادا، مېنى ئۇزاق ساقلاپ كەتكەنسىز — ھە؟ — دېدى شىنيۆ دادىسىنىڭ مۇرىسىدىكى قارنى قېقىپ.

خەن زىچى مېھرىبانلىق بىلەن كۈلۈپ تۇراتتى. دادىلارنىڭ كۆڭلىنى تىل بىلەن، ئۇ مەيلى قايسى دۆلەتنىڭ تىلى بولسۇن، ئىپادىلىگىلى بولمايتتى.

شىنيۆ دادىسىنى قولتۇقلىدى. دادا - بالا ئىككىسى كۆمۈشتەك ئاپئاق قارنى دەسسەپ، خۇشال ھالدا ئۆيگە قاراپ يول ئالدى.

باھاردەك ئىللىق غەربىي ھۇجرا شىنيۆنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى.

خەي ھاما شىنيۆ كەلگۈچە ئۇنىڭ ھۇجرىسىدىكى ئوچاققا ئوت قالىغاندى. شىنيۆ يوق چاغدا، بۇ ھۇجرىدا ھېچكىم تۇرمايتتى، ئوتمۇ قالانمايتتى. لېكىن خەي ھاما ھەر كۈنى ئادەتتى بويىچە ھۇجرىنىڭ ئىچى - تېشىنى تازىلاپ، يوتقان - كۆرپىلەرنى رەتلىك قاتلاپ، كارىۋات، پەرداز ئۈستىلى، شىرە، ئورۇندۇق ۋە رەسىم جازىسىنى سۈرتۈپ چىنىدەك پارقىرىتىۋەتتى. ئۇ شىنيۆنىڭ نوپۇسىنى سۆكۈپ مەكتەپكە كەتكەنلىكىنى ئېيتىراپ قىلمايتتى. ئۇنىڭ قەلبىدە شىنيۆ مۇشۇ ئائىلىنىڭ ناھايىتى مۇھىم ئەزاسى ئىدى، مېھىر - مۇھەببىتىنى شىنيۆگە بەرگەنىدى. ئۇ شىنيۆنىڭ ھۇجرىسىنى يېغىشتۇرغاندا، شىنيۆ يېنىدا يۈرگەندەك ھېس قىلاتتى. شىنيۆنىڭ مەكتەپتە يېتىپ -

قوپۇپ يۈرۈپ ئۆيگە بولغان مېھرىنىڭ سۈسلىشىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، ھەر قېتىم ئۆيگە كەلگەندە ئۇنىڭغا ئۆينىڭ ئىللىقلىقىنى ھېس قىلدۇرۇشقا تىرىشاتتى.

دادا ـ بالا ئىككىسى ھويلىغا كىرىپ كەلدى. خەي ھاممام كاڭ سۈپۈرگىسى بىلەن شىنيۆنىڭ ئۈستۈېشىدىكى قارنى سۈپۈرۈۋېتىپ، خۇشاللىقىدا:

ـــ قىزىمىز مۇشۇ قاردا ئامان ـ ئېسەن قايتىپ كەپتۇ! ـــ دەپ سۆزلەپلا كەتتى.

ـــ ئەلۋەتتە، ئامان ـ ئېسەن قايتىپ كېلىمەندە. قاردىن نېمە قورققۇلۇق؟ مېنى دادام قوغداپ كەلدى.

شىنيۆ كۈلۈپ ھويلىنىڭ ئىچكىرىسىگە ماڭدى. ئاۋۇال تۆر ئۆينىڭ يېنىغا بېرىپ:

ـــ ئاپا، مەن كەلدىم! ـــ دېدى.

خەن خانىم چاي ئىچىۋاتاتتى. ئۇ قىزى بىلەن بىللە ھويلىغا كىرگەن خەن زىچىغا پەرۋا قىلماي، شىنيۆگە كۈلۈمسىرەپ قاراپ:

ـــ ھە، سەل تۇرۇپ سەن بىلەن كۆرۈشكىلى شۇيەن كېلىدۇ، ـــ دېدى.

ـــ بىلىمەن، ئىككىمىز خەت يۈزىدە دېيىشىپ قويغان.

ـــ ئەمىسە ئۇ كەلسە بىللە تاماق يەيلى.

شىنيۆ ھۇجرىسىغا كىرىپ چاپىنىنى سېلىپ ئايىغىنى يۆتكىدى.

ھۇجرا ئۇنىڭ كۆزىگە بۆلەكچىلا ئىسسىق كۆرۈنۈپ كەتتى. ھەممە نەرسە بۇرۇنقىدەك تۇراتتى. بۇ، بۇ ئائىلىدە ئۇنىڭ مۇستەھكەم ئورۇنغا ئىگە ئىكەنلىكىنى، بۇ ئورۇننى ئۇنىڭدىن ھېچقانداق ئادەمنىڭ تارتىۋالالمايدىغانلىقىنى، ئورنىنىمۇ باسالمايدىغانلىقىنى چۈشەندۈرەتتى.

چېنى شۇيەن، دېگەندەك، قارىغا قارىماي كەلدى. خەن خا-

نىم كۆيۈنۈپ:

ــ قارىغا توغلاپ كەتكىنىڭىزنى. چاققان بېرىپ ئىسسىقنىڭ، شىنيۆنىڭ ئايىغىنى كىيىۋېلىڭ! ــ دېدى.

چېن شۇيەن خەن تاغىسى بىلەن خەن هاممىسىغا، ئىككىسىنىڭ ئۆزىگە ياردەم قىلغانلىقى، ئىش ئورنىنىڭ شۇنداق ياخشىلىقى، ئۆيىگە يېقىنلىقى توغرۇلۇق گەپ قىلدى. بۇ كۆپ قېتىم تەكرارلانغان گەپلەر ئىدى. خەن زىچى:

ــ سىز ئۇچۇن ئىككى ئېغىز سۆزلەپ قويدۇم، بۇنچىلىك كىچىك ئىشقا تولا تەكەللۇپ قىلىپ كەتمەڭ! ــ دېدى. چېن شۇيەننىڭ گېپى خەن خانىمنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ كەتتى. ئۇ چېن شۇيەننىڭ مۇزلاپ كەتكەن قولىنى تۇتۇپ:

ــ مېنىڭ باغرىم بەك يۇمشاق. بىز چوڭلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى دېمىسەكمۇ، سىز شىنيۆ بىلەن ئاچا ـ سىڭىلغا ئوخشاش ئەمەسمۇ؟ بېشىڭىزغا كۈن چۈشكەندە قاراپ تۇرساق بولامدۇ؟ ــ دېدى.

بۇ كۆڭۈللۈك كەيپىياتتىن هەممىسى خۇشال ئىدى. شىنيۆ چېن شۇيەننى ئايىغىنى يۆتكىۋېلىشقا ئۇندىدى. چېن شۇيەن شىنيۆنىڭ كەينىدىن هۇجرىغا كىردى.

ئىككىسى كارىۋاتنىڭ قىرىدا ئولتۇرۇپ كۆرگەن ـ ئاڭلىغان ۋە هېس قىلغان يېڭىلىقلىرى ئۈستىدە ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى. شىنيۆ چۈ مۇئەللىمنىڭ ئوقۇغۇچىلىرىنى قاتتىق تۇتىدىغانلىقى، شېي چېۋسىنىڭ «پىخسىق» لىقى ۋە باشقا ئىشلار توغرۇلۇق سۆزلەپ بەردى، چېن شۇيەن شىنيۆگە ئاسارئەتتىقە دۇكىنىغا مال ئالغىلى كىرگەن چەت ئەللىكلەرنىڭ مال تاللىيالماي هاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالىدىغانلىقىنى، خەنزۇچىنى چالا سۆزلەيدىغانلىقىنى ۋە قەدىمىي بۇيۇملارنى ناهايىتى پىشىق بىلىدىغان شەهەرلىك پارتكوم سېكرىتارى دېڭ تۇنى كۆرگەنلىكى قاتارلىق ئىشلارنى هەۋەس بىلەن دەپ بەردى. قارىغاندا، ئالىي مەكتەپ ئىمتىهانىدىن قېچىقىلىشتىن ئۇنىڭ كۆڭلىگە چۈشكەن

سايه بارا - بارا ئۇنتۇلۇشقا باشلىغان، بۇ بوشلۇقنى يېڭى تۇرمۇش غايىسى تولدۇرغان، كىشىلىك تۇرمۇش ئۇنىڭغا كەلگۈسىگە باردىغان باشقا بىر يولنى ئاچقاندەك قىلاتتى، تۇرمۇشنىڭ قاتتىقچىلىقى ۋە ھېسسىيات جەھەتتىكى سىقىلىش تۈپەيلى ئاسان نۇر قونمايدىغان چىرايىغا ئاز - تولا نۇر قونغانىدى.

— تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇغان ئىنگلىز تىلىنى تې - پىۋال، — دېدى شىنيۇ خۇشال بولۇپ، — چەت ئەللىكلەر كەلگەندە...

— ياق، ئۇ چاغدا تازا كۆڭۈل قويۇپ ئۆگەنمەپتىكەنمەن.

— كېرەك، يوق. ساڭا مەن «يېتەكچىلىك» قىلىمەن. ئىنگلىز تىلىنى مېنىڭدىن ئاۋۋال ئىشلىتىدىغانلىقىڭنى ئويلىماپتىكەنمەن.

...

خەي هامما ئاشخانىدا ئاللىبۇرۇن ئىش باشلىۋەتكەنىدى. ئۇ شىنيۇ كەلمەستە ئورۇق كالا گۆشىنى ئۇششاق توغراپ، ئۇستىگە سۇڭپىياز، زەنجۈىل سېلىپ قىيما قىلىپ قويغانىدى. ھازىر جىلتە ئېچىش بىلەن ئالدىراش ئىدى... بىر ياقتىن ئېچىپ، بىر ياقتىن تۇگەتتى. ئۇ مەكتەپتە ئاچ - توق يۈرۈپ كەتكەن شىنيۇنىڭ جۇڭاۋنى قورسىقى تويغۇچە يەۋېلىشىنى ئويلايتتى. سامسىاق ئارىلاشتۇرۇلۇپ قىلىنغان تەرخەمەك سەي ئاددىي بولسىمۇ، لېكىن ناھايىتى تەملىك ئىدى. جاراڭلاپ تۇرىدىغان قىش پەسلىدە پارنىكتا پىشقان تەرخەمەكنىڭ باھاسىمۇ يۇقىرى ئىدى. ئادەتتىكى ئائىلىلەرنىڭ سېتىۋېلىشقا قۇربى يەتمەيتتى. جۇڭاۋا ئاشخانىغا تىزىۋېتىلگەن، قازان پۇرۇقلاپ قايناپ تۇراتتى. خەي هامما ئىشكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— جۇڭاۋنى سالايمۇ؟ — دەپ سورىدى.

خەن زىچى ئۆزىنىڭ هۇجرىسىغا كىرىپ كەتكەنىدى، ئۇ خەن خانىمغا:

ـــ ئۇنىڭغا دەپ قوي، مەن تاماق يەپ كەلدىم، سىلەر يەۋېرىڭلار! ـــ دېدى.

خەن خانىم «ھىم» دەپ قويۇپ، پېشايۋانغا چىقىپ ئاسمانغا قارىدى.

ـــ ئاپا، قورسىقىم ئېچىپ كەتتى! ـــ دېدى شىنيۇ ھۆجرىسىدا تۇرۇپ.

ـــ ئەمىسە... ـــ خەن خانىم سەل ئىككىلىنىپ قالدى، ـــ ئاكاڭنى يەنە بىرەم ساقلايلى، ئۇ تېخى كەلمىدى، ـــ تېيەنشىك كەلگەندە سېلىك!

قار توختىماي لەپىلدەپ چۈشۈۋاتاتتى. ئۈستى ـ ئۈستىگە چۈشكەن قار ھويلىدىكى ئاياغ ئىزلىرىنى كۆمۈۋەتكەنىدى. كۆز باغلانغان چاغ بولۇپ قالغانىدى.

قازانغا ئىككى قېتىم سوغۇق سۇ قۇيۇلدى، قاينىۋاتقان قازان جىمىقىپ قالدى، بىرەمدىن كېيىن يەنە قاينىشقا باشلىدى. تېيەنشىڭنىك دەرۋازىنى قاققان ئاۋازى ئاڭلانمايتتى. خەي ھاما كۆڭۈل قويۇپ تەييارلىغان «نادىر ئەسەر»نى نامايان قىلىشقا ئالدىراپ، تاقىتى تاق بولۇپ كەتتى. ئۇ سەۋرسىزلىنىپ، ئىچكەركى ھويلىغا كىردى، دەھلىزدە تۇرۇپ:

ـــ جۇۋاۋا ئۇزۇن تۇرۇپ كەتسە قېتىپ قالىدۇ، قازانغا سالغاندا يېرىلىپ كەتمەمدۇ؟ قىزلارنىك قورسىقى ئېچىپ كەتتى. شۇيەنمۇ تاماق يېمەي كەلگەندۇ ھەقىچان!

خەي ھاما شۇنداق دېۋىدى، خەن خانىم تېيەنشىڭنى ساقلاۋېرىشنى بىئەپ ھېس قىلىپ، دەرھال:

ـــ راست، قىزلارنىك قورسىقىنى ئاچۇرۇۋەتسەك قانداق بولىدۇ؟ ـــ دېدى.

مۇقەددەس يارلىقنى ئالغان خەي ھاما قازانغا جۇۋاۋىنى ئالدىراش سالدى، ئاندىن تۇۋاقنى ياپتى. جۇۋاۋا ئىككى قاينىسىلا پىشاتتى...

موماي شنيۆ بىلەن چېن شۇيەننى مېھمان قىلىش بىلەن بوپكېتىپ، ئۆزىگە تاماق يېگۈدەك ۋاقىت چىقمىدى. چېن شۇ- يەن خەي هاممىنى قولى نېمىدېگەن تاتلىق دەپ توختىماي ماخ- تايىتتى. شنيۆ تاماقنى مەكتەپتىكىگە ئوخشاش ئەدەپ بىلەن ئەمەس، خۇددى ئاچ قالغان بۆرىدەك يەيتتى. ئۇ تاماق يېگەچ:

ــ مەكتىپىمىزنىڭ مۇسۇلمانلار ئاشخانىسىدا بۇنداق مەز- زىلىك جۈۋاۋا يېگىلى بولمايدۇ، ــ دېدى.

موماي ئۇنىڭغا كۆيۈنگەن هالدا قاراپ:

ــ ئۇ ئاشخانىدا ماڭا ئوخشاش هاممالىڭ يوقتە! هازىر سېنىڭ تازا بوي تارتىۋاتقان ۋاقتىڭ، قۇۋۋەتلىك يېمىسەڭ بول- مايدۇ، كېلەر يىل ئوقۇش باشلانغۇچە بىر كۈپ توخۇ گۆشى تۇزلاپ قويىمەن، شۇنى ئېپكېتىپ يەرسەن! ــ دېدى.

ــ بولىدىغان گەپكەن بۇ! ــ دېدى خەن خانىم ئۇنىڭ گې- پىنى ئارىلاپ، ــ تېخنىكۇمۇ ئالغاچ كەتسۇن، چۈشتە ئاشخانە- نىڭ تامىقىنى يەۋەرسىمۇ بولمايدۇ.

خەن خانىم تېخنىكىدىن ئەنسىرەپ ئولتۇرالمايۋاتاتتى. ئۇ تېخنىكنىڭ ئاياغ تىۋشىنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ خەي هاممىنى دەرۋازىنى ئېچىشقا بۈيرۇدى، خەي هاممۇ قۇرۇق يېنىپ كەل- دى، شامالدا دەرۋازا تاراقلاپ كەتكەندى. خەن خانىمنىڭ تاماق- قا هەپسىلىسى قالمىدى، داستىخاننىڭ يېغىشتۇرۇلۇشىنى ساق- لىماستىنلا ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. خەي هاممىغا ئىشىككە دىققەت بولۇپ تۇرۇشنى جېكىلەپ، قاپاقلىرىنى تۇرۇپ تۇر ئۆيگە ماڭدى. ئۇ ئاشخانىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ:

ــ كەچ بوپكەتتى، هاۋامۇ ياخشى ئەمەس، شۇيەن كەتمە- سۇن، شنيۆنىڭ هۇجرىسىدا ياتسۇن! ــ دېدى.

تېخنىك كەلگەندە يېرىم كېچە بولغانىدى. ئۇنىڭ ئۇستۇۋە- شى قار، بەك توڭلاپ كەتكەنىدى. خەي هاممۇ ئۇنىڭدىن نەگە بارغانلىقىنى سورىدى، لېكىن ئۇ گەپ قىلمىدى.

بۇ چاغدا شىنيۆ بىلەن چىن شۇيەن يېتىپ بولغان، ئەمما ئۇخلىمىغانىدى. ئۇ ئىككىسى ئالتە يىل بىللە ئوقۇپ بىللە يېتىپ باقمىغانىدى. بۇ ئىش ئىككىسىگە ناھايىتى يېڭىلىق تۇيۇ-لۇپ كەتتى، ئۇلارنىڭ گېپى تۈگەيدىغاندەك قىلمايتتى. خەن جەمەتىنىڭ يېقىن تۇغقانلىرى يوق ئىدى، يات ئادەملەرنى قوز-دۇرۇپ قالمايتتى. چىن شۇيەنمۇ شىنيۆ بىلەن بىرەەم پاراڭلە-شىپ كەلمەكچى بولۇپ كەلگەنىدى. ئۇ چوڭ بولۇپ مۇشۇ كەمگىچە سىرتلاردا قونۇپ باقمىغانىدى. خەن خانىم ئەسلىدە ئۇنى تىەنشىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قويىدۇ دەپ ئويلىغانىدى. تىەن شىڭنىڭ بۇنچە كەچتە كېلىدىغانلىقىنى كىم بىلسۇن؟

ھويلىدا ژېلىسىپىتنىڭ تاراقشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئاپە-سى تىەنشىڭغا بىر نېمىلەرنى دېدى. شىنيۆ:

ــ ئاپام ئاكامنى بەك ياخشى كۆرىدۇ، شۇنچە كەچتىمۇ ئاكامنى ساقلاپ ئۇخلىماپتۇ! ــ دېدى.

ــ ئەلۋەتتە، شۇنداق بولىدۇ ــ دە، ــ دېدى چىن شۇيەن ــ ئاكاڭ دېگەن ئۆينىڭ چوڭى. ئۇ كىيىن دادامىڭنىڭ ئورنىنى باسىدۇ، بىزنىڭ ئۆي ئۇنداق ئەمەس، ئىككى ئىنىم تېخى كىچىك، مەن بالىلارنىڭ چوڭى، ھەممە ئىش ماڭا قاراش-لىق. مېنىڭ پېشانەم سېنىڭكىدەك ئوڭ ئەمەس، سېنىڭ ھەممە نەرسەڭ تەل. مېنىڭمۇ ئاكام بولغان بولسا، كۆڭلۈم پۈتۈن بولغان، ئۆي غېمىدىن ئازاد يۈرگەن بولاتتىم!

ــ ئاكامنىڭمۇ ئۆي بىلەن كارى يوق، كۆڭلىنى پۈل بېسىشقا بېرىۋەتكەن، خۇددى بېسىلىپ چىققان پۇل ئۇنىڭغا مەنسۇپتەك! ئۆلگۈدەك ھېرىپ كېلىپ، تامىقىنى يەپ بولۇپلا ئۇخلايدۇ، بۇ ئۆي ئۇنىڭ ئۇچۇن مېھمانخانا!

ــ ئەرلەرنىڭ ھەممىسى شۇنداق، ئۇلارنى قانداقمۇ تاماق ئېتىشكە، كىر يۇيۇشقا سالغىلى بولسۇن؟ ئاكاڭ ھەتتا ئۆزىنىڭ كىرىنىمۇ يۇيالمايدىكەن. ئۆتكەندە ئاكاڭنىڭ كىرىنى يۇيۇپ

بەردىم، كۆڭلىكىنىڭ ياقىسى قېتىپ كېتىپتۇ!

ــ سەن يۇغان بولساڭ، ئۇ سېنىڭ كۆڭلۈڭنىمۇ چۈشەندىمەپتۇ. ئاكام گاچىغا ئوخشاش ھېچكىمگە گەپ قىلمايدۇ. ئۆتكەن قېتىم بىزنىڭكىدە تاماق يېگەن چېغىدا ساڭا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى، مەن بەك خىجىل بولۇپ كەتتىم. سەن دېگەن مېنىڭ مېھمىنىم، ئەلۋەتتە، سېنى ھۆرمەت قىلىشى كېرەكتە!

ــ ھەي، مەن سېنىڭدەك ئويلىمايمەن، ئەر كىشى دېگەن بەك جاۋىلداق بولۇپ كەتسە، كۆرگەنلا ئادەمگە گەپ قىلىپ يۈرسە، ئۇنداق ئەر كىشىدىن ھەممە ئادەم بىزار بولىدۇ. سېنىڭ ئاكاڭ ياۋاش، سېنى ئوبدان كۆرىدۇ، شۇ قېتىم تاماق يېگەن چاغدا ئۇ ئالدىدىكى تەخسىنى قولى يەتمەي قالمىسۇن دەپ نەچچە قېتىم ئالدىڭغا ئىتتىرىپ قويدى، تىزىملاتقىلى بارغان چېغىڭدا سېنى مەكتەپكە ئاكاڭ ئاپىرىپ قويغانغۇ، ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي؟

ــ ئوغۇ شۇنداق، ــ دېدى ئاكىسىنىڭ ياخشىلىقلىرىنى ئۇنتۇپ قالمىغان شىنيۇ ــ مەن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئۆتكەنسەم، ئۇ خوددى ئۆزى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇيدىغاندەك خۇشال بوپكەتكەن، مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىغا بارغاندا، جاھىللىقى تۇتۇپ ھەرقانچە گەپ قىلساممۇ مەكتەپكە كىرمىدى. مەن ئويلىدىم، ئۇ بەلكىم...

ــ سەن چۈشەنمەيسەن! ــ دېدى چېن شۇيەن ئۇنىڭ گېپىنى ئارىلاپ، ــ سېنى ئۇزىتىپ مەن بارغان بولساممۇ، ئاكاڭدەك بولۇپ قالغان بولاتتىم، ئۇمىدسىزلىنىپ ئۆزۈمنى تۇتگەشكەن ھالەتتە سېزەتتىم.

گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، شىنيۇ ئېھتىيات قىلىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چېن شۇيەننىڭ كۆڭۈل يارىسىغا تۇز سەپكۈسى يوق ئىدى. چېن شۇيەننىڭ گېپىدىن ئاكىسىنى تېخىمۇ چۈشەندى. ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇمىغان، ئىك-

كىلىسى شىنيۆگە نسبەتەن ئوخشاش كەيپىياتتا ئىدى، ئۇنىڭغا ھەۋەس قىلاتتى، لېكىن تارلىق قىلمايتتى. ئۆي قاراڭغۇ بولغاچقا، شىنيۆ چېن شۇيەننىڭ چىرايىنى ئېنىق كۆرەلمەيتتى، لېكىن ئۇنىڭ تەلەپپۇزىدىن ئاللىبۇرۇن ئۆتمۈشكە ئايلانغان، ئەمدى ھازىر كىشىنى ئانچە قىينايدىغان ئازابنى سەزدى. شىنيۆ ئاكىسىنىڭمۇ چېن شۇيەنگە ئوخشاش بۇ ئىشنى توغرا چۈشىنىشىنى، كۆڭلىدە قانداق ھەسرەتتى بولسا ئۆيدىكى لەرگە دېيىشىنى، دومسىيىپ يۈرمەسلىكىنى ئۈمىد قىلاتتى.

تېمىنىڭ ھۆل بولۇپ كەتكەن پاختىلىق چاپىنى بىلەن پاختىلىق ئايغىنى بىر ياققا تاشلاپ، كارىۋاتقا چىقىپ ئۇخلاشقا تۇتۇندى.

ـــ ھىم، ئايغىنىڭ ئۆستەڭ چاپقانلارنىڭ ئايغىدەك بولۇپ كېتىپتۇ! ـــ خەن خانىم قۇرۇپ قالسۇن دەپ، ئاياغنى ئوچاقنىڭ ئالدىغا قويۇپ قويدى.

ـــ بەشىۋز چاقىرىم يول يۈرگەن ئوخشىمامسەن؟ زادى نەگە بارىدىڭ؟

تېمىنىڭ ئاڭلىمىغان بولۇۋالدى.

ـــ قورسىقىڭ ئېچىپ كېتىپتۇ، تاماق يېمىگەنسەن؟ ساڭا جۇڭاۋا ئېپقويدۇق، ھامماڭ ئىسسىتىپ بەرسۇن، يەپ يات! ـــ دېدى خەن خانىم يەنە.

ـــ بولدى، بولدى، مەن تاماق يېدىم! ـــ دېدى تېمىنىڭ ئاپىسىغا كەينىنى قىلىپ غۇدۇراپ.

ـــ نەدە يېدىڭ؟

ـــ خىزمەتداشلىرىمنىڭكىدە.

ـــ قايسى خىزمەتدىشىڭنىڭكىدە؟ ـــ سوراشقا باشلىدى خەن خانىم زىغىرلاپ، ـــ تېمىنىڭ، خەنزۇلار بىلەن باردى - كەلدى قىل، قويۇق ئارىلاش، لېكىن ئۇلارنىڭ تامىقىنى يېمە جۇمۇ! ـــ سەن ئۆزۈڭ دېگەن، سېنىڭ سېخىڭدا سەندىن باشقا

خۇيزۇ يوق.

ـــ سەن كىمنى تونۇيتتىڭ؟ ـــ دېدى تېەنشىڭ جىلە بو - لۇپ، ـــ شياۋرۇڭ خۇيزۇ ئەمەسمۇ؟

ـــ شياۋرۇڭ؟ قايسى شياۋرۇڭ ئۇ؟

ـــ رۇڭ گۇيفاڭ، ئەمدى بىلگەنسەن؟

ـــ ھە! ـــ دەپ ئېسىگە ئالدى خەن خانىم. ئۇ بايام ئەر-لەرنى ئويلىغاچقا، ھېسابلاپ شياۋرۇڭنى ئۇلارغا قوشمىغانىدى.

ـــ قىز بالىمۇ ئۇ؟ شۇلارنىڭكىدە تاماق يېدىڭمۇ؟

ـــ نېمە؟ يېسەم بولمامدىكەن؟ ـــ دېدى تېەنشىڭ سەپرايى ئۆرلەپ.

خەن خانىم بۇنىڭدىن ھەيران قالدى. ئۇ مىجەزى تەرسا بۇ ئوغلىنىڭ قىز بالا خىزمەتدىشى بىلەن باردى - كەلدى قىلىدىغانلىقىنى ھەم ئۇنىڭكىدە تاماق يەيدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى.

ـــ ئولارنىڭ ئۆيىگە سائەت نەچچىدە بارغان؟

ـــ ئىشتىن چۈشۈپ.

ـــ مۇشۇ كەمگىچە شۇلارنىڭكىدە ئولتۇردىڭمۇ؟

ـــ ئەجەب قىزىقكەنسەن، سىرتلارنى ئايلانساق بولمامدىكەن؟

ـــ سىرتلارنى ئايلانساق؟ ـــ خەن خانىم ئىختىيارسىز شۇركىنىپ كەتتى، ـــ مۇشۇنداق كۇندە يېرىم كېچىگىچە ئايلانغۇدەك ساڭا نەدىن كەلگەن غەيرەت ئۇ؟

تېەنشىڭ قىزىرىپ تۇرۇپ:

ـــ ئاپا، سەن... تېخىچە بىلمىدىڭمۇ؟ ـــ دېدى.

خەن خانىم تىترەپ كەتتى. ئۇ ئاخىر بىلدى.

ـــ تېەنشىڭ، سەن رۇڭ گۇيفاڭ بىلەن قاملىشىپ قالدىڭمۇ نېمە؟

تېەن شىڭ گەپ قىلماي كۆڭلىدە ئېتىراپ قىلدى.

ـــ بۇ ئىشقا قانچە ئۇزۇن بولدى؟ ـــ ئېھتىيات بىلەن سو-
رىدى خەن خانىم.

ـــ يېرىم يىل بولدى! ـــ دېدى تېخنىك ئاپپىسىنىڭ سو-
رىقىدىن قاچقاندەك يوتقىنىنى ئۈستىگە تارتىپ.

خەن خانىم بۇنداق چاغدا ھەرگىز يېرىم يولدا بەل قويۇۋەت-
مەيتتى. ئوغلىنىڭ ئۆمۈرلۈك ئىشىنىڭ كويىدا يۈرگەن بۇ
ئايال بارلىق تىرىشچانلىقلىرىنىڭ بىكارغا كېتىدىغانلىقىنى پە-
قەت ئويلىمىغانىدى. تېخنىك يېرىم يىلنىڭ ئالدىدا ئۆزگە
جىممىدە لايىق تېپىۋالغان، مۇشۇ كۈنگىچە سۆرىشىپ يۈرگەن،
قىزنىڭ ئۆيىگە بارغان، خەقنىڭ تامىقىنى يېگەن، يەنە تېخى
قار ـ شۇرغانغا قارىماي قىز بىلەن كوچا ئايلانغان. ئانا
بولغۇچى بۇ ئىشنىڭ شەپىسىنىمۇ ئاڭلىماي ئوغلىنىڭ غېمىدە
پايپېتەك ئىدى. ئانىلارغا خاس مەغرۇرلۇق ئۇنىڭ قەلبىنى
سۆيۈندۈردى: ئوغلۇم چوڭ بوپتۇ، يىگىت بوپتۇ، كارغا كەپتۇ،
قىزلارنى ئۆزگە تارتالاپتۇ. خەقنىڭ قىزى تېخنىكنى ياراتقان
بولسا، دېمەك، ئوغلۇم يارايدىكەن، تالا ـ تۇزدە ئادەمدەك
يۈرىدىكەن، بۇ، ھەر قانداق ئانا خوش بولىدىغان ئىش ئىدى.
لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلى يەنە بىر قىسما بولۇپ قالدى: بالا ئانىغا
باقمىغانىدى، مۇنچىلىك چوڭ ئىشنى ئۇ سورىمىغان بولسا،
ئوغلى ئۇنىڭغا دېمەي يۈرۈۋېرەتتىكەن. ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئاپپىسى
بارمۇ ـ يوق؟ چىرايلىق سورىغان بولسىمۇ، ئوغلىنىڭ تېخى
ئۇنىڭغا ئۆكتەملىك قىلىۋاتقىنىنى قارىمامدىغان! ئۇ خەقنىڭ
قىزىغا مۇشۇنداق ئۆكتەملىك قىلالامدۇ؟ توي بولماي تۇرۇپ
ئاپپىسىنى كۆزگە ئىلمىسا، كېيىن قانداق بولىدۇ؟ «خوتۇننى
ئېلىپ ئاپپىسىدىن كېچىدۇ شۇ» نۇرغۇن ئەرلەر مۇشۇ يولدا
ماڭغان. تېخنىكمۇ شۇنداق قىلارمۇ؟ سەن ئۇنداق قىلساڭ
بولمايدۇ، ئاپاڭ سېنى تەستە چوڭ قىلغان. كۆڭلۈڭدە داداڭ
بولمىسا مەيلى، ئاپاڭ بولمىسا بولمايدۇ. خەن خانىمنىڭ كۆڭلى

تۇرۇپ ئون يىل كەينىگە، تۇرۇپ ئون يىل ئالدىغا كېتەتتى. ئۇ ئويلىنا ـ ئويلىنا، ئوغلىنىڭ ھامان ئۇنىڭ ئالىقىنىدىن چىقىپ كېتىدىغانلىقى، ئۇنى خارلاپ كۈنلەرنىڭ بىرىدە تاشلىۋېتىدىغانلىقى كۆڭلىگە ئايان بولغاندەك بولدى. ئۇ بۇنىڭغا قەتئىي يول قويمايتتى. خەن خانىم ئاجىز ئايال ئەمەس، ئېرىنى سىزغان سىزىقىدىن چىقمايدىغان قىلىۋەتكەن يەردە ئوغلىنىڭ كەلگۈسىنىمۇ ئۆز قولى بىلەن تېخىمۇ مۇكەممەل قۇرۇپ چىقالايدۇ. ئوغلىنىڭ توي ئىشىنى قولىغا ئېلىپ، قانداق ئائىلىنى تاللايدۇ، قانداق قىزنى ئالىدۇ، ئوغلىنى ئۇنىڭغا مەسلىھەت سالىدىغان قىلالايدۇ. «شياۋرۇڭ»نىڭ ئاپاڭنىڭ دىتىغا ياقىدىغانلىقىغا كۆزۈڭ يېتەمدۇ؟

ــ رۇڭ گۇيفاڭ، ھېلىقى «تاڭزۇڭزا» ساتىدىغان ئادەمنىڭ ئىككىنچى قىزى شۇمۇ؟ ــ خەن خانىم ئېنىق بىلسىمۇ، پەرىزىنىڭ توغرىلىقىنى ئىسپاتلىماقچى ئىدى.

ــ شۇ ، يەنە نېمە بولدى؟ ــ دېدى تېيەنشىڭ ئاپىسىنىڭ كۆزىگە كىرىۋالغانلىقىدىن بىزار بولۇپ ــ ئىككىمىز بىر سېخىتا، بىر گۇرۇپپىدا، ئۇ تاڭزۇڭزا ساتمايدۇ، پۇل باسمىدۇ. دادىسى دۆلەت ئىگىلىكىدىكى ئاشخانىدا ئاشپەز، يا بۇرژۇئازىيە ياكى كىچىك كارخانا ئىگىسى ئەمەس. «تاڭزۇڭزا» ساتقان بولسا نېمە بوپتۇ؟

دەرۋەقە شۇنداق. خەن خانىمنىڭ كۆز ئالدىغا رۇڭ گۇيفاڭنىڭ دادىسىنىڭ ئەينى يىللاردىكى تۇرقى كەلدى: رۇڭ گۇيفاڭنىڭ دادىسى پاكار، گازىر كۆز، قاشلىرى ئۇزۇن، بۇرۇتى يوق، كىمنىلا كۆرسە كۈلىدىغان ئادەم ئىدى. بېشىغا ئاق دوپپا كىيىپ، قول ھارۇسىنى ئىتتىرگەن ھالدا چوڭ ـ كىچىك كوچىلارنى ئارىلاپ يۈرەتتى. دادىسىنىڭ ھۇنىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ، تاڭزۇڭزا ياساپ ساتاتتى. ئۇنىڭ تاڭزۇڭزىسى يېپىشقاق، پۇراقلىق، تاتلىق، يېيىشلىك ئىدى. تاڭزۇڭزىنىڭ بۇ

ئوتتۇرىدا بازىرى ئىتتىك ئىدى، لېكىن كۆپ پايدا قالمايتتى. روناق تاپالمىغاچقا، ئۇ ئادەم ھەتتا دۇكانمۇ قىلالمىغانىدى. كۈنى ناھايىتى قاتتىق ئىدى. ھۆكۈمەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىك تۈزۈمى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن، ئاندىن تۆمۈر تاۋاقتا ئېرىشىپ، پرولېتار ئاتالغانىدى. رۇك گۈيفاڭ بىلەن تېخنىك ئاشۇنداق دادىلار بىلەن پەخىرلىنەتتى. تېخنىك ئاپەتسىنى رۇك گۈيفاڭنىڭ تەركىبىنى خاتا ئۇقۇپ قالدىمىكىن دەپ قورقاتتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ ئورۇنسىز ئەنسىرەش ئىدى، ئاپەتسىنىڭ مەقسىتى بۇ ئەمەس ئىدى. كېلىنلىك بولۇش ئەسكەر ئېلىش، پارتىيىگە قوبۇل قىلىش ئەمەس، ئۇنىڭ ئاپىسى ئارخىپلارغا يېزىلغان نەرسىلەرگە پەرۋا قىلمايدۇ. ئۇ تاڭزۇڭزا ساتىدىغان ئائىلىنىڭ «قاشتاش ئۇستىسى خەن جەمەتى» گە لايىق كەلمەسلىكىدىن ۋايىم يەيدۇ. كونىلاردا: «خۇيزۇلارنىڭ قولىدا ئىككى پىچاق بار، بىرى قاسساپنىڭ، بىرى تاڭزۇڭزا ساتىدىغانلارنىڭ قولىدا» دەيدىغان گەپ بار. خەن ئائىلىسى ۋە لياڭ ئائىلىسى قاشتاش بۇيۇملىرى جەمەتى، بۇ خۇيزۇلارنىڭ ئارىسىدا كۆزگە كۆرۈنگەن جەمەت. تاڭزۇڭزا ساتىدىغانلارغا ئوخشاش كوچىغا دۇكان قۇرۇپ سودا قىلىدىغانلار ئەڭ كارغا كەلمەيدىغانلار. گەرچە كونا خامانىنى سورۇش توغرا بولمىسىمۇ، رۇك گۈيفاڭ ئۇنىڭ ئوغلىغا تازا لايىق كەلمەيتتى. كىچىكىدىن تارتىپلا نامراتلىقتا چوڭ بولغان رۇك گۈيفاڭ نېمە يەپ باققان؟ نېمە كۆرگەن؟ ئۇ خەن ئائىلىسىگە كىرسە خۇددىنى يوقىتىپ قويۇشى مۇمكىن، خەن خانىم يەتمىش ئىككى پۇشتىغىچە جاھان كۆرمەي يوقسۇللۇقتا ياشاپ كەلگەن ئائىلىلەرنى پەقەت كۆزگە ئىلمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە رۇك گۈيفاڭنى كىچىك چېغىدا بىر قېتىم كۆرگەنلىكى غۇۋا ئېسىدە ئىدى. شۇ چاغدا ئۇ سېرىق چاچلىق، كىيىم - كېچەكلىرى تۆكۈلۈپ تۇرغان بىر قىز ئىدى. خەن خانىم ئۇ چاغدا رۇك گۈيفاڭغا تازا دىققەت قىلىپ

قارىمىغاندى. كىم بىلىدۇ، ئۇ ھازىر قانداقراق چوڭ بولغاندۇ؟ ئۇ دادىسىدەك يەر پاپىسىمۇ تېخى...

خەن خانىم ئەركىگە قويۇۋەتكەن خىيالىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئۆيى - پىكرىنى ئەمەلىي مەسىلىگە ئەكەلدى: تىيەنشىڭ گەپنى ئېنىق دېدى، ئاپا بولغۇچى چوقۇم پوزىتسىيە بىلدۈرۈشى كېرەك. ئۇ كۆڭلىدىكىنى بىراقلا دەۋەتمەيدۇ، ئەلۋەتتە، ئۇنداق قىلسا ئوغلى ئۇنىڭ بىلەن سوقۇشىدۇ، ئانا - بالا يىرىكلىشىپ قالىدۇ، نەتىجىدە ئوغلى ياخشى گەپنىمۇ ئاڭلىمايدۇ. لېكىن شۇ تاپتا ئۇنىڭغا ھېچكىم تىيەنشىڭغا «ياخشى بوپتۇ» دېگەن گەپنى دە، دەپ دېگۈزەلمەيدۇ. ناۋادا بۇ ئائىلىنىڭ ھەرقانداق بىر ئەزاسىنىڭ ئىشىنى پىشۇرۇپ ئاندىن مەلۇم قىلىشقا يول قويسا، پاكىتقا ئايلانغان ئىش ئۇنى تەستىقلاشقا مەجبۇر قىلىدۇ. ئۇ چاغدا ئۇنىڭ بۇ ئائىلىدىكى خوجايىنلىق ئورنى شەكسىلگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئىشىنىڭ بېشى مۇشۇنداق بولسا، بۇنىڭدىن كېيىن ھەر كىم ئۆز مەيلىچە ئىش قىلىدۇ، بۇنىڭغا قانداقمۇ يول قويغۇلۇق؟ ئۇ قايتا - قايتا ئويلىنىپ ئاخىر ئوغلىغا دېدى:

ـــ تىيەنشىڭ، مېنىڭ باشقا مەقسىتىم يوق، سوراپ باقتىم، سەن يىگىرمە بەش ياشقا كىردىڭ، ئۆز غېمىڭنى ئۆزۈڭ قىلىدىغان ۋاقتىڭ بولدى، بۇنىڭدىن مەن خۇشال: سېنى لايىق تاپالماي، مېنى ئەلچى ئارقىلىق لايىق تېپىشقا سالامدىكىن دەپ-تىكەنمەن. گۈيفاڭ قىز پېشانەڭگە پۈتۈلگەن بولسا بوپتۇ. بۇ ئىش باشقا چىقماي قالسىمۇ كېرەك يوق، ئوغلۇڭ بولسا كۆتەك-تەك، قىزلار كېلۈر قونچاقتەك، دېگەن گەپ بار، بۇ ئىشىنىڭ ئايىغى چىقسۇن ياكى چىقمىسۇن، خەققە يۈز كېلەلىسەكلا بولىدۇ، مۇشۇنداق قەھرىتان سوغۇق قىشتا خەقنىڭ قىزىنى ئايلاندۇرۇپ يۈرۈش ئوبدان ئىش ئەمەس. ئەتە ئۇنى بىزنىڭكىگە باشلاپ كەل، مەن كۆرۈپ باقاي.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ يانتاق تىيەنشىڭ ئىختىيارسىز ئورنىدىن

تۇرۇپ ئولتۇردى، ئاپىسىنىڭ بۇ سوراقنى مۇشۇنداق سىلىق ئاياغلاشتۇرىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. رۇك گۈيفاڭ بىلەن سۆرىشىپ يۇرۇۋاتقىنىغا يېرىم يىل بولغانىدى. بۇ ئىشنى ئاپىسىغا دېيىشكە نەچچە قېتىم تەمشەلگەن، لېكىن تىلىنىڭ ئۇچىغا كەلگەن گەپنى ئېغىز ئېچىپ دېيەلمىگەنىدى. بۇ ئىشنى ئاپىسى ئۇقۇپ قوشۇلماي قالسا، ئىشىنىڭ سۇغا چىلىشىپ قېلىشىدىن قورقاتتى. شۇڭا بىلەن يوشۇرۇپ يۇرگەنىدى. ئاردىدىن يېرىم يىل ئۆتۈپ كەتتى. ئەسلىدە ئۇ سورىسا گەپنى ئوچۇق دەپ بېشىمغا كەلگەننى كۆرمەيمۇ دېگەن نىيەتتە ئاپىسىنىڭ سورىشىنى كۈتۈپ كەلگەنىدى. بۇگۈن ئۇنىڭ رۇك گۈيفاڭ بىلەن تالادا يېرىم كېچىگىچە ئايلىنىپ يۇرۇش ئويى يوق ئىدى، لېكىن ئىككىسىنىڭ تۇغمەس پاراڭغا چۈشۈپ كېتىپ بىر - بىرىگە بۇزۇلماس ۋەدىلەرنى بېرىشىدىغانلىقىنى، ھەتتا بۇنىڭدىن كېيىنكى ئۆمۈر مۇساپىسىدىكى ئىشلارنىمۇ پىلانلاپ بولىدىغانلىقىنى كىم بىلسۇن. بۇ جاھىل يىگىتنى تىلى گال، قورقۇنچاق دەپ قالماڭ، رۇك گۈيفاڭنى كۆرۈپ قۇشقاچ تىللىرى چىقىپ كەتكەن تېخنىك تۇن نىسپى بولۇپ قالغانلىقىنىمۇ تۇيماي قالدى، رۇك گۈيفاڭدىن ئايرىلغۇسى كەلمىدى. ئىككىسى نەچچە سائەت كوچا ئايلانغىنى بىلەن، رۇك گۈيفاڭنىڭ ئۆيىنىڭ ئەترافىدىن كېتەلمىدى. رۇك گۈيفاڭنىڭ ئۆيى يېقىن، ئۇنىڭ ئۆيى يىراق ئىدى. ئۆيگە كىرىپ ئاپىسىنىڭ سورىقىغا تارتىلدى. ئاخىر ئۇ ھودۇقماستىن ئاپىسىغا گەپنى ئوچۇق قىلدى، دەيدىغانىنى دەۋېتىپ يېنىكلەپ قالغاندەك بولدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، ئاپىسى ئۇنى خىجىل قىلماي، ناھايىتى ئورۇنلۇق گەپ قىلىۋىدى، ئاپىسىدىن قاتتىق مىننەتدار بولدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئىشنى يېرىم يىلغىچە ئاپىسىدىن يوشۇرغانلىقى، بايا ئاپىسىغا "توك تەگكەنلىكى ئۈچۈن پۈشايمان قىلدى:

— ئاپا، — دېدى ئۇ كۆلۈپ تۇرۇپ ئامال بار تەرلەپپۇزىدا

نى سىلىقلاشتۇرۇپ، ــ رۇك گۈيفاك بىلەن دېيىشىپ قويدۇق، كېلەر يىل توي قىلغاندا، سېنى ئاۋارە قىلمايمىز، ساڭا پۇل خەجلەتكۈزمەيمىز، تەييار يوتقان - كۆرپىمىزنى ئېلىپ بىر ئۆيگە كىرسەكلا بولدى، سەن مېنى مىك بىر جاپادا چوك قىلدىك، سېنى خاتىرجەم قىلمىسام بولمايدۇ...

ــ ئۇنىڭدا قانداق بولىدۇ؟ ــ دېدى خەن خانىم كۈلۈمسىرىگەن پېتى ــ سەن مېنىك ئۇمىد چىرىغىم، تويۇڭنى راۋۇرۇس قىلىپ بەرمىسەم بولمايدۇ. پۇلدىن غەم قىلما، مەن ئېپىنى قىلىپ قويدۇم.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇش بولغان تىەنشىك:

ــ ئاپا، مەن ئۇنى قاچان ئەكېلىمەن؟ چاغاندا كەلسۇن، بىزنى تۆت كۈن قويۇپ بېرىدۇ! ــ دېدى.

تىەنشىك گۈزەل كېلەچەككە تەلپۈنۈپ ياتتى. خەن خانىم چىراغنى ئۆچۈرۈپ ئوغلىنىك ھۇجرىسىدىن ئاستا چىقىپ كەتتى.

خەن خانىم شۇ كېچىسى تاك ئاتقۇچە كىرپىك قاقمىدى، ئامراق ئوغلى تىەنشىك ئۇنىك ئالدىغا ناھايىتى قىيىن مەسىلەرنى قويغانىدى. بۇ ئۇنىك ئوبدان ئويلىنىشىنى تەلەپ قىلىدىغان مەسىلە ئىدى. بۇنىڭدىن يىگىرمە بەش يىل ئىلگىرى تىەنشىك چىرقىراپ يىغلاپ بۇ دۇنياغا كەلگەندىن بۇيان، ئۇ كۆڭلىنى ئىككىگە، يېرىمىنى ئوغلىغا، يېرىمىنى ئېرىگە بۆلگەنىدى. بۇ ئىككىسى ئۇنىك ھاياتىنىك ئىككى تۈۋرۈكى ئىدى. شۇ يىللىرى يۈز بەرگەن قاتتىق داۋالغۇش ئۇنىك ھەممە نەرسىسىنى نابۇت قىلىۋەتكىلى تاس قالغانىدى. ئېرى ئۇنى نائۇمىد قىلىپ قويغان چاغدا، بىر پارچە قىزىل گۆش ئوغلى ئۇنىك ئىشەنچىسىنى تۇتۇپ تۇرغانىدى، ئوغلى ئۇچۇن ياشىشى زۆرۈر ئىدى. ئوغلى بولسا، ئۇنىك كەلگۈسى بولاتتى. ئۇ كۈتە - كۈتە بۇ كۈن ئاخىر يېتىپ كەلدى، ئوغلى ئۆي - ئوچاقلىق بولۇپ

ئۇنىڭ چىرىغىنى ياندۇرۇپ ئەۋلاد قالدۇرۇش ئالدىدا تۇراتتى، بىراق، ئۇ چەكسىز ئۈمىد باغلىغان بۇ ئىش ئۇنىڭ ئويلىغان يېرىدىن چىقماي قالدى. ئوغلى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن «تاڭ-زۇڭچى» نىڭ قىزىنى ئالماقچى بولۇۋاتاتتى. بۇ ئىش ئۇنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ، بىر يۇرۇش پىلانلىرىنىڭ ھەممىسىنى قالايمىقان قىلىۋەتتى. ھەي، مۇشۇ يېرىم يىلدىن بېرى ئىشلار نېمىشقا ھە دىسلا ئوڭغا تارتمايدۇ؟ شىنيۆنىڭ ئالىي مەكتەپكە كىرىشى ئۇنىڭ ئارزۇسىغا خىلاپ ئىدى، شىنيۆنىڭ چېن شۇيەن-دەك بىرەر يەردە ئىشلەپ پۇل تېپىشىنى ئۈمىد قىلغانىدى، شۇنىڭدا ئۇنىڭ غېمى تۈگىگەن بولاتتى. ئۇنى يەنە بەش يىل ئوقۇتىدىغانلىقىنى كىم بىلسۇن! ئۇ جاھىل ئېرىگە يول قويدى، تەمكىن ئولتۇرۇپ كېلىشتى. بۇمۇ ئوغلى ئۈچۈن ئىدى. ئەمدى ئوغلىغىمۇ يول قويۇشى كېرەكمۇ؟ چاغان يېتىپ كېلىش ئالدىدا تۇراتتى، تېمۇشىڭ رۇڭ گۈيفاڭنى تاماقتا ئەكىلىدىغان بولدى، بۇ ئويۇننى قانداق ئويناش كېرەك؟ ئۇ چوقۇم بىر قارارغا كېلىشى، ھېچكىمگە مەسلىھەت سالماسلىقى كېرەك، مەسلىھەت سالغانسېرى ئىش بۇزۇلىدۇ.

خەن خانىم كېچىچە ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ، نامراز ۋاقىتىدا بامدات نامىزىنىڭ ئورنىغا خۇپتەننى ئوقۇپ سالدى. ئاھ يارانقان ئىگەم. . .

12 - ئاينىڭ ئاخىرى بولۇپ قالدى، چاغانغىمۇ كۆپ قالمىدى. بېيجىڭ شەھىرى بارا - بارا بايرام كەيپىياتىغا كىرىشكە باشلىدى. ماگىزىنلارنىڭ ئىشىك - دېرىزە ۋە مال قويىدىغان جازىلىرى سىرلاندى، پەشتاختىلاردىن ئورۇن ئالغان ئادەتتە كۆرگىلى بولمايدىغان ماللار كىشىلەرنى ئۆچىرەتتە تۇرۇپ سېتىۋېلىشقا ئۇندەيتتى. قاتتىقچىلىق قانچە ئېغىر بولسا، كىشىلەرنىڭ ھېيت - بايرامغا بولغان خۇمارى شۇنچە كۈچلۈك

بولىدىكەن، ئەۋلادىمۇ - ئەۋلاد داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۆرپ - ئادەت يەنىلا ئۇنتۇلمايدىكەن.

چاغان خەنزۇ مىللىتىنىڭ يېڭى يىلى، مۇسۇلمانلاردا بۇ مەرىكە بولمايدۇ، «قۇربان» دا بۇنداق ئىبارىمۇ يوق. مۇسۇلمانلار ئەنئەنىسىدە «ھېيت» قىلىنمىدۇ، «چاغان» قىلىنمايدۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ ئاساسلىق ھېيتى، ھەر يىلى رامزان ئايىغلاشقاندىن كېيىن كېلىدىغان «روزى ھېيت» بىلەن ھەج قىلىش ئايىغلاشقاندىن كېيىن كېلىدىغان «قۇربان ھېيت». مۇسۇلمانلار ھېيتىنى چوڭ ھەم قىزغىن ئۆتكۈزىدۇ، خەنزۇلارنىڭ چاغىنىدىن ۋە ياۋروپالىقلارنىڭ مىلاد ھايرىمىدىن قېلىشمايدۇ. بۇ تەنتەنىلىك كۈندە مۇسۇلمانلار چىرايلىق كىيىملەرنى كىيىدۇ، ئېسىل نازۇ نېمەتلەرنى يەيدۇ، ئۇرۇق - تۇغقانلار جەم بولىدۇ، بىر - بىرىنى ھېيتلىشىدۇ، داغدۇغىلىق دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈلىدۇ... بېيجىڭدىكى مۇسۇلمانلار خەنزۇلار كۆپ سانىنى تەشكىل قىلىدىغان قەدىمىي پايتەختتە ئۇزۇن مۇددەت ياشىغاچقا، ھەممىسى خەنزۇلارنىڭ تىلىنى ۋە يېزىقىنى قوللىنىدۇ، كىيىنىش جەھەتتىمۇ خەنزۇلاردىن بەك پەرقلىنىپ كەتمەيدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھېيتىنى ئۆتكۈزۈپلا قالماي، بارا - بارا يەنە خەنزۇلارنىڭ بايرىمىنىمۇ ئۆتكۈزىدىغان بولۇپ قالغانىدى. ئالتىنچى ئاينىڭ بىرى، سەككىزىنچى ئاينىڭ ئون بەشى... بولۇپمۇ چاغان ئۇلارنىڭمۇ بايرىمىغا ئايلىنىپ قېلىۋاتاتتى. بايرام دېگەن خۇشاللىق كۈن، خۇشاللىقنى ھېچكىم رەت قىلمايدۇ، بولۇپمۇ خەنزۇ بالىلىرى بىلەن چوڭ بولغان خۇيزۇ بالىلىرى. لېكىن، مۇسۇلمانلار چاغانىنى خەنزۇلاردەك ئۆتكۈزمەيدۇ: پوجاڭزا ئاتىمايدۇ، ھارپا كۈنى كېچىسى جۇڭاۋا ئەمەس، تاڭزۇڭزا بىلەن چۆپ يەيدۇ، بۇ، «روناق تېپىش» ۋە «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بېيجىڭدىكى مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىنىڭ بارا - بارا «خەنزۇلىشىپ» ياكى «بىراقلا خەنزۇلىشىپ» كەتكە-

مەسلىكى ئۇچۇن ئۆز - ئۆزىنى تەڭشەش ۋە ئۆز - ئۆزىنى چەكلەش جەريانىدا، مۇشۇ ئادەتلەرنى شەكىللەندۈردى. نېگىشيا، شىنجاڭ ۋە يۇننەنگە ئوخشاش مۇسۇلمانلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا ئەھۋال يەنە باشقىچە...

دېھقانلار كالېندارى بويىچە 12 - ئاينىڭ 26 - كۈنى، باش باھار ئۆتۈپ بەشىنچى كۈنى ئىدى، كوچىلاردىكى قار ئېرىپ بولغان، ھاۋا ئۇچۇق، مەيىن شامالدىن باھارنىڭ ھىدى كېلەتتى.

خەي هاممات نەرسە - كېرەك سېتىۋېلىش بىلەن ئالدىراش ئىدى، مەيلى بېلەتلىك ياكى بېلەتسىز بېرىلىدىغان نەرسىلەر بولسۇن، ئۇ ئامال بار هەممىنى ئېلىشنى ئويلايتتى. تاڭزۇڭزا پىشۇرۇش ئۇچۇن لومى گۈرۈچى، قىزىل لوبو، بۇنىڭدىن باشقا پۇرچاق تۇرىدىكى يېمەكلىكلەر، تاسما بېلىق، سېرىق بېلىق، توخۇ ئالدى... ئۇنىڭ پىلانى بەك چوڭ ئىدى، ئالغان نەرسىلىرىنىڭ يەتمەي قېلىشىدىن ئەنسىرەيتتى. بۇ ئاي - بۇ كۈنلەردە شۇنچىۋالا نەرسىلەرنى نەدىن ئېلىش كېرەك؟

— تېخنىشىك، — دېدى خەن خانىم، — بېلەتلىك ئازغىنە گۆشكە قارىماق، چاغانىنى چاغان قىلالمايمىز. هاممانىڭنىمۇ قىيىناپ قويىمىز، مېنىڭچە چاغانىنىڭ ئىككىنچى كۈنى...

تېخنىشىك رۇڭ گۈيفاڭنىڭ چاغانىنىڭ ئىككىنچى كۈنى ئۇلارنىڭكىگە تاماقتا كېلىدىغانلىقىنى ئويلاپ تىتىلداپ تۇراتتى، بۇ گەپ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىدەك گەپ بولدى.

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟ — سورىدى ئۇ.

— خەقنى مېهمانغا چاقىرىپ ئوبدانراق كۈتىمىسەك قانداق بولىدۇ؟ پۈتۈن قوينىڭ گۆشىدىن بىرنى ئالساق دەيمەن. مەيلى قورۇما قورايلى ياكى گۆش سالايلى ياكى جۈۋاۋا تۇگەيلى، هەممىگە يېتەتتى! — دېدى خەن خانىم.

— ئۇنىڭدا بەك ياخشى بولاتتى. پۈتۈن قوينىڭ گۆشىنى

نەدىن ئالىمىز؟

ــ مەنمۇ شۇنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىمەن. ھاممامغا دېيىشىچە، ئۇنىڭ جاڭجياكودا بىر تۇغقىنى بارمىش، كۆرۈشمىگىنىگە ئۇزۇن يىل بولسىمۇ، لېكىن تۇغقىنىنىڭ تۇرار جايىنى بىلىدىكەن، بولمىسا، سەن بېرىپ كېلەمسەن، ھارپا كۇنىگىچە قايتىپ كېلىسەن.

ــ چاغانلىق دەم ئېلىش كۇنىدە بارلى، ھارپا كۇنى قىلىدىغان ئىشمۇ يوق، تازىلىق قىلىمىز.

ــ ھارپا كۇنىگە قالساڭ كېچىكىپ كېتىدۇ، چاغانىنىڭ ئىككىنچى كۇنى خەق نېمە يەيدۇ؟ مېنىڭچە سەن ئەتە ئەتىگەندىلا يولغا چىق!

ــ ئەمىسە... مەن رۇخسەت سورايلا!

ــ ھېيت ـ بايرامدا كىمنىڭ ئۆيىدە ئىش بولمايدۇ؟ ئىشقىلىپ، بۇگۇن يا ئەتە قويۇپ بېرىدۇ، سەن كېتىۋەر، مەن زاۋۇتىڭغا تېلېفون بېرىپ، سېنى ئاغرىپ قالدى دەپ قويىمەن.

تېخنىكا تامىقىنى چاكىلدىتىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي تۇرۇپ قالدى. بىر پەس ئىككىلەندى، ئاخىرى مۇھەببەت ئۇچۇن بىرەر قېتىم يالغان ئېيتىش قارارىغا كەلدى. ئەپسۇسكى، رۇئ گۇيفاڭنى خەۋەرلەندۇرۇشكە ئۇلگۇرەلمەيتتى، كېرەك يوق، چاغانىنىڭ ئىككىنچى كۇنى بىزنىڭكىگە بارغىن دەپ ئۇنىڭغا دەپ قويغان.

تېخنىكا ئەتىسى سەھەردە ئاپىسى بەرگەن پۇلنى يانچۇقىغا سېلىپ، دەپ بەرگەن ئادرېس بويىچە، خۇشال ھالدا جاڭجياكوغا قاراپ يولغا چىقتى.

خەن خانىم تېخنىكنىڭ ئىدارىسىغا ئۇنى ئاغرىپ قالدى دەپ تېلېفون بەرمىدى، رۇئ گۇيفاڭنىڭ ئىنكاسىنى كۇتۇپ، بۇ تېپىشماقنى ئۇنىڭغا تاپقۇزماقچى بولدى. 27 ۋە 28 ـ چىسلا ئۇتۇپ كەتتى... خەن خانىم رۇئ گۇيفاڭنى 28 ـ چىسلا

سەۋرسىزلىك بىلەن ساق بىر كۈن ساقلىدى. تىەنشىك تۈنۈگۈن ئىشقا بارمىدى، بۈنىڭغا رۇك گۈيفاك ئىنكاس قايتۇرماي قال-مايتتى، ئاغرىپ قالغانمىدۇ؟ ئىشى چىقىپ قالدىمۇ يا؟ ئۇ چوقۇم ئويلىناتتى، تىەنشىك بۈگۈنمۇ ئۆزىنى كۆرسەتمىدى، ئۇ جەزمەن غۇدۇرايدۇ، خاتىرجەمسىزلىنىدۇ، تىەنشىك بىلەن كۆ-رۈشۈشكە ئالدىراپ ئۆيگە كىلىدۇ. تۈنۈگۈن كەلمىدى، بۈگۈن چوقۇم كىلىدۇ، بولمىسا ئۇنىڭ ئۈيقۇسى كەلمەيدۇ. كەلسە خەن خانىم ئۇنى ئوبدان كۈتۈۋالىدۇ. ئەلۋەتتە، ئۇ بۈ ئىشقا ھېچكىمنى ئارىلاشتۇرماي، ھۆددىسىدىن ئۆزى يالغۇز چىقىدۇ.

ئەتىگەندە خەن زىچى ئىشقا ماڭىدىغان چاغدا، خەن خانىم ئۇنىڭغا:

ــ تىەنشىك يوق، كەچلىك تاماقتا چاي ئىچەرمىز. تاماق يېگەندەك بولمايمەن دېسىڭىز سىرتتا تاماق يەپ كىلىڭ. قايتە-شىڭىزدا توك ئەبنۇس ئۈچراپ قالسا، بىر سومكا ئالغاچ كە-لىڭ! ــ دەپ تاپىلىدى. ئۇ ئېرىنى چۈشتىن كېيىن بالدۇر كىلەلمەيدىغان قىلىپ يولغا سالدى. شىنيۆ، چۈشتىن ئاۋۋال ئۆيدە دەرس تەكرارلىدى، چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن، خەن خانىم بىردىنلا يادىغا كەچكەندەك:

ــ تەتىلدىمۇ نېمانداق تۈگىمەيدىغان ئۆگىنىش بۇ؟ ئايلە-نىپ كەلسەك بولمامدۇ؟ ــ دېدى.

بۇ ئاپىسىنىڭ ئۇنى بىرىنچى قېتىم سىرتلارنى ئايلىنىپ كىلىشكە دەۋەت قىلىشى ئىدى. بۈنىڭدىن خۇشال بولغان شىنە-يۆ:

ــ ئەمىسە مەن شۇيەنىنىڭ ماگىزىنىغا بېرىپ كىلەي، ئۇ قانداق تىجارەت قىلىدىكىن؟ ئوبدان ئويناپ كىلىمەن! ــ دې-دى. ھويلىدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ يەنە، ــ ئاپا، كەچرەك كىلىشىم مۇمكىن جۇمۇ! ــ دېدى.

خەن خانىم شىنيۆنىڭ كەچرەك كىلىشىنى ئىستەيتتى.

قاش قارىيىشقا باشلىدى، ئىشچى ـ خىزمەتچىلەرنىڭ ئىشـ
تىن چۈشىدىغان ۋاقتىمۇ بوپقالدى، بۈگۈن رۈك گۈيفاڭ كەلسە
مۇشۇ ۋاقىتتا كېلەتتى، ئۇ مومايىنىڭ قالايمىقان گەپكە ئارىلـ
ىشىشىدىن ياكى ئاغزى بوشلۇق قىلىپ قويۇشىدىن ۋايىم يەپ،
ئۇنىمۇ بىر يەرگە ماڭدۇرۇۋېتىشنىڭ كويىغا چۈشتى. بۇنى
كېچىكتۈرۈشكە بولمايتتى، ئۇ هويلىغا چىقىپ خەي هاممىدىن:
ـــ يەنە نېمە نەرسىلەر كەم؟ ـــ دەپ سورىدى.
دەل مۇشۇ ئىشنى ئويلاۋاتقان خەي هاممـا:
ـــ بىر نەچچە خىل نەرسە كەم. چېچەك سەي، مور قاتارـ
لىق نەرسىلەرنى ئالمىدۇق، هېچقانداق يەردە سېرىق بېلىق
يوق! ـــ دېدى.
ـــ كۆكتات بازىرىنىڭ ئاغزىدا سېرىق بېلىق سېتىۋاتىدۇ
دەپ ئاڭلىدىم. لېكىن ئارىلىقى خېلى بارده!
ـــ يىراق بولسىمۇ مەيلى، بېرىپ باقاي.
خەي هاممـا كۆكتات بازىرىغا ئۆچىرەت تۈرۈپ بېلىق ئالغـ
لى ماڭدى. مەيلى ئۇ ئەكەلسۇن، ئەكەلمىسۇن خەن خانىم
بۇنىڭغا ئانچە كۆڭۈل بۆلۈپ كەتمەيتتى. ئۇ دەرۋازىنى تاقاپ
سىرتتىكى مېهمانخانىدا چېيىنى ئىچكەچ، تولا ئاڭلاپ قۇلىقىغا
سىڭىپ قالغان «قوماندان مۇگوييىڭ»نى ئېيتىپ، پۈتلىرىنى
ئالماپ ئولتۇردى. . .
خەن خانىم بۇ ناخشىنى ئېيتىپ بولا ـ بولمايلا بىرىنىڭ
دەرۋازىنى قاقمىنىنى ئاڭلىدى.
ـــ كىم؟ ـــ خەن خانىم ئالدىراش دەرۋازىغا قاراپ ماڭـ
دى. ئۇ دەرۋازىنى قاققان ئادەمنىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىنلا ئـ
شىكىنى ئاچتى، سىرتتا يىگىرمە ياشلار ئەتراپىدىكى بىر قىز
تۇراتتى.
سالاپەتلىك خەن خانىمنى كۆرۈپ ئۇ قىز خىجىل بولۇپ،
نېمە دېيىشىنى بىلمەي:

ـــ سىز . . . خەن . . . چوڭ ئاپا بولامسىز ؟ ـــ دېدى .

بۇ گەپ خەن خانىمغا سەھرالىقنىڭ گېپىدەك تۇيۇلۇپ كەتتى ، «هامما» دېگەن بولسا سىلىق تۇيۇلغان بولاتتى . ئۇ جاۋاب بەرمەستىن :

ـــ يولداش ، كىمنى ئىزدەيسىز ؟ ـــ دەپ ئۇنىڭ ئۆزىدىن سورىدى .

ـــ مەن . . . مەن تېخنىشىنى ئىزدەپ كەلگەن ، بىز بىر زاۋۇتتا ئىشلەيمىز .

ـــ فامىلىڭىز ؟ ـــ خەن خانىم بىلىپ تۇرۇپ سورىدى .

ـــ فامىلەم رۇڭ ، ـــ دېدى قىز شەلپەردەك قىزىرىپ .

خەن خانىم كۆڭلىدە : سىزنىڭ رۇڭ گۇيفاڭ ئىكەنلىكىڭىزنى بۇرۇنلا بىلەتتىم . مەن دەل سىزنى ساقلاۋاتقان ! دېدى . تېخنىشىنىڭ لايىقىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ : بۇ قىز دادىسىغا ئوخشاش پاكار ئەمەس ئىدى . يۈزى يۇمىلاق ، قاش - كۆزلىرى ئادەتتىكىچە ئىدى ، بەك چىرايلىق دەپمۇ كەتكىلى بولمايتتى ، ئۇنىڭ خەن ئائىلىسىگە كېلىن بولۇشقا لايىق ئەمەسلىكىنى بىر قاراپ بىلگىلى بولاتتى . ئۇچىسىغا خىزمەت كىيىمى ، خىزمەت كىيىمىنىڭ ئىچىگە پاختىلىق چاپان كىيىۋالغاندى ، تولۇقچى قوڭغۇزدەك دۇپدۇگىلەك كۆرۈنەتتى . نېمانداق ياسىنىشنى بىلمەيدىغان قىزدۇ بۇ ؟ باشقا كىيىمى يوق ئوخشىمامدۇ ؟ . . .

ـــ هە ، يولداش رۇڭ ، قېنى ئىچكىرىگە كىرىڭ ! ـــ دېدى خەن خانىم كۈلۈپ تۇرۇپ .

رۇڭ گۇيفاڭ قورۇنغان هالدا ئېگىز بوسۇغىدىن ئاتلاپ هويلىغا كىردى . خەن خانىم دەرۋازىنى يېپىپ قويۇپ ، رۇڭ گۇيفاڭنى ئىچكىرىگە باشلىدى . ئۇنىڭ بۇ مېهىانىنى جەنۇبىي هۇجرىدا كۈتۈۋېلىش نىيىتى يوق بولغاچقا ، نەقىشلىك ئىشىك ئارقىلىق مۇھىم مېهمانلارنى باشلايدىغان تۆردىكى مېهمانخانىغا

باشلىدى. ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، ئاغزى بار پىيالىدە چاي دەملەپ ئەكەلدى. رۇك گۈيفاك بايا دەككە - دۈككىدە بىرىنچى ئىشىكتىن، ئىككىنچى ئىشىكتىن ئۆتۈپ ئالدى ھويلىغا، ئاندىن كەينى ھويلىغا كىرگۈچە، ھويلىدىكى دەھلىز ۋە ئىككى تەرەپتىكى ھۇجرىلارغا كۆزىنىك قۇيرۇقىدا قاراپ، تيەنشىڭلارنىڭ ئۆيىنى ئۆزىنىڭ تەسەۋۋۇرىدىكىگە ئوخشىمايدىغاندەك ھېس قىلغان، چوك بۇتخانىغا ئوخشايدىغان بۇ ھويلا كۆزىگە سوغۇق كۆرۈنگەنىدى، مېھمانخانىدىكى جاھازلارنى، تيەنشىڭنىڭ ئاپىسىنىڭ چاي قۇيۇپ قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقىنى كۆرۈپ، بۇ ئۆيگە كېلىپ بولۇپ كىرگەن ئادەم، بۇ ئايالنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ ئۇنى رازى قىلالمايدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى. رۇك گۈيفاك تيەنشىڭنىڭ چىقمىغانلىقىنى كۆرۈپ:

— چوك ئاپا، تيەنشىك قېنى؟ — دەپ ئوچۇقلا سورىدى.

خەن خانىم كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ئۇ ئۆيدە يوق، سىرتقا چىقىپ كەتكەن، چاغان كۈنىگە چە كېلەلىشى ناتايىن! — دېدى.

— ھە؟ — دېدى رۇك گۈيفاك تېڭىرقاپ، — نەگە كەتتى؟ ئەجەب رۇخسەت سورىمىدىغۇ؟

— ئۇنىڭ ئۇچۇن رۇخسەت سوراپ قويماي دەپ تۇراتتىم، چاقىرغاندەك سىز كېلىپ قالدىڭىز، — دېدى خەن خانىم ھو - دۇقماستىن، — سىلەر خىزمەتداش بولغاندىن كېيىن، رەھىم-شەپقەتلىكنى خەۋەرلەندۇرۇپ قويىدىغان ئىشنى سىزگە ھاۋالە قىلماي، تيەنشىڭنىڭ ئازراق ئىشى چىقىپ قېلىپ شاڭخەيگە كەتتى، ئۇنىڭ بىر نەۋرە سىڭلىسى شاڭخەيدە تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇيتتى، قىشلىق تەتىل بوپتۇ، شۇنى كۆرگىلى كەتكەن، چاغاننى بېيجىڭدا ئۆتكۈزگىلى سىڭلىسىنىمۇ بىللە ئالغاچ كېلەرمىكىن.

— نەۋرە سىڭلىسى؟ — بۇ گەپ رۇك گۈيفاڭغا غەلىتە

تۈيۈلۈپ، ئاۋازىمۇ باشقىچە چىقىپ كەتتى.

ــ ھەي، ــ خەن خانىم گويا قولۇم ـ قوشنىلىرى بىلەن بىمالال پاراڭلىشىۋاتقاندەك تەلەپپۇزدا سۆزلىدى، ــ ئاتاقتا بىر نەۋرە سىڭلىسى، ئەمەلىيەتتە، بىز ئۇلارنى كىچىكىدىلا چېتىپ قويغان. ئادەتتە پات ـ پات كۆرۈشەلمەيدۇ، خەت يېزىشىپ تۇرىدۇ، تېلېفونلاشمۇ يىگىرمە بەش ياشقا كىرىپ قالدى، نەۋرە سىڭلىسىمۇ تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈردى، بىرى بالاغەتكە يەتتى، بىرى بويىغا. ۋاقىتنى كەينىگە سوزغان بىلەن بولمايدۇ، تويىنى ھامان قىلىدىغان بولغاندىكىن، بالدۇرراق قىلىۋەتكەن ياخشى. يولداش رۇكۇ گۈيفاكۇ، شۇنداقمۇ؟

رۇكۇ گۈيفاكۇ ھاكۇ ـ تاكۇ بولۇپ قالدى. بۇ گەپ نېرۋىسىغا تەسىر قىلىپ توك ئېقىمىدەك تاپىنىدىن كىرىپ مېڭىسىگە چىقىپ كەتتى، رۇكۇ گۈيفاكۇ ھەرقانچە بولسىمۇ ياۋاش خەن تېلېفونلاشقان بىر ياقتىن شاڭخەيلىك بىر قىز بىلەن يۈرۈپ، بىر ياقتىن ئۆزىنى ئەخمەق قىلىپ ئويناپىدىغانلىقىغا پەقەتلا ئىشەنگۈسى كەلمىدى. ئەمما، بۇ گەپنى ئاپىسى دەۋاتسا، يالغان دېگىلى بولامدۇ؟ ناۋادا شۇنداق بولمىسا، خەن تېلېفونلاشقان نەمىشقا ئۇنىڭغا گەپ قىلمايلا كېتىپ قالىدۇ؟ ئۇنىڭ قورسىقىدا چوقۇم جىن بار. ئەرلەرنىڭ كۆڭلىنى ھەقىقەتەن چۈشەنگىلى بولمايدىكەن. كۆز ئالدىدا ئولتۇرغان ئايال تېلېفونلاشقان ئاپىسى بولماي باشقا بىر ئايال بولغان بولسا، رۇكۇ گۈيفاكۇ ھۆكۈمەت يىغلىۋەتكەن بولاتتى. بىراق، بۇ ئۇ يىغلايدىغان جاي ئەمەس ئىدى.

خەن خانىم رۇكۇ گۈيفاڭنىڭ شۇنچىلىك پاراكەندە بوپكېتىدىغانلىقىغا مېتمۇ قىلىپ قويمىدى. بايا قىلغان يالغان گەپلىرىنىڭ ئۇنۇم بەرگەنلىكىنى بىلدى. لېكىن يەنە بولدى قىلماي، خۇددى قارشى تەرەپنىڭ كەيپىياتىدىكى ئۆزگىرىشلەرگە دىققەت قىلمىغاندەك تەسىرلىك تەلەپپۇزدا گېپىنى داۋام قىلدى:

ــ يولداش رۇكۇ گۈيفاكۇ، ھەرقانچە ياخشى توي ئىشىنىڭ

مۇ كۆڭۈلدىكىدەك بولماي قالىدىغان يېرى بولىدىكەن. بىر نەۋرە سىڭلىسى چىرايلىق ھەم مەدەنىيەت سەۋىيىسى يۇقىرى بولسىمۇ، لېكىن ئىككىسى بىر يەردە بولمىسا، كۆڭۈللىرى سۇ ئىچمەيدۇ. ئۇ قىز مۇشۇ يەرلىك بولغان بولسا ياخشى ئىدى، ئۇنىڭغا بېيجىڭدىنمۇ لايىق چىقىپ قالاتتى، لېكىن تېخنىك تويدىن كېيىن بىر ئامال قىلىپ خوتۇنۇمنى بېيجىڭغا يۆتكەپ ئەكېلىۋالىمەن دەپ تۇرۇۋالدى. دادىسىمۇ قۇدىلىشىپ بولغان تۇرساق، ئەمدى قانداقمۇ يېنىۋالغىلى بولسۇن؟ دەۋاتىدۇ. ئۇ-نىڭ ئۇستىگە بېيجىڭدا نەسەبتە تەڭ بىرەرىنى تاپماق ئانچە ئاسان ئەمەس. تاللاپ ـ تاللاپ تازغا ئۇچراپ قالىدىغان گەپ. يولداش رۇك گۇيفاڭ، ئېيتىڭە، مەن بۇ ئىشقا نېمە دەيمەن؟

خەن خانىم قالتىس ئۇستىلىق بىلەن رۇك گۇيفاڭنى بۇ مەسىلىگە جاۋاب بېرىشكە ئۇندىدى. رۇك گۇيفاڭنىڭ شۇ تاپتا لەۋزىرى ئاقىرىپ كەتكەن تۇرسا، ئۇ قانداقمۇ گەپ قىلالىسۇن؟ ئۇ كۆڭلىدە تېخنىشىڭنىڭ ئاپىسىنىڭ دېگەن ھەر بىر ئېغىز گېپىنى دەڭسەپ ئولتۇراتتى، بولۇپمۇ «نەسەبتە تەڭ» دېگەن گېپى ئۇنىڭغا تولىمۇ ھار كەلگەندى! ئۇ مۇشۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆزىنىڭ خەن ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ نەزىرىدىكى ئورنىنى پۈتۈن-لەي چۈشەندى، غۇرۇرى ئەجەللىك زەربىگە ئۇچرىدى. شۇنىڭ بىلەن گاراڭ ھالەتتىن ئۆزىگە كېلىپ: خەن تېخنىشىڭ، ئۆتكەن ئىشقا سالاۋات، مېنىڭ كۆزۈم قارىغۇ ئىكەن، بۇگۈندىن تارتىپ ھەرقايسىمىز ئۆز يولىمىزدا ماڭايلى. سەن مېنى ھېچقاچان ياخشى كۆرمىگەن ئىكەنسەن.

رۇك گۇيفاڭ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، كۆڭلىدىكى پاراكەندىچى-لىكنى قەيسەرلىك بىلەن يېڭىپ ئورنىدىن تۇردى:

ـــ چوڭ ئاپا، مەن كېتەي، ـــ دېدى ئۇ.

ـــ ۋۇي، ئولتۇرمايلا كېتىمەن دەيسىزغۇ؟ يولداش رۇك، تېخنىشىڭنى بىرەر ئىش بىلەن ئىزدەپ كەلگەنمىدىڭىز؟ ـــ خەن

خانىم شۇنداق دەپ مېھمانىنى ئۆزىتىشقا تەمشەلدى.

ــ ياقەي، ئىشتىن چۈشۈپ كۆرۈشۈپ كېتەي دەپ كىرد-شىم ئىدى، ــ دېدى رۇك گۈيفاك كېلىش مەقسىتىنى سوغۇقلا بىلدۈرۈپ. ئۇ بۇنىڭ خەن ئائىلىسىگە بىرىنچى قېتىم ھەم ئاخىرقى قېتىم كېلىشى بولۇپ قېلىشنى ۋە ھېچقانداق ئىز قالدۇرماسلىقنى ئۈمىد قىلاتتى.

ــ چوڭ ئاپا، تېخنىشىڭ كەلگەندە، مېنىڭ كەلگەنلىكىمنى ئۇنىڭغا دېمەڭ، ئۇ ئۆزىنىڭ ئىشىنى خىزمەتداشلىرىغا بىلدۈر-گۈسى يوقتۇر ھەرقاچان، ــ دېدى رۇك گۈيفاك:

ــ يەنىلا يولداش رۇك ئېھتىياتچان ئىكەن! ــ دېدى خەن خانىم ئالمان ــ تالمان ئۇنىڭ گېپىنى تارتىۋېلىپ، ــ ئۇنىڭ ئۈچۈن رۇخسەت سورىماڭ، ئەتە ئۆزۈم تېلېفون بېرىپ قويايى.

يۇرتىكىگە نەشتەر تەگكەن رۇك گۈيفاك نەقىشلىك ئىشكىتىن ئۆتۈپ، دەرۋازىنىڭ تۈۋىگە كەلگەندە خەن خانىم ئۇنىڭغا يەنە بىر ئېغىز گەپنى جېكىلىدى، بۇ گەپ ناھايىتى مۇھىم گەپ بولغاچقا، ئاخىرىغا ئېپقويغانىدى.

ــ يولداش رۇك، سىزنى يېقىن كۆرۈپ ھەممە گەپنى دەپ سالدىم. بىر نەۋرە سىڭلىسىنىڭ ئىشىنى ئۇنىڭدىن سورىمىسىڭىز ھەم باشقىلارغىمۇ دېمىسىڭىز. بۇ بالىنىڭ يۈزى بەك نېپىز، مىجەزى چۈس، سىلكىپ تاشلىسا سىزگە يۈز كېلەل-مەيمەن! ــ دېدى.

ــ خاتىرجەم بولۇڭ! ــ دەپ رۇك گۈيفاك كەينىگە قاراپ-مۇ قويماستىن. ئۇ كەلگەن يولىنى بويلاپ مېڭىپ كەتتى. ئۇ ھەرقانداق گەپنى ئىچىدە سېستۇپتىشكە، ئاغزىدىن چىقارماس-لىققا قارار قىلدى.

خەن خانىم مېھمانىنى ئۆزىتۇپتىمۇ، دەرۋازىنى ياپتى ــ دە، ھېرىپ كەتكەندەك دەرۋازىغا يۆلىنىپ، ئۆپكىسىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى. پۈتۈن ۋۇجۇدى يايراپ كەتكەندەك بولدى.

چاغاننىڭ ئىككىنچى كۈنى خەن ئائىلىسى ئەسلىدىكى پىلان بويىچە ئائىلە زىياپىتى ئۆتكۈزدى. بۇ زىياپەتكە رۇك گۈيفاڭ ئەمەس، چېن شۈيەن تەكلىپ قىلىندى. چېن شۈيەن هازىر ئۆزىنى مېهمان ئەمەس، بەلكى شىنيۆ بىلەن ئاچا - سىڭىل، مېهرىبان خەن خانىم بىلەن خەي هاممىنى ئۆزىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقىنى قاتارىدا هېس قىلاتتى. ئۇ خەن تاغىسى ۋە خەن هاممە-سىنىڭ قىلغان ياخشىلىقىغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈش ئۈچۈن مائاشىغا قىممەت باهالىق ئىككى كوروپكا مۇسۇلمانچە تورت ئالغاچ كىيىپ، ئوتتۇرىدىكى هېسسىياتنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاش-تۇردى. تاماق ئارىلىقىدا خەن خانىم بىلەن موماي ئىككىسى ئۇنىڭ قاچىسىغا بىرەەم - بىرەەم ئۇنى - بۇنى سېلىپ قويياتتى. خەن تاغا ۋە شىنيۆ ئۇنىڭ بىلەن ئاسارئەتتىقە ماگىزىنىنىڭ ئىشلىرى ئۈستىدە پاراڭغا چۈشۈپ كەتتى. قەدىمىي بۇيۇملار بىلەن تاشقى سودا توغرىسىدىكى پاراڭ بىلەن ئۇلار ئورتاق تىل تاپتى. قىزغىن پاراڭغا بېرىلىپ كەتكەن بۇ ئۇچەيلەن بىر ئائىلە كىشىلىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى. پەقەت تېەنشىڭلا بېشىنى كۆتۈر-مەي هەم گەپكىمۇ ئارىلاشماي تاماق يەپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئەزەل-دىن مۇشۇنداق بولغاچقا، ئۇنىڭغا هېچكىم دىققەت قىلمىدى، ئوغلىنىڭ نېمىنى ئويلاۋاتقانلىقىنى خەن خانىملا بىلەتتى.

ئۇ دۇنياغا كەلگەندىن بۇيانقى ئەڭ ئېغىر ئازابىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئولتۇراتتى.

تېەنشىڭ چېگرا سىرتىدىكى قەدىمىي شەهەردىن پۇتۇن بىر قوينىڭ گۆشىنى ئېلىپ قايتىپ كېلىپلا رۇك گۈيفاڭ بىلەن كۆرۈشۈشكە ئالدىراپ زاۋۇتقا چاپتى. تېەنشىڭ رۇك گۈيفاڭغا ئۆزىنىڭ ئۇنى دەپ يىراقتىن پۇتۇن بىر قوينىڭ گۆشىنى ئەكەل-گەنلىكىنى، بۇ ئىشلارنى ئۇنىڭ ئۈچۈن قىلغانلىقىنى دېگەچ، ئۇنىڭغا چاغاننىڭ ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە بېرىشنى يەنە

تاپىلاپ قويماقچى بولغانىدى.

لېكىن رۇك گۇيفاڭ ئۇنىڭغا خۇددى يات ئادەمگە، ئادەتتە-كى خىزمەتدىشىغا مۇئامىلە قىلغاندەك سوغۇق مۇئامىلە قىلىپ:

ــ مەن بارمايمەن، چاغاننىڭ ئىككىنچى كۈنى بىزنىڭكىگە مېھمان كېلىدۇ، شۇلارنى كۈتىمەن، ھەرقانداق گېپىڭىز بولسا، زاۋۇتقا بارغاندا قىلىڭ! ــ دېدى ــ دە، كېتىپ قالدى، ئۇنىڭ ئالدىدا بىر مىنۇتمۇ تۇرمىدى.

«غۇرۇرلۇق» ئاچچىقى كەلگەن تېخنىكىڭ چىرايى كۆكىرىپ كەتتى. رۇك گۇيفاڭنىڭ ئالدىنى توساپ: بۇ نېمە قىلغىنىڭىز؟ ئۇچ كۈن كۆرۈشمەي ماڭا نېمانچە توك تېگىسىز؟ دەپ سوراپ باقماقچى بولدى. ئەمما ئۇنداق قىلماي، بوينىنى قاتتىق قىلىپ، قارشى تەرەپكە مېڭىپ كەتتى. زاۋۇتتا ئادەم كۆپ، ئېغىز تولا ئىدى، بىرەرىنىڭ بىلىپ قېلىپ ئۆزىنى زاڭلىق قىلىشىدىن قورقتى، رۇك گۇيفاڭ ئىككىسىنىڭ ئىشىنى مۇشۇ كەمگىچە زاۋۇتتىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى بىلمەيتتى. ئۇ قىزلارنىڭ ئالدىدا غۇرۇرىنى ساقلىمايدىغان بىر قىسىم يىگىتلەرنى كۆزگە ئىلمايتتى. چاچلىرىنى مايلاپ يۇرىدىغان بۇ يىگىتلەر قىز ئىشچىلارغا قالايمىقان چاقچاق قىلىپ، كۆڭۈللىرىنى خۇش قىلىشاتتى. قىزلار ئۇلارنى مەيلى قانداق مازاق قىلسۇن ئېغىر ئالمايتتى، ئۇلارنىڭ يۈزلىرى شۇنچىلىك قېلىن ئىدى. تېخنىشىك ئۇلارغا ئوخشمايتتى، جىگەرلىك يىگىت ئىدى. رۇك گۇيفاڭغا ئۇ تەلەپ قويغان ئەمەس. ئۇ ئىشچان، مۇئامىلىدە دۇرۇس ئىدى، ھەر ئىككىسى بىر ـ بىرىنى ياردىتاتتى، ئۆزىنى بىر ـ بىرىگە لايىق دەپ ھېس قىلىشاتتى. شۇڭا بىر ـ بىرىگە كۆڭۈل ئىزھار قىلىشتى. بۇ، بۇ يىل يازدىكى ئىش ئىدى. كۈن چوغدەك قىزىق، ئۇنىڭ يۈرىكىمۇ چوغدەك قىزىق ئىدى. ئەمدى كۈن مۇزدەك، ئۇنىڭ يۈرىكىمۇ مۇزلاپ كەتكەنمىدۇ؟ بۇ قانداق مۇمكىن بولسۇن؟ ئىشتىن چۈشكەندە ئۆيىگە بېرىپ

پاراڅلىشىپ باقايمۇ ـ يا؟ ياق، خەن تېەنشىڭ خەققە يېلىنمىدى. غان ئىشنى قىلمايدۇ. ئۇ چوڭ بولۇپ مۇشۇ كەمگىچە بىرىنىڭ ئالدىدا ئېگىلىپ باقمىغان.

تېەنشىڭ قايتىپ كەلدى، ھېلىمۇ ياخشى ئاپىسى ئۇنىڭدىن گەپ سورىمىدى، خەن خانىم خەي ھاممىا بىلەن چاغان تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش ئىدى. ئۇ ئاپىسىنىڭ كەيپىياتىنى بۇزۇپ قويۇشتىن ئەنسىرەپ بايامقى ئىشنى ئاپىسىغا دېيىشكە پېتىنالمىدى. ئاپا، مەن سەندىن ھەقىقەتەن خىجىل. سەن ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز، چاغانىڭ ئىككىنچى كۈنى «كېلىنىم» كېلىدۇ دەپ ھارغىنىڭنى بىلمەي تەييارلىق قىلىپ يۈرىسەن. ئۇ رۇڭ گۈيفاڭنى كېلىدۇ دېگەندە، ئاپىسى خۇددى ئېسىل مېھمان كېلىدىغاندەك خۇشال بولۇپ كەتكەنىدى، ئۆكۈنۈش، ئازاب ئۇنىڭ يۈرىكىنى قۇرتتەك غاجىماقتا ئىدى. ئۇ ھەقىقىي ئەھۋالنى ئاپىسىغا دېمەكچى بولدى، تۇرۇپلا يەنە، بولدىلا، چاغاندا بىر ئۆيلۈك ئادەمنىڭ كۆڭلىنى پاراكەندە قىلغاندىن كۆرە، بۇ ئازابنى يالغۇز ئۆزۈم تارتاي.

چاغاننى ئۆيدىكىلەر خۇشال ـ خۇرام ئۆتكۈزسۇن، مەن بالىنىڭ چوڭى بولغاندىكىن، بەردەمرەك بولغىنىم تۈزۈك. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ يىل ئۆيدە خۇشال بولغۇدەك بىر ئىش بولۇپ، سىڭلىم بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا كىردى. بۇ ئۇ ئالىي مەكتەپكە كىرىپ بىرىنچى قېتىم ئۆتكۈزۈۋاتقان چاغان. مەن ئۆزۈم ئۈچۈن ئەمەس، سىڭلىم ئۈچۈن خۇش بولۇشۇم كېرەك. دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈردى.

چاغانىڭ ئىككىنچى كۈنى چۈشتە خەي ھاممىا ھەممە ئىشنى تەق قىلىپ قويدى، چېن شۇيەنمۇ كەلدى. خەن خانىم شەرقىي ھۇجرا تەرەپكە بېرىپ ئوغلىغا:

ـــ تېەنشىڭ رۇڭ قىز تېخىچە كەلمەيدىغۇ؟ ـــ دېدى.

تېەنشىڭ جاۋاب بەرمەي قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يە-

تىپ، ئۆزىنى زورىغا تۇتۇۋېلىپ، خاتىرجەم قىياپەتتە:
ــ ئۇنىڭ بۇگۈن ئىشى بار ئىكەن، كەلمەيدۇ، ــ دېدى.
ــ نېمە؟ كەلمەمدۇ؟ قارا سېنى، مەن ھەممىنى تەييار قىلىپ قويغانىدىم. . . ــ دېدى خەن خانىم قاتتىق ئۆكۈنگەن ـ دەك، ــ ئەمىسە. . . قايسى كۈنگە توغرىلايمىز؟
ــ كېيىن بىر گەپ بولار! ــ دېدى تېەنشىڭ ئاپىسىنىڭ چىرايىغا قارىيالماي. ئۇ ئاپىسىنىڭ يۈزىگە قارىيالمايتتى ھەم ئاپىسىغا گەپ قىلىشتىنمۇ خىجىل بولاتتى.
ــ ئىككىمىزنىڭ ئىشى ژۇجۇدقا چىقامدۇ ـ چىقمامدۇ، كىم بىلىدۇ.
ــ بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ بىر نېمە دېيىشىپ قالدىڭلارمۇ؟
ــ ياق، ئۇ چاغانىنىڭ ئىككىنچى كۈنى ئۆيىمىزگە مېھمان كېلىدۇ دەيدۇ. . .
ــ ئۇ مېھمانلار سېنىڭدىنمۇ مۇھىممىكەن؟ ياق دېيەلمەي دېگەن گېپى بۇ، راست دەپ قالدىڭمۇ؟
تېەنشىڭ گەپ قىلمىدى، ئاپىسىنىڭ گېپى ئۇنىڭغا ئورۇنلۇق تۇيۇلدى، بۇ ئېنىق ئىشتە، رۇڭ گۈيفاڭنىڭ كەلگۈسى يوق، باشقىسىنىڭ ھەممىسى قۇرۇق گەپ.
خەن خانىم يەنىمۇ زىغىرلاپ:
ــ ئۇ ئوقۇرىنى ئېگىز قىلىپ، سېنى ياراتمايدىغان بولۇپ قاپتىمۇ ئەمدى؟
ــ ئۇ مېنى ياراتمامدۇ؟ ئۇنى. . . مەن ياراتسام بولىدۇ ئۇنى، ــ تېەنشىڭنىڭ قاتتىق ئاچچىقى كەلدى، يۈزى قىزىرىپ، بويىنى كۆپۈپ كەتتى. ئۇ ئاپىسىغا ئەمەس، بەلكى بۇ يەردە ئۆزى بولمىغان رۇڭ گۈيفاڭغا ئاچچىق قىلىۋاتاتتى.
ــ قانچىلىك نېمىتتى ئۇ؟ كىشىنىڭ ھېسسىياتى بىلەن مۇشۇنداقمۇ ئويناشقان بارمۇ؟ ــ دېدى ئۇ يەنە.
ــ راست دەيسەن! ــ دېدى خەن خانىم تېرىكىپ، ــ

ئوغلۇمنىڭ نەرى كەمكەن ئۇنىڭدىن؟ مەيلى ئائىلە ياكى چىراي جەھەتتە بولسۇن، ئۇ ئوغلۇمغا قانداق لايىق كەلسۇن؟ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ بولۇش ئۈچۈن بىز زوڭزىيىپ ئولتۇرساق بولىدۇ! شۇ ھالىغا بىزنى پاكار كۆرۈپ قاپتۇ ـ دە؟ ئىززىتىنى بىلمەيدىغان نېمىكەنگۇ ئۇ!

ئانا ـ بالا ئىككىسى پۈخادىن چىققۇچە ئاچچىقىنى چىقىرىۋالدى. تېخىنشىڭ ئاپىسىنىڭ گېپىدىن سەل ئۆزىگە كەلدى، كۆڭلىدىكى چېگىشلەرمۇ يېشىلىشكە باشلىدى. رۇڭ گۇيفاڭ، سەن كۆڭلۈڭنى باشقا بىرىگە بەرگەن ئىكەنسەن، مەن خەن تېخىنشىڭ ساڭا يېلىنمايمەن! ئۇ ئۆزىنى مەردانە سېزەتتى. لېكىن ئاپىسىنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭ رەنجىگەنلىكىنى كۆرۈپ چىدىماي قالدى.

ــ ئاپا، بۇ ئىش يوققا چىقسىمۇ ھېچنەرسە بولمايدۇ. كۆڭلىڭىزگە ئالماڭ، بىزنىڭ زاۋۇتتا بويتاقلار ساماندەك، بۇ نومۇس ئىش ئەمەس! ــ دېدى ئۇ ئاپىسىنىڭ كۆڭلىنى ياساپ.

خەن خانىم سوغۇق كۈلۈپ:

ــ مېنىڭ ئوغلۇم بويتاق ئۆتۈپ كېتەمدۇ؟ ھىم، ئالتۇن پالتىغا ساپ كەممۇ، نېمىدىن قورقىمىز؟ بۇنداقلار خاپا بولۇشقا ئەرزىمەيدۇ. جان بولسا بىزنىڭ...

داستىخاندا غەمسىز ئولتۇرغان شىنيۈنىڭ كۈلكە ـ چاقچاقلىرى تېخىنشىڭنى تۇرۇپ ئازابلايتتى، تۇرۇپ ئۇنىڭغا ئازراق تەسەللى بولاتتى. ئۇ ئۇرۇق ـ تۇغقانلارنىڭ بىر يەرگە مۇشۇنداق جەم بولۇشنىڭ يەنىلا قىممەتلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلاتتى. ئۇنىڭ ئويى چىگىش ئىدى: ئادەملەردە نېمىشقا شۇنچە كۆپ مۇھەببەت بولىدۇ. ئاتا ـ ئانا مۇھەببىتى، ئۇرۇق ـ تۇغقان مۇھەببىتىنىڭ ئۆزىلا يېتەرلىك تۇرسا، كىشىلەر يەنە نېمىشقا يىگىت ـ قىز مۇھەببىتى بىلەن ئۆزىنى ئازابلايدىغاندۇ؟

تېخىنشىڭ رۇڭ گۇيفاڭنى ئويلىماسلىققا تىرىشاتتى. لېكىن

داستىخاندىكى ھەر بىر تەخسە قورۇما رۇك گۈيفاك ئۇچۇن تەييارلانغاندى، قولىغا چوكىنى ئالسىلا كۆز ئالدىدا رۇك گۈيفاكنىڭ چىرايى پەيدا بولاتتى. رۇك گۈيفاكنى پۈتۈنلەي ئۇنتۇپ كېتىش ئاسان ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ تاماققا ئازراقمۇ زوقى يوق ئىدى، ئۆزىنى تاماققا زورلاپ ئولتۇراتتى، ئاپىسىنى بىئارام قىلىپ قويماسلىق ئۈچۈن تاماقنى كۆپرەك يېيىشكە تىرىشاتتى. داستىخاندىن بالدۇر تۇرۇپ كېتىپ، ئولتۇرغانلارنىڭ پەيزىنى ئۇچۇرۇۋېتىشىدىن ئەنسىرەپ تاماقنى ئاستا يەۋاتاتتى. بولۇپمۇ بۇگۈن ئۆيدە سىنىلىسىنىڭ دوستى بار ئىدى، شۇڭا بۇ بىرۋاخ تاماقنىڭ كۆڭۈللۈك ئاخىرلىشىشى ئۈچۈن ئۆزىنى تۇتۇۋالمىسا بولمايتتى. ئۇ مەشۇقىدىن ئايرىلىپ كەتكەنلىكىنى ئاپىسىدىن باشقا ھەر قانداق كىشىنىڭ بىلىپ قېلىشىنى خالىمايتتى. چۈنكى ئۇ «مەشۇقىدىن ئايرىلىپ» قېلىشىنى نومۇس بىلەتتى، ھىجراندىن شېئىرىي تۇيغۇ تاپىدىغان بىر قىسىم زىيالىيلارغا ئوخشىمايتتى، ئىمكان بار ئۆزىنى خاتىرجەم ۋە تەبىئىي تۇتۇشقا تىرىشاتتى. مەن يەنىلا بۇرۇنقى خەن تېيەنشىڭ، قىلچىلىك ئۆزگەرمىدىم، راست، قىلچىلىك ئۆزگەرمىدىم، ساۋ ساۋنىڭ ھۇزۇرىغا كىرگەن شۇي جىدەك زۇۋان سۇرمەيمەن. لېكىن، كەم سۆز ھەم تەرسا مىجەز تېيەنشىڭنىڭ كۆڭلى غەش چاغدا شۇنداق قىلالىشىمۇ ئاسان ئەمەس ئىدى.

چۈشتىن كېيىن، شىنيۆ بىلەن چېن شۇيەن شىللىرنىڭ «مۇھەببەت ۋە سۈيقەست» ناملىق ئەسىرىگە ئاساسەن ئىشلەنگەن كىنونى كۆرگىلى بارماقچى بولدى. شىنيۆ ئاكىسىنى ئۆزىلىرى بىلەن بىللە بېرىشقا تەكلىپ قىلدى، كىنونىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ تېيەنشىڭنىڭ پۈتۈن بەدىنى جۇغۇلداپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە، شۇ تاپتا ئۇنىڭ كىنو كۆرۈشكە نەدىمۇ ھەپسىلىسى بولسۇن؟ ئۇ بېشىنى چايقىدى، قىلىدىغان ئىش يوق، ۋېلىسىپىتىنى سۈرتۈشكە باشلىدى، قىشچە پانقاقتا مىنگەن ۋېلىسىپىت

پىتى سۇرتمىدىغان يېرىگە كېلىپ قالغانىدى، ئۆزىنىڭمۇ نەس باستى، «ئېتى» سالپىيىپ قالسا بولمايدۇ، روھىنى كۆتۈرۈپ قويۇشى كېرەكتە!

تېەنشىك كەچلىك تاماقتىن كېيىن ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىپ، پەقەتلا چىقمىدى، بالدۇرلا يېتىۋالدى. ئۇ قالغان ئىككى كۈننى قانداق ئۆتكۈزۈش توغرۇلۇق كۆپ ئويلاندى. چاغانىنىڭ بەشىنچى كۈنى ئىشقا چۈشكەندە، رۇئ گۈيفاڭنى كۆرۈپ قالسا ئۇنىڭغا گەپ قىلىش كېرەكمۇ؟ بولدى بەس، ھېچنېمە دېمەيمەن، بۇ ئىش مۇشۇنىڭ بىلەن تۈگىسۇن. بۇ ئىشنىڭ مۇشۇنداق ئېغىز - پەس بولۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئۇ كۆڭلىدە ئۆزىدىن ئاغرىندى. ئەر كىشى نىيەت قىلغان ئىشنى باشقا ئاچىقىشى، رۇئ گۈيفاڭنىڭ ئالا كۆڭۈللۈك قىلىشىغا ھەرگىز يول قويماسلىقى كېرەك ئىدى! بۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار يەنە ئۇچرىشىپ قالمىدۇ، ئۇ چاغدا قانداق قىلمىدۇ؟ بۇنى ئۆزۈئ بىل، ماڭا پەرۋا قىلمىسا، مەنمۇ ساڭا پەرۋا قىلمايمەن، بىرەر باھانە بىلەن ماڭا گەپ قىلسا، ئاڭلىمىغانغا سېلىپ تۇرىمەن، نېمە؟ پۇشايمان قىلىۋاتامسەن؟ يىغلاۋاتامسەن؟ ھىم، كۆز ياشلىرىڭ بىلەن مېنى ئېرىتەلمەيسەن، كىم سېنى مېنى ئازابلىسۇن دەپتۇ؟ . . .

ئاھ ئادەم! ھەر بىر ئادەمنىڭ قەلبى بىر دۇنيا، مەنپىي ۋە مۇسبەتتىن تۈزۈلگەن، بىر - بىرىنى چەتكە قاقىدۇ ھەم بىر - بىرىنى شەرت قىلىدۇ، سىرلىق ھەم چېكى يوق. تېەنشىڭغا ئوخشاش ھېسسىياتىنى ئاسان ئىپادىلىمەيدىغان ئەركەكمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس، مۇھەببەت تورىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۇ ئۆزىدىن غالىب كېلىشى كېرەك. بۇنىڭغا يا ناھايىتى قىسقا ۋاقىت يا ناھايىتى ئۇزۇن ۋاقىت كېتىشى مۇمكىن.

تېەنشىك كۆزلىرى ئوچۇق ياتاتتى، چىراغ يېنىق ئىدى، ھېرىپ كېتىپ بالدۇرلا يېتىۋالغانلىقىنى ئۆيىدىكىلىرىنىڭ بە-

لىپ، پىنھان سىرلىرىنى سېزىپ قېلىشىنى خالىمايتتى.

خەن خانىم شۇ تاپتا قىزىنىڭ ھۇجرىسىدا ئىدى.

شىنيۆ يېزىق ئۈستىلىنىڭ ئالدىدىكى ئورۇندۇقتا بىلىكىنى ئۈستەلگە، يۈزىنى ئالقىنىغا قويۇپ ئاپىسى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى. ئۆي تونۇرەڭ ئىسسىپ كەتكەنىدى. ئۇ پاختىلىق چاپىنىنى سېلىۋەتكەنىدى، ئاق پوپايكا يېقىملىق چىراغ نۇرىدا ئۇنى تولىمۇ نازاكەتلىك قىلىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن غەمسىز ياشلىققا خاس بىر خىل غۇبارلىق ئۇرغۇپ تۇراتتى. قىزىنىڭ كارىۋىتىدا ئولتۇرغان خەن خانىم ساپسېرىق ئالمىنى ئاقلاپ، تەخسىگە قويۇپ ئالتە پارچە قىلدى، بىر پارچىسىنى چىش كولىغۇچ بىلەن سانجىپ ئېلىپ قىزىغا سۇندى، يەنە بىر پارچىسىنى ئۆزى ئېلىپ قىزى بىلەن پاراڭلاشقاچ ئاستا يېيىشكە باشلىدى. ئاپىسى بىلەن بۇنداق مۇڭدىشىش ئۇنىڭغا ناھايىتى ئاز نەسىپ بولغاچقا، ئۇ بالىلىقىغا قايتىپ كەلگەندەك بولدى.

ــ شىنيۆ، ــ دېدى خەن خانىم، ــ سەن ھەر ھالدا ئۆز يولۇڭنى تاپتىڭ، سەندىن غەم قىلمايمەن...

ئاپىسىنىڭ بۇ گېپىدىن كۆڭلى سۆيۈنگەن شىنيۆ بۇرۇنقى كۆڭۈلسىزلىكلەرنى ئۇنتۇدى. ئانا نېمىلا دېگەنبىلەن قىزى بىلەن قەلبداش بولىدۇ. ئۇ ئاپىسىنىڭ قېرىلىق يەتكەن چىرايىغا قارىدى. كۆڭلىدە، ئاپا، سەن مېنى بەش يىل ئوقۇپ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرگۈچە ساقلا، ئاخىرقى ئۆمرۈڭنى ئەڭ خاتىرجەم، ئەڭ بەختلىك ئۆتكۈزۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىمەن، دەپ ئويلىدى.

خەن خانىم گېپىنى داۋام قىلىپ:

ــ... ئەمدىكى غېمىم ئاكاڭدا قالدى، ــ دېدى.

ــ ئاكامدا؟ ئاكام نېمە بولدى؟ ئۇ بىر ئوبدان تۇرۇۋاتامدۇ؟ ــ دېدى شىنيۆ ئاپىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمەي. ئۇ بۇ ئائىلىدە ھېچقانداق پاراكەندىچىلىك يوق دەپ بىلەتتى.

ـــ هېس قىلمىدىڭمۇ؟ يېقىندىن بۇيان ئاكاڭنىڭ ئىچى پۈشۈدىغان بولۇپ قالدى، ـــ دېدى خەن خانىم شەرقىي ھۇجرا-سىنى ئىما قىلىپ پەس ئاۋازدا. بۇ گەپنى ئوغلى ئاڭلاپ قالسا بولمايتتى.

ـــ ياق! ـــ دېدى شىنيۆ كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ. ئۇ-نىڭ كاللىسىغا دەرھال بىر خىيال كېلىپ قىياسەنلا شۇنداق دېدى:

ـــ مېنىڭ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقانلىقىمنى كۆرۈپ، كۆڭلىدە... ياق، ئۇنىڭدا بۇنداق ئوي يوق، ئۇ يىگىرمە بەش ياشقا كىردى. ئالىي مەكتەپتە نېمە بار ئۇنىڭغا؟ ھازىر ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ئىشىنى ئويلايدىغان ۋاقتى، ئۇ قاچانغىچە تەنھا تۇرىدۇ-دەك يۇرىدۇ!

شىنيۆ «ۋىللىدە» قىزاردى، ئاكىسىنىڭ توي ئىشىنى ئا-پىسىنىڭ ئۇنىڭغا مەسلىھەت سالىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ نېمىتتى، ئۇ كىچىك بالا، تېخى مۇھەببەتنى ھېس قىلىپ باقمە-غان ياش قىز تۇرسا!

ـــ بۇ ئىش توغرۇلۇق سەن دادام، خەي ھامما بىلەن مەسلىھەتلەش، مەن... ئاكامنىڭ ھەرقانداق ئىشىغا يارەمـ-لەشكۈم بار، لېكىن بۇ ئىشقا كەلگەندە، كوچىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ: ھەي، كىم ئاكامغا تېگىشىنى خالايدۇ، دەپ توۋلىيالماي-مەن.

ـــ بۇ ئىشقا داۋراڭ كەتمەيدۇ! ـــ دېدى خەن خانىم كۆ-لۈپ تۇرۇپ. ئۇ شىنيۆنىڭ قولىغا ئاستا ئۇرۇپ قويدى، ـــ ساڭا راست گەپنى قىلاي، ئۇنىڭ چېن شۇيەنگە مەيلى بارەدەك قىلامدۇ قانداق؟

ـــ شۇنداقمۇ؟ ـــ ھەيران بولغان شىنيۆ سەكرەپ ئورنـ-دىن تۇرۇپ كەتكىلى قىل قالدى، بۇ خەۋەر ئۇنىڭغا تولىمۇ تاسادىپىي تۇيۇلۇپ كەتكەنىدى. ئۇ ئاۋازىنى پەسەيتىپ، خۇشال

هالدا، ــ بۇنى نېمىشقا بۇرۇن ئويلىمىغاندىمەن؟ بەك بەلەن بوپتۇ، ھەقىقەتەن بەلەن ئىش بوپتۇ! ــ دېدى.

خەن خانىم كۈلۈمسىرەپ:

ــ چېن شۇيەننىڭ ئاكاڭغا مەيلى بارمۇ - يوق، بىلمەيمەن! ــ دېدى.

ــ چاتاق يوق! ــ دېدى شىنيۆ مەيدىسىگە ئۇرۇپ، ــ نەچچە كۈننىڭ ئالدىدا ئۇ ئاكامنى ماختاپ كەتكەن، چوقۇم رازى بولىدۇ!

خەن خانىمنىڭ گۈلقەلبلىرى ئېچىلىپ كەتتى.

ــ بولمىسا، مەن بۇ ئىشنى دەپ ئۇنىڭدىن گەپ ئېلىپ باقايمۇ؟ ــ دېدى شىنيۆ خۇشاللىقىنى باسالماي، خۇددى مۇشۇ كېچىدە چېن شۇيەننىڭكىگە بارىدىغاندەك ئەلپازدا.

خەن خانىم تەمكىنلىك بىلەن شىنيۆنىڭ مۇرىسىنى بېسىپ تۇرۇپ:

ــ بۇنداق قىلساق بولمايدۇ. ئاۋۋال ئاكاڭدىن گەپ ئېلىپ باق، ئۇنىڭ مەيلى قانداق؟ گېپىمىزگە كىرىپ بوپتۇ دېسە، قالغان ئىشلار ئاسان. بىر ئۆيگە كىرگەندە، ئايال يامان، ئەر بوشاڭ چىقىپ قالسا، ئەر كىشى ئۇچۇن بۇمۇ بىر تارتقۇلۇق، ئاكاڭغا يول قالدۇرۇپ قويايلى. ئۇنىڭ ئۇستىگە، بالىلىرىنىڭ توي ئىشىغا ئاتا - ئانىلار چات كېرىۋالسا بولمايدۇ. سەنمۇ مېنىڭ گېپىمنى چېن شۇيەنگە ئەينەن دېمە، ياخشىسى، بۇنى چېن شۇيەن ئۆزى قارار قىلسۇن، بىر - بىرىنى ئاستا - ئاستا ياخشى كۆرۈپ قالسا، ئۆزلىرىگە قويۇپ بېرىمىز.

ئوغلىغا ئامراق خەن خانىم ئۆزىگە ياققان كېلىنگە ئېرى-شىش ئۇچۇن تۇزگەن پىلانىغا ئاساسەن قىزىغا مۇھەببەت، ئىكاھ ۋە ئائىلە توغرۇلۇق چوڭقۇر، جانلىق ۋە ئۆزگىچە دەرس ئۆتكەنلىكىنى ئۆزىمۇ سەزمەي قالدى. ئاكىسى بىلەن چېن شۇ-يەننىڭ ئىشىنى پاتراق ۋۇجۇدقا چىقىرىش كويىغا چۈشكەن شىنـ-يۆ ئاپىسىنىڭ ھېيىلىسىنى قىلچە سەزمىدى. مۇھەببەت ئۇنىڭ ئۇچۇن سىرلىق تۇسكە تولغان يېڭى تېما ئىدى. كىتاب ۋە

كىنولاردىكى مۇھەببەت ئۇنىڭدىن تولىمۇ يىراقتا ئىدى، رېئال تۇرمۇشتىكى بىر مۇھەببەت ۋەقەسى ئاجايىپ بىر شەكىلدە ئۇ-نىڭ ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتاتتى. ئۇ بۇ ئىشقا بىۋاستە ئارىلاشمە-سىمۇ، لېكىن گۇۋاھچى بولۇپ قالدى.

خەن خانىم پىلاننى تۈزۈپ بولۇپ ئارام ئالغىلى يەڭگىل قەدەم تاشلاپ ھۇجرىسىغا چىقىپ كەتتى.

شىنيۆ چىراغ تۇۋىدە كەلگۈسىنى خىيال قىلىپ ئولتۇراتـ-تى: چېن شۇيەن، سىرداش دوستى ئۇنىڭ يەڭگىسى بولۇش ئالدىدا تۇراتتى. بۇ ھەقىقەتەن خۇدانىڭ ئالاھىدە ئورۇنلاشتۇرۇ-شى ئىدى. ئەمدى بۇ ئائىلىدە ئۇنىڭغا ئەڭ سىرداش بىر ھەمراھ قوشۇلاتتى. دادىسى، ئاپىسى، ئاكىسى، يەڭگىسى، بۇنىڭدىن باشقا خەي ھاممام ۋە ئۇ. ئۇلارنى تۇغقانلىق رىشتىسى بىر - بىرىگە باغلايتتى. ئاھ، نېمىدېگەن بەختلىك ئائىلە، نېمىدېگەن كۆڭۈللۈك قىشلىق تەتىل! ئۇ تەتىل مەزگىلىدە ئاپىسىنىڭ ھاۋالىسى بويىچە ئائىلىسىگە گۈزەل كېلەچەك يارىتىش ئۈچۈن تىرىشىدۇ.

شىنيۆ ئۇستەلدىكى كالېندارغا قاراپ قىشلىق تەتىلىنىڭ يېرىمىنىڭ ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى، ئون نەچچە كۈندىن كېيىن ئوقۇش باشلىنىدىغانلىقىنى سەزدى، چاغانلىق ئۆيلىرىگە كەتكەن ساۋاقداشلارنىڭ ھەممىسى يېنىپ كېلەتتى. كۆپچىلىك يەنە يۈز كۆرۈشەتتى. ئۇ ساۋاقداشلىرىنى تولىمۇ سېغىنغاندى. چۈ مۇ-ئەللىمنىڭ ئاشۇ كىچىككىنە كۆلبىسىدە ئورىگىناللار يەنە كۆپە-يىپ كەتكەندۇ؟ چۈ مۇئەللىم قىشلىق تەتىلدە، تەتىل ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ ئاز - تولا بىر نەرسە تەرجىمە قىلىش ئۈچۈن شاڭ-خەيگە بارمايدىغانلىقىنى ئېيتقانىدى. شىنيۆدە مەكتەپكە بالدۇر-راق بېرىپ چۈ مۇئەللىمنىڭ يېڭى تەرجىمە ئەسەرلىرىنى كۆ-رۈش ئىستىكى تۇغۇلدى...

«بىلىمدان» قەسرىنىڭ تۆرىدىكى، شەرق ۋە غەرب تەرەپ-تىكى ھۇجرىلارنىڭ چىرىغى يېنىق ئىدى، شىنيۆ بىلەن ئۇنىڭ ئاكىسىنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇيقۇ قاچقانىدى.

7 ـ باب قاشتاش پادىشاھى

ئىسلام دىنى مۇسۇلمانلارنى ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇشقا رە-
بەتلەندۈرىدۇ، بۇ، ئىرقنىڭ كۆپەيىشىگە مۇناسىۋەتلىك ئىش.
مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا، بېجىرىم ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئۆي ـ
ئوچاقلىق بولۇشى شەرت، ياش قۇرامىغا يەتكەن يىگىت ـ قىز-
لارنىڭ نورمال ئېھتىياج سەۋەبىدىن توي قىلىشى ۋاجىپ، ئور-
تاق تۇرمۇش كەچۈرۈش ۋە پەرزەنتلىك بولۇش ئىستىكىدە ئۆيلە-
نىش ۋە ئەرگە تېگىش سۈننەت دەپىلىدۇ. ئىسلام دىنى زىنا
قىلىشنى چەكلەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئادەمىيلىككە خىلاپ
تەرىكىدۈنيالىققىمۇ قارشى تۇرىدۇ.

خەن زىچى بىلەن بىئېرنىڭ توي ئىشى بالا ـ قازادىن
كېيىنكى قايتا ئۇچراشقان، خۇشاللىق بىلەن قايغۇ گىرەلىشىپ
كەتكەن بىر پەيتتە قارار قىلىندى.

قېينانا بولۇش ئالدىدا تۇرغان بەي يەڭگە خۇشال بولاتتى،
ھەسرەتلىنەتتى ۋە قورقاتتى. لياڭ جەمەتىنىڭ شۇنىڭدىن كې-
يىن يۆلەنچۈككە ۋە ئۇمىدكە ئېرىشكەنلىكىدىن، بىئېرنىڭ ئۆ-
مۈرلۈك ھامىيغا ئىگە بولغانلىقىدىن، چىجىنجەيدىكى ئۆچكەن
ئوتنىڭ يەنە يالقۇنجايدىغانلىقىدىن خۇشال بولاتتى؛ لياڭ يىچىڭ-
نىڭ تولىمۇ بالدۇر كېتىپ، مۇشۇ كۈننى كۆرەلمىگەنلىكىدىن
ھەسرەتلىنەتتى؛ قىزىنى ئۆيدىن چىقارغۇدەك ماجالىنىڭ يوقلۇ-
قىدىن قورقاتتى. بۇ توي ئىشى ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەقىقەتەن قىيىن
بىر ئۆتكەل ئىدى.

خۇيزۇلارنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتىدە، ئوغۇل ئۆيلەش، قىز
چىقىرىش ئەركىن مۇھەببەت بويىچە بولمايدۇ، ئاتا ـ ئانىلارنىڭ

پۈتۈشۈشى بىلەن بولىدۇ. ھەر قانداق بىر تەرەپتە ئاشۇنداقراق خىيال بولسا، ئاۋۋال ئوتتۇرىدا ئەلچى ماڭىدۇ. ئەلچى بىر نەچچە قېتىم ماڭغاندىن كېيىن ھەر ئىككى تەرەپ رازى بولسا، ئەلچىگە سۆيۈنچە بېرىلىپ، ئاندىن چاي ئىچۈرۈش تەييارلىقى قىلىنىدۇ. چاي ئىچۈرۈلۈپ بىر يىلدىن ئۈچ يىلغىچە بولغان ئارىلىقتا توي مەرىكىسى ئۆتكۈزۈلىدۇ. چاي ئىچۈرۈش مۇراسىمىمۇ بىر قېتىمدىلا تۈگىمەيدۇ. دەسلەپتە «كىچىك چاي» ئىچۈرۈلىدۇ. بۇ مەسچىتتە ياكى مۇسۇلمانلار ئاشخانىسىدا ۋە ياكى ئەلچىنىڭ ئۆيىدە ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئوغۇل تەرەپنىڭ دادىسى ۋە ئاكىسى بىر شىرەلىك تاماقنى ئالدىنئالا زاكاز قىلدۇرۇپ، ئۈنچە باسقان سوۋغا ـ سالامنى تەييارلاپ، قۇدا تەرەپنى چايغا تەكلىپ قىلىدۇ. قىز تەرەپنىڭ دادىسى بىلەن ئاكىسى «ئايەت» ۋە قىزنىڭ قۇرئانچە ئىسمى ئويۇلغان كۈمۈش بىزەك سېلىنغان نەپىس چاسا قۇتىنى ئېلىپ چايغا كېلىدۇ. ھەر ئىككى تەرەپ يۈز كۆرۈشۈپ، سوۋغا ئالماشتۇرۇپ بولۇپ، داستىخاندا ئولتۇرىدۇ. «كىچىك چاي» مۇشۇنىڭ بىلەن تۈگەيدۇ. ئاردىدىن بىرەر يىل ئۆتكەندىن كېيىن «چوڭ چاي» ئۆتكۈزۈلىدۇ. «چوڭ چاي»، «كىچىك چاي» دىن داغدۇغىلىق بولىدۇ. ئوغۇل تەرەپ بىر جۈپ بىلەزۈك، تۆت تال ئالتۇن ئۈزۈك، بىر جۈپ ھالقا، بىر سائەت قاتارلىق ئېرىنغ ماللارنى باغاق بىلەن قوشۇپ ئەينەك قۇتىغا سېلىپ، ئەلچى ئارقىلىق قىزنىڭ ئۆيىگە ئەۋەتىدۇ. «باغاق» قا ئىككى كۈن يېزىلىدۇ، ئىككى كۈننىڭ قايسىبىرىنى تاللايدۇ، بۇ قىز تەرەپنىڭ ئىختىيارى. ئەلچى قىز تەرەپنىڭ خەۋىرىنى ئېلىپ يىگىت تەرەپكە كېلىدۇ. «باغاقنى ئەكەلدىڭىزمۇ؟ قايسى كۈنگە بېكىتىلدى؟» ئەلچى بۇ سوئالغا: «× ئاينىڭ × كۈنى» دەپ جاۋاب بېرىدۇ. دېمەك، توي شۇ كۈنگە بەلگىلەنگەن بولىدۇ. بۇ «چوڭ چاي» دېيىلىدۇ. «چوڭ چاي» دىن كېيىن ئوغۇل تەرەپ بېكىتىلگەن توي كۈنگە ئاساسەن مەپىكەش ۋە

ئاشپەزلەر بىلەن بالدۇرلا دېيىشىپ قويىدۇ، قىزنىڭ تويلۇق كىيىم - كېچەكلىرىنى، مەسىلەن، پاختىلىق ۋە ئەستەرلىك چىپاۋ، پاختىلىق ۋە ئەستەرلىك ئىشتان - چاپان. . . قاتارلىق سەككىز قۇر كىيىم - كېچەكنى ئايرىم - ئايرىم ئىككى بوپا قىلىپ، ئاۋۋال قىزىل تاۋارغا، ئاندىن گۈللۈك كۆك رەختكە ئوراپ قىز تەرەپكە ئەۋەتىپ بېرىدۇ. چوڭ - كىچىك چاي مۇشۇنىڭ بىلەن تۇغەپ، توي مۇراسىمىنى ئۆتكۈزۈشلا قالىدۇ.

تويىنىڭ داغدۇغىسى «چوڭ چاي» نىڭكىدىنمۇ بەكرەك بولىدۇ. كىلىننىڭ قىزلىق مېلى دەبدەبە بىلەن ئىشكىتىن چىقىدۇ. كىشىلەر بۇنىڭدىن قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ نەچىلىك پۇل خەجلىگەنلىكىنى بىلىۋالىدۇ. بىرىنچى قەدەمدە، قاتتىق باغاچتىن ياسالغان ئىككى تارتمىلىق پەرداز ئۈستىلى، ئۈستەل-نىڭ ئۈستىدە ساندۇقچە بار؛ ئىككىنچى قەدەمدە، تىكلىمە ئەينەك، بىر لوڭقا؛ ئۈچىنچى قەدەمدە، تۆت دانە كوزا؛ تۆتىنچى قەدەمدە، ئىككى تەشتەك مەنزىرىسى؛ بەشىنچى قەدەمدە، بىلىق شىشىسى، پەتنۇس؛ ئالتىنچى قەدەمدە، ئىككى ئەينەك؛ يەتتىنچى ۋە سەككىزىنچى قەدەمدە، قىزنىڭ تويلۇق كىيىم - كېچەك-لىرى سىلىنغان ئىككى چامادان، چامادانىنىڭ ئۈستىگە بىر ساندۇقچە بىلەن بىر قۇتا قويۇلغان؛ توققۇزىنچى قەدەمدە، يەنە بىر چامادان؛ ئونىنچى قەدەمدە كىلىن يۇيۇنىدىغان ياغاچ داس، لوڭقا، مىس قازان، چوڭ - كىچىك مىس چۆگۈن دېگەندەك نەرسىلەر چىقىدۇ. بۇ نەرسىلەرنىڭ بىرى كەم بولسا بولمايدۇ، قىز تەرەپ دۆلەتمەن بولسا، شىرمەل، تام سائىتى بىلەن ئون ئىككى قەدەم بوپكېتىدۇ. تېخىمۇ دۆلەتمەن ئائىلىلەر بۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇۋېتىدۇ. قانچە كۆپ بولسا شۇنچە ياخشى، ئوندىن كەم بولسا سەت بولىدۇ. بەزى نامرات ئائىلىلەر قىزلە-رىنى بۇنچىلىك كۆپ نەرسە بىلەن چىقىرالمايدۇ، نەرسە - كېرەكلىرىنى كۆتۈرىدىغانلارغا بېرىدىغان ئىككى تەڭگىسى يوق،

ئازراق پۇلغا بىرقانچە ئادەمنى ياللىۋالمىدۇ، قىز مېلىنى شۇلار بېشىدا كۆتۈرۈپ ماڭىدۇ. بۇ ناھايىتى سەت ئىش ھېسابلىنىپ، پالانچى قىز مېلىنى خەققە كۆتۈرتكۈزدى، دېگەن گەپلەر نەچچە ئون يىلغىچە ئۇلارنىڭ پېشانىسىدىن كەتمەيدۇ.

ئەمدى يېگىت تەرەپكە كېلەيلى، يېگىت تەرەپ قىز كۆچۈ-رىدىغان كۈنى بىر پارچە قوۋۇرغا، مايدا پىشۇرۇلغان ئىككى بولاق يېمەكلىك، ئىككى توخۇ تەييارلايدۇ ھەم ئۇستىگە گۈل سانجىپ قويىدۇ؛ بەش پىيالە چاي، تۆت پەتنۇس ھۆل مېۋە، تۆت پەتنۇس قۇرۇق مېۋە، تۆت پەتنۇس تورت، تۆت پەتنۇس دۇملەنگەن تاماق، ئىككى بېلىق قاتارلىق نەرسىلەرنى ئىككىگە بۆلۈپ قىز تەرەپكە ئەۋەتىدۇ. قىز تەرەپنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بۇنىڭدىن تويغۇچە يېيىشىدۇ. قىز مەپىگە چىققاندا، قېينانا بولغۇچى قىزنى ئالغىلى كېلىدۇ، قىزنىڭ ئاپىسىمۇ قىزنى ئۆزى ئاپىرىپ قويىدۇ. توي كۆچۈرۈپ ماڭغانلارنىڭ ئىچىدە قىز تەرەپنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمۇ بولىدۇ، توي داغدۇغا بىلەن كۆچۈرۈلىدۇ. مېيىت ئۇزىتىشتا چەكلىنىدىغان سازچىلار تەكـ-لىپ قىلىنىدۇ. بۇ، خەنزۇلاردىن شۇ پېتى كۆچۈرۈپ كېلىنـ-گەن ئادەت بولۇپ، توي نەغمە - ناۋا بىلەن تېخىمۇ قىزىپ كېتىدۇ. مەيە يېگىت تەرەپنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرگەندە، ئالـ-دىن تەكلىپ قىلىنغان مەخسۇس ئادەم ياكى قىزنىڭ قېينانىسى ئالدىغا چىقىپ، مەيىنىڭ مىلەڭزىسىنى ئېچىپ، كېلىنىنىڭ يۈزىگە ئەڭلىك سۈركەيدۇ، ئاندىن كېلىننى ھۇجرىسىغا ئەكـ-رىپ قويىدۇ، خەنزۇلارغا ئوخشاش تەزىم قىلدۇرۇلمايدۇ.

بۇ چاغدا دىنىي مۇراسىم بويىچە توي مەركىسى رەسمىي باشلىنىدۇ.

سەككىز پۇتلۇق شىرەگە قەلەم - دۇۋەت قويۇلغان بولىدۇ. ئىككى تەرەپ تەكلىپ قىلغان ئىككى ئاخۇن «توي خېتى» نى يازىدۇ. توي خېتىگە ئىككى تەرەپنىڭ ئائىلە باشلىقلىرىنىڭ،

يىگىت بىلەن قىزنىڭ ئىسىملىرى ۋە سەككىز تۈرلۈك شەرت يېزىلىدۇ. بۇ سەككىز شەرت مۇنداق: بىرىنچى، بۇ توي خېتى؛ ئىككىنچى، بۇ خۇدانىڭ ئىرادىسى؛ ئۈچىنچى، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى قوشۇلغان؛ تۆتىنچى، يىگىت ـ قىز-نىڭ رازىلىقى ئېلىنغان؛ بەشىنچى، تويلۇق سېلىنغان؛ ئالتىن-چى، ئىككى ئادەم گۇۋاھلىقتىن ئۆتكەن؛ يەتتىنچى، ئۇرۇق ـ تۇغ-قانلار مۇبارەكلىگەن؛ سەككىزىنچى، خۇدا ئۇلارغا بەخت ـ سائادەت ئاتا قىلغاي. ئاخۇن توي خېتىنى يېزىپ بولۇپ، يىگىت بىلەن قىزنى مۇبارەكلەيدۇ، ئاندىن نىكاھ ئوقۇلىدۇ، قىز «قوبۇل قىلدىم» دەيدۇ، يىگىت «ئالدىم» دەيدۇ، شۇنىڭدىن كېيىن توي يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلىدۇ، مېھمانلار قىقاس ـ چۇقان سېلىپ، ئۇستەلدىكى قەنت ـ گېزەكلەرنى يىگىت ـ قىزغا چېچىپ ئۇلارنىڭ ئىناق ئۆتۈپ، تەڭ ياشاپ، تەڭ قېرىشىنى تىلەيدۇ.

مۇشۇنىڭ بىلەن توي مۇراسىمى ئاساسەن تۈگەيدۇ. لېكىن زىياپەت، كۈلكە ـ چاقچاق يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلىدۇ. ئەتىسى ئەتىگەندە، يىگىت بىلەن قىز ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭكىگە سالامغا بارىدۇ...

بەي يەڭگە چوڭقۇر خورسىنىدى، ئەينى يىلى ئۇمۇ لياڭ ئائىلىسىگە مۇشۇنداق كۆچۈرۈپ كېلىنگەنىدى. بۈگۈنكى كۈن-لۈكتە ئامراق قىزنىڭ تويىنى ئەلگە كەڭ داستىخان سېلىپ ئۆتكۈزۈپ بەرگۈدەك ماغدۇر ئۇنىڭدا يوق ئىدى.

ـــ زىچى، بىئېر، مەن سىلەرگە يۈز كېلەلمەيمەن، ئۇ-رۇق ـ تۇغقانلىرىمدىن سەدىقە تىلەپ بولسىمۇ تويۇڭلارنى ئوبدان قىلىپ بېرىمەن...

ـــ ئاپا! ـــ دېدى بىئېر ئاپىسىنىڭ يېشىنى ئېرتىپ، ـــ بولدى قوي، چى ئاكامنىڭ ئۆيى يوق، سەن ئون ساندۇق قىز مېلى تەييارلىغان بىلەنمۇ، ئۇنى نەگە ئەۋەتىسەن؟ بۈگۈندىن

باشلاپ ئۇ سېنىڭ ئوغلۇڭ، سەن ھەم قىز چىقىرىسەن ھەم كېلىن ئەكىرىسەن. ئەتە ئەتىگەندە دادامنىڭ روھىغا خەتمىقۇر-ئان قىلىپ، ئاندىن نىكاھ ئوقۇتساقلا بولدى.

ئەتىسى جۇمە ئىدى، مۇسۇلمانلار مەسچىتتە جۇمە ئۆتەيىتى. بىئېر بىلەن خەن زىچى مەسچىتكە بېرىپ، ئىمامنىڭ ئۆزلىرىگە نىكاھ ئوقۇپ قويۇشىنى ئىلتىماس قىلدى. سۆكۈتكە چۆمگەن مەسچىت زالىدا، جۇمەگە كەلگەن جامائەت ئالدىدا ئىمام ئۇلارغا «ئەلچى» ھەم گۇۋاھچى بولدى ۋە ئۇلارنى مۇبارەكلىدى.

— قوبۇل قىلدىم، — دېدى بىئېر.

— ئالدىم، — دېدى خەن زىچى.

ئۇلارغا ھېچكىم قەنت - گېزەك چاچمىدى. لېكىن، جۇ-مەگە كەلگەن جامائەت ئۇلارغا ئۇلارنىڭ تويىغا كەلگەن مېھمان-لاردەك تۇيۇلۇپ كەتتى.

ئىسلام دىنىنىڭ قائىدىسى بويىچە، مۇسۇلمانلارنىڭ تويى، يىگىت بىلەن قىزنىڭ ئۆز ئىختىيارى بىلەن بىرلىشىشىنى شەرت قىلىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، نىكاھ ئۇستىدە ئىككى ئەر ياكى بىر ئەر، ئىككى ئايال گۇۋاھ بولۇپ تۇرۇشى شەرت. بۇنىڭدىن باشقا ئوشۇقچە قائىدە - يوسۇنلارنىڭ ھاجىتى يوق. خەن زىچى بىلەن بىئېر ئۆتەشكە تېگىشلىك شەرتلەرنى ئۆتەپ بولدى، ئۆكۈنۈشنىڭ يەنە نېمە ھاجىتى؟

بىئېر مەسچىتتىن چىقىپ، تويىنىڭ ئاددىيلىقىغا كۆڭلى بۇزۇلۇپ ھەسرەت بىلەن يىغلىمىدى. ئۇنىڭ كۆڭلى ھېچقاچان بۇگۈنكىدەك بۇنداق پۈتۈن بولۇپ باقمىغانىدى. ئۇ ھازىردىن باشلاپ چوڭ ئادەمگە ئايلىنىپ، «خەن خانىم» دەپ چاقىرىلىدىغان بولدى. «قۇرئان كەرىم» دە: «ئايال ئەرگە، ئەر ئايالغا بېقىنىدۇ» دېيىلگەن. ئۇ خەن زىچى بىلەن بىر جان بىر تەن بولۇپ، بىر نىيەت بىر مەقسەتتە، بىر - بىرىگە تايىنىپ، بىر - بىرىدىن مەڭگۈ ئايرىلماي، ئالدىدىكى ئۇزاق ھايات مۇساپىسىگە

ئورتاق قەدەم تاشلايدۇ. . .

ئاردىدىن ئون يىل ئۆتۈپ چىجىنجەي بىيجىڭدىكى قاشتاش بۇيۇملىرى ساھەسىدە نام قازاندى. بۇ چاغدا مىللىي ھۆكۈمەت نەنجىڭگە كۆچۈپ كەتكەنلىكتىن، بىيجىڭنىڭ «بىيپىڭ» دەپ ئاتىلىپ كېلىۋاتقانلىقىغا يەتتە - سەككىز يىل بولۇپ قالغانىدى.

خەن زىچى چىجىنجەينى كېڭەيتىپ، دۇكاننى بەش ئېغىز قىلدى. شەرقىي شەھەر ئەتراپىدىكى ئاقسۆڭەكلەر قەبرىستانلىقىغا قارايدىغان شەيخنىڭ قولىدىن بىر تۈركۈم سۈپەتلىك يېرىم - يارتا قاشتاش سېتىۋېلىپ، ئۇستا تاشچىغا تاراشلىتىپ، قاپارتما نەقىش ئويدۇرۇپ، ئىشىك بېشىغا ئورناتتى. «قاشتاش مەستانەسى» ئەينى يىلى قارا سىر ئۇستىگە سىرىق ھەل بېرىپ يېزىپ بەرگەن «چىجىنجەي» دېگەن ۋىۋىسكىنى ئىشىك بېشىدىن ئىككى جاڭ ئاشۇرۇپ ئىشىك بېشىغا ئورناتقان تاشنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا ئالدۇردى. دەرۋازىنىڭ ئىككى يېنىدىكى قاپارتما قاشتاشنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاق فارفور خىش چاپلاتقۇزدى، فارفور خىشقا ئايرىم - ئايرىم ھالدا قارا سىر بىلەن «ئۇنچە بىلەن مەرۋايىت»، «تولۇن ئاي بىلەن مەيىن شامال» دېگەندەك خەتلەرنى يازدۇردى. «قاشتاش مەستانىسى» ئەينى يىلى ئىشىك بېشىغا مۇشۇ خەتلەرنى يېزىپ ئېسىپ قويغانىدى.

خەن زىچى يېقىندىن بېرى دۇكانىنىڭ ئىشلىرىنى ھېساباتچى لاۋخۇ بىلەن شاگىرتقا تاپشۇرۇپ، زېھنىنى ئاساسى جەھەتتىن ئېسىل قاشتاش تېپىشقا، قەدىمىي بۇيۇملارنى تەتقىق قىلىشقا سەرپ قىلدى، گۈڭگۈرت زاۋۇتىنىڭ يېنىدىكى كىتابخانىدىن كۆپلىگەن قەدىمىي كىتابلارنى ئىزدەپ تېپىپ، قاشتاشقا مۇناسىۋەتلىكلا بولسا، ھەر قانچە قىممەت بولسىمۇ ئالدى. ئۆزى ساقلاۋاتقان ئاسارئەتىقىلەرگە سېلىشتۇرۇپ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان

هالدا زېرىكمەي ئوقۇدى. شۇنىڭ بىلەن يەنە بىر «قاشتاش مەستانىسى» مەيدانغا كەلدى. . .

«بىلىمدان» قەسرى ئاخىر خەن زىچىنىڭ قولىغا ئۆتتى.

يېڭى كۆچۈپ كىرگەن خەن زىچى گويا ئايرىلىپ كەتكىنىگە ئۇزۇن بولغان ماكانىغا قايتىپ كەلگەندەك، ئەقىل ـ پاراسەت ـ لىك ھەزرەتنى كۆرگەندەك بولدى. دەرۋازىدىكى «قاشتاش مەستانىسى» دېگەن خەتنى، ھويلىدىكى ھەزرەت پەرۋىش قىلغان گۈللەرنى، ھەزرەت ھايات ۋاقتىدا كىتاب ئوقۇيدىغان تۆر ئۆيـ نىڭ غەربىدىكى ھۇجرىنىڭ تاملىرىنى سىلاپ، قەلبىدىن كۆتۈـ رۈلگەن چەكسىز سېغىنىش ھېسسىياتى بىلەن «روھىڭىز قايـ تىپ كەلدى. . . » دەپ ئۇنسىز نىدا قىلدى.

مەلۇم بىر كۈنى، مەيىن شامالىنىڭ ئايدىڭ كېچە ئىدى. جاھان تىپتىنچ. خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان خەن زىچىگە تۇن نىسپىدە: «تاشلىۋەتتىم، تاشلىۋەتتىم!» دېگەندەك بىر ئاۋاز غۇۋا ئاڭلانغاندەك بولدى.

خەن زىچى چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئاۋاز بۇنىڭدىن ئون يىل بۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن ھەزرەتنىڭ ئاۋازىغا ئوخشاپ كەتتى. ئۇ مەن ئۇ ھەزرەتنى ياد ئېتىپ ئولتۇرغاچقا، ماڭا شۇنداق تۇيۇلغان ئوخشايدۇ، دەپ قۇلاقلىرىغا ئىشەنمىدى، پىغانى تېخىمۇ ئۆرلەپ كۆزلىرىدىن ئۇيقۇ قاچتى. ئۇ مەزمۇت قەدەم تاشلاپ ھويلىغا چىقىپ، خىيالچان ھالدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا ماڭدى. ئاقۇچ نۇر چېچىپ تۇرغان كۆكتىكى تولۇن ئاي ئاق قاشتاش پەتنۇسىغا ئوخشايتتى، ھويلىدىكى ئانار دەرىخى غۇنچىلىغان، تاش ئالما گۈللىگەن، خۇشبۇي پۇراقلار ھويلىنى بىر ئالغاندى. مېۋە دەرەخلىرىنىڭ مەيىن شامالدا شۇئىرلىغان ئاۋازى خەن زىچىگە ئەينى يىللاردا قاشتاش تاراشلىغان چاغدىكى ئاۋازنى ئەسلەتتى. بايامقى: «تاشلىۋەتتىم، تاشلىۋەتتىم!» دېگەن ئاۋاز يەنە ئاڭلاـ ندى.

خەن زىچىگە بۇ قېتىم بۇ ئاۋاز گويا بېشىنىڭ ئۈستىدە، قۇلىقىنىڭ تۈۋىدە ئاڭلانغاندەك بىلىندى. ئۇ تۆت ئەتراپىغا ئە-جەبسىنىپ قارىدى. كۆكتە تولۇن ئاي كۈلۈپ، دەرەخلەرنىڭ سايىسى ئەلەڭلەپ تۇراتتى، ئادەم سايىسى كۆرۈنمەيتتى. ئۇنى شۇئان سۇر باستى. ئۇ يۈرىكىنى چىڭ بېسىپ تۇرۇپ ئاسمانغا قاراپ:

ــ سەن ئادەمىمۇ، جىنمۇ، بەختىمۇ ـ ئاپەتمۇ، مەن خەن زىچى ھېچنېمىدىن قورقمايمەن، تاشلىساڭ تاشلاۋەر! ــ دېدى.

ئۇ بۇ گەپنى قىلىپ قورققىنىدىن شۇركىنىپ، ساراسىمە ئىچىدە قالدى. بۇ چاغدا ئاسماننىڭ غەربىي چېتىدىن بىر يۇلتۇز كۆك باغرىنى يېرىپ ئاققان پېتى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا چۈش-تى. بۇ ئالامەتتىن ھەيران بولغان خەن زىچى ئالدى تەرەپكە سلجىدى. بىر پارچە يورۇقلۇق ئۆچمەي خىشنىڭ ئۈستىدە گويا نۇرلۇق مەرۋايىتتەك دۇگىلىنىپ تۇراتتى. خەن زىچى قولىنى ئۇزاتتى، ھېلىقى مەرۋايىت خۇددى يەرنىڭ تېگىگە كىرىپ كەت-كەندەك بىردىنلا غايىب بولۇپ كەتتى، خىش ھېچنېمە بولمىغان-دەك شۇ پېتى ئىدى.

خەن زىچى بايامقى مەنزىرىنى كۆز ئالدىغا ئەكېلىپ، بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا قوزۇقتەك قىمىر قىلماي تۇرۇپ قالدى، بۇ ئىش ئۇنىڭغا خۇددى چۈشتەك تۇيۇلۇپ كېتىۋاتاتتى.

غەربىي ھۇجرىدىن ئالدىراش چىققان يۇئېرنىڭ ئاياغ تىۋە-شىدىن خەن زىچى ئۆزىگە كەلدى. ئۇ:

چى ئاكا، چاقچان كېلىڭ، ئاچام . . . ۋاقىتتىن بۇرۇن يەڭگىيدىغان ئوخشايدۇ!

ــ ھە؟ ــ خەن زىچى ھەممىنى ئۇنتۇپ غەربىي ھۇجرىغا قاراپ يۈگۈردى. خوتۇنىنىڭ ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قالغاچ-قا، يۇئېر بىلەن غەربىي ھۇجرىدا بىللە تۇرۇۋاتاتتى. ئۇ ئۇنىڭ

بالدۇر يەڭگىيدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى، بۇسۇغىغا بېرىپ بول-
غۇچە، ئۆيدىن بوۋاقنىڭ ياڭراق يىغا ئاۋازى ئاڭلاندى.
«بىلىمدان» قەسرىنىڭ ئوستىگە خۇشاللىق قوندى. خەن خانىم توي قىلىپ ئون يىلدىن بېرى ئوچ قېتىم قورساق كۆتۈر-دى، ئۇچلا قېتىم بالىسى چۈشۈپ كەتتى. بۇ قېتىم ئۇ يەتتە ئاي قورساق كۆتۈرۈپ ئامان - ئېسەن يەڭگىدى. ئۇ خەن زىچىگە پاقلانەك بىر ئوغۇل تۇغۇپ بەرگەنىدى.
خەن زىچى ئوتتۇز ئىككى ياشتا كۆرگەن بۇ بالىسىنى باغرىغا تېڭىپ، بالىسىغا ئۇزاق قارىدى، كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش تۆكۈلدى ۋە بايا ئاسماندىن چۈشۈپ ئىز - دېرەكسىز غايىب بولغان ھېلىقى مەرۋايىتنى ئەسلەپ:
ـــ بۇ بالىنىڭ ئىسمى «تېيەنشىڭ» بولسۇن، «بىلىمدان» قەسرىنى خۇدا يۆلەيدۇ، چىجىنجەيگە ئاسماندىن يۇلتۇز چۈشە-دۇ! ـــ دېدى.
تېيەنشىڭ تۇغۇلۇپ يەتتە كۈن بولغاندا، خەن زىچى بالىسىغا قۇرئانچە ئىسىم قويۇش ئۈچۈن ئاخۇن تەكلىپ قىلدى. يۇئېبر ئاچىسىنىڭ ئورنىدا بوۋاقنى تۇتۇپ، تۇغۇت بار ئۆيىنىڭ دېرىزە-سىنىڭ سىرتىدا تۇردى. ئاخۇنۇم ئىچىدە ئايەت ئوقۇپ، يۇئېبر-گە بوۋاقنىڭ ئوڭ قۇلىقىنى ئۆزىگە قارىتىشنى ئېيتىپ، سۇپۇ-كۆچ قىلدى، ئارقىدىن سول قۇلىقىغا سۇپكۆچ قىلدى، ئاندىن دۇئاغا قول كۆتۈردى، ئىسىم قويۇش ئاياغلاشتى. بوۋاققا «زەم-زەم» دەپ ئىسىم قويۇلدى. بۇ ئىسىمنى خەنزۇچىغا خەت مەن-سى بويىچە تەرجىمە قىلغاندا، ئىسلام دىنىنى بەرپا قىلغۇچى مۇھەممەد پەيغەمبەرنى مەدھىيىلەش مەنىسىنى بېرەتتى، ئەرەبچە مەنىسى «سوراش» ئىدى. ھىجرىيە كالېندارى بويىچە ھەر يىلى 12 - ئايدا مەككە مۇكەررەمگە ھەج قىلغىلى بارغانلار «زەمزەم سۇيى» نى قانغۇچە ئىچىپ ئانىسىنىڭ سۈتىگە قانغان بوۋاقتەك بولۇپ كېتىشەتتى. بۇ ئىسىم ھەقىقەتەن ياخشى ئىسىم ئىدى.

مۇقەددەس بۇلاق سۇيى، كۆكتىكى نۇرلۇق يۇلتۇز!

بالىلىق بولغان خەن خانىم تالا ۋە ئۆينىڭ ئىشلىرى بىلەن تولىمۇ ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ئاپىسى بەي يەڭگە يەتتە يىلنىڭ ئالدىدا قازا قىلىپ كەتكەنىدى. سىڭلىسى يۇئېر يەنجىڭ ئۇنىڭ ۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتاتتى. ھەمىشە ئۇنىڭ ئوقۇشىغا تەسىر يەتكۈزسە بولمايتتى، شۇڭا ئىشلارنىڭ ھەممىسى خەن خانىمغا قالدى. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپلا ئىشچان بولغاچقا، چوڭ ـ كىچىك ئىشلارنى ئۆزى قىلىشنى خالايتتى. خەن زىچى دۇكاندىكى شاگىرتىنى غوجىدارلىققا قويماقچى بولغانىدى، خەن خانىم: «پاسكىنا ئەرلەر مېنىڭكىگە كىرسە نامەھرەم بولمامدۇ؟ يەيدىغان، كىيىدىغان ۋە ئىشلىتىدىغان نەرسىلەرگە شۇلار قول تىقامدۇ؟» دەپ تۇرۇۋالدى. ئايال خىزمەتچى ياللاشنى ئېيتمۇھىدى، خەن خانىم: «ئوغرىدىن ساقلانماق ئاسان، ئۆي ئوغرىسىدىن تەس، كىمنىڭ كۆڭلىنى كىم چۈشىنىدۇ؟ ساڭا ئوخشاش قولى ئەگرى قۇلنى تاپقان پۇ شۇچاڭدەك بولۇپ قالمايلى!» دەپ ئۇنىمىدى.

ئەر ـ خوتۇن ئىككىسى كۈلۈشتى، بۇ گەپنى قايتا تىلغا ئېلىشمىدى.

تىيەنشىڭنىڭ تۇغۇلغىنىغا يۈز كۈن بولدى، خەن زىچى ئەلۋەتتە بۇ كۈننى قۇتلۇقلىشى كېرەك ئىدى. ئۇ زىياپەت راسلىماي، يېڭى تۇرالغۇسىدا «قاشتېشى كۆرگەزمىسى» ئېچىپ، بۇ كۆرگەزمىگە كەسىپداشلىرىنى تەكلىپ قىلىپ ئۆزگىچىلىك ياراتماقچى بولدى. ئۇ شەرقىي تەرەپتىكى ئۇچ ئېغىز ھۇجرىنى پاكىز تازىلىتىپ، ھەر بىرىگە يىگىرمە تۆت بۇيۇم قويغىلى بولىدىغان ئىشكاپلارنى قويدۇرۇپ، كەسىپداش، مەشھۇر جامائەت ئەربابى ۋە ئەدىبلەرنىڭ ھۆزۈرلىنىشى ئۈچۈن ئىشكاپلارغا ئۆزى ئون يىلدىن بېرى يىغقان قىممەتلىك بۇيۇملارنى تىزدۇرىدى. بۇ قېتىمقى كاتتا مەرىكە چىجىنجەيدە ئەمەس، «بىلىمدان» قەسىدە ئۆتكۈزۈلەتتى. خەن زىچىنىڭ ئۆيىدە، دۇكاندا ئۆتكۈز-

سه سېتىشتىن، قەسرىدە ئۆتكۈزسە كۆرۈشتىن، كۆرگەزمە قىلىشتىن دېرەك بېرەتتى ھەم بۇ ئىش خوجايىنىنىڭ پەزىلەت ئىگىسى ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيتتى. خەن زىچى بۇ كاتتا مەرىكە-نىڭ تەييارلىق ئىشلىرىغا دۈكاندىكى ھېساباتچى لاۋخۇ بىلەن خىزمەتچىلەرنى ئاجراتتى، ئۇلار بىرنەچچە كۈن تاڭ ئاتقۇچە ئىشلىدى. ئېچىلىش مۇراسىمى كۈنى ئۇلار دۈكانغا قايتىپ تىجارىتىنى قىلدى، مەرىكىگە خەن زىچى ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلدى. يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتقان يۈئېر مەكتەپتىن ئۈچ كۈن رۇخسەت سوراپ خەن زىچىگە ياردەمچى بولدى.

كۆرگەزمە ۋاقتى ئۈچ كۈنگە بېكىتىلدى. ئۈچ كۈن ئىچىدە كىملا كېلىپ كۆرسە بولىۋېرەتتى، كۆرگەزمە ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ھېچكىم قوبۇل قىلىنمايتتى. كۆرگەزمە ئې-چىلىپ ئۈچ كۈنگىچە بېيپىڭ شەھىرىدىكى قەدىمىي بۇيۇملار ۋە ئاسارئەتىقە ساھەسىدىكىلەر تەۋرەپ كەتتى. چوڭ ـ كىچىك ئەربابلارنىڭ ھەممىسى كېلىپ كۆردى. بىرنېچىدىن، ئۇلار قىممەتلىك بۇيۇملارنى كۆرۈش پۇرسىتىگە ئىگە بولدى، ئىكـ-كىنچىدىن، خەن خوجايىنىنىڭ ئارزۇلۇق ئوغلىنى قۇتلۇقلىدى. ئادەم مىغ ـ مىغ، قەسرىنىڭ ئالدى خۇددى بازاردەك قىزىپ كەتكەنىدى. «بىلىمدان» قەسرى ھەزرەت ئولتۇرغان چاغدىكىگە ئوخشاش پېشايۋانلىرىغا قۇشقاچ چاڭگا سالىدىغان قەسرگە پۇتۇن-لەي ئوخشىمايتتى. قەسر بىلەن قىممەتلىك بۇيۇملارنى تاماشا قىلغان بىر قىسىم ئالىي مەكتەپ پروفېسسورلىرى بىلەن ئوقۇ-مۇشلۇق زاتلار ئاپىرىن ئېيلەپ، ھۆسنخەت يېزىپ قالدۇرۇش-تى. بولۇپمۇ چېيەنلۇڭ خانىنىڭ قاشتاش پەتنۇسىغا يازغان خېتىـ-گە تەقلىد قىلىپ پېشايۋانىنىڭ پېشانىسىغا ۋە ئىككى تەرىپىدىكى تۇۋرۇككە يېزىلغان : «يېگىلى بولمايدۇ ھەم كىيگىلى، لېكىن يوقتۇر ئۇنىڭ باھاسى» دېگەن ئىككى مىسرا شېئىر بىلەن «قاشتاش پادىشاھى» دېگەن پۇرچاقچىلىك چوڭلۇقتىكى خەت

كىشىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىپ تۇراتتى. مېھمانلار: «بىلىمدان» قەسىدە بۇرۇن «قاشتاش مەستانىسى» بار ئىدى، مانا ئەمدى «قاشتاش پادىشاھى» پەيدا بوپتۇ، دەپ بارىكاللا ئېيتىشىپ كەتتى.

مېھمانلارنىڭ ئارىسىدا ئەنگلىيىلىك، ئامېرىكىلىق، فرانسىيىلىك، ئىتالىيىلىكلەر بار ئىدى. ئۇلار چىجىنجەينىڭ ئون يىللىق كونا خېرىدارلىرى، خەن زىچىنىڭ قەدىناس ئاغىنىلىرى ئىدى. سام خونتېر خەن زىچىنىڭ قولىنى تۇتۇپ، چەكسىز مىننەتدارلىق بىلەن:

ــ خەن ئەپەندى، مۇشۇ كاتتا مەرىكىنى ساقلاپ كېلىۋاتقىنىمغا ئون يىل بولغانىدى! ــ دېدى. سام خونتېر خەنزۇچىنى ناھايىتى راۋان سۆزلەيتتى، ئۆرۈشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى، ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسى چۈشىنەلەيتتى. قالغان ئەجنەبىيلەر ئىنگلىز تىلىدا سۆزلەيتتى. ئۇلارنىڭ گېپىنى يۈئېر خەنزۇچىغا ئۆرۈيتتى. ئەمەلىيەتتە، خەن زىچى ئىنگلىزچىدا يۈئېردىن قېلىشمايتتى، سىڭلىسىنىڭ تالانتىنى نامايان قىلىش ئۈچۈن ئۇ يۈئېرنى تەرجىمانلىققا سالغانىدى، ئون توققۇز ياشقا كىرىپ بويىغا يەتكەن يۈئېر كىشىگە ئېچىلىش ئالدىدا تۇرغان غۇنچىنى ئەسلىتەتتى. ئۇ ئۇچىسىغا يېڭى كەڭ، ياقىسى ئېگىز كۆك كۆڭلەك كىيگەنىدى. كۆڭلەكنىڭ يېڭى جەينىكىگە كېلەتتى. بىلەكلىرى مەرمەردەك ئاپئاق ئىدى. ئاپئاق پايپىقى كېلىشكەن پاقالچەكلىرىگە چىڭ چاپلىشىپ تۇراتتى. قاپقارا چاچلىرى قۇلاقلىرىنىڭ چۆرىسىدە تەكشى يېيىلىپ تۇراتتى، چېچىنىڭ ئالدىمۇ تەكشى قىرقىلغانىدى. ئاددىي، ئەمما چىرايلىق ياسانغان يۈئېر ھەرقانداق كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلاتتى. ئەجنەبىيلەر مەكتىپىدە ئوقۇۋاتقان بۇ ئوقۇغۇچى ساپ ئىنگلىز تىلىدا تەمتىرىمەي سۆزلەپ سېرىق چاچ، كۆك كۆز ئەپەندىلەر بىلەن خانىملارنىڭ ماختىشىغا سازاۋەر بولدى. دۆلەتمەن ئەجنەبىي سودىلار

گەرلەر يۇئېرنىڭ ئالدىدا خۇددى مەلىكىگە تەلمۇرۈپ قارىغان پۇقرالاردەك ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرەتتى. ئىنگلىز تىلىنى ئۇقماي‌دىغان يەرلىك بايلار ھاڭ ـ تاڭ قېلىشىپ، كۆڭۈللىرىدە: نېمىشقا قىممەت باھالىق بۇيۇملار، تالانتلىق كىشىلەر «بىلىمدان» قەسرىگە مەركەزلىشىپ قالىدۇ؟ دەپ ئويلايتتى.

خەن زىچى مېھمانلارنى جۇڭگولۇق، چەت ئەللىك ياكى باي، كەمبەغەل دەپ ئايرىماي، ھەممىسىگە ئەدەپ بىلەن ئوخشاش مۇئامىلە قىلدى، ئۇلارغا چاي قۇيدى. مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئۆزى بىلەن سودا توغرىسىدا كېڭەش ياكى توختام تۈزمەكچى بولغانلارغا باشقا بىر كۈنى دۇكانغا بېرىشنى ئېيتتى. كۆرگەزمە قىلىنغان بۇيۇملارنى ئۆتۈنۈپ بېرىش ھەققىدە ئىلتىماس قىلغانلارنىڭ ئىلتىماسىنى سىلىق سۆزلەر بىلەن رەت قىلدى.

بۇ ئىشنى ئاڭقىرالماي قالغان خەن خانىم ژاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلىشۇاتقان ئادەملەر توپىغا قاراپ نارازى بولغان قىياپەتتە:

ـــ سىز بارغۇ، راستتىنلا سارىڭ بوپسىز! تىجارەتچى دېگەن تىجارىتىنى قىلماي، قورۇق داۋراڭ سېلىپ نېمە كەپتۇ؟ ـــ دېدى.

خەن زىچى خوتۇنىنىڭ قۇچىقىدىكى تېخىنىڭنى سۆيۈپ تۇرۇپ:

ـــ يېگىلى بولمايدۇ ھەم كىيگىلى، لېكىن يوقتۇر ئۇنىڭ باھاسى! ـــ دېدى.

خەن خانىم ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى چۈشەنمىدى. ئېرى ئۇنىڭغا ئۆزگىرىپ بۇرۇنقىغا ئوخشىماي قېلىۋاتقاندەك، يېگىلى ھەم ئىچكىلى بولمايدىغان «بۇيۇم» غا مەستانە بولۇپ كېتىپ، بارغانچە بىكار تەلەپ ئادەمگە ئايلىنىپ قېلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كېتىۋاتاتتى. لىق بىر ھويلا ئادەمنىڭ ئالدىدا گەپ قىلىش خەن خانىمغا بىئەپ ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە قۇچىقىدىكى بالا يىغلاپ كەتتى. ئۇ بالىنى ئېمىتكىلى غەربىي ھۇجرىغا قاراپ ماڭدى.

خەن زىچى بىلەن يۇئېر مېھمانلارنى ئۇزىتىپ نەقىشلىك ئىشىكنىڭ سىرتىغا چىققاندا بىر ئايال ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسىدى. ئۇ ئايال بېشىنى تۆۋەن سالغان ھالدا، بىر قولىدا مەيدىسىنى تۇتۇپ، يەنە بىر قولىنى ئارانلا سوزۇپ، بوش ئاۋازدا:

— ساۋاب بولۇر، سەدىقە بەرسىلە، خۇدايىم رەھمەت قىلغاي! — دېدى.

دېمەك، بۇ ئايال مۇسۇلمان ئىدى، ئۇ دەرۋازا بېشىدىكى «ئايەت»نى كۆرۈپ سەدىقە تىلەپ بۇ ھويلىغا كىرگەنىدى... ئۆزىنىڭ ئون يىل ئالدىدىكى سەرگەردانلىق ھاياتىنى ئويلاپ ئۆپكىسى ئۆرلىگەن خەن زىچى يانچۇقىدىن پارقىراپ تۇرغان تەڭگىدىن بىرنەچچىنى ئېلىپ ئۇ ئايالنىڭ ئورۇق ئالىقىنىغا قويۇپ:

— ئېلىڭ، تويغۇدەك تاماق يەڭ! — دېدى.

ئۇ ئايال ئېغىر تەڭگىلەرنى ئېلىپ، ھەيران بولۇپ بېشىنى كۆتۈردى ۋە خەن زىچىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپ يۈكۈنۈپ تەزىم قىلدى.

خەن زىچى شۇندىلا بۇ ئايالغا سەپسېلىپ قارىدى. بۇ ئايال-نىڭ چىرايى سولغۇن بولسىمۇ، لېكىن سەت ئەمەس، ئوتتۇز ياشلار ئەتراپىدا بار ئىدى. چاچلىرى چۈۋۈلغان، چىرايى جۇدەڭگۇ، قاش ـ كۆزلىرى ئادەتتىكىدەك ئىدى. روھى ھالىتىدىن نومۇس قىلىۋاتقانلىقى چىقىپ تۇراتتى. ئۇ يىل بويى تىلەمچىلىك قىلىدىغانلارغا ئوخشىمايتتى، كىيىم ـ كېچەكلىرى ئۇنچۇالا كونا ئەمەس ئىدى، بىر نەچچە يېرى يىرتىلغانىدى. يىرتىلغان يەرلەرنى قولى بىلەن ئېتىۋالغان بولسىمۇ، ئەتلىرى يەنىلا كۆرۈنۈپ قالغانىدى. خەن زىچى كەينىگە ئۆرۈلۈپ يۇئېرگە:

— بىر نەچچە قۇر كونا كىيىم ـ كېچەك ئاچىقىپ بېرىڭ، بۇ ئايال كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇۋېلىپ ئاندىن ماڭسۇن! — دېدى — دە، مېھمانلارنى ئۇزىتىپ دەرۋازىنىڭ سىرتىغا چىق-

تى. يۇئېر ئۇ ئايالنى جەنۇب تەرەپتىكى مېھمانخانىدا ئولتۇرغۇ-
رۇپ قويۇپ، خەن خانىمنىڭ كونا ئىشتىنى بىلەن كۆڭلىكىنى
ئاچىقتى. بۇ كىيىملەرنى كىيىپ، تىلەمچىلەرگە خاس ئىسكەتە-
نى شۇئان يوقىتىپ، «ۋاللىدە» ئېچىلىپ كەتكەن بۇ ئايال يېڭى
كىيىم - كېچەككە ھەم پۇلغا ئېرىشكەنلىكىدىن مىننەتدار بو-
لۇپ:

ــ ئۆمرىڭىز ئۇزۇن بولسۇن، ئاق كۆڭۈل خېنىم، سىز-
نى خۇدا رەھمەت قىلغاي! ــ دەپ يۇئېرگە تەزىم قىلىپ كەتتى.

يۇئېر دەرھال ئۇنى توسۇۋېلىپ:

ــ ئاچا، بۇگۈن بىزنىڭ تېنىشىڭنىڭ تۇغۇلغانلىقىغا يۈز
كۈن بولغان كۈن، مۇبارەكلەپ كەلگەنلىكىڭىز ئۈچۈن رەھ -
مەت! ــ دېدى.

ماڭماقچى بولۇپ تۇرغان ئۇ ئايال بۇ گەپنى ئاڭلاپ تېڭىر-
ڭاپ تۇرۇپلا قالدى.

ــ ھە، يۈز كۈن بولدى؟ ساق يۈز كۈن بولدىمۇ؟ ــ دېدى
ئۇ.

ھويلىدىن قىرقىراپ يىغلاۋاتقان بوۋاقنىڭ يىغا ئاۋازى
سۇس ئاڭلاندى. يىغا ئاۋازىنى ئاڭلىغان ئۇ ئايال: «مېنىڭ
بالام! مېنىڭ بالام...» دەپ بىردىنلا ساراڭدەك ھويلىنىڭ
ئىچىگە قاراپ يۈگۈردى.

خەن خانىم بىر خىلدا تېنىشىڭنى ئېمىتىۋاتاتتى. كېچىكىپ
تۇغقاچقا، سۈتى يەتمەيتتى. تېنىشىڭ قىرقىراپ يىغلايتتى. تە-
تىلداپ تۇرغان خەن خانىم ھۇجرىغا ئوقتەك ئېتىلىپ كىرگەن
ئايالنى كۆرۈپلا، ئۇنىڭ كەينىدىن يېتىپ كىرگەن يۇئېردىن
ئاچچىق بىلەن:

ــ بۇ... نېمە ئىش؟ ــ دەپ سورىدى.

يۇئېر ئەھۋالنى چۈشەندۈرگىچە ئۇ ئايال خەن خانىمنىڭ
ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ، تېنىشىڭغا قوللىرىنى ئۇزاتتى ۋە:

ـــ ساۋاب تاپارسىز، ياخشى خانىم، بالامنى قايتۇرۇپ بېرىڭ! بۇ مېنىڭ بالام! ـــ دېدى.

ـــ نېمە؟ سارالڭ! ـــ خەن خانىم قورقۇپ كېتىپ ئۇ ئايالدىن ئۆزىنى قاچۇردى. تېخىمۇ ئۇ ئايالنىڭ قولىغا چىقىپ بولغانىدى. خەن خانىم جىلە بولۇپ يىغلىۋەتكىلى تاس قالدى، بالىسىغا قولىنى ئۇزاتتى. بالىسىنىڭ قورقۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي، يۇئېرگە:

ـــ چاققان ئىشىكنى تاقا، ئۇ بالىنى ئېلىپ قېچىپ كەتمىسۇن! ـــ دېدى.

ئۇ ئايالنىڭ قېچىش خىيالى يوق ئىدى. ئۇ تېخىنىشىڭنى مەھكەم قۇچاقلاپ بىر پەس توختىماي سۆيۈپ كەتتى. ئاندىن كۆڭلىكىنىڭ ئالدىنى يېشىپ، تېخىنىشىڭنى ئېمىتىشكە باشلىدى. ئۇنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ئالدى پۈتۈنلەي ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. قورسىقى ئېچىپ كەتكەن تېخىنىشىڭ يېتەرلىك سۈتكە ئېرىشىپ. ئۇ ئايالنى جېنىنىڭ بارچە ئېمىۋاتاتتى، يىغىسىمۇ بېسىققاندى.

گاڭگىراپ قالغان خەن خانىم يۇئېردىن:

ـــ ئۇ... ئۇ... كىم؟ ـــ دەپ سورىدى.

ئۇ ئايالنىڭ چىڭقىلىپ تاشتەك بولۇپ كەتكەن كۆكسى تېخىنىشىڭنىڭ ئېمىشى بىلەن بارا - بارا بوشاپ كەتتى. ئۇ ئايالىنىڭ ئۆزىمۇ ئېسىگە كېلىپ، ياشقا تولغان كۆزلىرىنى تېخىنىشىڭغا تىكىپ:

ـــ بەگزادەم، سەن بالامغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىكەنسەن. مېنىڭ بالام... ـــ دەپ پىچىرلىدى.

يۇئېر شۇبھە بىلەن:

ـــ ھوي، نېمە گەپ بۇ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن.

ئۇ ئايال ياشلانغان كۆزلىرىنى بالىدىن ئېلىپ، تىترىگەن ئاۋازدا:

ـــ خېنىم، خانىم، مەن تىلەمچى ئەمەس! مېنىڭمۇ ئۆيۈم، ئېرىم، بالام بار ئىدى! ـــ دېدى

. . .

بۇ ئايال جىلىن ئۆلكىسىنىڭ چاڭچۇن شەھىرىدە تۇغۇلغان ئىكەن، ئۆزىنىڭ فامىلىسى ما، ئېرىنىڭ فامىلىسى خەي، ئىسمى خەي لىيەنيى ئىكەن، ئاتا كەسپىگە ۋاراسلىق قىلىپ ئاشخانا ئاچقان، شۇ يەردىكى خۇيزۇ ۋە خەنزۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاز - تولا نام چىقارغانىكەن، خەقلەر «خەي خۇي خۇي» دەيىشىدىكەن. «18 - سېنتەبىر ۋەقەسى» دىن كېيىن شەرقىي - شىمالدىكى ئۇچ ئۆلكىنى ياپونلار بېسىۋالغاندا، ياپونلارنىڭ ئاياغ - ئاستى قىلىشىغا چىدىمىغان خەي لىيەنيى خوتۇنى بىلەن بىللە شەنخەيگۇەنگە قېچىپ كىرىپ، پىكدۇڭنىڭ توڭجۇ دېگەن يېرىدە سەرسان بولۇپ يۈرۈپتۇ. ئاتا كەسپىنى قىلىشقا ماجالى يەتمىگەچكە، توڭجۇدا بىر دۇكاننى ئىجارىگە ئېلىپ چاي سېتىپ تىرىكچىلىك قىپتۇ.

ياپون ئارمىيىسى مىنگونىڭ 22 - يىلى رېخېنى بېسىۋېلىپ، سەددىچىن سېپىلىدىن ئۆتۈپ، بېيپىنىڭ بىلەن تيەنجىنگە قىستاپ كېلىدۇ. 5 - ئاينىڭ 31 - كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بىلەن ياپونىيە ھۆكۈمىتى «تاڭگۇ كېلىشىمى» نى ئىمزالايدۇ، جۇڭگو قوشۇنلىرى غەربكە چېكىنىدۇ. خەي لىيەنيى خوتۇنى بىلەن ھەرقانچە قىلىپمۇ ياپون ئارمىيىسىنىڭ ئىبلىس چاڭگىلىدىن قېچىپ كېتەلمەپتۇ. مىنگونىڭ 24 - يىلى 5 - ئايدا ياپونىيە ھۆكۈمىتى، جۇڭگو «تاڭگۇ كېلىشىمى» گە بۇزغۇنچىلىق قىلدى، دېگەننى باھانە قىلىپ، شىمالىي جۇڭگوغا ھۆكۈمرانلىق قىلىش تەلىپىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. 6 - ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شىمالىي جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ياپونىيە ئارمىيىسىنىڭ قوماندانى مېيجىن مېيسىلاڭ بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزۈش-كە خې يىڭچىننى ئەۋەتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن «خې - مې كېلىشى-

مى» ئىمزالىنىپ، خېبېيدا تۇرۇشلۇق جۇڭگو ئارمىيىسى چې-
كىندۇرۇلىدۇ. خېبېي ئۆلكىلىك ۋە بېيپىڭ بىلەن تېنجىن
شەھەرلىك «پىرقە» ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ، خېبېي ئۆلكىسى-
نىڭ رەئىسى ۋە بېيپىڭ - تېنجىن شەھەرلىرىنىڭ باشلىقلىرى
ئالماشتۇرۇۋېتىلىدۇ، ياپونغا قارشى بارلىق ھەربىكەتلەر مەنئى
قىلىنىدۇ. رېخې بىلەن چاخارنىڭ ئىگىلىك ھوقۇقىنىڭ كۆپ قىس-
مى ياپونىيە ھۆكۈمىتىگە قوش قوللاپ ئۆتكۈزۈپ بېرىلىدۇ...

شۇ كۈنى ئۇ تېخى قىرىقى توشمىغان بالىسىنى ئېمىتىۋاتقا-
نىكەن. خەي لېنيى ئالدى تەرەپتە ئوقىتى بىلەن بەند ئىكەن.
گۈگۈم چۈشۈپ، كوچىدا ئۆتكەن - كەچكەنلەر شالاڭلىغاندا،
خەي لېنيى چايخانىسىنى بالدۇرراق يېغىشتۇرۇپ، كەچلىك
تاماقنى خوتۇنى بىلەن بىللە يېيىشكە ئالدىراپتۇ. بۇ چاغدا شە-
ھەردىن چىققان بىر ماشىنىدىن بىرنەچچە ياپون ئەسكىرى سەك-
رەپ چۈشۈپ، ئۆزلىرىنىڭ چاي ئىچىدىغانلىقىنى ئىشارەت ئار-
قىلىق ئۇنىڭغا ئۇقتۇرۇپتۇ، ئۇ دەرھال چاي دەملەپ ئۇلارنىڭ
ئالدىغا ئەكەپتۇ. ياپون ئەسكەرلىرى چاينى ياراتماي ماشىنىدىن
ھاراق ۋە گۆش ئەچۈشۈپ چايخانىدا ئىچىشكە باشلاپتۇ. خەي
لېنيى ئاچچىقىنى بېسىپ، كۈلۈپ تۇرۇپ:

ــ باشقا بىر جايدا ئىچسەڭلار قانداق؟ بىزنىڭ بۇ...
مۇسۇلمان چايخانىسى! ــ دەپتۇ. بىر ياپون ئەسكىرى كۆزىنى
چەكچەيتىپ:

ــ نېمە ئۇ مۇسۇلمان چايخانىسى دېگەن! ــ دەپلا، خەي
لېنيىنىڭ مەيدىسىگە بىر مۇشت سېپتۇ. خەي لېنيى قول
يادۇرماپتۇ، قالغان ياپون ئەسكەرلىرى ئۈستەل - ئورۇندۇق-
لارنى ئۆرۈپ، خەي لېنيىنىڭ قوللىرىنى قايرىپ، ئىتتىرگەن
پېتى ماشىنىغا سېپتۇ، خەي لېنيى: «مېنى قويۇۋېتىڭلار!»
دەپ ۋارقىراپتۇ.

خەي يەڭگە قورقۇشنى ئۇنتۇپ، بالىسىنى كۆتۈرگەن پېتى

ئۆيىدىن ئېتىلىپ چىقىپ:

ــ دادىسى، دادىسى! ــ دەپ توۋلاپتۇ.

قاقاقلاپ كۈلگەن ياپون ئەسكەرلىرى بالىنى خەي يەڭگىنىڭ قۇچىقىدىن يۇلۇپ ئېلىپ، ئۆزى بىلەن بىللە ماشىنىغا تاشلاپتۇ ـ دە، ماشىنا قۇيۇندەك مېڭىپ كېتىپتۇ. بالىسىنىڭ يىغىسى ئۇنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى پارە ـ پارە قىلىۋېتىپتۇ. ئۇ ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپتۇ. جان تالىشىپتۇ، ئاخىر ماشىنىدىن سەكرەپتۇ... خەي يەڭگە هوشىغا كەلگەندە ماشىنىنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەپتۇ، قارىسا ئۆيى، چايخانىسى لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان، بالىسى بىلەن ئېرىنىڭ قايان ئېپكېتىلگەنلىكى نامەلۇم.

...

سۈتكە تويغان تەنشىڭ ئۇ ئايالىنىڭ قۇچىقىدا پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتاتتى.

خەن خانىمنىڭ قولياغلىقى كۆز يېشى بىلەن هۆل بولۇپ كەتتى، بۇ ئاننىڭ ئېچىنىشلىق كەچۈرمىشلىرىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ قۇچىقىدىن بالىنى ئېلىۋېلىشقا، ئۇنى كەتكۈزۈۋېتىشكە كۆڭلى بارمىدى. بىردەم تۇتۇپ تۇرسۇن، مەيلى، ئانىلارنىڭ يۈرىكى بالىسىنىڭ يۈرىكى بىلەن تۇتاش، تەنشىڭ بىلەن ئۇنىڭ كۆڭلى ئىللىپ قالسۇن.

ــ خەي يەڭگە، ــ دېدى يۇئېر يىغلاپ تۇرۇپ ــ سىز يالغۇز نەگە باراي دەيسىز؟

ــ بىلمەيمەن، ــ دېدى خەي يەڭگە يۇئېرگە هاڭۋېقىپ قاراپ، ــ تىلەمچىلىك قىلغاچ ئېرىمنى ۋە بالامنى ئىزدەپ نۇرغۇن يەرگە باردىم...

يۇئېر خورسىنىپ:

ــ هەي، ئۇلارنى نەدىن تاپالايسىز؟ بەلكىم...

خەن خانىم يۇئېرگە «لەپپىدە» قاراپ، ئۇنى خەي يەڭگىنىڭ يۈرىكى ئاغرىيدىغان گەپلەرنى قىلماسلىققا، خەي يەڭگىنى

ئومىدلەندۈرۈشكە ئۇندىدى. ئادەمدە ئومىد بولمىسا ياشاش مۇمكىن ئەمەس.

ــ خەي يەڭگە، قايغۇرماڭ، ئاۋۋال ئۇرۇق ــ تۇغقانلىرىڭىزنى تېپىپ جايلىشىۋېلىڭ. ئالدىرىماڭ، ئېرىڭىز بىلەن بالىڭىزنىڭ دېرىكى چىقىپ قالار...

ــ خانىم، ماڭا ئوخشاش ئىگە ــ چاقىسى يوق تىلەمچىنىڭ ئەدىمۇ پاناھى بولسۇن! ــ خەي يەڭگە يەنە يىغلاپ كەتتى ۋە ھىرىدىنلا تېخىنشىڭنى قۇچاقلىغىنىچە يۇكۇنۈپ، ــ خانىم، خەنىم، ئاق كۆڭۈل شەپقەتچىلىرىم، خۇش بوپكېتەي، مېنى ئېپقالساڭلار. مەن بۇ بەگزادىدىن كېچەلمەيمەن، مېنى ئېپقىلىڭلار، مەن ھەممە ئىشنى قىلالايمەن، ئات ــ ئېشەكتەك ئىشلەپ ياخشىلىقىڭلارغا جاۋاب قايتۇرىمەن! ــ دېدى.

خەن خانىم ئالدىراش ئۇنى ئورنىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدى:

ــ بۇنداق قىلماڭ، خەي يەڭگە، قارىغاندا، بۇ بالىنىڭ سىز بىلەن تەقدىر ــ پېشانىسى بىر ئوخشايدۇ. يۈگۈر ــ يېتىم ئىشلىرىغا بىر ئادەم لازىم ئىدى، سىز قېپقېلىڭ، بىزنىڭ ئېپەندىگە دەي، سىزگە دۇكاندىكى خىزمەتچىلەرگە ئوخشاش ھەر ئايدا ھەق بەرسۇن، دەسلەپكى ئۇچ يىلدا...

ــ مەن ھېچنېمە ئالمايمەن! مۇشۇ بەگزادىگە ھەمراھ بولۇپ، بىر ئۆمۈر سىلەرنىڭ خىزمىتىڭلاردا بولۇپ، بالام بىلەن ئېرىمنىڭ دېرىكىنى قىلاي!

مېھمانلارنى ئۇزىتىۋېتىپ يېنىپ كىرگەن خەن زىچى، ئۇنى مەسلىھەتلىشىشكە چاقىرغىلى ماڭغان يۈئېرگە يولۇقۇپ قالىدى. خەن زىچى غەربىي ھۇجرىغا كىردى، بۇ ئىشنى خانىم بېكىتىپ بولغاچقا، ئۇمۇ باشقا گەپ قىلمىدى. ئورۇنلاشتۇرۇش خانىمنىڭ دېگىنىچە بولىدۇ. خەن زىچى شەرقىي ھۇجرىدىكى «قاشتاش كۆرگەزمىسى» دىن ئەسىرەپ، بىر دەم تۇرۇپ مېڭىشقا تەمشىلىپ:

ـــ ئېپقالغان ئىكەنسىلەر، ئۇنى چاكارەك كۆرمەي ئائىلىمىز-نىڭ بىر ئەزاسىدەك كۆرۈڭلار. مەنمۇ تىلەمچىلىكتىن كېلىپ چىققان. كەمستىلىشىنىڭ ئىلىمىنى يەتكۈچە تارتقانمەن! بۇنىڭدىن كېيىن مېنى «ئەپەندى»، ئۇنى «خانىم» دېمەڭ... ئائىلىمىزنىڭ بىر ئەزاسى كۆپەيدى، تېخىمۇ ئۇنى «هاممام» دېسۇن! ـــ دەپ تاپىلىدى.

خەي يەڭگە پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان كىچىك تېخىنىڭ چىڭ قۇچاقلاپ ئۇنىڭ هالىرەڭ يۈزىنى كۆز ياشلىرى بىلەن هۆل قىلىۋەتتى.

قاشتاش كۆرگەزمىسىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىر كۈنى ئىدى.

خەن زىچى گۈگۈم مەھەلدە ئاخىرقى بىرنەچچە مېهمانىنى ئۇزىتىۋېتىپ، دەرۋازىنى تاقىماقچى بولۇپ تۇراتتى. شۇ ئارىدا، خۇيىيۈەنجەي قاشتاش بۇيۇملىرى دۇكىنىنىڭ خوجايىنى پۇشۇچاڭ كېلىپ قالدى.

چىجىنجەي بىلەن خۇيىيۈەنجەي ئارىسىدا ئون يىلدىن بېرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان ئۆچ - ئاداۋەت بار ئىدى. لياڭ يىچىڭ ئەتىۋارلىق قاشتاش كېمە هەيكىلى ئۈچۈن جېنىنى سېلىپ بەرمەكچى بولغانلىقىدىن چىقىپ كېتىپ چىجىنجەينى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈردى. ئەنە شۇ ئىشلار تۈپەيلى ئارىغا ئاداۋەت چۈشكەنىدى. كەسىپداشلار بىر - بىرىگە رەقىب بولىدۇ. پۇ شۇچاڭ خەن زىچىنىڭ خۇيىيۈەنجەيدىن چىقىپ چىجىنجەيگە بارىدىغانلىقىنى، بايراق كۆتۈرۈپ مەيدانغا چۈشىدىغانلىقىنى خۇيىيۈەنجەيدە ئۈچ يىل تۇرۇپ مۇشۇنچىۋالا كارامەتلەرنى ئۆگىنىۋالغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. پۇ شۇچاڭنىڭ نەزىرىدە، خەن زىچى سودىگەر ئەمەس، بەلكى ئەرزىمەس هۈنەرۋەن ئىدى، خەن زىچىنى سودا ئىشلىرىنى بىلمەيدۇ دەپ ئويلىغانىدى. كىم بىلسۇن، ئارىدىن ئۈچ يىل ئۆتە - ئۆتمەي چىجىنجەي خۇيىيۈەن-

جەينىك سودىسىنىڭ يېرىمىنى تارتىپ كەتتى. ئون يىل ئارد-
لىمقتا خۇييۇەجەي لىڭشىپ قالدى. ياۋروپا، ئامېرىكا قىتئەسد-
ىدىكى ھەرقايسى ئەللەردىكى ئاساسلىق خېرىدارلار كەينى -
كەينىدىن چىجىنجەيگە ئولاشتى. ئايىغى چاققان سام خونتېر
نەچچە يىلدىن بېرى چىجىنجەي ئارقىلىق پۇل تاپتى، چىجىنجەي-
مۇ كۆپ پۇلغا ئېرىشتى، خەن زىچىنىڭ شۆھرىتى بارغانچە
ئاشتى. ئۇ تېخىمۇ شان - شۆھرەت قازىنىش ئۈچۈن قانداقتۇر
«قاشتاش بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسى» ئۇيۇشتۇردى. ئۇنىڭغا
شۇنچىلىك كۆپ ئادەملەر خۇشامەت قىلىپ ھەتتا «قاشتاش پادد-
شاھى» دېگەن ئاتاقنى بەردى. پۇ شۇچاڭ بۇنىڭغا چىداپ تۇرال-
مايى، دۇكاندىكى خىزمەتچىلەرنىڭ ھەممىسىگە خەن زىچىنىڭ
«كۆرگەزمىسى»گە بارماسلىق توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى.
لېكىن خۇييۇەنجەيگە كېلىۋاتقان ئەپقاچتى پاراڭلارنى توساش
ئىمكانىيىتى بولمىدى. گەپ ئاۋۇغانسېرى شۇنچە سىرلىق تۈس
ئالدى. «كۆرگەزمە» ئۇچ كۈن ئېچىلدى. چىجىنجەينىڭ ئالدى
بازارەك قىزىپ كەتتى. خۇييۇەنجەي چۆلدەرەپ قالدى، خېرد-
ىدارمۇ يوق ئىدى، خىزمەتچىلەر قىلىدىغان ئىش يوق خەن زىچى
توغرۇلۇق بىر - بىرى بىلەن پىچىرلىشىپ پاراڭلىشاتتى. ئۇلار-
نىڭ گەپ - سۆزلىرىدىن خەن زىچىگە بولغان زوقلىنىش ئىپادد-
لىنىپ تۇراتتى. پۇ شۇچاڭنىڭ سەۋر قاچىسى يېرىلىپ، زادىلا
ئولتۇرالماي قالدى. سودىگەرلەر، ئۆزىنىڭ رىقابەتتە يېڭىلىپ
قالغانلىقىغا، باشقىلارنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكىگە تەن بەر-
مەيدۇ ھەم قىمار سورۇنىدا كۆزى قىزارغان قىمارۋازدەك، رە-
قىبىنىڭ رونىق تېپىپ كۆكلەپ كېتىۋاتقانلىقىغا پەقەت چىدىماي-
دۇ. قىمارۋاز باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى ئۆزىنىڭكى دەپ ھېساب-
لايدۇ. ھەر قېتىم ئۇتتۇرغاندا تېخىمۇ ئەسەبىيلىشىدۇ. قايتە-
دىن باش كۆتۈرۈپ، جىددىي ۋەزىيەتنى ئوڭشاش، مەغلۇبىيەتنى
غەلىبىگە ئايلاندۇرۇش، كۈچلۈك دۈشمىنىنى ھالاك قىلىش

قىمارۋاز ئۇچۇن ئەڭ چوڭ لەززەت. ئۇنىڭ ئۇستىگە، پۇ شۇ-چاڭ پايدىنسىلا كۆزلەيدىغان ئادەتتىكى سودىگەر ئەمەس، قىممەت-لىك بۇيۇملارنى تونۇيدىغان بىر جۇپ پاراسەتلىك كۆزلىرى بار تۇرۇپ، ئۇ بۇيۇملارنىڭ چىجىنجەيگە ئۇزۇلمەي كىرىپ كېتىد-ۇاتقانلىقىغا قاراپ تۇردى، گۆھەر يىغالايدىغان چېۋەر قوللىرى بار تۇرۇقلۇق خەن زىچىنىڭ كارامىتى ئالدىدا ئامالسىز قالدى. . . بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ئۇچۇن چىدىغۇسىز ھاقارەت ئىدى. ئۇ رىقابەتتە ئۆلۈپ كېتىشكە رازى ئىدىكى، مۇنداق ئاۋارە يا-شاشنى خالىمايتتى. ھەسەتخورلۇق، كىشىلەر لەنەت ياغدۇرىدە-غان بۇ پاسىقلىق بەزىدە كىشىلەرنىڭ ھەرقانچە قوغلاپمۇ كەتكۇ-زۇۋەتكىلى بولمايدىغان دوستىغا ئايلىنىدۇ. ئىشلىرىڭىز كۆ-ڭۈلدىكىدەك بولماي قالغاندا، ئۇ ئاستا كېلىپ، سىزنى ئىشەنچ ۋە كۆچ - قۇدرەتكە ئىگە قىلىدۇ. ئازاب ئوتىدا قىلدەك تولغا-نىپ كېتىۋاتقان پۇ شۇچاڭ توساتتىن ئەنە شۇنداق ئىشەنچ ۋە قۇدرەتكە ئىگە بولدى. ھىم، چاكىنىلار، خۇييۇەنجەي مەغلۇبە-يەت گىردابىغا بېرىپ قالغىنى يوق، چىجىنجەينىڭمۇ بۇنچىلىك قۇدرەت تېپىپ كېتىشى ناتايىن، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈپ كېلەيچۇ. پۇ شۇچاڭ ئەنە شۇنداق ئويلىدى.

شۇنىڭ بىلەن، «قاشتاش بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسى» نىڭ ئاخىرقى كۇنىنىڭ ئاخىرقى پەيتىدە ئويلىمىغان يەردىن رىكشا يالاپ كەلدى.

پۇ شۇچاڭ «بىلىمدان» قەسرىنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرىپلا خەن خانىمغا دوقۇرۇپ قالدى. خەن خانىم تېخىنىشىڭنى خەي ھامىمغا بېرىپ ئارام ئېلىپ قالغانىدى. ئۇ قوشنىلىرى بىلەن پاراڭلاشقىلى نەقىشلىك ئىشىكنىڭ يېنىغا بارغاندا، دۇشمىنىنى كۆرۈپ قالدى. دۇشمىنىنى كۆرۈپ كۆزلىرى ئوت بولۇپ يانغان خەن خانىم خانۇەيران بولغان كۇنلەرنى ئېسىگە ئالدى، غەزەپ شۇئان يۇزىگە تېپىپ چىقتى:

ـــ ئوهۇي، كۇن قاياقتىن چىقتى: بۇ پۇ شۇچاڭ خوجايىن ئەمەسمۇ؟ ئەجەب كەم دىدار بولۇپ كەتتىلىغۇ؟ ھېلىمۇ يادىمدا، مەن سىلىنى دادام قازا قىلغان يىلى كۆرگەن، ئون يىلدىن بۇيان سىلىنىڭ ئۆيىمىزنىڭ بوسۇغىسىنى ئاتلاپ باققانلىرىنى كۆرمىۋېدىم، بۇ يەرگە خاتا كىرىپ قالدىلىمۇ نېمە؟

بۇ يەرگە ئەلىمىنى ئىچىگە يۇتۇپ كەلگەن پۇ شۇچاڭ خەن خانىمنىڭ سېسىق گەپلىرىگە قانداق چىدىسۇن؟ ئاغزىنى بۇزاي دېسە تېخى، بۇزماي دېسە تېخى، چۈنكى ئۇنى بۇ يەرگە ھېچكىم چىللىمىغان ـ دە. ئۇ دېگەن چاقىرىلمىغان مېھمان! بىراق، كىرىپ سالغانكەن، چىقىپ كېتىش بىئەپ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ يا ئالدىغا يا كەينىگە ماڭالماي بىر دەم ئوڭايسىزلىنىپ تۇرۇپ كەتتى. شۇ ئاردا خەن زىچى چىقىپ قالدى.

ـــ ھوي، ئۇستاز! ـــ دېدى خەن زىچى ۋە ئىتتىك كېلىپ پۇ شۇچاڭنى بىلىكىدىن قولتۇقلىدى.

ـــ ھەي، ئۇششاق ـ چۈششەك نەرسىلەرنى كۆرگەزمە قىلىپ، سىلىنى مالال قىلىپ قويىدىغانلىقىمنى ئويلىمىغان ئىكەنمەن. ئەسلىدە، خوتۇنۇم ماڭا، ئۇستازنى يول كۆرسىتىش. كە تەكلىپ قىلايلى، دېگەنىدى، سىلىنى بەك ئالدىراش، بەلكىم كېلەلمەسلىكى مۇمكىن دەپ ئاۋارە قىلىشقا پېتىنالمىدىم. قارىسىلا، ئۆزلىرى كەپلا، مەن بۇنىڭدىن بەك خۇرسەن! سىلىگە ئوخشاش پەزىلەتلىك ھەم ئابرۇيلۇق زات ئۇستىدە تۇرسا مەن بۇ ئىشنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ئاخىرلاشتۇرالايمەن. ئۇستاز، قېنى، ئىچكىرىگە مەرھەمەت! ـــ دېدى ئۇ.

بۇ بىر نەچچە ئېغىز گەپ ئۇنى دەل ۋاقتىدا ئىزا ـ نومۇسىتىن قۇتۇلدۇرۇپ قالدى، خەن خانىمنىڭ بايامقى گەپلىرىدىن ۋۇجۇدىغا ياماشقان ئاچچىق ئەمدى ئاللىقاياقلارغا غايىب بولدى. مەيلى نېمە بولسۇن، مەن پۇ شۇچاڭ ئۇنىڭغا ئۇستاز بولغان. «بىر كۈن ئۇستاز بولغان كىشى ئۆز دادىسىدەك بولۇپ كېتىد-

دۇ» دېگەن گەپ بار. خەن زىچى، سەن ئاسمانغا چىقىپ كەتـ
سەڭمۇ، مېنىڭ شاگىرتىم ئىكەنلىكىڭدىن تانالامسەن؟ ئاتاقلىق
ئۇستازدىن ئېسىل شاگىرت چىقىدۇ. سېنىڭ مەيلى قانچىلىك
كارامىتىڭ بولسۇن، ئۇستۇڭدە مەن بار، سۇ ھەرقانچە ئۆرلـ
سىمۇ تاغدىن ئاشالمايدۇ. پۇ شۇچاڭ مۇشۇلارنى ئويلاپ، خەن
خانىم بىلەن نېرى - بېرى دېيىشمىدى. «ياخشى ئەر خوتۇن
كىشى بىلەن تەڭ بولماس»، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ دېگەن چوڭ!

خەن زىچى پۇ شۇچاڭنى قولتۇقلاپ ئىچكىرىگە ماڭغاچ
ئويلاندى: بۇ قېرى ئەبلەخ يا بالدۇر كەلمەي يا كېيىن كەلمەي،
نېمىشقا بۇ چاغدا كېلىدۇ؟ ئۇنىڭ نىيىتى ياخشى ئەمەس! ئۇچ
كۈنلۈك «قاشتاش بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسى» مۇڭەپپەقىيەت قا-
زىنىپ كۆڭۈلدىكىدەك ئاخىرلىشىش ئالدىدا تۇرغاندا، بۇ شور
پېشانىنىڭ كېلىشىنى كىم ئويلىغان؟ ئۇ كۆڭلىگە نېمە شۇملۇق-
نى پۈكۈپ كەلگەندۇ؟ خەن زىچى پۇ شۇچاڭنى خەلقئالەم ئالدىدا
مات قىلىپ، نومۇسقا ئۆلتۈرۈپ ئاچچىقىنى چىقارماقچى بولدى.
ھالقىلىق پەيتتە پۇ شۇچاڭنىڭ بۇ كۆرگەزمىنى ۋەيران قىلىۋې-
تىشىگە يول قويماسلىق كېرەك. ناۋادا شۇنداق بولسا، پۇ
شۇچاڭنىڭ چېچىكى چاي بولىدۇ. ئۇنى ئالداش، سەۋرچان
بولۇش كېرەك. ئون نەچچە يىلدىن بېرى سەۋرچان بولمىغان
بولسا خەن زىچىنىڭ بۇگۈنكى كۈنى بولامتى؟ چىجېنجەينىڭ
بۇگۈنكى كۈنى بولامتى؟

تارقىلىپ كېتىش ئالدىدا تۇرغان بىر قىسىم مېھمانلار خەن
زىچىنىڭ پۇ خوجايىننى ھۆرمەت بىلەن قولتۇقلاپ كېلىۋاتقانلـ
قىنى كۆرۈپ ئۇلارنىڭ يېنىغا ئولاشتى. پۇ شۇچاڭنىڭ قاشتاش
بۇيۇملىرى ساھەسىدىكى نامىنى، ئورنىنى ھەممە ئادەم بىلەتتى.
خەن زىچى ئۇنى مۇشۇنداق ھۆرمەتلەۋاتسا، بىر چەتتە قاراپ
تۇرۇشقا كىم پېتىنالىسۇن؟ ئۇنى تونۇيدىغان ۋە تونۇمايدىغانلار
بولسۇن، ھەممىسى كېلىپ ئۇنىڭ بىلەن قول كۆرۈشتى، ئۇ-

نىڭغا سالام قىلىشتى. پۇ شۇچاڭنىڭ غۇرۇرى قانائەت ھاسىل بولۇپ، ئۆزىنى مەغرۇر تۇتۇپ، سالاپەت بىلەن خەن زىچى بىلەن شەرقىي ھۇجرىغا يۈرۈپ كەتتى.

پۇ شۇچاڭ ئىشىك بېشىدىكى «يېگىلى بولمايدۇ ھەم كىيىگىلى، لېكىن يوقتۇر ئۇنىڭ باھاسى» دېگەن مەسنەۋىنى ئاۋازىنى چىقىرىپ ئوقۇپ، بېشىنى لىڭشىتىپ:

ــ باركاللا! چىەنلۇڭ خانىنىڭ بۇ شېئىرى نېمىدېگەن ئاددىي، شۇنداقلا نېمىدېگەن مەزمۇنلۇق. بىز قاشتاش ساھەسىدىكى كەسىپداشلارنىڭ ئالدىغان لەززىتى دەل مۇشۇ ئىككى شېئىردا، ــ دېدى.

مەسنەۋىنىڭ چىەنلۇڭنىڭ شېئىرىدىن نەقىل كەلتۈرۈلۈپ يېزىلغانلىقى ھەققىدە چۈشەندۈرۈش بېرىلمىسىمۇ، پۇ خوجايىن بىرلا كۆرۈپ بىلىۋالدى، ئەتراپتىكىلەر ئۇنىڭ كۆپنى كۆرگەن ۋە بىلىمگە توشقان زات ئىكەنلىكىگە ئىچىدە قايىل بولۇشتى.

پۇ شۇچاڭ نەزىرىنى ئۈستىدىكى ئۇزۇنىسىغا يېزىلغان «قاشتاش پادىشاھى» دېگەن خەتكە ئاغدۇرۇپ، سەل نارازىلىق بىلەن خەن زىچىگە:

ــ زىچى، سەن ئۆزۈڭنى «پادىشاھ» دەپسىكە قانداق پە - تىمەندىڭ؟ ــ دېدى.

خەن زىچى كەمتەرلىك بىلەن كۈلۈپ:

ــ مەندە نەدىمۇ بۇنداق جۈرئەت بولسۇن. مېنى تەربىيە-لەپ قاتارغا قوشقان لياڭ يېچىڭ ھەم سىلىدەك ئۇستازلارنىڭ تەربىيىسىنى يەردە قويماسلىقىمنى ھەم «بىلىمدان» قەسرىنىڭ ئىگىسى بولغان مەرھۇم ھەزرەتنىڭ يوسۇنىنىڭ ئۇزۇلۈپ قالماسلىقىنى ئۈمىد قىلغان بۇرادەرلەر ماڭا مۇشۇ نامنى تولىمۇ يېنىكلىك بىلەن بېرىپ قويدى. مەن ئويلايمەن، بۇ ئۇلارنىڭ ياخشى كۆڭلى، ناۋادا لايىق تاپمىسلا، بولدى...

پۇ شۇچاڭ «قاشتاش پادىشاھى» دېگەن خەتنى خەقنىڭ

ئالدىدا خەن زىچىگە ئالدۇرۇۋاتقانلىقىنى. خەن زىچىنىڭ چۈشەندۈرۈشىنى ئاڭلاپ رەددىيە بېرىشكە ئامالسىز قېلىپ، كەڭ قورساقلىق بىلەن كۈلۈپ:

— ئەسسە تۇرىۋەرسۇن، بۇنىڭدىن قاشتاش ساھەسىدىكى كەسىپداشلار ئورتاق رىغبەت ئالايلى! — دېدى. ئاغزىدا شۇنداق دېگىنى بىلەن كۆڭلىدە، كىيىكنى ھەرقانچە قوغلىساڭمۇ، ئۇنىڭ كىمنىڭ قولىدا ئۆلىدىغانلىقىنى بىلمەيسەن. «بىلىمدان» قەسرىنىڭ ئىگىسى ئالماشقان ئىكەن، «قاشتاش پادىشاھى» دېگەن شان - شەرەپ كۈنلەرنىڭ بىرىدە باشقا بىرىگە ئۆتۈپ كېتەمدۇ تېخى؟ دەپ ئويلىدى. ئۇ ناھايىتى يىراقنى ئويلىغاندى.

خەن زىچى پۇ شۇچاڭنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ، يۈزىرنى چاي دەملەشكە بۇيرۇدى. ئۆزى پۇ شۇچاڭنىڭ قۇلىقىغا ياقىدىغان گەپلەرنى قىلىش بىلەن ئالدىراش ئىدى.

— سىلى نەزەر دائىرىسى كەڭ، ئالىي تەبىئەتلىك زات. ئۆزلىرىنىڭ سودا ئىشلىرىنى ئەمەس، بەلكى كەسىپداشلارنى ئويلايلا. پېقىر سىلىنىڭ تەلىملىرىنى مەڭگۈ ئۇنتۇپ قالمايمەن.

پۇ شۇچاڭمۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمىدى:

— مەن تەربىيىلىگەن شاگىرتلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ يارامليقى سەن. مەن بۇرادىرىمىز لياڭ يىچىڭ ھايات ۋاقتىدىمۇ دېگەن...

بۇ چاغدا يۈئېر چاينى ئەكەلدى. پۇ شۇچاڭ يۈئېرنىڭ قولىدىن چاينى ئېلىپ، يۈئېرگە قاراپ زوق بىلەن:

— بۇرادەر لياڭنىڭ ئىككىنچى قىزىمۇ مۇشۇنچىلىك چوڭ بولۇپ كەتتىمۇ؟ بۇرادىرىمىزنىڭ روھى خاتىرجەم بوپتۇ. مەرھۇمنىڭ قەدىناس دوستى بولغان مەنمۇ خاتىرجەم بولدۇم، — دېدى.

پۇ شۇچاڭنىڭ يۇزىنى داپتەك قىلىپ ئۆزىنى ماختاپ دېگەن گەپلىرى يۈرىكىگە كۇلكىلىك تۇيۇلۇپ كەتتى، لېكىن ئاچىسىغا ئوخشاش يۇزىدىلا ئۇنىڭ ئەيىبىنى ئاچماي مۇلايىملىق بىلەن كۇلۇپ:

— چى ئاكام داۋاملىق سىلىنى ياد ئېتىپ تۇرىدۇ. سىلىنىڭ بۇگۈن ئالايىتەن قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقلىرىنى ئۆزىمىز ئۈچۈن شەرەپ دەپ بىلىمىز. قېنى، كۆزلىرىدىن كەچۈرگەيلا! — دېدى قول ئىشارىتى بىلەن تەكلىپ قىلىپ، گەپنى كۆرگەزمە بۇيۇملىرى ئۈستىگە يۆتكىدى. يۈرىكىگە ـ سۆزلەرنىڭ شاخلىنىپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن پۇ شۇچاڭنىڭ بالدۇرراق كۆرۈپ تېزراق كېتىشىنى تىلەيتتى.

پۇ شۇچاڭ كۇلۇمسىرەپ:

— ماقۇل، ماقۇل! — دېدى. ئۇ ئەسلىدە قاشتاش كۆرگىلى كەلگەنىدى، شۇ تاپتا بۇ پۈرسەتنى خەن زىچى بىلەن يۈرىكىگە ئونىڭغا بەردى. ئۇ چايدىن بىر ئوتلاپ، ئورنىدىن تۇردى ۋە قولىنى كەينىگە قىلىپ ئەتراپقا بىرقۇر كۆز يۈگۈرتتى. كۆرگەزمىنىڭ ھەقىقەتەن ئاز ـ تولا ھەيۋىتى بار ئىدى. ئۇ كۆرگەزمە قىلىنغان بۇيۇملارنى خەن زىچىنىڭ يىلغا قاراپ تىزغانلىقىنى بىلمەيتتى، شۇڭا ئاۋۋال ئۆزىگە يېقىن بولغان، رەڭگى كۆزىنى قاماشتۇرۇپ تۇرغان بۇيۇملار تىزلىغان ئىشكاپنىڭ ئالدىغا بارىدى. ئەسلىدە بۇ پۈتكۈل كۆرگەزمىنىڭ قۇيرۇقى ئىدى.

بۇ ئىشكاپقا: ئاغزى بار يېشىل قاشتاش پىيالە، ئاق قاشتاش چۆگۈن، ھېقىق قەدەھ، بىر تىزىق قاشتاش مەرۋايىت، ھال رەڭ قاشتاش شاھانە تامغا ۋە راھىبنىڭ سىڭا قولى بىلەن ئىككى خىل مېۋە سانجىلغان ھېقىق گۈل قويۇلغانىدى. يېشىل قاشتاش دۇخاۋدەك ياپيېشىل، ئاق قاشتاش كۈمۈشتەك ئاپئاق، ھېقىق شەپەقتەك قىپقىزىل، ھال رەڭ قاشتاش شاپتۇل چېچىلىپ كىدەك قىزغۇچ ئىدى. قىممەتلىك بۇ قاشتاش ۋە ئېسىل تاشلار

كۆزنىڭ يېغىنى يەپ جۇلالىنىپ تۇراتتى. ئادەتتە يول - يول ھېقىق بىلەن يېشىل قاشتاش «تەلەي ۋە بەخت تېشى»، كۆك قاشتاش «مۇۋەپپەقىيەت تېشى» دەپ ئاتىلاتتى. تاكتەيزۇك ھال رەڭ قاشتاش شاھانە تامغىنى «يامانلىقتىن ساقلىغۇچى» دەپ ئاتىغاندى. چىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە قاشتاش مارجان ۋە قاشتاش مونچاق، سىشتەيخۇنىڭ پۈتىغا ئاخىرەتلىك بۇيۇم ئورنىدا تاقاپ قويۇلغان قاشتاش ھالقىنىڭ باھاسى يەتتە يۈز ئەللىك مىڭ سەر كۈمۈش ئىدى. بۇ بىر نەچچە بۇيۇمنىڭ ياسىلىشى ئۆزگىچە، نەپىس ۋە نازۇك ئىدى. پۇ شۇچاڭ ھە دېگەندىلا ھەيران بولۇپ، بۇ كاساپەتنىڭ قويغان بۇيۇملىرى ھەقىقەتەن ئېسىلكەن، دېدى، لېكىن ئاغزىدىن چىقارمىدى، بېشىنى لىڭشىتىپ، ئالدىغىراق بېرىپ زەن سېلىپ قارىدى. ئۇنىڭ نەزىرى ئاخىرى مېۋىلەر سانجىلغان گۈلدە توختىدى. ئۇ بۇنىڭغا خېلى بىر ھازاغىچە قاراپ تۇرۇپ كەتتى. گۈلگە راھىبنىڭ قولى بىلەن ئانار ۋە شاپتۇل سانجىلغانىدى. بۇ، بەختلىك ۋە كۆپ پەرزەنتلىك بولۇش، ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈشنىڭ بېشارىتى ئىدى. چېۋەر ئويمىكەش «بەخت تېشى» دەپ ئاتالغان يول - يول ھېقىقنىڭ قىزىل بىلەن ئاق رەڭ ئارىلىقىدىكى رەڭ تۇسىدىن ۋە رەڭ ئايرىمىسىدىن تولۇق پايدىلانغان بولۇپ، ئاق تەرىپىگە راھىبنىڭ قولىنى ئويغانىدى، بۇ كىشىگە راھىبنىڭ سىڭا قولىنى ئەسلىتەتتى؛ ھال رەڭ تەرىپىگە خۇددى رەڭلىك قەلەم بىلەن سىزغاندەك شاپتۇلنى ئويغانىدى، شاپتۇلنىڭ ساپاق تەرىپى قىپقىزىل ئىدى؛ ئالا - بۇلماچ تەرىپىگە پوستى يېرىلغان، دانىلىرى قىزىل ياقۇتقا ئوخشاش ئانارنى ئويغانىدى.

پۇ شۇچاڭ پىچىرلاپ:

— كارامەت! كارامەت! بۇ... ئوردىدىن سىرتقا ئېقىپ كەتكەن بۇيۇملار ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى.

خەن زىچى كۈلۈپ قويۇپ جاۋاب بەرمىدى.

ـــ ئۇستاز قالغانلىرىنىمۇ كۆرسىلە، ـــ دېدى ئۇ، ـــ چىكى سۇلالىسى دەۋرىگە خاس بۇيۇملاردىن مەندە ئاز ـ تولا بار ئىدى. تاللاپ يۈرۈپ، يامان ئەمەسرەكلىرىدىن مۇشۇ بىرنەچچە-سىنى تىزىپ قويدۇم. ئالتۇندىن ھەل بېرىلگەن قاشتاش دە-رەخ، دالچىن دەرىخى دېگەنلەرغۇ جىكى مال، لېكىن بەكمۇ ئاددىي، شۇڭا قويمىدىم. بۇيۇك چىكى دەۋرىدىكى بۇيۇملاردا شۇنداق ئىللەت بار، سىلىچىمۇ، شۇنداقمۇ؟

بۇ گەپنى ئاڭلاپ يۈرىكى سەل جىغىلدىغان پۇ شۇچاڭ:

ـــ گەپنى چوڭ قىلمىدىغان بوپكېتىپسەن! ـــ دېدى دەر-ھاللا.

خەن زىچى بايىقىدەك كۈلۈپ قويۇپ، پۇ خوجايىنىنى ئالدى تەرەپكە باشلاپ ماڭدى.

مىكى دەۋرىگە خاس بۇيۇملار بىرنەچچە ئىشكاپنى ئىگىلىگە-نىدى. ئۇلاردا بامبۇك بوغۇمى شەكىللىك كۆك قاشتاش پىيالە، قاپارتما نەقىشلىك كۆك قاشتاش جام، سۇت رەڭ نەقىش بېرىل-گەن قۇلاقلىق كۆك قاشتاش، گۈل ـ گىياھىنىڭ سۈرىتى چۈ-شۈرۈلگەن مودەنگوللۇق ئاق قاشتاش بېزەك، مېيخۇا گۈل شەكىللىك قارامتۇل گۈلدان قاتارلىق بۇيۇملار بار ئىدى.

پۇ شۇچاڭ گۈلدانغا قارىدى. قارامتۇل گۈلداننىڭ گەۋدە-سىگە ئاپئاق چېچەكلىگەن مېيخۇا گۈلىنىڭ بىر تال شېخى چۈشۈرۈلگەنىدى. چېۋەر ھۇنەرۋەن ئاق ۋە قارا رەڭدىن تولۇق پايدىلىنىپ، بۇ بۇيۇمنى نەپىس چىقارغانىدى.

ـــ بۇ. . . ؟ ـــ پۇ شۇچاڭ ئۆزىنى تۇتالماي قولىنى سۇ-نۇپ سالدى، قولى ئەينەككە تەگدى.

خەن زىچى ئەينەك ئىشكىنى ئېچىپ، گۈلداننى ئىشكاپتىن ئاۋايلاپ ئالدى ۋە پۇ شۇچاڭنى بىلىپ قالسۇن دېگەندەك، گۈل-دانىنىڭ تەكتىنى كۆرسەتتى، تەكتىگە «زىگاڭ» دېگەن خەت چېكىلگەنىدى.

ـــ لو زىگاڭ! دەرۋەقە لوزىگاڭكەنغۇ! ـــ پۇ شۇچاڭ خۇد-
دى مىڭ دەۋرىدىكى قاشتاش ئۇستىسى لوزىگاڭنى كۆرگەندەك،
نەچچە يۈز يىلدىن بېرى قاشتاشچىلىق ساھەسى مۇقەددەس دەپ
تونۇلۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئىسىمنى ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىپ
توۋلىۋەتتى.

خەن زىچى ئۇنى نېرىسىدا ساقلاپ تۇراتتى.

پۇ شۇچاڭ نېرىسىدىكى بۈيۇملارنى كۆرۈشكە پېتىنالماي
قالدى. ئالدى تەرەپتە يۈەن سۇلالىسى دەۋرىگە خاس ئەجدىھا
چۈشۈرۈلگەن قوش قۇلاقلىق كۆك قاشتاش لوڭقا، قوش قۇلاق-
لىق ئاق قاشتاش قەدەھ، ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئەجدىھا چۈشۈرۈل-
گەن بەلۋاغقا ئېسىۋالىدىغان قاشتاش بېزەك بار ئىدى. بۇ بۇ-
يۇملار تەقلىدىي بۈيۇملار بولسىمۇ، لېكىن لايدىن ياسالغان
ئەمەس ئىدى. نەپىس ياسالغان بۈيۇملاردىن يۈەن دەۋرىنىڭ
ئۇسلۇبى چىقىپ تۇراتتى. سۇڭ دەۋرىگە خاس ئاپتاپپەرەس شە-
كىللىك ھېقىق جام، ئەجدىھا شەكىللىك ئاق قاشتاش چىراغ،
كۆك قاشتاش شىر ھەيكىلى قاتارلىق بۈيۇملاردا ماتېرىيال تال-
لاش ۋە تەبىئىي رەڭ ناھايىتى ئۇستىلىق بىلەن بىر تەرەپ
قىلىنغانىدى. بۇ دەل چىڭ دەۋرىدىكى «رەڭدىن ئۇستىلىق
بىلەن پايدىلىنىش» نىڭ باشلىنىشى ئىدى.

تارىخىنىڭ ئىخچام تەسۋىرى نامايان قىلىنغان بۇ كۆرگەزمە-
دە پۇ شۇچاڭ خەن زىچىگە ئەگىشىپ قاشتاش تارىخىنىڭ ئۇزۇن
ئېقىنىدا ئۇزۇپ، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا سۇڭ
دەۋرىدىن تاڭ دەۋرىگە ئۆتتى. تاڭ دەۋرى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك
بىلەن غەربىي دىيار ئوتتۇرىسىدىكى ئالاقە تازا راۋاجلانغان دەۋر
ئىدى. شۇ دەۋردە ئىشلەنگەن قاشتاش بېزەكلەرگە ئويۇلغان
ئادەملەرنىڭ ۋە ھاۋادا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان پەرىزاتلارنىڭ سۈرەت-
لىرى ئۇنىڭ كۆزلىرىنى ئالاچەكمەن قىلىۋەتتى. ئۇ گويا تاڭ
ئوردىسىدىكى نەغمە ـ ناۋا ساداسىنى، يىپەك يولىدىكى تۆگىلەر-

نىڭ كولدۇرما ئاۋازلىرىنى ئاڭلىغاندەك بولدى، ئۆزىنى خىيا-لىي دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك، قىممەتلىك سەنئەت بۇيۇملىرى ئۈستىدە بۇلۇتتەك لەيلەپ يۈرگەندەك، بارغانلا يېرىدە كۆزىگە چېلىققان نەرسىلەردىن مەستخۇش بولۇپ كېتىۋاتقاندەك سەز-دى.

كۆك قاشتاش تۇتۇلغان نەقىشلىك غىلاپ، يۇمىلاق كەلگەن كۆك قاشتاش قىلىچ دەستىسى، تاج شەكىللىك كۆك قاشتاش بېزەكلەر قەدىمىي ۋە ھاياتىي كۈچكە تولغان رەڭدار بۇلۇتلاردەك ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئاستا ـ ئاستا ئۆتۈۋاتاتتى. ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنىڭ قايسى دەۋردە تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرالماي قالدى، تۆت بۇرجەكلىك قېلىن ئاق قاشتاش بۇيۇمنىڭ ئالدىغا كەلگەن-دە، خۇددى بېشىغا توقماق تەگكەندەك:

ــ باستۇرغۇ! خەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى باستۇرغۇ! ــ دەپ توۋلىۋەتتى.

ــ توغرا، ئۇستازنىڭ كۆزلىرى ئۆتكۈر ئىكەن! ــ دېدى خەن زىچى پۇ شۇچاڭغا قايىللىق نەزىرى بىلەن قاراپ، ــ مەن بۇنى ئون خالتا چەت ئەل ئۇنىغا تېگىشىۋالغان.

ــ ھە! ــ پۇ شۇچاڭنىڭ كۆكرەك بوشلۇقىدىن قاتتىق بىر ھەسرەتلىك ئاۋاز چىقىپ كەتتى، ــ مەن بۇ بۇيۇمنى ئۆمۈ-رۈمدە بىرلا قېتىم كۆرگەن، بىر ھەزرەتنىڭ. . .

خەن زىچى پۇ شۇچاڭنىڭ گېپىگە ئۇلاپلا:

ــ خۇسۇسىي مەكتەپ ئاچقان بىر ھەزرەتنىڭ ئۆيىدە كۆرگەنمۇ؟ ــ دېدى.

ــ ھە، ئۇنىڭكىگە سەنمۇ بارغانمۇ؟ ــ دېدى پۇ شۇچاڭ سوغۇق تىنىپ.

ــ ياق، ئۇنىڭ ئىسىم ـ شەرىپى نېمە، ئۆيى نەدە، ھازىر-غىچە بىلمەيمەن، ــ دېدى خەن زىچى، ــ بۇ ئىشنى سۆزلەپ كەلسەم قىزىق. بىر كۈنى، بىر مومايى مېنى ئىزدەپ دۇكانغا

كېلىپ، مۇشۇ بۇيۇمنى ساتمەن دېدى، بۇ بۇيۇمنى ئېرىنىڭ هايات ۋاقتىدا ئىشلەتكەنلىكىنى ئېيتتى. بوۋاي بۇرۇنلا خۇسۇسي مەكتەپ ئاچقانىكەن، ئەجنەبىيچە ئوقۇش ئەۋج ئېلىپ كەتكەنلىكىدىن كېيىن ئىش يوق، ئىچى پۇشسا ئاز - تولا هاراق ئىچىپ، رەسىم سىزىپ، هۆسنخەت يېزىپ يۇرۇپتۇ. بوۋاي قېرىپتۇ، بىساتىنىمۇ يەپ بوپتۇ، مويى قالمىغان قەلىمى بەلەن، قەغەز باستۇرۇپ قويۇشقا ئىشلىتىدىغان مۇشۇ بۇيۇمدىن باشقا هېچنېمىسى قالماپتۇ...

ـــ توغرا، بۇ قەغەز باستۇرۇشقا ئىشلىتىلىدىغان نەرسە، ـــ دېدى پۇ شۇچاڭ بىتاقەت بولۇپ، ـــ بۇنى، سېتىشقا كۆزى قىيمپتىمۇ؟

ـــ هەئە. بوۋاي سەكراتقا چۈشۈپ قالغۇچە كۆزى قىيمىغانىكەن. ئۇ كاڭدا بىر نەرسە دەيدىغاندەك، گەپ قىلاي دېسە ئاۋازى چىقماي جان تەسلىم قىلىش ئالدىدا يېتىپتۇ. موماي يىغلاپ تۇرۇپ بوۋايدىن: «ماڭا تاپشۇرىدىغان يەنە قانداق ئىشلار بار؟» دەپ سوراپتۇ. بوۋاي مىڭ بىر تەسلىكتە قولىنى كۆتۈرۈپ، باشتا ئۇستەلدىكى بۇ بۇيۇمنى، ئاندىن قاچىنى كۆرسەتىپتۇ. موماي قىياسەن: «بۇنى تاماق قاچىسىغا تېگەش دېمەكچىمۇسەن؟» دەپتۇ. بوۋاي بېشىنى لىڭشىتىپ تىنىقتىن قاپتۇ. بوۋايدىن هېچقانداق مىراس قالماپتۇ، ئۆلۈمگە پەرزەنتلىرىمۇ كەلمەپتۇ. موماي قولۇم - قوشنىلىرىغا يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ يۈرۈپ ئېرىنىڭ ئۆلۈمىنى ئاددىيلا ئۇزىتىپتۇ. ئېرىدىن ئايرىلغان موماينىڭ كۈنى تېخىمۇ تەسلىشىپ، ئاچ - توق يۈرىدىغان بولۇپ قاپتۇ. موماي بۇ چاغدا ئېرىنىڭ ۋەسىيىتىنى ئېسىگە ئېلىپ، بۇ بۇيۇمنى ئېلىپ مېنى ئىزدەپ كەلدى. خوجايىن، ماۋۇ نەرسىگە قاراپ باقسىلا... دەپ قولىدىكى نەرسىنى ماڭا بەردى. قاراپ باقسام، رەڭگى يېشىل ئارىلاش ئاق، لېكىن يېشىل ئەمەس، «دۇشەن تېغى قاشتېشى» غا ئوخشاپ كېتىدۇ.

دۇشەن تېغى قاشتېشى قاتتىق كېلىدۇ، گېرمانىيىلىكلەر ئۇنى «نەيزىگ يېشىل قاشتاش» دەيدۇ، لېكىن يېشىل ئەمەس، ھازىر قاشتاش ساھەسىدىكى كەسىپداشلار دۇشەن تېغى قاشتاشنى ئالا-ھىدە ئەتىۋارلىمايدۇ. مەن خېنەننىڭ «نەيزىگ ناھىيە تەزكىرە-سى»نى كۆرۈپ باقتىم. ئۇنىڭدا: «يۇشەن تېغى ناھىيىسىنىڭ شەرقىدىن ئون بەش چاقىرىم يىراقلىقتا»، دۇشەن تېغىمۇ دېيىل-گەن، بۇ تاغدىن يېشىل قاشتاش چىقىدۇ، دەپ يېزىلىپتۇ. دۇشەن تېغىنىڭ شەرقىي جەنۇب تاغ باغرىدا «قاشتاش بازىرى» دەيدىغان بىر جاي بار. رىۋايەت قىلىنىشىچە، بۇ خەن دەۋرىدىكى قاشتاش بۇيۇملىرى ئىشلەيدىغان جاي ئىكەن. دۇشەن تېغىدا قەدىمكىلەر قاشتاش كولىغان نۇرغۇن گوداڭلار بار، بۇنىڭدىن دۇشەن تېغىنىڭ خەن دەۋرىدە ناھايىتى مەشھۇر ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ...

پۇ شۇچاڭ خەن زىچىنىڭ گېپىنى تاقەتسىزلىك بىلەن ئۇزۇۋەتتى:

— دۇشەن تېغى قاشتېشىنىڭ تارىخى بۇنىڭدىنمۇ ئۇزۇن. مەن ياش ۋاقتىمدا تاراشلانغان بىر پارچە دۇشەن تېغىدىن چىققان قاشتاش ياپرىقىنى كۆرگەن، ئۇنىڭ قانداق بۇيۇم ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولمايدۇ، چۈنكى ئۇ پۈتۈن ئەمەس، ئىشلىنىشىگە قارىغاندا بەش - ئالتە مىڭ يىلنىڭ ئالدىدىكى نەرسىدەك قىلى-دۇ. زىچى، قاشتاشقا باھا بېرىشتە، سۈپىتى بىلەن ئىشلىنىشى مۇھىم ئەمەس، يىلىغا ھۆكۈم قىلىش ئەڭ مۇھىم...

— ئۇستاز توغرا دەيدۇ! — دېدى خەن زىچى، — مەن شۇ چاغدا موماي ئەكەلگەن نەرسىگە قاراپ ئۇزۇن تۇرۇپ كەت-تىم، يىلىغا ھۆكۈم قىلالمىدىم. شەكلىدىن «باستۇرغۇ»غا ئوخشىمايدۇ، قېلىن ھەم چاسا، تامغا قىلىدىغان ماتېرىيالغىمۇ ئوخشىمايدۇ، «تامغا» دېسە، ئۇنىڭغا تېخىمۇ ئوخشىمايدۇ. ئوت-تۇرىسىدا بىر تۆشۈك بار، خەت چېكىشكە تېگىشلىك يېرىگە

خەت چېكىلمەي، تېگىشلىك بولمىغان يېرىگە خەت چېكىلگەن. تۆت تەرىپىدە ئىككىدىن سەككىز خەت بار، ئىككى قاتار يېزىلغان، لىشۇ خەت ئۇسلۇبىنىڭ پۇرىقى بار. خەن دەۋرىنىڭ نەرسىسىدەك تۇيۇلدى، لېكىن ئىشەنچ قىلالمىدىم. شۇنىڭ بىلەن مومايدىن: «نەچچىگە ساتىدىلا؟» دەپ سورىدىم. مومای ئېنىق بىر نەرسە دېيەلمەي، مەندىن: «بىر خالتا چەت ئەل ئۇنىغا تېگىشكىلى بولامدۇ؟» دەپ سورىدى، مەن: «مەن بىر خالتا ئەمەس، سىلىگە ئون خالتا چەت ئەل ئۇنى بېرەي» دېدىم. خىزمەتچىلەرگە ئون خالتا چەت ئەل ئۇنى ئېلىپ بېرىشنى، رىكشا كىرا قىلىپ ئۆيىگە يەتكۈزۈپ قويۇشنى بۇيرۇدۇم. مومای مەندىن قاتتىق مىننەتدار بولۇپ كەينى - كەينىدىن: «كۆپ رەھمەت! بۇنچىلىك كۆپ ئۇنىغا تېگىشىدىغانلىقىمنى ئويلىمىغانىدىم. سىلى ئىنساپلىق خوجايىن ئىكەنلا، ماڭا ئوخشاش قارا تۇرك بىر مومايىنى بۇزەك قىلمىدىلا!» دېدى. بۇ زادى قانچىلىك پۇلغا يارايدۇ، مەنمۇ بىلمەيمەن، مال قولۇمغا چۈشكەندىن كېيىن، ئىشكىنى تاقاپ ئۈچ كۈن تەپسىلىي قاراپ چىقىپ ئاخىر بىلدىم. بۇ قانداقتۇر «سىزغۇچ» ياكى «تامغا» ئەمەس، «باستۇرغۇ» ئىكەن!...

پۇ شۇچاڭنىڭ كۆزلىرى ئويناپ كەتتى:

— كۆزۈڭ ئۆتكۈركەن! بۇنىڭ نېمىگە ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى بىلەمسەن؟

— بۇنى، — دېدى خەن زىچى ئالدىرىماي جاۋاب بېرىپ، — قەدىمكى كىشىلەر تۇمار ئورنىدا ئىشلىتەتتىكەن. ئادەتتە قاشتاش، ئالتۇن ھەم ياڭاقتىن ياسىلىدىكەن. ئوتتۇرىدىن تۆشۈك ئېچىپ ئىپسۇالىدىكەن. بۇ بۇيۇم ئەڭ بالدۇر غەربىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە مەيدانغا كەلگەن، خانلىق ھوقۇقىنى تارتىۋالغان ۋاڭ ماڭ بۇنى چەكلىگەن. شەرقىي خەن سۇلالىسى دەۋرىدە يەنە ئىشلىتىلىشكە باشلىغان، لېكىن ئۇزۇن

داۋام قىلمىغان. شەرقىي خەن سۇلالىسىدىن كېيىن بۇ بۇيۇم ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان. شۇنىڭدىن كېيىن يوقاپ كەتكەن. شۇ- ڭا، دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن باستۇرغۇ تەقلىدىي بولمىسا- لا، شۇبھىسىزكى، خەن سۇلالىسى دەۋرىگە تەۋە.

ـــ ئەمىسە، سېنىڭ قولۇڭدىكى بۇ بۇيۇمچۇ؟ ـــ دەپ قىستاپ سورىدى پۇ شۇچاڭ ئۇنىڭدىن.

خەن زىچى قولىدىكى بۇيۇمغا قاراپ ئىشەنچ بىلەن:

ـــ قاشتاشنىڭ سۈپىتىگە، ياسىلىش شەكلىگە، تاراشلا- نىشىغا ۋە خەتلەرنىڭ شەكلىگە قارىغاندا، كېيىنكىلەر بۇنچىلىك دەرىجىدە ئوخشىتىپ ياسالمايدۇ. بۇ بۇيۇم غەربىي خەن بىلەن شەرقىي خەن سۇلالىسى ئارىلىقىدا مەيدانغا كەلگەن دەپ ئېيتا - لايمەن! ـــ دېدى.

پۇ شۇچاڭنىڭ سۈرلۈك قاراشلىرى سۇسلىشىپ كەتتى. خەن زىچىنىڭ ھەربىر ئېغىز گېپى ئۇنىڭ يۈرىكىگە بولقىدەك تېگەتتى. ئۇ ئىچىدە: «خۇسۇسىي مەكتەپ ئاچقان ھەزرەت شۇ چاغدا ماڭمۇ مۇشۇنداق دېگەنىدى. مەن شۇنىڭكىدە كۆرگەن بۇيۇم دەل مۇشۇ. ماڭا سېتىپ بەرسىلە دەپ بىر تۇمەن باھا قويسام، ئۇ كۇلۇپ تۇرۇپ بېشىنى چايقىغانىدى. كېيىن ئىز- دەپ بارسام، بالا ئوقۇتمايدىغان بوپتۇ، نەگە كەتكەنلىكىنىمۇ بىلگىلى بولمىدى. بۇ نەرسىمۇ شۇنىڭ بىلەن غايىب بولغان. مەن شۇنچە يىل پېيىغا چۈشكەن نەرسىنىڭ سېنىڭ قولۇڭغا چۈشۈپ كېتىدىغانلىقىنى كىم بىلسۇن؟ باھاسى يوق بۇ ئەتىۋار- لىق بۇيۇمنى سەن ئون خالتا ئۇنغا تېگىشىپسەن. مەن شۇنچە- لىك ئەجىر قىلىپ قولغا چۈشۈرەلمىگەن نەرسىنى سەن ھېچقاند- چە ئەجىر قىلمايلا قولۇڭغا چۈشۈرۈۋاپسەن.» دەپ ئويلىدى. پۇ شۇچاڭ خۇددى قولىدىكى نەرسىنى خەن زىچى بۇلاپ ئېلىۋال- غاندەك، خەن زىچىنىڭ بۇ نەرسىنى ئاسانلا قولغا چۈشۈرۈۋالغان چېغىدىكى مەمنۇنىيەت كۇلكىسىنى تەسەۋۋۇر قىلدى. خەقنى

قاقتى ـ سوقتى قىلىش پۇ شۇچاڭ ئۇچۇن ئەڭ ھۇزۇرلىنارلىق ئىش ئىدى. لېكىن ئۇ بۇنى بۇلمۇالالمايدۇ، تارتمۇالالمايدۇ. بۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن قانچىلىك ئازاب ـ ھە!

خەن زىچى «باستۇرغۇ»نى ئۆز جايىغا ئاستا قويۇپ قويدى.

ـــ بۇنىڭ خەن دەۋرىگە تەۋە ئىكەنلىكىنى باشتىلا بىلگەن بولسام ئۇ مومايىنى ئوبدان رازى قىلغان بولاركەنمەن. كېيىن ئۇ مومايىنى ئىزدەپ تېپىش نىيىتىگە كەلدىم، لېكىن تاپالمايدىغانلىقىمنى بىلەتتىم، ئامالسىز، ھەسرەتتە قالدىم. تەقدىر شۇنداق بولسا كېرەك. بۇ «باستۇرغۇ» ئىشەنچىلىك يەرگە چۈشتى. بولمىسا، باشقىلارنىڭ قولىدا نابۇت بولۇپ كېتەر ئىدى. شۇنداقمۇ ئۇستازىم؟

پۇ شۇچاڭ نېمە دېيەلەيدۇ؟ دەيدىغان گەپنىڭ ھەممىنى خەن زىچى دەپ بولدى. ئۇ ناھايىتى خاپا ئىدى.

خەن زىچى پۇ شۇچاڭنىڭ روھى ھالىتى بىلەن چاتىقى يوق، ئۇنى قولتۇقلاپ بۇيۇملارنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىپ يۈرەتتى.

ئالدى تەرەپتىكىلىرى غەربىي جۇ دەۋرىگە تەۋە بۇيۇملار ئىدى: ئوتتۇرىسىدا تۆشۈكى بار ياپىلاق ھەم يۇمىلاق قاشتاش بۇيۇمى، قىرلىق تۈۋرۈك شەكىللىك ئوتتۇرىسىدا تۆشۈكى بار قاشتاش بۇيۇمى، ئۇستى ئۇچلۇق ئاستى تەرىپى چاسا شەكىللىك قاشتاشقا ئوخشاش تاش، قاشتاش ھالقا... قاتارلىق بۇيۇملار بار ئىدى. بۇ بۇيۇملارنى كۆرۈپ پۇ شۇچاڭنىڭ پېشانىسى بىر دەم ـ بىردەم تارتىشىپ، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كېتەي دەپ قالدى. كۈچلۈك ئىگىلەش ئىستىكى ئۇنى قىينىماقتا ئىدى، «قاشتاش خۇمارى» قوزغىلىپ قالغانىدى. ئۇ نەچچە ئون يىل قاشتاش «ئويناش» ئارقىلىق بىر خىل غەلىتە ئادەتنى يېتىلدۈرۈۋالغانىدى: كۆزى چۈشكەن نەرسىلەرنىڭ ئارىسىدا قىممىتى بار دەپ بىلگەن نەرسىلەرنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالسا «ئاچچىقى» چىقاتتى، خانۇەيران بولۇپ كېتىشىگە قارىماي، شۇ

نەرسىنى قولىغا چۈشۈرەتتى. بۇ جەھەتتە خەن زىچى ئۇنىڭغا شۇ قەدەر ئوخشايتتى ھەتتا ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ، ئۇنىمۇ بېسىپ چۈشكەنىدى، خەن زىچى ئون يىل ئارىلىقتا مۇشۇنچىۋالا قىممەت-لىك بۇيۇملارنى يىغقانىدى. كۆرگەزمە دائىرىسى چوڭ بولمە-سىمۇ، قەدىمدىن تارتىپ تا بۈگۈنگە قەدەر ھەيۋەت بىلەن توختە-ماي ئېقىۋاتقان ئاشۇ قاشتاش ئېقىنىدىن ئوزۇق ئالغانىدەك ھەرقانداق ئادەمنى تاڭ قالدۇرىدىغان بۇ سەرخىل بۇيۇملارغا كىشى ئاپىرىن ئوقۇماي تۇرالمايتتى. ئالدىغا ماڭغانسېرى قەدە-مىي جىراغا ئېچىرىلەپ كىرىپ، ئاشۇ قاشتاش ئېقىنىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسىنى كۆرگەندەك بىردىنلا ھۆرمەت تۇيغۇسى قوزغىلاتتى.

پۇ شۇچاڭ بېشىنىڭ «پىررىدە» ئايلىنىپ كېتىۋاتقانلىقىنى سەزدى. ئۇنىڭدا خەن زىچىنىڭ كەينىدىن ماڭغۇدەك رەۋىتى قالمىغانىدى. بۇنداق كۆچلۈك زەربىگە چىدىيالماسلىقىدىن ئەن-سىرەپ، مۇشۇ يەردە بولدى قىلىپ قەسىرىگە قايتماقچى بولدى، يەنە كۆرسە بولالماي قالاتتى.

ــ ئۇستاز، سىلى... سەل چارچاپ قالدىلىمۇ نېمە؟ ــ ئۇنىڭ جايىدا مەزمۇت تۇرالمايۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان خەن زىچى ئۇنى دەرھال يۆلىۋالدى، ــ ئارام ئالغاچ ئازراق ئۇسۇ-زۇلۇق ئىچسىلە، ئۆيدىكىلەرنى تاماق قىلىشقا بۇيرۇپ قوي-دۇم، بۈگۈن ئىككىيلەن ئوبدان مۇڭدىشىمىز، ــ خەن زىچى قويۇن سائىتىگە قارىدى.

ــ بولدى، بولدى! ــ دېدى پۇ شۇچاڭ قوللىرىنى كۆ-كۈلىسىز پۈلاڭلىتىپ، ئۇنىڭ بۇ يەردىن بالدۇرراق كېتىشتىن باشقا ھېچقانداق ئويى يوق ئىدى، ــ قايتاي دەيمەن...

پۇ شۇچاڭ كەينىگە ئۆرۈلگەن ئاشۇ دەقىقە ئىچىدە دېرىزىگە يۆلەپ قويۇلغان ئىشكاپ ئۇنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى. ئۇ ئەمدى كېتەلمەيتتى، ئىشكاپتا ئۇنى ھاياجانغا سالىدىغان بىر

نەرسە تۇراتتى.

يېرىم ھالقا شەكىللىك قاشتاش! مۇڭگۇزسىز ئەجدىھا شەكىللىك كۆك قاشتاش!

پۇ شۇچاڭ كۆزلىرىگە ئىشەنمەي، قولياغلىقىنى چىقىرىپ كۆزلىرىنى سۈرتۈپ قارىدى، يەنىلا شۇ يېرىم ھالقا شەكىللىك قاشتاش ئىدى. تاقا شەكىللىك بۇ بۇيۇم ئىشكاپتا كۆزگە ئالاھىدە تاشلىنىپ تۇراتتى.

ــ بۇ نەرسە... سەندىمۇ بارمۇ؟ ــ دېدى پۇ شۇچاڭ ئىشكاپقا قاراپ مېڭىپ، بۇيۇمنىڭ ئىلگىرى ئۆزىدىمۇ بولغانلىقىنى... ھەسرەت بىلەن ئەسلىدى. ئەپسۇس، ئۇ پۇلغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى. پۇلنى، مەيلى نېمە بولسۇن، قاشتاشقا سېلىشتۇرغىلى بولمايتتى. پۇ شۇچاڭنىڭ قولىدىن مەڭگۈ چىقىپ كەتكەن بۇ بۇيۇم خەن زىچىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغانىدى.

ــ مەندە مۇشۇ بىر تاللا بار، ئۇستاز، ــ دېدى خەن زىچى ئۇنى قولتۇقلىغان پېتى ئاستا خورسىنىپ.

ــ بۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلەمسەن؟ ــ پۇ شۇچاڭنىڭ ئاۋازى تىترەپ كەتتى. ئاتتىن چۈشسىمۇ ئۇزەڭگىدىن چۈشكۈسى يوق پۇ شۇچاڭ خەن زىچىنى سىناپ باقماقچى بولدى. ئۇ قولىدىكى بۇ بۇيۇمنىڭ ئەتىۋارلىق نەرسە ئىكەنلىكىنى بىلمىسە، ئۇنىڭغا ئۇستازلىق سالاھىيىتى بىلەن تەلىم بېرەكچى ئىدى، خەن زىچى كەمتەرلىك بىلەن:

ــ مېنىڭ بىلىدىغانلىرىم بەكمۇ ئاز، قەدىمكىلەر بۇنى يېرىم ھالقا شەكىللىك قاشتاش دەيدىكەن. بېزەك قاتارىدا يېنىغا ئېسىۋالىدىكەن. چىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرىدە، لىيۇ باڭ بىلەن شاڭ يۈي تەڭلىشىپ قېلىپ، پادىشاھلىقىنى تالىشىپ قالىدۇ. خوڭمېن زىياپىتىدە شاڭ يۈي يۈز ـ خاتىرە قىلىپ، لىيۇ باڭنى ئۆلتۈرۈشكە قول سالالماي ئارىسالدى بولۇپ قالىدۇ، پاراسەتلىك ۋەزىر خەن زېڭ بېلىگە ئېسىۋالغان يېرىم ھالقا

شەكىللىك قاشتاش بېزەكنى نەچچە قېتىم قولىغا ئېلىپ، شاڭ يۈنى قول سېلىشقا ئۇندەيدۇ. . . خەن زېڭ شۇ چاغدا مۇشۇنداق بۈيۈمنى ئىشلەتكەن. . .

— باركاللا! — دېدى پۇ شۇچاڭ خەن زىچىنىڭ گېپىنى ماقۇللاپ ، لېكىن يەنە ئۆلىمالارغا خاس سالاپەت بىلەن كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ، — سەن بۇ نەرسىنى چىن، خەن دەۋرىگە مەنسۇپ دەپ قارامسەن؟ — دەپ خەن زىچىدىن قايتۇرۇپ سورىدى.

— ياق، — دېدى خەن زىچى دەرھال جاۋاب بېرىپ، — بۇنى پەقەت چىن - خەن دەۋرىدىكى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىگە مىسال قىلغىلى بولىدۇ. مېنىڭدىكى بۇ خەن زېڭ ئىشلەتكەن هېلىقى بۈيۈمدىن ئۇزاق تارىخقا ئىگە. مەن بۇنى شاڭ دەۋرىگە تەۋە دەپ قارايمەن.

پۇ شۇچاڭ يەنە كەتكۈزۈپ قويدى. لېكىن ئۇ ئۆزىنىڭ كەتكۈزۈپ قويغانلىقىنى تەن ئالماي، خەن زىچىنى مات قىلماقچى بولۇپ، هېچقانداق ئەملىي قىممىتى يوق بىر مەسىلىنى ئوتتۇرىغا قويدى:

— بەلكىم بىلمەسلىكىڭ مۇمكىن، شاڭ دەۋرىگە تەۋە يېرىم هالقا شەكىللىك كۆك قاشتاش بېزەكتىن مەندە بىرى بار.

— بىلمەن! — دەپ چورتلا جاۋاب بەردى خەن زىچى، — بىرلا ئەمەس.

پۇ شۇچاڭ ئوڭ قولىنىڭ ئۈچ بارمىقىنى چىقىرىپ:

— ئۈچى بار، — دېدى.

— توغرا، ئۈچ تال، ئەينى يىللاردا «قاشتاش مەستانەسى» ساقلىغان ئۈچ تال يېرىم هالقا شەكىللىك قاشتاش بېزەكنى هەزرەت ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن سىلى سېتىۋالغان، — خەن زىچىنىڭ كۆزلىرىدىن بىردىنلا كىشىنى شۇركەندۈرىدىغان سوغۇق نۇر چاقناپ كەتتى، — لېكىن، ئىككى تالنى سىلى

كۆكۈم - تالقان قىلىۋېتىپ، مۇشۇ بىر تالنى ئېيقىلىپ سام خونتېرغا يۈگىرى باھادا ساتتىلا. خاتا گەپ قىلمىغاندىمەن، ئۇستاز؟

ئەتراپتىكى كىشىلەرنىڭ ھەيران بولۇپ تەڭلا «ھە» دېگەن ئاۋازى جىرادىن يانغان ئەكس ساداسىدەك چىقىپ كەتتى.

— نېمە؟ بۇ. . . مەندىكىسى شۇمۇ؟ — دېدى پۇ شۇچاڭ. ھەممە ئادەمنىڭ كۆزلىرى ئۇنىڭغا تىكىلگەنىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنى مۇزلاپ، تىلى كالۋالىشىپ، قانغا تولغان كۆز قارىچۇقلىرى بىردىنلا كىچىكلەپ كەتتى. ئۇ يېرىم ھالقا شەكىللىك قاشتاش بىزەككە ھاڭۇېقىپ قارايتتى.

— ئۇستاز، زەن قويۇپ قاراپ باقسىلا، بەش يۈز مىڭ كۈمۈش تەڭگىگە سېتىۋەتكەن نەرسىلىرىنىڭ شەكلى ھەر ھالدا يادىلىرىدا بارمۇ؟ — دېدى خەن زىچى سوغۇقلا.

پۇ شۇچاڭ كۆزلىرىنى قىسىپ بىر پەس زەن قويۇپ قاراپ، تۇيۇقسىز خەن زىچىدىن:

— بۇ بۇيۇم قاندىقلارچە سېنىڭ قولۇڭغا چۈشۈپ قالدى؟ — دەپ سورىدى.

— ناھايىتى ئاددىي، — دېدى خەن زىچى بىمالال ھالدا — مەن سام خونتېرىدىن تېخىمۇ يۈگىرى باھادا سېتىۋالدىم.

— ھە! . . . — پۇ شۇچاڭنىڭ ئۆتكۈر كۆزلىرى چاقماق چاققان چاغدىكى يورۇقلۇقتەك پاللىدە نۇرلىنىپ، يەنە شۇئان غۇۋالىشىپ كەتتى، دەلدەڭشىپ يىقىلىپ كەتكىلى قىل قالدى، خەن زىچى دەرھال بېرىپ تۇتۇۋالدى.

پۇ شۇچاڭ ئارانلا كېلىپ يۆلەنچۇكلۇك ئورۇندۇقتا ئولىتۇردى. ئۇنىڭ پۈتۈن بەدىنىدىكى مۇسكۇل ۋە سۆڭەكلەر چىرىپ كەتكەن بىر قۇچاق ئوتۇنغا ئوخشايتتى. ئۇ خۇنى ئۆچكەن كۆزلىرىنى ئالدى تەرەپكە تىكىپ:

— يەنە قايتىپ كەپتۇ، «بىلىمدان» قەسرىدىكى نەرسە يەنە

قايتىپ كەپتۇ. . . ــ دەپ پىچىرلىدى.

«قاشتاش بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسى» پۇ شۇچاڭنىڭ پاجىئەلىك مەغلۇبىيىتى، خەن زىچىنىڭ كاتتا غەلىبىسى بىلەن ئاياغلاشتى. «قاشتاش پادىشاھى» دېگەن نام بېيجىڭدىكى قاشتاش ساھەسىدىكى كەسىپداشلار ئارىسىغا ناھايىتى تېز تارقىلىپ كەتتى. خەن زىچى قەتئىي ئىرادىگە كەلگەن، چىجىنجەيگە كېلىچە قۇچاق ئاچقان بىر چاغدا، غايەت زور بىر بالا ــ قازا شەپىسىز يېتىپ كەلدى. خەن زىچى بۇنى ئويلىمىغان ھەم ئۇنىڭ بۇ بالا ــ قازادىن قۇتۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

شۇ يىلى يازدا «خې ــ مېي كېلىشىمى»، «چىن ــ تۇ كېلىشىمى» ئىمزالانغاندىن كېيىن، ياپونىيە ھۆكۈمىتى خېبېي بىلەن چاخار ئىككى ئۆلكىنى تىزگىنلىۋالدى. 10 ــ ئايدا ياپونىيە تاجاۋۇزچىلىرى ۋەتەن خائىنلىرىنى خېبېيىنىڭ شياڭخې دېگەن يېرىدە توپلاڭ كۆتۈرۈشكە ۋە شياڭخې ناھىيىسىنى ئىشغال قىلىۋېلىشقا كۈشكۈرتتى. 11 ــ ئايدا ۋەتەن خائىنلىرىنى «شىمالىي جۇڭگودىكى بەش ئۆلكىنىڭ ئاپتونومىيە ھەرىكىتى» نى ئېلىپ بېرىشقا قۇتراتتى. 11 ــ ئاينىڭ 25 ــ كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى شەرقىي خېبېي مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ ۋالىيىسى دېيەن روڭگېڭ توڭجۇدا «شەرقىي خېبېي گۈڭچەنداڭدىن مۇداپىئەلىنىش ئاپتونوم ھۆكۈمىتى» نى قۇردى. خېبېي ئۆلكىسىنىڭ شەرقىدىكى يىگىرمە نەچچە ناھىيىنىڭ كەڭ زېمىنلىرى ياپونىيىنىڭ قولىغا چۈشۈپ كەتتى. 12 ــ ئايدا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى سوڭ جېيۈننى «خېبېي ــ چاخار مەمۇرىي كېڭىشى كومىتېتى» قۇرۇشقا بېكىتىپ، ياپونىيە ھۆكۈمىتىنىڭ «شىمالىي جۇڭگو ئالاھىدە ھاكىمىيىتى» تەلىپىنى قاندۇردى. شىمالىي جۇڭگودا خەۋپ يۇقىرى پەللىگە يەتكەنىدى. 12 ــ ئاينىڭ 9 ــ كۈنى بېيپىڭدىكى ئالتە مىڭدىن ئارتۇق ئوقۇغۇچى ھەيۋەتلىك نامايىش قىلدى. «يوقالسۇن ياپون جاھانگىرلىكى!»،

«يوقالسۇن ۋەتەن ساتقۇچ خائىنلار!»، «شىمالىي جۇڭگونىڭ ئاپتونومىيە ھەربىكىتىگە قارشى تۇرىمىز!»، «ئىچكى ئۇر ۇشنى توختىتىپ، ياپونغا بىرلىكتە قارشى تۇرايلى!» دېگەن شوئارلار-نى توۋلىدى. ھەربىي ۋە ساقچىلار تۇركۇملەپ ئىشقا سېلىنىپ، قولىدا تۆمۇرنىڭ سۇنۇقى بولمىغان ئوقۇغۇچىلارنى ۋەھشىيانە ھالدا باستۇردى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى جياڭ ۋېيىۋەنجاڭنىڭ خانىمى تەشەببۇس قىلغان «يېڭى تۇرمۇش ھەرە-كىتى» نى يولغا قويدى. بۇ ھەرىكەت تۆۋەندىكى مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى: «قالايمىقان تۇكۇرمەسلىك؛ بىخەتەرلىكنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇش؛ يوللارنى ياخشى ياساش؛ يول ماڭغاندا ئېھتىيات قىلىش؛ پىيادىلەر ۋە ماشىنىلار ئوڭ تەرەپ بىلەن مېڭىش؛ ئۆچىرەتتە تۇرۇپ ماشىنا ساقلاش؛ ساپ ھاۋادىن دا-ۋاملىق نەپەس ئېلىش ۋە ئاپتاپسىنىش؛ چۈن يوقىتىش؛ چە-شىنى كۇندە چوتكىلاپ تۇرۇش؛ داۋاملىق ۋېتامىن ئىستېمال قىلىش؛ قولۇم ـ قوشۇنلار بىلەن ئەپ ئۆتۈش؛ ئىش قىلىش؛ باتۇرلۇق بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەش؛ ئىقتىساد بىلەن پۇل ئىشلە-تىش؛ ئاستا ھەرىكەت قىلىش؛ توختاش، قاراش، ئاڭلاش؛ بوۋاقلارنى ساغلام چوڭ قىلىش؛ تازىلىق قىلىش؛ ئۆيىنى ئاقار-تىش؛ ئۆي بىساتلىرىنى ئوبدان ئاسراش.» ساقچىلار چوڭ كو-چىلاردا يۈرۈپ قالايمىغان تۇكۇرۇشنى، ئۆتكۇر ھاراق ئىچىش-نى، چاچنى بۇدۇر قىلىشنى، غەلىتە كىيىم كىيىشنى... چەكلىدى.

خەن زېچى تېخىمۇ گۇزەل «يېڭى تۇرمۇش»قا ئىنتىلمە-دۇ؟ ئۇ چىجېنجەينىڭ تېخىمۇ رونىق تېپىشنى، يېڭى تۇغۇلغان بالىسىنىڭ ساغلام چوڭ بولۇشنى، ئىشلىرىنىڭ گۈللەپ ـ ياشنىشنى شۇ قەدەر ئارزۇ قىلاتتى. بىراق، رەھىمسىز ئۇ-رۇش بۇلۇتلىرى ئىبلىسقا ئوخشاش ئۇنىڭ بېشىغا سايە تاشلە-

دى، بېيپىڭ، شىمالىي جۇڭگو ۋە پۈتكۈل جۇڭگو خەتەر ئىچىدە قالدى، خەۋپ كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇراتتى. خەن زېچى مەپتۇن بولغان قاشتاش بۇيۇملىرى كەسپى ئەزەلدىن تىنچ دەۋرنىڭ زىنـ ـىتى ئىدى. شەپقەتسىز ئۇرۇش يېتىپ كەلگەندە، بۇنداق نەـ پىس بۇيۇملاردىن، قەدىمىي ئاسارئەتىقىلەردىن لەززەتلىنىش ئەرزىمەس بىر ئىشقا ئايلىنىپ قالاتتى.

چىجېنجەي نەگە بارىدۇ؟

8 ـ باب تۇيۇقسىز كەلگەن بالا ـ قازا

تۆتىنچى ئاي. باھار مەنزىرىسىگە چۈمۈلگەن يەنيۇەن، چو-كانتال مەۋسۇمى. شۇيۇەن، ژېيشۇيۇەن، جىڭچۇنيۇەن، لەڭيۇن-يۇەن، چىڭزيۇەن ۋە نامسىز كۆلنى ئوراپ تۇرغان شۇچۇنيۇەن-لەر ئاق يېغىندا كۆكسۈپ تېخىمۇ گۈزەللىشىپ كەتكەندى. ئېگىز ـ پەس دۆڭلۇكلەر، ئەگرى ـ بۈگرى كۆل ياقىسى يېشىل پايانداز سېلىنغاندەك ياپيېشىل كۆرۈنەتتى؛ تىك ئۆسكەن ئاق تېرەك، زىلۋا مەجنۇنتال، قېرى تۇخۇمەك دەرىخى، چىرايلىق ئۆرۈك دەرەخلىرى يېشىل لىباس كىيگەندى؛ نەقىش-لەنگەن بىنالار دەل ـ دەرەخلەر سايىلىرى ئارىسىدا كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى؛ ئېقىن بەرگىلىرىدىن ئۇزۇلۇپ چۈشكەن ھال رەڭ شاپتۇل، قاردەك نەشپۈت چېچەكلىرى بىلەن سېرىن، ھەشقىپىچەك ۋە يەسمەن گۈللىرىنىڭ يۇمران چېچەكلىرىنى باغرىغا ئېلىپ شىلدىرلاپ ئېقىۋاتاتتى. . .

چۈ يەنچاۋ قىشلىق تەتىلده لۇ شۈننىڭ «جىددىي ئېقىم» نى تەرجىمە قىلىپ، نەچچە قېتىم ئۆزگەرتىپ، ئاندىن قولىدىن چىقاردى. بۇنىڭغا ئۇلاپلا «سۇ يولى»، «ياۋا نۇقۇت يىغىش» نى تەرجىمە قىلىپ، ئوقۇش باشلانغىچە دەسلەپكى تەرجىمە نۇسـ-خىسىنى ئىشلەپ چىقتى. ئۇستىدىن كۆرۈپ چىقىشقا ئۇلگۈر-مەي «يېڭى ھېكايىلەر» دىكى سەككىز پارچە ھېكايىنى تەرجىمە قىلىپ بولۇپ، بىر باشتىن تەپسىلىي كۆرۈپ، قايتىدىن تۈزە-تىپ چىقىش ئۈچۈن تاشلاپ قويدى. شۈنىڭ بىلەن «شەمشەر سوقۇش» دېگەن ھېكايىنىڭ تەرجىمىسىنى قولىغا ئالدى. لېكىن ئوقۇش باشلانغاندىن كېيىن سۈرئەت تولىمۇ ئاستىلاپ كەتتى.

ئۇ بىرىنچى يىللىقىنىڭ ئىنگلىز تىلى ئوقۇتقۇچىسى م سىنىپ مەسئۇلى ئىدى، ئون ئالتە ئوقۇغۇچىغا ئۇ ئوقۇۋاتقان دەۋردە يەن پروفېسسور ئۇلارغا مەسئۇل بولغاندەك مەسئۇل بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇ ئۆسمۇر ۋاقتىدا «بىز ۋەتەننىڭ گۈل - غۇنچىلىرى، مۇئەللىم جاپاكەش باغۋەن. . . » دېگەن ناخشىنى ئۆگەنگەنىدى، ھازىر «باغۋەن» دېگەن سۆزنىڭ مەنىسىنى ھەقىقىي چۈشەندى. ئون ئالتە ياش ئون ئالتە توپ گۈل ئىدى. ئۇلار پۈتۈن مەملىكەتتىكى مىڭلىغان رىقابەتچىلەر ئارىسىدىن قاتتىق تاللانغانىدى. ئۇلارنىڭ ياراملىق بولۇش - بولالماسلىقى ئۆزلىرىنىڭ ئىقتىدارىرى بىلەن تىرىشچانلىقىغا باغلىق بولۇپلا قالماي، يەنە «باغۋەن» بولغان ئۇنىڭغىمۇ باغلىق ئىدى. توپىسىنى يۇمشىتىش، ئوغۇتلاش، سۇغىرىش، ھاشاراتلارنى ئۆلتۈرۈش، شاخلىرىنى پۈتاش زېھىن كۈچ، ۋاقىت ۋە ھەقىقىي ھېسسىيات تەلەپ قىلاتتى. ئۇ بەش يىلدىن كېيىن بۇ ئون ئالتە ئوقۇغۇچىنىڭ ھەممىسىنىڭ ياراملىق بولۇپ چىقىشىنى، بىرەرىنىڭمۇ يارامسىز بولۇپ قالماسلىقىنى ئۈمىد قىلاتتى. بۇ، دۆلەتكە جىددىي كېرەكلىك چەت ئەل تىلى ئىختىساس ئىگىلىرىنى يېتكۈزۈپ بېرىش، ئۆزىنىڭ شۆھرىتىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن بولماي، بەلكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئىدى. بولمىسا، ئۇ مۇشۇ ئوقۇغۇچىلارغا، بالىلىرىنىڭ ئىستىقبالى ۋە تەقدىرىنى «باغۋەن» بولغان ئۆزىگە تاپشۇرغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىغا يۈز كېلەلمەيتتى. ئۇ بىر قېتىم بىنانىڭ ئىشكى ئالدىدا مەكتەپنىڭ بىر باغۋىنىنىڭ: «ماۋۇ بىر توپ، ئەي بولمايدۇ، يېنىدىكىسىنىڭ ئۆسۈشىگە دەخلى قىلىدۇ، ئۇنى يۇلۇۋېتىپ ئورنىغا باشقا بىر تۈپنى تىكىپ قويايلى!» دەپ، ئاجىز بىر توپ كۆچەتنى يۇلۇپ تاشلىۋەتكەنلىكىنى كۆرگەن، شۇ چاغدا ئىچى سىرىلىپ كەتكەنىدى. ئۇمۇ بىر توپ كۆچەت ئىدى. ئۇنىڭ يوغىناش، چېچەكلەش ھوقۇقى بار ئىدى، ئۇنىڭ ئورنىغا باشقا بىر توپ كۆچەتنى

تىكىپ قويغان بىلەن ئۇنىڭ ئورنىنى شۇ كۆچەت باسالامدۇ؟ ھېلىقى گۈلچى كەتكەندىن كېيىن ئۇ تەقدىر تەرەپتىن تاشلىۋېتىلگەن ھېلىقى كۆچەتنى ئېلىپ دېرىزىسىنىڭ ئالدىدىكى بوش يەرگە تىكىپ قويدى. قىش كېتىپ باھار كەلدى. ئۇ كۆچەت چېچەكلىدى. ئاجىز ھەم شالاڭ چېچەكلىگەن بولسىمۇ، لېكىن ھەر ھالدا باھار ئۇ كۆچەتنىڭ، ئۇ كۆچەت باھارنىڭ ئۈمىدىنى يەردە قويمىدى، كېلەر يىلى باھاردا ئۇ كۆچەت چېچەكلەپ تېخىمۇ چىرايلىق بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. ئۇ سىنىپتىكى ئىنگلىز تىل ئاساسى ئەڭ ئاجىز بولغان لۇ شيۇجۇنى كۆز ئالدىغا ئەكەلدى. ئۇ يېرىم يىلدىن ئارتۇق تىرىشىش ئارقىلىق دەرستە يېتىشۇالدى ھەم ئىككىنچى يىللىققا چىققاندا ئەلاچى ئوقۇغۇچىلاردىن بولغان خەن شىنيۆ بىلەن شيې چيۈسىغا يېتەشۇالمىغانلىقىنى ئىشەنچ بىلەن جاكارلىدى. خەن شىنيۆ بىلەن شيې چيۈسىمۇ ئۇنىڭ ئۆزلىرىگە يېتىشۇېلىشىغا ياكى ئۆزلىرىدىن ئېشىپ كېتىشىگە قاراپ تۇرمايدۇ، ئەلۋەتتە. ئۇ ئىككىسى ئۆتۈلگەن دەرسلەرنى پىششىق ئۆزلەشتۈرۈپلا قالماستىن، يەنە تېخى ئىنگلىز تىلىدىكى، دۇنياۋي مەشھۇر ئەسەرلەرنى دەرستىن سىرت ۋاقىتلاردا بېرىلىپ ئوقۇيدۇ، بۇنىڭدىن چۇ يەنچاۋ ناھايىتى خۇشال.

ھەر كۈنى چۈشتىن ئاۋۋالقى تۆت سائەتلىك ئىنگلىز تىلى دەرسى ئۇنىڭ زېھنى ۋە جىسمانىي كۈچىنى بەك خورىتىۋېتەتتى. ئومۇميۈزلۈك بىر قۇر ئوقۇتۇش، پىششىق ئوقۇتۇش، تېكىستىنى تەھلىل قىلىش، گرامماتىكا سۆزلەش، ئېغىز مەشىقى قىلىش... ئون ئالتە تۆپ كۆچەتكە ئۇ ئۆزى يالغۇز سۇ ۋە ئوزۇقلۇق يەتكۈزۈپ بېرەتتى. تۆت سائەتلىك دەرستىن چۈشكۈچە تولا سۆزلەپ تامىقى قۇرۇپ، ھېرىپ ھالىدىن كېتەتتى...

چۇ يەنچاۋ ئوقۇتقۇچىلار ئاشخانىسىدا تامىقىنى ئالدىراش يەپ بولۇپ، كۆل بويىدىكى چىغىر يولىنى بويلاپ كېتىۋاتاتتى.

تۇمان ئىچىدە كۆرۈنگەن مەجنۇنتاللار ۋە كۆز ئالدىدىكى گۈل - چېچەكلەردىن روھى كۆتۈرۈلگەن چۇ يەنچاۋنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھار-غىنلىق تارقاپ كەتتى.

چۇ يەنچاۋ ياتىقىغا كىرىپ دېرىزە سىرتىدىكى ھېلىقى كۆ-چەتنىڭ يۈمران شېخىنى، يېشىل ياپرىقىنى، غۇنچىلىرىنى ۋە ياپراق غۇنچىلىرىدىكى شەبنەم تامچىلىرىنى كۆرۈپ، ھاياتلىق-نىڭ ناخشىسىنى ئاڭلىغاندەك بولدى. ئۇ كىتاب جازىسىدىن موي قەلەم يۈيىدىغان قاچىنى ئاۋايلاپ ئېلىپ، باسىم گۈلنىڭ سۈيىنى يۆتكىدى، بۇ خاسىيەتلىك قەلەمچە يوپۇرماق چىقارغان، پات ئارىدا غۇنچىلايدىغان ئەلپازدا ئىدى.

چۇ يەنچاۋ شىرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئىشقا تۇتۇندى. چۈش-تىن كېيىن ئىنگلىز تىلى دەرسى يوق ئىدى، ئۆزىنىڭ ئىشىنى قىلسا تامامەن بولاتتى. ئۇ ئەزەلدىن چۈشتە ئۇخلىمايتتى، مۇشۇ ئولتۇرغان پېتى يېرىم كېچىگىچە ئولتۇراتتى، كەچلىك تاماقنى ئاشخانىغىمۇ بارمايتتى. بايام جىڭمومىدىن ئىككىنى ئالغاچ كەل-گەنىدى. ئۇ ئۇستىدىكى «لۇشۈن ئەسەرلىرى» نى ئاچتى. ئې-چىشىغا «شەمشەر سوقۇش» دېگەن ھېكايە چىقىپ قالدى. ئۇ بۇ ھېكايىنى بېرىلىپ ئوقۇپ كەتتى. لۇشۈننىڭ «شەمشەر سو-قۇش» دېگەن بۇ ھېكايىسىنى ئۇ ئون نەچچە ياش چېغىدا ئوقۇ-غان، گەنجاڭ بىلەن موشېنىڭ قىلىچۇازلىقى بايان قىلىنغان بۇ ھېكايە بىلەن ئۇ رەسىملىك كىتاب ئارقىلىق تونۇشقانىدى. لېكىن ھېكايىنىڭ سېھرىي كۈچى ئاجىزلىماي، ئەكسىچە يېشە-نىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ بارغانسېرى كۈچەيگەنىدى. لۇشۈن ئالاھىدە تەسۋىرلىگەن مېي جەنچى بىلەن ھېلىقى «قارا ئادەم» ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا چىقمايدىغان، ئۆزى ياسىغان شەمشەردە ئۆلۈپ كېتىدىغان دادا ـــ گەنجياڭنى كۆرۈش ئىستىكىنى تېخىمۇ قوز-غۇتۇپكەنىدى. ئۇنىڭ خىسلىتى ۋە ئوبرازى قانداق بولۇشى كې-رەك؟ ئۇ ئوغلىغا شەمشەرنى، شەمشەر بىلەن پۇشايمانىنى ۋە

مەڭگۈ يەتكىلى بولمايدىغان مۇراد - مەقسىتىنى قالدۇرۇپ كەتـ
كەنسىدى. ئوغلى دادىسىغا موھتاج ئىدى. مېي جەنچىنىڭ قەلبىـ
دە دادىسىنىڭ ئېنىق ئوبرازى بارمۇ؟ ئاپىسىنىڭ سۈرەتلەپ
بېرىشى بىلەن قىياس قىلامدۇ - يا؟ چۇ يەنچاۋمۇ بالىلىق چېغىدىن
تارتىپ دادىسىنى سانسىز قېتىم قىياس قىلغان. ھەي، دادا. . .

لۇشۇن ئۇ «قارا ئادەم»نى مېي جەنچىنىڭ دادىسى ئورنىدا
ياراتقانمىدۇ؟ ئۇ شەكىلسىز ئادەم، قاراڭغۇلۇققا يوشۇرۇنغان،
ئاۋازى بايقۇشنىڭ ئاۋازىغا، كۆزلىرى ئىككى ئوت توچكىسىغا
ئوخشايدىغان ئادەم. . .

— سەنمۇ؟ مېنىڭ ئۈچۈن قىساس ئېلىشقا ئۇنامسەن، ھەي ئادىل ئادەم؟

— مېنى بۇنداق چاقىرىپ ماڭا ئۇۋال قىلما.

*— ئەمىسە، بىزدەك تۇل خوتۇن - يېتىم ئوغۇلغا خەيرـ
خاھلىق قىلامسەن؟*

*— ھەي، بالام، ھاقارەتلەنگەن نامنى ئەمدى تىلىڭغا ئالما، — دېدى ئۇ كەسكىن قىلىپ، — ھەققانىيەت، خەيرىخاھـ
لىق، بۇ نەرسىلەر بۇرۇن پاكىز ئىدى، ھازىر بولسا پاسكىنـ
نىڭ دەسمايىسى بولۇپ قالدى. مېنىڭ قەلبىمدە سەن دېگەن
ئۇ نەرسىلەر يوق. مەن سەن ئۈچۈن قىساس ئالسامىلا بولدى!*

. . .

— لېكىن سەن نېمىشقا مەن ئۈچۈن قىساس ئالىسەن؟ سەن مېنىڭ دادامنى تونامسەن؟

*— مەن سېنىڭ داداڭنى تونۇيمەن، خۇددى سېنى تونۇغانـ
دەك. لېكىن مەن قىساس ئالىمەن. قىساس ئېلىشىم بۇنىڭ
ئۈچۈن ئەمەس. ئەقىللىق بالام، بۇنى ساڭا دەپ قويايى، مېنىڭ
قىساس ئېلىشقا قانچىلىك ماھىر ئىكەنلىكىمنى سەن تېخى بىلـ
مەيسەن. سېنىڭ مېنىڭ، مېنىڭ سېنىڭ بولىدۇ. مېنىڭ*

روهمدا كىشىلەر قالدۇرغان شۇنچىلىك كۆپ جاراھەت بار. مەن ئۆزۈمدىن نەپرەتلىنىمەن!

. . .

ئۇ پەقەت لۇشۈنلا يېزىپ چىقالايدىغان مۇشۇنداق بىر «دا-دا» ئىدى.

چۇ يەنچاۋ ئىختىيارسىز ماقالە قەغىزىنى يايدى. ئۇ تەرجىمە قىلىپ، مېيجەنچىنىڭ كاللىسىنىڭ چىملىقىغا چۈشكەن، قولىدىكى شەمشەرنى قارا ئادەمگە بەرگەن يېرىگە كەلگەنىدى. «ئۇ بىر قولىدا شەمشەرنى، بىر قولىدا مېي جەنچىنىڭ بېشىنى چېچىدىن تۇتۇپ، ئۇنىڭ تېخى سوۋۇپ كەتمىگەن ئىسسىق لېۋىگە ئىككىنى سۆيۈپ، سوغۇق كۈلدى. . . »

چۇ يەنچاۋ ئاخشام مۇشۇ يەردە توختىغان، ئەمدى تەرجىمە قىلىدىغىنى تۆۋەندىكى ئابزاس ئىدى:

شەمشاد دەرەخلىكىنى بىر ئالغان كۈلكە ساداسى كۆتۈرۈلىدى، دەرەخلىكىنىڭ ئىچكىرىسىدە بىر تۈپ ھايۋاننىڭ كۆزلىرىدىن كۆكۈچ نۇرلار چاقناپ، بارا - بارا يېقىنلاشتى. ئىچىرقاپ كەتكەن بۆرىلەرنىڭ ھاسىرىشى ئاڭلاندى. ئۇلار مېي جەنچىنىڭ كىيىملىرىنى يىرتىپ تاشلاپ، جەسىتىنى يېيىشكە باشلىدى، ئاخىر يەپمۇ بولدى، قان ئىزلىرىنىمۇ پاكىپاكىز يالىۋەتتى، ئەمدى پەقەت بۆرىلەرنىڭ ئۇستىخان غاجىلىغان چاغدىكى ئاۋازلا سۇس ئاڭلىناتتى.

. . .

بۇ ئابزاس پۈتۈن ئەسەرنىڭ جەۋھىرى ئىدى. چۇ يەنچاۋ «شەمشەر سوقۇش»نى بىرىنچى قېتىم ئوقۇغاندا «بىر توپ يىرتقۇچ ھايۋاننىڭ كۆزلىرىدىن كۆكۈچ نۇرلار چاقناپ» دېگەن

قۇرلارنى ئوقۇپ ھەيران قالغاندى. بۇ قۇرلارنى كىيىنمۇ ئۇنۇتۇپ قالمىدى. بۇ ئابزاسنى ئىنگلىزچىگە ئۆرىمەك تەس ئەمەس ئىدى. لېكىن لۇشۇننىڭ جاسارىتى، ئەدەبىي ئىستېداتىنى ئۇسۇلىق بىلەن ئىپادىلەش ئاسان ئەمەس ئىدى. جۇڭگو تەرجىمە ساھەسىدىكى پېشقەدەملەردىن بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ تۇنجى مۇدىرى يەن فو: «تەرجىمىدە ئۇچىنى قىلماق تەس: توغرا بولۇش، راۋان بولۇش، پاساھەتلىك بولۇش» دېگەنىدى. بۇ، مەزمۇنى توغرا بولۇش، جۇملىلەر راۋان بولۇش، تىلى پاساھەتلىك بولۇش دېگەنلىك ئىدى. جاۋ جىڭچېن بولسا «خاتا بولسىمۇ، راۋان بولسۇن» دېگەن قاراشنى تەشەببۇس قىلدى. لۇشۇن جاۋ جىڭچېنغا تېخمۇ تېخ تاقابىل تۇرۇپ: «راۋان بولمىسىمۇ مەيلى، لېكىن خاتا بولمىسۇن» دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويدى. نەچچە ئون يىلدىن بۇيان توختىماي تالاش ـ تارتىش قىلىۋاتقان بۇ مەسىلىدىن تەرجىمە ئىشلىرىنىڭ نەقەدەر قىيىن ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولاتتى. لۇشۇننىڭ ئەسەرلىرىنى «توغرا، راۋان، پاساھەتلىك» تەرجىمە قىلىش بۇ ياقتا تۇرسۇن «راۋان بولمىسىمۇ مەيلى، لېكىن خاتا بولۇپ قالمىسۇن» دېگەن سەۋىيىدە تەرجىمە قىلماقمۇ ناھايىتى تەس ئىدى. چۇ يەنچاۋ قولىغا قەلەمنى ئېلىپ يەنە قويۇپ قويدى. ئۇ ئوبدانراق ئويلاشماقچى ئىدى.

ـــ تاك، تاك، تاك! ـــ بىرى ئىشىكنى چەكتى.

ـــ كىرىڭ! ـــ دېدى ئۇ بېشىنى كۆتۈرمەي.

ياتاققا جېڭ شاۋجىڭ كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۇچىسىغا ئەرەنچە ھەربىي فورما كەيگەنىدى، ھەربىكەتلىرى چاقماقتەك چاققان ئىدى، قولىدا ھۆججەتتەك بىر نەرسە بار ئىدى. ئۇنىڭ تۇرقى كىشىگە كىنولاردىكى ئايال رادىستلارنىڭ «دوكلات باشلىق» دېگەن تۇرقىنى ئەسلىتەتتى. ئۇنىڭ ئۇنداق قىلىشى ئىرسىيەتلىنمۇ ياكى دورامچىلىقتىنمۇ، بۇنى بىلگىلى بولمايتتى. جېڭ

شاۋجىك «ئەسكەر» سىياقىدا يۈرۈشكە ئامراق ئىدى، بۇنىڭغا كۆپچىلىكمۇ كۆنۈپ قالغانىدى. ئەمەلىيەتتە، چۇ يەنچاۋ ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ مىلتىق كۆتۈرۈپ جەڭ قىلىدىغان ھەربىيلەر-دىن ئەمەسلىكىنى بىلەتتى. دادىسى قىسمىدا سىياسىي كادىر، ئاپىسى سەنئەت ئۆمىكىتە رېژىسسور ئىدى.

ـــ ھۇي، ساۋاقداش جېڭ شاۋجىڭكەنغۇ! ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ ئورنىدىن تۇرۇپ.

ـــ چۇ مۇئەللىم، دەرس تەييارلاۋاتامسىز؟ ـــ جېڭ شاۋجىڭ ئۇستەلدىكى ئىنگلىزچە ئورىگىناللارغا بىر قۇر قاراپ قويدى. نېمىلەر يېزىلغانلىقىنى بىلمەيتتى، ئوقۇتقۇچىسىنىڭ خىزمىتىگە تەسىر يەتكۈزۈپ قويغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىماي، كېلىش مەقسىتىنى ئېيتتى:

ـــ سىنىپتىكى ئەھۋاللار توغرۇلۇق سىز بىلەن پاراڭلىشاي دەپ كەلدىم...

ـــ ياخشى، ياخشى، ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ ئورىگىناللارنى يىغىشتۇرۇپ تارتمىغا سېلىپ. ئۇنىڭ تەرجىمە قىلغان ئەسەرلىرىنى جېڭ شاۋجىڭغا خەن شىنيۈگە كۆرسەتكەندەك كۆرسىتىشىنى، ئىشتىن سىرت قىلىۋاتقان ئىشلىرىدىن ئۇنى خەۋەردار قىلىشنى خالىمايتتى. تەرجىمە ئەسەرلىرى مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىشتىن بۇرۇن بۇ ئىشقا تېخىمۇ كۆپ ئادەملەرنىڭ كۆڭۈل بۆلۈشىنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. چۈنكى بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە يېزىقچىلىق بىلەن «نام ۋە ئۇنۋانغا ئىگە بولۇش» تەبىئىي مۇناسىۋەتتەك قارىلاتتى.

ـــ ھە، ئولتۇرۇڭ! ـــ دەپ چۇ يەنچاۋ ئورۇندۇقنى ئۇنىڭغا بېرىپ، ئۆزى كارىۋاتتا ئولتۇردى. چۇ يەنچاۋ ئوي ـ پىكرىنى تەرجىمە قىلىۋاتقان ئەسىرىدىن جېڭ شاۋجىڭنىڭ خىزمەت توغرىسىدىكى دوكلاتىغا بۇراپ ئىخلاس بىلەن قۇلاق سالدى.

ـــ مەن يېقىندا سىنىپتىكى مۇتلەق كۆپ سانلىق ئوقۇغۇ-

چىلار بىلەن ئايرىم - ئايرىم پاراڭلاشتىم. ۋەزىيەت تەرىبىيسى ئارقىلىق ئوقۇغۇچىلار دۆلەتنىڭ ۋاقىتلىق قىينىچىلىقىغا قارىتا ئاساسەن توغرا قاراشقا ئىگە بولدى، ـــ ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان جېكۈ شاۋجىكۈ جىددىي تەرزدە سۆزلەۋاتاتتى، ـــ بولۇپمۇ دۆلەتنىڭ ئوقۇش پۇلىدىن بەھرىمەن بولۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھېچقايسىسى نەرسە - كېرەك ئالغىلى ئەركىن بازارغا بارمايدۇ. بۇ قارىماققا كىچىك ئىش، ئەمەلىيەتتە ھېسسىياتقا ۋە مەيدان مەسىلىسىگە بېرىپ تاقىلىدىغان ئىش. بۇ بىزنىڭ قىينىچىلىق ئالدىدا پارتىيە بىلەن بىر مەقسەت - بىر نىيەتتە بولۇش - بولماسلىقىمىزغا، ئۆتمۈشنى ئىنقىلاب نامىدىن ئويلاش - ئويلىماسلىقىمىزغا باغلىق ئىش.

جېكۈ شاۋجىكۈ ھاياجانلىنىپ كەتكەچكە، ئۇنىڭ تاتىراڭغۇ يۈزىگە سەل قىزىللىق يۈگۈردى. يۈمۇق كۆزلىرىدە مەردانىلىك چاقنايتتى. ئاچ قورساق ئىنقىلاب قىلىش زۆرۈر بولسا، ئۇ ئاچ قورساق ئىنقىلاب قىلىشنىڭ شەرەپلىك ئىكەنلىكىگە قەتئىي ئىشىنەتتى، ئادەتتىكى كىشىلەر چىدىيالمايدىغان جاپا - مۇشەققەتكە چىدايتتى،

ـــ ۋەزىيەت ناھايىتى ئېغىر! ـــ دېدى جېكۈ شاۋجىكۈ ئۈستەلنى ئاستا چېكىپ، ئۇنىڭ روھى ھالىتىدىن ئاز - تولا سىياسىيونلارغا خاس پۇراق چىقىپ تۇراتتى، ـــ بىز يالغۇز تەبىئىي ئاپەتكىلا ئەمەس، بەلكى يولداش خروشچېف بىلەن پرېنسىپاللىق ئىنقىلابقا دۇچ كەلدۇق...

چۇ يەنچاۋ ھەيران قالدى. ئۇ بۇنىڭدىن ئىلگىرى سوۋېت ئىتتىپاقى رەھبەرلىرىگە بىئەدەپ گەپ قىلىشقا پېتىنغان ئادەمنى كۆرمىگەنىدى. جۇڭگولۇقلارنىڭ نەزىرىدە خروشچېف لېنىن ۋە ستالىنغا ئوخشاش مۇقەددەس ئىدى. بۇ ئەقىلگە مۇۋاپىق ئىش ئىدى. گۇمانلىنىشقا بولمايتتى. «پرېنسىپاللىق ئىختىلاپ» دېگەن بۇ گەپ نەدىن چىقتى؟ ئۇ ئۆزىنىڭ ھەيران قالغان

لىقىنى يوشۇرالماي بۇ ياش «بولشېۋىك» كە ھاڭۇېقىپ قاراپ قالدى. جېڭ شاۋجىڭ ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئارىسىدىكى ساناقلىق پارتىيە ئەزالىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ بايا دېگەن گەپ بىرى تاپقان گەپ ئەمەس. بەلكىم پارتىيە ئىچىدە قانداقتۇر يېڭى بىر ھۆجەتنىڭ روھىنى يەتكۈزگەن بولۇشى ياكى بولمىسا ئۇ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئاغزىدىن يېڭى ئۇچۇرغا ئېرىشكەن بولۇشى مۇمكىن.

جېڭ شاۋجىڭ گەپنىڭ ئاخىرىنى چىقارماي:

ـــ ھە، مۇشۇنچىلىك بىلىپ قالسىڭىزلا بولىدۇ، تېخىمۇ كۆپ يولداشلارغا بىلدۈرۈپ... ـــ ئۇ ئىنتايىن چوڭقۇر بىر مەنىلىك ئارىلىق قالدۇرۇپ، تۇيۇقسىز گېپىنى توختىتىۋالدى.

چۇ يەنچاۋ ئۇنىڭ ئادەتتىكى كىشىلەر ئۇقسا بولمايدىغان مەخپىيەتنى نېمىشقا ئۇنىڭغا ئاشكارىلىغانلىقىنى، نېمىشقا گەپنىڭ ئۇچىنى چىقىرىپ قويۇپ جىم بولۇۋالغانلىقىنى بىلەلمەدى، بۇيرۇقنا بىنائەن سىنىپ مەسئۇللۇقىنى ئۈستىگە ئالغان چۇ يەنچاۋنى «قورقۇتىۋاتامدۇ» ياكى ئۆزىمۇ بۇ ئىشنى «مۇشۇنچىلىكلا» بىلگەچكە، ئۆزىنى كۆرسىتىشكە ئالدىراپ كېتىۋاتامدۇ؟ لېكىن، چۇ يەنچاۋ ئۇنىڭدىن سورىيالمايتتى، جېڭ شاۋجىڭنىڭ كەسكىن گەپ ـ سۆزلىرى ۋە روھى ھالىتى چۇ يەنچاۋغا: سەن پارتىيە سىرتىدىكى ئامما، بۇ ساڭا ئىشەنگەنلىك ھەم ساڭا قىلىنغان ھۆرمەت. ئوبدان ئاڭلىساڭلا بولدى، دەۋاتقاندەك قىلاتتى.

ـــ قىسقىسى، سىنىپىمىزنىڭ ئەھۋالى بىر قەدەر ياخشى، ـــ جېڭ شاۋجىڭ سەل قىمىرلاپ، تىك ئولتۇرغان ھالىتىنى ئۆزگەرتتى ۋە گەپ ـ سۆزلىرىمۇ سەل سىلىقلاشتى. ئۇ گەپنى خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتىدىن ئۆزى تۇرۇۋاتقان كىچىك كوللېكتىپقا يۆتكىدى، ـــ بۇرژۇئازىيە ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان شېي چېۋسى، پومېشچىك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان بەي شۇلى قاتارلىق ساۋاقداشلاردا پرىنسىپقا ياتىدىغان نارازى

گەپ ـ سۆزلەر بايقالدى. ئۇلار سىياسىي مەسىلىلەرگە ناھايىتى ئېھتىياتچان، ئەمما ئۆگىنىشنى چىڭ تۇتىدۇ...

ـــ ياخشىغۇ، ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ بىلىپ ـ بىلمەي ئېھتىياتلىق بىلەن، ـــ ساۋاقداشلارنىڭ تولىسى يىگىرمە ياشقىمۇ كىرمىگەن، ساددا، تىرىشچۇ ئوقۇش كېرەكلىكىنى بىلىدىكەن...

ـــ بىراق، بىر قىسىم مەسىلىلەر كۆرۈلۈۋاتىدۇ...

ـــ قانداق مەسىلىلەر؟

ـــ ئوغۇل ساۋاقداشلار ئارىسىدا ساغلام بولمىغان كەيپىياتلار بار، ـــ جېڭ شاۋجىڭنىڭ چىرايى ئۆزگىرىپ ناھايىتى جىددىي تۇس ئالدى. چىرايىدىن سەل ئەنسىزلىك چىقىپ تۇراتتى، ـــ ئۇلار-دا قىز ساۋاقداشلارنىڭ كەينىدىن قالايمىقان گەپ قىلىدىغان، لەقەم قويىدىغان، ئۆزلىرىچە نومۇر بېرىدىغان ئىشلار بار. كىم چىرايلىق بولسا، شۇنىڭغا بەش نومۇر، كىم سەت بولسا ئۇچ نومۇر بېرىلىدىكەن. ھەتتا خەن شىنيۆ بىلەن شيې چيۈسى ئۈستىدە «سايلام رىقابىتى» ئېلىپ بېرىلغان. خەن شىنيۆ تەبىئىي گۈزەل، شيې چيۈسى پەردىزى بىلەن گۈزەل، بىرى ئاددىي ۋە يېقىملىق، چاڭ قونمىغان ئاق نېلۈپەر، بىرى نازۇك ۋە سىپايە، چىرايلىق مودەنگۈل. ھەر ئىككىسى، داڭلىق گۈللەردىن بولسىمۇ، مودەنگۈل نېلۈپەرگە يەتمەيدۇ... ئىشقىلىپ گەپ تولا، مۇئەللىم، مۇشۇنداق پەلىپەتىش گەپلەرنىمۇ ئاڭلاپ قويۇڭ.

چۇ يەنچاۋ گەپ قىلمىدى، جېڭ شاۋجىڭ بۇگۈن گەپنى چوڭ يەردىن باشلاپ بارا ـ بارا ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلارغا چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ گەپلىرى چۇ يەنچاۋغا تېتىمىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئوقۇغۇچىلىق دەۋرلىرىنى ئەسلىدى. ئۇ ئوقۇغان سىنىپتىمۇ ئوغۇل ئوقۇغۇچىلارنىڭ ياتاقلىرىدا مۇشۇنداق تېمىلاردا گەپ ـ سۆز بولۇنۇپ تۇراتتى، بۇنداق گەپ سۆزلەرگە ئۇ ئارىلاشمايتتى. ئوغۇل ساۋاقداشلار قىز ساۋاقداشلارنى گۈلگە،

يەنە بىر نېمىلەرگە ئوخشىتاتتى، بەزىدە بۇ قىزلارغا قىلىنغان ھۆرمەتسىزلىكمۇ بولۇپ قالاتتى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئوقۇغۇچى-لىرىدىمۇ ئاشۇنداق ئەھۋال كۆرۈلۈپتۇ. يىگىرمە ياشلار ئەتراپى-دىكى ئوغۇل بالىلاردا بۇ مەسىلىلەرگە قارىتا ناھايىتى ئاسان قىزىقىش پەيدا بولىدۇ، بۇنىڭغا كەلگەندە ئۇلارغا ئۇستاز كەتمەي-دۇ. جېڭ شاۋجىڭ بايا خەن شىنيۆنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغاندا، ئۇنىڭ قەلبى سەل - پەل داۋالغۇدى. ئۇ سىنىپىدىكى نەتىجىسى ئەڭ گەۋدىلىك ھەم ئۆزى ئەڭ ئەتىۋارلايدىغان ئوقۇغۇچىنىڭ كۆڭلىنىڭ غەش بولۇشىنى ئۈمىد قىلمايتتى، باشقىلارنىڭ ئەلا-چى ئوقۇغۇچى شېي چيۈسىنىڭ ئىززەت - نەپسىگە تېگىشىنىمۇ خالىمايتتى. لېكىن ئۇ ئاخىرىدىكى «باھا» نى ئاڭلاپ، بۇنىڭدا ھېچقانداق يامان نىيەتنىڭ يوقلۇقىنى، بۇ تالاش - تارتىشلارنىڭ ئاساسىي جەھەتتىن مۇئاپىق ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭ بۇ ھەقتە پىكىر بايان قىلغۇسى يوق ئىدى...

— بۇ گەپلەرنى تاڭ جۇنشېڭ شېي چيۈسىگە دەپ ئىشنى بۇزغان، — دېدى جېڭ شاۋجىڭ سۆزىنى داۋام قىلىپ، — ئۇلارنىڭ مۇھەببەتلىشىپ يۇرگەنلىكى بۇرۇنلا يېرىم ئاشكارا تۇس ئالغان، شېي چيۈسى تاڭ جۇنشېڭنىڭمۇ بۇ پاراڭغا ئارىلاش-قانلىقىنى، ئىززەت - نەپسىگە تەگكەنلىكىنى بىلىپ، ئاچچىقىدا تاڭ جۇنشېڭدىن يۈز ئۆرگەن. تاڭ جۇنشېڭ ھازىر چېچىنى چۇشۇرۇۋېتىپتۇ.

— چېچىنى چۇشۇرۇۋېتىپتىمۇ؟

— چۇشتىن بۇرۇنقى ئىنگلىز تىلى دەرسىدە كۆرمىدىڭىز-مۇ؟ ھە راست، ئۇ بېشىغا شەپكە كىيىۋاپتۇ.

— دىققەت قىلماپتىمەن، — دېدى چۇ يەنچاۋ، — چېچىنى نېمە مەقسەتتە چۇشۇرۇۋېتىپتۇ.

— ئويلىمىغان بولغىيدىڭىز؟ — دېدى جېڭ شاۋجىڭ ئۇستەلنى چېكىپ تۇرۇپ، — راھىب بولماقچىمىش.

چۇ يەنچاۋ ئۆزىنى تۇتۇلماي پىخىلداپ كۈلۈۋەتتى. شاڭخەي-لىك يۇرتلۇقىنىڭ مۇشۇنداق قىزىق ئويۇن ئويناپدىغانلىقىنى ئۇ ئويلىمىغانىدى.

ئەمدى پاراڭ ئەركىن - ئازادە تۇس ئېلىشقا باشلىدى.

— كۈلكىلىكمىكەن؟ — دېدى جېڭ شاۋجىڭ ئاچچىق كۈلۈپ، — بۇنداق ئىشنىڭ 20 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدە-كى ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدا يۈز بېرىشى ھەقىقەتەن ئېچە-نىشلىق. نېمىدېگەن بىمەنىلىك بۇ، — جېڭ شاۋجىڭنىڭ چىرا-يىدىن كۈلكە ئۆچتى، — تاڭ جۇنشېڭ بەك چۈشكۈنلىشىپ كەت-تى. تۇنۇگۈن چۈشتىن كېيىن ئۇ باشقا سىنىپتىكى يۇرگىنە-دىن ئايرىلىپ كەتكەنلەرنى تەكلىپ قىلغان، ئۇلار كىرلىك ۋە تاغارلارنى ئارتىشىپ، باشلىرىغا پاناما قالپىقىنى كىيىشىپ مەكتەپ دەرۋازىسى ئالدىدا قوللىرىنى تۇتۇشۇپ خاتىرە سۈرەتكە چۈشكەن. يەنە تېخى ئالىتاغىل ۋارقىرىشىپ...

— نېمە؟

— پۈتۈن دۇنيا پرولېتارلىرى بىرلىشەيلى، دېگەن ناخشە-نى ئېيتقان.

جېڭ شاۋجىڭنىڭ چىرايى غەزەپلىك تۇس ئالدى، چۇ يەنچاۋ قاقاقلاپ كۈلۈۋېتىشتىن ئۆزىنى تۇتالمىدى.

— بۇ ھېچقانچە ئىش ئەمەسكەنغۇ! — دېدى ئۇ، — ياش-لارنىڭ كەيپىياتى مۇقىم بولمايدۇ، ئاسان ئاچچىقلىنىدۇ، ئۇب-دان يېتەكلىسەكلا، ھېچقانداق مەسىلە چىقمايدۇ. تاڭ جۇنشېڭ بىلەن ئۆزۈم پاراڭلىشىمەن. ھە راست، ئۇنىڭ ئاكتىپچانلىقىنى قوزغاپ، مۇشۇ ئىقتىدارىنى نورمال مەدەنىي مەشغۇلاتلارغا قا-راتساڭلار بولمامدۇ؟ مەكتەپ قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەش ژاقتە-غىمۇ ئاز قالدى...

— راست، مەنمۇ شۇنداق ئويلىغان، ئۇنى مەكتەپ قۇرۇل-غانلىقىنى تەبرىكلەش سەنئەت كېچىلىكىدە ئازراق كۈچ چىقار-

سۇن دېگەن خىيالىم بار ئىدى. ئۇ ماڭا يوغانچىلىق قىلىپ، بوينىنى تولغاپ يۈرىدۇ...

— سىلەر قانداق نومۇرلارنى تەييارلىدىڭلار؟ — قىزىقىپ سورىدى چۇ يەنچاۋ ئۇنىڭدىن.

— ھە.... جېڭ شاۋجىڭ بىر ئورام قەغەز بار قولىنى ئۇستەلگە قويۇپ، — كەسپىي ئالاھىدىلىكىمىزنى جارى قىلدۇ- رۇپ ئىنگلىز تىلىدا ئوپېرا ئورۇنلىماقچى بولۇۋاتىمىز، شېكىس- پېيرنىڭ «خاملېت» درامىسىدىن ئارىيە...

— ھە! بەك ياخشى بوپتۇ، — چۇ يەنچاۋ ئېغىز مەشقىنى ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈشكە جۈرئەت قىلغان ئوقۇغۇچىلىرى ئۇ- چۇن خۇشال بولۇپ، تولۇپ - تاشقان ئىشەنچ بىلەن جېڭ شاۋجىڭغا قاراپ، — سىز رېژىسسورلۇق قىلىڭ! — دېدى.

— ھىم، — دېدى جېڭ شاۋجىڭ ئىككىلەنمەي بېشىنى لىڭشىتىپ، — نەچچە كۈندىن بېرى دەرستىن سىرتقى ۋاقىتلار- دا شۇ ئىشنىڭ تەييارلىقى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتىمەن... — ئۇ قولىدىكى بىر ئورام قەغەزنى مىجىقلاپ ئولتۇراتتى.

— روللارنى تەقسىم قىلىپ بولدۇڭلارمۇ؟

— ھەئە، بەك قىيىنكەن! — دېدى ئۇ پىلان ۋە ئادەم كۈچلىرىنى جاي - جايىغا ئورۇنلاشتۇرۇش توغرىسىدا گەپ قىلىۋاتقان كاتتا رېژىسسورەك ياكى زور قوشۇنغا قوماندانلىق قىلىۋاتقان گېنېرالدەك قوللىرىنى يېيىپ، — ئون ئالتە ئوقۇ- غۇچىنىڭ ھەممىسى چىقمىسا بولمىغۇدەك، پارچە - پۈرات رول- لارغا باشقا سىنىپنىڭ بالىلىرىنى يارەمگە «ئالاھىدە تەكلىپ» قىلمىساق بولمايدىكەن. سەھنە سۆزى ئاز، ئۇلار سۆزلىمىسىمۇ بولىدۇ، باش رول بىر مەسىلە بولۇپ قالدى، باش رولغا چىقماق بەك تەس.

— سىزنىڭچە خاملېتنىڭ رولىغا كىم چىقسا بولىدۇ؟

— بىز بىرىنچى بولۇپ مۇشۇ قىيىن مەسىلىگە يولۇقتۇق.

ئون ئىككى ئوغۇل ئوقۇغۇچىنىڭ ئارىسىدىن تاللاپ باقتىم، بەزىلىرىنىڭ بويى پاكار، بەزىلىرىدە سالاپەت يوق، بەزىلىرى ئىنگلىز تىلىدا خام...

— باشقا سىنىپنىڭ بالىلىرىنى «تەكلىپ» قىلساق بولمايدۇ، خاملىت رۇسچە گەپ قىلسا بولمايدۇ — دە! — چۇ يەنچاۋ جېڭ شاۋجىڭ ئۈچۈن ئەستايىدىل ئويلىنىۋاتاتتى. جېڭ شاۋجىڭ ھەقىقەتەن قىيىن تېمىنى تاللىغانىدى.

— لېكىن، باش رولغا كەلگەندە بولدىلا دېگىلى بولمايدۇ، قۇشقۇنغا ئولتۇرۇۋالساق تېخىمۇ بولمايدۇ، قايتا - قايتا ئويلىنىش ئارقىلىق مۇۋاپىق نامزاتتىن بىرنى تاپتىم، يەنە كېلىپ ئۆزىمىزنىڭ سىنىپىدىن! — جېڭ شاۋجىڭ شۇنداق دەپ گېپىنى توختىتىۋالدى.

— كىم ئۇ؟ — سورىدى چۇ يەنچاۋ ئەجەبلىنىپ.

— سىز، چۇ مۇئەللىم! — جېڭ شاۋجىڭ ھەييارلىق بىلەن كۈلدى، ئۇنىڭمۇ كۈلىدىغان چاغلىرى بولىدىكەن - ھە!

— ياق، بولمايدۇ، بولمايدۇ، — جېڭ شاۋجىڭ ئۇنى قاتتىق قورقۇتۇۋەتكەندى، — مەن قىلالمايمەن، مەن سەھنىگە چىقىپ باقمىغان، مۇنبەرگە چىقىپ يېڭى دەرس ئۆتكەن چاغلاردا قىزىرىپ كەتكەنمەن.

— ھازىر ئادەتلىنىپ كەتتىڭىزغۇ! — دېدى جېڭ شاۋجىڭ قول ئاستىدىكى ئادەمنى قايىل قىلغاندەك ياكى ئۇنى ئىلھاملاندۇرۇۋاتقاندەك تەلەپپۇزدا، — سىزنىڭ ئىنگلىز تىلى سەۋىيىڭىزگە گەپ كەتمەيدۇ، ئوبراز، تەقى - تۇرۇق، خاراكتېر جەھەتتىن سىز ناھايىتى مۇۋاپىق، پۈتۈن سىنىپتىكى ساۋاقداشلارنى ئۈمىدسىزلەندۇرۇپ قويماسلىقىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن. بۇ سىنىپىمىزدىكىلەرنىڭ پۈتۈن مەكتەپتىكى ئوقۇتقۇچى - ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئالدىدا بىرىنچى قېتىم سەھنىگە چىقىشىمىز، مەكتەپ قۇرۇلغانلىقىنى تەبرىكلەش كۈنى نۇرغۇن مەكتەپداش-

لار، پىشقەدەم باشلىقلار كېلىدۇ، ئويۇنمىزنى كۆرىدۇ، مۇ-ۋەپپەقىيەت قازىنىشىمىز كېرەككى، مەغلۇپ بولماسلىقىمىز كېرەك. چۇ مۇئەللىم، زىممىڭىزدىكى يۈك ئېغىر!

ــ ياق، ياق... ــ دېدى چۇ يەنچاۋ ئۆزىنىڭ قاملاشتۇ-رالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ. ئۇ ئۆزىنى ئۆز كەسپىدىن باشقا ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە ئىشەنچىسى يوقتەك چاغلايتتى. چۇ يەنچاۋ ھايا-جان بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ جېكۇ شاۋجىڭ بىلەن تالاشتى، ــ مە-نىڭ خاراكتېرىم قانداقسىگە خاملىتىنىڭ خاراكتېرىگە ئوخشە-سۇن؟ خاملىت كەم سۆزدەك كۆرۈنگىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە ئىنتايىن سىرلىق، ئىنتايىن قەيسەر، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا غايەت زور كۈچ ــ قۇدرەت يوشۇرۇنغان. ئۇنىڭ سىرالىق بولىۋېلىپ دېگەن تاقا ــ تۇققا گەپلىرى يەر ــ زېمىنىنى لەرزىگە سېلىپ، جىن ــ شايتانلارنى يىغلىتىۋېتىدۇ. «يىغلىيالامسىز؟ ئۇرۇشا-لامسىز؟ ئاچلىق ئېلان قىلالامسىز؟ تېنىڭىزنى قىيما ــ چىيما قىلىۋېتەلەمسىز؟ بىر كۈب ئاچچىقسۇنى ئىچىۋېتەلەمسىز؟ پۈ تۈن تىمساھنى يەۋېتەلەمسىز؟ بۇ ئىشلارنى مانا مەن قىلالاي-مەن!...» ــ چۇ يەنچاۋ قوللىرىنى چۈشۈرۈپ، نائىلاج كۈل-دى، ــ بۇ، مېنىڭ قولۇمدىن كېلەمدۇ؟ بۇنداق رولنى ئويناپ-مايمەن...

ــ ياق، بۇ بىر ئابزاس سەھنە سۆزىنى ناھايىتى ياخشى دېدىڭىز! ــ دېدى جېكۇ شاۋجىڭ ھاياجان بىلەن ئۇستەلنى ئۇ-رۇپ تۇرۇپ. ئۇنىڭ تۇرقى ئارتىسنى سىناۋاتقان كاتتا رېژىس-سورنىڭ تۇرقىغا ئوخشايتتى، ئۆزىنى ئۇستاز ئورنىغا قويۇپ گەپ قىلىۋاتاتتى، ــ بولدى، خاملىتتىن خاتىرجەم بولدۇم! ــ جېكۇ شاۋجىڭ چۇ يەنچاۋغا مەسلىھەتلىشىدىغان ئىمكانىيەت قال-دۇرمىدى.

ــ سىز يەنە ئويلىنىپ كۆرۈڭ، ئوغۇل ساۋاقداشلارنىڭ ئارىسىدىن تېخىمۇ مۇۋاپىق بىرى تېپىلىپ قالار، ــ چۇ يەنچاۋ

يەنىلا ئۇنىمىدى، ــ تاڭ جۇنشىڭ قانداقراق؟

ــ بولمايدۇ، ھەرگىز بولمايدۇ! ــ جېڭ شاۋجىڭ ئۇنى رەت قىلىۋەتتى، ــ ئۇ دېگەن ئاق پىشماق، ئىنچىكە بەل، بول-مايدۇ، ھازىر ئۇنىڭ كەيپىياتى ياخشى ئەمەس، ئىنگلىز تىل-ىنىمۇ راۋان تەلەپپۇز قىلالمايدۇ، ئۇ ھېلىقى نەس باسقان پولوز-يۇسىنىڭ رولىنى ئالسا بولىدۇ، رول قىسقا، خاملىقت قىلىچ بىلەن ئۆلتۈرۈۋەتسە، ئۇ سەھنىدىن چۈشۈپ كەتسە بولىدۇ...

ــ باشقا روللارغا ئادەم سەپلەپ بولدۇڭلارمۇ؟

ــ ئاساسەن سەپلەپ بولدۇق، ــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ بار-ماقلىرىدىن «قاس» چىقىرىپ، ــ دانىيە پادىشاھىنىڭ رولىنى بەي شۇلى ئويناپدۇ، ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى ياخشى ئەمەس، شۇڭا قەھرىمانلارنىڭ رولىنى تالىشىشتىن خىجىل بولدى، مۇ-شۇ رولغا ئۆزىنى مەلۇم قىلدى. ئۇنىڭ مۇغەمبەرلىك قىلىپ توغرا جاۋاب بەرمەيدىغان خاراكتېرى پادىشاھنىڭ خاراكتېرىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، خانىشنىڭ رولىنى، ئامال يوق ئۆزۈم ئالىدە-غان بولدۇم، لۇ شيۇجۇغا دېسەم ئۇنىمىدى، شيې چيۇسىگە دېسەم، ئۇمۇ ئۇنىمىدى، ئەسكى ھەم بەختسىز بۇ ئايالنىڭ رولىنى ياراتمىغان ئوخشايدۇ، ئويىنىغانغا نېمە بولاتتىكىن؟ ئو-يۇن تۇرسا! شيې چيۇسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلمەن، ئۇنىڭ ئوپىلىيانىڭ رولىنى ئالغۇسى بار...

ــ سىز ئوپىلىيانىڭ رولىنى كىمگە بەرمەكچى بولۇۋاتە-سىز؟ ــ دەپ سورىدى تۇيۇقسىزلا ئۇنىڭدىن چۇ يەنچاۋ.

ــ ئەلۋەتتە خەن شىنيۆگە بېرىمەن! ــ دېدى جېڭ شاۋ-جىڭ ئىككىلەنمەي، ــ ئۇنىڭ ئوبرازى، خاراكتېرى ناھايىتى ياخشى، خەن شىنيۆ پاك، ساددا، ئۇياتچان، يەنە سەل ئۇياتچاڭ-لىق ۋە غەمكىنلىك قوشۇلسا، ئۇ ئوپىلىياغا شۇنداق ئوخشايدۇ، قىل سىغمايدۇ!

ــ ئوپىلىيانىڭ رولىنى ئۇ ئويناپدىكەندە! ــ دېدى چۇ

يەنچاۋ پىچىرلاپ، ئۇنىڭ قوشۇلىدىغانلىقىنى ياكى قارشى تۇرىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى.

ــ مەن خەن شىنيۆگە دېدىم، ئۇ قوشۇلدى، ــ دېدى جېك شاۋجىڭ ــ گەپ سىزدە قالدى. مېنىڭچە، ئۇنىڭ بىلەن بىللە رولغا چىقسىڭىز، راۋۇرۇس ماسلىشىپ كېتىسىلەر...

ــ نېمىشقا بۇنداق دەيسىز؟ ــ دېدى چۇ يەنچاۋ بىردىنلا ھەيران بولۇپ، ئۇ جېك شاۋجىڭنىڭ نېمىشقا «راۋۇرۇس» دېگەن گەپنى ئىشلەتكەنلىكىنى بىلمىدى.

ــ بۇ ناھايىتى ئاددىي، ــ دېدى جېك شاۋجىڭ ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن، ــ ھەر ئىككىڭلار ئاساسلىق ئارتىس، سەھنە سۆزۈڭلار پۈتكۈل ئوپېرادا ئەڭ ياخشى، كۆپچىلىك بىردەك ئېتىراپ قىلغان سۆز. «تەمتىرەش» تىن، «كېكەچلەش» تىن ئەنسىرىمەيسىلەر، ئاساسىي زېھنىڭلارنى پېرسوناژلارنىڭ ئىچكى ھېسسىياتىنى قېزىشقا قاراتساڭلار، رول ياخشى چىقىدۇ.

ــ ھەي... ــ دېدى چۇ يەنچاۋ خۇددى رولغا كىرىۋاتقاندەك ئۆز ـ ئۆزىگە گەپ قىلىپ، ــ ياق، ياق، بەك قىيىن، بۇ رولنى ئويىنىماق بەك قىيىن، ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى ئۇزاتقاندا سەھنىگە چىقىپ قەبرىسىگە سەكرەپ چۈشەمدىمەن؟« بۇنداق ئېغىر ھەسرەتنى كۆتۈرۈشكە كىمنىڭ يۈرىكى چىدايدۇ؟ كىمنىڭ ئاھۇ پىغانلىرى ئاسمان سەييارىلىرىنىمۇ جايىدا قاتۇرۇپ قويالايدۇ؟ ماڭا ئۇ مەن، دانىيە شاھزادىسى خاملېت!» بۇ... بۇ بەك قىيىن!

ــ Very good ــ دېدى جېك شاۋجىڭ كۈلۈپ، ــ مۇشۇنداق كەيپىيات كېرەك، قانچە قىيىن بولسا شۇنچە ياخشى!

جېك شاۋجىڭ ئۈستەلدىكى بىر ئورام قەغەزنى چۇ يەنچاۋنىڭ ئالدىغا ئىتتىرىپ قويدى، ــ كىتابنى بېسىپ بولدۇق، ئاۋۋال پىششىق تونۇشۇپ چىقىڭ، لېكىن بۇ رول سىز ئۈچۈن ھېچگەپ ئەمەس. شېكسپېرنىڭ ئەسەرلىرىنى سىز يادلاپ بېرەـ

لەيسىز. ۋاقىت چىقىرىپ خەن شىنيۇ بىلەن مەشىق قىلىشلار...

چۇ يەنچاۋ شاپىگرافتا بېسىلغان كىتابنى قولىغا ئېلىپ ۋاراقلاپ كۆرۈپ، دەككە - دۈككە ئىچىدە:

— قارىغاندا، ماۋا بېسىم ئىشلىتىدىغاندەك قىلىسىز، — دېدى

— توغرا — دېدى جېك شاۋجىك كەسكىن تۇردە، — مەن ھەر بىر ئارتىسقا ئېنىق تاپشۇردۇم: بۇ سىياسىي ۋەزىپە، سىنىپ كوللېكتىپىنىك شان - شەرىپى ئۈچۈن ئۇلار ياخشى ئويناپدۇ.

چۇ يەنچاۋ نائىلاج ئۇلۇغ - كىچىك تىندى. بۇ «ۋەزىپە»، يەنە كېلىپ «سىياسىي تۈس» ئالغان ۋەزىپە ئىكەن، دېمەك، مەسىلىھەتلىشىشكە ئورۇن يوق ئىدى. جېك شاۋجىنىك گەپنى يىراقتىن ئەگىتىپ، يېرىم كۈن سىياسەت سۆزلىگەنلىكىنىك مەقسىتى مۇشۇمىدۇ؟ تېخىمۇ قىزىق يېرى، جېك شاۋجىنىك تاللىغىنى ھازىر ئېقىۋاتقان «ئىنقىلاب نامىدىن» دېگەن تېياتىر بولماستىن، بەلكى ھېچقانداق «ئىنقىلاب» پۈرىقى يوق «خام-لېت» ئىدى: قارىمامدىغان بۇ يۇمران سىياسەتچىگە!

جېك شاۋجىك زەپەر قۇچۇپ، ياتاقتا چاقماق تېزلىكىدە قايتتى، ياتاقتا خەن شىنيۇ ئۆزى يالغۇز رېژىسسور بەرگەن كىتابقا قاراپ، كۆيۈپ - پىشىپ سەھنە سۆزىنى يادلاۋاتاتتى:

قىزچاق، قىزچاق، ئاڭلاپ قويغىن، ئۇ كەتتى بۇ جاھاز-

دىن،

كەلمىشى يوق ئەمدى مەڭگۇ بۇ جاھانغا قايتمىدىن.

پۈركىنىپتۇ ئۇنىڭ بېشى يايپېشىل ئوت - گىياھقا،

ئۇنۇپتۇ مۇڭ - ئۆسۈملۈكلەر پۈتلىرىنىڭ ئۈستىدىن.

جېك شاۋجىك ياتاقتا ئۈسۈپ كىرىپ:

— ھەي، گۈزەل ئوپلىيا! — دېدى.

خەن شىنيۇ ئۇنىڭغا قاراپ قويۇپ، تۆۋەندىكى سەھنە سۆزد-

نى ئوقۇدى:

يامغۇردەك تۆكۈلىدۇ ئاڭا قىزىل گۈل بەرگى،
شۇ گۈللەردە شەبنەم كەبى يالتىرايدۇ كۆز ياشلار،
ئۇزاتماقتا يەرلىكىگە يىغلاپ ئۇنى يۇرت ئەھلى.

جېڭ شاۋجىڭ خەن شىنيۆنىڭ مۇرىسىگە ئۇرۇپ:

ــ ھەي، سىزگە سەھنە سۆزى سۆزلەۋاتقىنىم يوق، شۇنى ئۇقتۇرۇپ قويماي، خاملىت بار بولدى!

ــ شۇنداقمۇ! ــ دېدى ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئوپېرا ۋەقەلىكى ئىچىدىن رېئاللىققا قايتقان شىنيۆ، ئەر پېرسوناژنى تاللاش ئۈ كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان مەسىلە ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئويۇن قويۇش بولسىمۇ، ئەمما كۆرۈمسىز بىر ئەرنىڭ سەھنىدە ئۇنىڭغا: «مەن بۇرۇن سىزنى ھەقىقەتەن ياخشى كۆرگەن» دېيىشىنى تەسەۋۋۇر قىلالمايتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇمۇ ئۇنىڭغا كىتابتىكىگە ئوخشاش: «راست، جانابىي ئالىيلىرى، مېنى ياخشى كۆرگەنلىكىڭىزگە مەنمۇ ئىشەنگەن» دېيىشى كېرەك ئىدى، بۇ ھال ئۇنىڭغا بىر قىسما تۇيۇلاتتى. ئۇ بىتاقەت بولۇپ جېڭ شاۋجىڭدىن:

ــ خاملىت كىم؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئۆزىڭىز پەرەز قىلىڭ! ــ جېڭ شاۋجىڭ رېژىسسور بولغان ئۆزىنىڭ ئارتىس تاللاشقا قويغان يۈقىرى ئۆلچىمىنى، خىزمىتىنىڭ قىيىنلىقىنى ۋە نوپۇزىنىڭ چوڭلۇقىنى كۆز - كۆز قىلىش مەقسىتىدە ئۇنى بىر دەم ئويلىنىشقا سالماقچى بولدى، ــ بۇ خاملىت ئەڭ سالاپەتلىك، ئەدەبىيات ساھەسىدە بىلىمى كەڭ، خاراكتېرى ئۆزگىچە، ئىنگلىز تىلىدىمۇ ئەڭ ياخشى. بايام رولنى ئېلىپ كۆرۈپ باقتى، قالتىس ياخشى بولدى، گۈزەل ئوپېلىيا چوقۇم رازى بولىدۇ دەپ ئويلايمەن!

جېڭ شاۋجىڭ چىرايلىق گەپلەرنى تولا قىلىپ شىنيۆنى ئىسەنگىرىتىپ قويدى، سىنىپىدىكى ئون ئىككى ئوغۇل ئوقۇغۇ-

چى ئۇنىڭ كاللىسىدىن بىر - بىرلەپ ئۆتتى، لېكىن ئۇنى كۆز ئالدىغا زادىلا كەلتۈرەلمىدى. ئۇ بىتاقەت بولۇپ:

— زادى كىم؟ مۇڭاپىق بىرى بولمىسا ئويۇنمايمەن! — دېدى.

— چۇ يەنچاڭ! — جېڭ شاڭجىڭ بىردىنلا جاكارلىدى، ئۇ مۇئەللىم بولمىغان مەيداندا ئۇنىڭ ئىسمىنى يۈرەكلىك ئاتىدى، بۇنىڭ نېمە كارايىتى؟ بۇ گۇرۇپپىغا ئۇ رېژىسسورلۇق قىلىدىغان تۇرسا!

— ھە، چۇ مۇئەللىم! — شىنيۆ خۇشاللىقىدا توڭلۇۋەتتى، — ھەي، مەن نېمىشقا ئۇنى خىيالىمغا ئەكەلمىگەندىمەن؟ ساڭاقداشلارنى ئويلاپ يۈرۈپتىمەن.

— ئۇ بىزنىڭ ساڭاقدىشىمىز بولۇشقا رازىمەن، دېمىگەندىمىدى، — دېدى جېڭ شاڭجىڭ مەغرۇر ھالدا، — كۆتمىگەن يەردىن چىقىپ، تەييارلىقسىز تۇرغاندا ھۇجۇم قىلدىم، ئىنقىلابىي تەدبىرىم ئالدىدا ئۇ نائىلاج قالدى.

— ئۇ قوشۇلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى شىنيۆ ئەنسىرەپ.

— قوشۇلدى، قوشۇلدى! — دېدى جېڭ شاڭجىڭ خۇشال ھالدا، — مېنىڭ بۇ ئوپېرايىمنىڭ يېرىمى تۈگىدى. «4 - ماي» غا ئاز قالدى، ڭاقىتنى چىڭ تۇتۇپ سەھنە سۆزىنى پىشىق يادلاڭ، چۇ يەنچاڭ بىلەن بىللە مەشىق قىلغىنىڭلار ياخشى، شۇنىڭدا ھېسسىيات ئالماشتۇرۇش بولاتتى، ڭەقەلىككە ئاسانلا كىرىپ كېتەلەيتىڭلار...

— خاتىرجەم بولۇڭ، رېژىسسور! — دېدى شىنيۆ خۇشال ھالدا، — مەن چوقۇم بار كۈچۈم بىلەن تىرىشىمەن، سىز تاپشۇرغان «سىياسىي ڭەزىپە» نى ئورۇندايمەن!

كارىدوردا بىرىنىڭ جىددىي ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى، ئارقىدىنلا ئىشىك «جالاق» قىلىپ ئېچىلىپ، سىرتتىن يۈگۈرۈپ كىرگەن لۇ شيۈجۇ شىنيۆنىڭ ئۇستىگە چۈشكىلى قىل قالدى.

ـــ ھەي، لۇشيۇجۇ! ـــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ، ـــ سىزنى ئاۋارە قىلىشقا مەجبۇرمەن، يېنىمدا تۇرۇپ دېدەكىنىڭ رولىنى ئويناپ بېرىڭ، بولامدۇ؟

لۇ شيۇجۇ ئۇنىڭ گېپىگىمۇ پەرۋا قىلمىدى:

ـــ چاققان، چاققان! خەن... شىنيۆ... ـــ دېدى.

شىنيۆ تېڭىرقاپ قالدى:

ـــ نېمە بولدى؟ بۇنچىلىك بوپكەتكۇدەك نېمە ئىش بولدى؟...

لۇ شيۇجۇ جىددىيلەشكەنسېرى گېپىنى تېپىپ قىلالماي، پوكاندەك قىزىرىپ كەتكەندى. ئۇ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ ھاسىراپ تۇرۇپ:

ـــ تېلېفون... سىزنى تېزراق كەلسۇن دەيدۇ، دادىڭىزنىڭ... ياريسى ئېغىركەن...

ـــ ھە؟! ـــ شىنيۆنىڭ تۇيۇقسىز چاقماق سوقۇۋەتكەندەك چىرايى شۇئان تاتىرىپ «خاملېت» نىڭ كىتابى قولىدىن چۈشۈپ كەتتى. مۇزلاپ كەتكەن قوللىرى ياپراقتەك تىترەيتتى. ئۇ ئالمان ـ تالمان لۇ شيۇجۇنىڭ بىلىكىنى تارتقۇشلاپ كەتتى:

ـــ نېمە... نېمە...

ـــ كونكرېت ئەھۋالنى... سوراشقا مەنمۇ ئۇلگۈرەلمىدىم... جىددىي تېلېفونكەن، دادىڭىزنىڭ ئىدارىسىدىن كەپتۇ...

ـــ دادام... ھازىر نەدىكەن؟

ـــ تۇڭ... تۇڭرېن دوختۇرخانىسىدىكەن!

جېڭ شاۋجىڭ كەسكىن ھالدا:

ـــ خەن شىنيۆ، سىز دەرھال مېڭىڭ! مەيلى قانداق ئىش يۈز بەرسۇن، چوقۇم ئۆزىڭىزنى تۇتۇۋېلىڭ، ـــ دېدى.

شىنيۆ ھېچنېمىگە قارىماي ياتاقتىن ئېتىلىپ چىقىپ، ئاستىدىكى قەۋەتكە يۈگۈردى. ياريسى ئېغىرمۇ؟ دادام قانداقسىگە ئېغىر يارىلانغاندۇ؟ ئوتتا كۆيۈپ يارىلانغانمىدۇ؟ بىر يېرىگە بىر

نەرسە كىرىپ كەتكەنمىدۇ؟ ماشىنا سوقۇۋەتكەنمىدۇ؟ دادامنىڭ خىزمىتى بۇنداق خەتەرلىك ئېھتىمالدىن يىراق، بۇ مۇمكىنمۇ؟ . . . مەيلى قانداق ئىش يۈز بەرسۇن. . . بۇ گەپ نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ ئۇ بۇنى ئويلاشقىمۇ پېتىنالمىدى، قاندق ئەھۋال يۈز بېرەر؟ دادامنىڭ يارىسى قانچىلىك دەرىجىدە ئېغىردۇ؟ . . . ئاھ، ھەرقانداق بىر ئىش يۈز بېرىشى مۇمكىن، تەقدىر ئەزەلدىن ھەرقانداق كىشىگە رەھىم قىلغان ئەمەس! ئۇ دادىسىدىن ئايرىلىپ قالسا بولمايتتى، كىچىكىدىن تارتىپلا دادىسىغا يۆلىنىپ كەلگەنىدى، ئۇنىڭ تۇنجى ئىنگلىز تىلى مۇئەللىمى دادىسى ئىدى، دادىسى ئۇنىڭ بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىغا كىرىشىنى قەتئىي قوللىغان. . . دادىسى ئائىلىسىنىڭ تۈۋرۈكى ئىدى. . . ئاھ، دادا، دادا!

خەن شىنيۆ مەكتەپنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ 32 - يول ئاپتوبۇس بېكىتىگە قاراپ چاپتى، يارىسى ئېغىر! يارىسى ئېغىر! دېگەن گەپ كاللىسىدىن نېرى كەتمەيتتى. ئۇ ھېچنېمىنى ئويلىمايتتى، كاللىسى قۇپقۇرۇق ئىدى، دادىسىنى تېزراق كۆرۈشنى ئۈمىد قىلاتتى.

- خەن زىچى تۆكرېن دوختۇرخانىسىنىڭ جىددىي قۇتقۇزۇش بۆلۈمىدە كارىۋاتتا سوزۇلۇپ ياتاتتى. باش، بىلەك، پۇت ۋە مەيدىسىنىڭ. . . ئېچىشىپ ئاغرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلاتتى. بىرىنىڭ قولى ئۇنىڭ بەدىنىنى سىلايتتى، مەيدىسىدە مۇزدەك تىكشىغۇچ ئۇيان - بۇيان ماڭاتتى. كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتاتتى، كۆزلىرىنى ئاچقۇدەك ماغدۇر يوق ئىدى.

ـــ يارا ئاغزىنى تازىلاڭلار، ئاغرىق توختىتىش ئوكۇلى ئۇرۇڭلار، شامالداپ قالمىسۇن! ـــ خەن زىچى دوختۇرنىڭ سېستىرالارغا بۇيرۇق ئاھاڭىدا قىلغان سۆزىنى ئاڭلايتتى، ـــ ئاندىن رېنتگېنغا ئېلىڭلار، قوۋۇرغىلىرىنىڭ سۈنغان ئەھۋالى-

نى ئېنىقلاش كېرەك. . .

ــ ئاللا! قوۋۇرغىلىرى سۇنغان ئوخشىمامدۇ؟ ــ بۇ خەي هاممىنىڭ يىغا ئارىلاشقان ئەنسىز ئاۋازى ئىدى.

ــ تىنچ بولۇڭلار، يىغلىساڭلار بولمايدۇ. . .

ــ قانداقمۇ يىغلىماي تۇرالايمىز؟ ــ بۇ خوتۇنىنىڭ ئاۋازى ئىدى، ــ دوختۇر، بىز بىر ئۆيلۈكنىڭ جېنى ئۇنىڭ قولىدا، ياخشى كۈننىڭ يامىنى بولۇپ قالسا، بىز. . . ــ خوتۇنى گېپىنى داۋاملاشتۇرالماي ھەسرەت بىلەن يىغلاپ كەتتى.

ــ قارا سېنى، ھەدىسىلا يىغلايدىكەنسەن، يىغلىغانىنىڭ نېمە پايدىسى؟ ــ بۇ ئوغلىنىڭ ئاۋازى ئىدى، ــ بولدى يىغلىما، دوختۇرلار كۆڭۈل قويۇپ داۋالاپ ساقايتىدۇ.

ــ تېخنىشىڭ، سەن مېنىڭ كۆڭلۈمنى چۈشەنمەيسەن! ــ بۇ يەنە خوتۇنىنىڭ ئاۋازى ئىدى، ــ داداڭ ھەر كۈنى ئىشقا ماڭغاندا، ئۈنى چارچاپ كېتەمدىكىن، ماشىنا سوقۇپتەمدىكىن دەپ يۈرىكىم سۇ ئىدى، ئاتمىشقا بىرىپ قالدى، دىققەت قىلمىغان بىلەن بولمايتتى، ئېھتىيات قىل، دەپ كېتىمەن، قېرىشقاندەك ئۇ گېپىمنى يەنە قۇلىقىدا تۇتماپتۇ. بۇ بىزگە نېمە كۈن ئەمدى؟. . .

خەن زىچىنىڭ مەيدىسى بىر پەس سانجىپ ئاغرىپ كەتتى. ئۇ ئازابلىق ئىڭراپ كۆڭلىدە: يىغلا، مەندىن ئاغرىن، مەن سېنىڭ گېپىڭنى ئاڭلاپ مۇشۇ بالاغا يولۇقتۇم. ئۇ بۇ بالا ــ قازا يۈز بېرىشتىن ئىلگىرىكى ئىشلارنى ئەسلىدى. . .

ئۇ بۇگۈن چۈشتىن بۇرۇن كۈندىكىدەك ئىشخانىسىدا ئۈستىلىگە كېلىپ ئولتۇردى. ئىستاكانغا ئاچچىق پەملچاينى دەملەپ قويۇپ، ئۈستەل ئۈستىدىكى نۇرغۇن ماتېرىياللارنى ئاچتى. بۇ ئۇنىڭ 1951 ــ يىلىدىن تارتىپ ئالاھىدە ھۈنەر ــ سەنئەت بۈيۈملىرى ئىمپورت ــ ئېكسپورت شىركىتىدە ئىشلىگەندىن بۇيان قولىدىن ئۆتكۈزگەن ۋە كۆزدىن كەچۈرگەن قىمى-

مەتلىك قاشتاش بۇيۇملىرىغا ئائىت مۇكەممەل خاتىرىسى ئىدى. بۇ، ئائىلىسىدىكى «مەخپىي ھۇجرا» دا يىغىپ ساقلاپ كېلىۋاتقان بۇيۇملارنى ئۆز ئىچىگە ئالمايتتى. ئەلۋەتتە، چىجىنجەينىڭ ئازادلىقتىن بۇرۇن ۋەيران بولۇپ كەتكەنلىكىنى كەسىپداشلىرىنىڭ ھەممىسى بىلەتتى. يىغىپ ساقلىغان بۇيۇملىرىنىڭ ھەممىسى قولىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇ قاشتاش بۇيۇملىرىنى پەرقلەندۈرۈش جەھەتتە قازانغان نام - ئابرۇيى بىلەن ئازادلىقتىن كېيىن قۇرۇلغان دۆلەت ئىگىلىكىدىكى شىركەتكە تەكلىپ قىلىنىپ دۆلەت كادىرى بولۇپ قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ-لىپ بېرىلغان دۆلەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىك ھەرىكىتىدە مال - مۈلكى ئۇنىڭ مال - مۈلكىگە يەتمەيدىغان دۇكاندار-لار، كارخانا خوجايىنلىرى كاپىتالىست، كىچىك دۇكان خوجا-يىنى بولۇپ باشقا بىر تۈرلۈككە چۈشۈپ قالدى. بەزىلەر ئىختىيارسىز خورسىنىپ: «خەن ئەپەندى ھەقىقەتەن زامانىنى چۈشىنىدىغان دانىشمەن ئىكەن، تازا ۋاقتىدا ۋەيران بولدى!» دەيىشەتتى. لېكىن ئۇ كۆڭلىدە بىلەتتى، بۇ پەقەت تارىخىي ئۇقۇشماسلىق ئىدى. ئۇ ئۆزىنى ئىنقىلابقا مەقسەتلىك بېغىشلى-غان ئەمەس ئىدى، ئەمما قىممەت باھالىق بۇيۇملارنى مۇشۇ سەۋەبتىن ساقلاپ قالغانىدى. داغدۇغىلىق سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشمۇ ئۇنىڭ بىر تال مويىنى يۇلالمىدى. ئۇ بۇنىڭ ئۈچۈن ئىچىدە خۇشال بولاتتى ھەم چەكسىز غەم - قايغۇغا پاتاتتى، «مەخپىي ھۇجرا» سى ئاشكارىلىنىپ قالسا، پالاكەت باستى دېگەن شۇ ئىدى، ئۇ بۇنى بىلەتتى... ئۇ دەككە - دۈككە ئىچىدە ئىخلاس بىلەن خىزمەت قىلاتتى. ئۆزىنى ھەمىشە «تور-دىن چۈشۈپ قالغان بېلىق» ھېسابلايتتى، ئۆزىنىڭ بۇ تورغا قاچان قايتا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى بىلمەيتتى. شۇ كۈن يېتىپ كېلىپ، نىقابى پۈتۈنلەي يىرتىپ تاشلانسا، ئۇ يۈزىنى قانداق كۆتۈرۈپ يۈرىدۇ؟ ئۇ شۇ كۈن ھەر ۋاقىت كېلىدىغاندەك، شۇ

كۇننىڭ كېلىپ قېلىشىدىن قورقاتتى. ئۇ «تور»نىڭ سىرتىدا تۇرۇپمۇ، خۇددى «كاپىتالىست» دەپ رەسمىي قالپاق كىيگەن-لەرگە ئوخشاش، «پايدىلىنىش، چەكلىنىش، ئۆزگىرىش» رو-لىنى ئويناۋاتاتتى. ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئاقۇبتىنى كۇتۇۋاتات-تى. ئۇزۇنغا سوزۇلغان بۇ كۇتۇش ناھايىتى ئازابلىق ئىدى. ئۇ دەككە - دۇككە ئىچىدە ئۆتكەن ئون يىل جەريانىدا قېلىن بىر دەستە ماتېرىيال يىغقانىدى. بۇ ھەم ئالاھىدە ھۇنەر - سەنئەت بۇيۇملىرى شىركىتى ئۈچۈن قىممەتلىك تارىخىي ھۆج-جەت ئىدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان ئۇ ياشىنىپ قالغاچقا رەھبەرلىك ئۇنى مال سېتىۋېلىش، سىرتقا مال سېتىپ بېرىش-تەك ئېغىر خىزمەتلەرگە سالمايى، ئۇنداق ئىشلاردىن ئازاد قىل-دى، ئۇ نەچچە ئون يىلدىن بۇيان توپلىغان مول تەجرىبىلىرىنى كەسىپداشلىرىغا ھەم كېيىنكىلەرگە ئۆرنەك بولالىغۇدەك نەرسە قىلىپ قالدۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن رەتلەپ چىققانىدى. ئۇ بىر دۆۋە ماتېرىياللارنى قويۇۋېلىپ، ئارىسىدىكى ۋەكىللىك خاراك-تېرلىگە ئىگە، بەدىئىي سۈپىتى ۋە ئاسارئەتىقە قىممىتى بىرقەدەر يۇقىرى بولغانلارنى ئايرىم - ئايرىم خاتىرىلەپ، تەھلىلىنى يې-زىپ قالدۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. بۇ كىتابنىڭ ئىسمى «قاشتاش پەرقلەندۇرۇش قوللانمىسى» ئىدى، يېرىمىنى يېزىپ بولاي دې-گەنىدى. لېكىن كەسپىي ئىشلاردىن تەلتۆكۈس قول ئۈزۈپ كېتەلمىدى. ئۇنىڭ ئىشخانىسى بىلەن كەسپىي ئىشخانا ئارىتام ئىدى. كەسىپداشلىرى يېڭىلىقلارغا ھەم گۈمانلىق مەسىلىلەرگە دۇچ كەلسە، ھەمىشە ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سورايتتى، ئۇمۇ قولىدىكى ئىشنى تاشلاپ، بۇيۇملارنى شۇلار بىلەن بىللە كۆرەتـ-تى ھەم تەتقىق قىلاتتى. ئۇنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ چوڭ زوقى ھەم ئەڭ چوڭ خۇشاللىقى مۇشۇ ئىدى. بۇ ئىش نۆۋەتتە قىلىۋات-قان خىزمەت ئۈچۈن ئۇنى داۋاملىق يېڭى ماتېرىياللار بىلەن تەمىنلەپ تۇراتتى.

ئۇ شۇ تاپتا لوپا ئەينەك بىلەن «نېلۇپەر چىشلىگەن سىياھ بېلىق» نىڭ سۈرىتىنى كۆرۈۋاتاتتى، بۇ بۈيۈمنى بۇنىڭدىن بەش يىل بۇرۇن ماگىزىندىن سېتىۋالغانىدى. بۇ بۈيۈم ھازىر گۈڭگۇشقا ساقلىنىۋاتاتتى. بۇ بېلىقنىڭ پۈتۈن بەدىنى تۈم قارا، ئاغزىدىكى نېلۇپەر گۈلى ئاپئاق، رەڭ ئايرىمىسى ئېنىق، ھۈنەر زىل، ئىشلىنىشى كۆركەم ئىدى. ئۇ بۇرۇنقى خاتىرىنى ئاچتى، ئۇنىڭدا بۇ بۈيۈم سۇڭ دەۋرىدە ئىشلەنگەن دەپ يېزىلغانىدى. ئۇ سۈرەتنى قايتا ـ قايتا كۆرۈپ ئەينى چاغدىكى ھۆكۈمنىڭ توغرىلىقىنى جەزم قىلىپ، «قاشتاش پەرقلەندۈرۈش قوللانمىسى» غا كىرگۈزۈشنى قارار قىلىپ، جىددىي تەرزدە قەلەم تەۋرەتتى: نېلۇپەر گۈلى چىشلىگەن سىياھ بېلىق، سۇڭ...

ـــ ئالىجوقا، سەن ھۈنەرنى ئۇستازدىن ئۆگەنگەنمۇ ياكى قۇشناچتىنمۇ؟

ئىشىك سىرتىدىن دىرېكتورنىڭ ئاۋازى كەلدى، ئۇ چاقچاقچى دىرېكتورنىڭ ئالىجوقىنى گەپكە سېلىۋاتقانلىقىنى بىلدى. «ئالىجوقا» بىر مال ساتقۇچىنىڭ لەقىمى ئىدى. ئۇ ياشىنىپ قالغان، ئىقتىدارى ئانچە يۇقىرى ئەمەس ئىدى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا قاشتاش بۇيۇملىرىنى خاتا پەرقلەندۈرۈپ قويۇپ كۈلكىگە قالاتتى. شۇڭا كەسپىداشلىرى ئۇنى «ئالىجوقا» دەيتتى. ئۇنىڭ ئىقتىدارى تۆۋەن بولغىنى بىلەن مىجەزى ياخشى ئىدى. يۇزىدىن ـ يۇزىگە «ئالىجوقا» دېسىڭىز، خۇددى بايام دىرېكتورنىڭ «قۇشناچتىن ئۆگەنگەنمۇ» دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ خاپا بولمىغاندەك خاپا بولمايتتى. دىرېكتورنىڭ گېپىدىن: سەن ئەينى چاغدا ئۇستاز تۇتۇپمۇ ھېچنېمە ئۆگىنەلمەپسەن، دېگەندەك مەسخىرە چىقىپ تۇراتتى. ناۋادا ئۇنىڭ ئورنىدا باشقا ئادەم بولغان بولسا ئۆچۈگەن بولاتتى، لېكىن «ئالىجوقا» ئېرەن قىلمىدى:

ـــ نېمە بولدى، دىرېكتور؟ «يېشىل قاشتاشنى سالقىن قانلىق بىلەن كۆرسەم» كۆزلىرىم مېنى ئالدىمايدۇ، ـــ بۇ

گەپلەر خەن زىچىنىڭ قۇلىقىغا كىرىپ تۇراتتى.

ــ «يېشىل قاشتاشنى سالقىن قانلىق بىلەن كۆرۈش» دېگەن قانداق گەپ؟ بۇ يېشىلمۇ؟

ــ مەنمۇ يېشىل دېمىدىمغۇ، بۇ دېگەن كۆك قاشتاش، مەن ساڭا تۇنۇگۈن مۇشۇنداق دېگەن ئەمەسمۇ!

ــ بۇ قانداقمۇ كۆك قاشتاش بولسۇن؟ يېشىل تۇرماما-مدۇ! سەن ھەقىقەتەن ئالىجوقا جۇمۇ!

«ئالىجوقا» قايىل بولماي:

ــ ساڭا دەپ قويساي، يېشىل بۇيۇملار ئاسان جا چىقىپ قالمدۇ، يېشىل تاش، يېشىل ھېقىق، ئاۋسترالىيە يېشىل قاشتېشى، مۇشۇلارنى خەلقلەر يېشىل قاشتاش دەپ ئەكىلمدۇ، سەن ھەممىنى يېشىل قاشتاش دەۋالما! بۇ دېگەن كۆك قاشتاش بىزەك. كۆك قاشتاش، يېشىل قاشتاش ئەمەس! ــ دېدى.

ــ سەن «بەلكى يالغاننى دېسەك راست، راست ئىمىش يالغان ھامان»، دېگەندەك گەپ قىلمۇاتىسەن، خەقلەرنىڭ قولدىن يالغان بۇيۇملارنى تولا ئېلىپ، بۇ بۇيۇمنىمۇ ساختا دەۋا-تىسەن! ــ دېدى دىرېكتور، ــ ئوبدان قارا، ئارىسىدا يولى بار، كۆك قاشتاشنىڭ مۇشۇنداق يولى بارمۇ؟

ــ قاشتاشنى پەرقلەندۈرۈش ئۈچۈن ئۈچ كۈن قاراش كېرەك. ئوتقا قويۇپ قاراپ باقامدۇق؟ ساختىسىنىڭ رەڭگى ئوتتا ئۆڭۈپ كېتىدۇ، ــ دېدى ئالىجوقا.

ــ ماڭە، گەپلىرىڭ بارغانچە چاك باسمىغىلى تۇردى. بۇ يېشىل قاشتاش، پارافىن يا باشقا بىر نېمە ئەمەس ئوتقا قويىدىغان...

ياش بالىلار «پاراققىدە» كۈلۈشۈپ كەتتى

سىرتتا بولۇنۇۋاتقان گەپلەرنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان خەن زە-چى ئىختىيارسىز ھالدا:

ــ چىراغقا تۇتۇپ باقساڭلار بولمامدۇ. يېشىل قاشتاش

تېخىمۇ يېشىل كۆرۈنىدۇ، كۆك قاشتاش كۈل رەڭ كۆرۈ - نىدۇ، ــ دېدى.

ــ قېنى، قېنى، مۇتەخەسسىس پەرقلەندۈرۈپ بەرسۇن، ھەقىقەتەن يېشىل بولسا ئىسمىنى يۆتكىۋېتىمەن. نوپۇسقا، خىزمەت كىنىشكامغا ئىسمىنى «ئالىجوقا» دەپ تولدۇرىمەن! ــ دېدى سىرتتا تۇرغان «ئالىجوقا».

ئۇلار خەن زىچىنىڭ يېنىغا كىردى. دىرېكتور قولىدىكى بۇيۇمنى ئۇستەلگە قويۇپ:

ــ لاۋخەن، ئۆزىڭىز كۆرۈپ بېقىڭ. چەت ئەللىكلەر يې- شىل قاشتاش بېزەك ئالماقچىكەن، «ئالىجوقا» چۈشەندۈرۈش كارتۇشكىسىغا كۆك قاشتاش بېزەك دەپ يېزىپتۇ.

ــ چەت ئەللىكلەر بىلەن سودا قىلغاندا ئۇلارنى ئالداشقا بولمايدۇ، نېمە بولسا شۇنى يازمامدۇ! ــ دېدى «ئالىجوقا» ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋېتىپ.

خەن زىچى ھالقا شەكىللىك بېزەكنى زوق بىلەن قولىغا ئالدى، بېزەك مەرۋايىتتەك پارقىراق تۇراتتى، ساپ ئىدى، ناھايىتى چىرايلىق كۆرۈنەتتى. بىر خىل يېقىملىق تۇيغۇ ئالـ قىنىدىن ئۆتۈپ ئۇنىڭ يۈرىكىگە قويۇلدى. بۇ، سۈپىتى ياخشى، نەپىس ئىشلەنگەن بېزەك ئىدى. يىلىغا قارىغاندا، چىيەنلۇڭ زامانىسىدا ئىشلەنگەنلىكىدە شەك يوق. ئۇ شۇنداق دېمەكچى بولۇپ تۇرغاندا، يۈرىكى ئاغقانىدەك بولدى...

ــ بۇنى نەدىن سېتىۋالدىڭىز؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ تۇيۇق- سىز.

ــ بىرى ساتقىلى ماگىزىنىغا كەپتىكەن...

ــ قانداقراق ئادەمكەن ئۇ؟

ــ ئاپلا، يادىمدا قالماپتۇ...

ــ بۇ قاچان بولغان ئىش؟

ــ ئۆتكەن يىل، ئۆتكەن يىلى يازدىكى ئىش!...

ـــ ئۆتكەن يىلى يازدىكى ئىش؟ خەن زىچى قولىغا ئالدى. راش لوپا ئەينەكنى ئېلىپ كۆك قاشتاش بېزەككە يەنە بىر قېتىم تەپسىلىي قارىدى، قارا‌پلا كۆزلىرى ئوت بولۇپ يېنىپ، يۈرىكى شىددەت بىلەن سوقۇپ كەتتى. بايامقى ھۆكۈم ئىسپاتلاش غانىدى. ئۇ شۇ يىلى يازدىكى ھېلىقى ئاخشامنى ئەسلەشنى پەقەت خالىمايتتى. خوتۇنى ئۇنىڭغا «مەخپىي ھۇجرا» نىڭ ئىشىكىنى مەجبۇرىي ئاچقۇزۇپ، ئوغلىنىڭ تويلۇق راسخوتى ئۇچۇن، بىرەر تال ئېرىغ مالنى سېتىشقا قىستىغانىدى. خەن زىچى ھاياتى بىلەن يۈرەك قېنى بەدىلىگە كەلگەن قىممەتلىك بۇيۇملارنىڭ ھېچقايسىسىنى قولدىن چىقىرىۋېتىشكە كۆڭلى تارتمىدى. ئەمما خوتۇنى ئۇنىڭغا پەقەتلا يول قويمىدى. قىزىنى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتۇش ئۇچۇن شۇنداق قىلماي باشقا يول يوق ئىدى. شاڭ، جۇ، چىن، خەن، تاڭ، سۇڭ، يۈەن، مىڭ... دەۋرلىرىگە تەۋە بۇيۇملارنىڭ ھەر قاندىقىدىن ئۇمىدىنى ئۇزەلمەيدى. بۇ بۇيۇملار ئۇنىڭ كۆزى ھەم يۈرىكى ئىدى. ئۇ بۇ بۇيۇملارنىڭ ئارىسىدىن تاللاپ يۈرۇپ چىڭ دەۋرىدە ئىشلەنگەن قاشتاش بۇيۇمنى ـــ بۇ چىيەنلۇڭ دەۋرىگە تەۋە كۆك قاشتاش بېزەك ئىدى ـــ ئۆرۇپ ـ چۆرۇپ قاراپ، ئاخىر، ئالە مانا، دەپ كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ خوتۇنىغا بېرىۋەتكەنىدى، ئۇنىڭ بۇنداق نەرسىسى بولۇپ باقمىغاندەك ئۇنى كۆڭلىدىن چىقىرىۋەتكەن، مەۋجۇت بولمىغان نەرسە سۈپىتىدە بىلگەن، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ كەتكەنلىكى ئۈچۇن ھەسرەتلەنمەيدىغان بولغانىدى... خوتۇنىنىڭ قانداق بىر ئەقىلسىز ۋە دۆت بىرىگە ھاۋالە قىلىپ، بېيجىڭدىكى شۇنچە كۆپ ئاسارئەتتىقە ئالىدىغاز ماگىزىنلارغا ئەمەس، قېرىش-قاندەك ئۆزى خىزمەت قىلىۋاتقان ئالاھىدە ھۇنەر ـ سەنئەت شىركىتىگە سانتۇزىدىغانلىقىنى، «ئالىجوقا» نىڭ بۇيۇمنى خاتا تونۇپ كۆك قاشتاش دەۋالىدىغانلىقىنى ئۇ نەدىن بىلسۇن! بۇ بۇيۇم شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا، قولىدا تۇراتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ

يۇرىكىنىڭ بىر پارچىسىنى «بېكىتىۋاتاتتى» ، لېكىن باھا بې-
رەلمەيۋاتاتتى!

خەن زىچى ئۆز پەرزەنتىدىن ئايرىلىپ قالغان دادىدەك، پۈت - قولى كېسىلىپ مەجرۇھ بولۇپ قالغان ئادەمدەك ئېغىر ئازابقا چىداپ تۇراتتى، بۇ ئازابنى ھېچكىمگە دېيەلمەيتتى، ھېچقانداق كىشىنىڭ بىلىپ قېلىشىغىمۇ بولمايتتى. ئۇ لوپا ئەينەكنى، قاشتاش بېزەكنى جىممىدە قويۇپ قويۇپ، مۇزدەك ۋە تىترىگەن بارماقلىرى بىلەن قاشتاش بېزەكنى نېرىراق ئىتتە-
تىرىۋېتىپ، بىر ئېغىز گەپ قىلمىدى.

«ئالىجوقا» تاقەتسىزلىنىپ:

ــ لاۋخەن، ئېنىق كۆردىڭىزمۇ؟ كۆك قاشتاشمۇ ياكى يېشىل قاشتاشمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

خەن زىچى جاۋاب بەرمىدى. ئۇ مەيلى تاش ياكى لاي دېسۇن، بەربىر ئىدى، مۇھىمى، بۇ بۇيۇم ھازىر ئۇنىڭغا مەنسۇپ ئەمەس ئىدى. شۇنداق بولغاندىكىن، ئۇلار نېمىشقا قاشتاشنى جېنىدىن ئەلا بىلىدىغان بۇ ئادەمنى قىينايدۇ؟

دىرېكتور تېڭىرقاپ قالدى:

ــ لاۋخەن، سىز ئەينى يىللاردا بېيجىڭدا «قاشتاش پادە-
شاھى» دەپ نام چىقارغان. بۇنىڭ يېشىل ياكى كۆك قاشتاش ئىكەنلىكىنى ئايرىيالمىدىڭىزما؟ بۇ مۇمكىن ئەمەس! يەنە بىر قېتىم ئوبدانراق كۆرۈڭ، چەت ئەللىكلەر ئالماقچى، چۇشتىن كېيىن كېلىپ ئەكېتىدۇ.

خەن زىچىنىڭ يۇرىكىگە پىچاق سانجىلغاندەك بولدى. ئۇنى قانداقمۇ «قاشتاش پادىشاھى» دېگىلى بولسۇن؟ دۇنيادا دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ يۇرىدىغان مۇشۇنداقمۇ يارامسىز «پادىشاھ» بولا-
مدۇ؟ قاشتاشنىڭ «قۇلى» بولۇش سالاھىيىتىنىمۇ ساقلاپ قالال-
مىسا - ھە!

ــ ساتماڭلار! چېنىلۇڭ زامانىسىدىكى يېشىل قاشتاش

بىزەكنى سېتىشقا بولمايدۇ! ــ ئۇنىڭ قولى ئۇستەلگە ئېغىر چۈشتى، ئاچچىقى بىلەن ئۇشتۇمتوت ئۇستەلنى قاتتىق ئۇرۇۋەتتى. ئۇ دىرېكتور بىلەن «ئالىجوقا» قورقۇپ كەتتى. راست، خەن زىچى خىزمەتكە قاتناشقان ئون يىلدىن بېرى خاپا بولۇپ باقمىغان ئەمەس، بۇ قېتىم كىشىلەرنىڭ ئالدىدا ئۆزىنى يوقىتىپ قويدى.

«ئالىجوقا» ئۇستەلدىكى يېشىل قاشتاش بىزەكنى كۆڭۈل-سىز هالدا ئاچىقىپ كەتتى. دىرېكتور خەن زىچىنىڭ تېرىككەنىگە خاپا بولمىدى، چىقىپ كېتىۋېتىپ «ئالىجوقا» نىڭ چىشىغا تېگىپ:

ــ قانداق؟ زەنجىۋىلمىكەن ياكى لازىمكەن! هېلىمۇ لاۋخەن بار ئىكەن، بولمىسا، بۇ يېشىل قاشتاشنى ساقلاپ قالالماسكەنسىز، ئاڭلىدىڭمۇ؟ چېيەنلۇڭ زامانىسىغا تەۋە نەرسىكەن ئەمەسمۇ، ــ دېدى.

كەسپىي ئىشخانا تەرەپتىن يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ياشلار دىرېكتورغا بولۇشۇپ «ئالىجوقا» نى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالغانىدى، ئۇنى خىزمەت كىنىشكىسى ۋە نوپۇسىدىكى ئىسمىنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇرلاۋاتاتتى. خەن زىچى خۇشال كۈلكە ساداسى ئىچىدە پۈتۈن بەدىنىنىڭ بوشىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى هېس قىلماقتا ئىدى.

خەن زىچى ئىشتىن چۈشىدىغان ۋاقىتنى كۈتمەستىنلا مەجىزىنىڭ يوقلۇقىنى ئېيتىپ دىرېكتوردىن رۇخسەت سورىدى. دىرېكتور كۆيۈنگەن هالدا ئۇنىڭغا قايتىپ ئوبدانراق ئارام ئېلىشنى، هەر كۈنى ئىشقا كېلىشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوقلۇقىنى، ماتېرىياللارنى ئۆيىدە رەتلەپ ئولتۇرسىمۇ بولىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

خەن زىچى ئىشخانىدىن ئىلگىرى ــ سىلەكچە چىقتى، سىرتتا يامغۇر يېغىۋاتاتتى. ئۇ كۈنلۈك ئالمىغانىدى، ئۆيىگە بارغۇچە يامغۇردا قالاتتى. يامغۇرمۇ قاتتىق ئەمەس ئىدى، ئۇ يامغۇرنىڭ

شارقىراپ يېغىپ كۆڭۈلدىكى ھەسرەتنى يۈيۈۋېتىشنى ئۈمىد قىلاتتى، شۇندىلا يېنىكلەپ قالغاندەك بولاتتى! ئۇ بېشىنى سەلىپ پەلەمپەيدىن چۈشۈۋاتاتتى. سىرتتىكى سېمونت پەلەمپەي يامغۇردا بەك تېيىلغاق بولۇپ كەتكەنىدى. خەن زىچى ژادەكنى تۇتۇپ ئاستا چۈشتى، سىم - سىم يامغۇردا ئۇنىڭ كۆزلىرى غۇۋالىشىپ، ھېلىقى يېشىل قاشتاش بېزەك كۆز ئالدىدا ئەلەڭ-لەپ تۇرغاندەك، ئاياغلىرىنىڭ ئاستىدا بۇلۇتلار لەيلەپ تۇرغان-دەك، ئۆزىنى پاختىنىڭ ئۈستىدە كېتىۋاتقاندەك سەزمەكتە ئىدى...

ــ لاۋخەن، توختاپ تۇرۇڭ! ــ تۇيۇقسىز دىرېكتور-نىڭ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتقان خەن زىچى كەينىگە ئۆرۈلە - ئۆرۈلمەيلا، پۈتى ھاۋادا ئېسىلىپ قېلىپ ئىختىيارسىز ئالدىغا يىقىلدى...

ــ لاۋخەن ، لاۋخەن!

خەن زىچى ھۆل ھەم قاتتىق سېمونت پەلەمپەيدىن پەسكە قاراپ دومىلاپ كەتتى. ئۇنىڭ بېشى قېيىپ، كۆزلىرى قاراڭ-غۇلىشىپ، ھېچنېمىنى بىلمىدى.

...

خەن زىچى ئېسىگە كېلىپ ئۆزىنىڭ نېمە بولغانلىقىنى چۈشەندى.

خەن زىچى خوتۇنىنىڭ يىغا ئاۋازىنى ئاڭلىدى. خوتۇنى رەنجىگەن ھالدا شىركەتتىكىلەرگە تاپا - تەنە قىلىۋاتاتتى.

ــ ھەممىسى سىلەرنىڭ كاساپىتىڭلاردىن بولغان، ئۇنى ئېشەكتەك ئىشقا سالغانسىلەر؟ شۇنچە ياشقا كىرگەن كىشىنى شۇنداقمۇ ئىشلەتكەن بارمۇ؟ ــ دېدى ئۇ.

ــ ئۇنداق ئەمەس، خەن يەڭگە، ــ بۇ دىرېكتورنىڭ ئاۋا-زى ئىدى. دىرېكتورمۇ بۇ يەردىكەنده!

ـــ مەن ئۇنى ئارام ئېلىڭ دەپ يولغا سېلىپ قويغان، قارىسام، كۆنلۈكى يوق، كۆنلۈك بېرەي دەپ كەينىدىن چىققاندىم. كىم بىلسۇن، شۇ چاغدا... ھەي! خەن يەڭگە، رەھبەرلىك ھەرقانداق بەدەل بېرىپ بولسىمۇ لاۋخەننى داۋالاپ ساقايتىدۇ. ئۇ دېگەن دۆلەتنىڭ ئەتىۋارلىق كادىرى. خاتىرجەم بولۇڭ، ھەرگىز ئەنسىرىمەڭ...

ئەنسىرىمەيمەن، ئىش بۇ دەرىجىگە يەتكەندە، ھېچنېمىدىن ئەنسىرىمەيمەن، خەن زېچى كۆڭلىدە شۇنداق دەيتتى. ئەمدى بولغاندا ماڭا «ئەتىۋارلىق دۆلەت كادىرى» دېگەن شەرەپلىك نامنى بەرگىنىڭلارغا رەھمەت. ئەسلىدە ماڭا ئوخشاش «ئەتىۋارلىق دۆلەت كادىرى» نى بۇرۇنلا ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش كېرەك ئىدى، ئۇجۇقتۇرۇۋېتىلگەن بولسام بىر تىينىگە ئەرزىمەيتتىم. مەن بىر ئۆمۈر تىرىشىپ ـ تىرمىشىپ، جېنىمنىڭ بارىچە ئالغا ئىنتىلىپ كەلدىم، تار چېكىپ كەتكەچكە ئاخىر ئۇزۇلدى. ھامان بىر كۈنى مۇشۇنداق بولاتتى. بۇ قېتىمقى يېقىلىپ چۈشۈش جېنىمغا قادالغان بولسا كېرەك. مەن... ئۆلۈپ كېتەرمەنمۇ؟ ھەي، تىرىكچىلىك قىلماق نېمىدېگەن مۇشكۈل، يۈرەكتە شۇنچىۋالا كۆپ دەرد ـ ئەلەم، يا دېگىلى بولمىغان، بۇنىڭ ئۆلگەن بىلەن نېمە پەرقى؟ ئۆلسە، قايغۇ ـ ھەسرەت ۋە جىمىكى پەرىشانلىق تۈگەيدۇ، دۇنيانىڭ ئاۋارىچىلىقلىرىدىن بىراقلا قۇتۇلىسەن! لېكىن... ياق... ئۆلۈپ كەتسەم بولمايدۇ، ئاشۇ قاشتاشلارنى تاشلاپ قانداق كېتىمەن؟ قىزىمنى تاشلاپ قانداق كېتىمەن؟ قىزىم يەنە تۆت يىلدىن كېيىن ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرىدىغان، تۇرسا! خەن زېچى مۇشۇلارنى ئويلاپ ياتاتتى.

شىنيۆ ئاپتوبۇستىن چۈشۈپ تۇڭرىن دوختۇرخانىسىغا قاراپ ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي يۈگۈرۈمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ چىرايى تاتارغان، نەپەس ئېلىشى تېز، كىيىم ـ كېچەكلىرى پۈتۈنلەي ھۆل ئىدى. كىيىم ـ كېچەكلىرى سىم ـ سىم يامغۇر-

دا، بەدىنىدىن قۇيۇلغان تەردە ۋە مەڭزىلىرىدىن ئاققان كۆز ياشلىرىدا ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. . .

شىنيۆ يۈگۈرۈيتتى، مۇزدەك يامغۇردا تىزىنىڭ سىرقىراپ ئاغرىۋاتقانلىقىغا، نەپەس ئېلىشىنىڭ تەسلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىغا، يۈرىكىنىڭ قالايمىقان سوقۇۋاتقانلىقىغا قارىماي يۈگۈرۈيتىتى. ئۇ ھېچقاچان بۇنداق تېز، بۇنداق جىددىي ھەم بۇنداق ئۇزۇن يۈگۈرۈپ باقمىغانىدى. يول بەك ئۇزۇن ئىدى!

شىنيۆ دوختۇرخانىنىڭ دەرۋازىسىدىن كىرىپ، كۆزگە ئىلاھىدە تاشلىنىپ تۇرغان «جىددىيقۇتقۇزۇش بۆلۈمى» دېگەن خەتلەرگە قارىدى.

مېنى بېلىمدىن تۇتۇۋالغان كىم؟ ھە، خەي ھاممامكەنغۇ!

ـــ خەي ھاممـا. . . خەي ھاممـا. . . دادام قېنى؟ ـــ دېدى شىنيۆ ھاسىرىغان پېتى.

ـــ شىنيۆ، سەن ئاخىر كەلدىڭ! ـــ دەپ خەي ھاممـا ۋاقىراپ يىغلىۋەتتى، ـــ دادىڭ. . . قوۋۇرغىسى. . .

ـــ ھە؟ شىنيۆ خەي ھاممىنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپ چىقىپ جىددىي قۇتقۇزۇش بۆلۈمىگە ئۆزىنى ئاتتى.

بۆلۈمدە بىر توپ ئادەم ـــ ئاپىسى، ئاكىسى ۋە ئاق خالاتلىق دوختۇر ـ سېستىرالار، دادىسىنىڭ ئىدارىسىدىكى رەھبەرلەر قىستىلىشىپ تۇرۇشاتتى.

ـــ دادام قېنى؟ دادىسى كۆزلىرى يۇمۇق، مىدىر ـ سىدىر قىلماي كارىۋاتتا ياتاتتى. ئۇنىڭ قارامتۇل چىرايى شۇ تاپتا خەسىدەك ئاق ئىدى. باش، بىلەك ۋە مەيدىسى بىنت بىلەن ئورالغان، ئاپئاق كىرلىك قان ئىدى.

ـــ دادا! ـــ شىنيۆنىڭ يۈرىكىگە قاتتىق ئاغرىق كىرىپ كېتىپ، بىردىنلا يەرگە يىقىلىپ سەزگۈسىنى يوقاتتى.

ـــ شىنيۆ؟ ـــ خەن زېچى بىردىنلا سىلكىنىپ بوغۇق ئاۋازدا توۋلىۋەتتى، ـــ شىنيۆ!

ـــ مىدىرلىماڭ، تىنچلىنىڭ! ـــ دېدى سېستىرا ئۇنى بې-
سىپ.

ـــ شىنيۆ، شىنيۆ! ـــ شىنيۆنىڭ تۇغقانلىرى پاتىپاراق بولۇپ كېتىشتى.

شىنيۆ ئۇلارنىڭ قىقاس - چۇقانلىرىنى ئاڭلىيالمايتتى، چۆچۈپ - چۆچۈپ هۆل بولۇپ كەتكەن گەۋدىسى يەردە ياتاتتى، ئۇنىڭدىن هېچقانداق سادا يوق ئىدى.

ـــ شىنيۆ! ـــ ئېتىلىپ كەلگەن تېەنشىڭ تىزلىنىپ ئولـ تۇرۇپ سىڭلىسىنىڭ بېشىنى كۆتۈردى، ـــ شىنيۆ، كۆزۈڭنى ئاچ، دادامغا هېچ ئىش يوق! كۆزۈڭنى ئاچ! ـــ دېدى.

شىنيۆ كۆزلىرىنى ئاچمىدى، ئۇنىڭ تاتىرىپ كەتكەن مەڭـ زى جىگەررەڭ بولۇپ، كۆكىرىپ كەتكەن جاۋغىيىدىن قىپقـ ىزىل قان ئېقىشقا باشلىدى...

دوختۇر ۋە سېستىرالار ئالدىراش يۈگۈرۈپ كېلىشىپ يەنە جىددىي قۇتقۇزۇشقا ئاتلاندى.

دوختۇر شىنيۆنىڭ مەيدىسىدە تىڭشىغۇچنى ئويان - بۇيان ماڭدۇردى. قان بېسىم ئۆلچىگۈچ 60/40 نى كۆرسىتىپ تۇراتـ تى...

ـــ دوختۇر، دوختۇر... ـــ جىددىيلىشىپ كەتكەن خەي هامما لاغىلداپ تىترەيتتى، كۆزلىرىدىن توختىماي ياش قۇيۇلاتـ تى، گەپنىمۇ تۇزۈك قىلالمايتتى.

ـــ دوختۇر... بۇ بالا... ـــ دېدى خەن خانىم ئەنسىزـ لىك بىلەن توپقا قىستىلىپ كىرىپ، ـــ بۇ بالا دادىسىغا تولىمۇ ئامراق ئىدى، شۇڭا جىددىيلىشىپ كەتكەن گەپ!

ـــ يۈرەك سوقۇشى تەكشى ئەمەس، غەيرىي ئاۋاز بار، ئۆپكە سۇ كۆپۈكچىلىرى بىلەن تولغان... ـــ دېدى دوختۇر. ئۇنىڭ چىرايى قورقۇنچلۇق ئىدى. ئۇ بويىندىن تىڭشىغۇچنى ئېلىپ، سېستىراغا، ـــ جىددىي خاراكتېرلىك يۈرەك ئاجىزلىق

كېسەللىكى. بىمارنى كارىۋاتقا ئېلىشلار، دەرھال ئوكسىگېن بېرىپ، ئوكۇل ئۇرۇشلار...

ــ ھە؟ يۈرەك ئاجىزلىق كېسەللىكى؟ ــ دېدى تېەنشىك سىڭلىسىنى كۆتۈرۈپ كارىۋاتقا ئېلىپ، ئۇنىڭ پۇتۇن بەدىنى تىترەيتتى. ئۇ سىڭلىسىنىڭ كېسىلىنى ئاڭلاپ قورقۇپ كەتـ ـكەنىدى، ــ ئۇ تېخى ئون سەككىز ياشقىمۇ كىرمىگەن تۇرسا، قانداقسىگە... يۈرىكى ئاجىز بولىدۇ؟

دوختۇر ۋە سېستىرالار چۈشەنچە بەرمەي، شىنيۆنى جىددىي قۇتقۇزۇشقا كىرىشىپ كەتتى.

ــ ئاللا، بۇ بالا كېتىپ قالىدىغان بولدى! ــ دېدى خەي ھاممـا تېپىچەكلىگەن پېتى خەن خانىمنى قۇچاقلاپ، ھەر ئىككىـ لىسى قورقۇپ كەتكىنىدىن لاغىلداپ تىترەپ كېتىۋاتاتتى.

خەن خانىم خەي ھاممىنىڭ قولىنى تۇتۇپ:

ــ بۇ نېمە گەپ ئەمدى، بىر كۈندە ئىككى ئادەم تەڭ يىقىلدى، ئۆلەيمۇ ـ ئۆچەيمۇ...

ــ شىنيۆ... شىنيۆ... ــ خەن زېچى تىركىشەتتى، ۋارقىرايتتى.

ــ گەپ قىلماڭ، مىدىرلىماڭ! ــ سېستىرا شۇنداق دەپ خەن زېچىنى باستى، ــ سىز بىزگە ماسلىشىپ بېرىڭ، بولمىـ سا، سۈنغان قوۋۇرغىلىرىڭىز باشقا ئەزالىرىڭىزغا كىرىپ كېـ تىدۇ...

خەن زېچىنىڭ باشقا ئەزالىرىغا خەۋپ يەتكۈزۈۋاتقان ئۇنىڭ سۈنغان قوۋۇرغىلىرى ئەمەس، بەلكى ئارزۇلۇق قىزىنىڭ بېشـ ىغا تۆيۈقسىز كەلگەن بالا ـ قازا ئىدى. ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ئىشقا دەل ئۇنىڭ ئۆزى سەۋەبچى ئىدى.

شىنيۆ ھوشىنى بىلمەي كارىۋاتتا ياتاتتى.

زەمبىرەك ئوقىغا ئوخشايدىغان ئوكسىگېن تۈڭى ئېپكېلىنـ ىدى. سېستىرا شىلانكىنى شىنيۆنىڭ بۇرنىغا تىقتى. ئوكسىگېن

ئۇنىڭ ئوكسىگېن ئىنتايىن كەم كۆكرەك بوشلۇقىغا ئاستا - ئاستا كىرمەكتە ئىدى. سېستىرا شىنيۆگە جىددىي ھەم سالماق ھالدا ئوكۇل ئۇرماقتا ئىدى.

تېەنشىك كۆزلىرىنى شىنيۆگە تىكىپ تۇراتتى. ئەرلەرنىڭ كۆزىگە ئاسان ياش كەلمەيدۇ، چۈنكى ئەرلەر سەۋر - تاقەتلىك ھەم چىداملىق. لېكىن تېەنشىڭنىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلدى.

ـــ ئۇنىڭغا نېمىشقا دەيدۇ؟ ماڭا دېگەندىكىن بولدى ئەمەس-مۇ؟ بۇنىڭغا شىنيۆ چىدىيالمايدۇ! ھۇ ھاماقەتلەر، ئۇنىڭغا كىم تېلېفون بەردى؟

ـــ مەن... تېلېفون بەرگۈزگەن... ـــ دېدى ئالاھىدە ھۇنەر - سەنئەت شىركىتىنىڭ دىرېكتور مەيۇس ھالدا، ـــ سىلەرگە خەۋەر قىلىمىز دەپ ئالدىراپ كەتتۇق، دادىڭىزنىڭ خاتىرە دەپتىرىدىن مۇشۇ تېلېفون نومۇرى تېپىلدى، شۇنىڭ بىلەن... ھەي! بۇ قىزنىڭ يۈرىكىدە چاتاق بارلىقىنى كىم بىلسۇن؟

ـــ يالغان! ـــ يۈرەك - باغرى ئېزىلىپ كېتىۋاتقان تېەنشىك شۇ تاپتا ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىمۇ تىللاشقا پېتىنالايتتى، ـــ سىڭلىم-نىڭ كېسىلى يوق! كېسىلى بار دەپ كىم شۇنداق دەيدۇ؟

دىرېكتور گەپ قىلىشقا پېتىنالمىدى، ئەمما دوختۇر:

ـــ ھازىرقى كېسەللىك ئەھۋالىغا قارىغاندا، بىمارنىڭ يۈرىكىدە بۇرۇنلا ئېغىر مەسىلە بار ئىكەن، ـــ دېدى.

ـــ بىمارنىڭ جەمەتىدە يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولغانلار بارمۇ؟ ئاتا - ئانىسىنىڭ...

ـــ يوق! ـــ دېدى خەن خانىم، ـــ دادىسى ئىككىمىزنىڭ نەدىمۇ يۈرەك كېسىلى بولسۇن؟

ـــ يوق، ـــ دېدى خەي ھاممىمۇ قوشۇمچە قىلىپ، ـــ بىز بىر ئائىلە كىشىلىرىدە ھېچكىم بۇنداق كېسەل بولۇپ باقمىغان!

ـــ ئۇنداقتا، بىمارنىڭ بۇرۇن رېماتىزم كېسىلى بارمە-

دى؟ ئۇگىلىرى ھەمىشە ئاغرىمتى؟

ــ ياق! ــ دېدى خەن خانىم.

ــ ئاغرىيتتى، ــ دېدى خەي ھاممـا، ــ ئۇ كىچىكىدە مەن بىلەن بىللە ياتاتتى. ھاۋا ئۆزگەرسىلا پۇتۇم ئاغرىيدۇ دەيدىغان، مەن ئۇڭۇلاپ قويماتتىم، بىر نەچچە كۈندىن كېيىن ياخشى بولۇپ كېتەتتى، ھېچنېمە بولمىغاندەك يۈرۈۋېرەتتى. دوختۇر، بۇنىڭ-مۇ تەسىرى بولامدۇ؟

دوختۇر ئېنىق جاۋاب بەرمەي:

ــ ئاۋۇال تەكشۈرۈپ باقايلى، دوختۇرخانىدا يانقۇزۇپ ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ ـ داۋالاشقا توغرا كېلىدىغان ئوخشايدۇ.

شىنيۆ ئاستا ـ ئاستا ئېسىگە كەلدى. كۆزلىرىنى ئاچماقچى بولغاندەك كىرپىكلىرىنى قىمىرلاتتى، لېكىن ئاچالمىدى، گەپ قىلماقچى بولغاندەك كالپۇكلىرىنى مىدىرلاتتى، لېكىن گەپ قىلالمىدى. ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس ئاۋازدا:

ــ دادا. . . ــ دېيەلىدى.

ــ ۋاي ئاللا، ئېسىگە كېلىۋاتىدۇ. . . ــ دېدى خەي ھاما-ما خۇشاللىقىدا كۆز يېشىنى ئېرتىپ.

ــ شىنيۆ، داداڭدىن ئەنسىرىمە، ئۆزۈڭنى قانداقراق سېزىۋاتىسەن؟ ــ دېدى خەن خانىم شىنيۆنىڭ قولىنىغا، ــ شىنيۆ، مەن بېشىڭدا، كۆزلىرىڭنى ئېچىپ ماڭا قارىغىنە. . . ــ ئۇ-نىڭ گېپىنىڭ ئاخىرىنى يىغا يوتۇۋەتتى.

ــ ئۇنىڭغا گەپ قىلماڭ، بىمارغا تىنچلىق كېرەك! ــ ئاندىن دوختۇر سېستراغا تاپشۇردى، ــ بىمارنى كۆزىتىش بۆ-لۈمىگە ئەكىرىڭلار. . .

كارىۋاتنىڭ رېزىنكە چاقلىرى ئاستا ـ ئاستا ھەرىكەتلەندى، شىنيۆ ئوكسىگېن تۇڭى بىلەن بىللە كۆزىتىش بۆلۈمىگە ئېلىپ مېڭىلدى. . .

ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ئۇنىڭ كەينىدىن مېڭىشتى. . .

بالا كەلسە قوشلاپ كەپتۇ دېگەندەك، خەن ئائىلىسىگە بىرلا ۋاقىتتا ئىككى كىشلىشمەسلىك كەلدى. بۇنىڭغا يۇرەك - باغرى جاراھەتكە تولغان بۇ ئادەملەر بەرداشلىق بېرەلەمدۇ!

ئەتىياز ئاخشىمى، ھاۋا سالقىن ئەتراپ جىمجىت ئىدى. ئاق يېغىن توختىغان، ھاۋا نەمخۇش، يول بويىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ، بىنا ئالدىدىكى گۈللۈكتە ئېچىلىپ كەتكەن گۈل-لەرنىڭ خۇش پۇراقلىرى ياپيېشىل ياپراقلارنىڭ ساپ ھىدلىرىغا قوشۇلۇپ ئەتراپقا ئاستا - ئاستا تارقىلاتتى.

ئاي كۆكتە لەيلەپ يۈرگەن نېپىز بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ پەيدا بولۇپ، تۇرۇپ يوقاپ كېتەتتى. بۇ يېرىمى رو-شەن، يېرىمى سۇس كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان ئاي ئىدى. كامالەك تەرىپىنىڭ ئىزنالىرىنى ئېنىق كۆرگىلى بولاتتى، كىرىچ تەرىپى تۇتۇق ئىدى، كۆككە سىڭىپ كەتكەنىدى. نۇرىنى بولۇشىغا چاچىدىغان قىسقا ۋاقتىنى ئالدىراش ئۆتكۈزگەن ئاي خۇددى تاشقىن ئاز - ئازدىن يۇتۇپ كېتىۋاتقاندەك تېزلىك بىلەن كە-چىكلەپ كېتىۋاتاتتى.

سۇس ئاي نۇرى تۇڭرىن دوختۇرخانىسىنىڭ دەرۋازىسىنى ۋە دەرۋازىنىڭ ماڭلىيىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. دەرۋازىنىڭ ماڭ-لىيىغا قىزىل قەغەزگە سېرىق ھەل بېرىلىپ يېزىلغان «1 - ماينى كۇتۇۋالايلى» دېگەن پلاكات ئېسىلغانىدى. قۇنقۇزۇش ماشىنىسى ھەم كىچىك ماشىنىلار دوختۇرخانىغا ئالدىراش كە-رىپ - چىقىپ تۇراتتى. ماشىنا چىراغلىرىنىڭ يورۇقىدا ھۆل ئاسفالت يول قارىيىپ كۆرۈنەتتى. قۇنقۇزۇش بۆلۈمىنىڭ ئە-شىكىدىكى قىزىل چىراغ كۆزنى چاقاتتى. جىمجىت كېچە، دوختۇرخانىدىكىلەرگە ھېچقاچان خاتىرجەم ئۇيقۇ نېسىپ بولغان ئەمەس. دوختۇرخانىدىكىلەر ھەر ۋاقىت ھەر قاچان تۇيۇقسىز كەلگەن يارىدار ۋە بىمارلارنى كۇتۇۋالىدۇ، دوختۇرخانا پاتىپاراق

بولۇپ كېتىدۇ، يېڭى دۇنياغا كەلگەن بوۋاقلارنىڭ يىغىسى، كېسىلى ئېغىر بىمارلارنىڭ ئىڭرىشى دوختۇرخانىنى بىر ئالىدۇ. دوختۇرخانا هايات ـ ماماتلىق مەيدانى؛ دوختۇرخانا، پەرىشته بىلەن ئەزرائىل ئېلىشىدىغان جەڭگاه؛ دوختۇرخانا رەھىمسىز ئىلىم ـ پەن بىلەن رەھىمدىل ئىنسانىيەت ئارىلىشىپ كەتكەن جاي...

نېپىز دېرىزه پەردىسىدىن ئۆتۈپ تاشقى كېسەللىكلەر ياتقىغا چۈشكەن ئاي نۇرى ئىشىكنىڭ تۆۋىدىكى چىراغنىڭ ئاجىز يورۇقى بىلەن قوشۇلۇپ كەتكەنىدى.

كېسەللەر ياتقى جىمجىت ئىدى. ئاللىقاچان ئۇيقۇغا كەتكەن بىمارلار تەكشى نەپەس ئېلىپ ياتاتتى، پەقەت خەن زىچىلا ئويغاق ئىدى. ئۇنىڭ ئىچىنى قانداقتۇر بىر ئازاب تاتىلايتتى.

خەن زىچىنىڭ يارىسى ئۇ باشتا تەسەۋۋۇر قىلغاندىكىدەك ئۇنداق ئېغىر ئەمەس ئىدى. كۆپ تەرەپلىمە ئىنچىكە تەكشۈرۈش ئارقىلىق كېسەللىك ئەھۋالى ئېنىقلاپ چىقىلدى. ئۇنىڭ مېڭىسى قاتتىق سىلكىنىپ كەتمىگەن، باش قىسمى قانىمىغان، پۈت ـ قوللىرى سۇنمىغان، پەقەت بىر تال قوۋۇرغىسى سۇنغان، سۇنغان قوۋۇرغا گۆشىنى تېشىپ سىرتقا چىقىپ قالمىغان هەم باشقا ئەزالارنى زەخىملەندۈرمىگەن، ئۇ هەددىدىن ئارتۇق جىددىيلىشىپ كەتكەنلىكتىن شۇك بولۇپ قالغان، تېرىسى سۈرۈلۈپ كېتىپ ئۇ يەر ـ بۇ يەرلىرى قاناپ كەتكەنىدى. سېستىرا قانىنى تازىلاپ يارا ئاغزىنى تېڭىپ، ئىشنى ناهايىتى ئاسانلا تۈگەتتى. بەختكە يارىشا قوۋۇرغىسى سۇنغان ئەمەس، ئېگىلىپ كەتكەن بولۇپ چىقتى. قوۋۇرغىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلسە، ئۇنىڭ نورمال نەپەس ئېلىشىغا، تاماق يېيىشىگە ۋە يېنىك هەرىكەتلەرنى قىلىشىغا تەسىر يەتمەيتتى. دوختۇر ئۇنىڭغا: «سىز ئۆيىڭىزدىكىلەرنى بەك قورقۇتۇۋەتتىڭىز، يارىڭىز ئۇنچىلىك خەتەرلىك ئەمەس، دورا يېزىپ بەرسەك ئۆيىڭىزده ئارام ئېلىپ نەچچه

كۆندىن كېيىن كېلىپ قايتا تەكشۈرۈتسەڭىز بولىدۇ، مېنىڭ-چە، چاتاق چىقمايدۇ» دېگەنىدى. لېكىن شىركەت دىرېكتورى كۆتۈلمىگەن ئىش يۈز بېرىپ قالسا، بۇ «دۆلەت گۆھىرى» گە بىرەر خېيىمخەتەر يېتىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالانسۇن دەپ تۈرۈۋالدى. شۇنىڭ بىلەن خەن زىچى تاشقى كېسەللىكلەر ياتقىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى.

شۇنداق دېيىش كېرەككى، يىقىلىپ كېتىپ يېنىك يارىلىنىشى ئۇنىڭ تەلىيى، خۇشال بولۇشقا تېگىشلىك ئىش ئىدى. بىراق، ئۇ شۇ تاپتا ئۆزىنى ئەمەس، بەلكى قىزىنى غەم قىلىپ ياتاتتى. غۇنچىدەك چىرايلىق، كىيىكتەك شوخ قىزىنىڭ ئۇنىڭ ئالدىدا تۇيۇقسىز يىقىلىپ قېلىشىنى كىم ئويلىغان؟ مۇشۇ كۆتۈلمىگەن ھادىسە سەۋەبىدىن ئۇنىڭدا بۇرۇنلا بار بولغان ئاشۇ كېسەلنىڭ بىردىنلا بايقىلىشىنى كىم تەسەۋۋۇر قىلغان؟ نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق! جىددىي قۇتقۇزۇش بۆلۈمىدە دوختۇرنىڭ: «بىمارنىڭ يۈرىكىدە بۇرۇندىن تارتىپ ئېغىر مەسىلە بولۇشى مۇمكىن» دېگەن گېپىنى ئۇشتۇمتۇت ئاڭلىغان چېغىدا ئۇ ھوشىدىن كەتكىلى قىل قالغانىدى. نېمىشقا ئۇنداق بولىدۇ، نېمىشقا؟... قىزى شۇ تاپتا كۆزىتىش بۆلۈمىدە، ئۆزى بولسا تاشقى كېسەللىكلەر ياتقىدا. بىر - بىرىگە ئامراق دادا بىلەن قىز بىر - بىرىدىن ئايرىۋېتىلگەنىدى، بولۇپمۇ بىر - بىرىگە ھەمنەپەس بولىدىغان چاغدا. ئۇ ئۆزى ياتقان ياتاق بىلەن كۆزىتىش بۆلۈمىنىڭ ئارىلىقىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلمەيتى. ئۇنىڭ قىزىنىڭ ئاۋازىنى، بوش ئاۋازدا «دادا» دېيىشىنى، ھېچبولمىغاندا ئىڭىرىشىنى بولسىمۇ ئاڭلىغۇسى كەلدى، بۇ ئۇنىڭ ئۇچۇن ئازراق تەسەللى بولۇپ قالاتتى. ئەمما، ئۇ ئاڭلىيالمايتتى، ئازراقمۇ ئاڭلاش ئىمكانىيىتى يوق ئىدى.

خەن زىچى ئەپسۇس، نادامەت چېكىۋاتاتتى. ئۇ دادا تۇرۇقلۇق، نېمىشقا قىزىنىڭ كېسىلىنى سەزمىدى؟ ئۇ خوتۇنىدىن

ئاغرىندى، ئانا بولغان كىشى ئەرگە قارىغاندا بەكرەك ئىنچىكە كېلىدۇ، ئۇ نېمىلەرنى ئويلىغاندۇ؟ بالىسىنىڭ ئىشى چاتاق بولدى! خوتۇنى قىزىنى بۇنداق كېسەلگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ دەپ ئۆزىنىڭ پەقەت ئويلىمىغانلىقىنى دەپ بېشىدا يىغلاپ تۇراتتى. خوتۇنى بىلمەيتتى... راست، خوتۇنىنىڭ بىلمەيدىغانلىقى راست، بۇنى ئۆيدىكىلەرنىڭ ھېچقايسىسى بىلمەيدۇ، شۇڭا يالغۇز خوتۇنىدىن كۆرۈشكە بولمايدۇ. ئۇ: «ھەي، سەن كەت، مېنىڭ بېشىمدا يىغلىما. مېنىڭ بىلەن ھېچقايسىڭلارنىڭ كارى بولمىسۇن، بېرىپ شىنيۆنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىڭلار!» دەپ خوتۇنىنى كەتكۈزۈۋەتتى. ئۇ قىزىنىڭ ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا موھتاج بولۇۋاتقان چاغدا، ئانا بولغۇچىنىڭ چوقۇم ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇپ، ئۇنىڭغا مېھىر - مۇھەببەت يەتكۈزۈشىنى ئۇمىد قىلاتتى.

خەن زىچى جاراھەتكە تولغان يۇرىكىنى ئازابلاپ كارىۋاتتا ياتاتتى. بۇنىڭدىن ئون سەككىز يىل ئىلگىرىكى ئىشلار ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قايتا نامايان بولماقتا ئىدى. ئۇ قىزىنىڭ ئازاب - ئوقۇبەت ۋە شاد - خۇراملىققا تولغان ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىنى كۆردى. ئۇنچىۋالا كۆپ بەختسىزلىكلەرنى چۈشەنمەيدىغان قىزىنىڭ نۇرلۇق كۆزلىرىدىن خۇشاللىق چاقنايتتى. گۆزەك قەلب، ئالتۇندەك قەلب دۇنيانى، كىشىلىك تۇرمۇشنى گۈزەل دەپ بىلەتتى...

دېرىزىنىڭ يوچۇقلىرىدىن كىرگەن سالقىن شامالدا دېرىزە پەردىلىرى پەلپۈنەتتى، ئاي نۇرىمۇ يېنىك تەۋرىنەتتى... ھېلىقى ئۇنتۇلغۇسىز ئاخشام خەن زىچىنىڭ يەنە كۆز ئالدىغا كەلدى...

شۇ يىلى ئۇنىڭ دەل قىرىق ياشقا كىرگەن چاغلىرى ئىدى. ئۇ ئاي نۇرىدا ئۇيان - بۇيان مېڭىپ يۇرەتتى، ھۇجرىدىن چىقىۋاتقان ئىگىراشتىن ئەنسىزلىككە تولغان يۇرىكى ئېغىپ تۇ-

راتتى. ئون ئاي قورساق كۆتۈرۈش، ۋاقتى ـ قەرەلدە يەڭگىش، يېڭى بىر جان دۇنياغا كېلىش ئالدىدا تۇراتتى. ئۇ دەككە ـ دۈككە ئىچىدە ئانا بىلەن دۇنياغا كېلىش ئالدىدا تۇرغان بالىغا ئامان ـ ئېسەنلىك تىلەيتتى.

خەن زىچى ئاخىر ئىنچىكە يىغا ئاۋازىنى ئاڭلاپ، بۆكسىنى ئاسمانغا ئاتقۇدەك بولدى.

ـــ ھە، قىزبالا! ـــ تۇغۇت ئانىسى يەتكۈزگەن بۇ قۇتلۇق خەۋەردىن ئۇنىڭ دىلى سۆيۈنۈپ كەتتى:

ـــ قىز؟ ئۇنىڭ ئىسمى شىنيۆ بولسۇن! ـــ دەپ ۋارقىرىدى ئۇ. شۇ چاغدا، كۆكتە يېڭى چىققان ھىلال ئاي ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى. ئەسلىدە، ئۇ بۇ ئىسمىنى بۇرۇنلا كۆڭلىگە پۈكۈپ قويغانىدى. ئۇنىڭ ئوغلىنىڭ ئىسمى تېيەنشىڭ ئىدى، قىزىنىڭ ئىسمى شىنيۆ بولۇشى كېرەكتە.

ئاياغ تۇتۇشى، يەڭگىل ئاياغ تۇتۇشى، كىيىمنىڭ سۈركىلىشىدىن ھاسىل بولغان «شىر ـ شىر» ئاۋاز كەلدى، كىمكىنە ئۇ؟ خەن زىچى كۆزلىرىنى ئاچتى، غۇۋا ئاي نۇرىدا بىرىنىڭ سىماسى كۆرۈندى. ئاق پىلاتى ـ يوپكا كىيگەن بىرى ئۇنىڭغا قاراپ كېلىۋاتاتتى... ئاھ، شىنيۆ! ياق، ئۇ ئاۋازىنى سىرتقا چىقىرالمىدى. ئۇ ئۇنىڭ شىنيۆسى ئەمەس، نۆۋەتچىلىك قىلىۋاتقان سېستىرا ئىدى.

سېستىرا قولىدا قول چىراغ، ياتاقنى بىر قۇر ئايلىنىپ، ئاستا مېڭىپ چىقىپ كېتىشكە تەمشەلدى. خەن زىچى:

ـــ يولداش... ـــ دەپ چاقىردى ئۇنى.

ـــ ھە، نېمە ئىشىڭىز بار؟ ـــ دەپ سېستىرا كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى.

ـــ يولداش، سىزدىن بىر ئىشنى سورىماقچىدىم، ـــ دېدى خەن زىچى تاقەتسىزلىك بىلەن، ـــ قانداق بولسا يۈرەك كېسەل بولۇپ قالىدۇ؟

ـــ يۇرەك كېسەل؟ ـــ دېدى سېستىرا كارىۋاتتا ياتقان قارا سايغا سەۋرسىزلىك بىلەن قاراپ، ـــ سىزنىڭ ھەممە ئەزايىڭىز تەكشۈرۈلگەن، سىزدە يۇرەك كېسىلى يوق. ئوبدان ئۇخلاڭ، يېرىم كېچە بولدى! ـــ سېستىرا ياتاقتىن چىقىپ كەتمەكچى بولدى.

ـــ ھوي، مەن ئەمەس، ـــ دېدى خەن زىچى زورۇقۇپ، ـــ مەن پەقەت سوراپ باقماقچىمەن...

ـــ بۇنى سوراپ نېمە قىلاتتىڭىز؟ ـــ دېدى سېستىرا بۇ قېرىنىڭ ئۇستىخىنى ئانچە ئەدەپ يېمىگەن بىلەن نېرۋىسى چاتاق ئوخشىمامدۇ دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈرۈپ.

ـــ مېنىڭ... مېنىڭ بىر قىزىم بار ئىدى، يېشى سىز بىلەن تەڭ، لېكىن ئۇ... يۇرەك كېسىلى بولۇپ قاپتۇ... ـــ خەن زىچى بۇ غۇنچە بوي قىزغا تەلمۈرۈپ قارايتتى، كۆز ياشلىرى ئۇنىڭ گېپىنى داۋام قىلىشقا ئىمكان بەرمىدى.

سېستىرا سۈكۈتكە چۆمدى، ياتاقتىن چىقىپ كەتمىدى، غۇۋا يورۇقلۇقتا مېھرىبان دادىنىڭ يۇرىكىنى كۆرگەندەك بولدى.

ـــ ئەھۋالغا قارايدىغان گەپ، ـــ دېدى ئۇ، ـــ مەسىلەن، ئىرسىيەتتە بارمۇ - يوق؟

ـــ يوق، ـــ دېدى خەن زىچى «چورتلا» جاۋاب بېرىپ، ـــ ئاپىسى ئىككىمىزدە يۇرەك كېسىلى يوق.

ـــ ھە، ـــ دېدى سېستىرا ئويلىنىپ، ـــ ئاپىسى ئىككىڭلاردا يۇرەك كېسىلى بولمىسا، بالاڭلاردا بولۇشى مۇمكىن. ھامىلدار ۋاقتىدا ئاپىسىغا يۇقۇملۇق كېسەل يۇققان بولسا، ئوز ۋۇقلۇق يېتىشمىسە ياكى پەرىشان بولسا، ھامىلە تۇغما يۇرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قالىدۇ...

ـــ ھە؟ ـــ خەن زىچى چۈشىنىكسىز جاۋاب بېرىپ سېستىرا دېگەن ئېھتىماللىقنى سېلىشتۇرۇش ئۈچۈن شۇنىۋ تۇغۇلۇشنىڭ

ئالدىدىكى ئەھۋاللارنى كۆز ئالدىغا ئەكېلىشكە تىرىشتى. چۈنكى شۇنىڭ تۈغۇلغان ئاشۇ يىللاردا ھامىلدار ئاياللارنىڭ «ئوزۇق-لۇق يېتىشمەسلىك»، «كۆڭۈل پەرىشانلىق» لاردىن ساقلانمىقى تەس ئىدى. بۇ ھال جەزمەن تۈغما يۈرەك كېسىلىنى پەيدا قىلامدۇ؟ «ياق، ياق».

ـــ قىزىمنى كىچىك ۋاقتىدا دوختۇرخانىدا تەكشۈرۈتكەن-دە، يۈرىكىدە ھېچقانداق چاتاق بايقالمىغان. ئۇ قان تومۇر كېسەللىكلىرىنى داۋالاش بىلەن نام چىقارغان دوختۇرخانا ئىدى، ئۇلار بىخەستەلىك قىلمايدۇ! ـــ دېدى خەن زىچى.

توغرا، ئۇنىڭ ھېلىمۇ ئېنىق يادىدا، شۇ چاغدا پېشقەدەم مۇتەخەسسىس ئىنگلىز تىلىدا ئۇنىڭغا: مۇشۇنداق چىرايلىق ھەم ساغلام قىزىڭىز بولغانلىقى ئۈچۈن سىزنى تەبرىكلەيمەن، دېگە-نىدى.

ـــ ئەمىسە... كېيىن شۇنداق بولۇپ قالغان بولسا كېرەك، ـــ ياش سېستىرا ئۆزى ئۆگەنگەن ئاز - تولا ئاساسى بىلىملىرى بىلەن خەن زىچى سورىغان سوئاللارغا ناھايىتى قىينىلىپ جاۋاب بېرىۋاتاتتى. ئۇ بۇ قېتىن ئەھۋالدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ناھايىتى تېزلا تاپتى، ـــ بىمارنى كۆرمەي ھۆكۈم قىلىش تەس. قىزىڭىزنى دوختۇرخانىغا ئەكېلىڭ...

ـــ قىزىم، مۇشۇ دوختۇرخانىدا، جىددىي قۇتقۇزۇش بۆ-لۈمىدە! ـــ دېدى خەن زىچى ھەسرەت بىلەن خورسىنىپ.

ـــ ھە، ئەمىسە دوختۇرغا ئىشەنسىڭىز بولىدۇ. ئېچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمىنىڭ دوختۇرى لۇ دوختۇر ئاتاقلىق يۈرەك كېسەللىكلىرى مۇتەخەسسىسى. ئۇ قىزىڭىزنىڭ كېسىلىنى داۋا-لاپ ساقايتىدۇ. بۇنچىلىك ئەنسىرەپ كەتمەي، چاققانراق ئۇخلاڭ، سىزمۇ كېسەل.

سېستىرا ياتاقتىن يىنىك قەدەم تاشلاپ چىقىپ كەتتى. خەن زىچى ئۇنىڭغا كەينىدىن قاراپ قالدى. ئىچىدە، قېرىشقاندەك

قىزىم نېمىشقا بۇنداق كېسەل بولۇپ قالغاندۇ. . . دەپ ھەسرەت-
لەندى.

خەن زىچىنىڭ كۆزلىرىگە ئۇيقۇ كەلمىدى، ئۇنىڭ يۈرىكى ياتاقتىن چىقىپ قىزىنى ئىزدەپ يۈرەتتى. . .

جىددىي كۆزىتىش بۆلۈمىنىڭ دېرىزىسى يېنىق ئىدى.

ئوكۇل جازىسىدا بوتۇلكا ئېسىقلىق تۇراتتى. ئوتتۇرىسىغا ئەينەك قوتا ئېلىنغان بىر تال رېزىنكە نەيچىدىن سۈيۇقلۇق سائەتنىڭ سېكۇنت ئىسترېلكىسىدىنمۇ ئاستا سۈرئەتتە تامچىلاپ چۈشەتتى. بىر تېمىم، بىر تېمىم. . .

رېزىنكە نەيچە شىنيۆنىڭ بىلىكىدە، بىلىكى كارىۋاتنىڭ قىرىدا ئىدى. يېرىم ئوچۇق تۇرغان داكىدەك ئاپئاق ۋە نازۇك بارماقلىرىدا جان يوق ئىدى.

ئوكسىگېن يەتكۈزۈپ بېرىدىغان نەيچە بۇرنىغا تىقىپ قويۇلغانىدى. ئۇ يۈزىنى بىر ياققا قارىتىپ ياتاتتى، نەپەس ئېلىشى نورمال، گويا خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقاندەك قىلاتتى.

تېەنشىڭ سىگىلىسىنىڭ بېشىدا ئولتۇراتتى. كۆزلىرى رېزىنكە نەيچىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىنغان ئەينەك قوتىدا، رېزىنكە نەيچىدىن چۈشۈۋاتقان تامچىدا ئىدى. رېزىنكە نەيچىدىن چۈشۈۋاتقان تامچە ئۇنىڭ يۈرىكىگە چۈشۈۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

تېەنشىڭنىڭ بۇ يەردە ئولتۇرغانلىقىغا بىر نەچچە سائەت بولدى، قاراڭغۇ چۈشكەندىن كېيىن ئاپىسى بىلەن خەي ھاممىنى ماڭدۇرۇۋەتكەنىدى. «كېتىڭلار، ئۆيگە كېتىڭلار، يېغلاپ ئادەمنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋېتىدىكەنسىلەر، ياردەم قىلماق تۈگۈل ئىشنى بۇزىدىكەنسىلەر. بۇ يەردە مەنلا قالاي، سىلەر كېتىڭلار!» تېەنشىڭ بۇ ئىككى قېرىغا تولىمۇ قوپال تەگدى، شۇنداقتىمۇ ئۇنى ھېچكىم ئەيىبلىمىدى. بۇ قانداق ۋاقىت؟ ھەممە ئادەمنىڭ كۆڭلى پاراكەندە ئىدى. ئۇنىڭ قوپال گەپلىرىدىن پەرىشانلىق ئارىلاش كۆيۈنۈش چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ئاپىسى

بىلەن خەي ھاممىنىڭ ئاغرىپ يېتىپ قېلىشىدىن ۋايىم يەيتتى. ھەر ئىككىلىسى ئەللىك - ئاتمىش ياشتىن ئاشقانىدى. ئۇلار ئاغرىپ يېتىپ قالسا بۇنى خەن ئائىلىسى كۆتۈرەلمەيتتى. دادا-سى يېقىلدى، ئارقىدىنلا سىڭلىسى يېقىلدى. ئۇ ئۆزىنىڭ يەل-كىسىدىكى يۈكنىڭ قانچىلىك ئېغىرلىقىنى بىلەتتى.

چېن شۇيەن تېەنشىڭنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتى. ئۇ ئىشتىن چۈشۈپ ئۆدۈل ئۆيگە بارماي تېەنشىڭلارنىڭكىگە كەلگەنىدى. بۇ ئائىلىدە بۇنچىلىك چوڭ ئىشنىڭ يۈز بەرگەنلىكىدىن ئۇنىڭ خەۋىرى يوق ئىدى. شىنيۆنى سېغىنغان بۇ قىز خەن تاغىدىن شىنيۆ ماي بايرىمىدا قايتىپ كېلەمدۇ - يوق، شۇنى سوراپغىلى بارغانىدى. ئۇ خەن ئائىلىسىگە كىرىپلا قورقۇنچلۇق بۇ خەۋەرنى ئاڭلايدىغانلىقىنى نەدىن بىلسۇن؟ ئۇ ئۆيگىمۇ بارماي ئالدىراش دوختۇرخانىغا كەلگەنىدى.

ــ شىنيۆ، شىنيۆ، ــ ئۇ قەدىناس دوستىنىڭ ئىسمىنى چاقىردى. شىنيۆ چىرايى قورقۇنچلۇق ئاقىرىپ كەتكەن، بىر قاراپسا ئۇخلاۋاتقاندەك، بىر قاراپسا ئويغاقتەك ياتاتتى. چېن شۇيەننىڭ كۆزلىرى ياش بىلەن غۇۋالاشتى. شىنيۆ، ئۇ ھەر كۈنى ياد ئېتىدىغان شىنيۆ، ياشلىقى جۇش ئۇرۇپ تۇرغان شىنيۆ، ھەرقانداق كىشىدىن بەختلىك بولغان شىنيۆ نېمىشقا بىردىنلا مۇشۇنداق بولۇپ قالىدۇ؟ ئۇ بۇنىڭغا ھەرگىز ئىشەنمەيتتى. ئۇ شىنيۆنىڭ قولىنى سىلاپ، يۈزىنى شىنيۆنىڭ قولىغا يېقىپ:

ــ شىنيۆ، مەن كەلدىم، مەن چېن شۇيەن. . . ــ دېدى.

ــ ئۇنى چاقىرماڭ، ئۇ ناھايىتى تەستە ئۇخلاپ قالدى، بولدى قىلىڭ! ــ تېەنشىڭ سىڭلىسىنىڭ قوغدىغۇچىسى ئىدى، ئۇ ھەرقانداق ئادەمنىڭ سىڭلىسىنى پاراكەندە قىلىشىنى خالا-مايتتى. شۇڭا چېن شۇيەننى ھەيدىگەندەك قىلىپ، ــ كۆردە-ڭىز، بولدى ئەمدى، كېتىڭ! ــ دېدى.

ـــ تيەنشىڭ ئاكا، مەن. . . بۇ يەردىن كېتىشكە قانداقمۇ يۈرىكىم چىدىسۇن؟ ـــ دېدى چېن شۇيەن كۆز يېشىنى ئېرتىپ، ـــ مېنى ئۇنىڭغا قارىغىلى قويۇڭ، ئۇنىڭغا قاراي. . .

چېن شۇيەننى كەتكۈزۈۋېتىش تەستەك قىلاتتى، قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەنىدى. تيەنشىڭ باشقا گەپ قىلمىدى. چېن شۇيەن ئۇندىمەستىن بىر ئورۇندۇقنى تارتىپ كېلىپ شىنيۆنىڭ بېشىدا ئولتۇردى.

بۇ چېن شۇيەننىڭ تيەنشىڭ بىلەن بىرىنچى قېتىم يالغۇز ئولتۇرۇشى ئىدى ھەم بىرىنچى قېتىم يۈزمۇ يۈز پاراڭلىشىشى ئىدى. ئۇ بۇرۇن شىنيۆنى ئىزدەپ بارغاندا، تيەنشىڭ ئۇنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سالاتتى، گەپمۇ قىلمايتتى. شىنيۆ قىشلىق تەتىلدە ئاپىسىنىڭ مەقسىتىنى ئۇنىڭغا دەپ، ئۇنىڭ ئاكىسى بىلەن توي قىلىشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى ئېيتقاندا ئۇ قىزىرىپ كەتكەنىدى. قىزىق ئىش، ئۇ خەن ئائىلىسىگە پات ـ پات بېرىپ تۇرغاچقا، تيەنشىڭنى ھەمىشە كۆرۈپ تۇراتتى، لېكىن ھېلىقىدەك ئويلىمايتتى، شىنيۆنىڭ ئاكىسىنى ئۆز ئاكىسىدەك كۆرەتتى، ئۇ شۇ چاغدا بىر پەس جىمىپ كېتىپ شىنيۆدىن: «ئاكاڭنىڭ ھېلىغىچە يۈرگىنى يوقمىكەن» دەپ سورىغانىدى. شىنيۆ ئۇنىڭغا: «شۇنداق ئوخشايدۇ، ئۇ ئاپامنىڭ سىزىقىدىن چىقمايدۇ، ئاپام سېنىڭ بىر ئېغىز گېپىڭگە قاراپ قالىدى» دەپ جاۋاب بەرگەنىدى. ئۇ يەنە بىر پەس جىمىپ كەتكەن، تيەنشىڭنى «سۆيگۈنى» ھالىتىدە كۆز ئالدىغا ئەكېلىپ، ئەستايىدىل ئويلىنىشقا باشلىغانىدى. ئۇ تيەنشىڭنى تازا ياخشى چۈشىنىپ كەتمەيتتى. ئۇيان ئويلاپ ـ بۇيان ئويلاپ، مىجەزى بىر قىسما، ئاسان گەپ قىلمايدىغان، ياۋاش، ئېۋەن تاپقىلى بولمايدىغان تيەنشىڭ بىر ھېسابتا ئۇنىڭ پىسەنتىگە يېقىپ قالدى. ئۇ خەن تاغىسى بىلەن خەن يەڭگىسىنىڭ ئۆزىگە قىلغان مېھىر ـ شەپقىتىنى ئۇنتۇيالمايتتى، شىنيۆ ئۇنىڭ قەدىناس دوستى ئىدى. بەختلىك

ۆه ئىناق خەن ئائىلىسىنى ئويلاپ، ئاخىر: «ھەي، بۇ ئاللانىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى بولسا كېرەك!» دەپ ئويلىغانىدى. شىنيۆ ئۇنىڭ ماقۇللۇقىنى ئاپىسىغا يەتكۈزدى. بۇنى ئاپىسى تىيەنشىڭغا دېدى. شۇنداق قىلىپ، ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا بىر تال شەكىلسىز يېپ بار بىلەن يوقىنىڭ ئورنىدا پەيدا بولدى. ئۇ خەن ئائىلىسىگە بېرىپ تىيەنشىڭنى كۆرۈپ قالسىلا قىزىرىپ كېتەتتى ھەم گەپ قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى... مانا ھازىر بىرىنچى قېتىم چىش يېرىپ «تىيەنشىڭ ئاكا» دېدى، ئۇنىڭدىن ئۇنىڭ يېنىدا قېلىشنى يۈرەكلىك ئىلتىماس قىلدى، بۇ شىنيۆ ئۇچۇن ئىدى. شىنيۆنىڭ كېسىلىدىن باشقا ئۇنىڭ كۆزىگە ھېچنېمە كۆرۈنمىدى.

ئۇلار شۇ تەقلىدتە ئولتۇردى، ئۇزۇن ئولتۇردى، ھېچكىم گەپ قىلمىدى، ھەر ئىككىلىسىنىڭ كۆزلىرى شىنيۆدە ئىدى. بۇ ئىككىسىنىڭ تەقدىرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ قويغان بۇ «ئاي» گۈزەل ئارزۇ ۆه ساددا قىزغىنلىق بىلەن ئۇلار ئۇچۇن بەختلىك كېلەچەك پىلانلاپ، ئۆزى ئۇشتۇمتوت بالا - قازاغا مۇپتىلا بولغانىدى.

بوتۇلكىدىكى سۇيۇقلۇق ئاستا تامچىلايتتى، چېن شۇيەن بىلەن تيەنشىڭنىڭ بىلىكىدىكى سائەتنىڭ ئىستېرىلكىسى ئالدىراش ماڭماقتا ئىدى. شۇ تاپتا سائەت تاڭ سەھەر ئىككى بولغانىدى، ھەر ئىككىلىسى چارچىغاندەك قىلمايتتى. ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە پەقەت شىنيۆلا بار ئىدى. مۇشەققەت كىشىنىڭ ئوي - پىكرىنى ئاددىيلاشتۇرۇۋېتىدۇ، دوستلۇق كىشىنىڭ روھىنى پاكلايدۇ.

نۆۋەتچى سېستىرا كېلىپ، گەپ قىلماي شىنيۆنىڭ چىرايىغا قارىدى، يۈرىكىنى تەكشۈردى، قان بېسىمىنى ئۆلچىدى.

— دوختۇر، ئۇ قانداقراق؟ — بىر ياندا تۇرغان چېن شۇيەن تەقەززالىق بىلەن ئاستا سورىدى سېستىرادىن. چېن شۇيەن

سېسترانىڭ ئاغزىدىن تەپسىلىي جاۋابقا ئېرىشىش ئۈچۈن سېستـ
رانى مەقسەتلىك هالدا «دوختۇر» دەپ ئاتىغانىدى. ئۇ ئادەتتە
ئاسارئەتتىقە ماگىزىنىدا مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش مەقسىتىدە ئۆزىـ
دىن ئۈچ كۈن بۇرۇن كەلگەن ياشلارنىمۇ «ئۇستام» دەيتتى.

ــ بىر ئاز ياخشى، ــ دېدى سېسترا.

چېن شۇيەن بىلەن تېەنشىڭ يېنىك نەپەس ئالدى. «بىر ئاز ياخشى» دېگەن گەپ ئۇلار ئۈچۈن خۇش خەۋەر ئىدى.

سېسترا شىنيۆگە يەنە ئوكۇل ئۇردى.

ــ دوختۇر، بۇ قانداق ئوكۇل؟ ــ دەپ سورىدى تېەنـ
شىڭ.

ــ ئۇنۇمى ياخشى ئوكۇل.

ــ ئۇنۇمى ياخشى ئوكۇل دېدىڭىزمۇ؟ ئەڭ ياخشى ئوكۇلنى ئۇرۇڭ:

ــ مۇشۇ ئوكۇلنىڭ ئۆزى ياخشى ئوكۇل، سۈيدۈك ماڭـ
غۇزىدۇ.

ئىككىسى يەنە يېنىك نەپەس ئېلىشتى، ئۇلار گەرچە سۈيـ
دۈك ماڭغۇزۇش بىلەن يۈرەك كېسەللىكىنىڭ قانداق مۇناسىۋىـ
تى بارلىقىنى بىلمىسىمۇ، «ئۇنۇملۇك» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ ئۇمىدكە تولدى.

ــ دوختۇر، قارىغاندا، ئۇ ئەتە ياخشى بوپكېتىدىغان ئوخشىمامدۇ؟ ــ دېدى تېەنشىڭ تاقەتسىزلىك بىلەن. ئۇنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتكەنىدى.

ــ ئەتە؟ ئەتە دوختۇرخانىدا يېتىش رەسمىيىتىنى بېجىرىـ
سىلەر تېخى! ــ دېدى سېسترا ئىپادىسىز هالدا.

ــ هە؟ يەنە دوختۇرخانىدا ياتامدۇ؟ بايا ئۇنى ياخشى بوپـ
قالدى دېمىگەنمىدىڭىز؟ ــ دەپ سورىدى تېەنشىڭ هەيران بوـ
لۇپ سېسترادىن.

ــ يۈرەكنىڭ زەئىپلىشىشى سەل ئورنىغا كەپتۇ، يەنە

دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالانمىسا بولمايدۇ. ئومۇمىيۈزلۈك تەكـ
شۇرۇلىدۇ رېنتگېنگە چۈشۈرۈلىدۇ، قان تەكشۈرۈلىدۇ: . . .
بۇنىڭدىن كېيىن تەكشۈرۈش كۆپ. يۇرەك كېسىلى ئاسان سا-
قايغان نەدە بار؟ يامىنىغا ئۆرۈلۈپ كەتسە، بۇ كېسەلدىن ئۆمۈر-
ۋايەت قۇتۇلغىلى بولمايدۇ.

تېخنىكا ئورۇندۇقتا سولىشىپ ئولتۇرۇپ قالدى.

سېستىرا تەكشۈرۈشنى تۈگىتىپ كېسەل تارىخىغا بىر نېمە-
لەرنى يازدى، ئاندىن سۈيۈقلۇق قاچىلانغان بوتۇلكىدا يەنە يېرىم
بوتۇلكا سۈيۈقلۇقنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپ ياتاقتىن چىقىپ كەتتى.

ــ ئۆمۈرۋايەت قۇتۇلغىلى بولمايدۇ؟ ئۆمۈرۋايەت قۇتۇل-
غىلى بولمايدۇ. . . ــ تېخنىكا ئۆز ـ ئۆزىگە شۇنداق دەيتتى،
يوغان كۆزلىرى تەشۈشكە تولغانىدى.

ــ تېخنىكا ئاكا ــ دېدى چېچىن شۇيەن ئەلەم بىلەن كۆز
يېشىنى سۈرتۈپ، ــ شۇنىڭ قانداقلارچە يۇرەك كېسىلى بولۇپ
قالدى؟

ــ يۇرەك! ــ تېخنىكا ئەلەم بىلەن بېشىنى كۆتۈرۈپ
تۇرۇستىكى چىراغقا قاراپ ھەسرەت بىلەن ئۇلۇغ ـ كىچىك
تىنىدى، ــ كىشىنىڭ يۈرىكى قانچىلىك چوڭدۇ؟ يۇرەككە قانچە-
لىك دەرد پاتىدىغاندۇ؟ ئۇ بەك دەردمەن، تولىمۇ دەردمەن. . .

تېخنىكا سىڭلىسىنى يۇرەك كېسىلىگە گىرىپتار قىلغان
نەرسە ـ چوقۇم دەرد دەپ ئويلايتتى.

ــ دەرد؟ ــ دېدى چېچىن شۇبھە بىلەن، ــ شۇنىڭ
دەرد تارتقان قىز ئەمەسقۇ؟ ساۋاقداشلىرىمىزنىڭ ئارىسىدا ئۇ-
نىڭدەك بەختلىك ياشىغان ھېچكىم يوق، ئائىلە، مەكتەپ،
ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتلەردە ھەر قانداق كىشى ئۇنىڭ ئالدىغا
ئۆتەلمەيدۇ. ئۇ بىر ئادەم ئېرىشىشكە تېگىشلىك نەرسىلەرنىڭ
ھەممىسىگە ئېرىشكەن. . . .

ــ ياق، سىز بىلمەيسىز، سىز ھېچنېمىنى بىلمەيسىز! ــ دې-

دى تيەنشىڭ بېشىنى ساڭگىلىتىپ، يىرىڭ قىسقا چاچلىرىنى قامالىلاپ تۇتقىنىچە، ــ ئۇمۇ بىلمەيدۇ! دەردىمەن سىڭلىم نېمشقا شۇنچىلىك دەردىمەن ئىكەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمەيدۇ...

چېن شۇيەن تيەنشىڭنىڭ ئاغزىدىن چىققان چۈشىنىكسىز بۇ گەپلەرنىڭ زادى قانداق مەنىگە ئىگە ئىكەنلىكىنى ئۇقماي، ھاڭۇېقىپ قالدى. ئىچى ئاغرىپ تيەنشىڭغا قارىدى، بۇ مېھرىبان ئاكا سىڭلىسىنىڭ دەردىدە تەلۈدەك بولۇپ قالغانىدى. شىنيۆ مۇشۇنداق ياخشى ئاكىغا ئىگە بولۇشقا ئەرزىيتتى.

ــ بەلكىم، بۇ تەقدىر بولسا كېرەك؟ ــ دېدى چېن شۇيەن ئائىلاج تيەنشىڭنىڭ كۆڭلىنى ياساپ، ــ شىنيۆنىڭ توققۇزى تەل بولۇپ كەلگەچكە، ئاللا ئۇنىڭغا مۇشۇنداق ئازابنى بەرگەن بولۇشى مۇمكىن...

ــ نېمە دېدىڭىز؟ ــ تيەنشىڭ بىردىنلا بېشىنى كۆتۈرۈپ غەزەپ بىلەن، ــ توققۇزى تەل بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭغا تارلىق قىلىۋاتامسىز؟

ــ ئۇنىڭ توققۇزى تەل بولۇشىنى ئۈمىد قىلمەن، ــ چېن شۇيەننىڭ كۆز ياشلىرى چىراغ نۇرىدا يالتىرايتتى، ــ ناۋادا ئاللا بۇ كېسەلنى ماڭا بەرگەن بولسا، شىنيۆنىڭ ئورنىدا مەن ئازابلانغان بولسام جان دەپ رازى بولغان بولاتتىم، ــ دېدى چېن شۇيەن ئاستا ئېڭىشىپ، خاتىرجەم ئۇخلاۋاتقان شىنيۆگە چوڭقۇر مېھىر بىلەن تىكىلىپ. كۆزلىرىدىن ئاققان ياش ئاپئاق كىرلىككە تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

بوتۇلكىدىكى سۇيۇقلۇق توختىماي تامچىلىماقتا ئىدى...

شىنيۆ خاتىرجەم ئۇخلىماقتا ئىدى، مۇشۇنداق بىر تىنچ كېچىدە دىلكەش دوستىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن ئىخلاس بىلەن قانداق دۇئا قىلىۋاتقانلىقىنى ئۇ بىلمەيتتى.

ــ شۇيەن... ــ تيەنشىڭ ئەنسىز ئورنىدىن تۇرۇپ، شۇيەننىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنى ئاستا چاقىردى. سىڭلىسىنىڭ

ئورنىدا ئازابلىنىشنى خالايدىغان بۇ قىز ئۇنىڭ يۈرىكىنى لەرزىدىگە سالغانىدى. بېشىغا ئەڭ ئېغىر كۈن چۈشكەندە، زىممىسىگە چۈشكەن ئېغىر يۈكنى بۇ قىزمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ ئۆز ئۈستىگە ئالغانىدى.

كەچقۇرۇن، «بىلىمدان» قەسرىنىڭ قارىشىغۇ دەرۋازىسىدىن ئىككى قىز چىقتى، ئۇلار جېڭ شاۋجىڭ بىلەن لۇ شيۈجۇ ئىدى. چىرايلىرىنى قايغۇ بۇلۇتلىرى قاپلىغان بۇ ئىككى قىز كەلگەن يولى بىلەن مەكتىپىگە قاراپ يول ئالغانىدى. ئۇلار پۈتكۈل سىنىپتىكى ئون ئالتە ساۋاقداشنىڭ ئون ئالتە تۈرلۈك سوئالىنى ئېلىپ كەلگەن بولسا، مانا ئەمدى خەن خانىم ئۇلارغا تاپشۇرغان ئۇندەش بەلگىسىنى ئېلىپ كېتىۋاتاتتى.

چۈ يەنچاۋ 27 ـ يىنانىڭ ئالدىدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى، روشەنكى، ئۇ جېڭ شاۋجىڭ بىلەن لۇ شيۈجۇنى ساقلاۋاتاتتى.

ـــ قانداقكەن؟ ـــ دېدى چۈ يەنچاۋ ئالدىراش ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ـــ خەن شىنيۆنىڭ ئائىلىسىدە زادى نېمە ئىش بوپتۇ؟ ئۇنىڭ دادىسى...

چۈ يەنچاۋ ھېچقانداق بىر ئوقۇغۇچىسىنىڭ دادىسىغا بۇنچىلىك كۆڭۈل بۆلمىگەنىدى. شىنيۆ ئۇنىڭغا دادىسىنىڭ شۇ قەدەر ياخشى ئادەم ئىكەنلىكىنى دەپ بەرگەچكە ئۇ مۇشۇنداق قىلىۋاتقانمىدۇ ـ يا؟ شىنيۆ دادىسىدىن ھەرگىز ئايرىلىپ قالمىسۇن، بۇنداق ئازابقا ھەرگىز مۇپتىلا بولمىسۇن! ھەرقانداق بالىغا دادا بولمىسا بولمايدۇ، ھەرگىز بولمايدۇ...

بىراق چۈ يەنچاۋ جېڭ شاۋجىڭ بىلەن لۇ شيۈجۇنىڭ ئاغزىدىن كۈتمىگەن جاۋابقا ئېرىشتى.

ـــ يۈرەك كېسىلىكەن؟ ئۇنىڭ يۈرىكى ئاجىزمىكەن؟ ـــ چۈ يەنچاۋ قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي قالدى.

ـــ ئاپىسى بىزگە شۇنداق دېدى! ـــ دېدى لۇ شيۇجۇ يۇزىدىكى تەرلىرىنى ئېرتىپ.

ـــ نېمىشقا دوختۇرخانىغا بېرىپ ئۇنى كۆرۈپ كەلمىدىڭلار؟ ـــ چۇ يەنچاۋغا بۇ ئىككى ئوقۇغۇچىنىڭ كاللىسى بەك ئاددىي تۈيۈلۈپ كەتتى. ئۇلار شۇنچە ئۇزۇن يولنى بېسىپ، بىرنەچچە ئېغىز گەپنىلا كۆتۈرۈپ كەلگەنىدى. ئۇ بۇنىڭدىنمۇ كۆپ نەرسىنى بىلىشكە موھتاج ئىدى.

ـــ ئاپىسى دېدى، ـــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ ھاسىراپ تۇرۇپ ئوقۇتقۇچىسىغا، ـــ خەن شىنيۈنى دوختۇرخانىغا ئاپتۇ. بۇگۈن كېسەل يوقلاش كۈنى ئەمەس ئىكەن، كىرگۈزمەيدىكەن.

ـــ كېسەل يوقلاش ۋاقتى قاچانكەن؟

ـــ ھەر ھەپتىنىڭ ئىككىسى، تۆتى، ئالتىسى چۈشتىن كېيىن ئىكەن، ئەتە يوقلىسىمۇ بولىدىكەن، ـــ دېدى لۇ شيۇجۇ جېڭ شاۋجىڭنىڭ ئالدىدا جاۋاب بېرىپ، ـــ بىز بىئەپ ۋاقىتتا بېرىپ قاپتۇق، ئەتە بارغان بولسىاق ياخشى بولاتتىكەن.

ـــ ھىم! ـــ دېدى چۇ يەنچاۋ، ـــ بۇگۈن سىلەر جاپا چەكتىڭلار، چاققان تاماققا بېرىڭلار، ئاشخانا تاقىلاي دەپقالدى. بۇگۈن كەچتىكى مۇزاكىرىگە قاتناشماي ئوبدان ئارام ئېلىڭلار.

چۇ يەنچاۋ جىممىدە ياتىقىغا قايتتى.

ئۇ يېزىق ئۈستىلىنىڭ ئالدىدا ئولتۇرۇپ ئۈستەل چىرىغىنى يانداۋردى.

ئۈستەلدە لۇشۈننىڭ تېخى تەرجىمە قىلىنىپ بولمىغان «شەمشەر سوقۇش» ناملىق ئەسىرى تۇراتتى. ئۇ يېقىندىن بېرى بەك ئالدىراش ئىدى. «1 ـ ماي»، «4 ـ ماي» يېقىنلىشىپ قالغانىدى. مەكتەپنىڭ، غەربىي ياۋروپا تىللىرى فاكۇلتېتىنىڭ ۋە ئۇ مەسئۇل بولغان سىنىپنىڭ ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك يىغىنلار ناھايىتى كۆپ ئىدى. ئۇ ئىنگلىز تىلى مۇئەللىمى ھەم سىنىپ مەسئۇلى ئىدى، ھەرقانداق ئىش ئۇنىڭ ئالدىدىن ئۆتەتتى.

تى، يەنە كېلىپ ئۇنىڭ ئۆزى ئارىلاشقان خىزمەتنى ئەستايىدىل قىلىدىغان ئادىتى بار ئىدى. مۇشۇ بىر قاتار ئىشلار ئۇنىڭ ئىشتىن سىرت ۋاقىتلىرىنى ئىگىلەپ كەتكەنىدى. ئون مىڭ خەت ئەتراپىدىكى ئەسەر مۇشۇ كەمگىچە قولدىن چىقماي تۇراتى.

چۇ يەنچاۋ ماقالە قەغىزىنى يېيىپ، تەرجىمە قىلىشقا تۇتۇندى. ئالدىنقى قېتىم بىر شېئىرغا كەلگەندە توختاپ قالغانىدى، بۇ شېئىرنى تەرجىمە قىلماق ئاسان ئەمەس ئىدى. شېئىرنىڭ رېتىمى ناھايىتى كۆچلۈك، تېكىستى مۇرەككەپ ھەم تۇتۇق ئىدى. شېئىرنى ئوقۇغان كىشى بىر تۇرۇپ چۈشەنگەندەك، بىر تۇرۇپ ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىگەندەك قىلاتتى. ئەسەردە بۇ شېئىر «يۇمىلاق شېئىر» دېيىلگەنىدى. لۇشۈن ئەپەندى ھايات ۋاقتىدا دوستلىرىغا يازغان خېتىدە: «ئەسەردىكى شېئىرنىڭ مەنىسى ئىنىق ئەمەس، چۈنكى بۇ شېئىرنى غەلىتە ئادەم بىلەن بىر باش ئېيتقان، بىزگە ئوخشاش ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ بۇ شېئىرنى چۈشەنمىكى تەس» دېگەنىدى. لۇشۈننىڭ ئۆزى يازغان ئەسەرنى چۈشەنمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس، بۇ تەسىرلىك شېئىر، ئۇنىڭدىكى مەرداڭلىك ۋە ئوتلۇق ھېسسىيات ئوقۇرمەنلەرنىڭ يۈرەك تارىنى چېكىدۇ ۋە ئۇلارنى ئازابلايدۇ. ئەمما بۇ شېئىر كىشىگە بىمەنىدەك تۇيۇلىدۇ، لۇشۈن چوڭقۇر مەنەنى بىمەنىلىككە سىڭدۈرۈپ، چۈشەنگىلى بولمىدىغان بىلەن چۈشەنگىلى بولمايدىغان ئارىلىقتا كۆچلۈك بەدىئىي ئۇنۇم يارىتقان. بۇ شېئىر بەلكىم شكېسپېرنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى دانىيە شاھىزادىسىنىڭ تاقما ـ تۇقما، لېكىن يۈرەكنى ئېزىدىغان «سارائىلارچە گېپى» گە ئوخشاپ كېتىدىغاندۇ؟

شاپىگرافتا بېسىلغان «خاملېت» ئۇنىڭ ئالدىدا تۇراتتى. ئۇ ماقالە قەغىزىنى قويۇپ كىتابنى ۋاراقلىدى. جېڭ شاۋجىڭ ئەكېلىپ بەرگەندىن كېيىن بۇ كىتابنى تەپسىلىي كۆرۈپ چە-

قىشقا ئۇلگۇرمىگەنىدى. ئۇ مۇنداقلا ژاراقلاپ «ئوپىلىيا» دېگەن ئىسىمنى كۆرۈپ قېلىپ تۇرۇپ قالدى. كىتابتا پەيدا بولغان شىنيۆنىك ئوبرازى ئۇنىڭغا جىم قاراپ تۇراتتى. شىنيۆنىك چىرايىنى بىر قەۋەت سۇس قايغۇ بۇلۇتلىرى قاپلىغانىدى... ياق، ئۇنىك ئوبرازى قايغۇلۇق بولسا بولمايدۇ، ئۇنداق بولماسلىقى كېرەك!... ئۇنىك مەكتەپتىن ئايرىلغىنىغا ئۇچ كۈن بولغانىدى، ئۇچ كۈندىن بۇيان چۇ يەنچاۋ ئىنگلىز تىلى دەرسىدە ئۇنىك ئىخلاس بىلەن دەرس ئاڭلاۋاتقان تۇرقىنى، نامسىز كۆل بويىدا كىتاب ئوقۇغاچ ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن هالىتىنى كۆرمىگەن، ياتقىنىك ئىشكىنى چېكىپ: «چۇ مۇئەللىم... » دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىمىغانىدى. بۇ ئۇچ كۈن ئۇنىڭغا هەتتا بىر ئايلىق قىشلىق تەتىلدىنمۇ بەك ئۇزۇن بىلىنىپ كەتكەندى. قىشلىق تەتىل بولغاندا ئۇ خۇشال كەتكەنىدى. ئۇنىك قىشلىق تەتىلدە قانداق كىتابلارنى ئوقۇيدىغانلىقىنى، نېمە ئىشنى قىلىدىغانلىقىنى چۇ يەنچاۋ بىلەتتى: لېكىن بۇ قېتىم ئالدىراش كېتىپ، شۇ كەتكەن پېتى كەلمىدى، چۇ يەنچاۋ، ئۇ جەزمەن بىر ئېغىر قىينىچىلىققا يولۇقتى، بولمىسا، بۇ چاغقىچە دەرسكە كەلگەن، هېچ بولمىغاندا تېلېفون بولسىمۇ بەرگەن بولاتتى، دەپ قىياس قىلدى، چۇ يەنچاۋ پۈتۈن ئېهتىماللىقلارنى مۆلچەرلىدى، دادىسىنىك كېسىلى خەتەرلىك بولسا كېرەك دەپ ئويلىدى... ئۇنىك ئاغرىپ قالغانلىقىنى، كېسىلىنىك بۇنچىلىك ئېغىرلىقىنى ئويلىمىغانىدى. شىنيۆ راستتىنلا يۈرەك كېسىلمىدۇ؟ ئۇنىك ئادەتتە سالامەتلىكى شۇنداق ياخشى ئەمەسمىدى؟ بەدەن چىنىقتۇرۇش ۋە دەرستىن سىرتقى ئەمگەكلەرگىمۇ قاتنىشاتتى. چۇ يەنچاۋ ئۇنىك بەزىدە سەل دېمى سىقىلىپ كېتىدىغانلىقىنى كۆرەتتى، بۇ، قىز بالا ئۇچۇن بىنورمال ئىش ئەمەس ئىدى. لېكىن، مانا ئەمدى بىردىنلا كېسەل بولۇپ يىقىلدى. بۇنى هەقىقەتەن چۇشەنگىلى بولمايتتى.

چۇ يەنچاۋنىڭ بۇرۇنقىغا ئوخشاش يا خاتىرجەم كىتاب ئو-
قۇشقا، يا ئەسەر تەرجىمە قىلىشقا قولى بارمىدى. تىتىلدىغان
ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپ كىتاب جازىسى بىلەن ئىشىك ئارىلىقىدا-
كى بوش يەردە ئۇياقتىن - بۇياقتىن مېڭىپ، مەقسەتسىز ھالدا
كىتاب جازىسىدىكى كىتابلارغا، كىتاب جازىسىنىڭ ئۈستىدىكى
ياپيېشىل يوپۇرماق چىقىرىپ، چېچەكلەش ئالدىدا تۇرغان گۈل-
گە، كىتاب ئۈستىدە بىكار تۇرغان ئىسكىرىپكىغا قارايتتى. ئۇ
شۇ تاپتا ساغلام ۋە ھاياتىي كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان شىنيۆنى
كۆرگەندەك بولدى. ياق، ئۇ كېسەل بولۇپ يېقىلمىدى. ئۇنىڭغا
دوختۇر خاتا دىئاگنوز قويغان ياكى كېسەللىك ئەھۋالى جېكى
شاۋجىنىڭ بىلەن لۇ شيۈجۇ ئېيتقاندەك ئۇنداق ئېغىر ئەمەس،
چۈنكى ئۇلار شىنيۆنىڭ ئۆزىنى كۆرمىدى. چۇ يەنچاۋ شۇنداق
ئويلايتتى.

چۇ يەنچاۋ ئەتىسى ئادەتتىكىگە ئوخشاش ئىنگلىز تىلى سە-
نىپىغا قاراپ ماڭدى، ئۇنى سىنىپتا ئون بەش ئوقۇغۇچى ساقلاپ
تۇراتتى.

جېكى شاۋجىنىڭ بىلەن لۇ شيۈجۇ چۈشتىن كېيىن سائەت
ئۈچتە بىر سومكا مېۋە - چېۋە ئېلىپ ئالدىراش تۇڭرېن دوخ-
تۇرخانىسىغا باردى. ياتاق بىناسى ئالدىدا بىر بوۋاي ئۇلارنى
توسۇۋالدى.

— كىمنى ئىزدەيسىلەر؟

— ئىچكى كېسەللىكلەر بۆلۈمى 109 - ياتاقتىكى شىن -
يۆنى، — دەپ جاۋاب بەردى لۇ شيۈجۇ. ئۇ ئاخشام خەن خانىم
دەپ بەرگەن بۇ نومۇرنى يادىدا چىڭ تۇتۇۋالغانىدى.

بوۋاي كىچىك تاختىلار بىلەن تولغان ياغاچ تاختىغا مىسىل-
داپ قاراپ، خەن شىنيۆ دېگەن ئىسىمنى تاپتى:

— ۋۇي، تاختا يوق تۇرىدۇ، ئۇنى يوقلاپ بىر كىملەر

كەلگەن ئوخشايدۇ. بىر قېتىمدا ئىككى ئادەمنىڭ كىرىشىگە بولىدۇ. قاراڭلار، مانا تاختا يوق...

ــ ئەمىسە بىز بىكار كەپتۇقتە؟ ــ دېدى لۇ شيۇجۇ «لاسسىدە» بولۇپ.

ــ ساقلاپ تۇرۇڭلار، ــ دېدى بوۋاي ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن، ــ كىرىپ كەتكەنلەر چىقسۇن...

ــ يولداش، ــ دېدى جېڭ شاۋجىڭ ھەربىي چاپىنىنىڭ يانچۇقىدىن ئوقۇغۇچىلىق كىنىشكىسىنى چىقىرىپ، ــ بىز بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىن كەلدۇق، پۈتۈن سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارغا ۋەكىل بولۇپ...

ــ سىز كىمگە ۋەكىللىك قىلىسىڭىزمۇ بەرىبىر، بۇ دوختۇرخانىنىڭ تۈزۈمى! ــ دېدى بوۋاي جېڭ شاۋجىڭنىڭ گېپىگە پەرۋا قىلماي.

جېڭ شاۋجىڭنىڭ چىرايى «شاپپىدە» ئاقىرىپ كەتتى. ئۇ ئادەتتە×× ھويلىغا كىرىپ - چىقىشتا، پوستلارغا بېشىنى لىڭشىتىپلا قويياتتى، ئالدىنى توسايدىغان بۇنداق ئادەمنى ھېچىيەردە كۆرمىگەنىدى.

ــ بوۋا، بىز كېلىشىمىك بولمىدىمۇ؟ بىز شۇنچە يىراق يەردىن كەلدۇق... ــ دېدى لۇ شيۇجۇ قارشى تەرەپنى يومشاتماقچى بولۇپ.

ــ بولمايدۇ دېدىم بولمايدۇ! ــ قولىدىكى كىچىككىنە ھوقوقىنى ئىككىلەنمەي ئىشلەتكەن بۇ بوۋاي ئۇ ئىككىسىگە ئېرەن قىلماي، كۆزەينىكىنى تاقاپ گېزىت ئوقۇشقا باشلىدى.

ئۇلار نائىلاج ساقلاشقا مەجبۇر بولدى، نېمىشقا بالدۇر چىقمايدىغاندۇ دەپ، شىنيۆنى يوقلاپ كىرىپ كەتكەن ئىككى كىشىدىن ئاغرىندى.

شۇ تاپتا شىنيۆنىڭ بېشىدا چېن شۇيەن بىلەن چۇ يەنچاۋ ئولتۇراتتى.

چۇ يەنچاۋ كىرگەن چاغدا چېن شۇيەن شىنيۆگە بىر چىنە سۇتنى ئىچكۈزۈپ بولۇپ تۇرغاندى. شىنيۆ سۇتنى ناھايىتى ئاستا ئىچتى، چېن شۇيەن سۇتنى قوشۇق بىلەن ئاغزىغا ئاپىراتتى، شىنيۆ ئاستا يۇتاتتى. ئىچىپ بولغاندىن كېيىن چېن شۇيەن ئىسسىق لۆڭگە بىلەن ئۇنىڭ يۈزىنى ئېرتاتتى، ئۇنى جىمجىت يېتىشقا، ھېچنېمىنى ئويلىماسلىققا ئۇندەيتتى.

ياتاقتا بىر بىمار ئۇخلاۋاتاتتى، باشقا ئىككى بىمارنىڭ ئورنى بوش ئىدى، تومپۇچكىدا دورا بوتۇلكىلىرى بىلەن يەيدىغان نەرسىلەر تۇراتتى. كېسىلى يېنىكرەك بىمارلار ھاۋا يېگىلى سىرتقا چىقىپ كەتكەن بولسا كېرەك، ياتاق ناھايىتى تىنچ ئىدى.

بۇ چاغدا چۇ يەنچاۋ كەلدى.

شىنيۆ كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ياستۇققا يېرىم يۆلىنىپ، چىرايىدىكى قىزىللىق قايتىپ، بۇرۇنقى ئاق ھالىتىگە كىرگەندى، لەۋلىرى قىيا يۇمۇلغان، نەپەس ئېلىشى تەكشى ئىدى. بىر قولىدا ئىڭىكىنى يۆلەپ، يەنە بىر قولىنى كارىۋاتقا قويۇپ ياتاتتى. گويا ئۇزۇن سەپەردە ھېرىپ كېتىپ بەھۇزۇر ئۇخلاپ ئارام ئېلىۋاتقان ھالەتتە ئىدى.

چۇ يەنچاۋ ئىشىكنى تولىمۇ بوش چېكىپ، ياتاقتا پۈتىنىڭ ئۈچىدا مېڭىپ كىردى. لېكىن شىنيۆ بۇ تۈنشنى ئاڭلاپ:

ــ شۇيەن، ئاكام كەلدىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

چېن شۇيەن جاۋاب بەرمەي، سوئال نەزىرى بىلەن بۇ ناتونۇش كىشىگە قارىدى. چۇ يەنچاۋ ئۆزىنىڭ شىنيۆنى چۆچۈتۈۋەتكۈسى يوقلۇقىنى بىلدۈرۈپ چېن شۇيەنگە ئىشارەت قىلدى.

شىنيۆ كۆزلىرىنى ئاچتى، كۆزلىرى خۇشال چاقناپ كەتتى.

ــ چۇ مۇئەللىم. . . ــ دېدى ئۇ.

ــ ساۋاقداش شىنيۆ. . . ــ دېدى چۇ يەنچاۋ ئۇنىڭدىن

كەچۈرۈم سورىغاندەك، ــ سىزنى ئويغىتىۋەتتىم...

ــ ياق، مۇئەللىم، مەن ئۇخلىمىغانىدىم، ــ دېدى شىنيۇ. ئۇنىڭ يۈزىگە شۇئان كۈلكە يامرىدى، ــ سىنىپتىكى ئىشلارنى ئويلاۋاتاتتىم، سىز كەلدىڭىز، مەن بۇنىڭدىن بەك خوش...

ــ شىنيۇ، سىزنى ساۋاقداشلارمۇ سېغىنىدى، ــ دېدى چۇ يەنچاۋ كارىۋاتقا ئېڭىشىپ، ــ ئاغرىپ قالغانلىقىڭىزنى ئاڭلاپ كۆپچىلىك بەكمۇ تىتىلداپ كەتتى...

ــ ئۇلارمەندىن ئەنسىرىمىسۇن، ــ دېدى شىنيۇ بىلىنەر-بىلىنمەس هاسىراپ، ــ دادامنىڭ يارىسىنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتتىم، كېيىن يارىسىنىڭ ئېغىر ئەمەسلىكىنى بىلىپ خاتىرجەم بولدۇم...

ــ ئۆزىڭىزنى قانداقراق سېزىۋاتىسىز؟

ــ كۆپ ياخشى بوپكەتتىم، قارىڭا، ياخشى بوپكەتكەندەك تۇرمامدىمەن؟

ــ هىم... ــ دېدى چۇ يەنچاۋ يېنىك نەپەس ئېلىپ، ــ ياخشى، ياخشى...

ــ چۇ مۇئەللىم، ئولتۇرۇڭ! ــ دېدى چىن شۇيەن ئۇنىڭغا ئورۇندۇق ئەكېلىپ بېرىپ.

چۇ يەنچاۋ بۇ قىزغا ئەيمىنىپرەك قاراپ قويدى، لېكىن ئولتۇرمىدى.

ــ مەن شىنيۆنىڭ ساۋاقدىشى، ــ دېدى چىن شۇيەن ئۇنىڭ زىنى تونۇشتۇرۇپ، ــ مەن شىنيۆدىن سىزنىڭ ئىسمىڭىزنى بۇرۇنلا ئاڭلىغان...

ــ شۇنداقمۇ... ــ دېدى چۇ يەنچاۋ ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇۋېتىپ، ــ رەھمەت سىزگە، شىنيۆگە ئوبدان قاراۋېتىپسىز...

شىنيۆ رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈپ:

ــ شۇيەن مېنىڭ ئۆز ئاچامغا ئوخشاش، قارىڭا، مېنىڭ

مۇشۇنداق ياخشى ساۋاقدىشىم بار. . .

يىراقتىن كەلگەن ئىككى ساۋاقداش ئىشىك ئالدىدا تاقەت-سىزلىك بىلەن ساقلاپ تۇراتتى.

بىمارلارنى يوقلىغىلى كەلگەن كىشىلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. دېرىزە تۈۋىگە يىغىلغان بۇ كىشىلەر بوۋايغا بىمارلارنىڭ ئىسمىنى دەپ بېرىپ تاختاي ئالاتتى.

لۇ شيۇجۇ بىردىنلا توپنىڭ ئارىسىغا قىستىلىپ كىرىپ، تامغا ئېسىپ قويۇلغان تاختايلارنى قولى بىلەن كۆرسىتىپ:

— ئىچكى كېسەللىكلەر 104 - بۆلۈم، جاڭ گولياڭ، ئىككى ئادەم! — دېدى.

«جاڭ گولياڭ» دېگەن ئىسىم يېزىلغان ئىككى تاختاينى بوۋاي ئۇنىڭغا ئۇزاتتى. لۇ شيۇجۇ تاختاينى ئېلىپ، جېڭ شاۋجىڭنى سۆرىگەن پېتى ئىچكىرىگە يۈگۈردى.

— هوي، جاڭ گولياڭ دېگەن كىم؟ — دېدى هېچنېمىنى ئاڭقىرالمىغان جېڭ شاۋجىڭ.

— چاتىقىمىز نېمە، بىز خەن شىنيۆنى يوقلايمىز! — دېدى لۇ شيۇجۇ ئۆزىنىڭ مۇۋاپىقىيىتى ئۈچۈن كېرىلىپ.

— بۇ تازا ياخشى بولمىدى.

— ياخشى بولمايدىغان نېمىسى بار؟ تاكتىكىمىچۇ، جاڭ-لىقراق بولۇشى كېرەك!

ئۇلار چۇ يەنچاۋغا ئوخشاش سالماق بولماي، ئىشىك سىر-تىدىلا:

— خەن شىنيۆ! — دەپ ۋارقىرىدى.

كىملەرنىڭ كەلگەنلىكىنى قىياس قىلغان چۇ يەنچاۋ ئە-شىكنى ئاچتى، لۇ شيۇجۇ بىلەن جېڭ شاۋجىڭ هەيران بولۇپ:

— هۇي، چۇ مۇئەللىمكەنغۇ! — دەپ توۋلىۋەتتى.

— تېخى ئالدىڭلاردىراق كەلگەندىم. . . — دېدى چۇ يەن-چاۋ.

لۇ شيۇجۇ بىلەن جېڭ شاۇجىڭنىڭ دىققىتى بۇ چاغدا چۇ يەنچاۇدىن يۆتكەلگەنىدى. ئۇلار ئالدىراش شىنيۆنىڭ بېشىغا بېرىپ، بىر - بىرىگە يول قويماي:

— خەن شىنيۆ، بىزنى تولىمۇ قورقۇتىۋەتتىڭىز! — دەپ، چۇۋۇلدىشىپلا كەتتى.

— ياخشى بولۇپ قالدىڭىزمۇ؟

— كۆپ ياخشى بولۇپ قالدىم... — دېدى شىنيۆ ئۇلارغا زوق بىلەن قاراپ. ئۇ ئۇلارنى چېن شۇيەنگە تونۇشتۇردى، — شۇيەن، ئۇلار بىزنىڭ monitor، «مۇشۇك گۆشىنى ئوغرىلىغان كىم» شۇ...

چېن شۇيەن كۈلۈپ كەتتى.

— مەن ھازىر «مۇشۇك گۆشى ئوغرىلىمايمەن»، — دېدى لۇ شيۇجۇ كۈلۈپ، — ھوي، خەن شىنيۆ، ماڭا چاقچاق قىلىشىڭىزنى ئويلىمىغان ئىكەنمەن. مەن تېخى سىزنىڭ يۈرەك كېسىلىڭىز...

— ئۇنىڭ يۈرىكىدە ھېچقانداق چاتاق يوق، — چېن شۇيەن ئۇنىڭ گېپىنىڭ بېلىگە تېپىۋەتتى، — دوختۇر، بىر نەرسە تۇيۇقسىز تەسىر قىلغاچقا، يۈرىكىنىڭ سوقۇش سۈرئىتى تېزلىشىپ كەتكەن، دەيدۇ. ھازىر ياخشى بوپكەتتى.

— بەك ياخشى بوپتۇ! — دېدى لۇ شيۇجۇ جېڭ شاۇجىڭغا قاراپ تىلىنى چىقىرىپ، — بىكاردىن - بىكارغا قورقۇپ كېتىپتۇق ئەمەسمۇ!

— مەن پۈتۈن سىنىپتىكى ئوقۇغۇچىلارغا ۋاكالىتەن سىزدىن ئەھۋال سورايمەن، دوختۇرخانىدىن بالدۇرراق چىقىشىڭىزنى تىلەيمەن! — دېدى جېڭ شاۇجىڭ قولىدىكى بىر سومكا مېۋە - چېۋىنى تومپۇچكىغا قويۇپ، — كېسىلىڭىز ياخشى بوپكەتسە، سىنىپ كوللېكتىپىنىڭ شان - شەرىپىنى ساقلاپ قالالايمىز. «خاملىت» نى رەپتىس قىلىشقا تەسىر يېتەمدىكىن دەپ قورقۇ-

قانىدىم.

قىز ساۋاقداشلارنىڭ پارىڭغا ئارىلىشالمىغان چۇ يەنچاۋ ئىككىلىنىپ:

ــ سىلەر پاراڭلىشىڭلار، مەن قايتاي. ساۋاقداش شىنيۆ، خاتىرجەم داۋالىنىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن، مەكتەپتىكى ئىشلا-رنى ھازىرچە ئويلىماڭ سىلەر ئىككىڭلار... ــ ئۇ كەينىگە ئۆرۈلۈپ جېڭ شاۋجىڭ بىلەن لۇ شيۇجۇغا دېدى، ــ بەك ئۇزاق پاراڭلىشىپ ئولتۇرماڭلار، ئۇنىڭ دەم ئېلىشىغا كاپالەتلىك قىلىڭلار...

ــ بىلىمىز، بىلىمىز، خاتىرجەم بولۇڭ، مۇئەللىم! ــ دېدى لۇ شيۇجۇ چۇ يەنچاۋنى بالدۇرراق يولغا سېلىپ قويۇشقا ئالدىراپ. مۇئەللىم كەتسە ئۇلار تېخىمۇ ئەركىن پاراڭلىشالايت-تى.

ــ مۇئەللىم، سىز كېتەمسىز؟ ــ دېدى شىنيۆ چۇ يەن-چاۋغا قاراپ، ــ ۋاقىت چىقىرىپ يەنە كېلەرسىز... ھە، ياق، كەلمەڭ، سىز بەك ئالدىراش...

ــ ئالدىراشلىق تۈگىمەيدۇ... مەن جەزمەن يەنە كېلە-مەن، ــ دېدى چۇ يەنچاۋ شىنيۆگە قاراپ. ئاندىن ئىشكنى ئاستا يېپىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى.

شىنيۆ مۇئەللىمنى كۆزلىرى بىلەن ئۇزىتىپ قويدى، قەلبى غەشلىككە تولدى. ئوقۇتقۇچىسىدىن تەرجىمە قىلىۋاتقان ئەسەرنىڭ سۈرئىتىنىڭ قانداق بولۇۋاتقانلىقىنى سوراشقا ئۇلگۈ-رەلمىدى، ئوقۇتقۇچىسى كېتىپ قالدى.

قەلبىدىكى بۇ غەشلىكنى ئىككى ساۋاقدىشى تارقىتىۋەتتى. جېڭ شاۋجىڭ بايا چۇ يەنچاۋ ئولتۇرغان ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ ئۆزى كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان ئىشلار ھەققىدە سۆزلەپ كەتتى:

ــ سىزگە مەلۇم، ھازىر ساۋاقداشلار سەھنە جابدۇقلە-رى، كىيىم ئارىيەتكە ئېلىش بىلەن ئالدىراش، سەھنە سۆزلە-

رىنى يادلاپ بولاي دېدى. . .

ــ چۇ مۇئەللىمنىڭ تەييارلىقى قانداقراق؟ ــ دەپ سورىدى شىنيۆ.

ــ ئۇنىڭدا چاتاق يوق، شكېسپېرنىڭ مەشھۇر ئەسىرى ئۇنىڭغا ياد، ئۇنىڭدىن مۇتلەق خاتىرجەممەن، ــ دېدى جېك شاۋجىڭ مەيدىسىگە ئۇرۇپ، ــ ھازىر گەپ ئوپېلىيەدە قالدى. بەزىلەر ماڭا ئىككى قوللۇق تەييارلىق قىلىش، B رول ئورۇنلاشتۇرۇش، ئوپېلىيەنىڭ سەھنە سۆزىنى شېيې چېۋسىغا تەييارلىتىش تەكلىپىنى بەردى. پەقەت بولمىغاندا. . .

ــ ئۆزۈم ئالىمەن، ــ دېدى شىنيۆ، ــ پات ئارىدا دوختۇرخانىدىن چىقىمەن، ئولگۈرەلەيمەن. . .

ــ بەللى! بۈگۈنكى روھى قىيىپەتنىڭزنى كۆرۈپ خاتىرجەم بولدۇم، ــ دېدى جېك شاۋجىڭ كەسكىن ھالدا قولىنى پۇلاڭلىتىپ، ــ مەن قەتئىي قارارغا كەلدىم. A ، B رول ئورۇنلاشتۇرمايمەن! ئوپېلىيەنىڭ رولىنى باشقىلار ئالالىسمۇ، شېيې چېۋسىنىڭ شارائىتى ياخشى بولسىمۇ، ئۆلچەمنى چۈشۈرمەيمەن.

شىنيۆنىڭ مەڭزىگە بىلىنەر ـ بىلىنمەس قىزىللىق يۈگۈردى، ئۇ ساۋاقداشلىرىنىڭ ئۆزىگە ئىشەنگەنلىكىدىن ھاياجانلانغانىدى.

ــ خاتىرجەم بولۇڭ monitor، سىزنى ئائۈمىد قويمايمەن. نېمىشقا ماڭا سەھنە كىتابىدىن بىرنى ئالغاچ كەلمىدىڭلار؟ مەن دوختۇرخانىدا. . .

ــ ئالغاچ كەلدىم! ــ دېدى جېك شاۋجىڭ ھەربىي چاپىنىنىڭ يانچۇقىدىن قاتلانغان سەھنە كىتابىنى چىقىرىپ. ئۇ شاپىگرافتا بېسىلغان بۇ كىتابنى ئاچتى. سەھنە كىتابىنىڭ بېتى ئۇ سىزغان ھەر خىل بەلگە ژە يادىغا كەلگەندە يازغان «سەھنە ئەسلەتمىلىرى» بىلەن تولغانىدى.

شنیۆ سەهنە کىتابىنى قولىغا ئېلىپ، مەيدىسىگە يېقىپ رازىمەنلىك بىلەن كۈلدى، قەلبى قاناتلاندى، مەكتەپ زالىنى، ھەممە كىشىنىڭ كۆز ئۆڭىدە سەھنىگە قانداق چىقىدىغانلىقىنى، ئوپېرىيەنىڭ رولىنى قانداق ئوينايدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلدى. بۇ ئۇنىڭ بىرىنچى قېتىم سەھنىگە چىقىشى ئىنگلىز تىلىدىكى تىياتىرنى بىرىنچى قېتىم ئوينىشى ئىدى. جىددىيلىشىپ كەتەرمۇ؟ ياق، جىددىيلىشىپ كەتمەيدۇ، چۈ مۇئەللىم دېگەن: ئەڭ مۇھىمى ئۆزىگە بولغان ئىشەنچ! چۈ مۇئەللىممۇ سەھنىگە چىقىدۇ، مۇئەللىم بار، مۇئەللىمگە ماسلىشىدىغان گەپ، نېمىدىن قورققۇلۇق؟

قىزنىڭ قەلبىدە يارقىن قۇياش نۇرى پارلىغاندەك، ھەسەن - ھۈسەن كۆتۈرۈلگەندەك بولدى...

چۈ يەنچاۋ دەرھال مەكتەپكە قايتىمدى، ياتاقتىن چىقىپ، دوختۇرنىڭ ئىشخانىسىغا بېرىپ، شنيۆنىڭ مەسئۇل دوختۇرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلدى. سېستىرا ئۇنىڭ يۈرەك كەسەللىكلىرى مۇتەخەسىسى لۇ دوختۇرنىڭ يېنىغا باشلاپ كىردى.

لۇ دوختۇر ئەللىكتىن ئاشقان، كېلىشكەن ھەم يېقىملىق ئايال دوختۇر ئىدى.

— سىز خەن شنيۆنىڭ تۇغقىنى بولامسىز؟

— ياق، مەن ئۇنىڭ مۇئەللىمى، ئۇنىڭ كېسەللىك ئەھۋالىنى بىلگۈم بار ئىدى...

— بولىدۇ! — لۇ دوختۇر كۆزەينىكىنى تاقاپ، ئۈستەل ئۈستىدىكى قېلىن ئارخىپلارنىڭ ئىچىدىن خەن شنيۆنىڭ كەسەللىك تارىخىنى ئاختۇردى، — بىز كېسەل ئەھۋالىنى بىمارغا ئەينەن دېمىدۇق، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ بىزگە ماسلىشىشىنى ئۈمىد قىلىمىز، بىمار بەك ياش، بالا دېسىمۇ بولىدۇ...

— بۇنى مەن ئويلىغان، — دېدى يۈرىكى «قارتتىدە» قىلغان چۈ يەنچاۋ پىچىرلاپ، — ئۇنىڭ ئۆزى دېگەن ئەھۋاللارغا

رادىلا ئىشەنمىدىم. دوختۇر، ئۇ زادى...

ــ ئۇ رېماتىزم خاراكتېرلىك يۇرەك كلاپانى كېسەللىكىگە گىرىپتار بولغان، ــ دېدى دوختۇر كېسەللىك تارىخىنى ئېچىپ، ــ يۇرەك كلاپانى تارىيىپ كەتكەن، تولۇق يېپىلمايدۇ، بۇ ئالامەتلەرگە ناھايىتى ئۇزۇن بولغان.

ــ بۇ ناھايىتى ئېغىر كېسەللىكمۇ؟ ــ دەپ سوردى دوختۇردىن چۇ يەنچاۋ تاقەتسىزلىك بىلەن. ئۇ تېببىي ئىلمىنى پەقەتلا بىلمەيتتى.

ــ ناھايىتى ئېغىر، ــ دېدى لۇ دوختۇر، ــ يۇرەك ئادەم ئورگانىزمىدا ناھايىتى مۇھىم. پۈتۈن بەدەندىكى قانىنى ئايلاندۇرىدىغان مۇھىم ئەزا. كلاپان سول يۇرەك دالانچىسى بىلەن سول يۇرەك قېرىنچىسى ئارىلىقىدىكى ئىشىك. كلاپان تارىيىپ كەتسە، بۇ ئىشىكنىڭ ئېچىلىپ ــ يېپىلىشى نورمالسىزلىنىپ، قانىنىڭ ئايلىنىشى تەسىرگە ئۇچرايدۇ. جىددىي تۈتۈپ كەتكەندە، ۋاقتىدا قۇتقۇزۇلمىسا، ئۆلۈپ كېتىشىمۇ مۇمكىن.

ــ ھە! ــ چۇ يەنچاۋنىڭ يۇرىكى ئېغىر زەربىگە ئۇچرىغاندەك قاتتىق سىلىپ كەتتى، ــ بۇنچىلا ئېغىر كېسەل نېمىشقا ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلغان چاغدىكى بەدەن تەكشۈرۈشتە بايقالمىغاندۇ؟

ــ ئۇنداق تەكشۈرۈشلەر ئىشەنچلىك ئەمەس، ــ دېدى لۇ دوختۇر جىددىي ھالدا، ــ ئوقۇتقۇچى بولغان سىز ھەم بىمارنىڭ ئاتا ــ ئانىسى بۇنىڭغا تولىمۇ بىپەرۋالىق قىلغان، بۇ كېسەلنى بۇرۇنلا بايقىشىكلار كېرەك ئىدى، بۇرۇنراق داۋالانغان بولسا ياخشى بولاتتى!

ــ راست! ــ دېدى چۇ يەنچاۋ چوڭقۇر ئەپسۇس بىلەن. ئۇ «باغۇەن» تۇرۇپ مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلمىغان ئىدى، ــ ھېلىمۇ ياخشى دوختۇرخانىلار دەل ۋاقتىدا قۇتقۇزۇش ئېلىپ بېرىپتۇ...

ــ بىمارنىڭ كېسىلى بىرلا قېتىم جىددىي قوزغالغان، بىز ئۇنى جىددىي قۇتقۇزدۇق، يۇرەكنىڭ زەئىپلىشىشىنى ۋاق-

تىنچە پەسەيتتۇق. لېكىن بىمارنىڭ كېسىلى يەنىلا مەۋجۇت، تۇپ يىلتىزىدىن ساقىيىپ كەتكىنى يوق.

ــ ئۇنىڭ سەللىمازا ساقىيىشى ئۈچۈن قانچىلىك ۋاقىت كېتىدۇ؟

ــ بۇ مەسىلىگە ھازىر جاۋاب بېرەلمەيمەن. چۈنكى ھازىر بىمارداىكى رېھاتىزمنىڭ ھەربىرىكەت ۋاقتى. ئوپېراتسىيە قىلىش ئىمكانىيىتى يوق. كېسەللىكنىڭ تەرەققىي قىلىپ كەتمەسلىكى- گىلا كاپالەتلىك قىلالايمىز. ھازىر بىمارنىڭ كېسەللىك ئەھۋالى تۇراقلىق ئەمەس، نۇرغۇن زۆرۈر سانلىق مەلۇماتلار تېخى چىقمىدى. ئۇزۇنراق كۆزىتىشكە توغرا كېلىدۇ، بىر ئايدىن ئىككى ئايغىچە دوختۇرخانىدا يېتىپ داۋالىنىدۇ...

ــ بىر ئايدىن ئىككى ئايغىچە؟ ئۇ ئوقۇۋاتسا! ئۇ دەرسىنى تاشلاپ قويسا بولمايدۇ ــ دە، ــ دېدى چۇ يەنچاۋ تاقەتسىزلىنىپ.

ــ دەرسنى ھازىرچە ئويلىمىسىڭىز بولارمىكىن؟ سىلەر مۇئەللىملەر ئوقۇغۇچىلارغا ھەمىشە: سالامەتلىك ئىنقىلابنىڭ دەسمايىسى، دەيسىلەرغۇ؟ شۇڭا بىمار ھازىر جەزمەن يېتىپ داۋالىنىشى كېرەك...

ــ مەن ئۇنى... بەرداشلىق بېرەلمەسمىكىن دەيمەن. ئۇ مەكتەپتىن، ئۆزى قىزغىن سۆيگەن كەسىپتىن ئايرىلالمايدۇ.

ــ مانا مۇشۇ جەھەتتىن سىلەر مۇئەللىملەر ۋە بىمارنىڭ ئاتا ــ ئانىسى بىزگە ماسلىشىشىڭلار زۆرۈر. دورا بىلەن روھىي داۋالاش ئوخشاشلا مۇھىم. بىمار مەنۇيىتىگە تەسىر قىلىدىغان ھەرقانداق نەرسىدىن ساقلىنىشى لازىم. ھەددىدىن ئارتۇق دەرد ــ ئەلەم، ئوي ــ خىيال ياكى خۇشاللىنىشلار بىزنىڭ داۋالىرىمىزغا ئاۋارىچىلىق تېپىپ بېرىدۇ...

ــ بۇنى ئورۇندىشىغا بىز چوقۇم كاپالەتلىك قىلىمىز! ــ دېدى چۇ يەنچاۋ لۇ دوختۇرغا ئۆتۈنۈش بىلەن قاراپ، ــ خەن شىنيۆ سىنىپىمىزدىكى ئوقۇغۇچىلارنىڭ ئەڭ ئالدى، مۇنەۋۋەر چەت ئەل تىلى ئىختىساس ئىگىسى بولۇشقا تېگىشلىك شەرتلەر-

نى هازىرلىغان ئوقۇغۇچى. مەن ئۇنىڭ سەپتىن چۈشۈپ قېلىشىنى خالىمايمەن. دوختۇر، ماڭا ئوخشاش بىر ئوقۇتقۇچىنىڭ ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلغايسىز. مەيلى نېمە بولسۇن، سىز چوقۇم...

ــ بۇ گەپلەرنى دېيىشكىزنىڭ ئورنى يوق، ــ دېدى لۇ دوختۇر كۆزەينىكىنىڭ تېگىدىن چۇ يەنچاۋغا مېھرىبانلىق بىلەن قاراپ، ــ بىر دوختۇرنىڭ پەرزەنتكە ئامراق قەلبىگە ئىشىنىڭ. مەنمۇ مۇئەللىم بولغان، ئوقۇغۇچىلىرىم، بالىلىرىم بار.

چۇ يەنچاۋنىڭ يۈرىكى تاش بېسىۋالغاندەك ئېغىر ئىدى. ئۇ لۇ دوختۇر بىلەن خوشلاشتى.

چۇ يەنچاۋ يەنە شىنيۆ يانتقان ياتاقنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ياتاقتا بىر پەس قۇلاق سالدى، ياتاقتا پاراڭلاشقان ئاۋاز يوق ئىدى، شىنيۆنى يەنە ئاۋارە قىلغۇسى كەلمەي ئاستا كېتىپ قالدى.

چۇ يەنچاۋ كوچىغا چىققاندا، گۈگۈم چۈشۈپ قالغان، كوچا چىراغلىرى يانغانىدى. شەرقىي ـ جەنۇب تەرەپتە ھىلال ئاي كۆكتە ئۇزۇپ يۈرگەن بۇلۇتلار ئارىسىدا سۇس نۇر چېچىپ غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى...

9 - باب چەت ئەلگە سەپەر

مىنگونىڭ 25 - يىلى (1936)، ئەتىيازنىڭ تاشئالمىلار ئاپئاق، ئانارلار قىپقىزىل چېچەكلىگەن مەزگىلى ئىدى. خەن زىچى ئۆيىدىكىلىرى بىلەن بىللە غەشلىك ۋە تەشۋىش ئىچىدە ئامراق ئوغلى تيەنشىڭنىڭ بىر ياشقا تولغان كۈنىنى ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. ئۇ ھېچكىمنى چاقىرمىغان، ھېچقانداق مۇراسىم ئۆتكۈزمىگەنىدى. خەي ھاما ئەتكەن چۆپنى جىمجىت يېيىشىپ، بالىسىنىڭ ساغلام چوڭ بولۇپ، يۈز ياشقا كىرگۈچە ياشىشىنى تىلىشەتتى. بۇلتۇرقى «قاشتاش كۆرگەزمىسى» شېرىن چۈشكە ئوخشايتتى، بۇ چۈشنىڭ قانچە ئۇزۇن داۋاملىشىدىغانلىقىنى خەن زىچى بىلمەيتتى، ئۇ جاپا - مۇشەققەتتە تىكلىگەن ئىگىلىكىنى ساق - سالامەت ئوغلىغا ئۆتكۈزۈپ بېرەلەرمۇ؟

بىر رېكشا دەرۋازا ئالدىدا توختاپ، رېكشىدىن سام خونتېر چۈشتى.

— خونتېر ئەپەندى، بۈگۈن ئوغلۇمنىڭ بىر ياشقا تولغان كۈنى، قەدەم تەشرىپ قىلغانلىقىڭىزغا رەھمەت، — دېدى خەن زىچى سام خونتېرنى مېھمانخانىغا باشلاپ، — چۆپتىن ئازراق يەپ قويامسىز؟ ئوغلۇمنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە ئاتاپ ئەتكەن ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش تامىقى!

— ھۇي، ناھايىتى ياخشىغۇ، — دېدى سام خونتېر خىجىل بولۇپ، — كەچۈرۈڭ، ئوغلىڭىزنىڭ تۇغۇلغان كۈنىگە سوۋغا ئەكېلەلمىدىم!

— بۇ يىل ئۆتكەن يىلدىكىدەك داۋراڭ كۆتۈرۈشكە پېتىنالماي دوستلىرىمنىڭ ھېچقايسىسىغا دېمىدىم. سىزمۇ خىجىل

بولۇپ كەتمەك. بىز ئون نەچچە يىللىق دوست، كەلگىنىڭىزنىڭ ئۆزى ھەرقانداق سوۋغىدىن قىممەتلىك!

ناھايىتى سەمىمىي ئىپتىلغان بۇ سۆز ئۆز ئىچىگە ئالغان مەزمۇن ھەر ئىككىسىنىڭ كۆڭلىگە ئايان ئىدى. ئون بىر يىلىنىڭ ئالدىدا، سام خونتېرنىڭ رىغبەتلەندۈرۈشى بولمىغان بولسا، خەن زىچى خوييۇەنجەيدىن چىقىپ كېتىشكە پېتىنالمىغان بولاتتى؛ سام خونتېر ئۇنىڭغا بىر مۇنچە قەرز بەرمىگەن بولسا، چىجېنجەينى بۇنداق تېز ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئالتۇن ھەل بېرىلگەن خەت يېزىلغان ۋېۋىسكىنى ئاسالمىغان بولاتتى. ئۇ دۇكاننى ماڭغۇزغان دەسلەپكى چاغلاردا ئاۋۋالقىدەكلا قاشتاش تاراشلاش، قاشتاش بۇيۇملىرىنى بىر ياقتىن ئىشلەپ، بىر ياقتىن سېتىش بىلەن مەشغۇل بولدى. ئانچە ـ مۇنچە دەسمايە يىغقاندىن كېيىن دۇكاننى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، قاشتاش بۇيۇملىرىنى ئىلىپ ـ ساتىدىغان دۇكان قىلدى، خۇييۇەنجەي بىلەن بازار تالىشىشقا پېتىندى. باشتا پۇتۇشكەن كېلىشىمگە ئەمەل قىلىش ئۈچۈن، خەن زىچى سام خونتېرنىڭ قولىدىكى قاشتاش بېزەكنى ئەسلىدىكىگە ئوخشاش قىلىپ ئۈچ تال ياساپ بەردى. سام خونتېرنىڭ «ئاسارئەتىقىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش» ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشتى. خەن زىچى سام خونتېرغا بېزەكنىڭ ئەسلى نۇسخىسىنى ئۆزىگە بېرىش تەلىپىنى قويۇپ: «خونتېر ئەپەندى، مەن بېزەكنى ئەسلىدىكىگە ئوخشاش قىلىپ ئوننى، يۈزنى ياساپ بېرەي، لېكىن بۇ دۆلەت گۆھىرىنىڭ ئۆزۈمدە قېلىشىنى ئۈمىد قىلمەن. سىزمۇ بىلىسىز، مەن نىيەت قىلغان ئىشنى جەزمەن باشقا ئاچقىمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەرقانداق بەدەل كەتسىمۇ مەيلى! بولمىسا، بۇ قەسرىنىڭ ئىگىسىگە يۈز كېلەلمەيمەن. ئۇنىڭ ئۆمۈر بويى يىغىپ ـ ساقلىغان بۇيۇملىرىنىڭ ئەل ئارىسىغا تارقىلىپ كېتىشىگە قاراپ تۇرالمايمەن. شۇ بۇيۇملارنى ئىمكان بار يىغىمەن!» دېگەندى. خەن زىچىنىڭ بۇ ئىرادىسى سام

خونتېرنى تەسرلەندۇردى. خەن زىچى بۇ جەھەتتە قىممەتلىك بۇيۇملارنى ۋەيران قىلىدىغان، سېتىۋېتىدىغان پۇ شۇڭچاڭغا زادىلا ئوخشىمايتتى. ئۇلارنىڭ گېپى گەپ بولدى، سام خونتېر قاش-تاش بېزەكنى خەن زىچىگە ئۆتۈنۈپ بەردى. دوستلۇقنىڭ خاتىرىسى ئۈچۈن خەن زىچى بۇ بېزەكنى ئەسلى باھاسىدىن كۆپ ئۆرە باھادا سېتىۋالدى. خەن زىچى ئون يىلدىن كېيىن، يەنىپ - ساقلاۋاتقان بۇ بۇيۇملىرىنىڭ كۆپلۈكى ۋە پەرقلەندۇرۇش تېخنىكىسىنىڭ ئۇستۇنلۇكى بىلەن بېيجىڭدا «قاشتاش پادىشاھى» دەپ ئاتالدى. خەن زىچىنىڭ مۇشۇنداق بولالىشىدا سام خونتېرنىڭ ھەسسىسى بار ئىدى.

خەي ھامما پىيالىدە چۆپ ئەكەلدى. سام خونتېر چۆپنى ھۆزۈرلىنىپ يېگەچ:

— بۇ ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش تامىقى بەك ئوخشاپتۇ. ئەپسۇسكى، خەن ئەپەندى، كېلەر يىلى بۇگۈنكى كۈندە بۇ تاماقنى يېيەلمەيمەن! — دېدى.

— بۇ... نېمە دېگىنىڭىز؟ — دېدى خەن زىچى تىڭىرقاپ.

— مەن كېتىمەن، — دېدى سام خونتېر چوكىنى قويۇپ، — جۇڭگونىڭ ۋەزىيىتى تولىمۇ ئەنسىز! خەۋەرلەرگە قارىغاندا، دۆلىتىڭلار ھۆكۈمىتى توكيو تەرەپكە ئۆزلىرىنىڭ ياپونىيە بىلەن تىنچلىق كېلىشىمى ئىمزالاشقا رازى ئىكەنلىكىنى ھەمدە غەرب دۆلەتلىرىنىڭ جۇڭگودا تۇرۇشلۇق سودا گۇرۇھلىرىنى جۇڭگودىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇرلاشقا قوشۇلىدىغانلىقىنى، غەرب دۆلەتلىرىنىڭ سودا ھوقۇقى بىلەن كونسېسسىيىلىرىنى ياپونىيەگە ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپتۇ. ياپونىيە تاشقى ئىشلار ۋازارىتى بۇنىڭغا خۇشاللىق بىلەن قوشۇلۇپ، بىراق بۇ ياپونىيە «پادىشاھ ئارمىيىسى» نىڭ رەت قىلىشىغا ئۇچراپتۇ. ئۇلارنىڭ مەقسىتى، پۈتكۈل جۇڭگونى قورال

كۆچى بىلەن ئىشغال قىلىش ئىكەن. مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقىنى قوبۇل قىلىشقا تەييار تۇرغان جۇڭگولۇقلارمۇ ۋەھىمە ھېس قىلىشماقتا.

خەن زىچى ئۇندىمىدى. خەن زىچىمۇ دەل سام خونتېر دېگەن مۇشۇ ئىشلاردىن غەم قىلىپ كېلىۋاتاتتى. ئەزەلدىن سىياسىي ئىشلارغا ئارىلاشمايدىغان خەن زىچى سىياسىينىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن قۇتۇلالمىدى، مۇشۇ نەچچە ئايدىن بۇيان سودا - سېتىق ۋە يېغىپ - ساقلاش ئىشلىرىدىن بارغانسېرى سوۋۇپ كېتىۋاتاتىتى.

— كۆپلىگەن چەت ئەللىك زاتلار دۆلىتىڭلاردىن كەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ، — دېدى سام خونتېر سۆزىنى داۋام قىلىپ، — بۇ قېتىم كەتسەم، قاچان كېلىدىغانلىقىم مەلۇم ئەمەس. ئارىمىزدىكى سودا ئالاقىسىنى داۋاملاشتۇرۇش ناھايىتى تەس بولۇپ قېلىشى مۇمكىن، خەن ئەپەندى.

خەن زىچى نائىلاج خورسىنىپ:

— بۇ سىزگە ئەمەس، بەلكى ماڭا باغلىق، ئاكاڭ كىمنى ئالسا يەڭگەڭ شۇ دەپتىكەن. بىزنىڭ تەقدىرىمىز...

— ياق، خەن ئەپەندى، — دېدى سام خونتېر، — سىز نېمىشقا ئۆز تەقدىرىڭىزنى ئۆزىڭىزنىڭ قولىدا تۇتمايسىز؟

— بۇ... قانداق مۇمكىن بولسۇن؟ — دېدى خەن زىچى بېشىنى يەڭگىل چايقاپ. ئۇ تەقدىرگە تەن بېرىدىغان ئادەم ئەمەس ئىدى، ئۇ ئون نەچچە يىلدىن بېرى تەقدىر بىلەن ئېلىشىپ، جاپا - مۇشەققەتكە بەرداشلىق بېرىپ، كۆچلۈك رەقىبىنى يېڭىپ، ئېرىشمەكچى بولغان نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىگە ئېرىشىكەن، ئۆزى - ئۆزىگە خوجا بولغانىدى. ئۇنىڭغا يۇزلىنىپ تۇرغان تەھدىت سوكال پۇشۇچاڭ ئەمەس ئىدى، پۈتكۈل بېيپىڭ، پۈتكۈل جۇڭگو خەۋپ ئاستىدا قالغانىدى. «دۆلەت ئىشلىرىنى سۆزلەش چەكلەنگەن» بىر دەۋرىدە، ئۇنىڭغا ئوخشاش بىر سودا-

گەر، بىر ئەركەكتە تەقدىر بىلەن قارشىلاشقۇدەك قانچىلىك ماغدۇر بولسۇن؟

ــ خەن ئەپەندى «سۇنزى ھەربىي ئىشلار دەستۇرى» دىكى ئوتتۇز ئالتە تەدبىر ئىچىدىكى، پەشنى قېقىپ كېتىش قېلىش ھەممىدىن ئەلا، دېگەن تەدبىر يادىڭىزغا كەلمىدىمۇ؟ ــ دېدى سام خونتېر كۆك كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ. بۇ چېچەن ئەنگلىيىلىك جۇڭگونىڭ كلاسسىك ئەسەرلىرى بىلەن پىششىق تونۇش ئىدى.

ــ كېتىش؟ مەن سىزگە ئوخشاش كېتەلمەيمەن. مەن جۇڭگولۇق، كەتسەم نەگە بارىمەن؟ ــ خەن زىچىنىڭ ئالدىدىكى يول غۇۋا ئىدى.

ــ مەن بىلەن بىرگە ئەنگلىيىگە كېتىپ ئىشلىرىڭىزنى داۋام قىلىڭ! ــ دېدى سام خونتېر ئوچۇق كۆڭۈللۈك بىلەن.

ــ ياق! ــ دەپ خەن زىچى ئاچچىق كۈلدى، ــ مەن ئۇ يەرگە بارالمايمەن، بۇ يەردە دۇكان، ئۆيۈم، بالا ـ چاقىلىرىم بار...

سام خونتېر خەن زىچىنىڭ گېپىنى توغرا تاپماي:

ــ ياق، بىر سودىگەر ئۇچۇن ئەڭ مۇھىم نەرسە كاپىتال! كاپىتاللا بولسا، ھەممە نەرسە بولىدۇ. خانىمىڭىز بىلەن ئوغلىڭىزنى ئېلىپ ئۆيىڭىزنى كۆچۈرۈپ كەتسىڭىزمۇ بولىدىغۇ، ئىككى يۈز قىرىق تۆت مىڭ كۈادرات كىلومېتىر زېمىنغا ئىگە ئەنگلىيىدىن سىزگە پۇت قويغۇدەك بىر پارچە يەر چىقماسمۇ؟

ــ ھە... مەن ئەزەلدىن... بۇنداق ئويلاپ باقمىغان، ــ سام خونتېر تەسۇرلىگەن مەنزىرە خەن زىچىگە چەت ئەلنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئاجايىپ پاراڭلىرىدەك تۇيۇلۇپ كەتتى، ــ مەن بۇ يەردىن كېتەلمەيمەن، سىز بىلمىسىز، چىجېنجەينىڭ بۇگۈنكى كۈنى ئاسان قولغا كەلمىگەن. بۇ يەرگە بىز ئىككى ئەۋلادنىڭ يۈرەك قېنى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىستەكلىرى سىڭ-

گەن. ئەمدىلا ئۆرە قىلغان چىجىنجەينى قانداق ۋەيران قىلىۋېتە-
لەيمەن؟ قەسرچۇ تېخى، بۇ قەسرگە بولغان مۇھەببىتىمنى ھېچ-
كىم چۈشەنمەيدۇ. مەن بۇ يەردىن كېتەلمەيمەن!

سام خونتېر نائىلاج مۇرىسىنى قىسىپ:

ـــ جۇڭگولۇقلارنىڭ يۈرت - ماكان قارىشى تولىمۇ ئېغىر، سىلەرنىڭ يۈرت - ماكانىڭلارغا مېھرىڭلار بەك چوڭقۇر. شۇڭا سىلەردە: «چاڭگا بولسا، تۇخۇم ساق بولۇر» دېگەن گەپ بار. دۆلىتىڭلار ھۆكۈمىتى ياپونىيىنىڭ يۈرتۇڭلارنى پىلە قۇر-تىدەك يېيىشىگە قەدەمدە بىر يول قويۇۋاتىدۇ. بۇگۈنكى بېيپېڭ-نى تۇنۇگۈنكى شەرقىي - شىمالدىكى ئۇچ ئۆلكە بىلەن چاخار، خېبېيگە ئوخشاش بولۇپ قالارمىكىن دەيمەن. ئېيتىڭە، بېيپېڭدىكى چىجىنجەي بىلەن «بىلىمدان» قەسرىنى ئويلاپ رەھىم-دىللىك قىلىدىغان كىم بار؟ ئۇرۇش ئوتى بېيپېڭغا يامراپ كەلسە، يۈرەك قېنىڭىزنى سەرپ قىلىپ يىغقان سەرمايىلىرىڭىز بىر-دەمنىڭ ئىچىدە ۋەيران بولىدۇ!

خەن زىچى تىترەپ كەتتى. ئۇ ساقلانغىلى بولمايدىغان ئاشۇ ئېچىنىشلىق مەنزىرىلەرنى كۆرۈۋاتقاندەك ھەسرەت بىلەن كۆز-لىرىنى يۇمۇپ، قېشىنى ھىمىردى.

ـــ بىلمەسلىكىڭىز مۇمكىن، ـــ دېدى سام خونتېر، ـــ گۈگۈڭ مۇزىيىدىكى قىممەتلىك بۇيۇملاردىن ئىككى يۈز قىرىق مىڭ دانە بۇيۇم ئالتە ۋاگونغا قاچىلىنىپ مەخپىي يۆتكەپ كېتىل-دى.

ـــ ھە، نەگە؟

ـــ شاڭخەيگە. ھەر ئېھتىمالغا قارشى ھازىرچە ئەنگلىيە ۋە فرانسىيە كونسېسسىيىلىرىدە ساقلىنىدىكەن. بۇ مەن دوستلە-رىمدىن ئاڭلىغان ئىشەنچلىك خەۋەر! ئۇرۇش ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، بۇ بۇيۇملارنى يەنە يۆتكەش ئېھ-تىمالى بارمىش. قارىغاندا، دۆلىتىڭلار ھۆكۈمىتى بېيپېڭغا

ئومىد باغلاپ كەتمەيدىغان ئوخشايدۇ. شۇنداق ئەھۋالدا سىز قانداق قىلىسىز، خەن ئەپەندى؟ بۇلتۇرقى «قاشتاش كۆرگەز-مىسى» بىمەھەل مەزگىلدە ئۆتكۈزۈلگەن. ئۆزىڭىز يېغىپ - ساقلاۋاتقان بۇيۇملارنى ئاشكارىلىۋەتتىڭىز، ھەممە ئادەم بىلىپ كەتتى. ۋەزىيەت ئۆزگەرگەن ھامان، ئۇ نەرسىلەرنى يۆتكەشكە ئۇلگۇرەلمەيسىز، ساقلاپ قالمىقىڭىزمۇ تەس!

خەن زىچى تېڭىرقاپ تۇرۇپ قالدى. ئۆز كەسپىنىڭ ئەھ-لى، ئەمما سىياسىينى بىلمەيدىغان ئادەم، ئەخمىقانە بىر ئىشنى قىلغان، بۇلتۇر «قاشتاش كۆرگەزمىسى»نى ئۆتكۈزۈپ «قاش-تاش پادىشاھى» دېگەن چىرايلىق نامغا ئېرىشىپ، ئۆزىنى ھالا-كەت گىردابىغا ئىتتىرگەنىدى.

ــ خونتېر ئەپەندى، ئەمدى قانداق قىلىشىم كېرەك؟ ــ دەپ سورىدى ئۇ سام خونتېردىن.

ــ «سۇ كەلگۈچە توغان سال» دېگەن گەپ بار. يۆتكەڭ! ــ دېدى سام خونتېر، ــ ماڭا ئىشەنسىڭىز، دوستۇمنىڭ خىزمە-تىگە تەييارمەن! بېيجىڭ مېھمانخانىسىدا ئەنگلىيىنىڭ توڭجە-لۇڭ سايامەت ئىدارىسىنىڭ ئىش بېجىرىش ئورنى بار. ماشىنا بېلىتى، پاراخوت بېلىتى، پاسپورت ۋە يۇك يۆتكەش ئىشلىرىنى ۋاكالىتەن بېجىرىدۇ. مەن بىلەن بىللە مېڭىڭ، سىزگە كۆپ قۇلايلىق بولىدۇ، ئەگەر مۇڭاپىق كۆرسىڭىز، مەن سىزنى ساق-لايمەن...

ــ ئۇ... ــ خەن زىچى ئىككىلىنىپ قالدى، ــ دوست-لۇقىڭىزغا رەھمەت، خونتېر ئەپەندى، مەن ئويلىنىپ كۆرەي. بۇ مەن ئۇچۇن ناھايىتى چوڭ ئىش.

سام خونتېر ئورنىدىن تۇرۇپ، ماڭغۇچە يەنە تاپىلىدى:

ــ سىزنى ئۇزۇن ساقلىيالمايمەن، بالدۇرراق بىر قارارغا كېلىڭ، بۇرادەر! خوڭمېن زىياپىتىدىكى شياڭ يۈينىڭ ساۋنقە-نى ئۇنتۇپ قالماڭ. مەن ھازىر فەن زېڭنىڭ رولىنى ئويناۋاتە-

مەن، چاپسان بىر قارارغا كېلىڭ!

خەن زىچى سام خونتېرنى ئۇزىتىۋېتىپ، ھويلىدىكى تاش-ئالمىنىڭ تۈۋىدە خېلى بىر ھازاغچە ئۆزىنى تىكشاپ تۇردى. «غۇۋزۇندە» چېچەكلىگەن تاشئالما دەرىخىدىن مەيىن شامالدا چېچەك بەرگىلىرى ئۇچۇپ چۈشۈپ، يەر ئاپئاق چېچەك بەرگىلىرى بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى. چېچەكلەرنى دەسسەپ تۇرغان خەن زىچىنىڭ كۆڭلى ئىختىيارسىز يېرىم بولدى: كېلەر يىل تاشئالما يەنە چېچەكلىگەندە «بىلىمدان» قەسرىنىڭ خوجايىنى نەلەردە يۈرەر؟

خەن خانىم ئېرىنىڭ پەرىشان ھالىنى كۆرۈپ:

ــ بالىمىزنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە چىرايىگىز تۇتۇلۇپ كەتتى، سىگە نېمە بولدى؟ ھېلىقى ئەجنەبىي سىزنى نېمە ئىش بىلەن ئىزدەپ كەپتۇ؟ ــ دېدى.

خەن زىچى گەپ قىلماي، كەينى ـ كەينىدىن ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويدى. ئۇ كۆڭلىدىكىنى خوتۇنىغا قانداق دېيىشىنى بىلمەيتتى.

قاراڭغۇ چۈشەي دېگەن چاغدا يۈئېر تۇيۇقسىز قايتىپ كەلدى. ئۇ ناھايىتى ئالدىراش كەلگەنىدىكى قىلاتتى. پېشانىسىنى تەر ئۇنچىلىرى باسقانىدى، يەڭسىز نېپىز يۇڭ پوپايكىسى قولىدا ئىدى. پوپايكىسى بىلەن توختىماي ئۆزىنى يەلپۈيتتى.

ــ بۇگۈن شەنبە بولمىسا، ئەجەب قايتىپ كەپسەنغۇ؟ ــ دېدى خەن خانىم. سىڭلىسىنىڭ ھاسىراپ كەتكەن ئەلپازىنى كۆرۈپ، چوقۇم مۇھىم بىر ئىش بىلەن كەلدى ئۇ دەپ ئويلىدى ئۇ.

ــ بۇگۈن تېخنىشىڭنىڭ تۇغۇلغان كۈنى ئەمەسمۇ؟ شۇڭا ئالايىتەن كەلدىم. ئەتە مۇھىم دەرسمۇ يوق، تەسىر يەتمەيدۇ، ــ دېدى يۈئېر.

ــ ھە، تېخنىشىڭغا يەنىلا ھاممىسى كۆيۈنىدىكەن، ــ دېدى خەن خانىم كۈلۈپ، ــ ھامما، تېخنىشىڭنى ئەپكىرىڭ!

ـــ خوپ! ـــ خەي هاممـا شەرقـي هۇجرىدىن تيەنشىگىنى كۆتۈرۈپ چىقتى. ئەمدىلا يېشىغا توشقان تيەنشىگ خۇددى ئۇچ ياشلىق بالىدەك كۆرۈنەتتى. يەرگە چۈشمەن دەپ تېپىچەكلەيتـتى. خەي هاممـا ئۇنى بېلىدىن تۇتۇۋالغانىدى. تيەنشىگ بۇدرۇق قوللىرىنى سوزۇپ «هاممـا، هاممـا» دەپ يۇ ئېرگە ئىنتىلەتتى.

ـــ هە، ئوبدان تيەنشىگ، ياۋاش تيەنشىگ، سېنى كۆرگۈم كېلىپ سارىگ بولاي دېدىم! ـــ يۇئېر تيەنشىگنى قولىغا ئېلىپ، ئۇنىگ هال رەڭ يۈزىگە چوكۈلدىتىپ سۆيۈپ كەتتى، ـــ تيەنشىگ تۇغۇلغان كۈنۈڭگە ئاتاپ سوۋغا ئەكەلدىم!

يۇئېر يانچۇقىدىن نەپىس بىر قۇتىنى چىقىرىپ، ئىچىدىن يېشىل قاشتاش مېدالىيوننى ئېلىپ تيەنشىگنىگ بوينىغا ئېسىپ قويدى.

ـــ نېمىدېگەن چىرايلىق، نېمىدېگەن چىرايلىق! تيەنشىگ تېخىمۇ چىرايلىق بولۇپ كەتتى، ـــ دېدى خۇشاللىقىدىن ئاغزىنى يۇمالماي قالغان هاممىسى.

خەن خانىم قاشتاش مېدالىيوننى كۆرۈپ:

ـــ يېشىلكەنغۇ. سەنزە، ئۇنىڭغا بۇنچىلىك قىممەت نەرسىنى ئېلىپ نېمە قىلاتتىگ؟ ـــ دېدى.

ـــ بۇنى ئالمىدىم، ماڭا چى ئاكام مەن يەنجىگ ئۇنۇڭبرسىتېتىغا كىرگەندە بەرگەن! ئەمدى بۇنى تيەنشىگغا بېرىمەن. تيەنشىگ بىزنىگ چىجىنجەينىگ كىچىگ خوجايىنى، هەممە نەرسە ئۇنىڭغا مەنسۇپ! ـــ دېدى يۇئېر تيەنشىگنى سۆيۈپ، ـــ يېشىل تىنچلىق بىلەن هاياتلىقنىگ سىمۋولى، سېنىگ ساغلام چوڭ بولۇشىگنى، ئىشلىرىڭنىگ راۋان بولۇشىنى تىلەيمەن! ـــ يۇئېرنىگ بۇلاقتەگ كۆزلىرى بىردىنلا قىزىرىپ تارىلاپ ياش تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

خەن خانىم تيەنشىگنى قولىغا ئېلىپ، كۈلۈپ تۇرۇپ:

ـــ قارا سېنى، سارىگدەگ تۇرۇپ يىغلىغان، تۇرۇپ

كۆلگەن! ـــ دېدى.

يۈئېر يېشىنى زورغا توختىتىپ، قولياغلىقىنى چىقىرىپ، قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىنى ئېرتتى.

خەن زىچى يۈئېرگە شۇبھە بىلەن قاراپ:

ـــ بۈگۈن سىزگە نېمە بولدى؟ ـــ دەپ سورىدى.

يۈئېر زورغا كۈلۈپ:

ـــ ھېچنېمە... كۆڭلۈم بەك پاراكەندە ئىدى، تېخنىشكىنى كۆرۈپ ياخشى بولۇپ قالدىم. كەلگۈسى ئۆلادلارنىڭ بەختلىك بولۇشىنى، ئۇلارنىڭ بىزدەك بولۇپ قالماسلىقىنى تىلەپ...

ـــ مەكتىپىمىزلاردا چوقۇم بىر ئىش بولغان ئوخشىمامدۇ؟ ـــ دېدى خەن زىچى يۈئېردىكى نورمالسىزلىقنى ھېس قىلىپ.

يۈئېر «لىققىدە» ياشقا تولغان كۆزلىرىنى يەردىن ئېلىپ:

ـــ سىنىپىمىزدا بىر ئوقۇغۇچى يوقاپ كەتتى... ـــ دېدى.

ـــ ھە! ئۆزىنى دەريادا تاشلاپتىمۇ؟ ئېسىلىپ ئۆلۈۋاپتىمۇ ـ يا؟ ـــ دېدى. خەي ھاممانى گەپ قىستۇرۇپ.

خەن خانىم خەي ھاممىغا «لەپپىدە» قارىدى. ئوغلىنىڭ تۇغۇلغان كۈنىدە بۇنداق كۆڭۈلسىز ئىشلار توغرىسىدا سۆزلىشىش كىشىنى غەشلىككە سالاتتى.

ـــ ئۇنداق ئەمەس، ساقچىلار تۇتۇپ كەتكەن، ـــ دېدى يۈئېر.

ـــ نېمىشقا؟ ـــ دەپ سورىدى مومای يۈئېردىن.

ـــ ئۇ ياپونغا قارشى تەشۋىقات ئېلىپ بارغان...

ـــ قارىنىنى يېرىۋەتسە بولىدۇ ئۇ ئىتلارنىڭ! ـــ دېدى خەي ھاممانى غەزەپ بىلەن، ـــ نوچى بولسا ياپونلارنى تۈتسا بولىدۇ! ياپونلارنى مەنمۇ تىللىغان، ئۇ ئىتلار كېلىپ مېنىمۇ تۈتسۇن!

ـــ بولدى، ۋاراڭ ـ چۇرۇڭ قىلماڭلار، ـــ دېدى خەن

خانىم سەۋرسىزلىنىپ، ــ سىز تاماققا قوپمامسىز؟ بىزنىڭ قورسىقىمىز ئېچىپ كەتتى!

خەي ھاممام غۇدۇرىغان پېتى كېتىپ قالدى. خەن زېچى قاپقىنى تۇرۇپ يۈئېردىن:

ــ سىز دېگەن ھېلىقى ئوقۇغۇچى ئوغۇلمۇ، قىزمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئوغۇل، سىنىپىمىزدە نەتىجىسى ئەڭ ياخشى ساۋاقداش ئىدى، ــ دېدى يۈئېر يېشىنى ئېرتىپ تۇرۇپ.

خەن خانىمنىڭ ئىچىگە ئەندىشە چۈشۈپ:

ــ ئۇنىڭ بىلەن ئالاقەڭ يوقتۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ھەممىمىز جۇڭگولۇق تۇرساق، نېمە دېگىنىڭ بۇ سېنىڭ؟

ــ مەن دەيمەن...

ــ نېمە دەيسەن؟ سەن ھېچنېمىنى بىلمەيسەن، تولا بىلىجىرلىما! خەق دېگەن دۇرۇس ئوقۇغۇچى، ئۇنى ھەممە ساۋاقداشلار ھۆرمەتلەيدۇ. تەشۇىق ۋەرىقى تارقاتقانلىقى ئۈچۈن تۆتۇلدى!

ــ سەن ئارىلاشمىغان بولساڭ بوپتۇ؟ ــ دېدى خەن خانىم خاتىرجەم بولۇپ، ــ قىز بالىنىڭ تالا ـ تۇزدە بىزگە چاتاق تېپىپ بەرمەي، كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇغىنى ياخشى...

ــ ئوقۇش؟ ــ دېدى يۈئېر دىمىغىنى قېقىپ، ــ كىشىلەرنىڭ كۆڭلى پاراكەندە تۇرسا، قانداق ئوقۇغىلى بولىدۇ؟ بۇلتۇر قىشتا نامايىش قىلغان ئوقۇغۇچىلار دېگەندەك، شىمالىي جۇڭگو شۇنداق چوڭ، لېكىن بىر پارتا قويغۇدەك يەر يوق!

ــ ئەمىسە سەن نېمە قىلماقچى؟ ــ دېدى خەن خانىم خاپا بولغاندەك يۈئېرگە ئالىيىپ، ــ سېنى بىز ئۆزىمىز يېمەي ـ ئىچمەي ئوقۇتۇۋاتىمىز. سەن ئۆزۈڭنىڭ ماينىڭ ئىچىدىكى بۆرەك ئىكەنلىكىڭنى بىلمەي يۇرۇپسەن. بولمىسا، بولدى ئوقۇما،

ئۆيگە كىلىپ ماڭا ياردەملەش. . . ــ خەن خانىم ئەسلىدە سەن ماڭا قاراشمىغاچقا، ئۆيگە خىزمەتچى سېلىپ، يات ئادەمنى بېقىۋاتىمىز، دېمەكچى ئىدى، لېكىن تىلىنىڭ ئۇچىغا كىلىپ قالغان گەپنى يۇتۇۋەتتى. خەي هاممىمۇ بەختسىز تۇل ئايال، بىر يىلدىن بۇيان بالا بېقىپ، تاماق ئېتىپ، كىر ـ قات يۇيۇپ، چوڭ ـ كىچىك هەممە ئىشنى قىلىپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇلاردىن بىر تىيىن پۇل تەلەپ قىلمىدى، بۇ ئۆينى ئۆز ئۆيى دەپ بىلدى. شۇڭا خەن خانىم تىلىنى تارتقانىدى.

يۇئېر سوغۇق كۈلۈپ:

ــ ماڭا يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدەك چوڭ قەپەسنى ئاز دەپ، ئۆيگە قايتۇرۇپ ئەكىلىپ قەپەسكە سولاپ قويماقچىمىدىڭ؟ بولدى بەس! ــ دېدى.

ــ نېمانداق ساراڭدەك گەپ قىلىسەن؟ ــ دېدى خەن خانىم گېپىنى تېپىپ قىلالماي جىمە بولۇپ، ــ ئۆي دېگەن قەپەسمۇ؟ ئەتە ساڭا بىر قەپەس تېپىپ بېرەي. لايىق تېپىشقا ئەلچى سېلىپ، سېنى بالدۇرراق تالاللىق قىلىۋېتىپ، باش ئاغرىقىدىن بىراقلا قۇتۇلمامدۇق!.

ــ بولدى قىلە، مەن ساڭا ئوخشاش ئۆي خوتۇنى بولماي مەن، ئۆمۈر بويى ئەرگە تەگمەيمەن. ئاش ـ تاماق ئېتىدىغان، بالا تۇغدىغان ماشىنا بولمايمەن. مەن هېچكىمنى ياخشى كۆرمەيمەن! هېچكىمنى! ــ ئۇ بىر تۇرۇپ ئاچىسىغا قىيداۋاتقاندەك، بىر تۇرۇپ مۇشۇ باھاندا قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىۋاتقاندەك قىلاتتى. گەپ قىلىۋېتىپ كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈلەتتى، ــ سەن هەيدىمىسەڭمۇ ئۆزۈم كېتىمەن!

خەن خانىم چىرايىنى تۇرۇپ ۋارقىرىدى:

ــ هەددىدىن ئاشقىلى تۇردىغۇ بۇ، نەگە بارىسەن؟

ــ نېمە كارىڭ! دېدى ــ يۇئېر يېشىنى ئېرتىپ تۇرۇپ، ــ بۇ ئۆينىڭ هاۋاسى بەك دىمىقكەن، تۇنجۇقۇپ ئۆ-

لەي دېدىم، بۇ دۇنيانى تاشلاپ، جەبىر - جاپا، ئازاب - ئوقۇبەت بولمىغان دۇنياغا كېتىمەن!

خەن زىچى گەپكە ئارىلاشماي تۇراتتى. يۇئېرنىڭ گېپىنى بىر تۇرۇپ چۈشەنگەندەك، بىر تۇرۇپ چۈشەنمىگەندەك قىلاتتى. ۋەزىيەتنىڭ يېقىندىن بۇيانقى ئۆزگىرىشى ئۇنى غەشلىككە سېلىپ قويغانىدى. لېكىن، يۇئېرنىڭ كەيپىياتىدىكى تۇراقسىزلىققا يالغۇز ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى سەۋەبچى ئەمەس، بۇنىڭ «يوقاپ كەتكەن» ئوقۇغۇچى بىلەن ئالاقىسى بارمىدۇ؟ يۇئېر ئەمدى كىچىك قىز ئەمەس ئىدى. ئالىي مەكتەپتە ئوغۇل ساۋاقداشلار بىر - بىرىگە ئارىلىشىدۇ. ئۇنىڭ ئۇ ئوغۇل ساۋاقدىشىغا كۆڭلى چۈشۈپ قالغان بولسا، بۇ تۈيۇقسىز ۋەقە ئۇنىڭغا قاتتىق تەسىر قىلغانمىدۇ؟ ناۋادا شۇنداق بولسا، بۇ بىر ئاۋارىچىلىق ئىش، بۇ ئىش ئۇنىڭ ئوقۇشىغا تەسىر يېتىپلا قالماي، بەلكى بۇنىڭدىن كېيىنكى تۇرمۇش يولىغمۇ سايە تاشلايدۇ. ئۇ دېگەن ئائىلە باشلىقى يۇئېرگە قانداق ياردەم بېرىشى كېرەك؟ خەن زىچى شۇلارنى ئويلاپ دېدى:

— ئەخمەق سىڭلىم، سەن بەك خىيالپەرەسكەنسەن. سەن دېگەن دۇنيا بۇ دۇنيادا يوق، ئىنسان رېئال دۇنيادا ياشايدۇ! بۇگۈن چۈشتە سام خونتېر ماڭا ئەنگلىيىگە كېتىش توغرۇلۇق نەسىھەت قىلدى...

— ئەنگلىيە؟ — يۇئېر بىردىنلا يىغىدىن توختىدى ۋە كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ خەن زىچىگە قاراپ قالدى، — ئەنگلىيىدە ياپونلار يوقتۇ؟ ئوقۇغۇچىلارنى تۇتىدىغان ساقچىلار يوقتۇ؟ بارايلى، بارايلى! خونتېر بىلەن دېيىشىپ قويدىڭىزمۇ؟

— ياق تېخى، — دېدى يۇئېرنىڭ بۇ ئىشقا بۇنچىلىك قىزىقىدىغانلىقىنى ئويلىمىغان خەن زىچى، — ئاچاڭغا مەسلىھەت سالمىدىم، مېنىڭچە...

گەپنىڭ ئايىغى چىقماي تۇرۇپلا خەن خانىم گەپنىڭ بىلىگە

تەپتى:

ـــ نېمە، نېمە؟ تېزىنى باسما مېڭى، دېگەندەك گەپ بولدىغۇ بۇ؟! ھېلىقى ئەجنەبىي چۈشتە سىز بىلەن يېرىم كۈن كالدىرلىشىپ، سىزگە مۇشۇ ئەقىلنى كۆرسەتتىمۇ؟ ئەنگلىيە-گە؟ جۇڭگودا بىر ئوبدان تىرىكچىلىك قىلىۋاتقان تۇرۇقلۇق ئەنگلىيىدە نېمە بار بىزگە؟

ـــ بىر ئوبدان تىرىكچىلىك قىلىۋېتىپتىمىش؟ كېلەر يە-لى قوناق ئۈنىمۇ يېيەلمەسلىكىڭ مۇمكىن! بەك نادانكەنسەن، بېيپىڭ پات ئارىدا ياپونلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىدۇ! ـــ دېدى يۈئېر ئاچچىسىنىڭ كالتە پەملىكىدىن خورسىنىپ.

خەن خانىم «نادان» دېگەن گەپنىڭ مەنىسىنى بىلمەي، بىتاقەت بولۇپ:

ـــ ئىشەنمەيمەن، جۇڭگو شۇنچە ئەسكىرى تۇرۇپ، ياپون-لارنىڭ باستۇرۇپ كېلىشىگە قاراپ تۇرامدۇ؟ ئۇلار بىلەن ئۇ-رۇشامدۇ؟

ـــ دەۋاتقان گېپىنى قارا بۇنىڭ، ـــ دېدى يۈئېر زاڭلىق قىلغاندەك، ـــ ياپونغا قارشى تەشۋىق ۋەرىقى تارقىتىشقا يول قويمە-سا، ياپونلار بىلەن ئۇرۇشارمىش؟ ئارمىيىمىز ياپونلار بىلەن ھەقىقي ئۇرۇشقان بولسا، خەي ھاممامنىڭ ئېرى بىلەن بالىسى...

خەي ھاممما بىر قاچا چۆپنى كۆتۈرۈپ كىرىۋىدى، يۈئېر شۇئان گېپىنى توختىتىۋالدى. لېكىن موماي ئاڭلاپ قالغانە-دى. بۇ گەپ ئۇنىڭ يۈرەك يارىسىنى قوزغىۋەتتى، يەنە سۆزلەپلا كەتتى:

ـــ مېنىڭ ئوغلۇمۇ بىر ياشقا كىردى، تېنەشكىدىن ئۈچ كۈن بۇرۇن تۇغۇلغان. ئوغلۇم بىر يىلدىن بېرى دادىسى بىلەن بىللە، دادا ـ بالا ئىككىسى نەلەردە قاڭقىپ يۈرگەندۇ، ـــ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇشقا باشلىدى.

ـــ ئۇلارنى ساقلاۋاتاملا؟ ياپونلار ئادەم ئۆلتۈرسە مىتمۇ

قىلىپ قويمايدۇ. . .

خەن زىچى يۈئېرگە شەرەت قىلىپ قويىۋېدى ، يۈئېر گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېمىدى.

خەي هاممـا يېڭى بىلەن يېشىنى سۈرتۈپ:

ــ ئۇنداق ئەمەستۇ؟ ياپونلارنىمۇ بىزگە ئوخشاش ئانىلار تۇغقان بولغىيتتى. سەبىي بالىغا زەھەرلىك قولىنى سىلىشقا قانداقمۇ كۆڭلى بارار؟ مەن داۋاملىق بالامنى چۈشەيمەن، چۈشۈمدە ئۇ تىيەنشىڭغا ئوخشاش پاقلانەك سىمىزمىش! كۈتۈۋاتىمەن، كۈتۈۋاتىمەن، ئانا ــ بالا ئىككىمىز قاچانمۇ يۈز كۆرۈشەرمىزكىنتاڭ؟ ئەگەر ياپونلار بېيپىڭغا كىرسە، ئۇلاردىن. . . بالامنى سورايمەن.

هېچكىمنىڭ تاماققا رايى يوق ئىدى، ئۇلار چۈشتە «ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرۈش» تامىقى يېگەنىدى. يۈئېر كەلگەچكە قايتىدىن داستىخان سېلىنىدى. يۈئېر قورسىقى ئېچىپ ئۆتۈپ كەتكەچكە، تاماق ئاغزىغا تېتىمىدى.

ــ سىلى هەقىقەتەن ۋاپادار ئايال، مېهرىبان ئانىكەنلا. بالىلىرى يۈز ياشقا كىرگەي، ئىلاهىم. . . ــ يۈئېر بۇ گەپنى قىلغىنىدىن خىجىل بولدى. بۇنىڭ هېچقانداق ئۆمىد يوق ئىش ئىكەنلىكى ئايدىڭ ئىش بولسىمۇ، بۇ ئايالنى يالغان گەپ بىلەن ئالداشقا توغرا كەلگەنىدى، كىشىلىك هايات نېمىدىگەن شەپقەتسىز ــ هە!

قاتتىق تەسىرلەنگەن خەي هاممـا ئالمان ــ تالمان يېشىنى ئېرتىۋەتتى، كۆزلىرىدە ئۆمىد ئۇچقۇنلىرى پارلىدى.

ــ بالامنىڭ دادىسىنىڭ ساق ــ سالامەت بولۇشىنى تىلەيمەن، ئۇلارنىڭ دېرىكىنى كۈتىمەن!

ــ ئەمىسە كۈتۈپ تۇرىۋەرسىلە، ــ دېدى يۈئېر ئاچچىق كۈلۈپ، ــ بىز كېتىمىز!

ــ كېتىمىز؟ نەگە؟ ــ دېدى خەي هاممـا تېڭىرقاپ قېـ

لىپ.

ــ دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە، جەبىر ـ جاپا ۋە ئازاب ئوقۇبەت يوق دۇنياغا. بىز بۇ يەردە ياپونلارغا قۇل بولمايمىز، ــ يۈئېر ئورنىدىن تۇرۇپ، تېخنىكىنىڭ قولىدىن تارتتى، ــ تېخنىكا، سەن كېتەمسەن ـ كەتمەمسەن؟

تېخنىكا تۈمشۇقىنى ئۇچلاپ، هاممىسىنىڭ تەلەپپۇزىنى دوراپ، چۇشىنىكسىز ئاھاڭدا:

ــ كېتىمەن! ــ دېدى.

يۈئېر كۈلدى، كۆزلىرىدە ياش تامچىلىرى يالتىرىدى.

ــ كېتەيلى، كېتەيلى! ــ دېدى ئۇ.

خەي هاممىنىڭ شۇئان رەڭگى ئۆچۈپ، كۆڭلى بىر قىسما بولۇپ قالدى.

ــ بۇ نېمە گەپ ئەمدى؟ ــ دېدى ئۇ.

خەن خانىم قېيىدىغان هالدا قولىغا بىر قاچا چۆپنى ئېلىپ، خەي هاممىغا:

ــ يەڭگە، ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماڭ! هەممە ئادەمنىڭ بېشىغا كەلگەن ئىش بۇ، يالغۇز بىزنىڭ بېشىمىزغىلا كېلىۋاتقان ئىش ئەمەس، قورقماڭ! ماڭ دېسە، ماڭىدىغان ئىش نەدە بار؟ ــ خەن خانىم خەن زېچىگە قاراپ دېدى، ــ سەنمۇ ئوتتۇزدىن ئاشقان ئادەم، تىكىشىڭمۇ توختىمايدىكەن سېنىڭ. سېنىڭ ئۆيۈڭ، ئىشلىرىڭ، خوتۇن ـ بالاڭ بار ئادەم، سەن كېتەلەمسەن؟

خەن زېچى غەمكىن ئولتۇرۇپ:

ــ راست، مەنمۇ شۇنداق دېدىم. خونتېر ئەپەندى ماڭا پۈتۈن ئائىلىنى بىللە كۆچۈرۈپ ئېپكېتىش توغرۇلۇق مەسلەھەت بەردى.

ــ نېمە؟ سارالڭ بولدۇڭمۇ؟ ــ دېدى خەن خانىم ئالد ـ يېپ ــ چىجىنجەينى كۆچۈرۈپ كېتەلەمسەن؟ مۇشۇ ئۆينى، بىر ئۆي قاشتاش بۇيۇملىرىنى ئېلىپ كېتەلەمسەن؟

خەن زىچى گەپ قىلمىدى، قولىدىكى چوكىنى ئويناپ ئولتۇراتتى، كۆڭلى دەككە - دۈككىدە ئىدى.

— ھىم، دۇنياپەرەس! — دېدى يۇئېر تۇمشۇقىنى ئۇچلاپ ھۇجرىسىغا ماڭغاچ.

— كەينىگگە قايت! — دېدى خەن خانىم تەئەددى بە - لەن، — يۇئېر، ئۆزۈڭچە مەن چوڭ بولدۇم، نېمە دېگۈم كەل- سە شۇنى دەيمەن دەپ ئويلىما! ئاكاڭ بولمىسا، ئۆيىمىزنىڭ موراسىدىن تۇتۇن چىقمايتتى. سېنىمۇ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتال- مايتتۇق. بۇ ئۆينى ئاكاڭ تۇمشۇق تىرەپ قامداپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ تاپقان پۇللار قان - تەر بەدىلىگە كەلگەن. بۇ كۇنگە كەلگەندە ئاكاڭغا يانىدىغان بولدۇڭما. ئۇنچىلىك ھەددىڭدىن ئېشىپ كەت- مە!

يۇئېر ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مەن ئاكامغا بىر نېمە دېمىدىم، سەن ئوت قۇيرۇقلۇق قىلما. مەن سېنى، دۇنياپەرەس، دېدىم. مال - دۇنيانى جېنى- دىن ئەزىز كۆرىدىغان دۇنياپەرەس!

خەن خانىم تېرىكىپ چوكىنى «ۋاققىدە» ئۇستەلگە تاشلا- دى:

— ياخشىغۇ، ۋۇھ ۋاپاسىز! يۇرىكىڭگە قولۇڭنى سېلىپ باق، ساڭا قايسى جەھەتتىن يۇز كېلەلمىگەن يېرىم بار؟

كۆڭلى بىئارام بولۇپ تۇرغان خەن زىچى قولىدىكى تامىقا- نى غەزەپ بىلەن يەرگە تاشلاپ:

— نېمىگە سوقۇشىسىلەر؟ نېمىگە سوقۇشىسىلەر؟ — دې- دى.

تېخنىشلىق بۇ ۋاراڭ — چۇرۇڭدىن قورقۇپ «ۋارلا» قىلىپ يىغلىدى، خەي ھاما ئۇنى بەزلىدى، كىمگە نەسىھەت قىلىشنى بىلمەي تىت - تىت بولدى:

— بۇ نېمە گەپ ئەمدى...

يېرىم كېچە، ھاۋا تۇتۇق، ئايسىز ۋە يۇلتۇزسىز كېچە ئىدى. ئەتىياز بورىنى يەر - جاھاننى بېشىغا كىيىپ، گۇل بەرگىلىرى بىلەن توپا - تۇماننى ئۇچۇرۇپ چىقىۋاتاتتى، بوراندا دېرىزىنىڭ قەغەزلىرى شالدىرلايتتى.

خەي ھاممام شەرقىي ھۇجرىدا تېخىنشىڭنى قۇچاقلاپ ئۇخلاۋاتاتتى. پەقەت چۈشىدىلا تۇرمۇش ئۇنىڭ ئۈزىگە مەنسۇپ بولاتتى. ئۇ چۈشىدە ئېرىنى ئېنىق كۆردى: ئېرى بۇرۇنقىدەكلا قاۋۇل ھەم شۇكۇر - قانائەتچان ئىدى، چىرايىدا خوتۇنىنى خاتىرجەم قىلدىغان تەبەسسۇم جىلۋىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ ئېرىدىن: «نەگە بارىسىڭ؟ ياپونلار سېنى ئۈرىدىمۇ؟ قىينىدىمۇ؟» دەپ سورىدى. ئېرى ئۇنىڭغا كۈلۈپ تۇرۇپ: «ئۇلار مېنى ئىشقا سالغىلى ياپونىيەگە ئېپىماڭماقچى بولدى، مەن پاراخوت يولغا چىققۇچە، ئوغرىلىقچە قېچىپ كەتتىم. قارا، مەن بىر ئوبدان تۇرمامدىم؟ مەن؟ دادا - بالا ئىككىمىز سېنى تەرەپ - تەرەپتىن ئىزدىدۇق. سېنىڭ مۇشۇنداق كاتتا يەردە تۇرۇشۇڭنى كىم ئويلىغان دەيسەن؟ جۇزى، بولە، ئاپا دە، بۇ سېنىڭ ئاپاڭ!» دېدى. ئۇ شۇنداللا ئېرى يېتىلىۋالغان بالىغا دىققەت قىلدى. «شۇنچىلىك چوڭ بوپكەتتىمۇ ئۇ؟ ئوغلۇم جۇزى شۇنچىلىك چوڭ بولۇپ كەتتىمۇ؟ جۇزى، سېنى شۇنداق كۆرگۈم كەلدى!». ئۇ جۇزىنى چىڭ قۇچاقلاپ، دۇنيادىكى ئەڭ شېرىن ھۇزۇر — جەننەت ھۇزۇرىنى سۈردى... ئۇ ئۇيقۇلۇقتا توختىماي تېخىنشىڭنى پەپىلەۋاتاتتى.

غەربىي ھۇجرىدا كىرسىن چىراغ ھېلىھەم يېنىق ئىدى. يۈزبېر بېيپىڭنىڭ ئەتىياز پەسلىدىن بەك قورقاتتى. بېيپىڭنىڭ ئەتىياز پەسلى ئەتىياز پەسلىگە پەقەت ئوخشىمايتتى. بۇ يەردە جەنۇبىي جۇڭگودىكىدەك رەڭگارەڭ گۈل - چېچەكلەر ۋە ئەتىياز پەسلىگە خاس يامغۇر - يېشىن يوق ئىدى، توپا - چاڭ توزۇتۇپ

كۆتۈرۈلگەن بوران كىشىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلاتتى. بېيپىڭدا گۈل - چېچەكلەر ئەتىياز كىرىشى بىلەن يەنىلا ئېچىلاتتى، لېكىن قۇرغاق ھاۋادا سولىشىپ ماكانسىز يېتىم بالىلارەك كۆرۈنەتتى. بىر پەس چىققان بوران بۇ گۈل - چېچەكلەرنى خازان قىلىپ تاشلايتتى. يۈئېر كارىۋاتتا دېرىزىگە چاپلىغان قەغەزنىڭ شالدىرلىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ ياتاتتى، ھەرقانچە قىلىمۇ ئۇخلىيالمىدى. يادىغا ھويلىدىكى تاشئالما دەرىخى كېلىپ، تاشئالما دەرىخىنىڭ بوراندا قانچىلىك جان تالىشىۋاتقانلىقىنى قىياس قىلدى. ئۇنىڭ قەلبى چەكسىز ھەسرەتلەندى. بۇ، مەھكۇملۇققا چۈشۈپ قالغان شائىر. لى چىڭجاۋنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى مەنزىرە ئەمەسمۇ؟

ئاخشامقى جۇدۇن توختىماي بۇگۈن،
مەستلىك تاراپ كەتمىگەن مەندىن.
تاشئالما چېچەك ئاچتىمۇ كۈلۈپ،
سورىدىم ئۆيگە كىرگەن كىشىدىن،
بىلمەسەن يوق، ياپرىقى يېشىل،
لېكىن بۇ گۈلنىڭ غۇنچىسى نازۇك!

بۇ مەزلۇم گۈلنىڭ بەختسىزلىكىنى، كىشىلەرنىڭ قايغۇ - ھەسرىتىنى مۇشۇ بىر مىسرا شېئىر بىلەن يارقىن تەسۋىرلىگەن. ئۇ كارىۋاتتىن چۈشۈپ، نەقىش ئىشلەنگەن پەرداز ئۈستىلىنىڭ ئالدىغا باردى. ئەينەكتىن ئۆزىنىڭ ئەكسىنى كۆرۈپ ئۆزىنى تونۇيالماي قالدى. چىرايى تاتارغان، جۇدەپ كەتكەن ۋە مىسكىن ئىدى. ئەينەكتىكىسى لى چىڭجاۋمۇ ياكى ئۆزىمۇ بىر يىلنىڭ ئالدىدىكى «قاشتاش كۆرگەزمىسى» دە چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇراتتى، نېمىشقا ئەمدى ئۆزگىرىپ بۇنچىلىك بىچارە، بۇنچىلىك غەمكىن تۇسكە كىرىپ قالدىڭ؟ ئاھ، سېنىڭ قايغۇ -

ھەسرىتىڭ تولىمۇ كۆپ، دەردىڭگە ئورتاق بولىدىغان دىلكەشىڭ يوق!

ئەينەكتىكى ئەكسىنى كۆرۈپ كۆڭلى سوۋۇغان يۈئېر كۆلسىز كەينىگە ئۆرۈلۈپ پىلىلداپ ئاجىز يېنىۋاتقان چىراغقا قاراپ قويدى. غۇۋا نۇر چېچىپ تۇرغان بۇ چىراغ كىشىنى قارانغۇلۇققا بەند قىلىپ، كۆڭۈلنى چىدىغۇسىز بوغاتتى. ئۇ چىراغنىڭ پىلىكىنى ئازراق چىقىرىپ، يورۇقراق قىلدى...

كىرسىن چىرىغىنىڭ تۈۋىدە، ۋاقتى ئۆتۈپ كەتكەن بىر قىسىم كىتاب - گېزىتلەر دۆۋىلىنىپ ياتاتتى. ئۇ ئۇستەل ئالدىدا خۇشياقماي ئولتۇرۇپ، پەرۋازسىزلىق بىلەن كىتاب - گېزىتلەرنى مالتىلىدى، كۆزلىرىگە ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. گېزىتكە بېسىلغان ماقالىنىڭ بىر ئاپىزاسىغا كۆزى چۈشۈپ قالدى، ئابزاسىنىڭ ئاستىغا قىزىل قەلەمدە ئۆزۈك - ئۆزۈك سىزىق تارتىلغانىدى. بۇ، جىياڭ ۋېيۈەنجاڭنىڭ ماقالىسى ئىدى:

بۇگۈنكى كۈندە مۇتلەق كۆپ ساندىكى جۇڭگولۇقلار جاھانىنىڭ رەپتارىغا كىرىشالغان ھەم بىقارار... ئەمەلدارلىرىمىز ساختا، ئاچ كۆز ۋە چېرىك. بىزنىڭ خەلقىمىز چېچىلىپ كەتكەن قۇم، دۆلەتنىڭ مەنپەئىتىگە كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. ياشلىرىمىز چۈشكۈن، مەسئۇلىيەتسىز، ياش قۇرامىغا يەتكەنلەردە ئىللەت كۆپ، نادان. دۆلەتمەنلەر ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلگەن، نامراتلارنىڭ ئورنى تۆۋەن، مەينەت، قارانغۇدا تىمىسقىلاپ يۈرىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى نوپۇز بىلەن ئىنتىزامنىڭ كۈچىنى پۈتۈنلەي يوق قىلىۋېتىدۇ. نەتىجىدە، جەمئىيەتتە قالايمىقانچىلىق بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن تەبئىي ئاپەت ۋە چەت ئەللىكلەرنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى ئالدىدا ئامالسىز قالىمىز.

ھەي! يۈئېر قولىغا قىزىل قەلەمنى ئېلىپ، گېزىتنىڭ

ئاق يەرنگە بىر تالاي ئۇندەش بەلگىسى بىلەن سوئال بەلگىسى قويۇپ، ئىچىدە خورسىندى. مانا بۇ ۋەييۇەنجاڭنىڭ نەزىرىدىكى جۇڭگولۇقلار ئىدى، لېكىن كىشىلەر يەنىلا ئۆزلىرىنى بىلمەيتى. شىمالىي سۇڭ سۇلالىسى مۇنقەرز بولغان تارىخ قايتىلىنىش ئالدىدا تۇراتتى. مېنىڭ قۇنۇمدىن لى چىڭجاۋغا ئوخشاش چۆل - جەزىرىگە قېچىپ كېتىشتىن باشقا نېمە كېلىدۇ؟ بىچارە، نادان ئاچا، سېنى ۋە مۇشۇ ئۆينى قانچىلىك ياخشى كۆرىدىغانلىقىمنى سەن بىلمەيسەن، ساقا پۇللا بولسا بولىدۇ. يۇئېر ئۇنىسز نىدا قىلاتتى.

تۆر ئۆيدىكى چىراغ ھېلىھەم پېنىق تۇراتتى. خەن زىچى بىلەن خەن خانىم كۇندۇزدىكى جېدەلنى تەگىشىپ ياتاتتى.

ـــ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ بولما، ئۇنى كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ مۇشۇنداق قىلمۇەتتىم. دادام بالدۇر تۇگەپ كەتتى، كەينىدىن ئاپام كېتىپ قالدى، يۇئېر كىچىكىدىن تارتىپ يېتىملىكتە چوڭ بولدى. مەن ئۇنىڭدىن سەككىز ياش چوڭ. ئۇ مېنىڭ ئالدىمدا ئاپامنىڭ ئالدىدا يۇرگەندەك يۇرۇپ ئەركە چوڭ بولۇپ قالدى. نېمە دېگۇسى كەلسە شۇنى دەيدۇ. ئاپام بولسا يوق، ئۇنى سىز دادا، مەن ئاپا بولۇپ تالالىق قىلمىز. ئۇنىڭدا گۇناھ يوق، كۆڭلىڭىزگە ئالماڭ! ـــ كۇندۇزى قاتتىق تەگكىنى ئۈچۈن يۇئېرگە ئىچى ئاغرىغان خەن خانىم ئېرىنىڭ كۆڭلىنى ياساۋاتاتى. خەن زىچى بىلەن يۇئېر بىر - بىرىنى ئاكا - سىڭىل دەپ بىلسىمۇ، لېكىن ئۇلار بىر تۇغقان قېرىنداشلاردىن ئەمەس ئىدى.

ـــ نېمىلەرنى ئويلاپ كەتتىڭ سەن؟ مەن پەقەت كۆڭلۈمگە ئالمىدىم! ـــ دېدى خەن زىچى، ـــ مەن بۇ ئۆيگە كىرگەندە، يۇئېر ئەمدىلا ئۇچ ياشقا كىرگەنىكەن. ئۇ مېنىڭ كۆز ئالدىمدا چوڭ بولدى، ئۇنى ئۆز سىڭلىمدەك كۆرۈپ كېلىۋاتىمەن. ھېلىمۇ يادىمدا، ئۇستازىم «ئۇ ئالەمگە كەتكەن» چاغ دەل تاۋۇز

چاغىنىنىڭ ھارپا كۈنى ئىدى، مەن سىلەرنى يىغىيۈەنگە ئاپىرىپ سۈرەتكە چۈشۈرۈپ كېلىشكە ۋەدە قىلغانىدىم. مانا كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئون يەتتە يىل ئۆتۈپ كەتتى. شۇنىڭدىن بېرى كۈنلىرىم ئالدىراشچىلىق ئىچىدە ئۆتۈپ كېتىپتۇ. سىلەرنى ئۇ يەرگە ئاپىرىپ ئويىنىتىپ ئەكەلمىدىم. بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭغا يۈز كېلەلمەيمەن. ئۇ نېمىلا دېگەنبىلەن بالا!

ــ ھەي، شۇنچىلىك كىچىك ئىش ئۈ ئۇنتۇپ قالمىدىڭمۇ؟ قانچىلىك ئىشتى ئۇ؟ يىغىيۈەنگە ئۇ ئۆزى يالغۇز قانچە قېتىم بارغاندۇ، ئۇ ئەمدى چەت ئەلگە ئويىنغىلى چىقماقچى بولۇۋاتىدۇ، سىزمۇ ئۇنىڭ رايىغا بېرىۋاتىسىز؟

ــ ئۇ چەت ئەلگە ئويىنغىلى چىقىمەن دېمىدى، ــ دېدى خەن زىچى غەمكىن ھالدا، ــ يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى چوڭ، ئۇ يەردە پۈتۈن ئىشتىن خەۋەردار بولغىلى بولىدۇ، ئوقۇمۇشلۇق كىشىلەر كۆپىنى بىلىدۇ، ئۇنىڭ دېگەن گەپلىرىنىڭ ئاز ـ تولا داۋلىسى بار.

ــ نېمە داۋلىسى بولسۇن؟ ــ دېدى خەن خانىم كەينىگە ئۆرۈلۈپ، ــ مۇشتۇمدەك بىر قىز بالىنىڭ گېپىنى راست قىلىۋاتامسىز؟ قاراپ تۇرۇڭ، بۇ ئائىلىنى خانۇەيران قىلىۋېتىپ، ئاندىن كۆڭلى تىنىدۇ ئۇنىڭ. بىز مۇشۇ ئائىلىنى دەپ، ئون نەچچە يىل ئات ـ ئېشەك كۆرمىگەن كۈنلەرنى كۆردۇق، ئاسان گەپمۇ؟

ــ ھەي، ئىنسان دېگەنچۇ قارا، تىنىقى بولسىلا تىرىشىپ تىرمىشىپ، ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي پۇل تاپىدىكەن، ئاخىر بېرىپ پۇلنىڭ قۇلى بولۇپ ھەممىنى ئۇنتۇيدىكەن. قېرىغان چېغىدا، ئۆتكەن كۈنلىرىنى ئەسلەيدىكەن! كۈنلىرى مەنسىز ئۆتۈپ كەتكەن، ئۆزىنى بۇ دۇنياغا بىر خۇرجۇن پۇلنى يۈكلىگىلى كەلگەن ئېشەكتەك ھېس قىلىدىكەن!

ــ دەۋاتقان گېپىڭىزگە قارىڭا، پۇل قىزىتمىڭىزنى ئۆر-

لىتىۋەتتىمۇ نېمە! پۇل دېگەن ئادەمنىڭ قېنىغا ئوخشايدۇ، ئادەم پۇلسىز ھېچ يەرگە بارالمايدۇ. مەن يوقسۇزچىلىقتىن بەك قورقىمەن. باشتا پۇلىمىز بولغان بولسا، ئاشۇنداق جىم - جىم توي قىلىۋالغان بولارمىدۇق؟ تويلۇق كۆتۈرىدىغان تۆت ئادەممۇ يوق، «تىلەمچىلەر» چىلىكمۇ بولالمىدۇققۇ! . . . ــ خەن خانىم ئۆتمۈشنى تىلغا ئېلىپ، ئىختىيارسىز ھەسرەتلىنىپ كەتتى. ئۇ ئاشۇ كۈنلەردە قاتتىق سوروقچىلىقلارنى تارتقانىدى، ــ شۇ كۈنلەرنى ئويلاپ، بۈگۈنكى كۆرۈۋاتقان مۇشۇ كۈنلەرگە شۈكۈر - قانائەت قىلىمەن. ناۋادا پۇلىمىز بولمىغان بولسا، يۈزىرنى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتالامتۇق؟ بۇ قەسرگە ئىگە بولالامتۇق؟ شۇنچىۋالا پۇلۇق قاشتاش بۇيۇملارنى ئالالامتۇق؟

بۇ گەپ خەن زىچىنىڭ ھەسرىتىنى قوزغىۋەتتى، ئۇ بىتاقەت بولۇپ ئورنىدىن قوپۇپ كارىۋاتتا ئولتۇردى.

ــ ئاشۇ قاشتاش بۇيۇملىرى ئاخىر بېشىمغا چىقىدۇ! ئاشۇ نەرسىلەر بولمىسا، مەن ھېچنېمىدىن قورقمايتتىم، ھېچ يەرگىمۇ بارمايتتىم!

ــ ئۇنچىلىك يېرى بولسا، سېتىۋەتسىڭىز بولمىدىمۇ؟

ــ سېتىۋەتسىڭىز؟ ــ نەگە ئاپىرىپ ساتىسەن؟

ــ يېگىلى يا ئىچكىلى بولمايدىغان نەرسىنى ساتماي قورقۇپ يۈرگەندىن، سېتىۋېتىپ يانىنى چىڭىتقان ياخشى ئەمەسمۇ! بۇ نەرسىلەرگە ھېلىقى ئەجنەبىي ئامراق ئەمەسمىدى، شۇنىڭغىلا سېتىۋېتىپ قۇتۇلمامسىز!

ــ ھەي، سەنزە! ــ دېدى خەن زىچى ئېغىر خورسىنىپ. قاشتاشچى ئائىلىسىدە چوڭ بولغان، جاپا - مۇشەققەتتە ئۆنىگەن بىلەن بىللە ئۆتكەن خوتۇنى شۇ تاپتا ئۇنى چۈشەنمەيۋاتاتتى! ــ مەن بۇ نەرسىلەرنى ئون نەچچە يىل يۈرەك قېنىمنى سەرپ قىلىپ، بىر تالدىن بىر تالدىن يىغقان، قانداقسىگە سېتىۋېتىمەن؟ بۇلار دېگەن مېنىڭ جېنىم! مۇشۇ قاشتاش بۇيۇملىرى

بولمسا ماڭا تىرىكچىلىكىنىڭ ھېچقانداق مەززىسى بولمايدۇ! بۇنى. . . ھەتتا سەنمۇ بىلمىسەڭ ھە؟

ــ راست بىلمەيمەن! ــ دېدى خەن خانىم «چورتلا»، ــ بىزنىڭ لياڭ جەمەتىمىز كىچىك ئوقەت بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن ئۇششاق ھۈنەرۋەن، قاشتاش بۇيۇملىرىنى يېغىپ ساقلاپ كۆرمىگەن، پۇل بولىدىغان نەرسىلەرنىڭ ياخشى نەرسە ئىكەنلىكىنىلا بىلەتتۇق. چوڭ دادام، دادام بىر ئۆمۈر شۇنچىلىك كۆپ قاشتاش بۇيۇملىرىنى ياساپ، سېتىپ بالا ــ چاقىسىنى باقمىدىمۇ؟ قىزلىرىغىمۇ بىرەر تال بىر نەرسە قالدۇرۇپ قويمىغان. ئەمدى سىزگە كەلگەندە پەدە ئۆزگىرىپ كەتتى. پۈللۈق نەرسىنى ساتماي نېمە قىلىسىز، ئۇ نەرسىلىرىڭىز سىزگە ئالتۇن تۈگۈپ بېرەتتىمۇ؟

خەن زىچىنىڭ خوتۇنى بىلەن تالاشقۇسى كەلمەي، ئۇ ھەسرەت بىلەن خورسىنىپ ئولتۇراتتى.

ــ بۇنچىلىك خورسىنىپ كەتمەڭ، ساتقىڭىز بولمىسا، بولدى ساتماڭ، ئىشقىلىپ، قاشتاش بۇيۇملىرى كونىرىغانسېرى پۇل بولىدۇ. بىلىمەن، ھەممىسى تېخىنىشىڭغا قالىدۇ، باشقىلارنىڭ مېنى «دۇنياپەرەس» دېيىشىدىن قورقمايمەن! ــ دېدى خەن خانىم.

ــ ساقلاپ قالغىلى بولامدۇ ــ بولمامدۇ، مۇشۇنىڭدىن قورقمەن. ياپونلار بېيىپىڭغا باستۇرۇپ كەلسە، قانداق قىلغۇلۇق؟ ــ دېدى خەن زىچى كالپۇكىنى چىشلەپ، ــ مۇشۇ ئېھتىماللىقنى نەزەردە تۇتۇلۇپ گۇگۇڭدىكى قىممەتلىك بۇيۇملارمۇ توشۇپ كېتىلىپتۇ.

ــ ھە! ــ دېدى ئۆڭكى ئۆچكەن خەن خانىم بىر پەس تېڭىرقاپ، ــ ئەمىسە. . . بىزمۇ يۆتكىۋېتەيلىمۇ؟

ــ نەگە يۆتكىۋېتىمىز؟ مەندە ھوقۇق ۋە كۈچ يوق، ئۇرۇق ــ توغقىنىم ئەسلا يوق، نەگە پاناھ تارتىپ كېتىمەن؟

ئۇرۇش بوپكەتسە، مېنىڭ نەرسىلىرىم بىلەن كىمنىڭ كارى؟ قارىغاندا، خونتېر كۆرسەتكەن يولدا ماڭماقتىن باشقا ئامال يوق ئوخشايدۇ.

ــ چەت ئەلگە كېتەمسىز؟ ــ دېدى خەن خانىم پىچىرلاپ. ئۇ ئەجنەبىي خونتېر كۆرسەتكەن «تىكىشى» يوق مەسلىھەت توغرىسىدا جىددىي ئويلىنىشقا مەجبۇر بولدى، ــ ۋاي خۇدايىم! ئەمچەكتىكى بالامنى كۆتۈرۈپ چەت ئەلگە كېتەمدىمەن؟ سودىنى تاشلاپ، ئۆيۈ ـ ماكانىنى تاشلاپ ــ ھە؟ بۇ... نېمە ئىش ئەمدى!

سىرتتا شامال بارغانسېرى ئەدەپ كېتىۋاتاتتى، دېرىزىگە چاپلىغان قەغەز بوراندا تۇرۇپ شالدىرلايتتى، تۇرۇپ جىم بولۇپ قالاتتى. خەن خانىم گويا تېنەشكىنى قوچاقلاپ پاراخوتتا سىلىكىنىپ ئولتۇرغاندەك، پاراخوت پايانسىز دېڭىزدا چايقىلىپ كېتىۋاتقاندەك، تالادىكى گۈركىرەپ چىقىۋاتقان قورقۇنچلۇق ساداغا قۇلاق سېلىپ كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى.

ــ ياق، بولمايدۇ! ــ دېدى خەن خانىم قولىدىن چىقىپ كەتكەن ھامان دولقۇنلۇق دېڭىزغا چۈشۈپ كېتىدىغاندەك، ئېرىنىڭ بىلىكىنى مەھكەم تۇتۇۋېلىپ ــ كەتمەيلى، تېنەشكە بەك كىچىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە تېخى ئەمچەكتە، خەي ھاممىنى بىللە ئېلىپ ماڭىدىغان گەپ، لاقا ـ لۇقىلىرىمىز كۆپ... بولمايدۇ. ھېچ يەرگە كەتمەي، باشقا كەلگەننى كۆرەيلى!

ــ باشقا كەلگەننى كۆرەيلى؟ ــ دېدى خەن زىچى خوتۇنىنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرىدىغان ھېچقانداق گەپ تاپالماي، ئۇنىڭ قولىنى سىلاپ تۇرۇپ، ــ بېشىمىزغا نېمە كۈنلەر كېلىدۇ، ھېچكىم بىلمەيدۇ...

ــ ياخشى نىيەتلىك كىشىلەرنىڭ يولى ئوچۇق بولىدۇ، ئاللا ئۆزى مۇشكۈلنى ئاسان قىلىدۇ! ــ دېدى خەن خانىم يۇزىنى ئېرىنىڭ مۇرىسىگە يېقىپ. ئېرىنىڭ تاشتەك چىڭ مۇسكۇل-

لىرى ئۇنىڭ يۈرىكىگە كۈچ ئاتا قىلغاندەك بولدى. لياڭ ئائىلە-سىنىڭ ئېغىر يۈكىنى كۆتۈرگەن بۇ يەلكە ئەينى چاغدا ئۇنىڭغا يۆلەك بولغانىدى. ئۇ شۇ تاپتا بۇ يەلكىنىڭ بوشاپ كېرەكتىن چىقىپ كەتمەي، چىجىنجەينىڭ تۈۋرۈكىنى داۋاملىق كۆتۈرۈ-شىنى، ئانا ـ بالا ئىككىسىنىڭ كۈنلىرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈ-شىگە كاپالەتلىك قىلىشىنى ئۈمىد قىلاتتى.

ـــ چى ئاكا، ـــ خەن خانىم ئاكا ـ سىڭىللىق مېھرى بىلەن ئەر ـ خوتۇنلۇق مۇھەببەت سىڭگەن بۇ نامنى تىلغا ئالدى، ـــ كەت-مەيلى، گېپىمنى ئاڭلاڭ، كەتمەيلى! بۇ يەردە ئاتا ـ بوۋىلىرى-مىزنىڭ قەبرىسى بار. يىلتىزىمىز مۇشۇ يەردە، روزىغارىمىز مۇشۇ يەردە، ئاللا بىز خۇيزۇلارغا سايە بولىدۇ. دۇنيادا ئۆتۈپ كەتمەيدىغان بالا ـ قازا يوق. ئاللا بىزگە تەنشىگىنى بەردى، ئالدىمىزدا يول تېخى ئۇزۇن. بۇلتۇرقى مۇشۇ كۈن ئېسىگىزدە-مۇ؟

ـــ نېمىشقا ئېسىمدە بولمىسۇن؟ ـــ دېدى خەن زىچى خو-تۇنىنىڭ چاچلىرىنى سىلاپ قويۇپ. ئۇنىڭ قەلبى ئاجايىپ ھېس-لارغا تولغانىدى. ئۇلارنىڭ توي قىلغانلىقىغا ئون يىل بولغانە-دى. كېچە ـ كۈندۈز ئالدىراش ئۆتكەچكە، بۇنداق شېرىن دەملەر ئۇلارغا ناھايىتى ئاز نېسىپ بولاتتى. خوتۇنى ئۇنىڭغا چېپىلغاق، ۋات ـ ۋات ئايالدەك تۇيۇلاتتى، خوتۇنىنىڭ ئۆزىگە بولغان مۇھەببىتىگە سەل قارىغانىدى، بۇ شۇنداق سەمىمىي ھەم تېپىلغۇسىز مۇھەببەت ئىدى. ئوغلى ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە باغلاپ تۇرىدىغان ئۇزۇلمەس رىشتە ئىدى. ئوغلىنى ئويلاپ خەن زىچىنىڭ يۈرىكى يۇمشاپلا كەتتى.

ـــ بۇلتۇر بۇگۈنكى كۈندە، يېرىم كېچە مەھەلدە، ئاسماندىن بىر يۇلتۇز ئېقىپ چۈشۈپ بىر ئوغۇللۇق بولغانىدۇق...

ـــ بۇ ئاللانىڭ بىزگە قىلغان ئىلتىپاتى... ـــ دېدى خەن خانىم رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ.

ـــ بەلكىم شۇنداقتۇ! ـــ دېدى خەن زىچى پىچىرلاپ، ـــ ماڭا ھېلىقى «قاشتاش مەستانىسى» ھەزرەت كەتمىگەندەك، مۇشۇ قاشتاش بۇيۇملىرىنى، مۇشۇ زېمىننى، تېخنىكىنى ماڭا شۇ بەرگەندەك تۇيۇلىدۇ...

ـــ ياخشى ئادەملەرگە خەيرلىك ھامان يار بولىدۇ. بۇ زېمىن ئالتۇن قوزۇق، كەتمەيلى، كەتسەك بولمايدۇ! ـــ دېدى خەن خانىم. ئۇ بەخت ئىلكىدە مەستخۇش بولۇپ، تالادا گۈركىرەپ چىقىۋاتقان بوراننى، خەن زىچى بايام ئۇنىڭغا دەپبەرگەن قاش بىلەن كىرپىكىنىڭ ئارىلىقىدىكى خەۋپ - خەتەرنى ئۇنتۇغانىدى.

ـــ كەتمەيمىز، كەتمەيمىز... ـــ دېدى خەن زىچى خوتۇنىنى سىلاپ. قاينىق ھېسسىيات، گۈزەل كېلەچەك ئالدىدا ئۇنىڭ يۈرتىدىن ئايرىلىپ، چەت ئەلگە چىقىپ كېتىش ھەققىدىكى تەسەۋۋۇرلىرى ئەتىياز پەسلىدىكى قاردەك ئاستا - ئاستا ئېرىپ كېتىۋاتاتتى!

ئىككىسى بىر - بىرىگە يۆلىنىپ، شېرىن خىياللارغا غەرق بولدى.

بوران توختاپ، ھاۋا ئېچىلدى. «بىلىمدان» قەسرىدىكى ھەشقىپىچەكلەر، تاشئالما ۋە ئانار دەرەخلىرى يەنە چېچەكلىدى. پورەكلەپ ئېچىلغان گۈللەر كۆزنىڭ يېغىنى يېيىتتى. تېخنىك چوڭ بولدى، دادىسىغا ئوخشاش ئېگىز بويلۇق بۇ ئەزىمەت ئۇچىسىغا رەتلىك نىمچە چاپان، بېشىغا يېڭى شلىپە كىيگەنىدى. چىجىنجەينىڭ ياش خوجايىنى دادىسىدىن كېلىشكەن ھەم سالاپەتلىك ئىدى. ئۇ «غۇچچىدە» چېچەكلەپ كەتكەن دەرەخلەرنى تاماشا قىلىپ، ھويلىدا بەخرامان يۈرەتتى. ئۇ قولىنى گۈل شېخىغا ئۇزاتتى. گۈل شېخىدىن ئەتراپقا نۇرلار چېچىلىپ، كۆزنى زادىلا ئاچقىلى بولمايتتى. ئاھ، ئۇ گۈل ئەمەس، قاشتاش ۋە ئۇنچە - مەرۋايىت ئىدى. يېشىلى ھېقىق، قىزىلى

كەھرىۋا، ئېقى ئاق قاشتاش ئىدى. ئاقۇچ ياقۇت، كۆك ياقۇت، قىزىل ياقۇت. . . لارمۇ بار ئىدى. . . خۇددى ئاسماندىن سان - ساناقسىز يۇلتۇز شاخ - شاخلارغا كۆچۈپ چۈشكەندەك، ھەشقەپچەكلەر، تاشئالما ۋە ئانار دەرەخلىرى نۇرانە چاقناپ تۇراتتى. تىەنشىك شاخلاردىكى ئاللا ئىلتىپات قىلغان بۇ ئېسىل تاشلارغا قولىنى ئۇزاتتى. دەل شۇ چاغدا قۇم - شېخىللارنى ئۇچۇرۇتۇپ قاياقتىندۇر پەيدا بولغان قۇيۇنتازنىك زەربىسىدە دەرەخلەر پۇلاڭلاپ، ئۆيلەر لىڭشىپ، «گۈلدۇر» قىلغان غايەت زور ئاۋاز بىلەن ھەممە نەرسە كۆپۈككە ئايلىنىپ كەتتى.

— ئاھ. . . — خەن زىچى چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى، ئۇ تېز - تېز نەپەس ئالاتتى، پۈتكۈل بەدىنىنى تەر باسقانىدى.

— سىز. . . سىزگە نېمە بولدى؟ — دېدى ئېرىنىڭ قورقۇنچلۇق ھالىتىنى كۆرۈپ نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى بىلمەگەن خەن خانىم.

— كېتەيلى! كەتمىسەك بولمىغۇدەك! — دېدى خەن زىچى قاتتىق پەرىشان بولۇپ.

بېيپىڭنىڭ قۇم بورانلىق ئەتىياز پەسلى ئۆتۈپ كەتتى. تونۇردەك قىزىق يار پەسلى كۆڭلى بىئارام پۇقرالارنى قىينايتى، ئۇلارنىڭ ھالىنى قويمىدى. مەبلىغى كۆپ دۇكان، بانكا ۋە سەررايخانىلارنىڭ خوجايىنلىرى كېيىنلىكىنى ئويلاپ بەزىلىرى نەنجىڭگە، شياڭگاڭغا، بەزىلىرى چەت ئەلگە چىقىپ كەتتى.

شۇ يىلى 18 - سېنتەبىر كۈنى، شىمالىي جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ياپونىيە ئارمىيىسى زورلۇق بىلەن فىڭتەينى بېسۋالىپ، لوگوچياۋ كۆۋرۈكىگە قىستاپ كەلدى. 22 - نويابىر كۈنى، شاڭخەيدىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلاردىن شېن جۈنرۇ، جاك نەيچى، زو تاۋفېن، لى گوڭبۇ، شا چيەنلى، شى لياك ۋە ۋاك زاۋشى قاتارلىق «يەتتە ئەزىمەت» ھۆكۈمەت تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ

تۇرمىگە تاشلاندى. 12 ـ دېكابىر كۈنى، جاڭ شۆلياڭ بىلەن ياڭ خۇچېڭ شەنشىنىڭ لىڭتوڭ دېگەن يېرىدە جياڭ ژېيۈەنجاڭ غا بېسىپ ئىشلىتىپ، جۇڭگو ژە چەت ئەللەرنى لەرزىگە سالغان «شىئەن ژەقەسى» نى قوزغىدى...

سام خونتېر خەن زېچىنى ئەمدى ساقلاپ تۇرالمايتتى، ئۇ ئىچكى ـ تاشقى ئاپەت پەللىگە يەتكەن، ئۇرۇش پارتلاش ئالدىدا تۇرغان بۇ دۆلەتتىن كېتىشكە ئالدىرايتتى.

خەن زېچى ئاخىرى سام خونتېر بىلەن ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىش قارارىغا كەلدى. ئۇنىڭ جاھىللىقى يەنە بىر قېتىم كۆچمەنى كۆرسەتتى، ئۆزىگە ئوخشاش جاھىل خوتۇنىنىڭ ژالاقىلاشلىرى بىر تېمىن بولدى.

خەن خانىم ئۆي ـ ماكانىنى تاشلاپ كېتىشكە قەتئىي ئۇنىمىدى، خەن زېچى ھاياتىدىن قىممەتلىك ئېسىل بۇيۇملارنى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ، خوتۇن ـ بالىسىنى تاشلاپ چەت ئەلگە چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. چىجېنجەينى ئۆزى بىلەن ئۇزۇن يىل بىللە ئىشلىگەن ھېساباتچى لاۋخۇ بىلەن خىزمەتچىلىرىگە تاپشۇردى. بۇ ئادەملەر ئېغىر كۈنلەردە ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولغان ھەم ئۇنىڭ سادىق خىزمەتكارلىرى ئىدى. ئىگىلىكىنى شۇلارغا تاپشۇرۇپ پۈتۈنلەي خاتىرجەم بولدى. خەن زېچى ئون نەچچە يىلدىن بېرى كۆڭۈل قويۇپ يىغقان قىممەتلىك بۇيۇملىرىنى قايتا ـ قايتا تاللاپ، ئېلىپ يۈرۈشكە ئەپلىك، باھاسى ناھايىتى يۇقىرى يۈز دانە بۇيۇمنى تاللىدى ژە بەش ياغاچ يەشىككە قاچىلىدى (بۇلار گۈگۈڭ مۇزېيىدىن ئون مىڭدىن ئارتۇق يەشىككە قاچىلىنىپ توشۇپ كېتىلگەن بۇيۇملاردىن بەكلا ئاز) يەنە تېخى يول ئۈستىدە كېتىۋېتىپ، سېتىش ئۈچۈن چىجېنجەيدىن بىر قىسىم قاشتاش بۇيۇملىرىنى ئالدى.

يۇئېر خەن زېچى بىلەن بىللە كەتمەكچى بولدى، خەن خانىم زادىلا ئۇنىمىدى.

ـــ مەن كەتمىسەم ساڭا نېمە بار؟ ـــ دېدى ئۇ يۇئېرگە. خەن زىچى يۇئېرنىڭ كۆڭلىنى ياساپ ئۇنىڭغا، ئالىي مەكتەپتە خاتىرجەم ئوقۇشنى، ناۋادا بىرەر ئىش بولۇپ قالسا، دەرھال ئۆيگە قايتىپ، ئاچىسىغا ياردەم بېرىشنى ئېيتتى، يۇئېر كەينىدىگە ئۆرۈلۈپلا ھۇجرىسىغا كىرىپ، كارىۋاتقا ئۆزىنى ئېتىپ يىغلىدى.

خەي هاممات دادىسى بىلەن خوشلىشىۋالسۇن دەپ تېەنشىڭنى كۆتۈرۈپ كەلدى، ئىككى ياشقا كىرىپ قالغان تېەنشىڭ جىق گەپلەرنى قىلالايتتى. ئۇ دادىسىنى بوينىدىن قۇچاقلاپ چۈچۈك تىلى بىلەن:

ـــ دادا، نەگە بارىسەن؟ ماڭا يەيدىغان نەرسە ئالغىلى بارامسەن؟ سېنى ساقلايمەن، ـــ دېدى.

خەن زىچى ئوغلىنىڭ ئىسسىق ھەم سېمىز يۈزىگە سۆيۈپ كەتتى، كۆزلىرىدىن ياش تارامىلاپ ئاقاتتى.

ـــ تېەنشىڭ، مېنى ساقلا، مەن پات ئارىدىلا قايتىپ كېلىمەن... ـــ دېدى ئۇ. بۇ بالىسىنى ئالداپ دەۋاتقان گەپ ئەمەس ئىدى، ھەقىقەتەن مۇشۇنداق ئويغا كەلگەنىدى. ئۇرۇش يۈز بەرمەي قالسا، كۆپ دېگەندە بىر يېرىم يىلغىچە قايتىپ، ئۆيىدىگىلىرى بىلەن جەم بولاتتى: ۋەزىيەتتە ئۆزگىرىش بولۇپ قالسا، نەرسە ـ كېرەكلىرىنى ئەنگلىيىگە قويۇپ قويۇپ، قايتىپ كېلىپ ئايرىلىشقا كۆزى قىيمىغان ئۆيىدىن خەۋەر ئالاتتى...

ـــ ھويلا بەك سوغۇق، بالىنى ھويلىغا ئاچقىماڭ، مەن... كەتتىم! ـــ دېدى خەن زىچى كەينىگە ئۆرۈلۈپ ئوغلىغا، خوتۇنىغا، يۇرىكىنىڭ رىشتىسى مەھكەم چىگىلىپ كەتكەن «بىلىمدان» قەسرىگە چوڭقۇر مېھرى بىلەن يەنە بىر قارىۋېتىپ. ئۇ چىشىنى چىشلەپ مېڭىپ كەتتى. شۇ ئەسنادا، بىردىنلا لى خوجۇنىڭ كىشىنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى ئېزىۋېتىدىغان «ئالاقزا-دىلىكتە ئايرىلىش ئەڭ ياماں» دېگەن سۆزى يادىغا كېلىپ قەلبى

چەكسىز ئەلەمگە تولدى. ئۇ مۇشۇ بىر ئىش بىلەن قارارىمدىن يېنىپ قالماي دەپ ئويلاپ، كەينىگە قاراشقا پېتىنالمىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا قارارىدىن يېنىۋېلىش ئىمكانىيىتىمۇ قالمىغانىدى، خىزمەتچىلىرى يوق - تاقلارنى ماڭدۇرۇۋەتكەنىدى. ھېساباتچى لاۋ خۇ ئۇنى پويىزغا سېلىپ قويۇش ئۈچۈن بىر چەتتە ساقلاپ تۇراتتى.

— كۆڭلىڭىزنى توق تۇتۇپ مېڭىۋېرىڭ. ئاخشام سىزگە دۇئا قىلدىم. ئاللا مەدەتكار بولغاي، ئامان - ئېسەنلىك يار قىلغاي، — ئارقىسىدىن خەي ھاممىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— ئەپەندى، خاتىرجەم كېتىۋېرىڭ. ئۆيدىكى ئىشلارغا مەن بار! — لاۋ خۇ شۇنداق دەپ دەرۋازىنى ياپتى.

خەن زىچى «قاشتاش مەستانىسى» دىن قالغان «ئۇنچە بىلەن زۇمرەت، تولۇن ئاي بىلەن سالقىن شامال» دېگەن ئىككى قۇر خەتنى سىلىدى...

ماڭاي، ماڭاي...

سام خونتېر ئۇنى ۋوگزال ئىشىكىدە ساقلاپ تۇراتتى. ئۇلار بۇ يەردىن پويىزغا چۈشۈپ شاڭخەيگە، ئاندىن پاراخوت بىلەن شەرقىي دېڭىز، جەنۇبىي دېڭىزدىن چىقىپ، شەرقىي - جەنۇبىي ئاسىيانى ئايلىنىپ، بېنگال قولتۇقى، ئەرەب دېڭىزىنى كېسىپ ئۆتۈپ، قىزىل دېڭىز، سۇۋەيىش قانىلى ئارقىلىق ئوتتۇرا يەر دېڭىزىغا كىرىپ، ياۋروپا قۇرۇقلۇقىغا قەدەم قوياتتى. بۇ، ئون مىڭ چاقىرىملىق ئۇزۇن سەپەر ئىدى.

پويىزدىكى كۈتكۈچى سېرىق چاچلىق، كۆك كۆز سام خوزتېرغا ئالاھىدە تەكەللۇپ قىلىپ كەتتى. ئۇنى پويىزنىڭ زاكاز قىلىنغان يۇمشاق كارىۋاتلىق خاس خانىسىغا باشلاپ كەتتى. لاۋخۇ قولىدىكى چامادانىنى خەن زىچىگە بېرىپ:

— ئەپەندى، ئاق يول بولغاي، بالدۇرراق قايتىپ كېلەر - سىز! — دېدى.

ـــ لاۋخۇ، قايتىپ كەت!

خەن زىچىنىڭ كۆزىگە شۇ تاپتا ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى، ھېچنېمىنى ئويلىمايتتى. پويىز دېرىزىسىدىن كۆرۈنۈپ تۇرغان جىڭ ياڭمېن راۋىقىنى كۆرۈپ كۆڭلىنىڭ بىئارام بولماسلىقى ئۈچۈن ۋاگونغا كىرىپ ئۇخلاشنى ئويلايتتى.

خەن زىچى پويىزنىڭ يۇمشاق كارىۋاتلىق خاس خانىسىغا كىرىپ، خاتا كىرىپ قالدىممۇ نېمە دەپ ئويلىدى. خاس خانىدا چېپاۋ كىيگەن بىر خېنىم يۇڭ ـ تاقلىرىنى كارىۋاتقا تاشلاپ قويۇپ، ئۆزى دېرىزە تەرەپكە قاراپ ئولتۇراتتى.

خەن زىچى كەينىگە ئۆرۈلۈپ خاس خانىدىن چىقىپ كەتـمەكچى بولدى. دەل شۇ چاغدا ئۇ خېنىم ئىشىك تەرەپكە ئۆرۈلـدى.

ـــ Hello, Miss لياڭ! جۇڭگودىن ئايرىلىش ئالدىدا سىز بىلەن كۆرۈشەلىگەنلىكىم ئۈچۈن ئىنتايىن خوشالمەن! ـــ دېدى سام خونتېر خۇشال بولۇپ.

خەن زىچى تۇرۇپلا قالدى، خاس خانىدا يۇئېر ئولتۇراتتى. يۇئېرنىڭ ئۇنى ئۆزىتىپ ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭ بىلەن بىللە كەتكىلى كەلگەنلىكىنى خەن زىچى دەررۇ چۈشەندى

ـــ سىز نېمانداق جاھىل! دەيدىغان گەپنىڭ ھەممىسىنى سىزگە دېگەن ئەمەسمىدىم؟ سىز ماڭا ئوخشمايسىز، مەن دېـگەن سودىگەر، سىز دېگەن ئوقۇغۇچى. بۇ يىل ئىككىنچى يىللىققا چىقتىڭىز، شۇڭا...

ـــ مېنىڭ ئوقۇغۇم يوق ئەمەس، بار، لېكىن... ـــ گەپ قىلىۋېتىپ يۇئېرنىڭ كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش قۇيۇلۇشقا باشلىدى، ـــ چى ئاكا، مەن يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدا بىر كۇنـمۇ تۇرالمايمەن! مېنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭ، مېنى بىللە ئېپكېـتىڭ! ماڭا سىزگە تايانماقتىن باشقا ئامال يوق!

ـــ ئەمىسە... ـــ دېدى خەن زىچى يۇمشاپ. ئۇ ئەتىياز-

دىلا يۇئېرنىڭ كەيپىياتىدىكى نورمالسىزلىقنى بايقاپ، مۇھەببەت-
تە بىرەر كۆڭۈلسىزلىككە يولۇققان بولۇشى مۇمكىن، دەپ
پەرەز قىلغان، لېكىن ئائىلە باشلىقى بولغاچقا، سورىيالمىغان،
يۇئېرگە مۇھىت ئالماشتۇرۇش پۇرسىتى يارىتىپ بېرىشنى ئويـ-
لىغانىدى. ئۇنى ئۆزى بىلەن بىللە چەت ئەلگە ئاچىقىپ كېتىش
بىئەپ ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە، بۇ ئىشقا خەن خانىم قەتئىي
قارشى چىققان، شۇنىڭ بىلەن ئۇ بۇ نىيىتىدىن يانغانىدى، مانا
ئەمدى يۇئېر ھېچكىمگە مەسلىھەت سالماي «ئايىغى چاققان بالـ-
دۇر يېتەر» دېگەندەك ئىش قىپتۇ. ئۇنى پويىزدىن چۈشۈرۈۋې-
تىشكە خەن زىچىنىڭ قانداق كۆڭلى چىدىسۇن؟ يۇئېرنىڭ جا-
ھىللىقتا ئاچىسىنى بېسىپ چۈشىدىغانلىقىنى خەن زىچى بىلەت-
تى. يۇ ئېر ئاچىسىدەك ئۇنداق قەيسەر بولمىغىنى بىلەن تۈيۈق
يولغا مەجبۇرلىسا، ئۇنى بىرەر ئىش چىقىرىپ قويمايدۇ دېگىلد-
مۇ بولمايتتى.

ـــ يا ئالدىنئالا ئاچىگىزغا دەپ قويماپسىز، ئاچىگىز سىز-
نى تاپالماي تىتىلداپ كەتمەمدۇ! ـــ دېدى خەن زىچى يەنە.

ـــ كېرەك يوق، ـــ دېدى خەن زىچىنىڭ گېپىدىن ئۆزىگە
يول قويغانلىقىنى سەزگەن يۇئېر يېشىنى سۈرتۈپ، ـــ تېخىنىشگـ-
نىڭ چاپىنىغا بىر پارچە خەت سېلىپ قويدۇم، ئۇ خەتنى ئاچام
ھامان بايقايدۇ.

پاراۋۇز يىرتقۇچ ھايۋاندەك نەرە تارتتى، چاقلار ھەركەتكە
كەلدى، تالاش ـ تارتىشلارنىڭ ھەممىسى بىر تىيىن ئىدى، خەن
زىچى ھېچنېمە دېيەلمەي كارىۋاتتا ئولتۇرۇپ قالدى.

سام خونتېر ناھايىتى خۇشال ئىدى. ئۇ يۇئېرگە:

ـــ Miss لياڭ، سىز بىز بىلەن بىللە بولسىڭىز، ئۇزۇن
سەپەردە ھەرگىز زېرىكىپ قالمايسىز. ئەنگلىيىگە بارغاندا خانـ-
ىمىم بىلەن بالام سىزنى ئايال پادىشاھنى قارشى ئالغاندەك قارشى
ئالىدۇ!

— رەھمەت، — دېدى يۇئېر، — خانىمىڭىز ئايال پادە-شاھەڭ چىرايلىقتۇ ھەقىچان؟

— ياق، چىرايلىق ئەمەس، — دېدى سام خونتېر مۇرىسە-نى قىسىپ، — ماڭا ئوخشاش كۆرۈمسىز، بويى پاكار ھەم سېمىز، لېكىن كۆزلىرى بىلەن چېچى چىرايلىق، قاپقارا، ئۇ جۇڭگولۇق!

— ھە؟ ياخشىغۇ، — دېدى يۇ ئېر زوق بىلەن، — ياقا يۇرتتا يۇرتداشىمىز بىلەن ئۇچرىشىدىكەنمىز ئەمىسە!

— شۇنداق، خانىمىم ئەنگلىيىدە جۇڭگولۇقلارنى كۆرۈش-نى بەك ئارزۇ قىلىدۇ. سىلەر دېگەن «ئۆز ئادەم» دە!

— خونتېر ئەپەندى، سىز جۇڭگولۇق بوپكېتەيلا دەپسىز، گەپلىرىڭىزدىن «جون تاغا» غا پەقەتلا ئوخشىمايسىز!

— ئەپسۇسكى، بۇرنۇم سەل ئېگىز، ئۇنىڭ ئۇستىگە خۇدا ماڭا قاراچاچ بىلەن قارا كۆز بەرمەپتۇ. بۇنىڭ ئۇچۇن خۇدادىن ئاغرىنىمەن، — دېدى ئۇ ئۆزىنىڭ ئەنگلىيىلىكلەرگە خاس يۇ-مۇرستىك خاراكتېرىنى ئۇنتۇپ قالماي. ئۇ ئۆز - ئۆزىنى مازاق قىلىشىنمۇ بىر خىل خۇشاللىق دەپ بىلەتتى، — بىراق، بۇ جەھەتتىكى ئەپسۇس نادامەتنى كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ ۋۇ-جۇدىدا تولۇقلىۋالىمەن، خۇدا ماڭا چىرايلىق بىر ئوغۇل بەردى. ئۇ بىزنىڭ يېتەرسىزلىكىمىزنى ئەمەس، ئارتۇقچىلىقىمىزنى تارتتى. ئۇ ماڭا ئوخشاش كۆرۈمسىز ھەم ئاپىسىغا ئوخشاش پاكار ئەمەس، بويى ئېگىز، مۇرىلىرى كەڭ، چاچلىرى تۇم قارا، كۆزلىرىمۇ قارا قاشتاشتەك قاپقارا.

يۇئېر سام خونتېرنىڭ چاقچاق ئارىلاش گەپلىرىگە «پىخىل-داپ» كۈلۈپ:

— ئوغلىڭىز ئەنگلىيىدە نېمە قىلىدۇ؟ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇمدۇ؟ — دېدى.

— ئالىي مەكتەپنى ئاللىقاچان پۈتتۈرۈپ بولدى. ئەسلىدە

ئادۇوكات بولماقچى ئىدى، لېكىن مەن ئۇنى دۇكاندا ئېپقالدىم. ماڭا قارىشىدۇ. مەن داۋاملىق سىرتتا يۈرىمەن «خونتېر دۇكىنى» نى هامان بىر ئادەم باشقۇرۇشى كېرەكتە، ــ دېدى سام خونتېر زوق - شوق بىلەن ئوغلى توغرۇلۇق سۆزلەپ، ــ ئۇ هازىر مېنىڭ يانلانما خادىمىم، ــ بۇ گەپ سىزگە غەلىتە تۇيۇلۇۋاتامدۇ؟ بىزنىڭ ئەنگلىيىدە «كىچىك خوجايىن» يوق، ئۆز ئوغلۇمۇ مېنىڭ يانلىشىمنى قوبۇل قىلىدۇ. ئۇنىڭغا مەن ماڭاش بېرىمەن. ناۋادا مەن ئۆلۈپ كەتسەم، ئۇ ئاندىن مېنىڭ مىراسىمغا ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئەمما مەن ئۇزۇنراق ئۆمۈر كۆرۈشنى خالايمەن، ئوغلۇم شۇ كۈننى تاقەت بىلەن كۈتسۇن.

سام خونتېر هايات ۋە مامات هەققىدە قىزىق سۆزلەۋاتاتتى. غەمكىن يۈ ئېر ئۆزىنى چۈلغۇۋالغان پەرىشانلىقلارنى ئۇنتۇپ سام خونتېرغا تۇرلۈك سوئاللارنى قويماتتى. ئۇ چۈشىنىشكە ئالدىراۋاتقان ناتونۇش دۇنيا بۇرۇقتۇرمىلىققا تولغان يەنجىك ئۇنسۈېرسىتېتىدىن كۆپ مەنىلىك ئىدى.

خەن زىچى هېچنېمىگە قىزىقمايدىغاندەك ئۇخلىغان قىياپەتتە كۆزلىرىنى يۇمۇپ ياتاتتى. خونتېر ئوغلىنىڭ گېپىنى قىلىۋاتاتتى، ئۇمۇ ئوغلىنى ئويلاۋاتاتتى. هەي، تېەنشىك بەك كىچىك، ناۋادا ئۇمۇ «كىچىك خونتېر» دەك دادىسىنىڭ قولىنى سوۋۇتقان بولسا، خەن زىچى نۇرغۇن ئاۋارىچىلىقلاردىن ئازاد بولغان بولاتتى.

پويىزنىڭ چاقلىرى مۇز تۇتۇپ كەتكەن زېمىننى يانجىپ، زېرىكىشلىك ئاۋازدا بىر خىل هۆركىرەپ، جەنۇبقا قاراپ ئۇچقانەك كېتىۋاتاتتى. بېيپىڭ بارغانسېرى يىراقتا قالدى.

سام خونتېر چۆلدەرەپ قالغان زېرىكىشلىك شاڭخەيدە يۈ ئېرگە پاسپورت ۋە پاراخوت بىلىتى رەسمىيەتلىرىنى بېجىرىپ، ئۇچىنچى كۈنى ئەنگلىيىنىڭ «دېڭىز يىلپىزى» نامىلىق پاسسا-ژىرلار پاراخوتىغا چۈشۈپ شاڭخەيدىن ئايرىلدى. پاراخوت ئۇ-

زۇن گۈدۈك چېلىپ يولغا چىقتى. يولۇچىلار ئارىسىدىكى نۇر-غۇن كىشىلەر شاڭخەيدىن شياڭگاڭغا ياكى سىنگاپورغا ماڭغانلار ئىدى. ئۇزاتقىلى پىرىستانغا چىققان ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئايرى-لىشقا كۆزلىرى قىيمىغان ھالدا كۆزلىرىنى ياشلاپ «خۇش» دېگىنىچە پىرىستاندا قالدى، پاراخوت قىرغاقتىن خېلى ئۇزاپ كەتكەندىن كېيىنمۇ قىرغاقتا قول پۇلاڭلىتىپ تۇرغانلارنى چې-لىقتۇرغىلى بولاتتى، خەن زىچى پەرىشان ھالدا باشقا ياققا قارىۋالدى، قىرغاقتا ئۇنى ئۇزىتىپ چىققانلار يوق ئىدى، ئائە-لىسى، خوتۇن - بالىلىرى بېيىپكىدا قالغانىدى!

پاراخوت شياڭگاڭدىن ئۆتۈپ ئۇدۇل جەنۇب تەرەپكە قاراپ ماڭدى. جۇڭگو چوڭ قۇرۇقلۇقى بارا - بارا كۆزدىن غايىب بولدى. پاراخوت چەكسىز كەتكەن دېڭىزدا كېتىۋاتاتتى. ئەتراپ پۈتۈنلەي دېڭىز ئىدى، كۆپكۆك دېڭىز دولقۇنلىرى كۆكلەمدىن دېرەك بېرىپ تۇراتتى. چېكىتتەك كۆرۈنگەن كىچىك ئاراللار كۇن نۇرىدا كۆك پەتنۇستىكى ياقۇتتەك كۆرۈنەتتى، ئاسماندا چايكىلار توپ - توپ بولۇپ پەرۋاز قىلىشاتتى. چايكىلار دېڭىزدا كېتىۋاتقان غايەت زور بۇ مەخلۇقتىن قىلچە تەھدىت ھېس قى-لىشمايتتى. دېڭىز چايكىلارنىڭ ئەركىن پەرۋاز قىلىدىغان جە-نىتى ئىدى، ئىنسانلار بولسا بۇ دېڭىزدا، پاناھ ئىزدەپ ماڭغا-لار ئىدى.

پاراخوت ئىككى كۈندىن كېيىن سىنگاپوردا توختىدى. سىنگاپوردا چۈشىدىغان يولۇچىلار پاراخوتتىن: «ئۆيىمىزگە كەلدۇق، ئۆيىمىزگە كەلدۇق!، چاغان قىلىمىز!» دېيىشىپ خۇشال چۈشمەكتە ئىدى.

خەن زىچى چاغان كېلىپ قالغانلىقىنى بىردىنلا يادىغا ئال-دى. سىنگاپورلۇق بۇ جۇڭگولۇقلار يات ئەللەردىمۇ چاغان قىلى-دىكەن، ئۇ بولسا «چاغان» نى ئۇنتۇپ قالغانىدى. ئۇ بۇ يىل چاغانىنىڭ ھارپا كۈنىنى پاراخوتتا ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇر ئىدى.

«بىلىمدان» قەسرى قانچىلىك چۆلدەرەپ كېتەر - ھە!

سىنگاپور ئارىلىدىكى ياپونىيەلىكلەر، ئېگىز ئۆسكەن كوكۇس دەرەخلىرى، پالما دەرەخلىرى ۋە قېقىنۇسىنىڭ قۇيرۇقىغا ئوخشاپ كېتىدىغان ماندارىن دەرەخلىرى يۇ ئېرنى ئۆزىگە جەلپ قىلىۋالدى، يۇئېر قىرغاقتا چىقىپ كۆرۈپ باقماقچى بولدى، خەن زىچىنىڭ ئۇنى كۆرۈشكە ھەپسىلىسى يوق ئىدى، سام خونتېر يۇئېر بىلەن بىللە قىرغاقتا چىقىشقا ماقۇل بولدى، ئۇلار يېرىم كۈن ئايلىنىپ قايتىپ كېلىپ، سىنگاپورنىڭ جۇڭگو بىلەن ھېچقانداق پەرقلەنمەيدىغانلىقىنى، ھەممە يەردە جۇڭگولۇقلار بارلىقىنى، سىنگاپورلۇقلارنىڭ جۇڭگوچە تىلدا سۆزلىشىدىغانلىقىنى، جۇڭگولۇقلارغا ئوخشاش كىيىنىدىغانلىقىنى، ماگىزىن ۋېۋىسكىلىرىنىڭمۇ جۇڭگو يېزىقىدا يېزىلىدىغانلىقىنى، ئۆزلىرىنىڭ پاراخوت شۇنچە ئۇزۇن ماڭغان بولسىمۇ، جۇڭگودىن تېخى چىقىپ بولالمىغاندەك بىر خىل تۇيغۇغا كېلىپ قالغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى. ئۇلار سىنگاپورنىڭ ئانار، نەشپۈت، كىلوزىيە قاتارلىق مېۋىلىرىدىن بىر تالاي ئالغاچ كەلگەنىدى.

ـــ باققاللاردىن ئاڭلىساق، ئانار سىنگاپوردا «مېۋىلەرنىڭ پادىشاھى»، كىلوزىيە «مېۋىلەرنىڭ خانىشى» ئىكەن. نېمىدېگەن قىزىق! باققاللار يەنە تېخى ئانار يېمىگەن ئادەم سىنگاپورغا كەلگەن ھېسابلانمايدۇ، دەيدۇ. سىنگاپورلۇقلار ئانارغا بەك ئامراق ئىكەن «سالوننى سالساڭ ئانار بېرىمەن» دەيدىغان گەپ بار ئىكەن. يەرلىك خەلق ئىشتانىنى «سالون» دەيدىكەن. ئۇلار ئانار يېيىش ئۈچۈن ئىشتانلىرىنى سېلىشتۇرۇپ يانايدىكەن! ـــ يۇئېر كۆرگەن - ئاڭلىغان يېڭىلىقلارنى زوق - شوق بىلەن سۆزلەپ بەردى. ئۇ خۇددى غەمسىز بالىغا ئوخشايتتى.

ـــ ھە، شۇنداقمىكەن؟ ـــ دېدى خەن زىچى كىرپىگە ئوخشاش مېۋىگە قاراپ بېشىنى لىڭشىتىپ، ـــ يېگۈم يوق، مەن

ئۇچۇن قاشتاشلا ئەك جەلپ قىلىش كۆچىگە ئىگە.

يۇئېر تېتىپ بېقىش ئۇچۇن ئانارنى يېرىپ، ئاغزىغا ئاپىرا ـ ئاپارمايلا كۆڭلى ئېلىشقاندەك بولۇپ، قولىدىكى ئانارنى پالوبىغا تاشلىۋەتتى.

ـــ تەمى ئەجەبكەنغۇ؟ تەمى يەنشۇ كوچىسىدىكى ۋاك جېخې-نىك سېسىق دۇفۇسىنىك تەمىگە ئوخشايدىكەن! ـــ دېدى ئۇ.

سام خونتېر قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئۇ بۇرۇن بۇ مېۋىنى تېتىپ باققان، قىزىقچىلىق بولسۇن دەپ يۇئېرگە قەستەن دېمەگەنىدى.

پاراخوت ئورنىدىن قوزغالدى، مالايسىيا يېرىم ئارىلى بىلەن ھىندۇنېزىيە ئارىسىدىكى مالاككا بوغۇزىدىن ئۆتۈپ، بېنگال قولتۇقىغا كىردى، ئېكۋاتورغا يېقىنلاشقانسېرى ھاۋا توڭۇرەدەك ئىسسىپ كەتتى. قۇياش گويا باش ئۈستىدە ئېسىلىپ تۇرغان ئوتلۇق شارەدەك «دېڭىز يىلپىزى» گە قوغلاپ يۇرۇپ ھارارىتىنى چاچاتتى. شامالدۇرغۇچ كۈن بويى توختىماي پىرقىرايتتى، پاتېفوندا يېنىش ـ يېنىش قويۇلغان جاز مۇزىكىسى كىشىنى پەرىشانلىقتىن خالاس قىلالمايتتى. خەن زىچىلەر بىرىنچى دەرىجىلىك كايوتىغا ئورۇنلاشقانىدى. ئۇ بۇ پاراخوتتىكى ئەڭ راھەت كايوتا ئىدى. ھۇجرىلىرى پاكىز، ئاشخانىسى چوڭ، بىر كۈندە تۆت ۋاخ تاماق بېرىلەتتى. تاماقتىن كېيىن قېنىق دەملەنگەن بىر ئىستاكان قەھۋە كەلتۇرۇلەتتى. ئازراق پۇل خەجلىسە، كۈتكۈچىلەر سوغۇق ئىچىملىكلەرنى ئەكىلىپ بېرەتتى. مۇزىكا ئاڭلاش ۋە كىنو كۆرۈش ھەقسىز ئىدى. مەشغۇلات ھەر كۈنى ئوخشاش بولغاچقا، ئادەم زېرىكىپ كېتەتتى، سام خونتېر بۇلارغا كۆنۈك ئىدى، زېرىككەندەك قىلمايتتى، پاراخوتتا خۇشال ئايلىنىپ يۈرەتتى، ئالدىغا ئۇچرىغان ھەرقانداق دۆلەتنىڭ ئادىمى بىلەن پاراڭلىشالايتتى. ئۇ ئون نەچچە يىلدىن بۇيان دۇنيانى ئاساسەن ئايلىنىپ چىققانىدى. سودا بولىدىغانلا

يەردە ئۇنىڭ ئىزى قالغاندى. ئۇ بىرنەچچە تىلدا سۆزلىيەلەيتى. يۇئېر بۇ يول باشلىغۇچىغا ئىچكىپلا كەتتى، يۇئېر ئىنگلىز تىلىنى ناھايىتى ياخشى سۆزلەيتتى، شۇڭا ھەر خىل كىشىلەر بىلەن ئەركىن پاراڭلىشىپ يۈردى، پاراخوتتا خىزمەتتىكى دوكتور بەرگىلى جۇڭگودىن دۆلەتنىگە قايتقان بىر پوپ بار ئىدى، ئىنگلىز ۋە خەنزۇ تىللىرىدا ئوخشاشلا سۆزلىيەلەيتتى، ئۇ يۇئېر بىلەن ئۇزۇن ۋاقىت پاراڭلاشتى. ئۇ يۇئېرنى خرىستىئان مۇرىتى دەپ بىلىپ قالغاندى. ئىككىسى ئىسلام دىنى بىلەن خرىستىئان دىنىنىڭ پەرقلىرى توغرىسىدا تالاش ـ تارتىش قىلىشتى. ئۇ پەقەتلا خاپا بولمىدى. بىردەم ئويلىنىپ، ئاندىن خەنزۇ تىلىدا: «دۇنيادا بىرلا خۇدا بار، لېكىن كىشىلەر بۇ خۇدانى ھەر خىل چۈشەندۇرىدۇ. بۇ جۇڭگولۇقلارنىڭ سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، ئىلاھقا ئىشەنسەڭ، ئىلاھ بار دېگەنلىكتۇر!» دەپ جاۋاب بەردى. يۇئېر خرىستىئان مۇخلىسىنىڭ بىر پەشۋاغا يارىمىغان ئېتىقادى ھەققىدىكى بۇ پاراڭنى خاتىرىسىگە يېزىۋالغانلىقىنى خەن زىچىگە چاقچاق تەرىقىسىدە دەپ بەردى، خەن زىچى ھېچقانداق ئىنكاس قايتۇرماي، توختىماي ئۆركەشلەۋاتقان دولقۇن سادالىرىغا قۇلاق سالغاچ، پالوبىغا قويۇلغان يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇقتا كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى.

پاراخوت كوئالامپورغا كەلگەندە، بېجىرىلىدىغان ئىش بولمىغانلىقتىن بىر سوتكا تۇرۇپ ئاندىن يولغا چىقماقچى بولدى. بۇ يۇئېر ئۈچۈن يەنە بىر تاماشا قىلىش پۇرسىتى ئىدى. ئۇ قىرغاققا چىقىشقا ئالدىراپ تاقەتسىزلىنىپ كەتتى. بۇ قېتىم خەن زىچىمۇ «ياقۇت شەھىرى» نى ئۆلار بىلەن بىللە تاماشا قىلىشقا بەكلا قىزىقىپ قالدى، يۇئېر بۇنى ئويلىمىغانىدى.

سەيلون ياقۇتى بىلەن داڭلىق ئىدى. «ياقۇت ئارىلى» دەپ ئاتىلاتتى. «ياقۇت شەھىرى» كوئالامپوردىن ئاتمىش تۆت كىلومېتىر يىراقلىقتا ئىدى. بۇ شەھەر سەيلون تىلىدا «لاتناپور»

دەپ ئاتىلاتتى. خەن زىچى بۇ شەھەرنىڭ نامىنى ئۇزۇندىن بۇيان ئاڭلاپ كېلىۋاتاتتى، قاشتاش سودىگىرى سام خونتېرنىڭ قىزى. قىشى، تەبئىيكى ناھايىتى كۆچلۈك ئىدى. ئۇچى قېيىق بىلەن قىرغاقتا چېقىپ ئالدىراش يۈرۈپ كەتتى.

«ياقۇت شەھىرى» دەرۋەقە ئىسمى - جىسمىغا لايىق شەھەر ئىدى. كوچىلارنىڭ ئىككى قاسنىدا ساپلا ياقۇت سېتىلىدىغان ماگىزىنلاردىن باشقا ماگىزىنلارنى كۆرگىلى بولمايتتى. ھەسەن - ھۈسەنگە ئوخشاش رەڭلىك ياقۇت، سۇس يېشىل ياقۇت، يېشىل ياقۇت، يېشىلغا مايىل كۆك ياقۇت، قىزىل ياقۇت، سۇتىرەڭ ياقۇت، كۆكۈچ سۆسۈن ياقۇت، سېرىق ياقۇت... لار ژالىلداپ چاقناپ تۇراتتى... ياقۇتنىڭ ھەرقاندىقى تېپىلاتتى. ئېيتىش-لارغا قارىغاندا، سەيلوننىڭ ھەرقانداق يېرىدىن ياقۇت چىقىدە-كەن. كۆكۈچ سۆسۈن ياقۇت بىلەن كۆك ياقۇت كىشىنى ئۆزىگە بەك جەلپ قىلاتتى. كۆكۈچ سۆسۈن ياقۇت چىراغ يورۇقىدا قىزغۇچ كۆرۈنىدىكەن. رەڭگىنىڭ ئالاھىدىلىكى بىلەن بۇ ياقۇت-نىڭ باھاسى ئىنتايىن يۇقىرى بولۇپ، ھەر بىر كىراتى ئۇن مىڭ ئامېرىكا دوللىرىدىن ئۇستۇن تۇرىدىكەن، كۆك ياقۇت قۇياش نۇرىدا كۆزنى چاقىدىغان بىر خىل نۇر قايتۇرىدىكەن، نۇرنىڭ ئاجىزلىشىش ۋە كۈچىيىشىگە ئەگىشىپ تۇتۇق ۋە قېنىق كۆرۈنىدىكەن ۋە تەۋرىنىپ تۇرغاندا خۇددى مۇشۇكنىڭ كۆزلە-رىدەك چاقناپ تۇرىدىكەن. بۇ ياقۇت ئاساسەن سەيلوندىن چىقە-دىغان بولغاچقا، «سەيلون كۆك ياقۇتى» دەيىلىدىكەن. سام خونتېر «ياقۇت شەھىرى» نىڭ دائىملىق خېرىدارى ئىدى. ئۇ خام ماتېرىيالنى بۇ يەردىن ئەرزان ئېلىپ، جۇڭگوغا ئاپىرىپ پىششىقلىتىپ، ئاندىن ياۋروپا بازارلىرىدا ساتاتتى. بۇرۇن خۇي-يۇەنجەي بىلەن چىجىنجەي ئۇ سەيلوندىن ئەكەلگەن ياقۇتلاردا نۇرغۇن بۇيۇملارنى ياسىغانىدى. خەن زىچى شۇ تاپتا ياقۇت شەھىرىدە تۇراتتى. گويا خىيالىي دۇنياغا كىرىپ قالغاندەك

كۆزلىرىنىمۇ چىمچىقلاتمايتتى، ياقۇتلارنى قولىدىن چۈشۈرگۈ-سى، دۈكاننىڭ ئالدىدىن كەتكۈسى كەلمەيتتى، پۈتكۈل «ياقۇت شەھىرى» نى سېتىۋالغۇسى كېلەتتى، لېكىن بۇ قانداق مۇمكىن بولسۇن؟

ئۇلار كوئالامپور پورتىغا قايتتى. پاراخوت قوزغىلىش گۈ-دۈكىنى چالغانىدى. ساقاللىق كاپىتان يۈگۈرۈپ كېلىپ، پارا-خوتقا چىققان ئۇچ يولۇچىغا: «بىر مىنۇت كېچىككەن بولساڭلار، سىلەرنى سەيلونغا تاشلىۋېتىپ كەتكەن بولاتتىم!» دەپ چاقچاق قىلدى.

خەن زېچى بۇ قېتىم قارامىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن قىلچە پۇشايمان قىلمىغاندەك كۆرۈنەتتى.

ــ پاراخوتتا نەرسە - كېرەكلىرىم بولمىغان بولسا، مۇشۇ يەردە قېلىشقا رازى ئىدىم! ــ دېدى ئۇ.

داۋاملىق ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتقان پاراخوت ھىندى يېرىم ئارىلىنىڭ جەنۇبىي يېقىنى بويلاپ شىمالغا قاراپ يول ئېلىپ، بومبايدىن ئۆتۈپ يەنە سولغا بۇرۇلۇپ، غەربنى نىشانلاپ ئەرەب دېڭىزىغا كىردى.

يېرىم كېچە ئىدى. ئارزۇ - ئۈمىد ۋە قايغۇ - ھەسرەتلىرى ئوخشاش بولمىغان، كەلگۈسى توغرىسىدىكى ئوي - خىياللىرى بەلگىسىز كىشىلەرنى قاچىلىغان پاراخوت قاپقارا دولقۇنلار باغ-رىنى يېرىپ، دۇنيانىڭ ئۇ چېتىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى.

كايوتا جىمجىت ئىدى. خەن زېچى ئۇياق - بۇياققا ئۆرۈلۈپ پەقەت ياتالمىدى. ئۇ ئاستا مېڭىپ كايوتىدىن پالوبىغا چىقتى، پالوبىدا ھېچكىم يوق ئىدى، ۋاھەكنى تۈتۈپ، پاراخوت گىرۋە-كىگە شىددەت بىلەن ئۇرۇلۇۋاتقان، قاپقارا دېڭىز سۈيىگە قارە-دى. تۈرۈپ ئاپئاق كۆرۈنگەن، تۈرۈپ كۆپۈكتەك يوقاپ، ئەسلى ھالىتىگە قايتىپ، يىپى ئۈزۈلگەن تور سىياقىغا كىرگەن دولقۇنلار گىرانت تاشلارنىڭ ئۆزگىرىشچان يوللىرىغا ئوخشايت-

تى. دولقۇنلار ئارىسىدىن تۈيۈقسىز سەكرەپ چىققان بىلىقلار قاناتلىرىنى چىرايلىق ياي شەكلىدە كېرىپ، دېڭىز شەيتىنىدەك ئاي نۇرىدا كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە غايىب بولاتتى. ئاسمانغا قارىسىڭىز، ھىلال ئاي ئەگىم قاشتاش بېزەككە، يۇلتۇزلار ئاسمان سەتھىگە چېچىۋېتىلگەن ئۇنچە - مەرۋايىتلارغا ئوخشايتى. تى. دېڭىز ئۈستىدىكى ئاسماندا قۇم، ئىس - تۇتەك يوق ئىدى، كۆك غايەت زور قارامتۇل دۇۋەتكە ئوخشايتتى. تىنىق ۋە سىر-لىق ئاسمان تۇرۇپ چەكسىز ئېگىزلىكتە، تۇرۇپ قول يېتىم يەردە تۇرغاندەك، چاك قونمىغان تازا ئاي - يۇلتۇزلار قۇرۇق-لۇقتا تۇرۇپ قالغاندەك، دېڭىزدا تېخىمۇ يېقىنداك بىلىنەتتى.

خەن زىچى كۆكتىكى سۈكۈنات ئىچىدە تۇرغان ئاي - يۇلتۇزلارغا، ئۇيۇقتا خىرە - شىرە كۆرۈنگەن ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ سۈس ئىزناسىغا قاراپ بەش يۈز يىلنىڭ ئالدىدىكى جۇڭگولۇقلارنىڭ ھەيۋەتلىك دېڭىز سەپىرىنى ئەسلىدى، ئاغۇات جېڭ خې مۇشۇ دېڭىز يولىنى بويلاپ، دولقۇن يېرىپ، يېرىم شاردىن ھالقىپ جۇڭگو مەدەنىيىتىنى ۋە دوستلۇقىنى دۇنياغا تارقاتقاندى. بۇگۈنكى كۈنلۈكتە جېڭ خېنىڭ ۋاپاسىز ئەۋلادى چەت ئەل پاراخوتىغا ئولتۇرۇپ ئالاقزادىلىك ئىچىدە قېچىپ كېتىۋاتماقتا. تارىخ كىشىنى مەقسەتسىز مازاق قىلىدۇ، كىشى رەھىمسىز تارىخقا يۈزلىنىشكە مەجبۇر بولىدۇ.

خەن زىچى يەنە باشقا بىر كىشىنى، بىر تېىن پۇلى يوق سەييياھ تورورىدىن بابانى ئەسلىدى. تورورىدىن بابا بۈنىڭدىن ئون سەككىز يىل ئىلگىرى ئەجدادىنىڭ ئىزىنى بويلاپ مەككە - مۇكەر-رەمگە سەپەر قىلغانىدى. ئۇ زەئىپ تېنىنى سۆرەپ، پۈتىغا چىغ چورۇق تارتىپ، بۇ ئۇزۇن يوللارنى قانداق بېسىپ تۇگەتكەن بولغىيتتى؟ ئۇ ھازىر نەدىدۇ؟

پاراخوت جەنۇبىي يەمەن تۇمشۇقىدىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ، ئۇچەيدەك تار قىزىل دېڭىزغا كىردى، پاراخوتنىڭ ئوك تەرىپىدە

تۇرۇپ قارىسا، سەئۇدى ئەرەبىستاننى كۆرگىلى بولاتتى. سەئۇدى ئەرەبىستان قۇرغاق ئىسسىق، يېرى مۇنبەتسىز، زېمىنىنىڭ كۆپ قىسمى قىزىق قۇم بىلەن قاپلانغان، ھېچقانداق مەنزىرىلىك جايلىرى، ئاۋات شەھەرلىرى ھەتتا بىرەر كۆلمۇ يوق مەملىكەت ئىدى. لېكىن بۇ ئەلدە بىر ئۇلۇغ زاتى مۇبارەك، پۈتۈن دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ قەلبىدىكى پەيغەمبەر مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام تۇغۇلغانىدى. ئۇ زاتى مۇبارەك مىلادى 7 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىسلام دىنىنى بەرپا قىلىپ، غايەت زور چاقىرىق كۈچى بىلەن مەملىكىتىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، ئىسلام دىنىنى يەتتە ئىقلىمغا تارقىتىپ، بۇ دىنىنى دۇنيادىكى ئىككىنچى چوڭ دىنغا ئايلاندۇرغانىدى، مۇسۇلمانلارنىڭ سانى نەچچە مىلياردقا يەتتى، بۇ بىر مۆجىزە ئىدى، بىر مىڭ ئۈچ يۈز يىلدىن بېرى مەككە مۇكەررەم مۇسۇلمانلارنىڭ كېچە ـ كۈندۈز تاۋاپ قىلىدىغان سەجدىگاھى بولۇپ قالغانىدى، ئىقلىمى قۇرغاق مەككە ـ مۇكەررەمدە توختىماي بۇلدۇقلاپ سۇ چىقىپ تۇرىدىغان «زەمزەم» بار ئىدى. ئاھ، «زەمزەم» دەل تېنەشىڭنىڭ قۇرئان چە ئىسمى ئەمەسمۇ.

پاراخوت كۈن ئولتۇراي دېگەن چاغدا جىددە پورتىغا كىرىدى. بۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ شام نامىزى ئۆتەيدىغان ۋاقتى ئىدى. قىزىل دېڭىز شەپەق نۇرىدا قىزىرىپ تۇراتتى، ئاسمان ئالتۇندىن ياسالغان دۇنيا ئىدى. ئەزەن ئاۋازى ياڭرىدى. پورتتا ئىشلەۋاتقان بارلىق خىزمەتچى خادىملار ئالدىراش ئىشلىرىنى تاشلاپ، «تەيەممۇم» قىلىپ، شەرققە قاراپ ئىخلاس بىلەن نامازغا تۇرۇشتى. شۇ تاپتا مەككە ـ مۇكەررەم ئۇلارنىڭ قىبلىگاھى ئىدى. مۇسۇلمانلار نەدىلا بولسۇن، ئۆزلىرى تۇرۇۋاتقان يەردە مەككە ـ مۇكەررەم تەرەپنى پەرق ئېتىۋالاتتى. بىر خىل ئالاھىدە سېھرىي كۈچ خەن زېچى بىلەن لياڭ بىگىيۇنى قىرغاقتا ئاچىقتى. ئىككىسى شەپەق نۇرىدا ئالتۇندەك تاۋلىنىپ تۇرغان

مەسچىتىنىڭ ئۇچلۇق قوببىلىرىغا قاراپ، سۈكۈتتە تۇرۇپ ئەجـ
دادلىرىدىن قالغان ئايەتلەرنى ئوقۇشقا باشلىدى. خەن زىچى ئون
سەككىز يىلدىن بۇيان تورۇرىدىن بابا ئۆگەتكەن نامان قائىدىلـ
رىنى ئۇنتۇپ قالغانىدى، مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان يۇئېر ئاپىسى
بىلەن خەي ھاممىغا ئوخشاش ھەر كۈنى بەش ۋاخ نامان ئوقۇمايتـ
تى. خەن زىچى ئىككىسىنىڭ ئوقۇش قىياپەتلىرى قائىدىگە
تەلەپكە ئۇيغۇن بولماسلىقى مۇمكىن. بىراق، ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدى
ئاجايىپ بىر ھاياجان بىلەن لەرزىگە كېلىۋاتاتتى. . . خەن زىچى
سەزگۈسىنى يوقاتتى، ئۇنىڭغا تورۇرىدىن بابا قوغلاپ يەتكىلى
بولمايدىغان جايدا تۇرۇپ ئۇنى چاقىرىۋاتقاندەك، ساقلاۋاتقاندەك
تۇيۇلدى.

جىددە پورتى بىلەن مەككىنىڭ ئارىلىقى ئۇچ يۈز كىلومـ
تىر كېلەتتى، ئۇ ئۇ يەرگە بارالمايتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھازىر
ھەج قىلىدىغان مەزگىل ئەمەس ئىدى. «دېڭىز يىلپىزى» پارا-
خوتى شۇ كۈنى كېچىسى يۈرۈپ كەتتى. سىلىنى ئاللا مەرھەمەت
قىلغاي، تورۇرىدىن بابا! ئەگەر ھېلىھەم ھايات بولسىلا، سىلى
ئەڭ بەختلىك بەندە! ناۋادا «ئۇ ئالەمگە سەپەر» قىلغان بولسىلا،
سىلى چوقۇم مۇقەددەس جەننەتتىن ئورۇن ئالىدىلا! مەن كەتـ
تىم، مەن سەپەردە سىلى بىلەن باشتىن ـ ئاخىر بىللە بولالـ
مايمەن، سىلىنى نائۇمىد قىلىپ قويغان بولۇشۇم مۇمكىن. بۇ
ئون سەككىز يىل داۋامىدا ، قەلبىمگە باشقا بىر ئىلاھ ھۆكۈمـ
رانلىق قىلىپ، قاشتاشنىڭ قۇلى بولۇپ قالدىم.

ئۇزۇن ھەم مۇشەققەتلىك سەپەر داۋام قىلماقتا، تىنچ ۋە
قاقاس سۇۋەيىش قانىلىنى، تىرىك يانار تاغلار بىلەن ئورالغان
ئوتتۇرا يەر دېڭىزىنى كېسىپ، توختىماي ئىلگىرىلەپ كېتىۋاتـ
قان «دېڭىز يىلپىزى» غەربىي ياۋروپانىڭ «ھاياتلىق لىنىيـ
سى» بولغان جەبىلتارىق بوغۇزىدىن ئۆتۈپ ھەيۋەتلىك ئاتلانتىك
ئوكيانىغا چىقىپ، شىمالغا بۇرۇلدى. پاراخوتنىڭ قۇيرۇق تەرـ

پىدىكى ئەنگلىيە دۆلەت بايرىقى سالقىن شامالدا يەلپۈنۈپ تۇراتتى، بۇيۇك برىتانىيە ئارىلى يىراقتىن غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ــ يېتىپ كەلدۇق! يېتىپ كەلدۇق! ــ سام خونتېر دوستلىرىنى قوللىرىدىن تارتىپ پالوبىغا ئاچىقتى. خۇشاللىقىدىن قىلىدىغان قىلىق تاپالماي قالغان سام خونتېر ۋەتىنى توغرۇلۇق توختىماي سۆزلەۋاتاتتى. «دېڭىز يىلپىزى» ئۆزۈن گۈدۈك چېلىپ، دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان تايمىس دەرياسىغا كىرىدى. لوندوننىڭ ئاسما كۆۋرۈكى ئىككى تەرەپكە كۆتۈرۈلۈپ، يىراقتىن كەلگەن سەييارە پەرزەنتلىرىگە قۇچىقىنى كەڭ ئاچتى. ۋېستمىنىستېر چېركاۋىنىڭ يەتمىش مېتىر كېلىدىغان ئۇچلۇق مۇنارلىرى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. قەدىمىي سائەت داڭ ئۇردى، بۇ پۈتۈن دۇنيانىڭ ئۆلچەملىك ۋاقتى بولغان گىرىنۋىچ سائىتىنىڭ ساداسى ئىدى. لوندون مېرىدىئان سىزىقى كېسىشكەن جاي، يەر شارىنىڭ ھەم دۇنيا ۋاقتىنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى.

جۇڭگوچە نىمچە چاپان كىيگەن خەن زىچى سام خونتېرغا ئەگىشىپ بۇ يات دۆلەتنىڭ زېمىنىگە ئاياغ قويدى. تۇمان باسقان لوندوندا ھېچنېمىنى ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى، كىشى ئۆزىنى خىيالىي دۇنيادا تۇرۇۋاتقاندەك ھېس قىلاتتى. يېنىدىن سۈركىلىپ ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئەنگلىيىلىكلەر ئۆزلىرىگە ئوخشاشمايدىغان شەرقىلىققە قىزىقسىنىپ قارىشاتتى، خەن زىچى بىردىنلا بۇ يەردە ئۆزىگە ئوخشاش جۇڭگولۇقلارنى كۆرۈشنىڭ ناھايىتى تەسىللىكىنى بايقىدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىنىڭ ساراسىمىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى خەلقئالەم ئالدىدا ئاشكارىلاشنى خالىمای، ئۆزىنى قەستەن يەڭگىل تۇتۇپ، يۇئېردىن:

ــ قانداق؟ ئاخىر مۇرادىڭىزغا يەتتىڭىزمۇ! ــ دېدى.

يۇئېر گەپ قىلمىدى، ئۇ خۇددى يېڭىلا شەھەرگە كىرگەن سەھرالىق قىزدەك، خەن زىچىنىڭ يېڭىنى تۇتۇپ كەينىدىن كېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ پاراخوتتىكى كۇلكە ـ چاقچاقلىرى نەلەر-

گىدۇر كەتكەنىدى.

ــ مىجەزىڭىز يوقمۇ ـ نېمە؟ ــ دەپ سورىدى خەن زىچى يۈئېردىن پەس ئاۋازدا.

ــ ياق، ــ دېدى كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن يۈئېر، ــ مەن... بېيىپكەتكىنى سېغىنىۋاتىمەن!

خەن زىچى بۇ گەپنى ئاڭلاپ «لاسسىدە» بولۇپ قالدى. ھەسرەت بىلەن ئۇزۇن تىنىپ:

ــ ئۇنداق بولسا بۇ يەرگە نېمىدەپ كەلدۇڭ؟ ــ دېدى.

خونتېر ئائىلىسى جۇڭگولۇق مېھمانلارنى ناھايىتى قىزغىن كۈتۈۋالدى. خونتېرنىڭ، ئايال پادىشاھنى كۈتۈۋالغاندەك قىزغىن كۈتۈۋالمىز دېگىنىدەك بولمىسىمۇ ھەر ھالدا پۈتۈن ئائىلە زىلزىلىگە كەلگەنىدى. ئۇلارنىڭ ئائىلىسىدە خونتېرنى قوشقاندا ئۈچ جان ئادەم بار ئىدى.

خونتېر خانىم «سېمىز ۋە كېلىشكەن» جۇڭگولۇق ئايال ئىدى. قىرىق بەش ـ قىرىق ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالغان، ئۇچىسىغا كەڭ كۆڭلەك كىيىۋالغانىدى، بويى سەل پاكار ئىدى، لېكىن خونتېر دېگەندەك ئۇنداق كۆرۈمسىز ئەمەس ئىدى. جۇڭگودا كەمتەرلىكنى ئۇگەنگەن خونتېر شۇنداق دەپ قويغان بولسا كېرەك. خونتېرنىڭ خانىمىنىڭ تېرىسى قوڭۇر، قەلەم قاش، كۆزلىرى يوغان، قاشلىرى ئەگىم ئىدى. بىر قاراپلا ئۇنىڭ فۇجيەن، گۇاڭدوڭ تەرەپلەردە تۇغۇلغانلىقىنى بىلىۋالغىلى بولاتتى. ئۇ ئۆيدىن ئالدىراش چىقىپ، يىراق سەپەردىن كەلگەن ئېرىنى كۆرۈپ خۇشال ھالدا:

ــ خۇداغا شۈكۈر، يۈەن شىكەينىڭ قولىدا ئۆلۈپ كەتمەي، ئاخىر قايتىپ كەپسىز! ــ دېدى. ئۇ جۇڭگونى ناھايىتى ئاز چۈشىنەتتى، يۈەن شىكەينىڭ ئۆلۈپ كەتكەنلىكىگە يىگىرمە يىل بولغانلىقىنى بىلمەيتتى، جۇڭگودا بولۇۋاتقان ئۇرۇشلاردىن

تېخىمۇ خەۋەرسىز ئىدى.

ــ دادا! ــ دېدى ياش خونتېر سام خونتېرنى بويىندىن قۇچاقلاپ، ــ نېمىشقا تېلېگرامما بېرىۋەتمەيسىز؟ ئالدىڭىزغا چىقاتتىم ئەمەسمۇ!

ــ قاچان يېتىپ كېلىدىغانلىقىمنى ئۆزۈممۇ بىلمىسەم! ــ دېدى خونتېر. ئاندىن كۈلۈپ تۇرۇپ ئوغلى بىلەن خانىمغا ــ ئۇلار مېنىڭ قەدىرلىك مېھمانلىرىم... ــ دېدى.

ياش خونتېر تازا راۋان بولمىغان جۇڭگو تىلىدا:

ــ مەن بىلىمەن، ئۇلار چوقۇم خەن خانىم بىلەن خەن ئەپەندى، ــ دېدى.

يۇئېر قىزىرىپ كەتتى.

ــ ياق، ئۇ مېنىڭ سىڭلىم... ــ دەپ ئالمان ـ تالمان چۈشەندۈردى خەن زىچى.

سىڭلىم: sister؟ ــ دېدى ياش خونتېر خەن زىچىنىڭ گېپىنى چۈشەنمەي.

خەن خانىمنىڭ younger sister، لياڭ بىگىيۇ خېنىم، ــ سام خونتېر ئاشۇنداق چۈشەندۈرۈشكە مەجبۇر بولۇپ، ئوغلىنى ئەيىبلىگەن تەرزدە كۈلۈپ، ــ ئەدەپسىزلىك قىلدىڭ، يېڭىلىش-تىڭ، جۇڭگولۇقلارنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇنىڭ بۆكسىنى بۇنىڭغا كىيدۈرۈپ قويدۇڭ!

ــ كەچۈرۈڭ، لياڭ خېنىم، خەن ئەپەندى! دادام خېتىدە ئېنىق دېمەپتۇ، ــ دېدى ياش خونتېر ئوڭايسىزلانماي، ئەكسىچە بىمالال كۈلۈپ، ــ سىلەرنى چىن دىلىمدىن قىزغىن قارشى ئالىمەن. بولۇپمۇ بۇ چىرايلىق خېنىمنى، بۇنىڭغا خۇدا گۈۋاھ بولسۇن!

ياش خونتېر قىزغىنلىق بىلەن يۇئېرگە قولىنى بەردى. يۇئېر ئۇنىڭ بىلەن مۇنداقلا قول ئېلىشىپ قويدى. قارا چاچ-لىق، قارا كۆزلۈك چىرايلىق بۇ يىگىتنى بىرىنچى قېتىم كۆر-

گەن يۇئېر يىگىتتەك قىزغىن بولالمىدى.

ــ مېنىڭ ئىسمىم ئولۇغبەر ــ دېدى ياش خونتېر خەن زىچى بىلەن سەمىمىي قول ئېلىشىپ، ــ مەرھابا، جۇڭگولۇق «قاشتاش پادىشاھى»!

«قاشتاش پادىشاھى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ خەن زىچىنىڭ قەلبى لەرزىگە كەلدى، بايامقى كىچىك كۆڭۈلسىزلىك خىيالىدىن دەرھال كۆتۈرۈلۈپ كەتتى ۋە ئۆزىنىڭ ئىككى ئايلىق دېڭىز سەپىرىدىن بۇيان سەل خۇشال بولغانلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلدى.

خونتېر خانىم گەپ ئارىلاپ، مېھمانلارغا:

ــ مەرھەمەت، خەن ئەپەندى، لياڭ خېنىم! ــ دېدى.

خەن زىچى ئۇنىڭ تەلەپپۇزىنىڭ ئۆزىگە سەل تونۇش ئىكەنلىكىنى بايقىدى:

ــ خونتېر خانىمنىڭ يۇرتى...

ــ مەن فۇجيەنلىك، ــ دېدى خونتېر خانىم، ــ لېكىن مەن لوندوندا تۇغۇلغان، ئەزەلدىن يۇرتۇمغا بېرىپ باقمىغان. خېتىمىزنىمۇ بىلمەيمەن، دادام ماڭا كىچىكىمدە دۆلەت تىلىنى ئازراق ئۆگەتكەن...

ــ سىز دۆلەت تىلىنى فۇجيەن تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىكەنسىز! مەن چۈەنجۇلۇق. بىز بىر ھېسابتا يۇرتداشكەنمىز!

ــ شۇنداقمۇ؟ ئەمىسە سىز يۇرتۇمدىن كەلگەن ئادەمكەنسىز ــ دە!

يۇرتداشلىق مېھرى خونتېر خانىم بىلەن خەن زىچىنىڭ ئۆز يۇرتلىرىغا بولغان چوڭقۇر سېغىنىشىنى قوزغىۋەتتى. خونتېر خانىم قەۋەت خۇشال بولۇپ:

ــ ئولتۇرۇڭ، ئولتۇرۇڭ، يۇرتلۇقۇم! ــ دېدى.

خونتېرنىڭ مېھمانخانا ئۆيى جۇڭگو ۋە غەرب ئۇسلۇبىدا سەرەمجانلاشتۇرۇلغانىدى. تام مەش، ئاسما چىراغ ۋە ۋېكتورىيە

دەۋرىدىكى ساپا غەربچە ئۇسلۇبنى ئىپادىلىسە، مىڭ سۇلالىسى پاسونىدىكى قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان ئورۇندۇق ۋە شىرە، قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان كۆپ تەكچىلىك ئىشكاپ جۇڭگو ئۇسۇلۇبنى ئىپادىلەيتتى. مېھمانخانا ئۆي سام خونتېرنىڭ بېيپىڭدىكى تۇرالغۇسىغا ئوخشايتتى. خەن زىچى بىلەن يۈئېر قاتتىق ياغاچتىن ياسالغان ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، ئۆزلىرىنى خۇددى ئۆز ئۆيىدە ئولتۇرغاندەك ھېس قىلدى. خونتېر خانىم ئاغزى بار كۆك گۈللۈك پىيالىدە چاي ئەكەلدى. خەن زىچى پىيالىنى قولىغا ئېلىپ، چايدىن كۆڭۈللۈك ئوتلىدى، فۇجيەن چېيىدا دەملەنگەن چاينىڭ پۇرىقى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى

خونتېر خانىم خەن زىچىنىڭ پىيالىسىدىكى لەيلەپ تۇرغان شامنىغا قارىدى، خەن زىچى ئۇ بىزنىڭ بۇ چايغا ئادەتلەنمىگەنلىكىنى بىلىپ قالغان چېغى دەپ ئويلاپ:

ـــ رەھمەت، ناھايىتى ياخشى! ـــ دېدى.

خونتېر خانىم پىيالىغا بىر پەس سىنچىلاپ قارىۋېتىپ:

ـــ بارىكاللا، قاراڭ شامنىغا، «V» خېتى شەكلىگە كىرىپ قاپتۇ، سىلەرنىڭ ئايىغىڭلار بەك ئوچۇقكەن! ـــ دېدى.

خەن زىچى تۇرۇپلا قالدى. سام خونتېر كۈلۈپ:

ـــ ئۇ سىلەرگە پال سېلىۋاتىدۇ. بۇ قەدىمدىكى جۇڭگولۇقلارنىڭ پال سېلىش ئۇسۇلىغا ئوخشاپ كېتىدۇ! ـــ دېدى.

خەن زىچى كۈلدى، يۈئېرمۇ ئىختىيارسىز كۈلۈپ تاشلىدى. ئۇنىڭ ئەنگلىيە تۇپرىقىغا قەدەم قويۇپ بىرىنچى قېتىم كۈلۈشى ئىدى.

چاي تارتىلىپ بولغاندىن كېيىن خونتېر خانىم ناشتىلىق ئەكەلدى، ئەنگلىيىلىكلەر ناشتىغا بەك ئەھمىيەت بېرەتتى، كەچلىك تاماققىمۇ سەل قارىمايتتى. چۈشتە ئادەتتىكىدەكلا غەزالىناتتى. ناشتىدا ئۇماچ، تۇخۇم، بولكا ۋە تۇزلانغان بېلىق بىلەن مېۋە ئىستېمال قىلاتتى. بۇگۈن يىراقتىن كەلگەن مېھ-

مانلارنىڭ شەرىپىگە خونتېر خانىم ئەنگلىيىچە تاماقلاردىن مول داستىخان تەييارلىغانىدى. ئۇستەلگە ژىلكا، پىچاق، چوكا قويۇلغانىدى. ئوتتۇرىغا قويۇلغان خوراز شەكىللىك كۈموش لوڭقىدىكى ژېئولت گۈلى خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى.

خەن زىچى بىر پەس ئىككىلىنىپ:

ــ كەچۈرۈڭ، خونتېر خانىم، بايام دېيىشنى ئۇنتۇپ قاپتىمەن، بىز...

ــ مۇسۇلمان، ــ دېدى خونتېر خانىم خەن زىچىنىڭ گېپىگە ئۇلاپ، ــ سام ماڭا دېدى، خاتىرجەم يەۋېرىڭلار، بىز ئەزەلدىن چوشقا گۆشىنى ئۆيگە يېقىن يولاتمايمىز!

ــ ياق، ــ دېدى ئولۇۋېبىر كۈلۈپ، ــ دادام بىلەن ئاپام سەمرىپ كېتىشتىن قورقىدۇ!

ئەر ــ خوتۇن ئىككىسى كۈلۈپ كەتتى. بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئوغلىنى بەكمۇ ئەتىۋارلايدىغانلىقى چىقىپ تۇراتتى.

ــ مەرھەمەت، خېنىملار، ئەپەندىلەر، ئاپامنىڭ يۇرتدىشى، ئائىلىمىزنىڭ مېھمانلىرىنىڭ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، كۆتۈرەيلى! ــ ئولۇۋېبىر شۇنداق دەپ رومكىسىنى كۆتۈردى، ئۇستەلگە هاراق قويۇلمىغانىدى. چۈنكى سام خونتېر ئالدىنئالا دەپ قويغاچقا، خونتېر خانىم مۇسۇلمانلارنىڭ پەرھىزىگە دىققەت قىلغانىدى.

خەن زىچى ساھىبخانىنىڭ پەيزىنى ئۇچۇرۇۋەتمەسلىك ئۈچۈن پىيالىنى قولىغا ئالدى، قالغانلارمۇ پىيالىلىرىنى قوللىرىغا ئېلىپ سوقۇشتۇردى، پىيالىلەردىن زىل ئاۋاز چىقتى.

ــ لياڭ خېنىم، سىز لوندونغا ئالىي مەكتەپكە ئىمتىهان بېرىش ئۈچۈن كەلگەنمۇ؟ ــ تۇيۇقسىز سوراپ قالدى ئولۇۋېبىر يۈزىدىن.

ــ هە... ــ يۈزىدىن نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمىدى. ئۇ تەرسالىق بىلەن خەن زىچىگە ئەگىشىپ كەلگەنىدى،

بۇ يەردە نېمە قىلىدىغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەيتتى.

ــ ئۇ يەنجىك ئۇنىۋېرسىتېتىدا ئوقۇۋاتاتتى. بۇ يەرگە ئويناپ كەلدى، ــ خەن زېچى يۈئېرنىڭ ئورنىدا جاۋاب بەردى ئولىۋېيرغا. شۇنداق دېمەيمۇ بولمايتتى.

ــ يەنجىك ئۇنىۋېرسىتېتى؟ ــ دېدى ئولىۋېيىر ياقتۇرمىغاندەك بېشىنى چايقاپ، ــ مەن بۇنداق ئالىي مەكتەپنى ئاڭلىمىغان ئىكەنمەن! مەن ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۈتتۈرگەن. نەچچە كۈندىن كېيىن سىزنى ئانا مەكتىپىمگە باشلاپ بارايى. چوقۇم ھەيران قالىسىز. ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى شەھرگە ئوخشايدۇ، ئۇ يەردە دۇنيادىكى ئەڭ چىرايلىق كوچا بار. كوچىنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى قۇرۇلۇشلار 12 ــ ئەسىردىن بۇيانقى ھەرقايسى دەۋرلەرنىڭ ئۇسلۇبىغا ۋەكىللىك قىلىدۇ. سىز ئۇ يەردە 16 ــ ئەسىردە ياسالغان مىرتەيلون سائەتلىك مۇنارنى، پەلەككە تاقاشقان سەككىز مۇنارنى، تۆت كوچىدىكى قەدىمىي قوڭغۇراقنى كۆرەلەيسىز. بىنانىڭ ئۈستىگە چىقسىڭىز، پۈتكۈل ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مەنزىرىسى كۆز ئالدىڭىزدا نامايان بولىدۇ. ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى ناھايىتى ياخشى ئىجتىمائىي پەنلەر ئۇنىۋېرسىتېتى، بۇ ئۇنىۋېرسىتېت نۇرغۇن مەشھۇر زاتلارنى تەربىيىلىگەن...

سام خونتېر ئاغزى ــ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەۋاتقان ئوغلىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ:

ــ شۇلارنىڭ ئارىسىدا سەنمۇ بار؟ ئاتاقلىق ئولىۋېيىر خوتېر ئەپەندى! ــ دېدى چاقچاق قىلىپ.

ــ بۇ گېپىڭىزمۇ بولدى. مەن سىزگە بىر ئۆمۈر يالالنمايمەن، ھامان بىر كۈنى مەنمۇ ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىگە شان ــ شەرەپ كەلتۈرىمەن! ــ دېدى ئوغلى.

يۈئېر بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ بىئارام بولۇپ: ھىم، مەن سىزنى كۈنلەرنىڭ بىرىدە چوقۇم يەنجىك ئۇنىۋېرسىتېتىگە باشلاپ

لاپ بارمەن. بىزنىڭ مەكتەپ مارشىمىز شۇ قەدەر ھەيۋەتلىك، يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىشلىرى سەلتەنەتلىك، مەكتەپ كۆلىمى ناھايىتى چوڭ، تالانت ئىگىلىرى يىغىلغان، چەت ئەل-لەر بىلەن ئىلىم - پەن ئالماشتۇرۇشى قويۇق، نامى مەشھۇر. نامسىز كۆلگە چۈشۈپ تۇرغان مۇنارنىڭ ئەكسىنى كۆرسىڭىز ئاغزىڭىزنى ئېچىپ قالىسىز، دېمەكچى بولغاندى، لېكىن دې-مىدى. يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئۇنىڭ مۇھەببىتى، نەپرىتى، ھېچكىمگە دېگىلى بولمايدىغان ھەسرىتى قالغاندى. شۇ سەۋەب بىلەن يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدىن ئايرىلغاندى، ئۇ يەرگە ئەمدى بارغۇسى يوق ئىدى. ئولۇيېر خونتېرنىڭ ئۇنىڭ غۇرۇرىغا تېگىش خىيالى يوقلا قىلغان سۆزلىرىگە يۈئېر چىدىيالماي قالغا-نىدى. ئاخىر ئۇ سەۋر قىلالماي، خەن زىچى بىلەنمۇ مەسلىھەت-لەشمەي، بىردىنلا:

— مەن ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئىمتىھان بەرگىلى كەلگەن — دەۋەتتى.

خەن زىچى ھەيران قالدى، يۈئېرنىڭ چەت ئەلگە چىقىش مۇددىئاسى ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر سىر بولۇپ كېلىۋاتاتتى، بۇ سىرنىڭ جاۋابى مۇشۇ ئوخشىمامدۇ؟ ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى-دە ئوقۇش... شۇنداق بولسا، خەن زىچىنىڭ يۈكى تېخىمۇ ئېغىرلايتتى.

— شۇنداقمۇ؟ ياخشىغۇ، سىزنى قارشى ئالىمىز! — دېدى ئولۇيېر خۇددى ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ مۇدىرىدەك خۇ-شال بولۇپ، — بىراق، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئىمتىھان بەرمەك بەك تەس، ھەر يىلى پۈتكۈل ئەنگلىيىدىكى ئەڭ ياخشى تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى پۈتتۈرگەنلەر ئىمتىھان بېرىشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى مەملىكەتلىك بىر تۇتاش ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشقا قاتناشمايدۇ، ئايرىم ئىمتىھان ئېلىنىدۇ. بىر مەۋسۇم كونسولتاتسىيىگە قاتناشقان ئوقۇغۇچى

ئىمتىهان بېرىش سالاھىيىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. قوبۇل قىلىش ئۇلچىمى ناھايىتى قاتتىق.

— ئۆزۈمگە ئىشىنىمەن، ئىمتىھاندىن جەزمەن ئۆتۈپ كېتىمەن! — دېدى يۇئېر.

— لياڭ خېنىمنىڭ جاسارىتىگە قايىلمەن، — دېدى ئو-لۇيېر باشمالتىقىنى چىقىرىپ، — مۇڭدىپىقىيەت قازىنىشىڭ-لار. مەكتەپ پۈتتۈرۈپ، دىپلوم ئالغان چېغىڭ-لاردا، سىزنى شەھەر مەمۇرىيىتى بىناسى ئالدىدا تەبرىكلەي-مەن! — دېدى.

— مەنمۇ شۇ كۈننى كۈتتىمەن! — دېدى يۇئېر كۈلۈپ.

ئىككى ياشنىڭ پارىڭى داستىخان ئۈستىدىكى كەيپىياتنى جانلاندۇرۇۋەتتى. خەن زىچى دەككە - دۈككە ئىچىدە ئولتۇراتتى، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار توغرۇلۇق ئۇنىڭ كۆڭلىدە ئېنىق سان يوق ئىدى. يۇئېر قىلماقچى بولغان ئىشىنى قارار قىلىپ بولدى، خەن زىچى نائىلاج جاھىل سىڭلىسىنىڭ قارارىغا كۆنىدىغان بولدى ھەم ئۇنى ئەكەلگىنىگە پۇشايمانمۇ قىلدى. ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ يۇقىرى ئوقۇش راسخوتىنى بۇ مۇساپىر قانداقمۇ تۆلىيەلىسۇن!

— خەن ئەپەندى، ھەر ئىككىڭلارلا يۈكسەك ئىرادىلىك كىشىلەر! — دېدى «رومكا سوقۇشتۇرۇش» ئۇچۇن پىيالىسىنى قولىغا ئالغان ئولىۋېر خۇشال ھالدا.

— مەنما؟ مەندە يۈكسەك ئىرادە نېمە قىلسۇن؟ — دېدى خەن زىچى ئاچچىق كۈلۈپ، — بۇ يەرگە كەلدىم، ئوي-چوڭقۇرىنى بىلمەيمەن، قانداق تىرىكچىلىك قىلىش كېرەكلىكى-نى بىلمەي بېشىم قېتىپ كېتىۋاتىدۇ!

— دادام خېتىدە سىزنى لوندوندا جۇڭگو قاشتاش كۆرگەز-مىسى ئاچىدۇ دېگەنغۇ؟ — دەپ سورىدى ئۇنىڭدىن ئولىۋېر.

— قاشتاش كۆرگەزمىسى؟ — دېدى خەن زىچى گاڭگىرە-

غان هالدا سام خونتېرغا قاراپ.

ـــ شۇنداق، خەن ئەپەندى، ـــ دېدى سام خونتېر سىرلىق كۈلۈپ، ـــ مېنىڭ شۇنداق خىيالىم بار، سىز بىلەن مەسلىھەتلەشكۈدەك بولمىدىم. سىز ئۇچۇن لوندوندا قاشتاش كۆرگەزمەسى، خەلقئارالىق «قاشتاش كۆرگەزمىسى» ئېچىپ بەرسەم قانداق دەيسىز؟ سام خونتېر ئۇزۇندىن بۇيان كۆڭلىگە پۈككەن پىلانىنى خەن زىچىگە دېدى.

ئولىۋېرمۇ خەن زىچىنى تەخىمۇ قىزىقتۇرۇپ:

ـــ لوندوندىكى ئاخبارات ساھەسىدىكىلەرنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ جۇڭگولۇق «قاشتاش پادىشاھى» نى پۈتكۈل لوندون ھەم پۈتكۈل ئەنگلىيىگە تونۇتمەن! ـــ دېدى.

خەن زىچى سەزگۈسىنى يوقىتىپ قويغاندەك بولدى، ۋەتەنىدىن ئالدىراش قېچىپ چىققان خەن زىچى يات ئەلدە بۇ تاجنى قايتىدىن كىيىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. ئۇ دۈپۈلدەپ سوقۇپ كېتىۋاتقان يۈرىكىنى توختىتىپ، ئورنىدىن تۇردى ـ دە، سام خونتېرنىڭ قولىنى تۇتۇپ:

ـــ رەھمەت سىزگە! ـــ دېدى.

1937 ـ يىلى ئەتىياز، دەل ـ دەرەخلەر كۆكىرىپ، تۇمان قاپلىغان لوندوندا تىنچلىق ھۆكۈم سۈرەتتى. يەر شارىنىڭ شەرقىدىكى ياپونىيىنىڭ جۇڭگوغا تەھدىت سېلىۋاتقانلىقى، ئىتالىيىنىڭ ھەبەشىستانىنى بېسىۋېلىش ئالدىدا تۇرغانلىقى، گېرمانىيە بىلەن ئىتالىيىنىڭ ئىسپانىيەدىكى ئىچكى ئۇرۇشقا قوراللىق ئارىلاشقانلىقى... ئەنگلىيە بىلەن قىلچە مۇناسىۋىتى يوق ئىدى. 1 ـ دۇنيا ئۇرۇشى كەلتۈرگەن بالا ـ قازا تۈپەيلى ئۇرۇشتىن قورقۇش ئاسارىتىنى يۇقتۇرۇۋالغان ئەنگلىيىلىكلەر تىنچلىقنا مەپتۇن بولۇپ، كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ يېڭى ئىقتىسادىي بوھرانغا تاقابىل تۇرۇۋاتاتتى، باشقا ھەرقانداق ئىشنى ئويـ

لاشمايتتى.

مېھمانلار خونتېرنىڭ ئائىلىسىگە جايلاشتى. بۇ گوتىك ئۇسلۇبىدا سېلىنغان قىزىل خىشلىق بىنا ئىدى. خەن زېچى بىلەن يۇئېر ئايرىم - ئايرىم ئىككى ھۇجرىغا ئورۇنلاشتۇرۇلـ دى. ھۇجرا جۇڭگو ئۇسلۇبىدا سەرەمجانلاشتۇرۇلغانىدى. غەربـ چە كارىۋاتنى ھېسابقا ئالمىغاندا، باشقا جاھازلارنىڭ ھەممىسى جۇڭگونىڭ نەرسىلىرى ئىدى. تامغا ئېسىلغان خەت، ئىشكاپقا قويۇلغان، پار - پۇر ۋە قاشتاش بۇيۇملار، ھەتتا دېرىزە پەردىـ لىرىدىن تارتىپ جۇڭگونىڭ ئىدى. ئادەم «ئۆز ئۆيىگە كەلگەنـ دەك» تەسىراتقا كېلەتتى. ھەشقىپىچەكلەر ياماشقان دېرىزە، يالتىراق ئەينەكلىك چىراغ، كۆك موۋزۇتلىك سافا، پۇرژىنلىق كارىۋاتلار ئۇلارغا بۇ يەرنىڭ بېيپىنىڭ ئەمەسلىكىنى ئەسكەرتىپ تۇراتتى.

مېھمانلار دادا - بالا خونتېرلارنىڭ ھەمراھلىقىدا دۇنياغا مەشھۇر «بۇيۇك لوندون» نى تاماشا قىلدى. بوككىنگھام سارىـ يى، پارلامېنت بىناسى، ۋېستمىنستېر چېركاۋى، ترافالگار مەيدانى، پىكادىلى بازىرى... يىراقتىن كەلگەن مېھمانلارغا يېڭىلىق بولۇپ تۇيۇلدى. پادىشاھ سارىيى ئالدىدا بېشىغا توڭـ دەك ئېگىز قالپاق، ئۇچىسىغا چۆرىسىگە سېرىق زىغىر تۇتۇلـ غان قىزىل كىيىم كىيگەن مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ جىددىي قاراۋۇل ئالمىشىش مۇراسىمى، تېرىسى ۋە تىلى ئوخشىمايدىغان ھەرقايـ سى ئەل سايا‌ھەتچىلىرىنى گويا چۆچەكلەر دۇنياسىغا باشلاپ كىرگەندەك بولاتتى. كوچىدىكى ئەنگلىيىلىك ئايال ۋە ئەرلەر سالاپەتلىك كىيىنىشكەنىدى، تولىمۇ ئەدەپلىك ئىدى، يۇقىرى ئاۋازدا سۆزلەشكەنلەرنى ئاسان كۆرگىلى بولمايتتى. لوندون ئاسىيالىقلارنىڭ نەزىرىدىكىدەك ئۇنداق سۈرلۈك، ھەشەمەتـ لىك، ئەيش - ئىشرەت ھۆكۈم سۈرگەن، «ۋال - ۋۇل» شەھەر ئەمەس ئىدى، ئەڭ ئاۋات جايلاردىمۇ ئاسمان - پەلەك بىنالار

ئاز ئىدى. بوككىنگهام سارىيىنىڭ سىرتى قىزىل، خىشلارنىڭ ئارىلىقلىرى ئاقۇچ ئىدى. كۆزنى ئالامەت قاماشتۇرغۇدەك بەزەلگەن ئەمەس ئىدى. كوچىلاردىكى ھەيكەللەر تارىخنى ئۇنسىز نامايان قىلىپ تۇراتتى. لوندون ئاددىي، سەلتەنەتلىك، مەھىرى ئىسسىق شەھەر ئىدى. شەرقتىكى قەدىمىي پايتەخت بېيپىڭدىن كەلگەن مېھمانلار ئىككى شەھەر ئارىسىدىكى پەرقىنىڭ ناھايىتى زور ئىكەنلىكىنى ھېس قىلمىدى، بۇيۇك بريتانىيە ئىمپېرىيەسى سىرتقا كېڭەيمىچىلىك قىلغان بىلەن كىشىگە بېرىدىغان ئەنئەنىۋى تەسىرنى ئۆزگەرتمىگەنىدى، بۇ جەھەتتە بېيپىڭ بىلەن ئوخشاشلىققا ئىگە ئىدى. ئوخشاشمايدىغان يېرى، يات مىللەتلەرنىڭ سان ـ ساناقسىز تاجاۋۇزىغا ئۇچرىغان شەرقتىكى بۇ قەدىمىي پايتەخت تاجاۋۇزچىلارنى سەۋرچانلىق بىلەن ئۆزىگە «سىڭدۇرگەن» ئىستېلاچىلار تاڭغان قۇللۇق لىباسىنى كىيمەگەنىدى. بېيپىڭنىڭ ئاسمىنىدا سەددىچىن سېپىلى تەرەپتىن كەلگەن قۇم ئارىلاش بوران ئوينايدۇ. لوندون ئاسمىنىدا بولسا ئاتلانتىك ئوكيان تەرەپتىن كەلگەن تۇمان لەيلەپ يۈرىدىكەن، تايمىس دەرياسىنىڭ ئىككى قاسنىقى تۇمان ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇرىدىكەن، ئارىلاپ ـ ئارىلاپ كۇن ئۆزىنى كۆرسەتكەندە، ئاسماندا ھەسەن ـ ھۈسەن پەيدا بولۇپ قالىدىكەن، مىڭلىغان ئەنگلىيەلىكلەر كۆككە قاراپ: «بۇگۇن ھاۋا. . . » دەپ قويىدىكەن. بۇنى ھەرقانداق تىلدىكى ئادەم ھېس قىلالايدىكەن. ئون نەچچە يىل بۇرۇن سام خونتېردىن ئەمەلىي قوللىنىش قىممىتىگە ئىگە ئىنگلىز تىلىنى ئۆگەنگەن، ئىنگلىز تىلىنى خەنزۇ تىلىنى راۋان سۆزلىگەندەك راۋان سۆزلىيەلەيدىغان يەنجىك ئۇنۇبرسىتېتىنىڭ ئەلاچى ئوقۇغۇچىسى لياڭ بىگيۇ بۇنى ئەلۋەتتە ھېس قىلالايدۇ. ئۇلار يوچۇن بىر دۇنياغا كىردى، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ پۈتۈنلەي يوچۇن دۇنيامۇ ئەمەس ئىدى.

خەن زىچىنى مۇزېيلار بەكرەك ئۆزىگە مەپتۇن قىلىۋالدى.

مۇزېيلاردا «بۇيۇك برىتانىيە ئىمپېرىيىسى» نىڭ دۇنياغا ھۆ-
كۈمرانلىق قىلغان تارىخىي ھەم پۈتكۈل ئىنسانىيەت مەدەنىيىتى-
نىڭ جەۋھەرلىرى نامايان قىلىنغانىدى. مىسىر پادىشاھى رامە-
سېس II نىڭ گرانت تاش ھەيكىلى تاغدەك قەد كۆتۈرۈپ تۇراتە-
تى. بۇ مىلادىيەدىن مىڭ يىل ئاۋۋالقى ۋەسقە ئىدى؛ روستا
ئابىدە تېشى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 195 - يىلى مىسىر ۋە
گرېك يېزىقى ئويۇلغان ئابىدە تاش ئىدى. ئالىملار گرېكچىگە
سېلىشتۇرۇپ ئوقۇپ بۇ ئابىدە تاشتىكى يېزىقنىڭ گرېكچە ئە-
كەنلىكىنى بىلگەن؛ مىلادىيەدىن 435 يىل بۇرۇن ياسالغان
گرېتسىيىدىكى باسېنون ئىبادەتخانىسىنى 1687 - يىلى ۋېنېتە-
سىيىلىكلەر پارتلىتىۋەتكەنىدى. بۇ ئىبادەتخانىدىكى نادىر ھەي-
كەللەر ۋە تاش ئويمىلار ئافېنادىن لوندونغا ئېپكېلىنگەن ھەم
مۇزېيغا پارىژ دۆلەتلىك كۈتۈپخانىدا ساقلىنىۋاتقان باسېنون ئە-
بادەتخانىسىنىڭ سخېمىسىنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىسىمۇ قويۇل-
غان؛ ھومېرنىڭ پاتتىرا دەرىخى يوپۇرمىقىغا يېزىلغان ئېپوس-
لىرى، باگلىۋ، گراي ۋە خاردىنىڭ قولىيازمىلىرى، شىكىس-
پېيرنىڭ ئۆي خەتلىرى. . . قاتارلىقلار بار ئىدى. مۇزېيغا قو-
يۇلغان جۇڭگونىڭ ھېسابى يوق قىممەتلىك بۇيۇملىرى، ئۇرۇش-
قاق بەگلىكلەر دەۋرىدىكى سىرلىق بۇيۇملار، خەن دەۋرىدىكى
تاش ئويمىلار، شەرقىي جىن دەۋرىدە ئۆتكەن گۇكەيجىنىڭ «خا-
نىش دەستورخانچىلىرىنىڭ سۆرىتى»، شىمالىي ۋېي دەۋرىدىكى
دۇنخۇاڭ تام رەسىملىرى، تاڭ دەۋرىدىكى ئادەم رەسىملىرى،
سۇڭ يۈەن دەۋرىدىكى تاغ - دەريالارنىڭ رەسىملىرى، چېيەنلۇڭ-
نىڭ تەختى. . . قاتارلىقلار خەن زېچىنى تولىمۇ لەرزىگە سالە-
دى. . . ئۇ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان قاشتاش بۇيۇملىرىدىن شاڭ،
جۇ سۇلالىلىرىدىن تارتىپ مىڭ، چىڭ سۇلالىلىرىغىچە بولغان
ھەرقايسى دەۋرلەرگە مەنسۇپ بولغان نادىر بۇيۇملار بۇ يەرە
ئاساسەن دېگۈدەك بار ئىدى. ئۇستازى لياڭ يىچىڭ بىلەن

ئۆزىنىڭ يۈرەك قېنى سىڭگەن ئەتىۋارلىق قاشتاش كېمە ھەيكىلىمۇ تۇراتتى. بۇنىڭدىن خۇشال بولۇش ياكى ھەسرەتلىنىش كېرەكمۇ؟ بېيپىڭدىكى گۈگۈڭ مۇزېيى قۇپقۇرۇق بولۇپ قالدى، جۇڭگونىڭ «قاشتاش پادىشاھى» يۈرت ـ ماكانىدا تۇرالمايى، ئەجدادلىرىنىڭ ۋەسىقىلىرى بىلەن ئۆزىنىڭ ئەسىرىنى يات ئەلدە تاماشا قىلىۋاتىدۇ.

ئۇلار مەشھۇر تارىخىي يادىكارلىقلارنى كۆرۈپ بولغاندىن كېيىن «خونتېر ئۇنچە ـ مەرۋايىت دۇكىنى»نى ئېكسكۇرسىيە قىلىشتى.

شەھەرنىڭ ئاۋات يېرىگە جايلاشقان ئۇچ قەۋەتلىك بۇ بىنا سىرتىدىن قارىماققا ئاددىي ئىدى، كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتمايتتى. يۈز يىللىق تارىخقا ئىگە بۇ دۇكاننى سام خوجىرنىڭ بوۋىسى بىنا قىلغانىدى. بوۋىسى ئەنگلىيە پادىشاھىغا تاج، فرانسىيە زۇڭتۇڭىنىڭ خانىمىغا مېدالىيون، تايلاند شاھزادىسىگە تويلۇق ئۈزۈك سوقۇپ بەرگەن ۋە ياۋروپادىكى نۇرغۇن مۇزېيلارنى ئاز تېپىلىدىغان قىممەتلىك بۇيۇملار بىلەن تەمىنلىگەنىدى. دۇكاندار جۇڭگونىڭ قاشتاش بۇيۇملىرىنى ياخشى كۆرەتتى. دۇكاننى دەسلەپ بىنا قىلغان خونتېر بوۋاي جۇڭگوشۇناس ئىدى، «خونتېر ئۇنچە ـ مەرۋايىت دۇكىنى» نىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىنىڭ سىرىمۇ مۇشۇ ئىدى. شەرق سەنئىتى ئۇنىڭ دۇكىنىغا سىرلىق تۇس بەرگەنىدى. شۇڭا ئۇ كۆپلىگەن كەسپداشلىرىنىڭ ئارىسىدا ئۆزگىچە ئىگىلىك تىكلەپ، بارا ـ بارا ھەممىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىنىڭ يەنە بىر سىرى، ئۇ خەلق ئىچىدىكى كۆمۈلۈپ قالغان ئالاھىدە بۇيۇملار بىلەن ئالاھىدە كىشىلەرنى بايقاشقا، ئۇلارنىڭ قىممىتىنى ئاشكارىلاشقا ماھىر ئىدى. ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ گېپى بويىچە ئېيتقاندا، بۇ، «مەرۋايىتنىڭ ئۈستىدىكى چاڭلارنى ئۆز قولى سۈرتۈش» دېيىلەتتى. مۇۋەپپەقىيەت قازى-

نىشىنىڭ يەنە بىر سىرى، ئۇ دۆكاندىكى تاۋارلارنى ئىمكان بار ئوبوروت قىلىشقا تىرىشاتتى. تۇرۇپ قالغان تاۋارلارنى ياخشى پۇرسەت چىقسىلا قولدىن چىقىرىۋېتەتتى. خەن زىچىگە ئوخشاش يېغىپ ساقلىمايتتى. بۇنىڭدا، مەبلەغ جۇغلانمىسى تېز كۆپىيەتتى، بۇنىڭغا كەلگەندە خەن زىچى «گال» ئىدى.

دادا - بالا خونتېر «جۇڭگو قاشتاش كۆرگەزمىسى» ئېچىش بىلەن ئالدىراش بولۇپ كەتتى. ياپونىيىنىڭ جۇڭگوغا قىلغان تاجاۋۇزچىلىقى سەۋەبلىك ئۇلارنىڭ مۇھىم مال مەنبە يولى ئۇزۇلۇپ قالغانىدى. لېكىن ئۇلار جۇڭگونىڭ «قاشتاش پادىشاھى» نى تەكلىپ قىلىپ ئەكەلدى، بىر تۈركۈم قىممەت باھالىق بۇيۇملار يۆتكەپ كېلىنىدى. بۇ «بەختسىزلىك ئىچىدىكى بەخت» ئىدى. خەن زىچىنىڭ كېلىشى خونتېر ئۇنچە - مەرۋا-يىت دۆكىنىنىڭ ئىناۋىتىنى يەنىمۇ ئۆستۈرۈپ، ئوبوروت يول-لىرىنى داۋاملىق كېڭەيتىشتە مۇھىم رول ئوينايتتى، شۇڭا ئۇلار پۈتۈن كۈچى بىلەن خەن زىچى ئۈچۈن جامائەت پىكرى تەييارلاپ، خەن زىچىنىڭ ئەنگىلىيىدە مەزمۇت پۇت دەسسەپ تۇرۇشىغا، خونتېر ئۇنچە - مەرۋايىت دۆكىنىنىڭ «بايلىق مۇئەككىلى» بولۇشىغا ئاساس سېلىۋاتاتتى.

ئۇلارنىڭ ئىشلىرىدىن تەسىرلەنگەن خەن زىچى يات ئەلدە ئىللىقلىق ھېس قىلدى ۋە تەسەللىگە ئېرىشتى. ئۇنىڭ ئۇزۇلۇپ قالغان ئىشلىرى يەنە جانلىنىش ئالدىدا تۇراتتى. خەن زىچى خونتېر ئۇنچە - مەرۋايىت دۆكىنى بىلەن بىرلىشىپ قەدىمىي ھەم سىرلىق شەرق مەدەنىيىتىنى غەربلىكلەرگە نامايان قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئۇزۇن يىللىق ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنى ھەم ئۇستازى لياڭ يېچىڭ بىلەن «قاشتاش مەستانىسى» نىڭ ئىشقا ئاشمىغان تىلەكلىرىنى رويابقا چىقىرىشنى خالايتتى، كۆرگەزمە مۇزەيپەقىيەتلىك بولسا، ئۇ شان - شەرەپكە سازاۋەر بولاتتى، يۇئېرنىڭ ئوقۇش راسخوتىنى تۆلىيەلىگۈدەك ئىقتىسادقىمۇ ئې-

رىشەلەيتتى. يۇئېرنىڭ ئۇنىڭغا مەسلىھەت سالماستىن، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئىمتىھان بېرىشنى ئۆز ئالدىغا قارار قىلىشى خەن زىچىگە كۆتۈلمىگەن ئىشتەك تۇيۇلغانىدى، لېكىن ئۇ يۇئېرنى بۇ يولدىن توساشنى خالىمىدى. ئۇستازى ھايات ۋاقتىدا مەكتەپكە كىرگەن كىچىك قىزغا قانچىلىك چوڭ ئۇمىدلەرنى باغلىغان بولغىيتتى - ھە! ئۇستازى ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن خەن زىچى يۇئېرنى تېرىشىپ - تېرمىشىپ ئوتتۇرا مەكتەپتە، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇتتى. چىجىنجەيدىن ھۇنەرۋەن، سودىگەرلەر ئەمەس، ئايال ئالىم چىقىشى كېرەك! يۇئېرنى ئوقۇتۇشتىن مەقسەتمۇ شۇ ئىدى. ئەپسۇس، يۇئېر يەنجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىدە ئىككى يىل ئوقۇپلا ئوقۇشتىن توختاپ قالدى، بۇ تولىمۇ ئۆكۈنۈشلۈك ئىش ئىدى. مۇشۇ ئۆكۈنۈشلۈك ئىشىنىڭ ئورنىنى تولدۇرالىسا، خەن زىچى ئۇستازىنىڭ روھىغا يۈز كېلەلىگەن بولاتتى.

ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتىگە ئىمتىھان بېرىش ۋە قاشتاش بۇيۇملىرى كۆرگەزمىسى ئېچىش ئۇچۇن خەن زىچى بىلەن يۇئېر ھەرقايسىسى ئۆز ئىشلىرىغا جىددىي كىرىشىپ كەتتى.

خەن زىچى قاتىلاڭچىلىق ئىچىدىمۇ خوتۇنى بىلەن تېخىمۇ سېغىناتتى، ئاسمانىنىڭ چېكى، دېڭىزنىڭ قىرغىقى نەدە، جۇڭگو - ياپون ئۇرۇشىنىڭ ئىستىقبالى قانداق، خەن خانىم بالا بىلەن تەشۋىش ئىچىدە كۈنلىرىنى قانداق ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى خەن زىچىگە بەلگىسىز ئىدى. خەن زىچى ئۇزۇن بىر پارچە خەت يېزىپ يىراقتىكى ئائىلىسىگە سېلىۋەتتى. خېتىدە، بۇ يەردىكى ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن خوتۇنى بىلەن تېخىمۇ ئەكىلىدىغانلىقىنى، ھىجران ئازابىغا ھەر ئىككىلا تەرەپنىڭ بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى ئەسكەرتتى.

بۇ بىر پارچە خەت خەن زىچى كەلگەن يول بىلەن دېڭىز -

ئوكيانلاردىن ھالقىپ تالاي پوچتىخانىلاردا قولدىن ـ قولغا ئۆتۈپ «بىلىمدان» قەسرىگە قاچان يېتىپ بارار؟

. . .

شۇ يىلى 7 ـ ئىيۇل كۈنى كەچتە، ياپونىيەنىڭ شىمالىي جۇڭگودا تۇرۇشلۇق ئارمىيىسى غەرەزلىك ھالدا ھېيپىگىنىڭ شىمالىدىكى لۇگۇچياۋدا «ھەربىي مانېۋىر» ئۆتكۈزدى. سائەت ئون بىر ئەتراپىدا، ياپون ئارمىيىسىنىڭ تەرجىمانى ھېيپىڭ شەھىرىنىڭ ۋەنپىڭ دەرۋازىسىنىڭ تۈۋىگە كېلىپ، جۇڭگو قوشۇنلىرىنىڭ 29 ـ كورپۇس 21 ـ پولكىغا شەھەرگە كىرىۋالغان قاچقۇن ياپون ئەسكەرلىرىنى تۈتۈش ئۈچۈن شەھەر دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. بۇ شەھەرنى ساقلاۋاتقان ئوفىتسېر ـ ئەسكەرلەر ئۇلارنىڭ تەلىپىنى رەت قىلدى، ياپونلارنىڭ تەرجىمانى: «دەرۋازىنى ئېچىپ بەرمىسەڭلار، شەھەرنى توپقا تۇتىمىز!» دېدى. ئارقىدىنلا ياپونىيە ئەسكەرلىرى شوتىلارنى يۆتكەپ كېلىپ، شەھەر سېپىلىغا ياماشتى. شەھەرنى ساقلاۋاتقان قاراۋۇللار بۇنى سېزىپ قېلىپ ئوق چىقارىدى، ياڭىراق مىلتىق ئاۋازى ئېغىر ئۈيقۇدا ياتقان ھېيپىڭ ئاسمىنىنىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن سەككىز يىلغا سوزۇلغان قانلىق ئېلىشىش باشلىنىپ كەتتى.

بۇ كىتاب بېيجىڭ نەشرىياتى بىلەن بېيجىڭ ئۆكتەبىر ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتىنىڭ 1998 ـ يىل 1 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، 1998 ـ يىل 1 ـ ئاي 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.
本书根据北京出版社和北京十月文艺出版社 1998 年 1 月第 1 版 1998 年 1 月第一次印刷本翻译出版。

مەسئۇل مۇھەررىسىر: راخمان مامۇت

مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىكى

1

ئاپتورى: خو دا
تەرجىمە قىلغۇچى: ياسىن سەيىت
*
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 №)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى 14 ـ ئوتتۇرا مەكتەپ باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 16.375 قىستۇرما ۋاراقى: 2
2000 ـ يىل 3 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2000 ـ يىل 3 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى: 3000 —— 1
ISBN7—228—05632—9/I • 2080
باھاسى: 19.00 يۈەن